

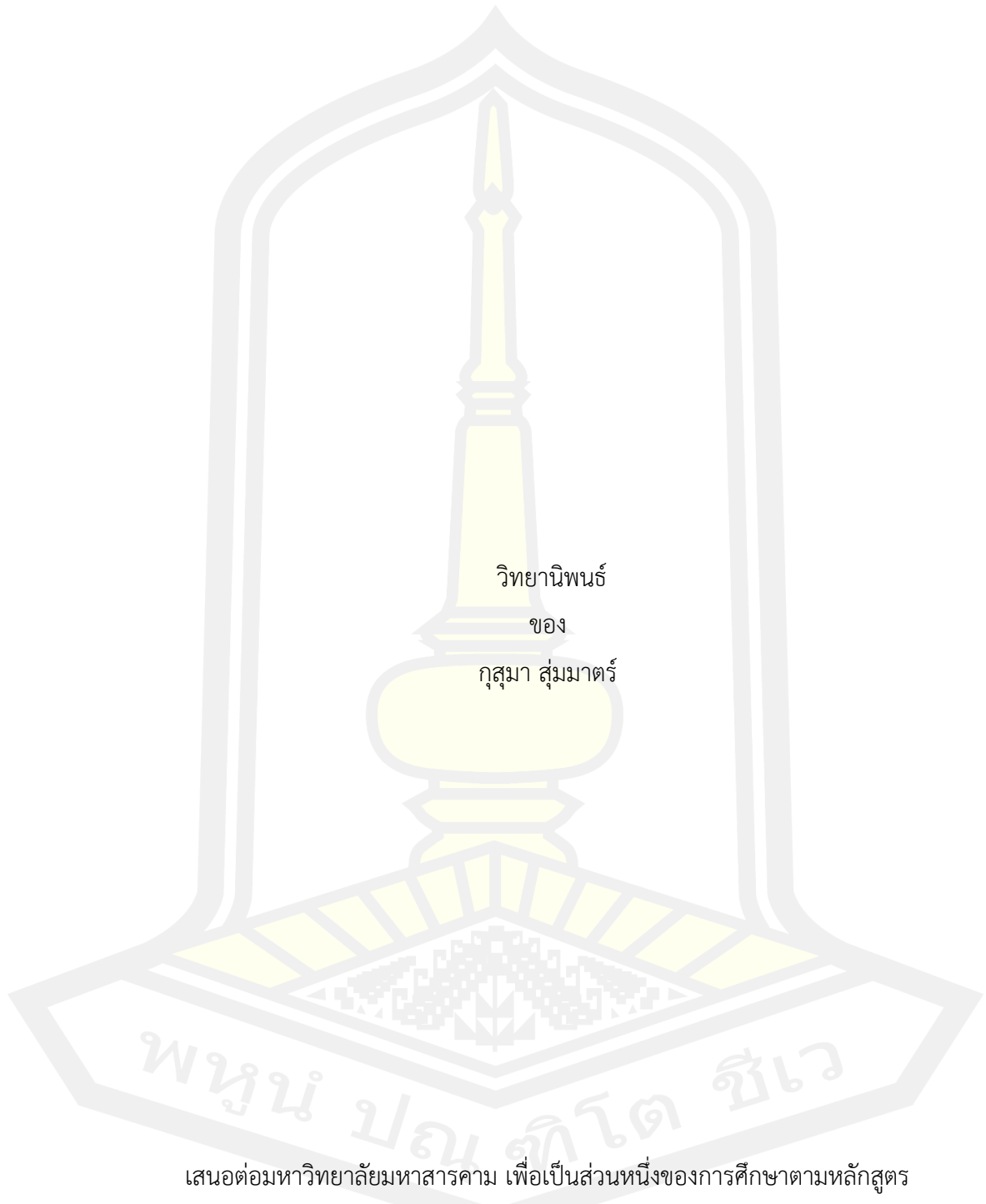
หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน : การสื่อสารสารัตถธรรมและการสร้างอุดมการณ์

วิทยานิพนธ์
ของ
กุสุมา สุ่มมาตร

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
มกราคม 2565

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน : การสื่อสารสัจธรรมและการสร้างอุดมการณ์

วิทยานิพนธ์

ของ

กุสุมา สุ่มมาตร

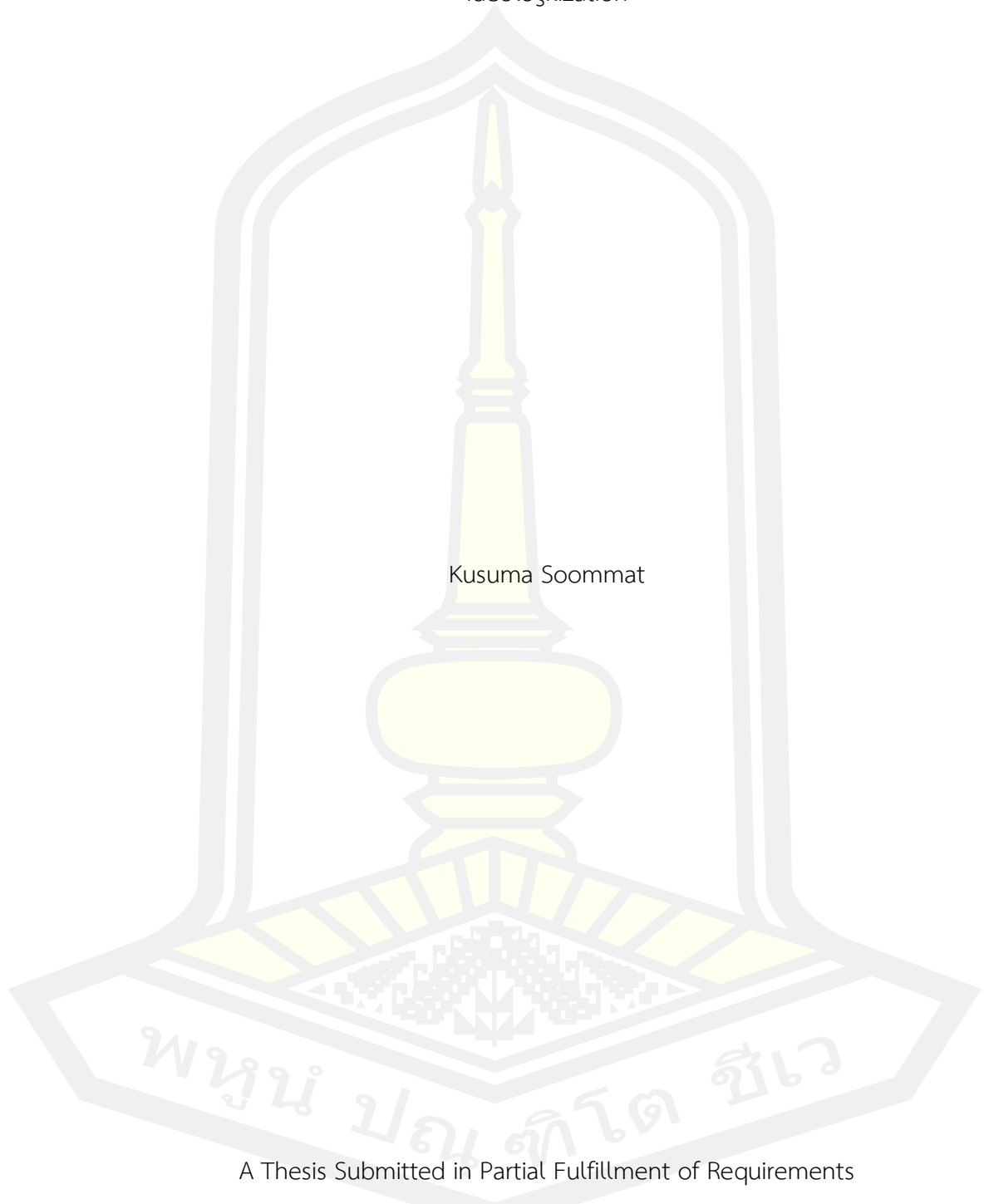
เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย

มกราคม 2565

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Dhammma's Books Vipasaana Isan : Communication of Themes and Partial
Ideologilization

Kusuma Soommat

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (Thai)

January 2022

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนางสาวกุสุมา สุ่มมาตร์
แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา
ภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. พิสิทธิ์ กอบบุญ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผศ. ดร. ราชนัย นิลวรรณภา)

..... กรรมการ

(ศ. ดร. ปฐม หงษ์สุวรรณ)

..... กรรมการ

(รศ. ดร. นิตยา วรรณกิติร์)

..... กรรมการ

(ผศ. ดร. สมัย วรรณอุตร)

มหาวิทยาลัยขอนแก่นให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(รศ. ดร. นิตยา วรรณกิติร์)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

.....
(รศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน : การสื่อสารสารัตถธรรมและการสร้าง อุดมการณ์		
ผู้วิจัย	กุสุมา สุ่มมาตร		
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ราชนันท์ นิลวรรณภา		
ปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต	สาขาวิชา	ภาษาไทย
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีที่พิมพ์	2565

บทคัดย่อ

พระสายปฏิบัติอีสานเป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนาในภาคอีสาน ซึ่งมีทั้งพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย แต่โดยมากเป็นฝ่ายธรรมยุต แม้ว่าพระสายปฏิบัติอีสานจะมรณภาพนานแล้วแต่ชื่อเสียงของท่านเหล่านั้นยังคงอยู่ในความทรงจำของพุทธศาสนิกชนชาวไทย

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อวิเคราะห์สารัตถธรรมที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน 2) เพื่อวิเคราะห์กลวิธีทางภาษาในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน 3) เพื่อวิเคราะห์อุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน โดยศึกษาข้อมูลจากหนังสือธรรมะ 14 เล่ม 858 เรื่องของพระสายปฏิบัติอีสาน 5 รูป ได้แก่ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์เทศก์ เทสรสสี พระอาจารย์ชา สุภทฺโท และพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน ซึ่งหนังสือธรรมะที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้มี 2 ประเภท คือ หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติ และหนังสือธรรมะประเภทคำสอน โดยใช้แนวคิดทฤษฎีในการศึกษาประกอบด้วย การศึกษาสารัตถธรรมซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของกาญจนา ตันโพธิ์ (2556) การศึกษากลวิธีทางภาษาซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของพิสิทธ์ กอบบุญ (2542) และการศึกษาอุดมการณ์ซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของรัชดา ลาภใหญ่ (2557)

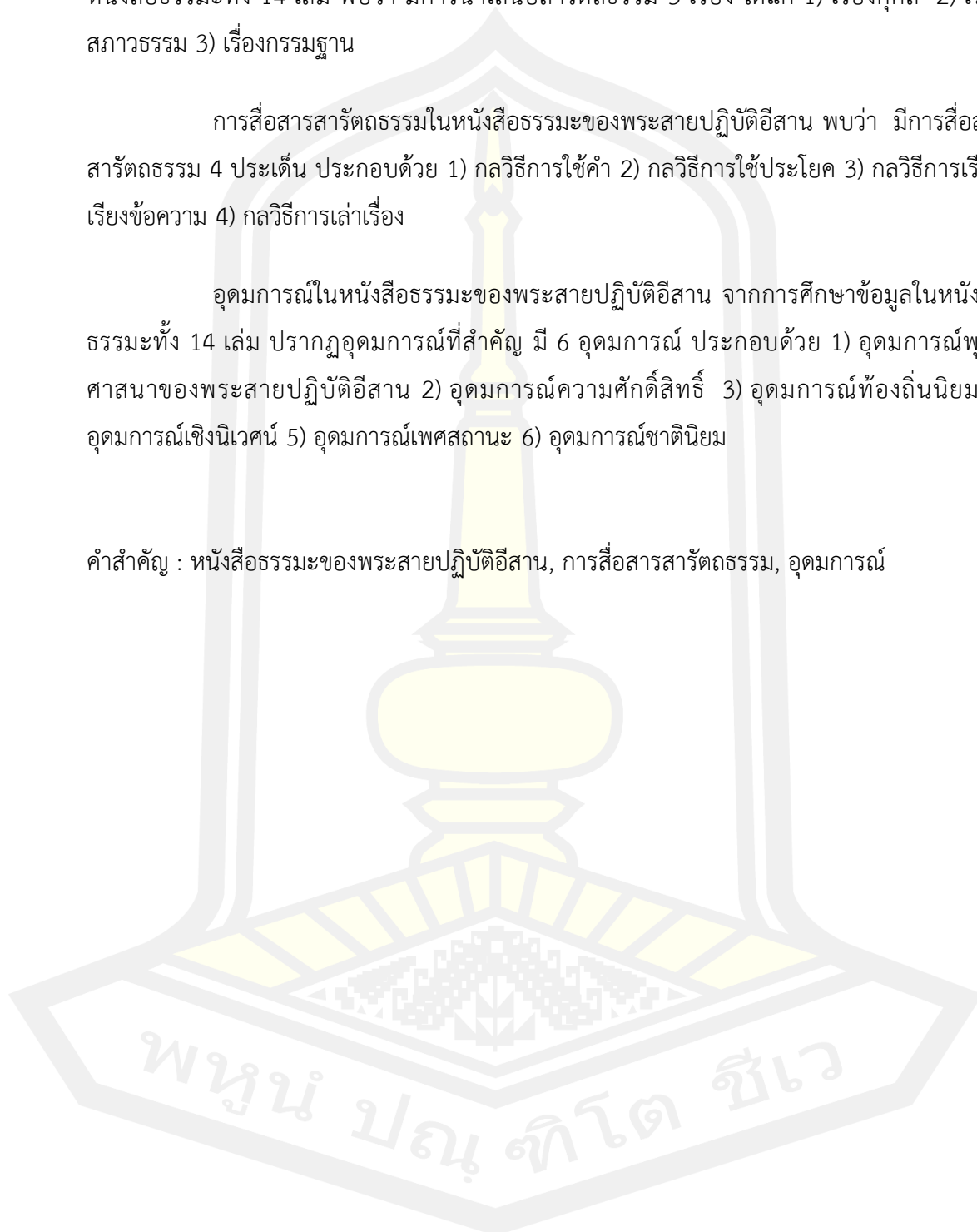
ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะของหนังสือธรรมะประเภทประวัติมีการนำเสนอโครงสร้างเนื้อหาโดยเรียงลำดับหัวข้อสำคัญเกี่ยวกับพระสงฆ์อีสาน 9 เรื่อง เรียงลำดับได้ดังนี้ เนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตในวัยเยาว์ เนื้อหาเกี่ยวกับช่วงเริ่มต้นบวช เนื้อหาเกี่ยวกับการเริ่มต้นบวช เนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตช่วงเรียนธรรมะภาคทฤษฎี เนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตช่วงปฏิบัติธรรมในวัด เนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตช่วงฝึกปฏิบัติธรรมกับพระเถระต่างๆ ฝึกปฏิบัติจุดดั่งค์ในสถานที่ต่างๆ เผยแผ่พุทธศาสนา เนื้อหาเกี่ยวกับอุทิศตนเพื่องานสังคมสงเคราะห์ และเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตช่วงในช่วงมรณภาพ

สารัตถธรรมที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน จากการศึกษาข้อมูลหนังสือธรรมะทั้ง 14 เล่ม พบว่า มีการนำเสนอสารัตถธรรม 3 เรื่อง ได้แก่ 1) เรื่องกุศล 2) เรื่องสภาวะธรรม 3) เรื่องกรรมฐาน

การสื่อสารสารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน พบว่า มีการสื่อสารสารัตถธรรม 4 ประเด็น ประกอบด้วย 1) กลวิธีการใช้คำ 2) กลวิธีการใช้ประโยค 3) กลวิธีการเรียบเรียงข้อความ 4) กลวิธีการเล่าเรื่อง

อุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน จากการศึกษาข้อมูลในหนังสือธรรมะทั้ง 14 เล่ม ปรากฏอุดมการณ์ที่สำคัญ มี 6 อุดมการณ์ ประกอบด้วย 1) อุดมการณ์พุทธศาสนาของพระสายปฏิบัติอีสาน 2) อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์ 3) อุดมการณ์ท้องถิ่นนิยม 4) อุดมการณ์เชิงนิเวศน์ 5) อุดมการณ์เพศสถานะ 6) อุดมการณ์ชาตินิยม

คำสำคัญ : หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน, การสื่อสารสารัตถธรรม, อุดมการณ์

TITLE	Dhamma's Books Vipasaana Isan : Communication of Themes and Partial Ideologilization		
AUTHOR	Kusuma Soommat		
ADVISORS	Assistant Professor Rachan Nilawanapa , Ph.D.		
DEGREE	Doctor of Philosophy	MAJOR	Thai
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2022

ABSTRACT

Phra Sai Patibat Isan (Isan forest masters) refers to bhikkhus who play a crucial role in the propagation of Buddhism in the northeastern region of Thailand (Isan), including both those of Dhammayuttika Nikaya and Maha Nikaya, mostly from the former. Even though all of Phra Sai Patibat Isan have long since passed away, their reputation remains in the memory of Thai Buddhists.

The objectives of this thesis are as follows: 1) to analyze the essence of dharma that appears in the Dharma Books of Phra Sai Patibat Isan; 2) to analyze the linguistic strategies employed in the Dharma Books of Phra Sai Patibat Isan; 3) to analyze the ideologies in the Dharma Books of Phra Sai Patibat Isan, through a study on 14 Dharma Books, consisting of 858 narratives of 5 Isan monks, namely Phra Ajaan Mun Bhuridatta, Phra Ajarn Fan Ajaro, Phra Ajahn Thate Desaransi, Phra Ajahn Chah Subhaddo, and Phra Ajahn Bua Yanasampanno. There are 2 types of Dharma Books used in this research, namely those that compile their biography and those that feature their teachings. Theoretical concept of Kanchana Tonpo (2013) was applied to the essence study; theoretical concept of Pisit Kobbun (1999) was applied to linguistic strategies; and theoretical concept of Rachada Labyai (2014) was applied to the study of ideologies.

The results of the study showed that the characteristics of Dharma Books that contain the biographies structured the contents based on significance of the 9

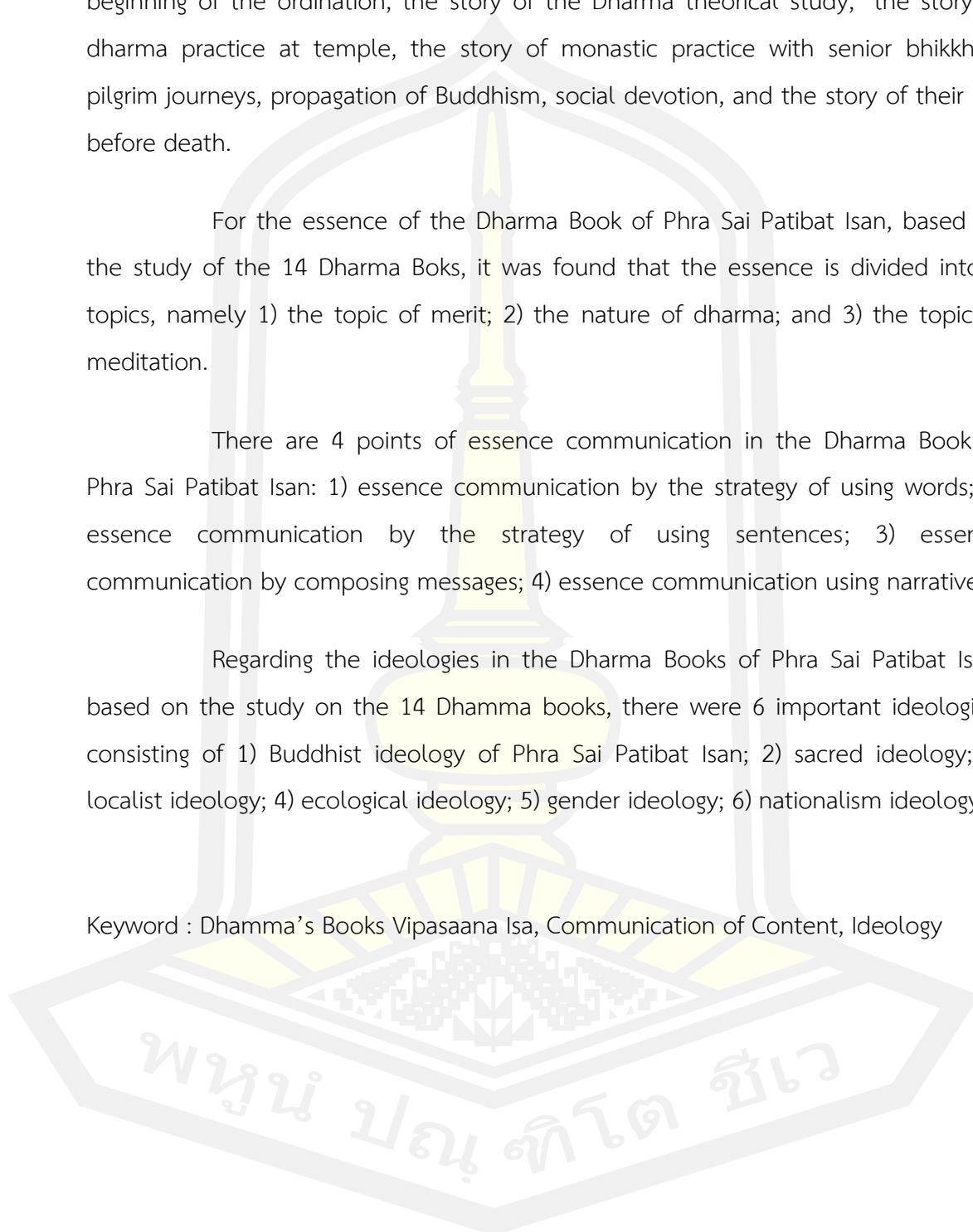
periods of Isan bhikkhus' stories as follows: the story of youth life, the story of the beginning of the ordination, the story of the Dharma theoretical study, the story of dharma practice at temple, the story of monastic practice with senior bhikkhus, pilgrim journeys, propagation of Buddhism, social devotion, and the story of their life before death.

For the essence of the Dharma Book of Phra Sai Patibat Isan, based on the study of the 14 Dharma Books, it was found that the essence is divided into 3 topics, namely 1) the topic of merit; 2) the nature of dharma; and 3) the topic of meditation.

There are 4 points of essence communication in the Dharma Book of Phra Sai Patibat Isan: 1) essence communication by the strategy of using words; 2) essence communication by the strategy of using sentences; 3) essence communication by composing messages; 4) essence communication using narratives.

Regarding the ideologies in the Dharma Books of Phra Sai Patibat Isan, based on the study on the 14 Dharma books, there were 6 important ideologies, consisting of 1) Buddhist ideology of Phra Sai Patibat Isan; 2) sacred ideology; 3) localist ideology; 4) ecological ideology; 5) gender ideology; 6) nationalism ideology.

Keyword : Dhamma's Books Vipasaana Isa, Communication of Content, Ideology

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความช่วยเหลือจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชันย์ นิลวรรณภา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำแนะนำเนื้อหางานวิจัย วิธีวิจัย รวมทั้งเป็นแบบอย่างในการทำงานวิชาการอย่างมีระบบ และมีวินัย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.พิสิทธิ์ กอบบุญ ศาสตราจารย์ ดร.ปฐม หงษ์สุวรรณ รองศาสตราจารย์ ดร.นิตยา วรรณกิตร์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ราชันย์ นิลวรรณภา และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมัย วรรณอุตร ที่ให้คำแนะนำเพื่อเสริมให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอขอบเจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ห้องสมุดรัฐศาสตร์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ดที่ให้ยืมหนังสือธรรมะที่นำมาศึกษาในครั้งนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ได้ถ่ายทอดความรู้ต่างๆ ทำให้ผู้วิจัยได้รับความรู้อย่างกว้างขวางและนำความรู้นั้นมาเป็นประโยชน์ในการทำวิทยานิพนธ์

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณสถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยที่สนับสนุนทุนวิจัย ประจำปีงบประมาณ 2562 พระครูกิตติวราทร,ผศ.ดร.หัวหน้าชุดโครงการวิจัย “การสร้างค่านิยมพฤติกรรมลดปัญหาความก้าวร้าวของคนไทยในศตวรรษที่ 21 ด้วยพุทธวิธี” ซึ่งให้ออกาสผู้วิจัยเข้าร่วมทีมวิจัยย่อย “การสื่อสารอย่างสันติเพื่อลดความรุนแรงของการใช้ภาษาของคนไทยในศตวรรษที่ 21” และทำให้ผู้วิจัยมีทุนทรัพย์จ่ายค่าบำรุงการศึกษาในการเรียนครั้งนี้

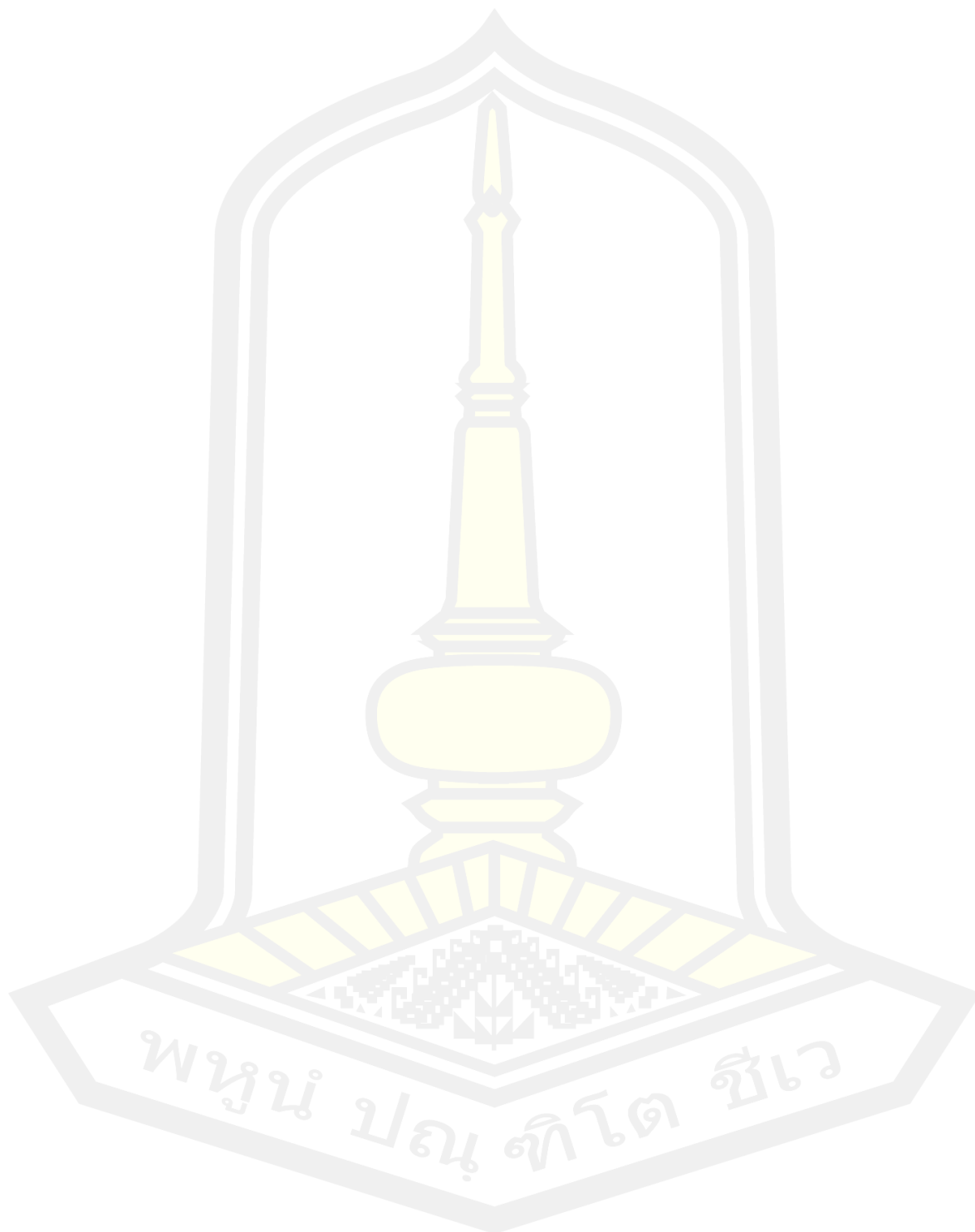
ผู้วิจัยขอขอบคุณอาจารย์สนั่น ประเสริฐ และกัลยาณมิตรที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้มุมมองทางวิชาการให้ และขอขอบคุณคุณคุณพวงเพชร วอนรัตนา ที่ช่วยประสานงานขั้นตอนระบบบัณฑิตศึกษาและระบบ iThesis

ขอขอบคุณครอบครัวให้กำลังใจ ดูแลเอาใจใส่ทุกข์สุข และชวนมองมุมบวกของโลกหลากสี เพื่อให้ทำวิทยานิพนธ์อย่างมีความสุข และสำเร็จลุล่วง

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฅ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ภูมิหลัง.....	1
1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	4
1.3 คำถามหลักในการวิจัย	4
1.4 ความสำคัญของการวิจัย.....	4
1.5 ขอบเขตของการวิจัย	4
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย.....	6
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ	7
1.8 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	7
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	9
2.1 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสารัตถธรรม	9
2.2 เอกสารงานวิจัยเกี่ยวข้องกับกลวิธีทางภาษา.....	18
2.3 เอกสารงานวิจัยเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์	23
2.4 เอกสารงานวิจัยเกี่ยวข้องกับพระสายปฏิบัติอีสาน.....	27
2.5 เอกสารเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี.....	31
บทที่ 3 หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน.....	39
3.1 หนังสือธรรมะและผู้เรียบเรียง.....	39

3.2 โครงสร้างและลักษณะเนื้อหา.....	43
3.3 จุดมุ่งหมายในการเผยแพร่.....	62
3.4 ลักษณะเฉพาะของหนังสือ.....	66
บทที่ 4 สารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระปฏิบัติสายอีสาน.....	73
4.1 สารัตถธรรมเรื่องกุศล.....	73
4.2 สารัตถธรรมเรื่องสภาวะธรรม.....	126
4.3 สารัตถธรรมเรื่องกรรมฐาน.....	144
บทที่ 5 การสื่อสารสารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน.....	170
5.1 การสื่อสารสารัตถธรรมโดยกลวิธีการใช้คำ.....	170
5.2 การสื่อสารสารัตถธรรมโดยกลวิธีการใช้ประโยค.....	222
5.3 การสื่อสารสารัตถธรรมโดยกลวิธีการเรียงเรียงข้อความ.....	230
5.4 การสื่อสารสารัตถธรรมโดยการเล่าเรื่อง.....	239
บทที่ 6 อุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน.....	251
6.1 อุดมการณ์พุทธศาสนาของพระสายปฏิบัติอีสาน.....	251
6.2 อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์.....	295
6.3 อุดมการณ์ท้องถิ่นนิยม.....	326
6.4 อุดมการณ์เชิงนิเวศน์.....	353
6.5 อุดมการณ์เพศสถานะ.....	371
6.6 อุดมการณ์ชาตินิยม.....	385
บทที่ 7 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	394
7.1 สรุปผลการวิจัย.....	394
7.2 อภิปรายผล.....	396
7.3 ข้อเสนอแนะ.....	398
บรรณานุกรม.....	399

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลัง

หนังสือธรรมะคือเครื่องมือที่ใช้บันทึก และเผยแผ่คำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผลงานของพระสงฆ์ผู้มีความรู้และประสบการณ์อันแตกฉาน ทั้งที่เป็นพระนักปฏิบัติและพระนักเผยแผ่ โดยได้เรียบเรียงไว้จากประสบการณ์การศึกษา ปฏิบัติ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของตน มีทั้งการเขียนโดยตรงและการถอดเทปบรรยายธรรมแล้วจัดพิมพ์เป็นหนังสือ หนังสือธรรมะเป็นสื่อการสอนหลักธรรม หลักปฏิบัติ และเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ธรรมะของพระภิกษุสงฆ์ผู้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นหนังสือธรรมะจึงเป็นเครื่องมือสำคัญให้การสื่อสารสารัตถธรรม และอุดมการณ์ทางศาสนาระหว่างพระสงฆ์กับพุทธศาสนิกชน

ด้วยบทบาทหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระสงฆ์ คือ การถ่ายทอดหลักธรรม สารัตถธรรม เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยพระสงฆ์เลือกวิธีการสื่อสารแบบใดย่อมมีความหมายต่อผู้รับสารในระดับแตกต่างกัน และหลักการสื่อสารมีแนวทางศึกษาหลากหลาย แนวทางหนึ่งที่สอดคล้องกับการเผยแผ่ศาสนาคือการสื่อสารตามแบบ Ritualistic Model ดังที่ กาญจนา แก้วเทพ (2554) เสนอสาระสำคัญว่า “เป็นกระบวนการที่ต้องการสร้างความเข้าใจร่วมกัน (shared meaning, shared belief) เพื่อผูกพันผู้คนเข้าด้วยกัน นั่นคือความหมายและเป้าหมายของศาสนา” ทั้งนี้การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันเป็นหัวใจสำคัญของกระบวนการถ่ายทอดสารัตถธรรมหรือหลักธรรมคำสอน โดยแนวคิดสำคัญของการสื่อสารของพระสงฆ์เป็นกิจกรรมที่สัมพันธ์กับผู้ส่งสารและผู้รับสาร เพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจสาระสำคัญนั้นๆ ได้ ดังที่ ทศนีย์ เจนวิถีสุข (2554) กล่าวว่า “การสื่อสารเป็นกิจกรรมหรือการกระทำที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นรวมทั้งตนเองด้วย หลักธรรมคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารจึงอยู่ในส่วนที่เป็นระบบกิจกรรม ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติและเกี่ยวข้องกับคุณค่าของการกระทำซึ่งกันและกัน โดยสามารถจำแนกเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารได้เป็น 2 แนวทาง ได้แก่ 1) แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม 2) แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง โดยทั้งสองแนวทางมีหลักการที่นำไปสู่หลักปฏิบัติ คือ แนวทางที่ให้ปฏิบัติ และแนวทางที่ให้ละเว้น”

ปัจจัยของการสื่อสารประการหนึ่ง คือ บริบทสังคมวัฒนธรรม โดยการสื่อสารสารัตถธรรมจำเป็นต้องพิจารณาประสบการณ์เดิมที่ผู้รับสารเคยรับรู้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งความรู้ ความเชื่อ ค่านิยมเดิมที่มีมาก่อนนับถือศาสนาพุทธ เป็นพื้นฐานสำคัญที่หล่อหลอมให้พุทธศาสนาในแต่ละท้องถิ่นมีลักษณะเฉพาะตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาแบบไท (Tai Buddhism) ในที่นี้กล่าวถึง

ประเด็นความเชื่อ ดังที่ Tambiah (อ้างถึงใน ยูคิโอเอ ฮายาชิ, 2554) ได้กล่าวว่า “ระบบทางศาสนาที่ซับซ้อนมีความเป็นมาที่แตกต่างในประเด็นขอบเขตของความเชื่อ” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปรากฏการณ์ของพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในอดีตนั้น เป็นดินแดนมีการนับถือผี อำนาจเหนือธรรมชาติ การให้คุณค่าของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่าเป็นสิ่งกำหนดชีวิตของมนุษย์ได้ ภายหลังเมื่อชาวอีสานนับถือศาสนาพุทธก็ได้ปรับประยุกต์ทั้งในส่วนการนับถือผีสางเทวดา ความเชื่อที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา และการปฏิบัติตามสัจธรรม ซึ่งเรียกว่า พุทธศาสนาชาวบ้าน (Popular Buddhism) และมีมิติที่สัมพันธ์กับหลักการของพุทธศาสนาที่เรียกว่า พุทธศาสนาในระดับโลกียะ

พระสงฆ์ในภาคอีสาน มีหลายรูปที่มีความโดดเด่นด้านปฏิบัติทางจริยธรรมระดับโลกุตตระ เน้นวัตรปฏิบัติจุดดั่ง ให้ความสำคัญกับการภาวนา การวิปัสสนากรรมฐาน และมีผลงานทั้งในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์ และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร และเป็นที่น่าสังเกตว่าพระสายปฏิบัติดังกล่าวที่มรณภาพไปแล้ว แต่ผลงานทางธรรมดังกล่าวยังมีพุทธศาสนิกชนนำมาเรียบเรียงใหม่และเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ กล่าวได้ว่าพลังของภาษาวาทกรรมของพระสายปฏิบัติมีพลังในการสร้างความหมาย สื่อความคิดสัจธรรมในสังคมไทยมาเป็นเวลานานตลอดจนความเชื่อเกี่ยวกับสัจธรรม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าการสื่อสารสัจธรรมใช้วิธีการที่หลากหลาย เช่น การอธิบายแสดงเหตุผล การโน้มน้าวใจ ซึ่ง วิสันต์ สุขวิสิทธิ์ (2554) อธิบายการโน้มน้าวใจสรุปสาระสำคัญได้ว่า เมื่ออยู่ในสภาพการณ์หรือสภาวะจิตที่ต่างกัน วาทกรรมการโน้มน้าวใจก็จัดเป็นการสร้างความชอบธรรม เช่น วาทกรรมศาสนา

หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานหลายเล่มเป็นผลงานที่มีการพิมพ์เผยแพร่เป็นจำนวนมากและได้รับความเชื่อถือว่าเป็นหนังสือธรรมะที่ดี เนื่องจากเป็นผลงานของพระสายปฏิบัติที่ชาวพุทธนับถือศรัทธาจากปฏิบัติและวัตรปฏิบัติของแต่ละรูปที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน และมีลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระสงฆ์สายปฏิบัติอีสาน จำนวน 5 รูป ได้แก่ 1) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2) พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร 3) พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี 4) พระอาจารย์ชา สุภทฺโท 5) พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน ซึ่งเป็นที่รับรู้กันกันในฐานะ “พ่อแม่ครูบาอาจารย์สายหลวงปู่มั่น” หนังสือธรรมะของท่านเหล่านี้ได้มีการถ่ายทอดสัจธรรมที่สำคัญ หลักการและวิธีการปฏิบัติตนเพื่อนำไปสู่หนทางแห่งการพ้นทุกข์ตามหลักพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นอุดมการณ์สำคัญในสังคมอีสาน และการใช้ลีลาภาษาของพระสงฆ์แต่ละรูปก็มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของตน

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาวิธีการทางภาษาในการถ่ายทอดธรรมะ และสื่อสารสัจธรรมในหนังสือธรรมะของพระสงฆ์องค์สำคัญๆ จึงมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อเป็นการค้นหาความสัมพันธ์ภาษากับสังคมโดยศึกษาผ่านวาทกรรมวิเคราะห์ ซึ่งแนวคิดนี้ ญัฐพร พานโพธิ์ทอง (2556) กล่าวว่า “วาทกรรม (discourse) หมายถึง วิธีปฏิบัติหรือกระบวนการในการสร้างความหมายให้แก่สิ่งต่างๆ อย่างเป็นระบบ” ซึ่ง Discourse มีคำศัพท์หลากหลาย ได้แก่ วาทกรรม ปริจเฉท ข้อความ

สัมพันธ์สาร และในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยนำความคิดวาทกรรมมาประยุกต์ โดยใช้คำว่า การสื่อสารสารัตถธรรม และแบ่งระดับการสื่อสารเป็น 3 ระดับ ได้แก่ การใช้คำ การใช้ประโยค การเรียบเรียงข้อความ นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่าลักษณะการใช้ภาษาของพระสงฆ์แต่ละรูปในการสอนธรรมะมีลีลาการใช้ภาษาแตกต่างกัน ซึ่งแสดงลักษณะเฉพาะด้านการใช้ลีลาภาษาสื่อสารสารัตถธรรมอีกด้วย

นอกจากนี้หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานมีความน่าสนใจในเรื่องของการสื่อให้เห็นถึงอุดมการณ์ ซึ่งแฝงด้วยความคิด ความเชื่อ อำนาจ ค่านิยมของประชาชนในสังคมชาวอีสานที่มีร่วมกัน ซึ่งมีผลต่อวิถีการปฏิบัติสัมพันธ์หรือการสื่อสาร ซึ่งพิจารณาได้ว่าอุดมการณ์ของพระสายปฏิบัติอีสานอาจมีการชักจูงใจ คือ การเผยให้เห็นข้อมูล ข้อเท็จจริง และใช้กลวิธีทางภาษานำใจให้ยอมรับ คล้อยตาม และปฏิบัติตาม กล่าวอีกนัยหนึ่ง การใช้ภาษา เจตนาในการใช้ภาษาเป็นเครื่องมือการสื่อสารเบื้องต้น ส่วนระดับลึกของการสื่อสารนั้นอาจจะแฝงด้วยอำนาจทางภาษา อุดมการณ์ และอุดมการณ์ทางสังคม ดังที่ กฤษดาภรณ์ หงส์ลดาภรณ์ และจันทิมา เอี่ยมมานนท์ (2549) กล่าวไว้ว่า “ภาษา นอกจากจะเป็นเครื่องมือให้ผู้คนในสังคมสื่อสารถึงกันและเข้าใจกันได้ เป็นตัวแทนของความคิด มโนทัศน์และสื่อถ่ายทอดความรู้ของคนในสังคมแล้วยังเป็นเรื่องราวของความจริงที่สะท้อนให้เห็นความเป็นไปของสังคม ตัวภาษาเองยังมีอำนาจเหนือไปกว่านั้น ในการสร้างและกำหนดความนึกคิดรวมทั้งความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคมอีกด้วย ภาษาจึงแฝงเร้นไปด้วยอำนาจและอุดมการณ์ทางสังคม”

ยิ่งไปกว่านั้นในปัจจุบันการศึกษาหาคำตอบเรื่องใดเรื่องใดอาจจะไม่ได้ใช้ความรู้เพียงศาสตร์อย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะประเด็นที่ต้องการหาคำตอบนั้นเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมซึ่งมีองค์ประกอบหลายประการ โดยมีที่ปัจจัยที่สัมพันธ์กับปรากฏการณ์ทางสังคมอาจมีเงื่อนไขที่ซับซ้อน ดังนั้นการหาคำตอบย่อมต้องใช้เครื่องมือ แนวคิดทฤษฎีอันหลากหลาย ดังเช่นในการศึกษาครั้งนี้ใช้แนวคิดทฤษฎีภาษาไทย ภาษาศาสตร์ และสังคมศาสตร์เพื่อหาคำตอบสารัตถธรรม กลวิธีทางภาษา อุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน เป็นที่น่าพิจารณาบริบทสังคมแต่ละช่วงเวลาว่าพระสงฆ์มีการสื่อสารธรรมแตกต่างกัน เช่น พระอาจารย์มหาบัวสื่อสารธรรมะประเด็นการช่วยเหลือเศรษฐกิจประเทศไทยในวิกฤติการเงิน พ.ศ. 2540 และท่านจัดทำโครงการทองช่วยชาติ ปีพ.ศ. 2541 ตัวอย่างการสื่อสารธรรมะในหนังสือประวัติหลวงตาของพระอาจารย์มหาบัวมีดังนี้ “นี่ละที่เราเห็นทองคำเข้ามาสู่คลังหลวงของเราไหลเข้ามาเรื่อยๆ ขึ้นจากรักชาติของเรา ความรักชาติและความสามัคคี ฟังเสียงหัวหน้า หัวหน้าคิดเป็นธรรมพาก้าวเดินอย่างไรให้เดินตามนั้น เราเป็นลูกชาวพุทธหัวหน้าของเราคือพระพุทธเจ้า พระสงฆ์สาวกนำธรรมที่ประกาศสอนโลกอย่างถูกต้อง แม่นยำมาสั่งสอนพวกเรา ให้พยายามเดินตามธรรม เดินตามอย่างอื่นแล้วไม่คอยแคล้วคลาดปลอดภัยนะ ส่วนเดินตามธรรมนี้สงบ่มเย็นเป็นลำดับ” จากตัวอย่างนี้ วิเคราะห์ได้ว่าเป็นอุดมการณ์ชาตินิยม โดยร้อยเรียงความเป็นปึกแผ่นระหว่างพุทธศาสนา และความเป็นชาติไทยผสมผสานเป็นหนึ่งเดียว เพื่อโน้มน้าวใจให้ชาวไทยตระหนักถึงโครงการทองช่วยชาติว่ามีประโยชน์ต่อประเทศไทย

จากเหตุผลดังกล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะศึกษาเรื่อง “หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน : การสื่อสารสารัตถธรรมและการสร้างอุดมการณ์” เพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาพุทธศาสนาด้านแนวคิดสำคัญของธรรมะ วิธีการสื่อสารในหนังสือธรรมะ อุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน ตลอดจนเป็นแนวทางในการศึกษาเชิงทฤษฎีในลำดับต่อไป

1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย

- 1.2.1 เพื่อวิเคราะห์สารัตถธรรมที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน
- 1.2.2 เพื่อวิเคราะห์กลวิธีทางภาษาในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน
- 1.2.3 เพื่อวิเคราะห์อุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

1.3 คำถามหลักในการวิจัย

- 1.3.1 หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานมีสารัตถธรรมอย่างไร
- 1.3.2 หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานมีกลวิธีทางภาษาอย่างไร
- 1.3.3 หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานมีอุดมการณ์อย่างไร

1.4 ความสำคัญของการวิจัย

- 1.4.1 เพื่อให้เข้าใจสารัตถธรรมที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน
- 1.4.2 เพื่อให้เข้าใจกลวิธีทางภาษาในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน
- 1.4.3 เพื่อให้เข้าใจอุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน
- 1.4.4 เป็นแนวทางในการศึกษาเชิงทฤษฎีในลำดับต่อไป

1.5 ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน : การสื่อสารสารัตถธรรมและการสร้างอุดมการณ์” นั้น ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตการวิจัย ดังนี้

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตข้อมูล (text) คือ สื่อสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือธรรมะที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชีวประวัติ หลักธรรมคำสอนในรูปแบบบรรยายธรรมะ ทั้งนี้ ผู้วิจัยมีหลักเกณฑ์การคัดเลือกพระสงฆ์ ดังนี้ 1) เป็นพระสงฆ์ชาวอีสานที่เน้นวัตรปฏิบัติกรรมฐาน และธุดงค์วัตร 2) เป็นพระสงฆ์ชาวอีสานที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในระดับประเทศ 3) เป็นพระสงฆ์ชาวอีสานที่มีผลงานสื่อสิ่งพิมพ์ เช่น

หนังสือ ตำรา คู่มือ เป็นต้น 4) หนังสือธรรมะของพระสงฆ์แต่ละรูปมีจำนวน 100 เรื่อง เป็นต้นไป ผลการคัดเลือกพระสงฆ์ชาวอีสานมีพระสงฆ์ 5 รูป ได้แก่ 1) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2) พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร 3) พระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี 4) พระอาจารย์ชา สุภทฺโท 5) พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน รวมตัวบทที่ใช้ศึกษาครั้งนี้รวม 14 เล่ม 858 เรื่อง ดังนี้

1) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จำนวน 103 เรื่อง

1.1) หนังสือเกี่ยวกับชีวประวัติเรื่อง “ชีวิต การงาน หลักธรรมพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2538

1.2) หนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนเรื่อง “กรรมฐาน 40 สมาธิแบบ พระพุทธเจ้า” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2540

1.3) หนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนเรื่อง “มุตโตทัย” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2562

2) พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร จำนวน 309 เรื่อง

2.1) หนังสือเกี่ยวกับชีวประวัติเรื่อง “ประวัติท่านพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2562

2.2) หนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนเรื่อง “อาจาโร” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2537

2.3) หนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนเรื่อง “วิปัสสนา สมาธิภาวนารักษาใจ” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2540

3) พระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี จำนวน 100 เรื่อง

3.1) หนังสือเกี่ยวกับชีวประวัติเรื่อง “ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม พระอาจารย์เทศก์” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2538

3.2) หนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนเรื่อง “รวมโอวาทหลังปาฏิโมกข์” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2539

3.3) หนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนเรื่อง “พระธรรมเทศนาของพระราชนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฏ์ (เทศก์ เทสรังสี)” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2548

4) พระอาจารย์ชา สุภทฺโท จำนวน 116 เรื่อง

4.1) หนังสือเกี่ยวกับชีวประวัติเรื่อง “ชีวิต การงาน หลักธรรม พระอาจารย์ชา สุภทฺโท” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2538

4.2) หนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนเรื่อง “48 พระธรรมเทศนา” (มีเนื้อหาประกอบด้วย 2 ภาค คือ ภาค 1 พระธรรมสำหรับบรรพชิต 25 เรื่อง และภาค 2 พระธรรมสำหรับคฤหัสถ์ 23 เรื่อง รวม 48 เรื่อง ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2558

5) พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน จำนวน 239 เรื่อง

5.1) หนังสือเกี่ยวกับชีวประวัติเรื่อง “ประวัติหลวงตา” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2557

5.2) หนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนเรื่อง “ธรรมคู่แข่งขัน ธรรมสามัคคี” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2538

5.3) หนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนเรื่อง “เข้าสู่แดนอวกาศของจิตของธรรม” ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2552

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

หลักเกณฑ์การคัดเลือกข้อมูลหนังสือธรรมะ (Text) โดยใช้ข้อมูลเอกสาร (Documentary) การวิจัยนี้มีหลักเกณฑ์การคัดเลือกข้อมูลหนังสือธรรมะ (Text) พระสายปฏิบัติอีสาน มีดังนี้

1.6.1 คัดเลือกหนังสือธรรมะ 2 ประเภท ได้แก่ 1) หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติ 2) หนังสือธรรมะประเภทหลักธรรมคำสอน

1.6.2 วิเคราะห์ข้อมูล โดยผู้วิจัยประยุกต์ใช้แนวคิดศึกษาวิเคราะห์แต่ละประเด็นประกอบด้วย

1.6.2.1 การศึกษาสารัตถธรรมซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของ กาญจนา ตันโพธิ์ (2563) โดยจำแนกประเภทการศึกษาเป็น 3 ประเด็น ดังนี้ กุศล สภาวธรรม กรรมฐาน

1.6.2.2 การศึกษากลวิธีทางภาษาซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของ พิสิทธิ์ กอบบุญ (2542) โดยจำแนกประเภทการศึกษาเป็น 4 ประเด็น ดังนี้ 1) การใช้คำ 2) การใช้ประโยค 3) การเรียบเรียงข้อความ 4) การเล่าเรื่อง

1.6.2.3 การศึกษาอุดมการณ์ซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของ รัชดา ลาภใหญ่ (2557) โดยจำแนกประเภทการศึกษาเป็น 6 ประเด็น ดังนี้ 1) อุดมการณ์พุทธศาสนา 2) อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์ 3) อุดมการณ์ท้องถิ่นนิยม 4) อุดมการณ์เชิงนิเวศน์ 5) อุดมการณ์เพศสถานะ 6) อุดมการณ์ชาตินิยม

1.6.3 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยสรุปผล อภิปรายผลการศึกษาค้นคว้าตามความมุ่งหมาย และคำถามการวิจัย โดยอ้างอิงกับข้อมูลวิชาการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกัผลการวิจัย และให้ข้อเสนอแนะในการศึกษาประเด็นอื่นที่เป็นการนำผลวิจัยไปใช้ในลำดับต่อไป

1.6.4 รายงานผลการวิจัย

ผู้วิจัยเขียนรายงานผลการวิจัยในลักษณะการพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis) เสนอรายละเอียดประเด็นต่างๆ 7 บท

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

หนังสือธรรมะ หมายถึง หนังสือที่มีเนื้อหาแสดงถึงชีวประวัติ การปฏิบัติธรรม และหลักธรรมคำสอนของพระสงฆ์ชาวอีสาน

พระสายปฏิบัติอีสาน หมายถึง พระสงฆ์ที่มีถิ่นกำเนิดเป็นคนอีสาน สังกัดคณะธรรมยุต จำนวน 5 รูป ได้แก่ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี พระอาจารย์ชา สุภทฺโท และพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน เน้นการรักษาพระวินัยปฏิบัติถูกต้องวัตรและกรรมฐาน

สารัตถธรรม หมายถึง แนวคิดสำคัญเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนของพระสายปฏิบัติชาวอีสาน 5 รูป ได้แก่ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี พระอาจารย์ชา สุภทฺโท และพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน ที่ปรากฏในหนังสือที่มีการพิมพ์เผยแพร่

อุดมการณ์ หมายถึง ระบบความคิด ความเชื่อ ค่านิยม หรือกฎเกณฑ์ของผู้คนที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานที่มีการพิมพ์เผยแพร่

1.8 กรอบแนวคิดในการวิจัย

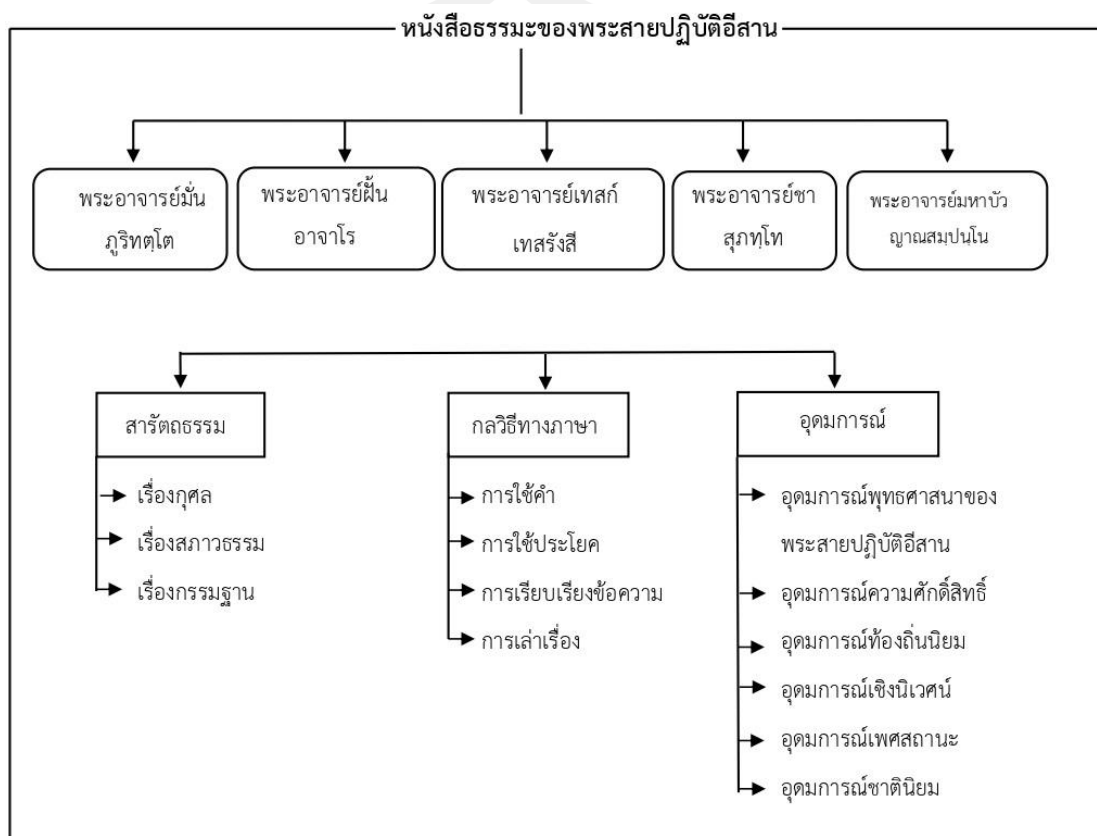
งานวิจัยนี้ผู้วิจัยประยุกต์ใช้แนวคิดการศึกษาวิเคราะห์ในแต่ละประเด็นประกอบด้วย

1.8.1 การศึกษาสารัตถธรรมซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของ กาญจนา ต้นโพธิ์ (2556) โดยจำแนกประเภทการศึกษาเป็น 3 ประเด็น ดังนี้ กุศล สภาวธรรม กรรมฐาน

1.8.2 การศึกษาทฤษฎีทางภาษาซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของ พิสิทธิ์ กอบบุญ (2542) โดยจำแนกประเภทการศึกษาเป็น 3 ประเด็น ดังนี้ 1) การใช้คำ 2) การใช้ประโยค 3) การเรียบเรียงข้อความ 4) การเล่าเรื่อง

1.8.3 การศึกษาอุดมการณ์ซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของ รัชดา ลาภใหญ่ (2557) โดยจำแนกประเภทการศึกษาเป็น 6 ประเด็น ดังนี้ 1) อุดมการณ์พุทธศาสนา 2) อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์ 3) อุดมการณ์ท้องถิ่นนิยม 4) อุดมการณ์เชิงนิเวศน์ 5) อุดมการณ์เพศสถานะ 6) อุดมการณ์ชาตินิยม

กรอบแนวคิดในการวิจัย “หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน :
การสื่อสารสารัตถธรรมและการสร้างอุดมการณ์”

จากกรอบแนวคิด ผู้วิจัยวิเคราะห์สารัตถธรรมและนำเสนอการวิเคราะห์สารัตถธรรมในบทที่ 4 ส่วนการสื่อสารสารัตถธรรมวิเคราะห์ นำเสนอในบทที่ 5 และอุดมการณ์วิเคราะห์ นำเสนอในบทที่ 6 ลำดับต่อไปผู้วิจัยนำเสนอบทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นพื้นฐานของศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาบทที่ 4 - 6

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน : การสื่อสารสารัตถธรรมและการสร้างอุดมการณ์” ผู้วิจัยได้ทบทวนทฤษฎี แนวคิด เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดและเป็นแนวทางสำหรับการวิเคราะห์ โดยมีแนวคิด ดังนี้

- 2.1 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสารัตถธรรม
- 2.2 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกลวิธีทางภาษา
- 2.3 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุดมการณ์
- 2.4 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระสายปฏิบัติอีสาน
- 2.5 เอกสารเกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎี

2.1 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสารัตถธรรม

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสารัตถธรรม หมายถึง เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับแนวคิดสำคัญในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน โดยมีขอบเขตรวมทั้งงานวิจัยเกี่ยวกับพระไตรปิฎก และหนังสือธรรมะ งานวิจัยเกี่ยวกับพระสายปฏิบัติอีสาน

งานวิจัยที่เกี่ยวกับสารัตถธรรมที่ศึกษาสารัตถธรรมของพระสงฆ์เป็นกลุ่ม กล่าวคือ ศึกษาประเด็นใดประเด็นหนึ่ง เช่น ประเด็นสังคม ประเด็นเนื้อหาธรรมะ และใช้ผลงานของพระสงฆ์หลากหลายรูป

2.1.1 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสารัตถธรรม แนวคิด และจริยธรรม

วริยา ชินวรรณ และคณะ (2537) เสนอวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการตีความคำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการตีความคำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย การดำเนินการวิจัยแบ่งเป็น 2 อย่าง คือ ภาคเอกสาร และภาคสนาม โดยภาคเอกสารศึกษาจากพระไตรปิฎกและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ส่วนภาคสนามใช้พื้นที่วิจัยคือสำนักปฏิบัติธรรม 50 แห่ง กลุ่มเป้าหมายคือพระสงฆ์ และอุบาสก อุบาสิกา ใช้เครื่องมือวิจัยคือแบบสัมภาษณ์และแบบสังเกต จำนวน 800 ชุด

ผลการวิจัยพบว่า วิวัฒนาการตีความ คำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธศาสนาแบ่งได้ 3 ประเภท คือ 1) การตีความคำสอนระดับศีลธรรม ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันของชาวพุทธ เช่น การตีความเรื่องศีล 5 2) การตีความเรื่องการปฏิบัติสมาธิ มีสำนักต่างๆ ซึ่งมีแนวทางการสอน การปฏิบัติและเป้าหมายในการปฏิบัติแตกต่างกัน 3) การตีความเรื่องปัญญา สำนักพุทธศาสนิกให้

ความสนใจการตีความคำสอนซึ่งเน้นประเด็นทางปัญญามาก เช่น ประเด็นอนัตตา ประเด็นบุญ-บาป ประเด็นการตายแล้วเกิด เป็นต้น

เทวัญกานต์ มุ่งปั่นกลาง (2545) เสนอวิจัยเรื่อง “กามนิต : กลวิธีการนำเสนอกับแนวคิดทางพุทธศาสนา” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต 2) เพื่อศึกษากลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์มี 2 กลุ่มข้อมูล ดังนี้ 1) เรื่องกามนิต-วาสิฏฐี ฉบับภาษาไทย แปลโดยเสถียรโกเศศ และ นาคะประทีป 2) เรื่อง The Pilgrim Kamanita ฉบับภาษาอังกฤษ แปลโดย John E. Logie

ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิตมี 6 แนวคิด ดังนี้ แนวคิดเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต แนวคิดเรื่องสังสารวัฏ แนวคิดเรื่องความเชื่อที่ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว แนวคิดเรื่องเรื่องปฏิจจสมุปบาท แนวคิดเรื่องอริยสัจ แนวคิดเรื่องนิพพาน 2) กลวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องกามนิต มีดังนี้ ผู้แต่งนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาตามรูปแบบที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยการเปิดเรื่อง ปิดเรื่องในลักษณะพระสูตร นำพุทธประวัติตอนปลายมาเป็นโครงเรื่อง นำข้อความจากพระไตรปิฎกประกอบเนื้อเรื่อง นำบุคคลประวัติที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนามาเป็นตัวละคร นำมิติทางพุทธศาสนามาเป็นเวลาในเรื่อง รวมทั้งมีการใช้ภาษาความเปรียบ การยกอุทาหรณ์ การกล่าวซ้ำและการกล่าวเน้น และได้มีการนำเอาแนวคิดของศาสนาอื่นเปรียบเทียบกับแนวคิดพุทธศาสนา ซึ่งกลวิธีดังกล่าวสรุปกลวิธีนำเสนอแนวคิด 2 วิธี คือ การนำเสนอแนวคิดตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา และการนำเสนอแนวคิดตามขนบของนวนิยาย

ทิวาทิพย์ เทียมชัยภูมิ (2545) เสนอวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมอิงพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีเรื่องสืลาวตี” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาหลักธรรมในนวนิยายอิงพระพุทธศาสนาเรื่องสืลาวตี 2) เพื่อวิเคราะห์คุณค่างานวรรณกรรมของนวนิยายอิงพระพุทธศาสนาเรื่องสืลาวตีที่มีต่อสังคมไทย ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ คือ นวนิยายเรื่องสืลาวตี

ผลการวิจัยพบว่า 1) หลักธรรมในนวนิยายอิงพระพุทธศาสนาเรื่องสืลาวตีมี 2 ประเภท คือ 1.1) หลักธรรมด้านจริยธรรมประกอบด้วย กัลยาณมิตร การไม่คบคนพาล ความกตัญญู ความเสียสละ ความสันโดษ ความรัก-ความเมตตา 1.2) หลักธรรมด้านสังขธรรม ประกอบด้วยขั้น 5 กรรม อริยสัจ 4 สติปัฏฐาน ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท 2) คุณค่างานวรรณกรรมของนวนิยายอิงพระพุทธศาสนาเรื่องสืลาวตีที่มีต่อสังคมไทยมี 3 ด้าน ดังนี้ 2.1) คุณค่าด้านสังคม ประกอบด้วย ด้านความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ความเสมอภาคของบุคคล 2.2) คุณค่าด้านความรู้ ประกอบด้วย การสอนธรรมตามแนวพุทธวิธี ความรู้ด้านหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ด้านความรู้ทางคติธรรม 2.3) คุณค่าด้านวรรณกรรม ประกอบด้วยสุนทรียรส ด้านอุปมาโวหาร 3) วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมในรูปแบบวรรณกรรมของนวนิยายอิงพระพุทธศาสนา

กนกวรรณ คงชนชุนทร (2554) เสนอวิจัยเรื่อง “แนวคิดพุทธศาสนาในนวนิยายของ แก้วแก้ว” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดทางพุทธศาสนาในนวนิยายของแก้วแก้ว 2) เพื่อศึกษาวิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในนวนิยายของแก้วแก้ว ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์มีนวนิยายของแก้วแก้ว 29 เรื่อง

ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดทางพุทธศาสนาในนวนิยายของแก้วแก้วมี 8 แนวคิด ดังนี้ 1.1) แนวคิดทักสิล 1.2) แนวคิดกรรม 1.3) แนวคิดวิภวสังสาร 1.4) แนวคิดไตรลักษณ์ 1.5) แนวคิดอบายมุข 6 1.6) แนวคิดเรื่องโลกธรรม 8 1.7) แนวคิดหิริโอตตปปะ 1.8) แนวคิดหิริโอตตปปะ 2) วิธีการนำเสนอแนวคิดทางพุทธศาสนาในนวนิยายของแก้วแก้วมี 4 วิธี ดังนี้ 2.1) การสร้างตัวละคร 2.2) การสร้างฉาก 2.3) การเล่าเรื่องย้อนอดีต 2.4) การนำเสนอชื่อเรื่อง

เรืองเดช เขจรศาสตร์ (2549) เสนอวิจัยเรื่อง “วิถีพุทธธรรมตามแนววัดป่าอ้อสานกับการพัฒนาศักยภาพมนุษย์” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาความเป็นมาของวัดป่าภาคอีสาน แก่นธรรมคำสอน และการสอนเพื่อการเรียนรู้พุทธธรรมของพระวัดป่า 3) เพื่อศึกษากระบวนการการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ตามแนววัดป่าอ้อสาน โดยศึกษาจากวัดป่าในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี อุรธานี ชัยภูมิ ขอนแก่น จำนวน 6 วัด และวัดป่าเครือข่ายจำนวนหนึ่ง วิธีการศึกษาใช้การวิจัยสนาม ด้วยวิธีการสังเกต สัมภาษณ์ สันทนา ดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหา ให้ความหมาย และสรุป แนวคิดหลักที่นำมาใช้ในการอธิบายข้อมูลประกอบด้วย แนวคิดพุทธศาสนาว่าด้วยการพัฒนามนุษย์ แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการทางปัญญาแนวสมถะและวิปัสสนา พุทธเศรษฐศาสตร์ และแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจ

ผลการวิจัยพบว่า แก่นคำสอนของวัดป่าอ้อสานแสดงให้เห็นทุกข์และวิถีทางกำจัดทุกข์ ประกอบด้วย หลักธรรมพื้นฐาน ได้แก่ ข้อวัตรอันเป็นบริบทของศีลและหลักธรรมเพื่อบรรลุถึงความสว่างแห่งปัญญา ได้แก่ ไตรสิกขาเป็นธรรมในครรลองของมรรคเพื่อประกอบการปฏิบัติวิปัสสนา ซึ่งเป็นทางเจริญปัญญา และปฏิเสศไสยศาสตร์ คำสอนมุ่งให้แต่ละคนได้รับผลปฏิบัติจากเทคนิคกรรมฐานในแบบต่างๆ โดยพิจารณาขั้น 5 ด้วยไตรลักษณ์

ชลธิชา บรรหาร (2556) เสนอวิจัยเรื่อง “การสื่อสารทางจริยธรรมในวรรณกรรมคำสอนของว.วชิรเมธี (พระมหาภูมิจัย วชิรเมธี)” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดทางจริยธรรมในวรรณกรรมคำสอนของว.วชิรเมธี 2) เพื่อศึกษาการใช้ภาษาเพื่อสื่อสารจริยธรรมในวรรณกรรมคำสอนของ ว.วชิรเมธี ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์มีวรรณกรรม 20 เรื่อง ซึ่งตีพิมพ์ระหว่างปี พ.ศ. 2552 – 2553

ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวคิดทางจริยธรรมในวรรณกรรมคำสอนของ ว.วชิรเมธี มี 2 แนวคิดหลักคือ 1.1) แนวคิดจริยธรรมทางธรรม ประกอบด้วย แนวคิดเรื่องอริยสัจ 4 แนวคิดเรื่องทุกข์ แนวคิดเรื่องกรรม แนวคิดเรื่องบุญ แนวคิดเรื่องสติ แนวคิดเรื่องศีล แนวคิดเรื่องนิพพาน แนวคิดเรื่อง

กฎไตรลักษณ์ 1.2) แนวคิดจริยธรรมทางโลก ประกอบด้วย แนวคิดด้านความรัก แนวคิดด้าน การเมือง การปกครอง แนวคิดด้านเศรษฐกิจและสังคม แนวคิดด้านการดำเนินชีวิต 2) เพื่อศึกษา กลวิธีใช้ภาษาเพื่อสื่อสารจริยธรรมในวรรณกรรมคำสอนของว.วชิรเมธีมี 6 กลวิธี 2.1) การใช้คำ 2.2) การใช้ภาพพจน์ 2.3) การใช้ภาพประกอบ 2.4) การอ้างอิง 2.5) ปุจฉา-วิสัชนา 2.6) การ์ตูน

กนกเนตร จันทะนิตย์ (2560) เสนอวิจัยเรื่อง “สารัตถะและกลวิธีนำเสนอในวรรณกรรมคำ สอนสำนวนพระอริยานุวัตร เขมจารี” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาสารัตถะใน วรรณกรรมคำสอนสำนวนพระอริยานุวัตร เขมจารี 2) เพื่อศึกษากลวิธีนำเสนอในวรรณกรรมคำสอน สำนวนพระอริยานุวัตร เขมจารี ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์มี 18 เรื่อง

ผลการวิจัยพบว่า 1) สารัตถะในวรรณกรรมคำสอนสำนวนพระอริยานุวัตร เขมจารี ประกอบด้วย 1.1) คำสอนสำหรับชนชั้นปกครองที่พึงยึดถือเป็นแนวทางในการปกครองบ้านเมือง คือ ทศพิธราชธรรม 1.2) คำสอนสำหรับบุคคลทั่วไป-ผู้ชาย-ผู้หญิง คือ ความกตัญญู ความขยันหมั่นเพียร ความมีศีลธรรม ทั้งนี้คำสอนสำหรับผู้ชายและผู้หญิงมีรายละเอียดแตกต่างกัน 2) กลวิธีนำเสนอใน วรรณกรรมคำสอนสำนวนพระอริยานุวัตร เขมจารี 2.1) รูปแบบการแต่งมี 2 ประเภท คือ ร้อยแก้ว ร้อยกรอง 2.2) ภาษา มี 4 ลักษณะ คือ การใช้คำสัมผัส การใช้คำซ้ำ การใช้คำซ้อน 2.3) การใช้ ภาพพจน์โวหารมี 3 ลักษณะ คือ โวหารอุปมา โวหารอุปลักษณ์ โวหารอติพจน์ 2.4) วิธีการเล่าเรื่อง มี 3 ลักษณะ คือ การเข้าเรื่อง การดำเนินเรื่อง การปิดเรื่องเป็นกลวิธีในการจบเรื่อง

พัชรพร สาลี (2560) เสนอวิจัยเรื่อง “กลวิธีสื่อคุณธรรมและจริยธรรมในนวนิยาย เยาวชนที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยม (พ.ศ. 2556-2557)” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อวิเคราะห์ สารัตถะด้านคุณธรรมและจริยธรรมในนวนิยายเยาวชนที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยม (พ.ศ. 2556-2557) 2) เพื่อวิเคราะห์กลวิธีสื่อคุณธรรมและจริยธรรมในนวนิยายเยาวชนที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยม (พ.ศ. 2556-2557) ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์มีในนวนิยายเยาวชน 6 เรื่อง ซึ่งเป็นวรรณกรรมเยาวชนที่ ได้รับรางวัลชนะเลิศ

ผลการวิจัยพบว่า 1) สารัตถะด้านคุณธรรมและจริยธรรมในนวนิยายเยาวชนที่ได้รับ รางวัลยอดเยี่ยม (พ.ศ. 2556-2557) มี 2 ประเด็น ดังนี้ 1.1) สารัตถะด้านคุณธรรม ประกอบด้วย ความกตัญญูกตเวที ความมีศีลธรรม ความซื่อสัตย์-เสียสละ-อดทน ความเข้มแข็งทั้งร่างกายและ จิตใจไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจฝ่ายต่ำ การคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตน ความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ 1.2) สารัตถะด้านจริยธรรม ประกอบด้วย การใฝ่หาความรู้- หมั่น ศึกษาเล่าเรียน การรักษาวินัยประเพณีไทย ความมีระเบียบวินัย - เคารพกฎหมาย การปฏิบัติตาม พระราชดำรัส การดำรงตนอยู่โดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 2) กลวิธีสื่อคุณธรรมและ จริยธรรมในนวนิยายเยาวชนที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยม (พ.ศ. 2556-2557) มี 5 กลวิธี ดังนี้ 2.1) การตั้ง ชื่อเรื่อง 2.2) โครงเรื่อง 2.3) แก่นเรื่อง 2.4) ตัวละคร 2.5)

ปนิดา ทองบุญชม (2561) เสนอวิจัยเรื่อง “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในนวนิยายเหนือธรรมชาติของชลนิล” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในนวนิยายเหนือธรรมชาติของชลนิล 2) เพื่อศึกษากลวิธีการนำเสนอหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในนวนิยายเหนือธรรมชาติของชลนิล ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์มีนวนิยาย 11 เรื่อง

ผลการวิจัยพบว่า 1) หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในนวนิยายเหนือธรรมชาติของชลนิลมีหลักธรรม ดังนี้ 1.1) ไตรลักษณ์ ประกอบด้วยอนิจจตา ทุกขตา อนัตตา 1.2) กรรม ประกอบด้วยอกุศลกรรม และกุศลกรรม 1.3) อริยสัจ ประกอบด้วยทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค 1.4) ปฏิจจสมุปบาท ประกอบด้วยการแสดงกระบวนการความเป็นไปในชีวิตของมนุษย์และการแสดงวิวัฒนาการของโลกและชีวิต 2) กลวิธีการนำเสนอหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในนวนิยายเหนือธรรมชาติของชลนิลมี 5 กลวิธี ดังนี้ 2.1) การสร้างตัวละคร ประกอบด้วยตัวละครเหนือธรรมชาติและตัวละครมนุษย์ทั่วไป 2.2) การสร้างฉาก ประกอบด้วยฉากเหนือธรรมชาติและฉากทั่วไป 2.3) การใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบผู้แต่งเล่าในฐานะผู้รู้แจ้ง 2.4) การใช้ชื่อเรื่องและชื่อตัวละคร 2.5) การใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์

กาญจนา ต้นโพธิ์ (2563) เสนอวิจัยเรื่อง “พระบรมราชาบาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะคำสอนกับหลักพุทธจริยธรรม” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์สารัตถะคำสอนในพระบรมราชาบาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2) เพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสารัตถะคำสอนกับหลักพุทธจริยธรรมในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ข้อมูลที่ใช้ศึกษาวิจัย คือ พระบรมราชาบาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2502-2559 จำนวน 120 องค์

ผลการวิจัยพบว่า ประเภทสารัตถะคำสอนมี 4 ประเด็น ได้แก่ สารัตถะคำสอนเกี่ยวกับบัณฑิต สารัตถะคำสอนเกี่ยวกับการทำงาน สารัตถะคำสอนเกี่ยวกับความเป็นครู สารัตถะคำสอนเกี่ยวกับการศึกษา สารัตถะคำสอนโดยรวมสัมพันธ์กับหลักอรรถประโยชน์ 2 ประการ ได้แก่ 1) อดตัดตถะ หรือประโยชน์ตน อันประกอบด้วยหลักทฤษฎีธรรมมีกัตถะ 4 ได้แก่ อุกุฐานสัมปทา สารีขสัมปทา กัลยาณมิตตา สมชีวิตา และหลักสัมปรายิกัตถะ 4 ได้แก่ ศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา 2) ปรัตถะ หรือประโยชน์ผู้อื่นและสังคม อันประกอบด้วยฆราวาสธรรม 4 อิทธิบาท 4 พรหมวิหาร 4 สังคหัตถุ 4 โสรัจจะ พระพุทธคุณ 3 และมงคลสูตร

จากข้างต้น ผู้วิจัยทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับสารัตถธรรมดังกล่าว พบว่า สารัตถธรรมส่วนใหญ่เป็นชุดความรู้พื้นฐานของหลักธรรมพุทธศาสนา เพื่อให้พุทธศาสนิกชนใช้เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจในการดำรงชีวิต ส่วนสารัตถธรรมของหลักธรรมสำหรับพระสงฆ์เป็นหลักธรรมที่เป็นแนวทางปฏิบัติในการปฏิบัติธรรม เช่น สมาธิ วิปัสสนา กรรมฐาน กล่าวโดยสรุป การทบทวนองค์ความรู้

สารัตถธรรมในงานวิจัยต่างๆ นั้นเพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์สารัตถธรรมของหลักธรรมในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

2.1.2 เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก หนังสือธรรมะและการปฏิบัติธรรม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับพระไตรปิฎกและหนังสือธรรมะ หมายถึง เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์พระไตรปิฎกในหมวดต่างๆ ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และหนังสือธรรมะประเภทเน้นคำสอน หลักการปฏิบัติ ดังนี้

เกลียวพร พุทธิภิญโญ (2551) เสนอวิจัยเรื่อง “การเผยแผ่ธรรมะในสังคมไทยร่วมสมัย : ศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมของ ว.วชิรเมธีและดั่งตฤณ” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) วิเคราะห์สารัตถธรรมและเทคนิคการสอนในรูปแบบการประพันธ์ของ ว.วชิรเมธี 2) วิเคราะห์สารัตถธรรมและเทคนิคการสอนในรูปแบบการประพันธ์ของดั่งตฤณ 3) เปรียบเทียบสารัตถธรรมและวิธีการสอนจากงานวรรณกรรมบางส่วนของผู้เขียนทั้งสองท่านที่ตีพิมพ์เผยแพร่ระหว่างปี พ.ศ. 2547-2549 ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาคืองานวรรณกรรมบางส่วนของผู้เขียนทั้งสองท่านที่ตีพิมพ์เผยแพร่ระหว่างปี พ.ศ.2547-2549

ผลการวิจัยพบว่า วรรณกรรมของ ว.วชิรเมธี และดั่งตฤณมีความเหมือนและความแตกต่างทั้งด้านสารัตถธรรมและเทคนิคการสอน ส่วนเทคนิคการสอนของ ว.วชิรเมธี และดั่งตฤณมีความเหมือนกัน คือ ใช้ลีลาการสอนสอดคล้องกับพุทธลีลา ดังนี้ ลีลาสันทสนา เพื่ออธิบายให้เกิดความกระจ่าง ลีลาสมาทปนา เพื่อจูงใจให้ยอมรับไปปฏิบัติ ลีลาสมุตเตชนา เพื่อปลุกใจให้กระตือรือร้นปฏิบัติ ลีลาสัมปหังสนา เพื่อปลอบประโลมใจให้ไปปฏิบัติตาม

พระวงศ์แก้ว วราโภ (เกษร) (2555) เสนอวิจัยเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบการปฏิบัติกรรมฐานของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) กับ พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน)” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาแนวทางรูปแบบและวิธีการปฏิบัติกรรมฐานของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) 2) เพื่อศึกษาแนวทางรูปแบบและวิธีการปฏิบัติกรรมฐานของพระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) 3) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวทางรูปแบบการปฏิบัติกรรมฐานของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) กับพระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์คือ คัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสือ เอกสาร ตำรา ผลงานทางวิชาการ

ผลการวิจัยพบว่า 1) แนวทางรูปแบบและวิธีการปฏิบัติกรรมฐานของพระโพธิญาณเถร (ชาสุภทฺโท) ท่านให้ความสำคัญต่อการรักษาศีลาจารวัตร ส่งเสริมการปฏิบัติกรรมฐาน โดยใช้คาบิกรรมพุทฺธ 2) แนวทางรูปแบบและวิธีการปฏิบัติกรรมฐานของพระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) ท่านมีแนวความคิดว่าพระวินัยเปรียบเหมือนรั้วกันไม่ให้ข้ามเข้าไปข้างในได้ง่าย ส่วนพระธรรมเป็นทางปฏิบัติสายกลางในการปฏิบัติ 3) เปรียบเทียบแนวทางรูปแบบการปฏิบัติกรรมฐานของพระโพธิญาณ

เถร (ชา สุภทโท) กับพระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน) มีลักษณะร่วมคือ มีแนวปฏิบัติธรรมตามแนวทางของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีวิธีการเดินจงกรม ส่วนลักษณะแตกต่าง คือ พระอาจารย์ชาปฏิบัติธรรมแนวอานาปานสติ ในทำย่น ส่วนพระอาจารย์มหาบัวปฏิบัติธรรมแนวกายคตาสติในทำย่น ส่วนรายละเอียดการเดินจงกรมต่างกัันดังนี้ พระอาจารย์มหาบัวมีความเป็นทางการกว่าในเชิงธรรมเนียมปฏิบัติ มีการประนมมือระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยและผู้มีพระคุณ นอกจากนี้ท่านกล่าวถึงการปฏิบัติธรรมในท่านอน แต่พระอาจารย์ชา ห้ามปฏิบัติธรรมในท่านอน

พระอธิการสมนึก นรินโท (2560) เสนอวิจัยเรื่อง “แนวทางการปฏิบัติกรรมฐานของพระราชาธิโรธรังสี (พระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี) วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาหลักการปฏิบัติกรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน 2) เพื่อศึกษาแนวทางการปฏิบัติกรรมฐานของพระราชาธิโรธรังสี (พระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี) 3) เพื่อศึกษาหลักธรรมคำสอนของพระราชาธิโรธรังสี เป็นแบบวิจัยเชิงเอกสาร โดยใช้เอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา พระไตรปิฎก และเอกสาร ทุตติภูมิ ได้แก่ ตำรา หนังสือ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า พระราชาธิโรธรังสี มีหลักคำสอนการปฏิบัติกรรมฐานกรรมสำคัญคือ ทาน ศีล ภavana ปัญญาอัน เป็นธรรม เราต้องมีสมบัตินุชย์ เข้าใจมัจจุราช ชาติสุ่ สมมติ ต้องปฏิบัติธรรม มีธรรมวิบูลย์ ศีล สมาธิ ปัญญา ศรัทธา หิริ โอตตปะกำจัดทุกข์ มีสติ จิตเป็นหนึ่ง (เอกัคคตารมณ) ว่าง เห็นธรรม มีความเพียรละกิเลส ละบ่วงแห่งมาร มีจิตตั้ง ประภัสสร และเป็นโลกุตตระ เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ยิ่งไปกว่านั้นท่านจะสอนเรื่องนิมิต และอริยมรรค 8 ประการ

แนวทางการปฏิบัติกรรมฐานของพระราชาธิโรธรังสี ประกอบด้วยหลักอันถือเป็นบุพพกิจก่อนนั่ง อบรมจิตก่อนนั่งและภavana ท่านจะสอนให้ภavanaบริหารมว่า พุทโธๆ หรืออานาปานสติพร้อมไปกับแก้วีลาสในฌาน และท่านจะสอนวิธีการประยุกต์ใช้คำสอนการปฏิบัติกรรมฐานให้มีทาน ศีล ภavana และปัญญา และท่านจะสอนการประยุกต์ใช้เรื่องกรรมนิมิต-คตินิมิต โดยให้มีแรงดลใจสร้างอุปมา นีกลึงเทวทูต มีสติสัมปชัญญะ สติปัฏฐาน 4 ให้กำหนดวัตตุอารมณ์ 40 อย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องกำหนดความเจ็บปวด กำหนดจิตว่า มีโลก โกรธ หลง กำหนดเห็นไตรลักษณ์ ประยุกต์ใช้กรรมฐานกับงานทั่วไป โดยมีสติ มีปัญญา เห็นภัยข้างหน้า ท่านจะสอนให้ประยุกต์ไตรสิกขา โดยมีความรู้กิจกรรม และการบริหารจัดการ และประยุกต์ใช้อริยมรรคโดยสมณะวิปัสสนา

พระสุชาติ ปภสสโร (สุวรรณดิ) (2561) เสนอวิจัยเรื่อง “วิจัยการเจริญวิปัสสนาภavana ในอัมตตติกายตนสูตร” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาเนื้อหาในอัมตตติกายตนสูตร 2) เพื่อศึกษาการเจริญวิปัสสนาภavanaในอัมตตติกายตนสูตร เก็บรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณวิเสส หนังสือ ตำรา เอกสาร ผลงานทางวิชาการ

และงานการศึกษาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาประมวล และเรียบเรียงตรวจสอบความถูกต้องจากผู้เชี่ยวชาญ อาจารย์ที่ปรึกษา และเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า อัชฌัตติกายตนสูตร ว่าด้วยการเจริญอริยสัจ 4 โดยเน้นการพิจารณาเห็นทุกขอริยสัจว่าเกิดจากอายตนะภายใน 6 ประการ ซึ่งอายตนะภายใน หมายถึง สื่อเชื่อมต่อที่อยู่ในตัวคน เรียกอีกอย่างว่า อินทรีย์ 6 คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้งหมดนี้เป็นที่เชื่อมต่อกับอายตนะภายนอก อริยสัจ 4 ประกอบด้วย 1) ทุกขอริยสัจ คือ อายตนะภายใน 6 ประการ ได้แก่ 1.1) จักขวยตนะ (อายตนะคือตา) 1.2) โสยตนะ (อายตนะคือหู) 1.3) ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก) 1.4) ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น) 1.5) กายายตนะ (อายตนะคือกาย) 1.6) มนายตนะ (อายตนะคือใจ) 2) ทุกขสมุททอริยสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความความเพลิตเพลิต และความกำหนด ทำให้เพลิตเพลิตอยู่ในอารมณ์นั้นๆ คือกามตัณหา ภวตัณหาและวิภวตัณหา 3) ทุกขนิโรธอริยสัจ คือความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสลัดคืนความพ้นความไม่อาลัยในตัณหา 4) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คืออริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ 4.1) สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) 4.2) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) 4.3) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) 4.4) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) 4.5) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) 4.6) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) 4.7) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) 4.8) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) อริยสัจ 4 ประการนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายทำความเพียร เพื่อให้รู้ชัดตามความเป็นจริง

พระสหชาติ อธิปณโณ (กำขามา) (2561) เสนอวิจัยเรื่อง “การเจริญวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏในฉานสูตร” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาเนื้อหาสาระสำคัญในฉานสูตร 2) เพื่อศึกษาหลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏในฉานสูตร เก็บรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทคือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เรียบเรียงข้อมูลตรวจสอบความถูกต้องเนื้อหา โดยผู้เชี่ยวชาญและเขียนบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า ฉานสูตร มีเนื้อความแสดงถึงบุคคลผู้มีศรัทธาความเชื่อถือที่ประกอบด้วยเหตุผล มีศีล เป็นข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกายและวาจาให้ตั้งอยู่ในความตั้งงาม เป็นพหูสูตได้ยินได้ฟังมามาก สามารถกล่าวสอนธรรมแก่พุทธบริษัททั้งหลายได้ด้วยความไม่เก้อเขินองอาจ กล่าวแสดงธรรม เป็นผู้ทรงวินัย อยู่ป่าเป็นวัตรและอยู่ในเสนาสนะอันสงบ ได้ฉาน 4 อันมีในจิตยิ่งซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เป็นผู้บริบูรณ์ด้วยองค์ธรรม 10 ประการนี้ เป็นผู้ก่อให้เกิดความเลื่อมใสได้รอบด้าน กล่าวคือมีกายกรรม วจกรรมที่น่าเลื่อมใส และเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยอาการทั้งปวง ผู้ที่มีองค์ธรรมดังกล่าวเป็นผู้มีความเชื่อที่เกิดจากการบรรลุธรรม เชื่อในพระรัตนตรัย เกิดจากการปักใจ เมื่อมีความเชื่ออย่างนี้แล้ว จึงเป็นศรัทธาในการที่จะประกอบกุศลกรรม เลื่อมใสในสิ่งตั้งงาม จึงนำไปสู่การสำรวมระวัง คือ ศีลเป็นสิ่งที่ไม่มีโทษ มีความบริสุทธิ์เป็นบาทฐานต่อการเจริญวิปัสสนาภาวนา มีการสำรวมระวังในอินทรีย์ 6 ทั้งหมด คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ,

เมื่อ กาย วาจา ใจสงบ ทำให้จิตใจสงบได้ง่ายเหมาะแก่การทำสมาธิ เมื่อเจริญสมาธิมากแล้ว จึงเกิดฌาน ซึ่งเป็นผลจากสมาธิที่ตั้งมั่น ไม่ซัดส่าย ย่อมระงับในอกุศลกรรมทั้งหลาย มีนิวรณ์ 5 เป็นต้น แล้วมาพิจารณาถึงองค์ฌานโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีอาการที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา โดยการถอยเข้า ถอยออกจากฌาน เห็นความเปลี่ยนแปลง เห็นว่าองค์ธรรมในฌานเป็นเพียงรูปนาม เห็นพระไตรลักษณ์ จนสามารถหลุดพ้นจากกิเลสได้ การที่จะบรรลุวิมุตติและวิมุตติญาณทัศนะในฌานสูตร จะต้องผ่านการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน

พระมหาธีรวัฒน์ สกฺกธมฺโม (อาจภักดี) (2561) เสนอวิจัยเรื่อง “การเจริญสติเจตสิกในนามรูปปริจเฉทญาณ” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาสติเจตสิกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาการเจริญสติเจตสิกในนามรูปปริจเฉทญาณ เก็บรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค รวมทั้งตำราทางวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาเรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า เมื่อผู้ปฏิบัติเดินจงกรมและนั่งสมาธิกำหนดรู้อารมณ์อยู่นานๆ และบ่อยๆ ครั้ง ร่างกายผู้ปฏิบัติก็ปรับตัวเข้าหาการกำหนดพอง-ยุบให้ดำเนินเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ และผู้ปฏิบัติก็กำหนดรู้เห็นอาการ พอง-ยุบ ชัดขึ้น ๆ โดย จิตขณะ คือขณะพอง ขณะยุบ ซึ่งกำหนดรู้เห็นได้เองว่า อาการพองและอาการยุบ ซึ่งเป็นรูป นั้นเป็นส่วนหนึ่ง การกำหนดรู้อารมณ์ ซึ่งจิตใจเป็นส่วนที่กำหนดรู้ เป็นอีกส่วนหนึ่ง รู้เห็นว่าอาการ พอง-ยุบเป็นอย่างหนึ่ง เป็นคนละส่วน คนละอย่างกัน ต่างจากกัน เป็นความรู้เห็นถูกต้อง คือเห็นโดยประจักษ์ชัดด้วยตนเองว่า การกำหนดรู้เห็นเป็นนาม ผู้กำหนดอาการพอง อาการยุบเป็นรูป การเห็นชัดด้วยตนเองอย่างนี้ เรียกว่า นามรูปปริจเฉทญาณ เมื่อบรรลุถึงนามรูปปริจเฉทญาณแล้วจะรู้เองเห็นเองตามเป็นจริงว่า ในอัมภพร่างกายเรานี้ หามีสัตว์ไม่หามีบุคคลไม่ มีแต่นามรูปที่กำหนดรู้เห็น รูปนามที่รู้เห็นนั้น จัดได้ 6 ประเภท คือ ชั้น 5 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ 4 อันเป็นเครื่องมือที่ใช้เจริญวิปัสสนาภาวนา แล้วสรุปย่อลงเหลือ รูปกับนาม ส่วนการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐานนั้นเป็นการปฏิบัติ มีอารมณ์ที่ตั้งของสติทางฐานกาย เป็นรูป ทางฐานเวทนา ฐานจิตเป็นนาม ฐานธรรมเป็นทั้งรูปทั้งนาม การปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน 4 คือ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยมีรูปนามเป็นอารมณ์ จนเกิดญาณปัญญาเห็นแจ้งความเป็นไตรลักษณ์ หยั่งรู้ถึงความเปลี่ยนแปลง แปรปรวนไปของสภาวธรรมทั้งหลายว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน จนเกิดปัญญาญาณ สามารถถ่ายถอนออกเสียได้ซึ่งอภิชฌา และโทมนัสทำให้แจ้งพระนิพพาน

จากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับหนังสือธรรมะข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยมีความรู้เรื่องกลวิธีการสื่อสารหรือกลวิธีการสอน และจัดกลุ่มงานวิจัยเป็น 2 กลุ่ม คือ งานวิจัยเกี่ยวกับพระไตรปิฎกและหนังสือธรรมะเพื่อประยุกต์ใช้สารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

2.2 เอกสารงานวิจัยเกี่ยวข้องกับกลวิธีทางภาษา

จิราพร เนติธาดา (2542) เสนอวิจัยเรื่อง “วิธีการถ่ายทอดธรรมะของพระอาจารย์ชา สุภทโท” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการถ่ายทอดธรรมะของพระอาจารย์ชา สุภทโท โดยนำทฤษฎีการเล่าเรื่องและทฤษฎีสัญญาวิทยามาใช้เป็นกรอบในการวิจัย ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการวิเคราะห์เนื้อหา และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกพระภิกษุซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดธรรมะจากพระอาจารย์ชา สุภทโท โดยตรงจำนวน 15 รูป

ผลการวิจัยพบว่า 1) พระอาจารย์ชา สุภทโท มีวิธีการถ่ายทอดธรรมะโดยการพูดเรื่องธรรมะให้ลูกศิษย์ฟัง ปฏิบัติในสิ่งที่พูดให้ฟังไปแล้วให้ดูเป็นตัวอย่าง และให้ลูกศิษย์ทดลองปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเข้าใจด้วยตนเอง 2) การถ่ายทอดธรรมะของพระอาจารย์ชา สุภทโท โดยการพูดให้ฟังนั้น จะใช้วิธีการใช้คำพูดสั้นๆ ง่ายๆ ไม่ใช่คำศัพท์ภาษาบาลี สันสกฤต ในกรณีที่ต้องใช้จะมีคำอธิบายประกอบ 3) พระอาจารย์ชา สุภทโท ใช้การยกตัวอย่างเปรียบเทียบแบบอุปมา อุปไมย ในการอธิบายหัวข้อธรรมะซึ่งเป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมโดยสิ่งที่น่าสนใจเปรียบเทียบนั้นเป็นธรรมชาติที่อยู่รอบๆ ตัวมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ส่วนใหญ่เคยมีประสบการณ์มาก่อน จึงสามารถสร้างโมณฑภาพตัวอย่างเปรียบเทียบ และเข้าใจธรรมะได้ง่ายขึ้น 4) การถ่ายทอดธรรมะโดยการปฏิบัติให้ดูและให้ปฏิบัติตามนี้เป็นการใช้สัญลักษณ์โดยผ่านอวัจนภาษาเพื่อสื่อความหมายของการปฏิบัติในบริบทของพระธรรม ซึ่งจะช่วยเพิ่มความมั่นใจให้กับผู้รับการถ่ายทอดด้วยการเห็นของจริงและได้รับรู้ถึงความรู้สึกจริงจากการปฏิบัติด้วยตนเองหลังจากที่ได้ฟังเรื่องธรรมะมาก่อนแล้ว 5) ในแง่มุมของการเล่าเรื่องนั้น พระอาจารย์ชาจะเล่าเรื่องที่ใช้ในการยกไปเปรียบเทียบกับธรรมะซึ่งเรื่องเล่าเหล่านั้นจะเป็นเรื่องสั้นๆ มีเหตุการณ์เพียง 2-3 เหตุการณ์ มีตัวละครเพียง 1-2 ตัว เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นมีความสัมพันธ์กันแบบเป็นเหตุเป็นผลตามหลักธรรมชาติ โดยมีความคิดหลักคือ การใช้สติพิจารณาความไม่แน่นอนของสรรพสิ่งเพื่อนำไปสู่การปล่อยวาง การปฏิบัติสมาธิภาวนา และการปฏิบัติตามหนทางแห่งความดับทุกข์ 6) เรื่องเล่าของพระอาจารย์ชา สุภทโท เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ น่าเชื่อถือ และเป็นที่ยอมรับของลูกศิษย์เนื่องจากการปฏิบัติตนของท่านสอดคล้องกับสิ่งที่ท่านเล่าและเรื่องที่ท่านเล่านั้นมีความคงเส้นคงวาทลอดเรื่อง เป็นเรื่องจริงและมีคุณค่าในแง่ของศีลธรรมด้วย

อัญชลี ธีรเนตร (2543) เสนอวิจัยเรื่อง “กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยนำทฤษฎีกระบวนการทัศนคติการเล่าเรื่อง และทฤษฎีสัญญาวิทยา มาใช้เป็นกรอบในการวิจัย โดยการวิเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก

ผลการศึกษาพบว่า 1. การโน้มน้าวใจในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าจะเริ่มด้วยการเล่าเรื่อง หรือเปรียบเทียบสิ่งใกล้ๆ ตัวผู้ฟังกับธรรมะที่จะสอน หรือสรุปประเด็นสำคัญไว้ในตอนต้นเรื่อง

ซึ่งช่วยจูงใจผู้ฟังให้สนใจในเนื้อหา และมีวิธีการดำเนินเรื่องโดยการใช้หลักฐานอ้างอิงคำสอน ด้วยการอธิบายให้รายละเอียด การพรรณนาขยายความ การบอกเล่าจากประสบการณ์ตรง การยกตัวอย่าง และการเปรียบเทียบกับสิ่งใกล้ตัว ทำให้เห็นภาพชัดเจน และมีความน่าเชื่อถือ 2. การยกตัวอย่างและการเปรียบเทียบ จะใช้เรื่องเล่าซึ่งเป็นเรื่องสั้นๆ ไม่ซับซ้อน เหตุการณ์ต่างๆ มีความสัมพันธ์กันตามหลักเหตุและผล สามารถติดตามและเห็นจริงได้ 3. การยกตัวอย่างเปรียบเทียบอุปมาอุปไมย ในการอธิบายหัวข้อธรรมะซึ่งเป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม โดยสิ่งที่นำมาเปรียบเป็นธรรมชาติที่อยู่รอบๆ ตัวมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ส่วนใหญ่เคยมีประสบการณ์มาก่อน จึงสามารถสร้างมโนภาพตามตัวอย่างที่นำมาเปรียบเทียบ และเข้าใจในหลักธรรมะนั้นง่ายขึ้น 4. การอธิบายธรรมะที่เป็นนามธรรมโดยการใช้คำสั้นๆ ง่ายๆ และเป็นคำที่มีความหมายในตัวเองเป็นรูปธรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับวัตถุจริง ทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่ายขึ้น

สุชาติ พิบูลย์วรศักดิ์ (2547) เสนอวิจัยเรื่อง “องค์ประกอบกับกลวิธีการโน้มน้าวใจในปริศนาการเขียนพระพยอม กัลยาโณ” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบกับกลวิธีการโน้มน้าวใจในปริศนาการเขียนของพระพยอม กัลยาโณ โดยศึกษาจากข้อมูลปริศนาการเขียนของพระพยอม กัลยาโณและใช้ทฤษฎีปริศนาวิเคราะห์เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบในปริศนาการเขียนของพระพยอม กัลยาโณ ประกอบด้วย 6 องค์ประกอบ เรียงลำดับกันได้แก่ 1) ชื่อเรื่อง 2) แนวคิดสำคัญ 3) คำทักทาย 4) บทนำ 5) เนื้อเรื่อง 6) บทสรุป องค์ประกอบทั้งหมดเป็นองค์ประกอบที่ตายตัวและมีความสัมพันธ์กัน กลวิธีการโน้มน้าวใจแบ่งเป็น 4 กลวิธี ได้แก่ 1) กลวิธีการใช้ภาษาเพื่อการโน้มน้าวใจ 2) กลวิธีการอ้างอิงบุคคลที่มีชื่อเสียงเพื่อการโน้มน้าวใจ 3) กลวิธีการอธิบายธรรมะ 4) กลวิธีการเล่านิทานที่มีคติสอนใจและเรื่องเล่าครั้งพุทธกาลเพื่อการโน้มน้าวใจ

กัลยา กุลสุวรรณ (2553) เสนอวิจัยเรื่อง “วาทกรรมคำสอนของพุทธทาสภิกขุ” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อวิเคราะห์กลวิธีทางภาษาด้านการนำเสนอ การเชื่อมโยงความ และรูปภาพภาษาที่ใช้สื่อความนึกเปรียบเทียบในวาทกรรมคำสอนของพุทธทาสภิกขุ 2) เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับศาสนาและสังคมในวาทกรรมคำสอนของพุทธทาสภิกขุ ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์มีหนังสือรวมบทความ 4 เล่มรวมบทความ 71 เรื่อง

ผลการวิจัยพบว่า 1) กลวิธีทางภาษาด้านการนำเสนอ การเชื่อมโยงความ และรูปภาพภาษาที่ใช้สื่อความนึกเปรียบเทียบในวาทกรรมคำสอนของพุทธทาสภิกขุมีดังนี้ 1.1) กลวิธีทางภาษาด้านการนำเสนอประกอบด้วยองค์ประกอบด้านโครงสร้าง 2 ลักษณะ คือ ประเภทของโครงสร้างวาทกรรมมีดังนี้ องค์ประกอบเดี่ยวและองค์ประกอบซับซ้อน โครงสร้างของวาทกรรมมี 3 องค์ประกอบ คือ ชื่อเรื่อง การนำเรื่อง และการปิดความ 1.2) การเชื่อมโยงความมี 3 ลักษณะ คือ การเชื่อมโยงคำศัพท์ การเชื่อมโยงคำ การอ้างถึง 1.3) รูปภาพภาษาที่ใช้สื่อความนึกเปรียบเทียบมี 3 ลักษณะ คือ ความนึกเปรียบเทียบ

อุปมา ความนึกเปรียบเทียบอุปลักษณ์ ความนึกเปรียบเทียบบุคลาธิษฐาน 2) แนวคิดเกี่ยวกับศาสนา และสังคมในวาทกรรมคำสอนของพุทธศาสนิกชนมีดังนี้ 2.1) การธำรงและสืบทอดพุทธศาสนา ประกอบด้วย การสร้างความศรัทธาในพุทธศาสนา การปลูกฝังพุทธปัญญาด้วยพุทธธรรม และการสร้างสรรค์กลวิธีสืบสานพุทธศาสนา 2.2) การพัฒนาชีวิตและสังคมโดยพุทธวิธี ประกอบด้วย ด้านการศึกษา ด้านการเมืองการปกครอง และด้านเศรษฐกิจสังคม

กาญจนา ปราบปัญจะ (2553) เสนอวิจัยเรื่อง “การศึกษาลีลาการใช้ภาษาและกลวิธีการเขียนของ ว.วชิรเมธี” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาให้เห็นลีลาการใช้ภาษาและกลวิธีการเขียนในงานเขียนของ ว.วชิรเมธี ผู้วิจัยใช้ข้อมูลผลงานการเขียนจากหนังสือที่จัดพิมพ์รวมเล่มโดยบริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด ในช่วงปี พ.ศ. 2547-2550 จำนวน 11 เล่ม จากหนังสือธรรมะ 2 ชุด ได้แก่ ชุดธรรมะประยุกต์สำหรับคนรุ่นใหม่ และชุดธรรมะในอากาศ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเอกสาร และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า การนำเสนอเนื้อหา 6 วิธี ได้แก่ การนำเสนอเนื้อหาโดยการนิยาม การนำเสนอเนื้อหาโดยใช้ภาพพจน์ การนำเสนอเนื้อหาโดยการสาธก การนำเสนอเนื้อหาโดยการปูจลา-วิสัยทัศน์ การนำเสนอเนื้อหาการยกหลักฐานมาอ้างอิง การนำเสนอเนื้อหาโดยการแสดงทัศนะ

ช่อฟ้า เกตุเรืองโรจน์ (2553) เสนอวิจัยเรื่อง “กระบวนการและกลวิธีการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดพุทธธรรมในหนังสือธรรมะของท่านว.วชิรเมธี” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษากระบวนการและกลวิธีการถ่ายทอดธรรมะที่ปรากฏในผลงานหนังสือธรรมะ ของท่าน ว.วชิรเมธี และศึกษาวิธีการ และรูปแบบในการถ่ายทอดพุทธธรรมผ่านหนังสือธรรมะของท่านให้ สอดคล้องกับบริบทของสังคม สำหรับระเบียบวิธีวิจัย เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Textual Analysis) และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Depth Interview)

ผลการวิจัย พบว่า ท่าน ว.วชิรเมธี มีวิธีการถ่ายทอดพุทธธรรมสอดคล้องกับบริบทสังคม คือ การยกตัวอย่างประเภทเหตุการณ์ ซึ่งจำแนกประเภทเป็น 3 กลุ่ม คือ บริบทภาพรวมของสังคม บริบท เหตุการณ์รายวัน และบริบทเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ รูปแบบการถ่ายทอดพุทธธรรมให้ สอดคล้องกับบริบทสังคมโดยเน้นการถ่ายทอดให้ร่วมสมัย

กาญจนา ต้นโพธิ์ (2556) เสนอวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์กลวิธีการใช้ภาษาและแนวคิดในงานประพันธ์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์กลวิธีการใช้ภาษาและแนวคิดในงานประพันธ์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) โดยศึกษาจากข้อมูลผลงานการประพันธ์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) จำนวน 65 เรื่อง

ผลการวิจัยพบว่า การใช้คำ 5 ประเด็น ได้แก่ การใช้คำซ้ำ คำซ้อน คำประสม คำสมาส และการใช้คำภาษาอังกฤษ การใช้ประโยคมี 3 ประเด็น ได้แก่ การใช้ประโยคสั้น การใช้ประโยคยาว

และการใช้ประโยคคำถามที่ไม่ต้องการคำตอบ แนวคิดมี 4 ประเด็น ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา สังคม การศึกษา และภาษา

ปวรัตน์ แดงไฟ (2559) เสนอวิจัยเรื่อง “หลักธรรมและกลวิธีการใช้ภาษาในคอลัมน์จุดไฟใจคนของหลวงพ่่าน้ำฝน” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหลักธรรมและกลวิธีการใช้ภาษาใน คอลัมน์จุดไฟใจคนของหลวงพ่่าน้ำฝน ข้อความที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ บทความหนังสือพิมพ์มติชนสุด สัปดาห์ระหว่างเดือนกันยายน พ.ศ.2558 - กันยายน 2559 จำนวน 57 บทความ

ผลการวิจัยพบว่า การใช้หลักธรรม 3 ประเภท ดังนี้ 1) หลักธรรมต่อตนเอง ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา 2) หลักธรรมต่อผู้อื่น ได้แก่ พรหมวิหาร 4 ทิศ 6 สังคหวัตถุ 4 3) หลักธรรมต่อสังคม ได้แก่ จิตสาธารณะ หลักธรรมาธิปไตย ส่วนกลวิธีการใช้ภาษา ได้แก่ ระดับภาษา ระดับภาษาทางปาก ระดับ ภาษาทั้งแบบแผน ระดับภาษาทางการ การใช้คำที่มีความหมายโดยตรง คำแสดงอารมณ์ คำรูปธรรม คำภาษาต่างประเทศ

จากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารสารัตถธรรมหรือกลวิธีทางภาษาดังกล่าว เป็น แนวทางการวิเคราะห์การใช้คำ เช่น การใช้คำแสดงเจตนา การใช้คำแสดงคุณสมบัติ การใช้คำแสดง อารมณ์ เป็นต้น

2.2.1 เอกสารงานวิจัยเกี่ยวข้องกับวัจนลีลา

เอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับวัจนลีลาส่วนใหญ่ศึกษาด้านลีลาภาษาในงานเขียนประเภทหนึ่ง ดังนี้

พัชรีย์ จำปา (2539) เสนอวิจัยเรื่อง “วัจนลีลาในวรรณกรรมสำหรับเด็ก” การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวัจนลีลาทางด้านกลวิธีการใช้ภาษาที่เหมาะสมกับวัยของเด็กและมุ่งปลูกฝัง แนวคิดด้านคุณธรรมให้แก่เด็ก

ผลการวิจัยพบว่า ในวรรณกรรมสำหรับเด็กมีวัจนลีลาทางด้านกลวิธีการใช้ภาษาที่ เหมาะสมกับวัยของเด็ก ได้แก่ การใช้คำง่าย การใช้คำที่ก่อให้เกิดภาพและความรู้สึก การใช้คำที่แสดง ความสุภาพ อ่อนน้อม การเล่นคำ การใช้ประโยคสั้น การใช้ประโยคที่มีคำบอกความต่าง และการ เรียงลำดับความโดยการแสดงเหตุผล การบอกจุดหมาย และการขยายความ ส่วนวัจนลีลาทางด้านกล วิธีการใช้ภาษาที่มุ่งปลูกฝังแนวคิดด้านคุณธรรมให้แก่เด็ก พบว่ามีการใช้คำที่สื่อความหมายเชิง คุณธรรม คือ คำที่เกี่ยวข้องกับศาสนา และคำที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ การใช้คำที่มีความหมาย เกี่ยวกับสิ่งที่ดีและมีคุณค่า การใช้คำที่มีความหมายเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่ดีและมีอันตราย และการใช้คำที่ เกี่ยวกับการบอกให้ทำ ในระดับประโยค พบว่ามีการใช้ประโยคที่สัมพันธ์กับแนวคิด คือ ประโยคถาม- ตอบ และประโยคเปรียบเทียบ ในระดับความพบว่ามีการใช้ภาพพจน์ และการใช้ความเปรียบคู่ขนาน เพื่อเน้นย้ำให้เด็กเข้าใจเรื่องราวได้ง่ายขึ้น ลักษณะเด่นทางด้านกลวิธีการใช้ภาษาทั้งหมดนี้ มุ่งให้เด็ก

เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินในการอ่าน และเพื่อให้เด็กจดจำและนำคติธรรม คำสอนที่ผู้แต่งสอดแทรกไว้ในเรื่องไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

พิสิทธิ์ กอบบุญ (2542) เสนอวิจัยเรื่อง “ลีลาและวรรณศิลป์ในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาชี้ให้เห็นภาษาและคุณค่าทางวรรณศิลป์ในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยศึกษาข้อมูลจากพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมพิมพ์ 6 ครั้ง จำนวน 3 เล่ม รวมทั้งสิ้น 141 ฉบับ

ผลการวิจัยพบว่า ลีลาและวรรณศิลป์ในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สื่อความตรงไปตรงมา ความชัดเจนของสารเกิดจากการใช้คำที่สื่อความหมายชัดเจน ได้แก่ คำแสดงความคิดเห็น คำแสดงความรู้สึก คำแสดงเจตนา การใช้ประโยคในการสื่อสารมี 4 ประเภท ได้แก่ การใช้ประโยคบอกเล่า การใช้ประโยคคำถาม การใช้ประโยคคำสั่ง การใช้ประโยคขอร้อง ส่วนการเรียบเรียงข้อความมี 5 ประเภท ได้แก่ การเรียบเรียงข้อความโดยการแสดงเหตุผล การเรียบเรียงข้อความโดยการสรุปความ การเรียบเรียงข้อความโดยการขยายความ การเรียบเรียงข้อความโดยการเปรียบเทียบ การเรียบเรียงข้อความโดยการอ้างอิงคำสนทนา ส่วนคุณค่าพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมี 2 ด้าน ได้แก่ คุณค่าลีลาภาษาและวรรณศิลป์ คุณค่าทางวรรณกรรม

ณัฐพร สิงห์คำ (2555) เสนอวิจัยเรื่อง “กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่นานาชาติของวัดป่านานาชาติ จังหวัดอุบลราชธานี” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) ศึกษากลยุทธ์การสื่อสารด้านการจัดเรียงสาร 2) การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ ประสิทธิภาพของสื่อที่ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่นานาชาติ 3) ปัญหาและอุปสรรคของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่นานาชาติของวัดป่านานาชาติ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการวิจัยเอกสาร หนังสือธรรมะที่ทางวัดป่านานาชาติเผยแผ่ จำนวน 12 เล่ม และสัมภาษณ์เชิงลึก เจ้าอาวาส 1 รูป และพระสงฆ์ 2 รูป ตลอดจนพุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวต่างชาติที่มาศึกษา และปฏิบัติธรรมกับวัดป่านานาชาติ จำนวน 14 คน

ผลการวิจัยพบว่า 1) การเรียงสาร โดยวัดป่านานาชาติใช้รูปแบบการจัดเรียงสารโดยการเปรียบเทียบเชิงอุปมา อุปมัย รองลงมา คือ การจัดเรียงสารตามขั้นตอน 2) การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจพบว่า วัดป่านานาชาติมีการโน้มน้าวใจ โดยการนำคำสอนของบุคคลที่มีชื่อเสียง ในด้านของการปฏิบัติธรรมที่เคร่งครัดของพระพุทธเจ้า และพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท) รองลงมา คือ การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ โดยการใช้ภาษาที่กระชับสั้นๆ ผลการสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่า 1) การสื่อสารการจัดเรียงสารในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่นานาชาติของวัดป่านานาชาติ จากการสัมภาษณ์พระสงฆ์ในบทบาทหน้าที่ของผู้เผยแผ่ พบว่า วัดป่านานาชาติมีการจัดเรียงสารโดยการอธิบายเนื้อหาหลักธรรมะ และหลักปฏิบัติเป็นขั้นตอน ส่วนการสัมภาษณ์พุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวต่างชาติในบทบาทของ

ผู้รับการเผยแพร่ พบว่า มีการจัดเรียงสาร โดยการอธิบายเนื้อหาหลักธรรม และหลักปฏิบัติเป็นขั้นตอน และการจัดเรียงสารโดยการเปรียบเทียบในเชิงอุปมา อุปมัย 2) การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสู่นานาชาติของวัดป่านานาชาติ จากการสัมภาษณ์พระสงฆ์ในบทบาทหน้าที่ของผู้เผยแพร่ พบว่า วัดป่านานาชาติมีการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ โดยการนำคำสอนของบุคคลที่มีชื่อเสียง ได้รับการยกย่องทั้งในประเทศและต่างประเทศ คือ พระพุทธเจ้า และพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) โดยการสื่อสารด้วยการการใช้ภาษาที่กระชับ ได้ใจความ ยึดหลักทางวิทยาศาสตร์ มิได้ใช้หลักทางไสยศาสตร์เพื่อการโน้มน้าวใจ ส่วนการสัมภาษณ์พุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวต่างชาติ ในบทบาทของผู้รับการเผยแพร่พบว่า วัดป่านานาชาติมีการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ โดยการนำคำสอนของพระพุทธเจ้า และพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) โดยการสื่อสารด้วยการใช้ภาษาที่กระชับ ได้ใจความ และมีการใช้การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจโดยการอธิบายปัญหาการหลุดพ้นจากปัญหาในเรื่องต่าง ๆ 3) ประสิทธิภาพของสื่อที่ใช้ในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสู่นานาชาติของวัดป่านานาชาติ จากการสัมภาษณ์พระสงฆ์ในบทบาทหน้าที่ของผู้เผยแพร่ และพุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวต่างชาติ ในบทบาทของผู้รับการเผยแพร่ มีความคิดเห็นตรงกัน พบว่า สื่อที่มีประสิทธิภาพสูงสุด คือ สื่อบุคคล รองลงมา คือ สื่อเว็บไซต์ 4) ปัญหาและอุปสรรคของการเผยแพร่พระพุทธศาสนาสู่นานาชาติของวัดป่านานาชาติ จากการสัมภาษณ์พระสงฆ์ในบทบาทหน้าที่ของผู้เผยแพร่ พบว่า ไม่พบปัญหาและอุปสรรค ส่วนพุทธศาสนิกชนชาวต่างชาติในบทบาทของผู้รับการเผยแพร่ พบว่า มีปัญหาและอุปสรรค คือ พุทธศาสนิกชนบางส่วนยังไม่รับรู้ในแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาและยังไม่มีความรู้ความเข้าใจในประวัติความเป็นมาของวัดป่านานาชาติ

จากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับวัจนลีลาดังกล่าว เป็นแนวทางให้ผู้วิจัยกำหนดกรอบแนวคิดวิเคราะห์การสื่อสารสารัตถธรรมหรือกลวิธีทางภาษาแบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ การใช้คำ การใช้ประโยค และการเรียบเรียงข้อความ

2.3 เอกสารงานวิจัยเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์

พิสิฐฐ์ บุญไชย และทรงคุณ จันทจร (2540) เสนอวิจัยเรื่อง “ศาสนาพุทธ : สถานภาพบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมอีสาน” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมอีสาน 2) เพื่อหาแนวทางอันเหมาะสมในการฟื้นฟู ส่งเสริม เผยแพร่พระพุทธศาสนาในสังคมอีสาน ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ คือ เอกสารประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) จากกลุ่มเป้าหมายคือพระสงฆ์ที่มีผลงานเด่นต่อสังคมอีสาน เป็นกลุ่มตัวอย่าง โดยสุ่มพื้นที่จังหวัดในภาคอีสาน 3 เขต รวม 7 จังหวัด คือ เขตอีสานเหนือ ได้แก่ จังหวัดอุดรธานี และหนองคาย

เขตอีสานกลาง ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น ร้อยเอ็ด และอำนาจเจริญ เขตอีสานใต้ ได้แก่ จังหวัดบุรีรัมย์ และสุรินทร์

ผลการวิจัยพบว่า 1) บทบาทของพระสงฆ์ต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมอีสานมี 3 ด้าน 1.1) บทบาทด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ เช่น พระสงฆ์ส่งเสริมเกษตรธรรมชาติแบบครบวงจร การจัดตั้งกลุ่มธนาคารข้าว 1.2) บทบาทด้านสังคม พระสงฆ์มีบทบาทด้านผู้นำพัฒนาชุมชน เช่น การพัฒนาสาธารณูปโภค เช่น การสร้างถนนในหมู่บ้าน การจัดสร้างถังเก็บน้ำฝน 1.3) บทบาทด้านการศึกษา เช่น การจัดตั้งโรงเรียนปริยัติธรรม การร่วมมือพัฒนาการศึกษาทั้งการศึกษาในโรงเรียน 2) แนวทางอันเหมาะสมในการฟื้นฟู ส่งเสริม เผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมอีสานมีดังนี้ พระสงฆ์ควรศึกษาพระธรรมวินัยให้ถ่องแท้ เพื่อการเผยแผ่แก่ประชาชน การพัฒนาสังคมหากประสบความสำเร็จควรมีการเผยแผ่แก่พระสงฆ์รูปอื่นๆ ควรมีระบบการคัดเลือกผู้ที่จะบวชเป็นพระ ควรมีการจัดอบรมสัมมนาการเผยแผ่ศาสนา องค์กรทางศาสนาควรจัดให้มีสถานศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยขยายไปทั่วทุกภาคหรือทั่วประเทศ

วิสันต์ สุขวิสิทธิ์ (2554) เสนอวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2544 : การศึกษาตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2544 ผู้วิจัยศึกษาอุดมการณ์ที่ประกอบสร้างและสื่อผ่านกลวิธีทางภาษาในหนังสือรายวิชาภาษาไทยระดับประถมศึกษา จำนวน 4 หลักสูตร ตามแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ อาศัยกรอบมิตีวาทกรรมของแฟร์คลาฟ (Fairclough) และศึกษาเปรียบเทียบอุดมการณ์ที่สื่อผ่านหนังสือเรียนแต่ละหลักสูตร

ผลการวิจัยพบว่า ผู้รับสารบางคนอาจถูกครอบงำโดยวาทกรรมที่ไม่สามารถครอบงำผู้อื่นได้ แม้แต่ผู้รับสารคนเดียวกันก็อาจถูกครอบงำในระดับที่แตกต่างกัน เมื่ออยู่ในสภาพการณ์หรือสภาวะจิตที่ต่างกัน วาทกรรมบางประเภทที่เป็นการโน้มน้าวใจเพื่อสร้างความชอบธรรม เช่น วาทกรรมศาสนา ก็อาจถูกนักวิเคราะห์เชิงวิพากษ์จัดเป็นการครอบงำได้ด้วยเช่นกัน

พระมนตรี รอดแก้ว (2554) เสนอวิจัยเรื่อง “บทบาทของคณะสงฆ์ต่อการส่งเสริมอุดมการณ์ทางการเมือง” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทของคณะสงฆ์ต่อการส่งเสริมอุดมการณ์ทางการเมืองผ่านระบบการศึกษา การเทศน์สั่งสอน และพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ตมกรอบการศึกษาค้นคว้าคือ บทบาทของคณะสงฆ์ต่อการส่งเสริมอุดมการณ์ทางการเมือง เฉพาะในรัชกาลที่ 5 คือนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2411-2453 โดยใช้วิธีการศึกษาเอกสารที่เป็นเอกสารชั้นรอง คือหนังสือ วิทยานิพนธ์ และบทความ การนำเสนอผลการศึกษาเนื้อหาและข้อมูลโดยวิธีพรรณนาโวหาร

ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของคณะสงฆ์ธรรมยุตต่อการส่งเสริมอุดมการณ์ทางการเมือง โดย ผ่านระบบการศึกษา การเทศนาสั่งสอนและพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ทำให้อุดมการณ์ทางการเมืองเป็นประโยชน์ต่อการปกครองบ้านเมือง และเป็นการเผยแผ่อุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ โดยมีการใช้พระพุทธศาสนาเพื่อรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์และสร้างความชอบธรรมในการปกครอง ตลอดจนสื่อสารถ่ายทอดนโยบายอุดมการณ์รัฐไปสู่ราษฎร เพื่อให้ราษฎรมีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

สายป่าน ปุริวรรณชนะ (2555) เสนอวิจัยเรื่อง “อิทธิปาฏิหาริย์กับการสร้างเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์: ขนบนิยมและพลวัตในประวัติพระเกจิอาจารย์ในสังคมไทยภาคกลาง” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อวิเคราะห์ที่มา ลักษณะและบทบาทของอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่ปรากฏในชีวิตประวัติพระเกจิอาจารย์ในสังคมไทยภาคกลาง 2) เพื่อวิเคราะห์ขนบนิยมและพลวัตของการสร้างสรรค์เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพระเกจิอาจารย์ ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ คือ ชีวิตประวัติของพระเกจิอาจารย์ในสังคมไทยภาคกลางที่มรณภาพแล้วและมีบันทึกชีวิตประวัติสมบูรณ์ จำนวน 89 รูป

ผลการวิจัยพบว่า 1) ที่มา ลักษณะและบทบาทของอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่ปรากฏในชีวิตประวัติพระเกจิอาจารย์ในสังคมไทยภาคกลางมีดังนี้ ชุดเหตุการณ์สำคัญในเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตพระเกจิอาจารย์ของไทย รวมถึงขั้นตอนความเป็นวีรบุรุษทางศาสนา มักเป็นไปตามขนบนิยมที่พบในเรื่องเล่าของศาสนบุคคลในคัมภีร์พุทธศาสนา ทว่าก็มีเหตุการณ์ย่อยและขั้นตอนบางขั้นตอนที่แตกต่างกันอันนับว่าเป็นลักษณะอันเป็นพลวัตในเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระเกจิอาจารย์ของไทย 2) ขนบนิยมและพลวัตของการสร้างสรรค์เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพระเกจิอาจารย์มีดังนี้ ลักษณะของอิทธิปาฏิหาริย์ที่พบในชีวิตประวัติพระเกจิอาจารย์ของไทย มีทั้งที่เป็นไปตามขนบนิยมทางพุทธศาสนา และที่เป็นพลวัตด้วยอิทธิพลของสังคมวัฒนธรรมไทย 2.1) อิทธิปาฏิหาริย์จากขนบนิยมทางพุทธศาสนา ประกอบด้วย 14 ลักษณะ ดังนี้ 1) การมีตาทิพย์-หูทิพย์ 2) ปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ 3) ความสามารถในการหยั่งรู้เหตุการณ์ในอดีต 4) ความสามารถในการระลึกชาติ 5) ความสามารถในการหยั่งรู้เหตุการณ์ปัจจุบันด้วยญาณ 6) ความสามารถในการหยั่งรู้เหตุการณ์ในอนาคต 7) ความสามารถในการหยั่งรู้วาระจิตของผู้อื่น 8) การสำแดงฤทธิ์ด้วยวิธีต่างๆ 9) การบรรลุธรรมและฌานสมาบัติ 10) การปรากฏลักษณะของผู้มีบุญ 11) ความสามารถสั่งสอนธรรมได้เป็นอัจฉริยะ 12) ความสามารถในการทำสัตว์ให้เชื่อหรือสื่อสารกับสัตว์ด้วยอำนาจแห่งเมตตา 13) การบรรเทาโรคร้ายไข้เจ็บด้วยอำนาจการกำหนดจิต และ 14) เหตุมหัศจรรย์ในช่วงมรณภาพและการจัดการสรีรสังขาร 2.2) อิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นพลวัต ประกอบด้วย 10 ลักษณะ ดังนี้ได้แก่ 1) อิทธิปาฏิหาริย์ว่าด้วยความแคล้วคลาดและคงกะพันชาติ 2) อิทธิปาฏิหาริย์ว่าด้วยการทำให้มีเสน่ห์ทางเพศ 3) อิทธิปาฏิหาริย์ว่าด้วยเมตตาตามหานิยม เรียกทรัพย์ 4) คาถาอาคม 5) การประลองฤทธิ์ 6) วาจาสิทธิ์ 7) การปราบภูตผี 8) การรักษาโรค 9) การกลายเป็นดวงวิญญานศักดิ์สิทธิ์หลังการมรณภาพ และ

10) อิทธิปาฏิหาริย์ที่มีที่มาจากความคิดความเชื่ออื่นๆ ในสังคมไทย อิทธิปาฏิหาริย์ทั้งที่เป็นขนบนิยมและพลวัตมีบทบาททั้งในการสร้างสรรค์เรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวประวัติพระเกจิอาจารย์ให้เป็นเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ ช่วยเติมเต็มความต้องการทางใจของพุทธศาสนิกชน และมีบทบาทต่อธุรกิจวัตถุมงคล

อุมาวัลย์ ชีช่วง (2555) เสนอวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในเรื่องเล่าสำหรับเด็กในหนังสือวันเด็กแห่งชาติ พ.ศ.2523-2553” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในเรื่องเล่าสำหรับเด็กในหนังสือวันเด็กแห่งชาติ พ.ศ. 2523-2553 ผู้วิจัยเก็บข้อมูลเรื่องเล่าสำหรับเด็ก ได้แก่ นิทานและเรื่องสั้นสำหรับเด็กที่ตีพิมพ์ในหนังสือวันเด็กแห่งชาติจำนวน 94 เรื่อง และศึกษาโดยใช้กรอบแนวคิดวาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ของแฟร์คลัฟ (Fairclough, 1989,1992, 1995)

ผลการวิจัยพบว่า อุดมการณ์มี 2 ลักษณะ ดังนี้ 1) อุดมการณ์ที่ปรากฏสม่ำเสมอ ได้แก่ อุดมการณ์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเด็ก-ผู้ใหญ่ อุดมการณ์เกี่ยวกับความเป็นเด็กดีและคนดี อุดมการณ์เกี่ยวกับบทบาทชาย-หญิงในสังคมไทย 2) อุดมการณ์ที่ปรากฏบางช่วงเวลา ได้แก่ อุดมการณ์เกี่ยวกับความยากจน อุดมการณ์เกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ

สุนทรีย์ โชติติลล (2560) เสนอวิจัยเรื่อง “บุญ : ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในวาทกรรมที่ผลิตโดยวัดพระธรรมกาย” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาชุดความคิดเกี่ยวกับ “บุญ” ที่สื่อผ่านกลวิธีทางภาษาในวาทกรรมสื่อที่ผลิตโดยวัดพระธรรมกายตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ (Critical Discourse Analysis CDA) ของแฟร์คลัฟ (Fairclough, 1995) กลุ่มเป้าหมายผู้รับสื่อ 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มประชาชนทั่วไป 2) กลุ่มผู้นำบุญ และ 3) กลุ่มเด็กและเยาวชน

ผลการวิจัยพบว่า บุญมี 3 ชุดความคิด ได้แก่ 1) บุญของวัดพระธรรมกาย 2) วิธีการทำบุญของวัดพระธรรมกาย 3) อานิสงส์บุญของวัดพระธรรมกาย ชุดความคิดทั้งหมดกำหนดพฤติกรรมให้ผู้ศรัทธาเลือกทำบุญกับวัดพระธรรมกายด้วยการทำให้เชื่อว่าบุญมีอำนาจในการบันดาลทรัพย์และบันดาลความสุขในชาตินี้และชาติหน้า ซึ่งวิธีการทำบุญที่ดีที่สุดคือการเลือกทำบุญกับวัดพระธรรมกาย

เสาวภาคย์ เออร์วิน (2560) เสนอวิจัยเรื่อง “การศึกษาการอธิบายธรรมโอสถของพระพุทธเจ้า” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ (1) เพื่อศึกษาบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้า (2) เพื่อศึกษาการอธิบายธรรมโอสถแบบบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้า (3) เพื่อวิเคราะห์การอธิบายธรรมโอสถแบบบุคลาธิษฐานและธรรมาธิษฐานของพระพุทธเจ้า เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร เก็บรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ บทความ เอกสาร ตำรา และรายงานการวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องนำมาวิเคราะห์เรียบเรียง นำเสนอแบบบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า บุคลาธิษฐานเป็นการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงยกบุคคล สัตว์ขึ้น อธิบายธรรมะ ทรงใช้ตัวอย่าง การเล่าเรื่อง การใช้นิทาน อุปมาอุปไมย หรืออุปลักษณ์ขึ้นเพื่อ ประกอบการสื่อสารธรรมให้เหมาะสมกับผู้ฟัง ส่วนธรรมาธิษฐานเป็นการอธิบายธรรมของ พระพุทธเจ้าโดยมุ่งแสดงสภาวะธรรมแห่งชีวิตตามความเป็นจริง โดยไม่มีการยกตัวอย่างประกอบ หรือ หากมี จะเป็นการอธิบายประกอบองค์ธรรมเพียงเล็กน้อยการอธิบายธรรมโอสถแบบบุคลาธิษฐาน หมายถึง วิธีการสื่อสารธรรมของพระพุทธเจ้า อันเป็นหลักคำสอนเพื่อเยียวยาความทุกข์ของมนุษย์ทั่วไป โดยที่ผู้ฟังส่วนใหญ่ยังมีความเข้าใจในหลักคำสอนน้อย จึงทรงต้องอาศัยการอธิบายเพิ่มเติมด้วยการ ยกตัวอย่าง การเล่าเรื่อง เพื่อทำเรื่องที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเชื่อมโยงและความ เข้าใจต่อผู้ฟัง ในขณะที่การอธิบายธรรมโอสถแบบธรรมาธิษฐาน เป็นวิธีการสื่อสารธรรมโดยทรงตรัสถึง หลักธรรมอันเป็นนามธรรมสำคัญ เช่น ขันธ์ 5 อริยสัจ 4 ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท สติปัฏฐาน สัจจะ 10 เป็นต้น

จากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับอุดมการณ์ทำให้ผู้วิจัยมีแนวทางการวิเคราะห์อุดมการณ์ ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน เช่น อุดมการณ์พุทธศาสนา อุดมการณ์เทศสถานะ อุดมการณ์ผู้นำ อุดมการณ์ท้องถิ่นนิยม เป็นต้น

2.4 เอกสารงานวิจัยเกี่ยวข้องกับพระสายปฏิบัติอีสาน

เอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับพระสายปฏิบัติอีสาน หมายถึง เอกสารงานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิด สำคัญคำสอนพระสายปฏิบัติอีสาน โดยเน้นการศึกษาพระสงฆ์รายบุคคล

ทองคำ มากมี (2542) เสนอวิจัยเรื่อง “คำสอนและวิธีสอนของพระโพธิญาณเถระ” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาคำสอนของพระโพธิญาณเถระ 2) เพื่อศึกษาวิธีการสอน ของพระโพธิญาณเถระ ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ คือ หนังสือธรรมะ จำนวน 15 เล่ม และการ สัมภาษณ์พระสงฆ์และฆราวาส

ผลการวิจัยพบว่า 1) คำสอนของพระพุทธเจ้าที่พระโพธิญาณเถระนำมาเผยแผ่ 4 ประการ ประกอบด้วยวินัยสงฆ์ โดยท่านสอนให้เคร่งครัดในการปฏิบัติตามข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรง กำหนดขึ้นเพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์ อันเป็นเครื่องส่งเสริมให้แก่ทุกข์ได้สำเร็จ ไตรสิกขาสอน เกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญา โอวาทปาติโมกข์สอนเรื่องความเห็นชอบ ในเรื่องการทำความดี การละ เว้นความชั่ว และการทำใจให้บริสุทธิ์ อริยสัจ 4 คือ บทสรุปของคำสอนทั้งหมดได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ลักษณะเด่นของคำสอนคือ มุ่งการแก้ไขทุกข์ที่แท้จริงลักษณะเฉพาะที่เป็นข้อแตกต่าง จากสำนักอื่นคือ การเน้นอธิบายทุกข์ที่แท้จริงสองลักษณะ คือ ทุกข์อย่างละเอียดที่คนทั่วไปเรียกว่า ความสุขหรือสุขเวทนา ทุกข์อย่างหยาบที่คนทั่วไปเรียกว่าความทุกข์หรือทุกข์เวทนาพยายาม

หลีกเลี่ยงการแนะนำคำสอนในส่วนที่ไม่ได้บัญญัติไว้ เช่น การถือโศกลาง การนับถือผี เป็นต้น 2) วิธีการสอนของพระโพธิญาณเถระ มี 7 วิธี ดังนี้ วิธีสอนแบบสร้างความเป็นมิตร วิธีสอนแบบทำให้เกิดสติสัมปชัญญะ วิธีสอนแบบทำให้เกิดความเห็นชอบและปัญญา วิธีสอนแบบสนทนาธรรม วิธีสอนแบบพิจารณาตน วิธีสอนแบบใช้ต้นแบบ วิธีสอนแบบการปฏิบัติฝึกฝนจิต อนึ่ง พระโพธิญาณเถระมีเทคนิคการสอน 10 ประการ ดังนี้ ใช้ภาษาง่ายๆ ใช้วัสดุที่หาง่ายในภูมิประเทศเป็นอุปกรณ์การสอน การตีความหมาย การให้คำจำกัดความ การยกตัวอย่างอุปมาอุปไมย การใช้อารมณ์ขัน การพูดตักใจ การใช้วาจาจากกล่าวตักเตือน การตอบปัญหา การใช้ไหวพริบปฏิภาณในการตอบ

พระมหาจักรกฤษ อาทิจโจ (เทียมทนงค์) (2548) เสนอวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์วิธีการสอนพุทธบริษัทของพระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี)” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาวิธีการสอนพระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี) 2) เพื่อวิเคราะห์วิธีการสอนและผลการสอนพุทธบริษัทของพระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี) ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์ คือ หนังสือธรรมะ จำนวน 15 เล่ม ซึ่งมีสารัตถธรรม 7 เรื่อง ดังนี้ โอวาทปาฏิโมกข์ เบญจศีล เบญจธรรม ไตรลักษณ์ ทาน ศีล ภาวนา ชั้น 5 อริยสัจ 4 สติปัฏฐาน 4

ผลการวิจัยพบว่า 1) วิธีการสอนพระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี) มี 5 วิธี ดังนี้ 1.1) สอนแบบสร้างความเป็นมิตร 1.2) สอนแบบทำให้เกิดสติสัมปชัญญะ 1.3) สอนแบบทำให้เกิดความเห็นชอบและปัญญา 1.4) สอนแบบพิจารณาตน 1.5) สอนแบบใช้ตัวอย่างหรือต้นแบบ โดยวิธีการสอนทั้ง 5 2) เพื่อวิเคราะห์วิธีการสอนและผลการสอนพุทธบริษัทของพระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี) มี 2 กลุ่ม ดังนี้ 1) กลุ่มพระภิกษุสามเณรที่ได้รับการอบรมธรรมะ คือ ให้เป็นผู้มีความมกน้อย สันโดษ สำรวมระวัง สามารถจัดกิเลสออกจากจิตใจ และเข้าถึงการบรรลุนิพพานในลำดับต่อไป 2) กลุ่มอุบาสกอุบาสิกา ที่ได้รับการอบรมธรรมะ คือ ทำให้เกิดการสำรวมกาย วาจา และใจควบคู่กันไป ทำให้เกิดปัญญาและสามารถแก้ไขปัญหาค้นคว้าที่ดำเนินชีวิตในสถานภาพฆราวาสได้อย่างมีความสุข

สุเชาว์ พลอยชุม (2549) เสนอวิจัยเรื่อง “สำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาประวัติและคำสอนของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 2) เพื่อศึกษาแนวปฏิบัติธรรมและวัตรปฏิบัติของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต 3) เพื่อศึกษาอิทธิพลของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่มีต่อสังคมไทย ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์มี 2 กลุ่มข้อมูล ดังนี้ 1) หนังสือธรรมะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จำนวน 3 เล่ม 2) สัมภาษณ์พระลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต จำนวน 7 รูป

ผลการวิจัยพบว่า 1) ประวัติและคำสอนของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ดังนี้ พระอาจารย์มั่นเป็นศิษย์รุ่นที่ 3 สืบเนื่องจากสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระอาจารย์มั่นได้รับการยกย่องจากพระสงฆ์ธรรมยุติและมหานิกายว่า “พระอาจารย์ใหญ่” คำสอนสำคัญ คือ การ

พิจารณาจิตใจถึงฐานเดิมของจิตที่เรียกว่า ฐิติภูต และการรู้เท่าทันอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ หรือประสาทสัมผัสทั้ง 6 โดยใช้วิธีปฏิบัติ คือ กายคตาสติภาวนา ประกอบกับการบริกรรมพุทโธ การนับ 1-1, 2-2, 3-3 2) เพื่อศึกษาแนวปฏิบัติธรรมและวัตรปฏิบัติของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ดังนี้ 2.1) การปฏิบัติรักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัด 2.2) การปฏิบัติจุดงควัตรอย่างสม่ำเสมอ 2.3) การทำวินัยกรรมตามพระวินัยโดยไม่ให้ขาดมิให้บกพร่อง 2.4) การทำกัจจัตถะอย่างสม่ำเสมอโดยพร้อมเพรียงกัน 2.5) การเจริญภาวนาเดินจงกรมอยู่ในที่เงียบสงัด ไม่คลุกคลีกับพระสงฆ์รูปอื่น 3) อิทธิพลของสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ที่มีต่อสังคมไทย ดังนี้ คณะสงฆ์เกิดความตระหนักเรื่องหัวใจสำคัญของการบวชคือการปฏิบัติธรรม คณะสงฆ์ ขรवास เกิดความตระหนักในการปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐาน คณะสงฆ์เกิดความสำนึกในหน้าที่ของการประพฤติพรหมจรรย์ และขรवासเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในการปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐาน

พระนพวรรณ ตู่ทอง (2550) เสนอวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอน และวิธีการเผยแผ่ธรรมะของพระป่า : ศึกษากรณีผู้ได้รับการถ่ายทอดธรรมะจากพระอาจารย์ชา สุภทฺโท และพระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการสอนและการเผยแผ่ของพระอาจารย์ชา สุภทฺโท และพระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี โดยศึกษาภาคเอกสารจากพระไตรปิฎกและพระธรรมเทศนาของพระอาจารย์ชา และพระอาจารย์เทศก์ ร่วมกับการศึกษาภาคสนามโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกลูกศิษย์ผู้ศึกษาและสืบทอดธรรมะจากพระอาจารย์ชาและพระอาจารย์เทศก์ โดยเลือกบอกข้อมูลแบบเจาะจงจำนวน 10 รูป

ผลการวิจัยพบว่า ปฏิปทาของพระเถระทั้งสองมีความงดงามและถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัย และแสดงให้เห็นตามความเป็นจริงจนเป็นที่เลื่อมใสของบรรดาสานุศิษย์ทุกคน โดยพระเถระทั้งสองประยุกต์หลักธรรมคำสอนที่เข้าใจยากให้เข้าใจง่าย การปฏิบัติตามข้อวัตรเป็นหลักการเบื้องต้นในการอบรมสั่งสอนสานุศิษย์เป็นเครื่องฝึกให้คนมีคุณสมบัติพร้อมที่จะรับฟังคำสั่งสอนเป็นบททดสอบความอดทน ความศรัทธาเลื่อมใส และเพื่อกลั่นกรองผู้ที่จะเข้ามาบวชให้มีความตั้งใจจริง

พระมหาอมรเทพ อมรเทโว (หล้าน้อย) (2556) เสนอวิจัยเรื่อง “จุดงควัตรตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาวัตรและจุดงควัตรในพระไตรปิฎก 2) เพื่อศึกษาวัตรและจุดงควัตรตามสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต 3) เพื่อวิเคราะห์วัตรและจุดงควัตรสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต กับวัตรและจุดงควัตรในพระไตรปิฎก ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์มี 4 กลุ่มข้อมูล ดังนี้ 1) เอกสาร หนังสือที่เกี่ยวข้องกับวัตรและจุดงควัตรที่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ปฏิบัติด้วยตนเอง 2) เอกสาร หนังสือที่เกี่ยวข้องกับวัตรและจุดงควัตรที่ลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ปฏิบัติสืบต่อมา 3) เอกสาร หนังสือที่เกี่ยวข้องกับวัตรและจุดงควัตรที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน 4) พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539

ผลการวิจัยพบว่า 1) วัตรปฏิบัติในพระไตรปิฎกมีหลายหมวด วัตรปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยปรากฏในพระวินัยปิฎก วัตตขันธกะ เรียกว่า ขันธวัตร มีจำนวน 14 ข้อ ส่วนชุดังควัตรปรากฏในพระวินัยปิฎก ปริวารวรรคและมีปรากฏในพระสูตรต่างๆ ประกอบด้วยหลักชุดังควัตร 13 ข้อ ซึ่งมีอธิบายเพิ่มเติมในปกรณ์วิเสส วิสุทธิมรรค และมีลิตนทปัญหา 2) วัตรปฏิบัติและชุดังควัตรของพระอุดมคณธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ประกอบด้วย ขันธวัตร 14 ข้อ และชุดังควัตร 13 ข้อ เช่นเดียวกับพระไตรปิฎก 3) พระอุดมคณธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต มีวิธีการปฏิบัติ โดยมุ่งเน้นที่ความหมัดจดแห่งศีลเป็นพื้นฐานแห่งการปฏิบัติกรรมฐานให้บรรลุถึงพระนิพพาน โดยเน้นการปฏิบัติวัตร 14 ข้อและชุดังควัตร 13 ข้อ เพื่อเป็นสิ่งที่เกื้อหนุนการปฏิบัติกรรมฐาน ซึ่งวัตรปฏิบัติ 14 ข้อและชุดังค 13 ข้อนั้นมีลักษณะสอดคล้องกับพระไตรปิฎกและอรรถกถา โดยเฉพาะในส่วนของความหมาย จุดมุ่งหมาย อานิสงส์ ส่วนที่แตกต่างกับพระไตรปิฎกและอรรถกถา คือ ในส่วนของประเภท วิธีการปฏิบัติ และข้อควรระวังในการปฏิบัติ ซึ่งลักษณะส่วนใหญ่ของวัตรปฏิบัติและชุดังควัตรของพระอุดมคณธรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต คงรักษาหลักปฏิบัติตามพระไตรปิฎก

พระมหากวีวัฒน์ ธมฺมโชโต (รักษาเคน) (2558) เสนอวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติกัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามแนวพุทธศาสนา” งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาแนวทางปฏิบัติกัมมัฏฐานที่ปรากฏในพระพุทธานุศาสตร์ 2) เพื่อศึกษาแนวทางกัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต 3) เพื่อวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติกัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ตามแนวทางพระพุทธานุศาสตร์ ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์เป็นหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต จำนวน 6 เล่ม

ผลการวิจัยพบว่า 1) กัมมัฏฐานทางพุทธศาสนา คือ การฝึกหัดจิตใจของตนเองให้เกิดความสงบ บริสุทธิ์ และพ้นจากความทุกข์ โดยแบ่งกัมมัฏฐานเป็น 2 ประเภท คือ สมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน 2) แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต เน้นการปฏิบัติจริง ไม่เน้นการศึกษาจากคัมภีร์ แต่เน้นการปฏิบัติที่สมบูรณ์ในไตรสิกขา เพื่อช่วยให้พระสงฆ์และฆราวาสบรรลุความเป็นอรหันต์ เน้นการปฏิบัติตามแนวทางทาน ศีล ภาวนา เพื่อช่วยบุคคลทั้งหลายให้มีการดำเนินชีวิตอย่างปกติ 3) แนวทางคำสอนในการปฏิบัติกัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น เน้นการพิจารณากายหรือกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งมี 5 องค์ประกอบ ดังนี้ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง และการปฏิบัติดังกล่าวนี้สอดคล้องกับหลักปฏิบัติเพื่อทำให้จิตบริสุทธิ์ในทางพระพุทธานุศาสตร์ นั่นคือการฝึกหัดจิตใจให้พิจารณากาย เมื่อพิจารณากายแล้ว จิตแต่ละบุคคลก็จะพ้นจากสมมติและเข้าสู่ความหลุดพ้นจากความทุกข์

ภิกขุวัชร สุธเสน และคณะ (2563) เสนอบทความวิจัยเรื่อง “คำสอนและแนวการปฏิบัติกรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต” บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาหลักคำสอนและแนวการปฏิบัติกรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต 2) เพื่อศึกษาอิทธิพลหลักคำสอนและแนวทาง

ปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต 3) เพื่อศึกษาคุณค่าจากหลักคำสอนและแนวการปฏิบัติกรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์เป็นหนังสือธรรมะหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต จำนวน 3 เล่ม และข้อมูลจากสัมภาษณ์พระสงฆ์สายปฏิบัติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ

ผลการวิจัยพบว่า 1) หลักคำสอนและแนวการปฏิบัติกรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มี 2 ลักษณะ ดังนี้ 1.1) คำสอนที่ท่านประพันธ์ คือ ชั้นระวิมุตติสะมังคีธรรมและบทธรรมบรรยาย 1.2) คำสอนที่ลูกศิษย์บันทึกไว้ เช่น มุตโตทัย ส่วนแนวการปฏิบัติกรรมฐานของท่านจัดอยู่ในสำนักปฏิบัติธรรมแบบพุทธโธตามแนววิธีการปฏิบัติมหาสติปัฏฐาน 2) อิทธิพลหลักคำสอนและแนวทางปฏิบัติของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตมี 2 ด้าน ดังนี้ 2.1) อิทธิพลต่อคณะสงฆ์ทั้งธรรมยุติกและมหานิกาย 2.2) อิทธิพลต่อพุทธศาสนิกชนทั้งในและต่างประเทศ 3) คุณค่าจากหลักคำสอนและแนวการปฏิบัติกรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เกิดจากข้อวัตรปฏิบัติของท่าน นั่นคือ ความเคร่งครัดต่อพระธรรมวินัย ปฏิบัติในการปฏิบัติกรรมฐาน ทำให้มีสำนักวิปัสสนากรรมฐานสายหลวงปู่มั่นทั้งฝ่ายธรรมยุติกนิกายและฝ่ายมหานิกาย

จากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวกับพระสายปฏิบัติอีสานข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยมีความรู้เรื่องวิธีการถ่ายทอดสารัตถธรรมของหลักธรรมที่พระสายปฏิบัติอีสานมีแนวทางต่างถ่ายทอดคำสอน ทั้งนี้ งานวิจัยดังกล่าวจัดหมวดหมู่เป็น 2 ประเภท คือ ศึกษาวิธีการถ่ายทอดคำสอนของพระสงฆ์รายบุคคล ศึกษาวิธีการถ่ายทอดคำสอนของพระสงฆ์เป็นกลุ่ม กล่าวโดยสรุป การทบทวนองค์ความรู้สารัตถธรรมในงานวิจัยต่างๆ นั้นเพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการวิเคราะห์สารัตถธรรมของหลักธรรมในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

2.5 เอกสารเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี

2.5.1 แนวคิดที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาของพระสายปฏิบัติอีสานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พุทธศาสนาเป็นสิ่งที่กำกับแนวคิดและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชนชาวอีสาน ดังที่ อภิศักดิ์ โสมอินทร์ (2534) กล่าวถึงความสำคัญของพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้ว่า “ศาสนาเป็นสิ่งที่มื่ออิทธิพลต่อพฤติกรรม และความรู้สึคนึกคิดของชาวอีสานมากที่สุด ชาวอีสานเห็นว่าสังคมต้องมีศาสนา ถ้าปราศจากศาสนาสังคมก็จะป่าเถื่อนและถึงกาลวิบัติล่มจมไปในที่สุด ดังนั้นศาสนาจึงเป็นเสาหลักในการยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เป็นหลักแห่งความเชื่อถือศรัทธา”

สุเทพ สุนทรเกษม (2548) กล่าวถึงแนวคิดพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้ว่า “ศาสนาพุทธได้รับการพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดในระบบความเชื่อของท้องถิ่น ระบบค่านิยม คุณธรรมอื่นๆ ตลอดจนลัทธิความเชื่อที่มีอยู่เป็นสิ่งที่แตกแขนงออกมาจากศาสนาทั้งสิ้น ในสมัยที่ระบบศาสนาได้รับการพิจารณาไปในทางที่จะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือทางสังคมเศรษฐกิจและ

การเมือง กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาเป็นพลังสำคัญที่สุดในระดับหมู่บ้านที่จะทำให้เกิดความร่วมมือในกิจกรรมด้านต่างๆ ของสังคม...ระบบความเชื่อศาสนาและค่านิยมต่างๆ มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมในส่วนรวม ถ้าให้ความสำคัญแก่พุทธศาสนาว่าเป็นศาสนา ที่ก่อให้เกิดพลังที่จะเสริมสร้างความร่วมมือต่างๆ ซึ่งมีลักษณะแตกต่างจากพุทธศาสนา ก็จำเป็นต้องได้รับการพิจารณาว่ามีส่วนและบทบาทที่จะก่อให้เกิดพลังเสริมสร้างต่างๆ ด้วยเหตุนี้จึงต้องพิจารณา พุทธศาสนาควบคู่กับลัทธิความเชื่ออื่นๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ในส่วนหนึ่งของระบบวัฒนธรรมของ ท้องถิ่นในส่วนรวมอันเดียวกัน คุณค่าของพุทธศาสนาจะได้รับการพิจารณาควบคู่กับคุณค่าของความ เชื่ออื่นๆ”

จากข้างต้นกล่าวโดยสรุปแนวคิดพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความเชื่อที่ นอกเหนือจากพุทธศาสนา นั่นคือ ลัทธิความเชื่อผีสาร ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของพุทธศาสนาแบบ ไท Tambiah (อ้างถึงใน ยูคิโอะ ฮายาชิ, 2554) “ระบบทางศาสนาที่ซับซ้อนมีความเป็นมาที่แตกต่าง ในประเด็นขอบเขตของความเชื่อ” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปรากฏการณ์ของพุทธศาสนาในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือในอดีตนั้น เป็นดินแดนมีการนับถือผี อำนาจเหนือธรรมชาติ การให้คุณค่าของสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ว่าเป็นสิ่งกำหนดชีวิตของมนุษย์ได้ ภายหลังเมื่อชาวอีสานนับถือศาสนาพุทธก็ได้ปรับ ประยุกต์ทั้งในส่วนการนับถือผีสารเทวดา ความเชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนา และการปฏิบัติตามสารัตถ ธรรม ซึ่งเรียกว่า พุทธศาสนาชาวบ้าน (Popular Buddhism) และมีมิติที่สัมพันธ์กับหลักการของ พุทธศาสนาที่เรียกว่า พุทธศาสนาในระดับโลกียะ”

อนึ่ง พุทธศาสนาในวิถีชีวิตของชาวอีสาน มีลักษณะทางสังคม กล่าวคือ เป็นการ รวมกลุ่มของคนที่มีความสนใจเรื่องศาสนา ร่วมกัน และมีกิจกรรมทางศาสนาร่วมกัน ทำให้เกิด พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งรูปแบบทางตรงและทางอ้อม ดังที่ ยูคิโอะ ฮายาชิ (2554) กล่าว ว่า “การสร้างและทำนุบำรุงวัด การจัดเตรียมอาหารให้แก่พระสงฆ์ การร่วมในพิธีกรรมต่างๆ ทาง พุทธศาสนา และการบริจาคต่างๆ ล้วนถือเป็นกิจกรรมการทำบุญของพุทธศาสนิกชน การสะสมบุญ ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ก็เพื่อเป็นหลักประกันของอนาคตที่ดีในโลกนี้ คือการได้กลับมาเกิดใหม่เป็น มนุษย์” อย่างไรก็ตามมิติความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาสก็มีความน่าสนใจดังที่ ยูคิโอะ ฮายาชิ (2554) กล่าวว่า “ในพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งมองการสละทางโลกด้วยการบวชและการปฏิบัติ ตนในกรอบของศีลในลักษณะที่เป็นวิถีปฏิบัติเบื้องต้นทางพุทธศาสนา โดยมีวิถีปฏิบัติที่เข้มงวด แตกต่างกันระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาส การบวชเป็นพระภิกษุหมายถึงการโกนผม โกนคิ้ว สวมจีวร และถือสันโดษโดยการดำรงชีวิตด้วยการขอทานการประกอบอาชีพ ...พระภิกษุจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะตามระยะเวลาการบวช คือ พระภิกษุที่บวชมานานกับพระภิกษุที่บวชตามประเพณีในระยะ สั้นๆ ...วัตถุประสงค์หนึ่งของการบวชเป็นพระภิกษุนั้นก็เพื่อที่จะได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้ใหญ่เต็มตัว

หรือที่เรียกว่าคนสุก การบวชจึงยังคงเป็นบรรทัดฐานทางสังคมประการหนึ่ง หน่วยงานราชการและองค์กรธุรกิจอนุญาตให้บุคลากรสามารถลาป่วยได้เป็นเวลา 3 เดือน”

กล่าวโดยสรุป จากการทบทวนแนวคิดที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาของพระสายปฏิบัติอีสาน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า คนในชุมชนสังคมไทยอีสานนับถือความเชื่อผีสางก่อนยอมรับนับถือพุทธศาสนาภายหลัง และเมื่อนับถือพุทธศาสนาก็นับถือพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน กล่าวคือ คำสอนหลักธรรมมีแนวทางปฏิบัติระดับโลกีย์ธรรม โดยมีองค์ประกอบของหลักธรรมคำสอนเพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน ศาสนพิธี และพิธีกรรม เป็นองค์ประกอบที่ช่วยหล่อหลอมความเป็นสถาบันทางสังคม หรือกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาแบบชาวบ้าน เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม จารีต บรรทัดฐาน เพื่อเป็นพื้นฐานในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในชุมชน

2.5.2 แนวคิดเกี่ยวกับสารัตถธรรม

ท่าน พุทธทาสภิกขุ (2533) ได้กล่าวถึงหลักการปฏิบัติกรรมฐานตามแนวอานาปานสติ ในหนังสืออานาปานสติภาวนา ซึ่งเป็นหลักที่ท่านนำมาจากอานาปานสติสูตรและมหาสติปัฏฐานสูตร สรุปใจความได้ว่า ก่อนการลงมือปฏิบัติสมาธิหรือเจริญกรรมฐาน ผู้ปฏิบัติต้องเป็นผู้มีศีลและประพฤติดุจดัง ศีลหรือพระวินัยคือการรักษาศีลขาบทั้งในปาฏิโมกข์และนอกปาฏิโมกข์ ย่นลงเข้าใจง่าย ๆ ศีลคือการสำรวมอินทรีย์ ระวางไม่ให้ยินดีในร้ายเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และรู้อารมณ์ทางใจ ส่วนดุจดังโดยสรุปคือการประพฤติเพื่อความมกน้อยสันโดษในปัจจุบัน 4 ได้แก่ อาหาร (บิณฑบาต) เครื่องนุ่งห่ม (จีวร) ที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ) และยารักษาโรค (คิลานเภสัชชบิณฑบาต) ก่อนการเจริญกรรมฐานผู้ปฏิบัติต้องทำบุรพกิจหรือกิจในเบื้องต้น เช่น มอบตัวต่อพระรัตนตรัย มอบตัวต่ออาจารย์ กล่าวคำขอแก้วมัญฐาน เป็นต้น ปฏิบัติบุรพกิจของสมาธิโดยเฉพาะ เช่น ตัดปิลิปโปคือความกังวล เช่น กังวลเรื่องที่อยู่ เป็นต้น การเลือกสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับความนิยสหรือจริตตน (เลือกสัปปายะที่เหมาะสม) เช่น สถานที่บิณฑบาต เป็นต้น นอกจากนี้ท่านได้อธิบายองค์ประกอบของการเจริญสมาธิ เช่น ว่า ป่า หมายถึง ป่าที่อยู่ห่างจากหมู่บ้าน 500 ชั่วณู หรือ 1 กิโลเมตร คำว่า ตั้งกายตรง หมายถึง นั่งตัวตรง หรือนั่งในท่าที่กระดูกสันหลังตรง เป็นต้น

การกำหนดสติมี 16 ชั้น โดยแบ่งเป็น 4 หมวดๆ ละ 4 ตามหลักสติปัฏฐาน 4 ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม ดังนี้

หมวดกาย

1. เมื่อหายใจเข้า-ออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว
2. เมื่อหายใจเข้า-ออกสั้นก็รู้ชัดว่าหายใจเข้า-ออกสั้น
3. ตั้งใจว่าตนกำหนดรู้กลมทั้งปวง หายใจเข้า-ออก'
4. ตั้งใจว่าตนระงับกายสังขาร หายใจเข้า-ออก

หมวดเวทนา

5. ตั้งใจว่าตนกำหนดรู้ปิติ หายใจเข้า-ออก
6. ตั้งใจว่าตนกำหนดรู้สุข หายใจเข้า-ออก
7. ตั้งใจว่าตนกำหนดรู้จิตตสังขาร หายใจเข้า-ออก
8. ตั้งใจว่าตนระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า-ออก

หมวดจิต

9. ตั้งใจว่าตนกำหนดรู้จิต หายใจเข้า-ออก
10. ตั้งใจว่าตนทำจิตให้บันเทิง หายใจเข้า-ออก
11. ตั้งใจว่าตนตั้งใจว่าตนตั้งจิตมั่น หายใจเข้า-ออก
12. ตั้งใจว่าตนเปลื้องจิต หายใจเข้า-ออก

หมวดธรรม

13. ตั้งใจว่าตนพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า-ออก
14. ตั้งใจว่าตนพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจเข้า-ออก
15. ตั้งใจว่าตนพิจารณาเห็นความดับไป หายใจเข้า-ออก
16. ตั้งใจว่าตนพิจารณาเห็นความสละคืน หายใจเข้า-ออก

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (2550) ได้กล่าวถึงเรื่องแนวความคิดสารัตถธรรมด้านการปรับใช้พระวินัยในสังคัม 4 มิติ คือ แก่นของวินัย วินัยกับศีล วินัยกับการจัดสรรคโอกาส และวินัยในฐานะเป็นองค์ประกอบของประชาธิปไตย ในหนังสือ “วินัย: เรื่องใหญ่กว่าที่คิด” สรุปความได้ว่า คำว่า วินัย ในพระพุทธศาสนา มักใช้ควบคู่กับคำว่า ธรรม เป็น ธรรมวินัย พระพุทธศาสนาถือว่าความจริงของสิ่งทั้งหลายมีอยู่แล้วในธรรมชาติ ธรรมชาติก็คือธรรม การนำกฎธรรมชาตินี้มาใช้เป็นกฎสำหรับมนุษย์ จัดตั้งวางระเบียบระเบียบ เรียกว่า วินัย ความแตกต่างระหว่างธรรมกับวินัยคือกฎของธรรมชาติ เรียกว่า ธรรม กฎของมนุษย์ เรียกว่า วินัย กฎ 2 อย่างนั้นมีความสัมพันธ์กัน คือ โดยหลักการสำคัญวินัยจะต้องอยู่บนหลักฐานของธรรมคือต้องมีความจริงในธรรมชาติเป็นฐาน ถ้าไม่มีความจริงในธรรมชาติเป็นฐาน วินัยก็ไม่มีจุดหมาย และการที่เราวางกฎเกณฑ์ที่เป็นเหตุเป็นผลสำหรับมนุษย์ก็เพื่อให้ได้ผลตามธรรมและมีความมุ่งหมายตามธรรม

วินัยมีคำที่ใช้คู่กันหรือเป็นไวยากรณ์กันคือ ศีล เมื่อคนปฏิบัติตามวินัยจนเกิดเป็นคุณสมบัติของเขาขึ้นมา เรียกว่า ศีล ผู้มีศีล คือผู้มีวินัย ใช้เป็นกิริยา เรียกว่า ความมีศีล ความมีวินัย ฉะนั้นวินัยจึงเป็นเรื่องฝึกคนให้มีศีล สรุปได้ว่า การฝึกคนให้มีวินัยคือการฝึกคนให้ศีลนั่นเอง การฝึกในขั้นนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับพฤติกรรม ซึ่งในระบบการศึกษาจะต้องเชื่อมโยงกับสมาธิและปัญญาด้วยจึงจะได้ผลจริง วินัยเป็นการจัดสรรโอกาสคือคนทั่วไปมักจะเข้าใจความหมายของวินัยเชิงลบ คือมองว่าเป็นเครื่องของการบังคับ ควบคุม วินัยสามารถอธิบายในความหมายเชิงบวกได้ คือวินัยเป็นส่วนจัดสรรโอกาส

ทำให้ชีวิตและสังคมมีระบบระเบียบ ส่วนวินัยในฐานะเป็นองค์ประกอบประชาธิปไตยคือถ้าไม่มีวินัยประชาธิปไตยก็ตั้งอยู่ยาก ประชาธิปไตยคือการปกครองของประชาชนที่แต่ละคนต้องปกครองตนเองได้ เมื่อปกครองตนเองได้และเคารพกฎระเบียบส่วนรวมประชาธิปไตยจึงจะมีความเจริญก้าวหน้า

ท่าน พุทธทาสภิกขุ (2554) ได้กล่าวถึงคำสอนอันเป็นแก่นพระพุทธานุชาในหนังสือ แก่นพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการประยุกต์ปฏิบัติหลักความว่างในการทำงานได้ด้วย จำแนกเป็น 4 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ 1) ใจความทั้งหมดของพระพุทธานุชา 2) ความว่าง 3) วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง 4) ยอดปรารถนาของมนุษย์ ดังนี้

ใจความทั้งหมดของพระพุทธานุชา กล่าวถึงผู้ปฏิบัติต้องกำหนดรู้ว่าตนมีทุกข์หรือไม่ หากมีต้องละอย่างไร ทุกข์เกิดจากความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งท่านเรียกให้เข้าใจง่ายๆว่า “ตัวกู ของกู” คำสอนพระพุทธานุชาแม้จะมีมาก แต่พระพุทธเจ้าทรงเลือกมาสอนเฉพาะที่ต้องการดับทุกข์เท่านั้น เหมือนใบไม้กำมือเดียว หัวใจของพระพุทธานุชาคือ “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น” เพราะไม่มีตัวตนอะไรที่ต้องให้ยึด เมื่อยึดแล้วทำให้เป็นทุกข์ วิธีที่จะแก้ “ตัวกู ของกู” ได้คือมองเห็นสิ่งต่างๆ ว่าเป็นเพียงมายาคือการเกิดขึ้นแห่งธรรมตามหลักปฏิจางสมุพบาท เช่นเมื่อมีสัมผัสจึงมีเวทนา มีเวทนาจึงมีตัณหา เป็นต้น การมองว่าเป็นเพียงมายาเท่านั้นเป็นการมองด้วยจิตว่าง ซึ่งเป็นการมองด้วยสติปัญญา ทำให้แก้โรคกิเลสได้ คำสอนเรื่อง สุญญตา ท่านประยุกต์ใช้ เรียกว่า ความว่าง ซึ่งไม่ใช่ความว่างระดับจิตพ้นจากกิเลสและไม่ใช่ความว่างที่จิตไม่คิดอะไรเลย แต่เป็นความว่างที่หมายถึงการมองสิ่งต่างๆ ด้วยความเข้าใจว่าเป็นเพียงมายาแล้วไม่ยึดมั่นเพราะมีสติ วิธีปฏิบัติคือสำรวจอินทรีย์หรือมีสติเมื่อตา เห็นรูป เป็นต้น ให้หยุดที่ผัสสะ ไม่ปรุงแต่งให้เกิดเวทนาและตัณหาคือความอยาก ส่วนยอดปรารถนาของมนุษย์คือความสุข การอยู่อย่างไม่มีธรรมะจะไม่ต่างจากสัตว์เดรัจฉาน ดังนั้นมนุษย์จึงต้องประพฤติธรรม สุขของมนุษย์ควรมีทั้งสุขในโลกและสุขเหนือโลก สุขในโลกไม่ใช่กามคุณ แต่เป็นการมองสิ่งต่างๆ ด้วยจิตว่าง ซึ่งจะทำให้เกิดความสุขในการดำเนินชีวิตหรือการทำงาน นอกจากสติแล้วต้องปฏิบัติตามหลักสัจจะ ทมะ ขันติ และจาคะ ส่วนสุขในระดับเหนือโลกต้องอาศัยสติปัญญา เข้าใจไตรลักษณ์

จากข้างต้น สารัตถธรรมหรือแนวคิดด้านคำสอนของพุทธานุชาเป็นสาระสำคัญของแนวทางปฏิบัติตามคำสอนพุทธานุชา ซึ่งมีพื้นฐาน คือ ศิลป์ เบญจศีล เบญจธรรม ตลอดจนคำสอนที่มุ่งพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เช่น พรหมวิหารธรรม สังคหวัตถุธรรม ส่วนธรรมระดับสูง คือ การหลุดพ้น หรือพุทธานุชาที่มุ่งโลกุตระ ซึ่งเป็นคำสอนที่ให้พระสงฆ์ฝึกปฏิบัติเพื่อเป็นต้นแบบ หรือเป็นผู้นำทางศาสนาที่มีคุณค่า

2.5.3 แนวคิดเกี่ยวกับวจนลีลา

วจนลีลา หมายถึง “วิธภาษาหรือรูปแบบของภาษาที่แปรตามสถานการณ์ ส่วนใหญ่มักแบ่งเป็นประเภทย่อยตามระดับความเป็นทางการ เช่น วจนลีลาทางการ และวจนลีลาไม่ทางการ” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2553)

จากนิยามของวจนลีลาดังข้างต้นทำให้เข้าใจรูปแบบของการใช้ภาษาที่แปรตามสถานการณ์ต่างๆ และในลำดับต่อไป ผู้วิจัยนำเสนอประเภทของวจนลีลาตามแนวคิดของมาร์ติน โจส์ (Martin Joos)

มาร์ติน โจส์ (Martin Joos, 1961 อ้างถึงใน ปราณี กุลละวณิชย์ และคณะ, 2544) กล่าวถึงวจนลีลาโดยใช้เกณฑ์กาลเทศะแบ่งเป็น 5 วจนลีลา ดังนี้

- 1) วจนลีลาแบบตายตัว (frozen style) มีลักษณะเป็นภาษาเขียนที่ดีเลิศมีไวยากรณ์ถูกต้อง ชัดเกลาคำและความอย่างดี
- 2) วจนลีลาแบบเป็นทางการ (formal style) เป็นภาษาที่ใช้แสดงความรู้ ไม่แสดงความสนิทสนม ถ้าเป็นภาษาพูดก็ไม่เปิดโอกาสให้ผู้ฟังสอดแทรกซักถาม
- 3) วจนลีลาแบบปรึกษาหารือ (consultative style) มีลักษณะคล้ายวจนลีลาแบบเป็นทางการ แต่ความเป็นทางการลดลง ถ้าเป็นภาษาพูด ก็เปิดโอกาสให้ผู้ฟังพูดหรือโต้ตอบได้ เช่น ภาษาสนทนาระหว่างครูกับศิษย์ หรือภาษาที่ใช้ในการติดต่อธุรกิจต่างๆ
- 4) วจนลีลาแบบเป็นกันเอง (casual style) เป็นการใช้ภาษาแบบไม่เป็นทางการมีลักษณะใช้คำง่ายๆ มีการละคำ หรือใช้คำคะนอง (slang)
- 5) วจนลีลาแบบสนิทสนม (intimate style) เป็นระดับการใช้ภาษาอย่างง่าย เป็นกันเองที่สุด ผู้พูดอาจใช้คำย่อที่คิดขึ้นเอง ใช้คำหรือความหมายอันเป็นที่รู้กันในกลุ่มเท่านั้น

จากการทบทวนความรู้วจนลีลาข้างต้น เห็นได้ว่าตัวบ่งชี้ทางภาษาที่ทำให้เกิดวจนลีลาแต่ละประเภทกล่าวคือ ตัวบ่งชี้ทางภาษา เป็นการเลือกใช้ภาษาในระดับพื้นฐาน เช่น การเลือกสรรคำชนิดของคำทางไวยากรณ์ ผู้วิจัยประยุกต์ใช้เป็นกรอบแนวคิดการวิเคราะห์คุณลักษณะด้านวจนลีลาในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

จากการศึกษาวจนลีลาพบว่าเป็นการศึกษาประเภทการใช้ภาษาตามลีลาและสถานการณ์การใช้ภาษา ซึ่งศึกษาได้ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน และในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจะประยุกต์ใช้กับวจนลีลาภาษาเขียนในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

2.5.4 แนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์

การศึกษาเรื่อง “หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน : การสื่อสารสารัตถธรรมและการสร้างอุดมการณ์” ผู้วิจัยทบทวนทฤษฎี แนวคิด เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดและเป็นแนวทางสำหรับการวิเคราะห์ โดยมีแนวคิดดังนี้ 1) ขอบเขตและความหมายของอุดมการณ์ 2) ประเด็นสำคัญของการ

อุดมการณ์ 3) เกณฑ์การพิจารณาอุดมการณ์ 4) หน้าที่ของอุดมการณ์ 5) แนวคิดอุดมการณ์ที่สัมพันธ์กับการใช้ภาษา

1) ขอบเขตและความหมายของอุดมการณ์

แนวคิดเรื่องอุดมการณ์ที่เป็นพื้นฐานความรู้ในการศึกษาครั้งนี้ นักวิชาการให้นิยามอุดมการณ์ไว้ดังนี้

เพ็ญญา คล้ายสิงโต (2553) กล่าวว่า “ อุดมการณ์ หมายถึง ระบบความคิด ความเชื่อ หรือทัศนคติของสมาชิกในสังคมหรือของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งทางสังคม การที่อุดมการณ์หนึ่งยังคงอยู่และทำให้สมาชิกในสังคมรับรู้เข้าใจแนวคิดความเชื่อไปในทิศทางเดียวกัน เนื่องจากสถาบันทางสังคมต่างสร้างวาทกรรมในการตอกย้ำ ผลิตซ้ำอุดมการณ์โดยใช้ภาษาเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดอุดมการณ์”

แวน ไดก์ (Van Dijk, 1996 อ้างถึงใน วิสันต์ สุขวิสิทธิ์, 2554) อุดมการณ์ไม่มีความถูกหรือผิด เพราะอุดมการณ์สนับสนุนความจริงของกลุ่มผู้บริโภคาอุดมการณ์นั้น ในกระบวนการสร้างและตีความวาทกรรม อุดมการณ์เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้บริโภคาวาทกรรมนั้นตีความรับรู้เข้าใจและสร้างเป็นระบบความรู้ ความเชื่อจึงทำให้สามารถกำหนดหรือกำกับการปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มตลอดจนสร้างอำนาจความไม่เท่าเทียมกันของกลุ่มผู้บริโภคาวาทกรรมอีกด้วย

สุนทรী โชติติติก (2560) กล่าวว่า “อุดมการณ์ หมายถึง กรอบความคิดที่สมาชิกในกลุ่มนำไปตีความร่วมกัน และประกอบสร้างความเข้าใจและการรับรู้ของสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งเป็นตัวกำหนดวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวันและปฏิสัมพันธ์กับสมาชิกในกลุ่มอื่น”

จากนิยามข้างต้น สรุปได้ว่าอุดมการณ์ หมายถึง กรอบในการมองโลกของมนุษย์ที่มีผลมาจากแนวคิด ความเชื่อที่คนในสังคมส่วนใหญ่ยึดถือปฏิบัติร่วมกัน โดยเชื่อว่าเป็นแนวทางที่ถูกต้อง บุคคลปฏิบัติตามอย่างไม่มีเงื่อนไข เพราะเชื่อว่าเป็นวิถีทางที่ดีที่สุดที่พึงปฏิบัติในการใช้ชีวิตในสังคม

2) เกณฑ์การพิจารณาอุดมการณ์

เกณฑ์การพิจารณาอุดมการณ์ พิมพร สุนทรวิริยกุล (2551) เสนอแนวคิดดังนี้

1. กิจกรรมนั้นมีเป้าหมายที่ชัดเจน ทั้งที่แสดงออกอย่างชัดเจนหรือซ่อนเร้น
2. กิจกรรมนั้นมีวิธีการที่นำไปสู่เป้าหมาย

3) หน้าที่ของอุดมการณ์

กาญจนา แก้วเทพ (2554) กล่าวถึงหน้าที่ของอุดมการณ์โดยสรุปว่า หน้าที่ของอุดมการณ์หมายถึง การสร้างความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียว และช่วยธำรงรักษาความไม่เท่าเทียมและความแตกต่างที่มีอยู่ในสังคมเอาไว้ ในขณะที่เสมือนว่าจะลบความแตกต่างออกไป เช่น อุดมการณ์ที่ว่าด้วยเรื่องวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีว่าเป็นความก้าวหน้าของมนุษยชาติ เมื่อใดที่สังคมเกิดการยอมรับ ประเทศที่มีความเจริญด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีน้อยกว่าก็จะล้าหลังทันที เป็นต้น

และประการสุดท้ายอุดมการณ์ยังมีส่วนในการกำหนดความคิดและดึงความสนใจจากความไม่เท่าเทียมกัน และการเอาเปรียบในชีวิตประจำวันออกไปจากผู้คนแล้วนำเสนอความสนใจเรื่องอื่นๆ เข้ามาแทนที่

4) แนวคิดอุดมการณ์ที่สัมพันธ์กับการใช้ภาษา

แวน ไดค์ (Van Dijk, 1998 อ้างถึงใน กาญจนา เจริญเกียรติบรร, 2543) กล่าวว่า อุดมการณ์ไม่ได้เพียงแค่มีอิทธิพลกำกับความประพฤติหรือการปฏิบัติตนของคนในสังคมเท่านั้น แต่ยังมีอิทธิพลกำกับการใช้ภาษาของคนเราก็ด้วย เช่น การใช้คำว่า “terrorists” แทนที่จะเป็น “freedom-fighter” หรือการที่สื่อมวลชนตะวันตกมักเรียกขามุสลิมอาหรับว่า “fundamentalist” มุสลิมหัวรุนแรง แต่ไม่ปรากฏว่าใช้เรียกคริสต์หัวรุนแรง คำเรียกคำหนึ่งไม่เพียงสะท้อนทัศนคติของผู้เรียกที่มีต่อผู้ที่ถูกเรียกเท่านั้น แต่อาจบ่งบอกด้วยว่า ผู้ที่ถูกเรียกเป็นพวกเดียวกับผู้เรียกหรือไม่ หรือมีพื้นฐานความเชื่อเดียวกันหรือไม่

แฟร์ คลัฟ (Fairclough, 1992 อ้างถึงใน ชนกพร พัวพัฒนกุล, 2556) กล่าวว่า อุดมการณ์ส่งอิทธิพลต่อขั้นตอนการผลิต ทำให้มีผลการต่อการเลือกตัวบท หรือการเลือกใช้ภาษาและแสดงออกมาในรูปแบบเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง และส่งอิทธิพลต่อขั้นตอนการตีความและการบริโภควัตถุ

จากนิยามข้างต้น สรุปได้ว่า อุดมการณ์เป็นส่วนหนึ่งของระบบความคิด โลกทัศน์ และแนวทางการวิเคราะห์อุดมการณ์อาจพิจารณาจากตัวบทที่ผู้ส่งสารเลือก โดยวิเคราะห์ระดับคำ ระดับความหมาย ระดับโครงสร้างประโยค เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในบทที่ 2 เป็นพื้นฐานแนวคิดทฤษฎีการวิเคราะห์บทที่ 4 สาระตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน บทที่ 5 การสื่อสารสาระตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน บทที่ 6 อุดมการณ์ในสาระตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวรายละเอียดแต่ละบทในลำดับต่อไป

บทที่ 3

หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

หนังสือธรรมะเป็นสื่อหรือเครื่องมืออย่างหนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ นักปฏิบัติ หนังสือธรรมะที่เกิดขึ้นจากความตั้งใจเขียนและผลงานการเขียนเองของพระปฏิบัติโดยตรง มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้น โดยเฉพาะหนังสือประเภทประวัติซึ่งเกือบทั้งหมดศิษย์เป็นผู้เขียน โดยมาก เกิดจากการรวบรวมของศิษยานุศิษย์ เช่น ถอดเทป บันทึกคำสอน เป็นต้น หนังสือธรรมะของ พระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานในงานวิจัยนี้หมายเอาพระสงฆ์ จำนวน 5 ท่าน ได้แก่ 1) พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต 2) พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร 3) พระอาจารย์เทศก์ เทสรังสี 4) พระอาจารย์ชา สุภทฺโท และ 5) พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน โดยในบทนี้จะกล่าวถึงหนังสือที่เป็นผลงานของท่านเหล่านั้น ทั้งในส่วนที่เป็นหนังสือประเภทชีวประวัติและหนังสือธรรมะประเภทคำสอน จำนวน 14 เล่ม ดังนี้

3.1 หนังสือธรรมะและผู้เรียบเรียง

หนังสือธรรมะและผู้เรียบเรียงในงานวิจัยนี้เป็นผลงานด้านสิ่งพิมพ์ของพระสายปฏิบัติอีสาน ซึ่งหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติมีสาระสำคัญของพระสายปฏิบัติอีสาน คือ ตั้งแต่ชีวิตในวัยเด็ก จนถึงมรณภาพและหนังสือธรรมะประเภทคำสอนสาระสำคัญของพระสายปฏิบัติอีสาน คือ การสอน ธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานที่มีเนื้อหาทั้งทางโลกและทางธรรม

หนังสือธรรมะในงานวิจัยนี้เป็นผลงานของพระสายปฏิบัติอีสานทั้ง 5 รูป แบ่งเป็น 2 ประเภท ใหญ่ๆ คือ แบ่งตามลักษณะเนื้อหา ได้แก่ 1) หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติ มีเนื้อหา เกี่ยวกับประวัติของตน และหลักคำสอนส่วนหนึ่ง 2) หนังสือธรรมะประเภทคำสอน มีเนื้อหาเกี่ยวกับ กรรมฐาน ศีลธรรม จริยธรรม รวมทั้งวินัยพระสงฆ์ ดังนี้

3.1.1 หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติ

1) ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เรียบเรียงโดย สำนักพิมพ์ธรรมสภา ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2538 ซึ่งทางสำนักพิมพ์มีจุดมุ่งหมายในการนำเสนอประวัติของ พระสุปฏิปันโนสายพระอาจารย์มั่นเพื่อเป็นแบบอย่างแนวทางแห่งการปฏิบัติ และปลูกฝังความ เลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้อ่าน เนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงชาติกำเนิด ชีวิตสมัยเป็นฆราวาส การบรรพชาและ อุปสมบท การเรียนกรรมฐานจากพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล การศึกษาปริยัติและปฏิบัติกรรมฐาน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยสอนกรรมฐานแก่ศิษย์ทั้งหลาย การละสังขาร และผลงานหนังสือ ธรรมะชิ้นเอกของท่าน 2 เล่ม ได้แก่ มุตโตทัย การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น และวิธีเจริญกรรมฐาน 40 ของพระพุทธเจ้า

2) ประวัติท่านพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร เรียบเรียงโดยมูลนิธิพระสงฆ์ มนสสนโธ สำนักพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง ปีที่พิมพ์ พ.ศ. 2562 เนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงชาติกำเนิด ชีวิตสมัยเป็นฆราวาส การบรรพชาและอุปสมบท การเปลี่ยนนิกายจากมหานิกายเป็นธรรมยุต การเผยแพร่ธรรมร่วมกับคณะพระอาจารย์มั่น การบุกเบิกพัฒนาถ้ำขาม พระอาจารย์ฝั้นกับสถาบันพระมหากษัตริย์ อาพาธและการละสังขาร ครูบาอาจารย์ และปณิธานธรรมของท่าน

3) ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี เรียบเรียงโดยสำนักพิมพ์ธรรมสภา ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2549 หนังสือเล่มนี้จัดพิมพ์เป็นกรณีพิเศษเนื่องในโอกาสครบรอบ 104 พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี เพื่อนำเสนอปฏิบัติพาอันน่าเลื่อมใสของท่านแก่พุทธศาสนิกชน ค่อนข้างมีรายละเอียดเนื้อหามากกว่าเล่มอื่นๆ บรรดาหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติพระอรหันต์ที่ธรรมสภาได้จัดพิมพ์ซึ่งมีเนื้อหากระชับใจความ เนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงชาติกำเนิด การศึกษาและอุปฐากพระเณร การอุปสมบท การทำความเพียร การตามหาพระอาจารย์มั่นและการเรียนกรรมฐาน การได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสและสมณศักดิ์ การประกาศธรรมในต่างประเทศ การละสังขาร และหลักธรรมคำสอนของท่าน

4) ประวัติชีวิต การงาน หลักธรรม พระอาจารย์ชา สุภทโท เรียบเรียงโดยสำนักพิมพ์ธรรมสภา ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2538 เนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงชาติกำเนิด การบรรพชาและอุปสมบท การออกธุดงค์ การปฏิบัติกรรมฐานกับพระอาจารย์มั่น การเดินทางกลับบ้านเกิด กำเนิดวัดหนองป่าพง การอบรมสั่งสอนศิษย์ การได้ศิษย์ชาวต่างชาติ การเผยแพร่ธรรม อาพาธและการละสังขาร และพระธรรมเทศนาของท่าน

5) ประวัติหลวงตา เรียบเรียงโดยพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน และคณะศิษย์พระอาจารย์พิมพ์ที่สำนักพิมพ์ศิลปสยามบรรณภัณฑ์และการพิมพ์ ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2557 หนังสือเล่มนี้ คณะศิษย์พระอาจารย์เป็นผู้เรียบเรียงขึ้นหลังจากที่ท่านละสังขารแล้ว ซึ่งเนื้อหาเกือบทั้งหมดยกเว้นตอนกล่าวถึงท่านละสังขารและธรรมะคำสอนตอนท้ายท่านเป็นผู้เขียน แต่เพื่อเป็นการให้เกียรติและแสดงตามเคารพต่อท่านคณะศิษย์พระอาจารย์จึงใช้ชื่อผู้เรียบเรียงเป็นนามท่าน (พระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปนฺโน) เนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงชาติกำเนิด ชีวิตสมัยเป็นฆราวาส การบวชเรียนและศึกษาพระไตรปิฎก การออกธุดงค์ การต่อสู้กับกิเลสและอาชวณกิเลส ความเป็นมาของวัดป่าบ้านตาด การเผยแพร่ธรรม การช่วยเหลือชาติ พระอาจารย์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ อาพาธและละสังขาร และพระธรรมเทศนา “ปัญญาอบรมสมาธิ”

3.1.2 หนังสือธรรมะประเภทคำสอน

1) กรรมฐาน 40 สมาธิแบบพระพุทธเจ้า เรียบเรียงโดยสถาบันบรรลือธรรม ปีที่พิมพ์ พ.ศ. 2540 ผู้พิมพ์ได้พิมพ์เป็นธรรมทานถวายเจ้าอาวาสทั่วประเทศ จำนวน 3,600 เล่ม เนื้อหากล่าวถึง

กรรมฐาน 40 (สมถกรรมฐาน) ตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนแก่พุทธบริษัท ซึ่งพระอาจารย์มั่นได้รวบรวมจากธรรมะประเภทคำสอนของท่านตลอดการปฏิบัติและเผยแพร่กรรมฐานของท่าน

2) มุตโตทัย เรียบเรียงสำนักพิมพ์ศิลปสยามบรรณภัณฑ์และการพิมพ์ ปีที่พิมพ์ พ.ศ. 2562 หนังสือเล่มนี้พระอริยธรรมาจารย์ (เส็ง ปุสฺโส) ศิษย์ของพระอาจารย์มั่นได้รวบรวมจากบันทึกธรรมบรรยายของพระอาจารย์มั่นที่พระอาจารย์วิริยงค์ สิริธโร (สมเด็จพระญาณวชิโรดม) พระอาจารย์ทองคำ ญาณภาโส อุปัฏฐากพระอาจารย์มั่นสมัยท่านชราภาพแล้ว และพระอาจารย์วัน อุตตโม ได้รวบรวมไว้ เฉพาะธรรมบรรยายของพระอาจารย์มั่นท่านเป็นผู้บันทึกเองสมัยจำพรรษาที่วัดปทุมคงคา ด้วยอักษรธรรม ปรีวรตเป็นอักษรไทยโดยพระอาจารย์ฉัตร จีรปุณฺโญ คำว่า มุตโตทัย หมายถึง การเกิดขึ้นแห่งความหลุดพ้น หรือแดนแห่งความหลุดพ้น ที่มาของคำว่า “มุตโตทัย” เกิดจากคำปรารภของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ต่อการแสดงมูลกรรมฐานของพระอาจารย์มั่นที่วิหารหลวงเชียงใหม่ว่าแสดงธรรมเป็นมุตโตทัย ต่อมาพระอาจารย์มั่นได้นำมาถามเป็นปัญหาในที่ประชุมซึ่งพระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสฺโส) ได้กล่าวแก้ได้เป็นที่พอใจของพระอาจารย์มั่น (หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, 2562) ดังนั้นหนังสือเล่มนี้จึงมีคุณค่าในแง่ของที่มา การบันทึกและถ่ายทอดคำสอน และภาษาบันทึกเนื่องจากมุตโตทัยมีต้นฉบับเป็นบันทึกคำสอน ดังนั้นหนังสือเล่มนี้จึงนิยมถูกพิมพ์ร่วมกับหนังสืออื่นๆ เช่น ประวัติพระอาจารย์มั่น เป็นต้น เนื้อหาที่โดดเด่นคือ “ฐิติจิต” จิตดั้งเดิมที่เป็นมูลแห่งสงสารวัฏ และเป็นฐานแห่งมรรค ผล นิพพาน

3) อาจาโรวาท เรียบเรียงชวนการพิมพ์ ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2537 หนังสือเล่มนี้คัดเนื้อหาพระธรรมเทศนาบางตอนของพระอาจารย์ฝั้นที่ได้เคยพิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพของท่าน สำหรับแจกเป็นธรรมทานแก่พุทธศาสนิกชนที่เดินทางไปนมัสการรูปปั้นของท่านที่วัดถ้ำขามจังหวัดสกลนคร เนื้อหาบางเป็น 2 ตอน ตอนที่ 1 เนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงความสำคัญของจิตและการฝึกจิตเพื่อความบริสุทธิ์ ตอนที่ 2 ประวัติของพระอาจารย์ฝั้น

4) วิปัสสนา สมาธิภาวนารักษาใจ เรียบเรียงโดยสถาบันบรรลือธรรม ปีที่พิมพ์ พ.ศ. 2540 หนังสือเล่มนี้เป็นเล่มหนึ่งในบรรดาหนังสือที่ผู้พิมพ์ได้จัดพิมพ์เป็นธรรมทานถวายเจ้าอาวาสทั่วประเทศ จำนวน 3,600 เล่ม เนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงสมาธิและวิธีการฝึกสมาธิเพื่อความสงบแห่งจิตใจ

5) รวมโอวาทหลังปาฏิโมกข์ เรียบเรียงโดยบุญศิริการพิมพ์ ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2539 หนังสือเล่มนี้รวบรวมโดยการถอดเทปบันทึกโอวาทของพระอาจารย์เทศก์ที่ท่านอบรมพระภิกษุวันปาฏิโมกข์ อุโบสถวัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย ช่วง พ.ศ.2525-2532 รวมทั้งสิ้น 76 โอวาท เนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงพระวินัยทั้งสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์หรือศีล 227 และข้อวัตรปฏิบัติ ที่มีผลต่อความเป็นอยู่แบบสังคมสงฆ์ การปฏิบัติธรรม และความเลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้าน

6) พระธรรมเทศนาของพระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศรังสี) เรียบเรียงรุ่งเรืองการพิมพ์ ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2548 หนังสือเล่มนี้คณะศิษยานุศิษย์รวบรวมโดยการถอดเทปการ

บรรยายธรรมของท่าน พิมพ์เป็นธรรมทานแจกพุทธศาสนิกชนผู้สนใจในการปฏิบัติธรรมทั้งหลาย เพื่อเป็นการบูชาคุณของพระอาจารย์ที่ได้มีเมตตาจิตอบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ตลอดระยะเวลาที่ท่านดำรงสังขารอยู่

7) 48 พระธรรมเทศนา เรียบเรียงโดยคณะศิษย์วัดหนองป่าพง พิมพ์ที่สาละพิมพการ ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2559 หนังสือเล่มนี้คณะศิษย์จัดพิมพ์เนื่องในวาระครบรอบ 24 ปีวันละสังขารของพระอาจารย์ชา มีเนื้อหาประกอบด้วย 2 ภาค คือ ภาค 1 พระธรรมเทศนาสำหรับบรรพชิต 25 เรื่อง ภาค 2 พระธรรมเทศนาสำหรับคฤหัสถ์ 23 เรื่อง รวม 48 พระธรรมเทศนา

8) ธรรมคู่แข่งขัน ธรรมสามัคคี เรียบเรียงโดยชวนพิมพ์ ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2538 หนังสือเล่มนี้กล่าวถึงธรรมในมิติวิวัฒนาการกับกิเลส ความหมายคือกิเลสทำให้มัวหมอง ธรรมะทำให้สะอาดจากความมัวหมอง ดังนั้นธรรมะจึงเป็นคู่แข่งของกิเลส และการที่จะแข่งขันจนเอาชนะได้นั้นต้องเป็นธรรมะสามัคคีคือความพร้อมเพียงกันแห่งกันแห่งธรรม (มคคสมังคี) นอกจากนี้มีเนื้อหาว่าด้วยท่านพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ในกรุงลอนดอน และธัมมะในลิติต นับว่าเป็นหนังสือที่มีชื่อเป็นเสน่ห์และแฝงด้วยความหมายที่ลึกซึ้ง

9) เข้าสู่แดนอวกาศของจิตของธรรม เรียบเรียงโดยปริมาพับบลิตซิง จำกัด ปีที่พิมพ์ พ.ศ.2552 หนังสือเล่มนี้รวบรวมจากเทศนาอบรมพระสงฆ์วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี ช่วง พ.ศ.2505-2525 ตั้งชื่อหนังสือตามหัวข้อการอบรมบรรยายเรื่อง “อวกาศโลก อวกาศธรรม” เมื่อวันที่ 24 สิงหาคม 2525 ความหมายคือกิเลสดึงจิตให้ติดอยู่ในโลกแห่งสมมติทั้งหลาย (อวกาศ) แต่วิมุตติหรือนิพพานดึงจิตให้พ้นจากกิเลส (อวกาศ) ซึ่งอุปมากิเลสเหมือนอวกาศในโลกนี้ แต่วิมุตติเปรียบเหมือนอวกาศนอกโลก

หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติ 5 เล่ม 3 เล่มเขียนโดยสำนักพิมพ์ธรรมสภา ซึ่งเป็นโรงพิมพ์ที่มุ่งเน้นพิมพ์เฉพาะหนังสือพระสงฆ์ปฏิบัติปณิธานท่านนั้น ลักษณะและรูปแบบของหนังสือมีความกะทัดรัดและค่อนข้างมีสำนวนการเขียนเป็นวิชาการ ไม่ได้มุ่งเน้นเขียนแนวปาฐกถาหรือมากเกินไประดับต่างจาก 2 เล่มที่ศิษย์เป็นผู้เขียนและมีเนื้อหาพิสดาร มีรายละเอียดมากกว่า สันนิษฐานว่าเกิดจากความตั้งใจเขียนเผยแพร่บูชาคุณของอาจารย์ อนึ่งความเป็นศิษย์ใกล้ชิดติดตามอาจารย์ทำให้มีข้อมูลเก็บรายละเอียดได้ดี มีเพียงประวัติพระอาจารย์มหาบัวเท่านั้นที่ท่านเป็นผู้เรียบเรียงเองในเบื้องต้น คณะศิษย์รวบรวมและเขียนเพิ่มเติมในภายหลัง ทั้งนี้สันนิษฐานว่าท่านมีใจรักด้านงานเขียนด้วย เพราะชื่อหนังสือแต่ละเล่มที่เป็นผลงานของท่านถูกตั้งขึ้นอย่างมีความหมายและมีความลึกซึ้ง เช่น เข้าสู่แดนอวกาศของจิตของธรรม เป็นต้น คุณสมบัติส่วนหนึ่งเกิดจากการมีพื้นฐานทางปริยัติธรรม เพราะท่านเป็นพระมหาเปรียญ ซึ่งสมัยก่อนมีน้อยมาก แม้ท่านจะออกตัวว่าไม่ค่อยสนใจและไม่ถนัดเรื่องการเขียนหนังสือก็ตาม

หนังสือธรรมะประเภทคำสอน 9 เล่ม 1) หนังสือ “มุตโตทัย” ค่อนข้างมีความพิเศษ เป็นเอกลักษณ์กว่าเล่มอื่น เพราะมีที่มาจากการบินทักคำสอนของพระอาจารย์มั่น เฉพาะธรรมะคำสอนที่พระอาจารย์มั่นเป็นผู้บันทึกเองด้วยอักษรธรรม ผู้เรียบเรียงได้ให้ผู้รู้อักษรธรรมปริวรรตเป็นอักษรไทยและพิมพ์เผยแพร่เป็นบันทึกคำสอนบ้าง เป็นเล่มหนังสือที่รวมเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติหลวงปู่มั่นบ้าง โดยศิษย์พระอาจารย์มั่นจำนวน 6 รูปเป็นผู้บันทึก ปริวรรต และรวบรวมเป็นรูปเล่ม หนังสือกรรมฐาน 40 สมာธิแบบพระพุทธเจ้าเป็นการสอนตามแนวทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะพระอาจารย์มั่นมีพื้นฐานปริยัติมาก่อน โดยได้ศึกษาจากพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท) เมื่อครั้งที่ท่านเดินทางไปศึกษาปริยัติที่วัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานคร และไปศึกษากับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท) ที่วัดบรมนิวาส แม้ท่านจะปฏิบัติเคร่งครัดและมีชื่อเสียงด้านการปฏิบัติ เป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระในสมัยนั้น ท่านก็ยึดตามคำสอนของครูอาจารย์ที่สืบทอดคำสอนพระพุทธศาสนาจากรุ่นสู่รุ่น ไม่ใช่ปฏิบัติเองแบบไม่ยึดหลักการพระพุทธศาสนา 2) หนังสือ “อาจาโรวาท” ของพระอาจารย์ฝั้นเป็นคำสอนกรรมฐานที่มีเนื้อหาทำความเข้าใจได้ยาก เพราะเน้นสอนเรื่องจิตเป็นหลัก แสดงถึงภูมิธรรมระดับสูงของผู้ปฏิบัติ 3) หนังสือ “รวมโอวาทหลังปาฏิโมกข์” ของพระอาจารย์เทศก์มีลักษณะเนื้อหาสำหรับพระสงฆ์โดยตรง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องของพระวินัยโดยมาก 4) หนังสือ “48 พระธรรมเทศนา” ของพระอาจารย์ชาเป็นการคัดเลือกพระธรรมเทศนาที่มีความโดดเด่นที่ท่านแสดงแก่พระสงฆ์และฆราวาส จำนวน 48 เรื่อง 5) หนังสือ “ธรรมะคู่แข่งชั้น ธรรมะสามัคคี” ของพระอาจารย์มหาบัวเป็นการแสดงหรือนำเสนอในลักษณะวิวาทะระหว่างธรรมะกับกิเลส และกิเลสจะถูกจำกัดด้วยธรรมะสามัคคี 6) หนังสือ “เข้าสู่แดนอวกาศของจิตของธรรม” ของพระอาจารย์มหาบัว เป็นการสอนในมุมมองจิตที่พ้นกิเลสได้เหมือนอวกาศนอกโลกที่เป็นอิสระจากโลก

หนังสือธรรมะ 14 เล่ม ผู้เรียบเรียงหนังสือธรรมะมีวิธีการรวบรวมจากการสัมภาษณ์ การถอดเทปบันทึกเสียง ซึ่งไม่มีชื่อผู้เขียนหนังสือ แต่ปรากฏชื่อสำนักพิมพ์ และอาจกล่าวได้ว่าสำนักพิมพ์มีจุดมุ่งหมายให้หนังสือธรรมะเป็นผลงานของพระสายปฏิบัติอีสาน

3.2 โครงสร้างและลักษณะเนื้อหา

โครงสร้างและลักษณะเนื้อหา หมายถึง องค์ประกอบของธรรมะและรานละเอียดเนื้อหาของหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน ซึ่งในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจำแนกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ โครงสร้างเนื้อหา และลักษณะเนื้อหา มีดังนี้

3.2.1 โครงสร้างเนื้อหา

บรรดาหนังสือธรรมะทั้ง 2 ประเภท หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติมีโครงสร้างเนื้อหาที่มีลักษณะร่วมประกอบด้วย

1) ชาตีกำเนิด

ชาตีกำเนิด เช่น พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2413 ตรงกับเดือนยี่ ปีมะแม ที่บ้านคำบง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี บิดาชื่อ นายคำด้วง แก่นแก้ว มารดาชื่อ นางจันทร์ แก่นแก้ว มีพี่น้องด้วยกันทั้งหมด 9 คน โดยท่านเป็นพี่ชายคนโต (พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538) พระอาจารย์มั่นหรือเด็กชายมั่น แก่นแก้ว มีร่างกายเล็ก ผิวขาวแดง มีความเข้มแข็งว่องไวประจានิสัย มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดมาแต่เล็ก พออายุได้ 15 ปี ได้บรรพชาเป็นสามเณรอยู่ในสำนักวัดบ้านคำบง มีความสนใจและรักชอบในการศึกษาธรรมะ เรียนสูตรต่างๆ ในสำนักอาจารย์ได้อย่างรวดเร็ว มีความประพฤติและอัธยาศัยเรียบร้อย ไม่เป็นที่หนักใจหมู่คณะและครูอาจารย์ที่ให้ความอนุเคราะห์ เมื่อบวชได้ 2 ปี ท่านจำต้องสึกออกไปตามคำขอร้องของบิดาที่มีความจำเป็นต่อท่าน แม้สึกออกไปแล้ว ท่านก็ยังมีความมั่นใจที่จะบวชอีก เพราะมีความรักในเพศนักบวชมาประจានิสัย เวลาสึกออกไปเป็นฆราวาสแล้ว ใจท่านยังประหวัดถึงเพศนักบวชมิได้ หลงลืมและจิตจาง ทั้งยังปักใจว่าจะกลับมาบวชอีกในไม่ช้า ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะอำนาจศรัทธาที่มีกำลังแรงกล้าประจានิสัยมาตั้งเดิมก็เป็นได้ (หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, 2538)

2) ชีวิตสมัยเป็นฆราวาส

ชีวิตสมัยเป็นฆราวาส เช่น พระอาจารย์มั่นเกิดในตระกูลผู้ดีเก่าคือมีเชื้อสายขุนนางเก่า ดังนั้นท่านจึงมีโอกาสได้เกี่ยวข้องกับขุนนางที่เป็นคนคุ้นเคยของญาติพี่น้อง เช่น สมัยที่พระยาณรงค์ฯ เจ้าเมืองขอนแก่นต้องโทษฆ่าคนตายและถูกคุมขังตามกระบิลเมือง ท่านเป็นผู้นำปิ่นโตไปส่งให้ที่เรือนจำและได้เกิดความสังเวชสลดใจเห็นสังขารว่าแม้อาชีพข้าราชการที่ว่ามีเกียรติและเป็นที่น่าเชื่อถือของคนทั้งหลายยังไม่มีความแน่นอน ดังนั้นวิถีชีวิตทางโลกจึงไม่น่ามีความสุข แม้ท่านมีโอกาสรับราชการแต่ก็ไม่ปรารถนาเพราะเห็นเหตุการณ์ที่ทำให้เปลี่ยนความคิดใหม่และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ตัดสินใจหันหน้าเข้าสู่ร่มผ้ากาสาวพัสตร์ศึกษาและปฏิบัติตามพระธรรมวินัยเพื่อเป้าหมายคือความสงบสุข (หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

3) การบรรพชาและอุปสมบท

การบรรพชาและอุปสมบท เช่น พระอาจารย์เทศก์ได้บรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ 18 ปี โดยมีพระอาจารย์ลุ่ม บ้านดงเค็งใหญ่ เป็นพระอุปัชฌาย์ หลังบรรพชาแล้วได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมจนสอบนักธรรมชั้นตรีได้ตอนอายุ 20 ปี อีก 2 ปีต่อมาได้บวช ณ วัดสุทัศน์ อำเภออุบลราชธานี เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2466 โดยมีพระมหารัฐ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาปิ่น ปญญาพโล เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อบวชแล้วก็ได้เรียนบาลีและท่องปาติโมกข์”เมื่อบวชแล้วพระอาจารย์เทศก์ได้จำพรรษาอยู่ที่วัดสุทัศน์ ในปีนั้นหลังออกพรรษาแล้วพระอาจารย์สิงห์ พระอาจารย์มหาปิ่น ซึ่งเป็นน้องชายของพระอาจารย์สิงห์ พระอีกรูป 6 รูปรวมกับท่าน ลามแฉกร 4 รูป รวม 12 รูป ได้ออกเดินรุกขมูลไปในที่ต่างๆ ผ่านจังหวัดร้อยเอ็ดและกาฬสินธุ์จนกระทั่งเดินทางถึงบ้านคือ

อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ได้พบท่านอาจารย์เสาร์ กนตสีโล และท่านอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ที่นั่น ขณะได้เข้ามาพักและฟังธรรมเทศนาจากท่าน (พระราชนิเวศธรรมรังษีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539) ต่อจากนั้นเป็นการจาริกธุดงค์ไปยังสถานที่ต่างๆ วัดที่ท่านจำพรรษาหลักเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาคือวัดหินหมากเป้ง อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย (พระราชนิเวศธรรมรังษีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

4) การศึกษาและปฏิบัติกรรมฐาน

การศึกษาและปฏิบัติกรรมฐาน เช่น พระอาจารย์ชาเมื่อบวชแล้วพระอาจารย์ชาได้จำพรรษาที่วัดก่อนอก 2 พรรษา ศึกษาชั้นกรรมจนสอบได้นักธรรมตรี ปี พ.ศ. 2484 ได้ย้ายไปเรียนชั้นกรรมต่อที่วัดสวนสวรรค์ อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ปีต่อมาได้ย้ายไปเรียนต่อที่วัดบ้านหนองหลัก อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งที่นั่นมีความผิดเคืองเรื่องอาหารฉันจึงได้ย้ายตามคำชักชวนของเพื่อนไปที่สำนักเรียนวัดบ้านเค็งใหญ่ อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี ท่านสอบได้นักธรรมโทและบาลีไวยากรณ์ที่นั่น พ.ศ. 2486 (พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

ปีต่อมาท่านได้หยุดเรียนปริยัติและหันมาปฏิบัติกรรมฐานแทน โดยเริ่มศึกษาจากกับอาจารย์ที่วัดป่าเหล่า อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานีเป็นครั้งแรก พ.ศ. 2489 ได้เริ่มออกธุดงค์เป็นครั้งแรก พระอาจารย์ชาได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความฉลาดในการสอนและฝึกศิษย์เป็นอย่างดียิ่ง ข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ท่านไม่ได้สอนให้สักว่าทำตามพระวินัยเท่านั้น แต่มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการฝึกจิต (พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

5) การเผยแผ่ศาสนา

การเผยแผ่ศาสนา เช่น พระอาจารย์มหาบัวติดตามพระอาจารย์มั่นออกธุดงค์และเผยแผ่พระพุทธศาสนาจนเป็นที่ไว้วางใจของพระอาจารย์มั่นจนได้เป็นตำแหน่งเลขานุการส่วนตัวของท่าน วัดจำพรรษาหลักคือวัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี ช่วงปี พ.ศ. 2501-2505 ท่านได้อบรมพระเถรและสั่งสอนชาวบ้านอย่างเต็มที่ เพราะสุขภาพดีอยู่ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2506 เป็นต้นมาท่านเริ่มอาพาธการอบรมสั่งสอนธรรมะจึงไม่อาจทำได้เต็มที่ ช่วงที่หายจากอาพาธเท่านั้นท่านจึงได้อบรมสั่งสอน

6) อาพาธและการละสังขาร

อาพาธและการละสังขาร เช่น พ.ศ. 2492 พระอาจารย์มั่นอาพาธหนัก คณะศิษย์ได้รักษาพยาบาลเต็มกำลังความสามารถ แต่อาการป่วยก็ทรุดลงเรื่อยๆ และท่านได้มรณภาพลงอย่างสงบ เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2492 เวลา 02.23 น. คณะศิษย์ได้ร่วมจัดงานประชุมเพลิง ณ วัดป่าสุทธาวาส อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2493 สิริอายุได้ 80 ปี (หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, 2538)

ส่วนหนังสือธรรมะประเภทคำสอนไม่ได้มีลักษณะร่วมเหมือนหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติ แต่มีโครงสร้างเฉพาะตนตามจุดมุ่งหมายการสอนของผู้แต่ง ดังนี้

1) กรรณฐาน 40 สมาธิแบบพระพุทธเจ้า มีโครงสร้างเนื้อหาประกอบด้วย

- 1.1) พิจารณาเรื่องจิตเพื่อปฏิบัติสมาธิ
- 1.2) กรรณฐาน 40 วิธี
- 1.3) อุปสรรคของการทำกรรณฐาน
- 1.4) บทประพันธ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
- 1.5) ธรรมปฏิบัติ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต
- 1.6) บทธรรมสมาธิจากพระไตรปิฎก
- 1.7) ธรรมะบรรยาย พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต

2) มุตโตทัย มีโครงสร้างเนื้อหาประกอบด้วย

- 2.1) การปฏิบัติ เปนเครื่องยังพระสัทธรรมให้บริสุทธิ์
- 2.2) การฝึกตนดีแล้วจึงฝึกผู้อื่น ชื่อว่าทำตามพระพุทธเจ้า
- 2.3) การฝึกตนดีแล้วจึงฝึกผู้อื่น ชื่อว่าทำตามพระพุทธเจ้า
- 2.4) มูลฐานสำหรับการปฏิบัติ
- 2.5) มูลเหตุแห่งสิ่งทั้งหลายในสากลโลกธาตุ
- 2.6) มูลการของสังสารวัฏฏ
- 2.7) อรรคฐาน เปนที่ตั้งแห่งมรรคนิพพาน
- 2.8) สติปฐมฐาน เปน ชัยภูมิ คือสนามฝึกฝนตน
- 2.9) อุบายแห่งวิปัสสนา อันเปนเครื่องถายถอนกิเลส
- 2.10) จิตเดิมเป็นธรรมชาติใสสว่าง แต่มืดมัวไปเพราะอุปกิเลส
- 2.11) การทรมานตนของผู้บำเพ็ญเพียร ต้องให้พอเหมาะ กับอุปนิสัย
- 2.12) มูลติกสูตร
- 2.13) วิสุทธิเทวาเทานั้นเป็นสันตบุคคลแท้
- 2.14) อภิกิริยาเป็นที่สุดในโลก-สุดสมมติบัญญัติ
- 2.15) สัตตवास 9
- 2.16) ความสำคัญของปฐมเทศนา มัชฌิมเทศนา และปัจฉิมเทศนา
- 2.17) พระอรหันต์ทุกประเภทบรรลุทั้งเจโตวิมุตติ ทั้งปัญญาวิมุตติ

3) อจาโรวาท มีโครงสร้างเนื้อหาแบ่งเป็น 2 ตอน ตอนที่ 1 พระธรรมเทศนาของพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร ตอนที่ 2 ประวัติพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร เฉพาะพระธรรมเทศนาประกอบด้วยเนื้อหา ดังนี้

- 3.1) ใจเป็นอย่างไรล่ะ
- 3.2) คูใจของตน
- 3.3) เทวทูต
- 3.4) ธาตุสี่
- 3.5) อย่างนั่งอยู่เปล่าๆ
- 3.6) กุศลและอกุศล
- 3.7) จิตสงบนิ่ง
- 3.8) พุทโธ ธัมโม สังโฆ
- 3.9) เกิดจากภายใน
- 3.10) สามวัตรของอุบาสก
- 3.11) ฟังธรรม
- 3.12) ความยาก
- 3.13) วิธีที่จะเข้าถึงความสุขความสบาย
- 3.14) วัตถุประสงค์ของตน
- 3.15) วันปีใหม่
- 4) วิปัสสนา สมาธิภาวนารักษาใจ มีโครงสร้างเนื้อหาประกอบด้วย
 - 4.1) ทาน-ศีลเป็นเบื้องต้นแห่งการเจริญสมาธิ
 - 4.2) พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งแห่งการดำรงชีวิตของชาวพุทธ
 - 4.3) ใจเป็นที่ตั้งแห่งสมาธิ
 - 4.4) หมั่นพิจารณาสิ่งที่เรียกว่าตัวตน
 - 4.5) เมื่อใจพบสมาธิจิตจะสงบและสบาย
 - 4.6) สมาธิ-จิตตภาวนาพุทโธ
 - 4.7) วิปัสสนาเพื่อดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง
 - 4.8) สมาธิภาวนา : ฐานที่ตั้งทางจิตใจ
- 5) รวมโอวาทหลังปาฏิโมกข์ มีโครงสร้างเนื้อหาประกอบด้วย

5.1) วัด และวินัย	5.2) ปฏิบัติอย่างจริงจังจริงจัง
5.3) ปรียัติ – ปฏิบัติ – ปฏิเวธ	5.4) ธรรมวินัย
5.5) หลักพุทธศาสนาองอันเดียว	5.6) หัดรวมให้ได้
5.7) ความสงบ	5.8) ตั้งอารมณ์ให้ถูก
5.9) ตรวจสอบตัวของเรา	5.10) การบวรมณามีประโยชน์มาก
5.11) วินัยเป็นเครื่องคุ้มครอง	5.12) อย่าให้กิเลสอบรมเรา

5.75) ตักเตือนการอยู่ร่วมกัน

5.76) การอบรมในโบสถ์ครั้งสุดท้าย

6) พระธรรมเทศนาของพระราชินีโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทศรังสี)

มีโครงสร้างเนื้อหาประกอบด้วย

6.1) ของไม่ตีเกิดจากของดี

6.2) กรรมนิमित คตินิमित

6.3) ทำไมพระพุทธเจ้าทรงสอนให้ภาวนา

6.4) ความประมาท

6.5) การเร่ร่อนของจิต

6.6) ใจเป็นบ่อของ ทาน ศีล ภาวนา

6.7) จิตหลอกลวง

6.8) การปฏิบัติธรรมถูกทาง

6.9) สติ จิต ใจ

6.10) ดับไฟ

6.11) คนแก่กับเด็ก

6.12) ชีวิตเป็นของน้อย

6.13) กิเลสเป็นอย่างไร

6.14) จิตที่ควรชม ควรข่มขี ควรละ

6.15) วิปัสสนา

7) 48 พระธรรมเทศนา มีโครงสร้างเนื้อหาแบ่งเป็น 2 ตอน ตอนที่ 1 พระธรรมเทศนาสำหรับบรรพชิต 25 เรื่อง ตอนที่ 2 พระธรรมเทศนาสำหรับคฤหัสถ์ 23 เรื่อง ดังนี้

ตอนที่ 1 พระธรรมเทศนาสำหรับบรรพชิต 25 เรื่อง ประกอบด้วย

7.1) เสียสละเพื่อธรรม

7.2) ธรรมที่ยังรู้ยาก

7.3) ปฏิบัติกันเถิด

7.4) สองหน้าของสังฆธรรม

7.5) การฝึกใจ

7.6) อ่านใจธรรมชาติ

7.7) ดวงตาเห็นธรรม

7.8) นอกเหตุเหนือผล

7.9) สัมมาทิวฐิตีที่เยือกเย็น

7.10) เรื่องจิตนี้

7.11) การทำจิตให้สงบ

7.12) นักบวช นักรบ

7.13) ธรรมในวินัย

7.14) ทรงไว้ซึ่งข้อวัตร

7.15) สัมมาปฏิปทา

7.16) สัมมาสมาธิ

7.17) เพียรละกามฉันทะ

7.18) ฟังต่อสู่ความกลัว

7.19) ความสงบ บ่อเกิดแห่งปัญญา

7.20) ไม่แน่ คือ อนิจจัง

- 7.21) วิมุตติ
7.22) ชุติงค์ ทุกข์ตง
7.23) กว่าจะเป็นสมณะ
7.24) เครื่องอยู่ของบรรพชิต
7.25) กุญแจภาวนา

8) ธรรมคู่แข่งขัน ธรรมสามัคคี มีโครงสร้างเนื้อหาแบ่งเป็น 4 ตอน ตอนที่ 1 ธรรมคู่แข่งขัน ตอนที่ 2 ธรรมสามัคคี ตอนที่ 3 ท่านพระอาจารย์มหาบัว ญาณสัมปันโน ในกรุงลอนดอน ตอนที่ 4 อัมมะในลิขิต ดังนี้

ตอนที่ 1 ธรรมคู่แข่งขัน 21 เรื่อง ประกอบด้วย

- 8.1) การถือธรรมทั้งคุ่นอาจกลายเป็นชั่วตาโค้ง
- 8.2) กิเลสกับธรรมเป็นคู่แข่งกัน
- 8.3) การปฏิบัติธรรมเพื่อชัยชนะกับศัตรูคู่แข่ง
- 8.4) ธรรมกับผู้ปฏิบัติธรรม
- 8.5) การปฏิบัติดุจเป็นนายธรรม
- 8.6) การปฏิบัติธรรมจาก “อิตตาทิปไตย” สู่ “ธรรมาทิปไตย”
- 8.7) เบื้องต้นแห่งการอบรมใจซึ่งเรียกว่า “ภาวนา”
- 8.8) สมานเป็นบาทแห่งวิปัสสนา
- 8.9) เหตุใดปล่อยวางกายจะไม่เป็นพุทธบริษัทปลอมหรือ
- 8.10) การปฏิบัติธรรมเพื่ออะไร และได้อะไรจากธรรม
- 8.11) พระธรรมประกาศความจริงอยู่ตลอดเวลาและมีอยู่ตลอดเวลา
- 8.12) อุปนิสัยและสิ่งแทรกซึม
- 8.13) การพึ่งเทศน์อัตโนมัติคือธรรมชาติ
- 8.14) ศาลากองทัพกองทุกข์
- 8.15) พระธรรมเกิดจากอะไร และจะสูญสิ้นไปเพราะเหตุไร
- 8.16) เหตุที่พระธรรมจะเป็นไปตามสมัย
- 8.17) พระธรรมอยู่กับคนบางคนกลายเป็นธรรมปลอม
- 8.18) เหตุที่พออยู่พอไป
- 8.19) ศาสนธรรมกับผู้ปฏิบัติในครั้งพุทธกาลกับสมัยปัจจุบัน
- 8.20) ศาสนธรรมย่อ แต่คงเส้นคงวาตามเดิม
- 8.21) พุทธะไม่ใช่เป็นสมบัติของพระพุทธเจ้าแต่ผู้เดียว

ตอนที่ 2 ธรรมสามัคคี 4 เรื่อง ประกอบด้วย

- 8.22) ธรรมสถิต
- 8.23) ศาสนธรรมคืออะไร

8.24) โรคที่ชอบอยู่กับคน

8.25) ความมั่นคงแห่งเศรษฐกิจของชาติ

9) เข้าสู่แดนอวกาศของจิตของธรรม มีโครงสร้างเนื้อหาประกอบด้วย

9.1) พระจริง พระปลอม	9.2) อวิชชาวมตัว ปกปิดจิตแท้-ธรรมแท้
9.3) ดัดสันดานกิเลส	9.4) ชั้น 5 ต่างจากจิต
9.5) ธรรมทายาท	9.6) กายคู่ควรกับวัตถุ ใจคู่ควรกับธรรม
9.7) บิณฑบาตโปรดสัตว์	9.8) ความอยากเป็นมรรคก็มี
9.9) วิธีปฏิบัติธรรมเบื้องต้น	9.10) ศาสนธรรมยังคงเส้นคงวา
9.11) สมณะภายนอก สมณะภายใน	9.12) ผู้ปฏิบัติอย่าทำเล่นๆ
9.13) ความเพียรเราต้องฝึก	9.14) กิเลสเท่านั้นทำให้สัตว์มีคบอด
9.15) เดินตามครู	9.16) ของวิเศษอยู่กับธรรม
9.17) ความลึ้มตัว	9.18) ทางของศาสดาและสาวก
9.19) ศาสนาคือน้ำดับไฟ	9.20) ทางเดินเพื่อพ้นทุกข์
9.21) สมณะและวิปัสสนา	

3.2.2 ลักษณะเนื้อหา

หนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่มมีลักษณะการนำเสนอเนื้อหาหรือสารในหนังสือธรรมะจำแนกเป็นประวัติ หลักธรรม คำสอน ประสบการณ์การจุดงค์ และเรื่องลึกลับอัศจรรย์ ดังนี้

1) หลักธรรม คำสอน

เนื้อหาเกี่ยวกับหลักธรรม คำสอนผู้วิจัยได้เลือกศึกษาและนำเสนอในประเด็นดังต่อไปนี้คือ การอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นในสังคม การรักษาศรัทธาของชาวบ้าน การได้ครูอาจารย์เป็นผู้ชี้ทางสว่าง การฝึกจิต มนุษย์สามารถฝึกให้ประเสริฐได้ และการปล่อยวาง ดังนี้

1.1) การอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม

การอยู่ร่วมกันในที่นี้หมายถึงทั้งสังคมสงฆ์และสังคมชาวบ้าน โดยสังคมสงฆ์เป็นเรื่องของพระวินัยเป็นหลัก มีพระธรรมส่งเสริมเกื้อกูลส่วนหนึ่ง ส่วนสังคมชาวบ้านเป็นเรื่องของศีล ความสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นต้น สังคมสงฆ์มีหลักในการอยู่ร่วมกันหลายอย่าง เช่น การตรวจสอบศีล (ปาฏิโมกข์) การยอมรับผิดและประพฤติเพื่อพ้นผิด (ปลงอาบัติ ออกจากอาบัติ) การลงโทษคนทำผิดและไม่สำนึกตน (นิคหกรรม) หลักการและวิธีการปฏิบัติที่ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างหนึ่งคือ “ปวารณา” เทียบได้กับการขอขมา อโหสิกรรมต่อกัน เป็นสังฆกรรมช่วงออกพรรษาในแต่ละปี เปิดโอกาสให้ผู้อื่นว่ากล่าวตักเตือนตนได้หากตนได้ประมาทพลาดพลั้งทำผิดทั้งที่

เห็นด้วยตน ได้ฟังจากคนอื่น หรือสงสัยว่าทำผิด เมื่อได้รับการตักเตือนแล้วก็ยอมรับในสิ่งที่ตนได้ทำนั้นหรือหากไม่ได้ทำผิดจริงก็ชี้แจงให้เข้าใจความจริง ดังที่พระอาจารย์เทศก์กล่าวอบรมพระสงฆ์ว่า

“...ปวารณากันในวาทกล่าวตักเตือนกันไวด้วยความเมตตาปรารถนาหวังดีต่อกัน ถามีโทษมาจะเกิดขึ้นแต่ในใจของตนแล้วการตักเตือนถึงแม่แปนของดี ก็ไม่มีประโยชน์ แกตนอีก ถาหากคนฟัง คนที่ถูกตักเตือนยอมรับยอมปฏิบัติตาม จะเป็นประโยชน์ต่อคนนั้นต่อไป แต่ปฏิบัติจะพุดยอนผู้สอนผู้ตักเตือนแล้ว ไม่มีประโยชน์ ขาดเมตตาเอ็นดูกรุณาซึ่งกันและกัน การปวารณานี้มีประโยชน์มากไม่เฉพาะแต่เวลานี้หรืออยู่แต่ในวัดนี้ ถ้าไปในที่อื่นเห็นหน้าเห็นตากัน เมื่อไรวาท กล่าวตักเตือนกันได้ทุกเมื่อ จึงว่ามีประโยชน์มาก...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

ธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันของคนหมู่มากย่อมจะมีความเข้าใจผิด เห็นไม่ตรงกัน ขัดแย้งกันเป็นเรื่องธรรมดา บางเรื่องอาจเกิดจากการเข้าใจผิด เพราะไม่รู้ความจริง ไม่ได้อธิบายความจริงให้ฟัง บางเรื่องอาจเป็นการทำผิดจริงด้วยเจตนาเพราะมีโลภ โกรธ หลงเป็นเหตุ และนำไปสู่ความบาดหมาง ขัดแย้งกัน ข้อดีของการเปิดโอกาสให้วาทกล่าวตักเตือนกันได้คือหากมีความขัดเคือง โกรธแค้น หรือขัดแย้งกันอยู่ก็จะได้รู้จักยอมรับผิดหรือภัยให้กัน เริ่มต้นใหม่ด้วยความเข้าใจ ดังนั้นการเปิดโอกาสให้วาทกล่าวตักเตือนกันได้ตามพระวินัยจึงเป็นกุศลโลบายในการปกครองของพระพุทธเจ้า ส่งเสริมพระสงฆ์ให้อยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคีปรองดอง

1.2) การรักษาศรัทธาชาวบ้าน

มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้อื่นไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ธรรมชาติของการเกี่ยวข้องกันนี้มีความหลากหลายตามพื้นฐานของทัศนคติ อุปนิสัยใจคอ ความต้องการ และประสบการณ์ชีวิตของแต่ละคน เกี่ยวข้องในทางดีก็มี เสียหายก็มี ดังนั้นมนุษย์จึงกำหนดกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ศิลปะในแง่ของปัจเจกบุคคลคือป้องกันความเสื่อมเสียที่จะเกิดขึ้นจากการทำผิดทั้งต่อตนเองและผู้อื่น แต่โดยมากเป็นผู้อื่น ศิลปะในแง่ของสังคมคือป้องกันการเบียดเบียนทำร้ายคนอื่นให้ได้รับความเดือนร้อน กฎเกณฑ์ ข้อห้ามทางศาสนาเรียกว่า ศิลธรรม ในส่วนของพระสงฆ์เรียกว่า พระวินัย มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับ ศิล 227 วินัยหรือศีลนี้เองที่เป็นเครื่องประดับให้พระสงฆ์งดงาม ทำให้ชาวบ้านเกิดความเลื่อมใสศรัทธา ดังที่พระอาจารย์เทศก์กล่าวอบรมพระสงฆ์ว่า

“...คุณของศีล นั่นคือ ศิลหา ศิลแปด ศิลสิบ ศิลสองร้อยยี่สิบเจ็ด เปนขรรษา สมันยากนักที่จะรักษา ถึงอย่างนั้นพระก็เห็นอยากสึก ไม่เห็นคุณค่าของศีล ศิลแปนของประเสริฐเลิศล้ำกว่าสิ่งทั้งปวงหมด เหตุนั้นชาวบานเขาจึงเคารพนับถือพระ เขาเคารพนับถือบูชาพระ เพราะพระเปนผู้มีศีลมากกว่าเขา สมบูรณ์มากกว่าเปนพื้นฐานของ

มรรคผลนิพพานก็ตัวศีลนี้แหละ คิดพิจารณาถึงศีลอย่างนี้แล้วอ้อมอ้อมใจจะหาที่ไหน
ได้สมบูรณบริบูรณ์อย่างพระ พระเท่านั้นแหละที่จะสมบูรณบริบูรณ์ด้วยศีล ...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรสสี), 2539)

วินัยหรือศีลเป็นอายุของพระพุทธศาสนา คือเป็นเกณฑ์ชี้วัดว่าพระพุทธศาสนา
จะดำรงอยู่ได้นานหรือไม่นานก็เพราะวินัย หากพระสงฆ์ไม่สนใจรักษาวินัย ประพฤติเสื่อมเสีย
ชาวบ้านจะไม่เลื่อมใสและตำหนิว่าประพฤตินั้นไม่เหมาะสมทำให้พระศาสนาที่พระพุทธเจ้าได้ทรง
ประกาศไว้มัวหมอง การบวชนั้นไร้ค่า เพราะเป็นเพียงแค่การอาศัยผ้าเหลืองเลี้ยงชีพเท่านั้น เป็นการ
เอารัดเอาเปรียบชาวบ้านที่ทำมาหากินด้วยความยากลำบากแล้วบำรุงพระสงฆ์ด้วยปัจจัย ดังนั้น
ชาวบ้านจึงไม่ยากทำบุญด้วย เพราะไม่มีอันสงส์มาก เมื่อไม่มีผู้อุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา ผู้บวชก็จะ
ลดน้อยลงและเป็นเหตุให้พระศาสนาเสื่อม แต่หากพระสงฆ์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามพระวินัย ชาวบ้านจะ
เลื่อมใสศรัทธาและบำรุงด้วยปัจจัย 4 เพราะพระสงฆ์เป็นเนืองนิตย์อันดี เป็นเหตุให้พระศาสนาดำรงอยู่
ได้นาน

1.3) การได้ครูอาจารย์เป็นผู้ชี้ทางสว่าง

การเรียนการสอนสมัยก่อนไม่ว่าจะเป็นการสอนหนังสือธรรมะอาจารย์ผู้สอนจะมี
บทบาทมาก แตกต่างกับปัจจุบันที่อาจารย์สอนได้สูญเสียบทบาทไปมาก เพราะสื่อการเรียนการสอน
หรือช่องทางการเข้าถึงความรู้มีมาก สามารถเลือกศึกษาได้ตามอัธยาศัย แต่ที่นักเรียนต้องเรียนกับ
อาจารย์เพราะการเลือกคนทำงานยังอิงระบบการศึกษาอยู่คือใช้วุฒิการศึกษาของสถานศึกษานั้นๆ
เป็นเกณฑ์คัดเลือกคนเข้าทำงาน ดังนั้นการเรียนในระบบจึงมีความจำเป็นอยู่ หนังสือธรรมะของ
พระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานได้สื่อบอกให้อ่านรู้ว่าการเรียนและปฏิบัติกรรมฐานสมัยก่อนอิงอาศัยอาจารย์
ผู้สอนหรือมีอาจารย์สอนที่มีชื่อเสียงเป็นอุดมคติ การได้พบตัวท่านไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะท่านไม่ชอบ
อยู่ติดที่ มักจาริกไปปฏิบัติและสอนธรรมะผู้อื่นในสถานที่ต่างๆ ดังนั้นนักปฏิบัติทั้งหลายจึงใฝ่ฝันที่จะ
ได้พบตัวจริงของท่านเพื่อรับฟังคำชี้แนะการปฏิบัติที่ท่านมีประสบการณ์และประสบความสำเร็จ
มาแล้ว ดังที่พระอาจารย์มหาบัวกล่าวว่า

“...ขอให้เราได้พบครูบาอาจารย์องค์ใดองค์หนึ่งมาชี้แจงในเหตุในผลเรื่องของ
มรรคผลนิพพานว่า ยังมีอยู่ด้วยเหตุนี้ๆ ให้เราได้ถึงใจเท่านั้นแหละ เราจะมอบกาย
ถวายตัวต่อครูบาอาจารย์องค์นั้นด้วย และเราจะมอบหัวใจเราลงสู่ורתผลนั้นด้วย
ตายก็ตาย ยังไม่ได้ก็ตามให้ตายอยู่ในสนามรบ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

1.4) การฝึกจิต

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องจิตเป็นหลัก เพราะจิตเป็นผู้คิดและกำหนดให้คนทำกรรมทั้งหลายทั้งทางกายและวาจา แม้จะพูดเรื่องทุกข์และการดับทุกข์ก็เกี่ยวกับเรื่องจิตเหมือนกัน เพราะกิเลสอาศัยจิตเกิดขึ้น ในแง่ของชั้น 5 จิตเป็นส่วนหนึ่งของชั้น 5 เป็นองค์ประกอบฝ่ายนามทุกข์อาศัยชั้น 5 เกิดขึ้น การดับทุกข์ต้องดับที่ชั้น 5 นี้ ดังนั้นพระสงฆ์สายปฏิบัติจึงกล่าวว่าชั้น 5 เป็นฐานที่ตั้งหรือเป็นสนามรบกับกิเลส การที่จะละกิเลสได้ต้องทำความเข้าใจธรรมชาติของจิตและเมื่อรู้แล้วก็ฝึกจิตเพื่อเปลี่ยนคุณภาพจิตใหม่ให้หลายเป็นเป็นสภาพที่ต่อต้านไม่รับกิเลสมาสร้างทุกข์อีกต่อไป ดังที่พระอาจารย์ชากกล่าวว่า

“...การตามดูใจของตัวเองนี่ น่าสนใจมาก ใจที่ยังไม่ได้ฝึก มันก็คอยวิ่งไปตามนิสัยเคยชินที่ยังไม่ได้ฝึก ไม่ได้อบรม มันเดินคึกคักไปตามเรื่องตามราว ตามความคะนอง เพราะมันยังไม่เคยถูกฝึก ดังนั้น จงฝึกใจของตัวเอง การปฏิบัติภาวนาในทางพุทธศาสนา ก็คือการปฏิบัติเรื่องใจ ฝึกจิตฝึกใจของตัวเอง ฝึกอบรมจิตของตัวเองนี้แหละ เรื่องนี้สำคัญมาก การฝึกใจเป็นหลักสำคัญ พุทธศาสนาเป็นศาสนาของใจ มันมีเท่านั้น ผู้ที่ฝึกปฏิบัติทางจิตคือผู้ปฏิบัติธรรมในทางพุทธศาสนา...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จิตที่ฝึกดีแล้วจะเป็นจิตที่สุขุมเยือกเย็น สะอาด สงบ สว่าง และเป็นสุข ไม่หลงยึดมั่นในสังขาร ไม่เร่าร้อนวุ่นวายเหมือนจิตที่มีกิเลส ถูกกิเลสที่เป็นราคะ โทสะ โมหะเผาให้ร้อน (ราคะคิ โทสะคิ โมหะคิ) คุณภาพของจิตเช่นความเยือกเย็นเป็นต้นนี้เป็นระดับของการฝึกจิตให้พ้นจากกิเลสระดับกลาง (ปริยภูฐาน) ความฟุ้งซ่าน ความกำเริบไม่อาจทำจิตให้ไหวได้ แต่จิตที่เป็นสุขเพราะรู้แจ้งสังขารเกิดจากการที่จิตเห็นว่าสังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตนให้ยึดมั่นถือมั่น

1.5) มนุษย์สามารถฝึกให้ประเสริฐได้

คำว่า ประเสริฐ ในที่นี้หมายถึงเอาคุณสมบัติส่วนความดีและความพิเศษทางจิตใจ และปัญญาที่รู้กันว่า “ความสงบสุข” การปฏิบัติทางพระพุทธศาสนามีเป้าหมายสำคัญเพื่อพ้นจากทุกข์ที่เป็นปัญหาใหญ่ของมนุษย์ ยากที่จะพ้นได้ ซึ่งมีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับความสงบสุข หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานส่วนหนึ่งสื่อให้ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ คือเมื่อปฏิบัติอย่างจริงจังจึงผู้ปฏิบัติสามารถที่ยืนยันคำสอนพระพุทธศาสนาด้วยตนเองอย่างสิ้นความสงสัย (สันติภูริโก) ดังที่พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงเหตุการณ์ในคืนที่ท่านต่อสู้กับกิเลสและสามารถเอาชนะได้ว่า

“...จนถึงคืนวันดับนั้นถึงได้ตัดสินใจกันลงได้ด้วยประกายใจหายสงสัยทุก
สิ่งทุกอย่างเรื่องภพเรื่องชาติ เรื่องความเกิด แก่ เจ็บ ตายเรื่องกิเลสตัณหาอาสวะทุก
ประเภทได้ขาดกระเด็นออกไปจากใจในคืนวันนั้น ใจได้เปิดเผยโลกธาตุให้เห็นอย่าง
ชัดเจน เกิดความสลดสังเวชน้ำตาร่วงตลอดคืน...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

1.6) การปล่อยวาง

การปล่อยวางคือปล่อยวางจากความยึดมั่นถือมั่นสังขารว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน
เราเขา รวมทั้งยึดมั่นว่าสังขารมีความเที่ยงแท้แน่นอน เป็นสุข และมีตัวตน (นิจจสัญญา สุขสัญญา
อัตตสัญญา) มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับภาวะที่จิตหลุดพ้นจากกิเลส (วิมุตติ) จิตที่หลุดพ้นแล้ว
ย่อมไม่ถูกเสียดแทง กิเลสไม่อาจรร้อยรัดและปรุงแต่งให้เกิดความทุกข์ได้ (นิพพาน) ในมิติของอริยสัจ
4 การปล่อยวางคือการรู้ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังที่พระ
อาจารย์ฝั้นกล่าวว่า

“...นี่แหละรู้แจ้งเห็นจริงในสังขารธรรม เห็นความเกิดความแก่ ความเจ็บความตาย
รู้แล้วสิ่งเหล่านี้เป็นทุกข์ ทุกข์เพราะเหตุใด ก็เพราะความเกิดแก่เจ็บตาย เราก็อยาเกิด
ซึ่ง เมื่อไม่เกิดแล้ว จะเอาอะไรมาแก่ เราไม่แก่จะเอาอะไรมาเจ็บ เราไม่เจ็บจะเอาอะไร
มาตายล่ะ เราไม่ตายจะเอาอะไรมาทุกข์ นี่เราเกิด เกิดแล้วแก่ แก่แล้วเจ็บ เจ็บแล้วก็
ตาย ตายแล้วก็เกิด เกิดแล้วก็แก่ แก่แล้วก็เจ็บ เจ็บแล้วก็ตาย เวียนว้ายตายเกิดอยู่
พระพุทธรูปเจ้า ท่านตัดกระแส ท่านไม่เกิด เมื่อท่านไม่เกิดท่านก็ไม่ตาย ท่านไม่ตายแล้ว
ก็ไม่ทุกข์ ถึงอมะตัง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

เกิด แก่ เจ็บ ตายเป็นความทุกข์ที่ครอบงำมนุษย์และสัตว์ผู้เกิดในวัฏฏสงสาร
ตราบไต่ที่ยังละทุกข์ไม่ได้ ตัณหาที่ทำให้เกิดทุกข์เป็นเชื้อทำให้เวียนว้ายตายเกิดไม่รู้จักจบสิ้น ดังนั้น
การเกิดบ่อยๆ จึงเป็นความทุกข์ (ทุกข์า ชาติ ปุณฺณปุณฺ) การรู้แจ้งทุกข์ไม่ใช่เรื่องอื่นใด แต่เป็นเรื่องของ
การรู้เกิด แก่ เจ็บ ตาย เมื่อรู้แล้วตัณหาที่เป็นเชื้อทำให้เกิดก็หมดสิ้นอย่างเหนียว ไม่อาจสร้างภพสร้าง
ชาติได้อีกต่อไป เมื่อไม่มีการเกิด สิ่งที่เป็นผลของการเกิดคือแก่ เจ็บ ตายก็ไม่มี ความทุกข์จึงไม่มีอีก
ต่อไป

2) ประสพการณ์การรุดงค์

ประสพการณ์การรุดงค์ หมายถึง การจาริกไปปฏิบัติในที่ต่างๆ ซึ่งสถานที่นั้นคือป่าและภูเขา บางครั้งท่านก็จำพรรษาตามหมู่บ้านเพื่อสงเคราะห์ชาวบ้าน แต่การจำพรรษาในหมู่บ้านมักเกิดขึ้นภายหลังจากที่ท่านจาริกไปตามป่าเขาแล้ว เหตุผลคือเมื่อท่านได้มรรคผลหรือได้ความสงบสุขแห่งจิตใจแล้วก็จะเที่ยวอบรมสั่งสอนผู้อื่น การจาริกไปปฏิบัติตามป่าเขาเล่าเอนาไพรนี้นิยมเรียกว่า “รุดงค์” เพราะขณะจาริกไปนั้นท่านถือธุดงค์วัตรซึ่งเป็นข้อปฏิบัติสำหรับชัศกาลาภิเสกด้วย ธุดงค์วัตรมีทั้งหมด 13 ข้อ แต่พระปฏิบัติไม่ได้สมาทานพร้อมกันทั้งหมด แต่นิยมสมาทานเฉพาะข้อที่ตนพอใจและรักษาได้ดีเท่านั้น เช่น พระอาจารย์มั่นสมาทาน 7 ข้อเป็นประจำ ได้แก่ 1) ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ไม่รับคหบดีจีวรที่เขาถวายด้วยมือ 2) บิณฑบาตเป็นวัตรประจำวันไม่ลดละ เว้นเฉพาะวันที่ไม่ฉันเลยก็ไม่ไป 3) ไม่รับอาหารที่ตามส่งที่หลัง คือรับเฉพาะที่ได้มาในบาตร 4) ฉันทมือเดียว คือฉันวันละหน ไม่มีอาหารว่างใด ๆ ที่เป็นอมิสเข้ามาปะปนในวันนั้น ๆ 5) ฉันในบาตร คือมีภาชนะใบเดียวเป็นวัตร 6) อยู่ในป่าเป็นวัตร คือเที่ยวอยู่ตามร่มไม้บ้าง ในป่าธรรมดา ในภูเขาบ้าง หุบเขาบ้าง ในถ้ำ ในเงื้อมผาบ้าง 7) ถือผ้าไตรจีวรเป็นวัตร คือมีผ้า 3 ผืน ได้แก่ สังฆาฏิ จีวร สบง (เว้นผ้าอาบน้ำฝนซึ่งจำเป็นต้องมีในสมัยนี้) (พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนโน), 2557) บางเล่มบอกว่าธุดงค์วัตรที่ท่านสมาทานประจำมีเพียง 3 ข้อเท่านั้น ได้แก่ 1) บิณฑบาตเป็นวัตร 2) ฉันทมือเดียวเป็นวัตร 3) ฉันทอาสนะเดียวหรือฉันหนเดียวเป็นวัตร 4) นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, 2538) ผู้วิจัยเชื่อตามหลักฐานชิ้นหลังนี้ เพราะธุดงค์ข้อที่เกี่ยวกับป่าและต้นไม้ไม่อาจถือเป็นประจำได้ ถือได้เฉพาะหน้าหนาวและหน้าแล้งเท่านั้น หน้าฝนจะมีความยากลำบากมาก เพราะจะเปียกน้ำฝน ดังนั้นพระพุทธรเจ้าจึงทรงอนุญาตธุดงค์ประเภทนี้เฉพาะหน้าหนาวและหน้าแล้งเท่านั้น การออกธุดงค์นี้พระปฏิบัติสายพระอาจารย์มั่นนิยมเรียกว่า “รุกขมูล” หมายถึงการเที่ยวจาริกไปและนั่งปฏิบัติตามโคนไม้ ซึ่งเป็นการถือธุดงค์ข้อ “อยู่โคนไม้เป็นวัตร” ประสพการณ์การรุดงค์ของพระสายปฏิบัติอีสาน ดังนี้

หลังออกพรรษาแต่ละปีท่านพระอาจารย์มั่นจะออกเที่ยวธุดงค์ไปตามป่าตามภูเขาที่มีหมู่บ้านพอได้อาศัยโคจรบิณฑบาต โดยมากเป็นภาคอีสาน เพราะมีป่ามีภูเขามาก เช่น จังหวัดนครพนม สกลนคร อุดรธานี เป็นต้น ทางฝั่งแม่น้ำโขงของประเทศลาว เช่น ท่าแขก เวียงจันทน์ หลวงพระบาง หลังจากที่ท่านได้เที่ยวจาริกไปตามจังหวัดต่างๆ ทางภาคอีสานนานพอสมควรจนจิตมีกำลังพอต้านทานอารมณ์ภายในและอารมณ์ภายนอกได้บ้างแล้วก็เที่ยวจาริกลงไปทางภาคกลาง จำพรรษาที่วัดปทุมวันและเดินทางไปศึกษาอบรมอุบายปัญญาเพิ่มเติมกับท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) วัดบรมนิวาสมิได้ขาด ออกพรรษาแล้วท่านก็ออกเที่ยวจาริกไปทางจังหวัดลพบุรี พักอยู่ถ้ำไผ่ขวาง เขาพระงามบ้าง ถ้ำสิงโตบ้าง เวลามีโอกาสก็เข้าไปกราบนมัสการ เล่าธรรมะถวายและเรียนถามปัญหาการปฏิบัติกับท่านเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ ต่อจากนั้นก็กราบลาท่านไปเที่ยววิเวกทางถ้ำสาริกา เขาใหญ่ จังหวัดนครนายก (พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนโน),

2552) ต่อมาท่านลงมาธุดงค์และจำพรรษาที่ภาคอีสาน ต่อจากนั้นได้ไปจำพรรษาที่อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ จำพรรษาที่ภาคเหนือเป็นเวลา 11 ปี ต่อมาลงมาจำพรรษาที่สกลนคร (ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2) และจำพรรษาที่วัดป่าสุทธาวาส สกลนครตลอดมาจนละสังขาร (หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562) พระอาจารย์ฝั้นได้จาริกธุดงค์ครั้งแรกกับคณะพระอาจารย์ดุษฎี อดุล ในปี พ.ศ. 2463 หลังจากที่ท่านฝากตัวเป็นศิษย์พระอาจารย์ดุษฎี พ.ศ.2464 พระอาจารย์ดุษฎีได้นำพระอาจารย์ฝั้นไปฝากตัวเป็นศิษย์พระอาจารย์มั่นและปลีกวิเวกไปที่ถ้ำเวสสันดร เขาภูพาน จังหวัดสกลนคร พระอาจารย์ฝั้นจึงได้อยู่ปฏิบัติธรรมกับพระอาจารย์มั่น พระอาจารย์ฝั้นได้อยู่ศึกษาอยู่กับพระอาจารย์มั่นเป็นเวลา 3 วัน ต่อจากนั้นได้ลาพระอาจารย์มั่นไปกราบ นมัสการพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล ซึ่งท่านได้พักทำควาเมียรณาวาสนาอยู่ที่ป่าใกล้บ้านหนองดินดำ ใกล้กับบ้านตาลโกน หลังจากนั้นท่านได้เดินทางไปกราบพระอาจารย์สิงห์ ขนตยาคโม ที่บ้านหนองหวาย อยู่ปฏิบัติธรรมกับท่าน 7 วัน ก็ได้ลาพระอาจารย์สิงห์ย้อนกลับมาอยู่ด้วยพระอาจารย์มั่นอีก พระอาจารย์มั่นพิจารณาเห็นว่าพระอาจารย์ฝั้นมีจิตใจกล้าแข็งและมีอุบายพอเอาตัวรอดได้แล้วจึงได้แนะนำให้ออกเที่ยวธุดงค์ไปตามลำพังต่อไป ท่านกราบลาพระอาจารย์มั่นออกเที่ยวธุดงค์ตามป่าเขาเพียงลำพังเพียง หลังจากนั้นกลับไปรับสามเณรพรหม สุวรรณรงค์ ผู้เป็นหลานออกธุดงค์ไปทางอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี และได้เข้าไปภาวนาอยู่ที่ถ้ำพระบด ต่อจากนั้นได้เดินทางเพื่อไปถ้ำภูเขาความ ประเทศลาว แต่ไม่อาจข้ามไปได้ เพราะปัญหาเรื่องหนังสือข้ามแดนจึงได้เดินทางกลับมาฝั่งไทยเหมือนเดิมโดยมาที่บ้านนาสีดา อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ต่อมาพระอาจารย์ฝั้นได้กราบลาพระอาจารย์มั่นออกเดินธุดงค์ไปทางอำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร พ.ศ. 2468 ก่อนเข้าพรรษา พระอาจารย์ฝั้นได้ออกเดินธุดงค์มุ่งหน้าไปหาท่านพระอาจารย์มั่นที่วัดมหาชัย อำเภอนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี และได้ญัตติเป็นธรรมยุต โดยมากท่านธุดงค์ในภาคอีสานโดยเฉพาะจังหวัดอุดรธานีและสกลนครมากกว่าจังหวัดอื่น จังหวัดนอกรนี้ เช่น นครพนม ยโสธร นครราชสีมา เป็นต้น บางครั้งท่านธุดงค์เดี่ยว บางครั้งร่วมกับคณะพระอาจารย์มั่น บางสมัยถูกพระนักปกครองระแวงและไม่พอใจและขับไล่ออกจากพื้นที่ที่มี ซึ่งเกิดขึ้นที่จังหวัดอุบลราชธานี (หลวงปู่ฝั้น ภูริตโต, 2562) หลังจากท่านธุดงค์ไปในที่ต่างๆ พอสมควรแล้วจึงได้มาอยู่จำพรรษาประจำที่วัดที่วัดป่าอุดมสมพร อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนครจนถึงละสังขาร พระอาจารย์เทศก์ได้ติดตามคณะธุดงค์ 12 รูป นำโดยท่านอาจารย์สิงห์ ซึ่งคณะได้เดินทางจากวัดสุทัศนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ผ่านมาโดยลำดับแล้วมาพักอยู่ที่บ้านห้วยตะพาน และบ้านห้วยจั่ว เมื่อเตรียมเครื่องบริขารพร้อมแล้ว จึงออกเดินทางต่อไป พระอาจารย์สิงห์ได้นำคณะบุกป่าฝ่าดงมาทางร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ผ่านลงมาออกอำเภอสหัสขันธ์ เข้าเขตกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี แต่ไม่ได้เข้าในเมือง แวะไปพักอยู่บ้านเชียงพิน ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอุดรธานี เพื่อรอการมาจากกรุงเทพฯ ของเจ้าคณะมณฑล พระอาจารย์สิงห์พาคณะมารออยู่ที่อุดรธานีครั้งนี้เพื่อหวังให้พระมหาปิ่นพระน้องชายท่านมาประจำอยู่ที่อุดรธานี เพราะที่อุดรธานีสมัยนั้นยังไม่มีคณะ

ธรรมยุต แต่เหตุการณ์ไม่เป็นไปตามที่คาดหวัง เพราะเจ้าคณะมณฑลที่มาจากกรุงเทพฯ ครั้งนี้พระยา
ราชบุกุล (ภายหลังได้เป็นพระยามุขมนตรี) ได้นิมนต์พระมหาจุม พันธุโล (ภายหลังเป็น พระธรรม
เจดีย์) มาพร้อม เพื่อจะให้มาอยู่ที่วัดโพธิสมภมรณ์ ดังนั้นพระอาจารย์มหาปิ่นจึงไม่ได้รับแต่งตั้งเป็น
เจ้าคณะมณฑลอุดรธานี ตามความเห็นของพระอาจารย์เทศก์การถือจุดดั่งที่จัดว่าเป็นจุดดั่งที่นั่นผู้
ปฏิบัติจะต้องมีความมั่นใจว่าการรักษาจุดดั่งนี้ทำให้จิตใจผ่องใสสะอาดบริสุทธิ์ เป็นไปเพื่อความหมด
จด ไม่เป็นไปเพื่อความมั่งมาก ไม่เป็นไปเพื่อความมั่งใหญ่ใฝ่สูง และไม่เป็นไปเพื่อความอิจฉา
พยาบาทและอวดดีแก่คนอื่น หากทำเพื่อให้คนอื่นนิยมชมชอบอย่างนั้นไม่ใช่จุดดั่ง แต่เป็นกิเลส ผู้หวัง
ความบริสุทธิ์ต้องตั้งใจทำเพื่อตนจริงๆ ไม่ใช่ทำเพื่อผู้อื่น อย่างนี้เรียกว่า “จุดดั่งแท้”

สมัยเริ่มปฏิบัติใหม่ๆ พระอาจารย์ชาจาริกมาที่บ้านต้อง หลังจากที่อยู่จากบ้านต้อง
แล้วท่านกับคณะเดินจุดดั่งได้มุ่งตรงมาที่วัดป่าหนองซีเพื่อศึกษาและปฏิบัติธรรมอยู่กับพระอาจารย์
กิริณี จนทีโย สักระยะหนึ่ง ท่านและคณะพำนักอยู่ที่สำนักวัดป่าหนองซีได้ไม่นานนักก็กราบลาพระ
อาจารย์กิริณี จนทีโย ออกรุกจุดดั่งไปตามป่าเขา เพื่อบำเพ็ญภาวนาในป่าใหญ่ จะเห็นได้ว่าพระ
อาจารย์ชา สุภทฺโท เป็นผู้ที่ไม่ยอมอยู่หนึ่ง ช่วงไหนมีโอกาสทางการประพฤติธรรมท่านจะรีบไขว่คว้าไว้
ทันที ไม่ยอมปล่อยให้กาลเวลาผ่านไปอย่างไรประโยชน์ พระอาจารย์ชาได้รอนแรมตามป่าตามเขาไป
เรื่อยๆ ตลอดช่วงหน้าแล้งที่มีแต่แดดแผดเผาอ่อนแรงในกลางวันและความสงบเย็นไร้ลมฝนในเวลา
กลางคืน ท่านไม่ได้มีความย่อท้อเกรงกลัวต่อสัตว์ป่าหรืออันตรายใดๆ มีหลายครั้งที่เพื่อนร่วมจุดดั่ง
เกิดความท้อใจและขอแยกทางกลับ แต่ท่านพากเพียรพยายามด้วยปฏิบัติทางอันแรงกล้า จาริกไปในที่
ต่างๆ เพื่อบำเพ็ญเพียรภาวนาให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ออกจากสำนักวัดป่าหนองซีแล้ว ท่านและ
คณะจุดดั่งก็ได้เดินทางรอนแรมมาเรื่อยๆ เพื่อหาที่วิเวก สงบเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม จนกระทั่ง
จุดดั่งมาถึงบ้านโคกยาว จังหวัดนครพนม ท่านจาริกไปในสถานที่ต่างๆ ของภาคอีสานและภาคกลาง
แต่โดยมากเป็นภาคอีสานตลอดเวลาที่แสวงหาความสงบ การจาริกจุดดั่งของท่านได้สิ้นสุดลงเมื่อท่าน
ได้เดินทางกลับจังหวัดอุบลราชธานีบ้านเกิดตามค่านิยมของญาติโยม แต่ได้พบกับป่าพระระหว่างทาง
และเห็นว่ามีเหมาะสมแก่การปฏิบัติจึงได้เลือกสร้างสำนักและอยู่จำพรรษามาโดยตลอดจนมี
ความเจริญรุ่งเรืองมาโดยลำดับ วัดหนองป่าพงจึงเป็นสถานที่จำพรรษาหลักของท่านตลอดมาจนถึงละ
สังขาร (พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

หลังจากที่พระอาจารย์มหาบัวเรียนปริยัติและสอบได้เปรียญธรรม 3 ประโยคแล้ว
ท่านได้เริ่มออกจุดดั่งตามความตั้งใจและคำสัตย์ โดยเดินทางไปวัดป่าจักรราช อำเภอจักรราช จังหวัด
นครราชสีมา เริ่มปฏิบัติจริงจั้งที่นั่น เมื่อรับภิกษุแล้วท่านก็ออกเดินทางจากจังหวัดนครราชสีมามุ่งหน้า
ไปจังหวัดอุดรธานีที่ที่ตั้งใจว่าจะไปจำพรรษากับพระอาจารย์มั่นที่วัดป่าโนนนิเวศน์ แต่ก็ไม่ทันเพราะ
พระอาจารย์มั่นไปสกลนครได้ 3 วันแล้ว จึงได้มาที่บ้านตาดเพื่อทำกลด แม้จะไม่ทันพบพระอาจารย์
มั่น แต่ท่านตั้งใจแน่วแน่ที่จะพบให้ได้ เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2485 ท่านก็ออกเดินทางจากหนองคาย

ไปจังหวัดสกลนครเพื่อพบพระอาจารย์มั่นและได้พบตั้งใจปรารถนาที่บ้านโคก ตำบลตองโขบ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนครนั้น เมื่อได้พบแล้วก็ฝากตัวเป็นศิษย์เรียนกรรมฐานและรับใช้ท่าน ระยะเวลาที่อยู่กับพระอาจารย์มั่นนี้ท่านได้เห็นปฏิบัติที่เคร่งครัดในอุปัชฌาย์ของพระอาจารย์มั่นโดยเฉพาะการฉันหนเดียว ฉันในบาตร และนุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร จึงได้เกิดความเลื่อมใสเป็นอย่างมาก ออกพรรษาแล้วจึงกราบลาพระอาจารย์มั่นออกอุทฺตงค์ไปหาประสบการณ์และความสงบต่อไป พ.ศ. 2492 พระอาจารย์มั่นอาพาธหนักขณะพักจำพรรษาที่วัดบ้านหนองผือ พระอาจารย์มหาบัวได้อยู่ปรนนิบัติรับใช้ท่าน ญาติโยมได้นำรถยนต์มานิมนต์ท่านกลับสกลนครตามความตั้งใจ พระอาจารย์มั่นได้ละสังขารที่สกลนคร หลังสิ้นพระอาจารย์มั่นแล้วช่วงปี พ.ศ. 2493 ท่านได้เดินทางไปหาพระอาจารย์หล้า ขุนดิโร วัดป่าขันติยานุสรณ์ บ้านนาแกอำเภอน้ำโสม จังหวัดอุดรธานี ในเขาสีกราวครึ่งเดือน ต่อจากนั้นจึงออกอุทฺตงค์ไปที่อื่นต่อ ซึ่งตลอดการอุทฺตงค์เป็นพื้นที่ภาคอีสานโดยมาก พ.ศ. 2499 โยมมารดาของท่านป่วย ท่านจึงได้เดินทางมาที่บ้านตาด อุดรธานี และได้เริ่มสร้างวัดป่าบ้านตาด อยู่จำพรรษาที่นั่นมาโดยตลอดจนถึงละสังขาร (พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

3) เรื่องลี้ลับ อัศจรรย์

เรื่องลี้ลับ อัศจรรย์ในที่นี้หมายถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วไม่อาจพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัส เพราะเป็นเรื่องของของผีสะที่ 6 ต้องอาศัยพลังจิตพิเศษที่เกิดขึ้นจากการฝึกจิต เรียกอย่างหนึ่งว่า อภิญญา เรื่องลี้ลับ อัศจรรย์ เช่น การผจญผีป่า นิमितทางจิต การใช้พลังจิต เป็นต้น ตัวอย่างของเหตุการณ์ลี้ลับ อัศจรรย์ของพระสายปฏิบัติอีสาน ดังนี้

สมัยที่พระอาจารย์มั่นพักบำเพ็ญเพียรทางจิตที่ถ้ำสาธิตา เขาใหญ่ จังหวัดนครนายก ตีมีเหตุการณ์ประหลาดเกี่ยวกับความลี้ลับเกิดขึ้น โดยเที่ยงคืนของวันหนึ่งขณะที่จิตของท่านสงบและถอนจากความสงบออกมาถึงขั้นอุปะจารสมาธิ จิตสว่างออกไปนอกร่าง ปรากฏเห็นบุรุษผู้หนึ่งมีร่างใหญ่โตสูงดำราว 10 เมตร ถือตะบองเหล็กใหญ่เท่าขา ยาวราว 2 วา เดินเข้ามาหาท่านและชูว่าถ้าไม่หนีจะทุบตีให้ตาย ท่านกำหนดจิตและถามผีร่างยักษ์นั้นถึงสาเหตุที่จะมาทุบตีท่านผู้ไม่มีความผิด และได้ทราบว่าเขาเป็นผู้รักษาภูเขาภูนี้ ขณะที่ท่านพระอาจารย์มั่นซักถามและเทศน์สั่งสอนฝ้ายักษ์ทางสมาธิอยู่นั้น ปรากฏว่าเขายืนตัวแข็ง ขยับเขยื้อนไม่ได้ เมื่อท่านแสดงธรรมจบลง เขาได้ทิ้งตะบองเหล็กจากและเปลี่ยนจากร่างดำสูงใหญ่เป็นพุทธมามกะผู้อ่อนโยน แสดงความเคารพและขอโทษท่าน และเรียนท่านว่าเขารู้สึกแปลกใจและสะดุ้งกลัวท่านแต่เริ่มแรก เพราะมองเห็นแสงสว่างที่แปลกและอัศจรรย์มากซึ่งไม่เคยพบเห็นมาก่อน ฟุ้งจากองค์ท่านมากกระทบตัวเขา ทำให้อ่อนแรงไปหมด

พระอาจารย์มั่นมีอำนาจจิตอัศจรรย์ พลังจิตเป็นเลิศ กระแสจิตของท่านรุนแรงแก่กล้ามาก คุณสมบัติดังกล่าวนี้เกิดจากฌานโลกียะ ท่านมีพลังจิตแก่กล้ามาตั้งแต่สมัยเป็นพระภิกษุหนุ่มมีพรรษาไม่มากแล้ว และในสมัยนั้นท่านยังไม่ได้บรรลุนิยธรรมขั้นใดๆ คุณสมบัติด้านอภิญญาจิตนี้เกิดจากอำนาจวาสนาบารมีธรรมที่ท่านได้บำเพ็ญมาดีแล้วในอดีตชาติ ตัวอย่างการใช้พลังจิต

เช่น ท่านกำหนดจิตพิจารณาอุเครื่องยนต์เพียงแวบเดียวเท่านั้น เครื่องยนต์ดับติดต่อกันถึง 3 ครั้ง อย่างน่าอัศจรรย์ ครั้งหนึ่งท่านส่งจิตพิจารณานกที่กำลังบินในอากาศ ปรากฏว่านกนั้นตกลงมาต่อหน้าท่านในทันที เมื่อเพ่งจิตที่กิ่งไม้ตายบนต้น เพียงครู่เดียวกิ่งไม้นั้นก็หล่นโครมลงมาต่อหน้าท่าน ครั้งหนึ่งเพ่งจิตที่มะพร้าวอ่อนบนต้น ครู่เดียวมะพร้าวก็ขาดลงมาเป็นทะเลาย ครั้งหนึ่งท่านออกจากสมาธิและเห็นมดกำลังเดินเป็นสายอย่างขยับเขยื้อน ท่านเพียงรำพึงในใจว่า เดินกันทั้งวันทั้งคืนไม่หยุดพักกันบ้างหรือ เท่านั้นฝูงมดก็หยุดนิ่งทันที ท่านรู้สึกผิดที่ไปขัดขวางการมาหากินของพวกมัน จึงกล่าวคำขอโทษแล้วบอกให้พวกมันทำหน้าที่ต่อไป เท่านั้นเองบรรดามดทั้งสายก็เดินต่อไปได้ตามพลังจิตของท่าน (หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

พระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน มีนิมิตเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต บ่อย ดังนั้นเรื่องลึกลับ อัศจรรย์ในงานวิจัยนี้จึงจะได้ยกตัวอย่างเกี่ยวกับนิมิตของท่าน คือตอนที่ท่านเดินทางไปเรียนปริยัติที่อำเภอจักราช จังหวัดนครราชสีมา คืนหนึ่งขณะที่ท่านทำสมาธิ จิตเริ่มสงบ ท่านนิมิตเห็นตาปะขาวคนหนึ่งเดินมายืนต่อหน้า ประมาณสักวาหนึ่งเศษๆ ตาปะขาวนั้นอายุ ประมาณสัก 50-60 มีรูปร่างลักษณะสันทัด ผิวค่อนข้างขาว พอมานั้นมายืนตรงหน้าแกก็ก้มลงและนับข้อมือให้ท่านดูพอถึงข้อที่ 9 รู้สึกว่าหนักมือตรงนี้ พร้อมกับนั้นแกเงยหน้าขึ้นมาดูท่านและบอกว่า 9 ปีสำเร็จ ต่อจากนั้นจิตของท่านก็ถอยออกมาจากสมาธิ ซึ่งเหตุการณ์นี้ตรงกับปีที่ท่านละกิเลสได้ คือ ถึงความสำเร็จการปฏิบัติในปีที่ 9 ตั้งแต่เริ่มปฏิบัติมา อีกเหตุการณ์หนึ่งเป็นการนิมิตเห็นโยมอำนำจจดหมายมาให้ โดยในวันหนึ่งขณะที่ท่านนั่งภาวนาอยู่ ขณะนั้นเวลาประมาณตี 3-ตี 4 จิตปรากฏเห็นภาพโยมเอาจดหมายมายื่นให้ พอยื่นให้ ท่านยังไม่ได้อ่านจดหมายแต่เกิดความรู้สึกว่าโยมพอเสียแล้ว เมื่อออกจากสมาธิท่านได้จดวันที่ไว้ หลังจากนั้น 7 วัน ท่านก็ได้จดหมายตามนิมิตและเขียนบอกด้วยว่า “พ่อตายแล้ว” ปรากฏว่าวันเวลาที่โยมพ่อของท่านถึงแก่กรรมเป็นเวลาเดียวกันกับตอนที่ท่านนั่งภาวนาอยู่คือตี 4 ตรงกับวันและเวลาที่ได้จดไว้นั้นพอดี (พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

เนื้อหา/สารของหนังสือธรรมะตามที่กล่าวมานี้สรุปได้เป็น 3 ประเภทตามลักษณะของการสื่อสารคือ 1) เนื้อหา/สารประเภทให้ความรู้เฉพาะด้าน 2) เนื้อหา/สารประเภทให้ความรู้จรรโลงใจ 3) เนื้อหา/สารประเภทให้ความรู้โน้มน้าวใจ ดังนี้

1) เนื้อหา/สารประเภทให้ความรู้เฉพาะด้าน ได้แก่ หนังสือธรรมะประเภทประวัติพระสงฆ์ และหนังสือธรรมะประเภทคำสอน โดยเนื้อหา/สารประเภทประวัติพระสงฆ์กล่าวถึงประวัติพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานตั้งแต่ชาติกำเนิดจนถึงการละสังขาร อย่างไรก็ตามจะพบว่าไม่ใช่เป็นการนำเสนอประวัติ มักมีธรรมะคำสอนของเจ้าของประวัติในตอนท้ายเล่มหนังสือด้วย เช่น หนังสือประวัติชีวิต การงาน และหลักธรรม พระอาจารย์ชา สุภทฺโท มีโครงสร้างเนื้อหาประกอบด้วย 1) วัชตัน 2) สู่เพศพรหมจรรย์ 3) เริ่มออกธุดงค์ 4) หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต 5) จิตเข้าถึงธรรม 6) แยกทางเพื่อ

ปฏิบัติธรรม 7) กลับบ้านเกิด 8) กำเนิดหนองป่าพง 9) อบรมสั่งสอนศิษย์ 10) ศิษย์เอกชาวต่างชาติ 11) การเผยแผ่ธรรม 12) ดับขันธุ์ 13) พระธรรมเทศนาของพระอาจารย์ชา (พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), 2538) จะเห็นว่าผู้เรียบเรียงนำเนื้อหาส่วนพระธรรมเทศนาไว้ตอนท้ายเล่ม หนังสือประเภทประวัตินี้นอกจากศิษย์และสำนักพิมพ์จะพิมพ์ในโอกาสต่างๆ หรือพิมพ์จำหน่ายแล้วพบว่ามีนิคมพิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานรูปนั้นๆ ด้วย

2) เนื้อหา/สารประเภทให้ความรู้จรรโลงใจ มีสารหลักคือทำให้ผู้รับสารมีความกล้าหาญ มั่นใจ ภาคภูมิใจในสถานะของตนและการทำความดี และทำให้จิตใจผู้รับสารสงบ ไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น ลักษณะสารประเภทนี้ เช่น การอบรมพระสงฆ์เรื่องการเที่ยววิเวกของพระอาจารย์เทศก์ว่า

“...ศีลแปนของประเสริฐเลิศล้ำกว่าสิ่งทั้งปวงหมด เหตุนั้นชาว บานเขาจึงเคารพ นับถือพระ เขาเคารพนับถือบูชาพระเพราะพระเป็นผู้มีศีลมากกว่าเขา สมบูรณ์มากกว่า เป็นพื้นฐานของมรรคผลนิพพานก็ตัวศีลนี้แหละ คิดพิจารณาถึงศีลอย่างนี้แล้วอ้อมอกอ้อมใจ จะหาที่ไหนใดสมบูรณ์บริบูรณ์อย่างพระ พระเท่านั้นแหละที่จะสมบูรณ์บริบูรณ์ด้วยศีล...”

(พระราชินีโรจรังสีคัมภีร์ปัญญาวชิษณุ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

เมื่อพระสงฆ์ได้ฟังดังนี้แล้วจะเกิดความภาคภูมิใจว่าตนได้เลือกวิถีชีวิตคือการออกบวชเป็นภิกษุได้ถูกต้องแล้ว เพราะพระสงฆ์มีรูปแบบความเป็นอยู่ไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน การตั้งใจรักษาศีลของตนไม่เปล่าประโยชน์ เพราะศีลทำให้ปฏิบัติทางดงาม เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของผู้อื่น และเป็นพื้นฐานสำคัญของการบรรลุพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ทำให้ผู้ฟังมีกำลังใจที่รักษาศีลให้มั่นคงต่อไป

3) เนื้อหา/สารประเภทให้ความรู้โน้มน้าวใจ เช่น อุดมการณ์แฝงต่างๆ ที่แทรกในหนังสือ เช่น อุดมการณ์เชิงนิเวศ ทำให้ผู้รับสารเข้าใจและเห็นคุณค่าของธรรมชาติและ การรักษาธรรมชาติ ต้องการรักษามรดกธรรมชาติให้มีความอุดมสมบูรณ์ หรืออุดมการณ์เพศสถานะ เช่น ผู้ชายและผู้หญิงทำหน้าที่ตามบทบาทที่สังคมคาดหวัง โดยผู้ชายเป็นผู้นำทางศาสนา ส่วนผู้หญิงเป็นผู้สนับสนุนพระพุทธศาสนา ตัวอย่างอุดมการณ์เชิงนิเวศ เช่น การเล่าถึงพืชผักที่เกิดขึ้นตามป่าที่พระอาจารย์มหาบัวจาริกธุดงค์ไปปักกลดถาวนานั้นว่า

“...พวกหน่อไม้ พวกผักอะไร ผักกระโดนกระเด็น ผักเครื่องของป่านั้นแหละ มันสะดุดๆ นะ มันเหมือนกับว่าเป็นคู่มิตรคู่สหาย คู่พึ่งเป็นพึ่งตายกันมาแต่ก่อน มันเป็นมันไม่ได้ซินนี้ ทุกวันนี่ก็ไม่ชิน ผักอะไร เขาเรียกโหระพาอะไรหอมๆ นั้น นั่นก็มี

อยู่บนเขานะ มีอยู่ตามน้ำซบน้ำครำพวกนี้มีแต่มันเป็นเถาวัลย์ มันไม่ใช่เป็นต้นนะ คือมันเป็นเถาเกิดอยู่ตามน้ำซบน้ำครำ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จะเห็นว่าป่าเป็นแหล่งอาหารชั้นดี ผักเหล่านี้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ วิถีชีวิตของพระสงฆ์ไม่อาจเก็บมาทำอาหารเหมือนชาวบ้านได้ เพราะมีวินัยห้าม แตกต่างจากญาติที่สามารทำได้ ดังนั้นพระสงฆ์จึงต้องพึ่งชาวบ้านเลี้ยงชีพ ส่วนชาวบ้านสามารถเก็บอาหารป่าเหล่านี้มาทำอาหารได้และเป็นการได้แบ่งเบาภาระค่าใช้จ่ายได้เป็นอย่างดี

อุดมการณ์เพศสถานะ เช่น ประเพณีการบวชลูกชายเป็นสามเณรและภิกษุในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นศาสนทายาทสืบทอดพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติพระอาจารย์ฝั้นว่า

“...พ่อแม่จะต้องฝึกลูกชายของตนให้ออกบวช เพื่อจะได้ฝึก ศึกษา ให้อัจฉกความดี ความซื่อ ว่าความดีควรทำ ความชั่วควรละเว้นไม่กระทำ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ถือกันว่าถ้าบวชเป็นสามเณรเป็นการทดแทนคุณของแม่ ถ้าบวชเป็นพระเป็นการทดแทนคุณของพ่อ แต่ก่อนเขาถืออย่างนี้ จึงได้เป็นธรรมเนียมประเพณีมาจนถึงบัดนี้ ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

สังคมไทยได้รับการปลูกฝังว่าการบวชเป็นประเพณีที่สำคัญโดยเฉพาะภาคอีสานจะถือเคร่งครัดมากแม้ปัจจุบันก็อนุรักษ์ประเพณีนี้ได้อย่างเคร่งครัด ซึ่งการบวชนี้เป็นบทบาทของผู้ชาย เพราะพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในประเทศไทยถือว่าไม่มีภิกษุณีแล้ว ดังนั้นการบวชจึงเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ส่วนผู้หญิงให้การอุปถัมภ์ศาสนา ดังนั้นอุบาสิกาจึงนิยมทำบุญ เช่น นำอาหารไปถวายพระ รักษาดีมากกว่าผู้ชาย อย่างไรก็ตามถือว่าการได้สืบทอดศาสนาทั้งสองฝ่าย เพียงแต่ทำหน้าที่ต่างกันหรือมีบทบาทต่างกันเท่านั้นเอง

3.3 จุดมุ่งหมายในการเผยแผ่

หนังสือธรรมะของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานมีจุดมุ่งหมายในการเผยแผ่ประกอบด้วย การนำเสนออัตชีวประวัติของพระปฏิบัติ การนำเสนอผลงานของพระปฏิบัติ การประกาศและเชิดชูปฏิบัติของพระปฏิบัติ การนำเสนอแบบอย่างและแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง และการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน ดังนี้

3.3.1 การนำเสนออัตชีวประวัติของพระปฏิบัติ

จุดมุ่งหมายหลักของหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติในงานวิจัยนี้คือนำเสนออัตชีวประวัติของพระปฏิบัติ ทั้งนี้ไม่ใช่ทั้งหมดของหนังสือ เพราะผู้เรียบเรียงนิยมนำเอาธรรมะคำสอนของพระอาจารย์นั้นๆ มาไว้ตอนท้ายของแต่ละเล่มด้วย แม้หนังสือธรรมะประเภทคำสอนส่วนหนึ่งก็มีการนำประวัติของท่านนั้นๆ มารวมไว้ในเล่มเหมือนกัน ประวัติของพระสงฆ์สายปฏิบัติที่เลือกศึกษามีดังนี้

พระอาจารย์มหาบัวสมัยที่ท่านกำลังเรียนปริยัติ บางครั้งก็เดินทางไปกรุงเทพ การคมนาคมสมัยก่อนยังไม่มีความสะดวกสบายเหมือนปัจจุบันนี้ ต้องใช้ความอดทนสูงกว่าปัจจุบันทั้งเรื่องปริมาณยานพาหนะ เวลาในการรอคอยและเดินทาง ดังที่ท่านกล่าวว่า

“...ตอนเรียนหนังสือ เราไปเรียนที่โคราช แล้วเกี่ยวข้องกับกรุงเทพฯ อยู่เสมอไปกรุงเทพฯ จากกรุงเทพฯ มาโคราช ไปมาบ่อยด้วยรถไฟ คือตอนก่อนไม่มีรถยนต์ทางถนนรถยนต์ไม่มี มีแต่รถไฟ รถไฟเขาก็ไปตามเวลาเช่นตอนเช้า ไม่ได้เหมือนทุกวันนี้ซึ่งมีรถเต็มถนน ไม่ว่าจะรถไฟ รถยนต์เต็มถนน มันไม่มีนะ ถ้าไปไม่ทันเวลาไม่ได้ นี้เราก็ไป คือออกจากโคราชแต่เช้ารถไฟออก คือว่าต้องเสียสละแหละ (ไม่ฉิ่ง) ตอนเช้าก็ตอนเช้า...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

การเดินทางเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอย่างหนึ่งในการดำเนินชีวิต การเดินทางเพื่อไปทำธุระไม่มีความจำเป็นต้องเดินเท้าเพราะมีรถยนต์ใช้แล้ว ทั้งนี้เพื่อทำเวลาให้รวดเร็วขึ้น แตกต่างจากการเดินสุดคั่งที่ไม่ได้มีเงื่อนไขของเวลา แต่เป็นเรื่องของการปฏิบัติธรรม เป็นการได้ฝึกความอดทน และได้เผยแผ่ศาสนาด้วย พระสงฆ์จะจาริกไปเรื่อยๆ ค่ำไหนจำวัดนั้น ข้อดีในส่วนสังคม คือชาวบ้านในหลายพื้นที่มีโอกาสได้ทำทานและฟังธรรมจากพระสงฆ์

3.3.2 การนำเสนอผลงานของพระสายปฏิบัติอีสาน

ผลงานที่มุ่งหมายในงานวิจัยนี้หมายเอาทั้งการเผยแผ่ธรรมะและภารกิจของพระสงฆ์ด้านอื่นๆ เช่น การปกครอง การก่อสร้าง การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เป็นต้น โดยมากคือการเผยแผ่เพราะงานของพระกรรมฐานคือการปฏิบัติและการสอนผู้อื่นให้ปฏิบัติตาม งานด้านอื่นๆ เกิดขึ้นจากบริบทความเป็นอยู่ของท่าน เช่น คณะสงฆ์ต้องการให้ท่านได้เป็นภาระทางการปกครองด้วย การก่อสร้างตามหน้าที่ของเจ้าอาวาส การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์แก่หน่วยงานหรือผู้ต้องการอุปถัมภ์ เป็นต้น ดังที่พระอาจารย์เทศก์กล่าวว่า

“...เมื่อก่อนเราไม่สนใจในการก่อสร้างเพราะถือว่าเป็นเรื่องยุ่งและไม่ใช่งานของสมณะ ผู้บวชต้องประพฤติเฉพาะสมณกิจเท่านั้น เมื่อเราได้มาอยู่ ณ วัดนี้แล้ว มองดูเสนาสนะที่อยู่อาศัยล้วนแต่เป็นมรดกของครูบาอาจารย์ได้ทำไว้ให้เราอยู่ที่นี่แล้วมา

คิดค้นถึงพระวินัยบางข้อท่านอนุญาตให้บุรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะได้ แล้วเกิดความ
ละอายแก่ใจว่าเรามาอนกนของเก่าฝ้าสมบัติเดิมของครูบาอาจารย์แท้ๆ ต่อจากนั้น
จึงได้เริ่มพาญาติโยมทำการก่อสร้างเสนาสนะมาจนกระทั่งบัดนี้ ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทศรสี), 2539)

โดยปกติแล้วชาวบ้านศรัทธาพระปฏิบัติ การก่อสร้างพระสงฆ์ไม่ได้มีความยากลำบากใน
การหาทุนมาก่อสร้างเอง เพราะมักมีเจ้าศรัทธาที่เป็นคหบดีสร้างถวาย แตกต่างจากพระผู้ไม่บารมี
ธรรมที่ต้องการเจ้าภาพมาสร้างให้ พระอาจารย์เทศก์ก็เช่นเดียวกันท่านไม่เคยเรียไรชาวบ้านสร้างศา
สนวัตถุ ญาติโยมปวารณาสร้างถวายเอง ท่านเป็นเพียงผู้ให้คำแนะนำและดูแลการก่อสร้างเท่านั้น
พระสงฆ์ปฏิบัติหลายรูปไม่รับตำแหน่งเจ้าอาวาส เพราะทำให้มีความกังวลในการปฏิบัติ แต่พระสงฆ์ที่
ท่านได้สำเร็จมรรคผลถึงขั้นนิพพานแล้วจัดว่าเป็นผู้หมดธุระในการทำความเพียรทางจิต (อเสกขะ)
ท่านเหล่านั้นสามารถทำหน้าที่พระสงฆ์ได้อย่างไม่มีความกังวล

3.3.3 การประกาศและเชิดชูปฏิปทาของพระปฏิบัติ

เนื่องจากหนังสือธรรมะของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานเกือบทั้งหมดศิษย์เป็นคณะเรียบ
เรียงจากคำสอนของท่านทั้งในรูปแบบการถอดเทปและบันทึกคำสอน ดังนั้นลักษณะคำสอนส่วนหนึ่ง
จึงเป็นการยกย่องปฏิปทาความเป็นอยู่ของท่านเหล่านั้น แม้ไม่ได้ต้องการยกย่องเชิดชูโดยตรงแต่
เนื้อหาที่ชี้ไปในทางยกย่องเชิดชู เพราะท่านปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ การประกาศและเชิดชูปฏิปทา
พระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานที่เลือกศึกษา ดังนี้

พระอาจารย์มหาบัวไฟฝันที่จะได้พบพระอาจารย์มั่นตั้งแต่สมัยที่ท่านเริ่มปฏิบัติใหม่ๆ
เมื่อได้พบแล้วจึงได้ตั้งใจศึกษากรรมฐานจากพระอาจารย์มั่นพร้อมทั้งคอยอุปัฏฐากรับใช้เป็น
เลขานุการส่วนตัวพระอาจารย์มั่น ดังนั้นท่านจึงได้ติดตามรับใช้พระอาจารย์มั่นกว่ารูปอื่นๆ ช่วงที่พระ
อาจารย์มั่นยังดำรงสังขารอยู่ ท่านกล่าวถึงปฏิปทาของพระอาจารย์มั่นด้วยความเคารพว่า

“...ในระยะที่อยู่กับหลวงปู่มั่นท่านจะสอนให้เราเป็นคนกินน้อย นอนน้อยพูด
น้อยปฏิบัติให้มาก หรือให้เป็นคนกินง่าย อยู่ง่าย นอนง่าย การไปการมาง่าย หมายถึง
ไม่ทำตนเป็นผู้ศหนักศักดิ์ใหญ่เป็นประเภทกรรมฐานขุนนาง หรือๆ หารๆ แต่วัตถุ
สิ่งของภายนอก แต่จิตใจหาคุณความดีมิได้เลย อันนี้ท่านไม่สรรเสริญ ท่านชื่นชม
บุคคลประเภทอ่อนน้อมถ่อมตนทำตัวประดุจผ้าขี้ริ้ว แต่ภายในใจนั้นทรูหราดงามด้วย
ธรรมจะเรียกว่าเศรษฐีธรรมก็ไม่ผิด...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

ความเป็นคนจริง พุดจริง ทำจริง มีผลปฏิบัติเป็นที่ประจักษ์แก่คนทั้งหลาย และมีจิตวิญญานความเป็นครูอาจารย์สูงของพระอาจารย์มั่นนี่เองที่ทำให้ศิษย์ทั้งหลายเคารพและยำเกรงท่าน ปฏิบัติตามระเบียบและคำสอนของท่านด้วยใจจริง ศิษย์ทั้งหลายต่างมุ่งหวังที่จะได้พบท่านเพื่อเป็นทัสสนานุตตริยะ หรือการเห็นที่ประเสริฐ ได้ฟังคำสอนของท่านรวมทั้งได้อุปัฏฐากรับใช้ท่านเพื่อเป็นสิริมงคลและเป็นบุญกุศลแก่ตน จึงกล่าวได้ว่าท่านเป็นคนรื้อฟื้นการปฏิบัติแบบพระป่าให้กลับมีชีวิตชีวอีกครั้ง เป็นต้นแบบของพระสุปฏิปันโนที่มีตัวตนอยู่จริง และเป็นปรากฏการณ์ที่สร้างชุมชนแห่งการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ จากนี้ไปในอนาคตอาจไม่มีพระสงฆ์รูปใดที่ทำได้อย่างใหญ่เหมือนกับท่านอีก

3.3.4 การนำเสนอแบบอย่างและแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง

การปฏิบัติของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานเป็นการปฏิบัติถูกต้องตามคำสอนพระพุทธศาสนา ดังนั้นท่านจึงมีความเจริญในธรรม เป็นแบบอย่างหรือต้นแบบของพระปฏิบัติทั้งหลาย แตกต่างจากผู้ปฏิบัติไม่จริงและอ้างว่าตนเป็นผู้ปฏิบัติดีและในที่สุดก็ไม่อาจผ่านอุปสรรคที่เข้ามาทดสอบความเป็นคนจริง เช่น ลากสักการะ สตรี ชื่อเสียง เป็นต้น ดังนั้นหนังสือธรรมะที่สื่อถึงการปฏิบัติและการสอนธรรมะของท่านจึงเป็นการได้นำเสนอแบบอย่างและแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องตามคำสอนพระพุทธศาสนา ปฏิบัติตามแล้วเห็นผลจริง แนวทางการปฏิบัติของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานที่เลือกศึกษา ดังนี้

พระอาจารย์ชาเป็นผู้มีพื้นฐานทางปริยัติ แม้จะเรียนปริยัติมาก่อนท่านก็ไม่ติดในปริยัติจนไม่มีความก้าวหน้าทางปฏิบัติ เป็นพระปฏิบัติที่ไม่ได้ดำเนินปริยัติ ทั้งสองอย่างท่านศึกษาและปฏิบัติแบบเกื้อกูลกัน เมื่อไม่ได้จาริกหาความสงบสุขไปในที่ต่างๆ อยู่จำพรรษาสอนธรรมะพระเณรและชาวบ้านสร้างศาสนทายาทที่มีคุณภาพและขยายเครือข่ายการปฏิบัติทั้งในและต่างประเทศ การสอนของท่านไม่ได้เป็นสักแต่ว่าสอนตามปริยัติ แต่ท่านสอนจากประสบการณ์จริง ดังนั้นคำสอนจึงมีความน่าสนใจ ดังที่ท่านสอนว่า

“...เหมือนอย่างกับน้ำในขวดนี้แหละ เมื่อเรารินมันทีละน้อย มันก็จะหยดนิด... นิด...นิด... พอเราเร่งรินให้เร็วขึ้น มันก็จะไหลติดต่อกันเป็นสายน้ำเดียวกันไม่ขาดตอนเป็นหยดเหมือนเวลาที่เรารินทีละน้อยๆ สติของเราก็เหมือนกัน ถ้าเราเร่งมันเข้า คือปฏิบัติให้สม่ำเสมอแล้ว มันก็จะติดต่อกันเป็นสายน้ำ ไม่เป็นน้ำหยดหมายความว่า ไม่ว่าเราจะยืน จะเดิน จะนั่ง จะนอน ความรู้อันนี้มันไม่ขาดจากกันมันจะไหลติดต่อกันเป็นสายน้ำ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

การอุปมาคำสอนนี้มีความงดงามลงตัว มองเห็นภาพชัดเจน ซึ่งคำสอนลักษณะนี้ไม่มีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เป็นการอุปมาจากผลการปฏิบัติจริงของท่านที่เห็นลักษณะสติเกิดขึ้นตั้งแต่สตินั้นยังไม่มีคุณสมบัติจนถึงความสมบูรณ์เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นสัมมาสติและเป็นพลังแห่งธรรมที่เอาชนะกิเลสได้ ผู้ปฏิบัติจนเห็นผลจริงเท่านั้นจึงสามารถอธิบายลักษณะของสติแบบนี้ได้

3.3.5 การสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน

พระสงฆ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบย่อมเป็นที่เคารพศรัทธาของคนทั้งหลาย การนำเสนอปฏิบัติของท่านเหล่านั้นส่วนหนึ่งมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้อ่าน ส่วนหนึ่งไม่ได้มีจุดมุ่งหมายลักษณะนั้น เป็นการนำเสนอตามความเป็นจริง แต่ความจริงนั้นทำให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใสศรัทธา เนื้อหาที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานที่เลือกศึกษาดังนี้

พระอาจารย์ฝั้นเป็นพระอริยสงฆ์ที่มีเมตตาสูง บุคลิกอ่อนโยนเป็นที่ประทับใจของผู้ที่ได้พบเห็นทั้งหลาย ช่วงที่ท่านหยุดจาริกไปในที่ต่างๆ อยู่จำพรรษาประจำในที่นั้นโดยเฉพาะวัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร จะมีญาติโยมเดินทางไปนมัสการท่านในแต่ละวันมิได้ขาด บางครั้งท่านเดินทางไปบิณฑบาตโปรดญาติโยมต่างจังหวัดก็จะมีคนรอตักบาตรท่านอย่างเนืองแน่น ดังข้อความในหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของท่านว่า

“...ในเช้าวันนั้นมีแม่ชีจากสำนักวัดสนามพราหมณ์เดินทางจากวัดไปใส่บาตร หลวงปู่ฝั้นที่วัดถ้ำหัวาเนื่องจากมีผู้มีจิตเลื่อมใสศรัทธาในท่านมาก จึงมาใส่บาตรกันอย่างล้นหลาม ท่านจึงขอร้องให้ใส่บาตร แต่เพียงรายละเอียดหนึ่งช้อนกาแฟ แม้กระนั้นยังไม่ทันสุดแถวคนใส่บาตร ข้าวก็ล้นบาตรอยู่ นอกจากนี้ในปีเดียวกันท่านยังรับอาราธนาแสดงพระธรรมเทศนาที่วัดเขาน้ำเต้า ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

การที่มีคนศรัทธาและไปรอทำบุญกับท่านมากมายเช่นนี้เพราะชาวบ้านเลื่อมใสในการปฏิบัติหรือข้อวัตรปฏิบัติของท่านนั่นเอง เมื่อได้ทำบุญตักบาตรกับพระสุปฏิปันโน พระผู้เป็นเนื่อนาบุญอันดีเช่นนี้ย่อมจะได้รับอานิสงส์แห่งบุญมาก บางคนอาจไม่ได้คิดเรื่องบุญแต่ต้องการได้พบผู้ปฏิบัติดี ได้พูดคุยถามปัญหาธรรมด้วยก็มีความปลื้มปิติและถือว่าเป็นมงคลแห่งชีวิต

3.4 ลักษณะเฉพาะของหนังสือ

หนังสือธรรมะของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานมีลักษณะเฉพาะประกอบด้วย การถ่ายทอดจากการบันทึกคำสอน เน้นสอนเรื่องศีลธรรม จริยธรรม และกรรมฐาน การได้องค์ความรู้เรื่องอื่น

โดยอ้อม การสอนจากประสบการณ์ปฏิบัติโดยตรง และการมุ่งให้ปฏิบัติตามคำสอนเพื่อความสงบสุขแห่งจิตใจ ดังนี้

3.4.1 การถ่ายทอดจากการบันทึกคำสอน

หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานมีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากหนังสือทั่วไปคือมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่พระสายปฏิบัติเรียบเรียง คือพระอาจารย์มหาบัวเท่านั้น นอกนั้นท่านไม่นิยมเขียน ที่ปรากฏเป็นรูปเล่มแก่สายตาผู้อื่นเกิดจากการรวบรวมของศิษย์ที่ต้องการถ่ายทอดคำสอนอันล้ำค่าของอาจารย์ของตน เพื่อบูชาคุณอาจารย์ของตน เพื่อแจกเป็นธรรมทาน และเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของนักปฏิบัติทั้งหลาย ลักษณะการรวบรวมมีทั้งการถอดเทปและจดบันทึกคำสอนแล้วจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มภายหลัง ทั้งนี้การถอดเทปไม่ใช่เป็นการถอดคำต่อคำ แต่เป็นการเรียบเรียงสำนวนใหม่เหมือนการเขียนหนังสือ ดังนั้นสำนวนภาษาจึงไม่ใช่ลักษณะภาษาพูด แต่เป็นภาษาเขียน การที่หนังสือมีลักษณะถูกถ่ายทอดจากศิษย์ เพราะพระปฏิบัติท่านไม่ต้องการอวดอ้างการปฏิบัติของตน รวมทั้งไม่ต้องการให้คนอื่นเข้าใจว่าท่านอวดอ้างตนเป็นผู้วิเศษแล้วนำลาภสักการะมาถวาย การถ่ายทอดบันทึกคำสอนที่เลือกศึกษา ดังนี้

“...ธรรมเทศนาชุดแรกนี้พระภิกษุวิริยงค์กับพระภิกษุทองคำเป็นผู้บันทึกในสมัยท่านอาจารย์อยู่จำพรรษา ณ เสนาสนะป่าบ้านโคกนามน ตำบลตองโขบ อำเภอเมืองสกลนคร และตอนแรกไปอยู่เสนาสนะป่าบ้านหนองผือ ตำบลนาใน อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ข้าพเจ้ารับเอาบันทึกนั้นพร้อมกับขออนุญาตท่านอาจารย์พิมพ์เผยแพร่ ท่านก็อนุญาตและสั่งให้ข้าพเจ้าเรียบเรียงเสียใหม่เรียบร้อย ตัดส่วนที่ไม่ควรเผยแพร่ออกเสียบ้าง ข้าพเจ้าก็ได้ปฏิบัติตามนั้นทุกประการ ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2562)

ข้อความที่นำมาแสดงนี้มีที่มาจากหนังสือมุตโตทัยของพระอาจารย์มั่นที่คณะศิษย์เป็นผู้เรียบเรียงและนำมาเผยแพร่ หากสังเกตเนื้อหาของมุตโตทัยจะพบว่ามีศัพท์เทคนิคค่อนข้างเยอะ เช่น ปาบโก สัทโท (ชื่อเสียงชั่ว) มาตาเบติกสมุภโว (เกิดจากแม่และพ่อ) โอทนกุมมาสปัจจัย (มีข้าวและขนมกุมมาสเป็นปัจจัย) สัมภวธาตุ (ธาตุที่ทำให้เกิด) ((หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2562) ผู้เขียนสันนิษฐาน 3 ประเด็นคือ 1) พระอาจารย์มั่นมีพื้นฐานบาลีเพราะสมัยก่อนพระสงฆ์เรียนคัมภีร์มูลกัจจายน์ 2) พระอาจารย์มั่นอ่านหนังสือที่มีศัพท์เฉพาะก่อนแสดงธรรม 3) พระอริยคุณาธาร หรือพระอาจารย์เส็งเป็นมหาเปรียญ ตอนที่ท่านเรียบเรียงบันทึกเป็นรูปเล่มตามคำแนะนำของพระอาจารย์วิริยงค์กับพระอาจารย์ทองคำท่านได้เทียบเคียงศัพท์เฉพาะเพื่อความสมบูรณ์ ทั้งนี้ผู้เขียนไม่ได้มีเจตนากล่าวดูหรือลบหลู่ว่าท่านแต่งเติมคำสอนเดิมของพระอาจารย์มั่น เป็นเพียงสันนิษฐานตามลักษณะเนื้อหาและที่มาของหนังสือเท่านั้น

3.4.2 การเน้นสอนเรื่องศีลธรรม จริยธรรม และกรรมฐาน

หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานไม่ได้นำเสนอเฉพาะเรื่องกรรมฐานเท่านั้น แต่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศีลธรรม วินัย จริยธรรมด้วย ซึ่งเนื้อหาเหล่านี้เป็นคำสอนหลัก ส่วนเนื้อหาอื่นๆ เป็นองค์ประกอบตามบริบทเนื้อหาธรรมะเท่านั้น ทั้งนี้เพราะท่านต้องการสอนให้ผู้ฟังได้เข้าใจความจริงของชีวิตและวิถีปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาเรื่องความทุกข์โดยเฉพาะ การเน้นสอนเรื่องศีลธรรม จริยธรรม และกรรมฐานที่เลือกศึกษา เช่น พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงความต้องการของมนุษย์ ไหวพจน์ของธรรม และจุดมุ่งหมายการสอนของพระพุทธเจ้าว่า

“...สิ่งที่มนุษย์เราต้องการอยู่ทุกวันนี้ไม่ใช่เรื่องให้มันสงบ แต่ต้องการที่จะระงับทุกข์เพื่อให้มันเกิดสุข เมื่อมันมีสุขมีทุกข์อย่างนี้มันก็เรียกว่า มีภพ มีชาติอยู่อย่างนั้น แต่ในความหมายของพระพุทธเจ้าแล้วให้ปฏิบัติจนมันเหนือสุขเหนือทุกข์มันจึงจะสงบ แต่พวกเราคิดกันไม่ได้ ตรงนี้ก็ว่าสุขนั่นแหละดีแล้ว ได้สุขเท่านั้นก็พอแล้ว...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

ความหมายของข้อความนี้คือมนุษย์ต้องการความสงบสุขแห่งจิตใจ เพราะมองว่าชีวิตมีแต่ความวุ่นวายและเป็นทุกข์ ดังนั้นจึงต้องการความสงบแห่งจิตใจ พระอาจารย์ชาอธิบายด้านขนานคือการระงับทุกข์ ซึ่งมีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน เพราะสงบหรือสุขก็คือการระงับทุกข์นั่นเอง สุขและทุกข์ในที่นี้หมายถึงเอาสุขและทุกข์ตามความเข้าใจของชาวบ้าน ไม่ใช่สุขระดับวิชาและทุกข์ระดับอวิชา ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้อยู่เหนือสุขและทุกข์ระดับนี้

3.4.3 การได้องค์ความรู้เรื่องอื่นโดยอ้อม

หนังสือธรรมะมีองค์ความรู้ด้านอื่นๆ ตามบริบทของเนื้อหา เช่น ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สภาพสังคม เศรษฐกิจ การศึกษา วัฒนธรรม การปกครอง นิเวศวิทยา โหราศาสตร์ องค์ความรู้ที่เลือกศึกษาโหราศาสตร์ โดยตอนที่โยมแม่ให้กำเนิดพระอาจารย์มหาบัว คุณตาของท่านซึ่งมีความรู้เรื่องโหราศาสตร์เมื่อเห็นสายรกพันคือเด็กชายบัวท่านจึงพูดแก้เคล็ดว่า สายบาตรๆ เด็กน้อยคนนี้นั้นจะได้บวชเป็นพระแล้วก็ได้เป็นนักปราชญ์ นี่คือทางสายบาตร ซึ่งที่มาของสายบาตรเป็นการตีความตามลักษณะที่เป็นจริง ดังข้อความในหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติว่า

“...โยมตาได้ทำนายความเป็นไปไว้ 3 อย่าง คือ 1) สายโซ่ หมายถึง ไปทางโจรขโมย...ถ้าเป็นโจร ก็เป็นประเภทคุกตะรางแตก 2) สายกำยำ (สายถุงดินปืน) หรือสายสะพายปืน หมายถึง เป็นนายพรานเดินตามรอยพ่อ...ถ้าเป็นพรานจะมีความชำนาญานาลือลั่นป่า 3) สายบาตร หมายถึง จะได้ออกบวชเป็นพระ...ถ้าเป็นนักปราชญ์ก็จะเหยียบแผ่นดินสะเทือน ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

เมื่อเด็กชายบัวเตบโตขึ้นก็ได้บวชตามที่คุณตาทำนายเป็นเคล็ดไว้และไม่ใช่เป็นเพียงภิกษุธรรมดารูปหนึ่งที่บวชตามประเพณีเท่านั้น แต่เป็นภิกษุที่มีบทบาทสำคัญรูปหนึ่งบรรดาพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานที่ได้รื้อฟื้นรูปแบบการปฏิบัติของพระป่าหรือพระอรัญญวาสีที่เคยมีบทบาทตั้งแต่สมัยสุโขทัยและห่างหายไปจากสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน สร้างต้นแบบพระป่าตามอุดมคติพระพุทธศาสนาสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน และเป็นช่วงที่การปฏิบัติกรรมฐานในไทยเจริญรุ่งเรืองที่สุด

3.4.4 การสอนจากประสบการณ์ปฏิบัติ

หนังสือธรรมะมีเอกลักษณ์อย่างหนึ่งคือสอนจากการปฏิบัติตรงของผู้สอน ความจริงแล้วแม้ปริยัติก็มีที่มาจากประสบการณ์ตรงของพระพุทธเจ้าและพระสาวกของพระองค์เหมือนกัน แต่ปริยัติรวบรวมไว้เป็นคำสอนหรือหลักการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้นจึงทำให้มองไม่ค่อยเห็นภาพชัดเจนเหมือนกับการถ่ายทอดเชิงประสบการณ์ตรง คำสอนของพระสายปฏิบัติอีสานท่านสอนจากประสบการณ์ตรงที่สอดคล้องกับปริยัติ ดังนั้นจึงทำให้มีความน่าสนใจและเข้าใจแนวทางปฏิบัติได้ชัดเจน ดังที่พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงการสอนของครูอาจารย์ว่า

“...ครูอาจารย์สอนไปโดยอรรถโดยธรรม เรื่องกิเลสมันก็แทรกขึ้นมาในขณะที่ฟังนั้นและไม่รู้ว่ามันเป็นกิเลส เลยหลงไปตามกลของมันว่าท่านดูว่ากล่าว ว่าท่านจ้ำจี้จ้ำไชอะไรต่างๆ นานาไปเสีย กิเลสไม่ชอบเรื่องอย่างนี้เพราะเป็นเรื่องกระเทือนหัว กิเลสกิเลสจะชอบยังไง เพราะการดูคำสั่งสอนนั้นเป็นเรื่องของธรรมและเป็นเรื่องที่ถูกธรรม เมื่อไม่รู้กลมาของกิเลสก็ให้มันหลอกให้คิดอย่างนั้นแหละ เราไม่รู้เรื่องกลลวงเหล่านี้ซึ่งมีอยู่เต็มหัวใจด้วยกันทุกคน...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

ข้อความนี้กล่าวถึงการสอนกรรมฐานของครูอาจารย์ ซึ่งท่านต้องมีดูว่ากล่าวบ้างเป็นธรรมดาของครู ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอุปนิสัยและจิตวิญญาณความเป็นครูของท่านนั้นๆ ด้วย เช่น พระอาจารย์มั่น ท่านเป็นคนจริงจัง มีความตั้งใจที่จะให้ศิษย์ได้มรรคผลนิพพานตามวาสนาธรรมและความเพียรของตน ดังนั้นจึงเข้มงวดในการสอนและฝึก ข้อดีคือเป็นการได้ใจหรือเผากิเลสให้ร้อน เพราะการข่มและละกิเลสต้องทำจริง หากทำแหละแหละไม่อาจสู้กิเลสได้

3.4.5 การมุ่งให้ปฏิบัติตามคำสอนเพื่อความสงบสุขแห่งจิตใจ

ความสงบสุขแห่งจิตใจคือเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งความสงบสุขในที่นี้หมายถึงเอาพระนิพพานอันเป็นความสงบสุขที่พ้นจากกิเลสทั้งหลายแล้ว กิเลสไม่อาจทำให้กำเริบได้อีก หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติมีเป้าหมายหลักคือสอนเพื่อให้ผู้ปฏิบัติมีใจสงบสุขตามคติพระพุทธศาสนา เนื้อหาอื่นๆ ที่ปรากฏในหนังสือเป็นเป้าหมายรอง คำสอนที่มุ่งให้ผู้ปฏิบัติเกิดความสงบสุขทางจิตใจที่เลือกศึกษาคือการสอนวิธีเดินจงกรมของพระอาจารย์ชา ดังนี้

“...การกำหนดก็แล้วแต่แต่ละคน ตามใจ บางคนก่อนออกเดินก็แผ่เมตตาสัตว์
ทั้งหลายทั้งปวง สารพัดอย่าง แล้วก็ก้าวเท้าขวาออกก่อนให้พอดี ให้นึก “พุทโธ...
พุทโธ...” ตามการก้าวเดินนั้น ให้มีความรู้ในอารมณ์นั้นไปเรื่อย ถ้าใจเกิดฟุ้งซ่าน หยุด
ให้มันสงบ ก้าวเดินใหม่ให้มีความรู้ตัวอยู่เรื่อยๆ ต้นทางออกก็รู้จักรู้จักหมด ต้นทาง กลาง
ทาง ปลายทาง ทำความรู้นี้ให้ติดต่อกันอยู่เรื่อยๆ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), 2558)

การเดินจงกรมเป็นการปฏิบัติในอิริยาบถอย่างหนึ่งบรรดาอิริยาบถ 4 คือ ยืน เดิน
นั่ง นอน และเป็นอิริยาบถที่แก่งว้างได้ดี เป็นการได้ฝึกความอดทน สมาธิที่เกิดขึ้นตั้งได้นาน นอกจากนี้
ยังทำให้กายได้เคลื่อนไหว เป็นประโยชน์ทางกายภาพด้วย การเปลี่ยนอิริยาบถเป็นการได้ปรับสมดุล
แห่งร่างกาย ผู้ปฏิบัติที่ชอบอยู่ในอิริยาบถเดี๋ยวนั่งมักจะเกิดอาการเหน็บชา ปวดหลัง ปวดเอว ซึ่ง
เป็นผลเสียต่อสุขภาพ ดังนั้นจึงควรได้มีการปรับเปลี่ยนอิริยาบถให้เหมาะสม ขณะเดินจงกรมให้
กำหนดอารมณ์หรือมีสติกำหนดอาการก้าวเดินนั่นเอง หากเกิดฟุ้งซ่านให้หยุดพิจารณา เมื่อใจสงบจึง
ก้าวเดินใหม่ ทำอย่างนี้ติดต่อกันไปเรื่อยๆ จิตจะนิ่ง สติจะค่อยๆ สมบูรณ์ขึ้นโดยลำดับ

ตามที่กล่าวมานี้เป็นลักษณะเฉพาะของหนังสือธรรมะในแง่ลักษณะร่วม นอกจากนี้
ยังพบว่าหนังสือธรรมะบางเล่มมีเนื้อหาแตกต่างจากเล่มอื่นๆ ซึ่งจะได้นำมากล่าวในหัวข้อนี้ นั่นคือ
การทอดผ้าป่าในมิติเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรม และเป็นการสร้างพลัง (เพิ่มสมรรถนะ เพิ่มคุณค่า) ดังนี้

1) ผ้าป่าในมิติทุนทางวัฒนธรรม

ผ้าป่าเกิดจากคำสอนส่วนพระวินัยเกี่ยวกับภิกษุพิจารณาผ้าที่ชาวบ้านทิ้งไว้แล้ว
นำมาซัก ตัดเย็บ ย้อมเป็นจีวรนุ่มๆ ต่อมาพัฒนาการมาเรื่อยๆ ชาวบ้านมีการนำผ้าไปวางทอดไว้
ด้วยความตั้งใจเพื่อให้พระสงฆ์ได้พิจารณาเพื่อนำไปทำจีวร ทั้งนี้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ท่าน
การออกไปหาผ้าเองที่ป่าช้าเป็นต้นแล้วนำมาทำเป็นจีวรจึงไม่ค่อยมีเหมือนในอดีต ปัจจุบันจะกล่าวว่า
ไม่มีแล้วก็ไม่ผิด การทอดผ้าป่าในปัจจุบันเป็นเพียงสัญลักษณ์เท่านั้น ที่ว่าเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรม
หมายถึงชาวพุทธมีนิสัยชอบทำบุญ (ทาน) เมื่อนับถือพระพุทธศาสนาแล้วก็ได้มีผสมผสานกับ
วัฒนธรรมการให้ของตน ในส่วนของการทอดผ้าป่าเป็นการนำรูปแบบการทอดและพิจารณาผ้า
บังสกุลมาเป็นรูปแบบการถวายทานเพื่อระดมทุนพัฒนาวัด เช่น ก่อสร้างเสนาสนะสงฆ์ เป็นต้น ดังนั้น
ประเพณีการทอดผ้าป่าจึงเป็นวิธีการที่ได้แบ่งเบาภาระการพัฒนาวัดของเจ้าอาวาสและชาวบ้านได้
เป็นอย่างดี

2) ผ้าป่าในมิติการสร้างพลัง (Empowerment)

การสร้างพลังในที่นี้หมายถึงเอากการเพิ่มสมรรถนะหรือเพิ่มคุณค่า ซึ่งปรากฏในรูปแบบ
กิจกรรมการทอดผ้าป่านั้นคือการทอดผ้าป่าช่วยชาติของพระอาจารย์มหาบัว การทอดผ้าป่าใน

รูปแบบดังกล่าวนี้ไม่ใช่เรื่องใหม่เสียทีเดียว เพราะเป็นการต่อยอดจากวิธีการระดมทุนช่วยชาติเวลาประเทศชาติเกิดปัญหาทางเศรษฐกิจของสถาบันพระมหากษัตริย์และผู้บริหารประเทศ การทอดผ้าป่าช่วยชาติไม่ใช่การระดมทุนพัฒนาวัดเหมือนดังที่พระสงฆ์และชาวบ้านทั่วไปทำอยู่ แต่เป็นการระดมทุนแก้ปัญหาเศรษฐกิจโดยความริเริ่มของพระอาจารย์มหาบัวและได้รับความร่วมมือจากรัฐ ซึ่งการช่วยชาตินี้พระอาจารย์มหาบัวเห็นว่าเป็นกิจของสงฆ์อย่างหนึ่งดังที่ท่านกล่าวว่า

“...นี่พระสงฆ์ออกมาช่วยนี้ เรียกว่า ทำกิจสงฆ์โดยสมบูรณ์ นี่ผลงานของสงฆ์ เป็นงานอย่างนี้ สงฆ์ต้องช่วยชาติซิ ช่วยโลกช่วยสงสารสัตว์ทั้งหลายพระพุทธเจ้าท่านว่า มหาการุณิก โนโล ทิตายะ สัพพะปาณินัง พระพุทธเจ้าทรงพระเมตตาตามหาการุณิคุณอันยิ่งใหญ่ ฟังซิ แล้วทำประโยชน์ให้แก่สัตว์นี้ ไม่มีประมาณ นั้นแหละแปลออกมา ทำประโยชน์ให้สัตว์โลกไม่มีประมาณเลย...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

กล่าวได้ว่าพระอาจารย์มหาบัวได้อาศัยหลักการสงเคราะห์ อนุเคราะห์ผู้อื่นที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนไว้ และรูปแบบทางพระพุทธศาสนาคือการทอดผ้าบังสุกุลถวายพระสงฆ์ที่เป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมของสถาบันสงฆ์ไทยระดมทุนช่วยชาติแก้ปัญหาและปรากฏว่าทำได้สำเร็จ นับว่าเป็นความสำเร็จที่พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการสร้างพลังผ้าป่าแก้วิกฤติเศรษฐกิจชาติ

สรุปได้ว่า หนังสือธรรมะในงานวิจัยนี้เป็นผลงานของพระปฏิบัติสายอีสานทั้ง 5 รูป แบ่งเป็น 2 ประเภท ใหญ่ๆ คือ แบ่งตามลักษณะเนื้อหา ได้แก่ 1) หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติ มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติของตน และหลักคำสอนส่วนหนึ่ง 2) หนังสือธรรมะประเภทคำสอน มีเนื้อหาเกี่ยวกับกรรมฐาน ศีลธรรม จริยธรรม รวมทั้งวินัยพระสงฆ์ บรรดาหนังสือธรรมะทั้ง 2 ประเภท หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติมีโครงสร้างเนื้อหาที่มีลักษณะร่วมประกอบด้วย ชาติกำเนิด ชีวิตสมัยเป็นฆราวาส การบรรพชาและอุปสมบท การศึกษาและปฏิบัติกรรมฐาน การเผยแผ่ศาสนา และอาพาธและการละสังขาร ส่วนหนังสือธรรมะประเภทคำสอนไม่ได้มีลักษณะร่วมเหมือนหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติ แต่มีโครงสร้างเฉพาะตนตามจุดมุ่งหมายการสอนของผู้แต่ง ลักษณะการนำเสนอเนื้อหาหรือสารในหนังสือธรรมะแบ่งเป็น 4 ลักษณะ คือ 1) ประวัติ 2) หลักธรรม คำสอน 3) ประสบการณ์การตรึงค์ 4) เรื่องลึกลับ อัศจรรย์

เนื้อหา/สารของหนังสือธรรมะในมิติของการให้ความรู้สรุปได้เป็น 3 ประเภทตามลักษณะการสื่อสาร ได้แก่ 1) เนื้อหา/สารประเภทให้ความรู้เฉพาะด้าน คือประวัติของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสาน 2) การให้ความรู้รจโรใจ มีสารหลักคือทำให้ผู้รับสารมีความกล้าหาญ มั่นใจ ภาคภูมิใจในสถานะของตนและการทำความดี และทำให้จิตใจผู้รับสารสงบ ไม่คิดเบียดเบียนผู้อื่น 3) การให้ความรู้โน้มน้าวใจ เช่น อุดมการณ์แฝงต่างๆ ที่แทรกในหนังสือ เช่น อุดมการณ์เชิงนิเวศ เป็นต้น

หนังสือธรรมะของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานมีจุดมุ่งหมายในการเผยแผ่ประกอบด้วย การนำเสนอ อัตชีวประวัติของพระปฏิบัติ การนำเสนอผลงานของพระปฏิบัติ การประกาศและเชิดชูปฏิปทาของ พระปฏิบัติ การนำเสนอแบบอย่างและแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง และการสร้างความเลื่อมใสศรัทธาแก่ พุทธศาสนิกชน ส่วนลักษณะเฉพาะประกอบด้วย การถ่ายทอดจากการบันทึกคำสอน เน้นสอนเรื่อง ศีลธรรม จริยธรรม และกรรมฐาน การได้อรรถความรู้เรื่องอื่นโดยอ้อม การสอนจากประสบการณ์ ปฏิบัติโดยตรง และการมุ่งให้ปฏิบัติตามคำสอนเพื่อความสงบสุขแห่งจิตใจ และในลำดับต่อไปผู้วิจัย จะนำเสนอบทที่ 4 สารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระปฏิบัติสายอีสาน

บทที่ 4

สารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระปฏิบัติสายอีสาน

สารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระปฏิบัติสายอีสาน เป็นการศึกษาวิเคราะห์สาระสำคัญ ด้านหลักธรรมและคำสอนจากเนื้อหาในหนังสือธรรมะของพระสงฆ์องค์สำคัญ 5 รูป ได้แก่ หนังสือธรรมะของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี พระอาจารย์ชา สุภทฺโท และพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน ผลการศึกษาพบว่าสารัตถธรรมที่ปรากฏในเนื้อหาหนังสือธรรมะของพระปฏิบัติสายอีสานทั้ง 5 รูปดังกล่าวนี้ สามารถจำแนกได้เป็น 3 สารัตถธรรม ได้แก่ 1) เรื่องกุศล 2) เรื่องสภาวะธรรม 3) เรื่องกรรมฐาน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.1 สารัตถธรรมเรื่องกุศล

ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติจำนวน 14 เล่ม ผลการศึกษาสารัตถธรรมเรื่องกุศลพบว่ามี 2 ประเภท ได้แก่ กุศลกรรม และอกุศลกรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.1.1 สารัตถธรรมเรื่องกุศลกรรม

ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติจำนวน 14 เล่ม ผลการศึกษาสารัตถธรรมเรื่องกุศลกรรมพบว่ามี 10 คำสอน ได้แก่ บุญ ศีล ศรัทธา ความกตัญญู หิริและโอตตปปะ ความเคารพ ความเพียร พรหมวิหาร สติ สมาธิ ความกตัญญู หิริและโอตตปปะ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

กุศลกรรม หมายถึง กรรมที่เปนกุศล กรรมดี การกระทำที่ดี ฉลาด เกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คืออโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ (Kusala-kamma: wholesome action; good deed) (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550)

กุศล หมายถึง “ความดี ความงาม สิ่งที่ดี นิยมใช้คู่กับคำว่า บุญ เป็นบุญกุศล และคู่กับคำว่ากรรม เป็นกุศลกรรม ซึ่งก็มีความหมายว่า บุญ ความดี กรรมดี เหมือนกัน” (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9 ราชบัณฑิต), 2551)

คำว่า “กุศล” มีความหมายว่า “บุญ ความดี เรื่องที่ดี กรรมดี กรรมที่กำจัดสิ่งชั่วร้าย มีรูปวิเคราะห์ว่า “กุจฉิเต ปาปธมเม ฉินทติ ลุณาตติ กุสลํ (จิตต์) ธรรมชาติใดตัดทำร้ายบาปธรรมทั้งหลาย อันน่ารังเกียจ จิตนั้นชื่อว่า กุศล” (สิม รัตนะ, 2556)

ลักษณะหรือคุณสมบัติของกุศล มีอยู่ 4 คำ ได้แก่

1) อาโรคยะ แปลว่า ความไม่มีโรค คือสภาพจิตที่ไม่มีโรค อย่างที่นิยมเรียกกันบัดนี้ว่า สุขภาพจิต หมายถึงสภาวะหรือองค์ประกอบที่เกื้อกูลต่อสุขภาพจิต ทำให้จิตไม่ป่วยไข้ ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย เป็นจิตแข็งแรง คล่องแคล่ว สบาย ใช้งานได้ดีเป็นต้น

2) อนวัชชะ แปลว่า ไม่มีโทษ หรือไร้ตำหนิ แสดงถึงภาวะที่จิตสมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่เสียหายหรือไม่มีของเสีย ไม่มีวามอง ไม่ขุ่นมัว สะอาด เกลี้ยงเกลา เอี่ยมอ่อง ผ่องแผ้ว เป็นต้น

3) โภคผลสัมมุต แปลว่า เกิดจากปัญญา หรือเกิดจากความฉลาด หมายถึง ภาวะที่จิต ประกอบอยู่ด้วยปัญญาหรือมีคุณสมบัติต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากความรู้ความเข้าใจ สว่าง มองเห็น หรือรู้เท่าทันความเป็นจริง สอดคล้องกับหลักที่ว่ากุศลธรรมมีโยนิโสมนสิการ คือความรู้จักคิดแยกคายหรือรู้จักทำใจอย่างฉลาดเป็นปทัฏฐาน

4) สุขวิบาก แปลว่า มีสุขเป็นวิบาก คือเป็นสภาพที่ทำให้มีความสุข เมื่อกุศลธรรม เกิดขึ้นในใจ ย่อมเกิดความสุขสบายคล่องใจในทันทีนั่นเอง ไม่ต้องรอว่าจะมีผลตอบแทนภายนอกหรือไม่ เหมือนกับว่าร่างกายแข็งแรงไม่มีโรคเบียดเบียน (อโรค) ไม่มีสิ่งสกปรกเสียหาย ไม่มีมลทิน หรือของที่เป็นพิษภัยมาพองพาน (อนวัชชะ) และรู้ว่าอยู่ในที่มั่นคงถูกต้องเหมาะสม (โภคผลสัมมุต) ถึงจะไม่ได้เสพเสวยสิ่งใดพิเศษออกไป ก็ย่อมมีความสุขสบาย ได้เสวยความสุขอยู่แล้วในตัว (อภิ.สง.อ. 75/151-152 อ่างใน อินทร์ เอียด, 2558)

กุศล มีความหมายเชิงนิรุกติศาสตร์ 5 ประการ คือ

- 1) สภาพที่กระทำบาปธรรมอันนำตำหนิให้หวั่นไหว คือให้สิ้นคลอน พินาศไป
- 2) สภาพที่กำจัดบาปธรรมที่นอนเนื่องในกระแสดิจของเหล่าสัตว์ โดยอาการอันนำตำหนิ
- 3) สภาพอันบุคคลพึงถือเอาด้วยปัญญา ซึ่งกระทำบาปธรรมอันนำตำหนิให้อ่อนกำลัง หรือให้หมดไป
- 4) สภาพอันตัดถอนฝ่ายเศร้าหมองเหมือนหย้าคาที่บาดมือ
- 5) สภาพอันทำลายบาปธรรมนำตำหนิ (อภิ.สง.อ. 75/153 อ่างใน อินทร์ เอียด, 2558)

เนื้อหาในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานทั้ง 5 ได้กล่าวถึงกุศล 2 ประเภท ได้แก่ กุศลธรรม และกุศลกรรม กุศลธรรมคือธรรมที่เป็นความถูกต้องดีงาม ความฉลาด หรือความเจริญ คนประพฤติกุศลธรรมคือคนที่รู้จักความเจริญและความเสื่อมแล้วเลือกทำแต่ความเจริญ มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับบุญ ส่วนกุศลกรรม คือการกระทำที่เป็นความถูกต้องดีงามทั้งหลาย เกิดจากใจที่ไม่โลภ (อโลภะ) ไม่โกรธ (อโมหะ) และไม่หลง (อโมหะ) หมายถึงทั้งที่เป็นการกระทำทางกาย (กายกรรม) การกระทำทางวาจา (วจีกรรม) และการกระทำทางใจหรือกรรมทางใจ (มโนกรรม) กุศลกรรมนิยมใช้กับการรักษาศีลเท่านั้น หากทำความดีอย่างอื่น เช่น ให้ทาน จะเรียกว่า

ทำความดี ทำบุญ หรือบำเพ็ญกุศลธรรม ความแตกต่างของกรรม 3 ประเภทนี้คือ กายกรรมและวจีกรรม จัดเป็นศีลและการละเมิดศีล ส่วนมโนกรรมไม่จัดเป็นศีลและการละเมิดศีล เพราะเป็นกิริยาทางใจ ไม่ได้เป็นการแสดงออกภายนอก และไม่ได้เบียดเบียนคนอื่นให้ได้รับความเดือดร้อน

จากการศึกษาสารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระปฏิบัติสายอีสาน พบว่า ท่านกล่าวถึงกุศลธรรม และกุศลกรรมจำแนกเป็นบุญ ศีล ศรัทธา กตัญญู หิริโอตตปปะ ความเคารพ ความเพียร หิริโอตตปปะ ดังนี้

(1) กุศลในมิตินิบุญ ประกอบด้วย 1) การทำบุญตักบาตรกับพระสงฆ์ 2) บุญคือความสุขใจ เกิดจากจิตที่พิจารณาการทำความดีนั้นแล้วเกิดความสุข ซึ่งกุศลลักษณะนี้เกี่ยวข้องกับอาการของจิต 3) บุญตามประเพณีที่ได้สืบทอดกันมา เช่น การทำบุญออกพรรษาของชาวล้านนา เป็นต้น 4) บุญเกิดการทำกิจวัตรและการปฏิบัติตามพระวินัย ซึ่งการกระทำดังกล่าวส่งผลให้เกิดความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา และทำให้ผู้อื่นมีความเลื่อมใสศรัทธา (2) กุศลในมิตินิการรักษาศีล ผลของการรักษาศีลคือทำให้ไม่มีโทษทางกายและวาจา และส่งเสริมการปฏิบัติธรรมในระดับสูงคือสมาธิและปัญญา (3) กุศลในมิตินิศรัทธา (ความเชื่อต่อพระรัตนตรัย) เช่น เชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม (4) กุศลในมิตินิความกตัญญู คือรู้บุญคุณของผู้มีพระคุณ เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ เป็นต้น และทำความดีตอบแทนท่าน (5) กุศลในมิตินิหิริและโอตตปปะ คือการละอายต่อการทำชั่ว ซึ่งเป็นเหตุของการละเว้นชั่ว (6) กุศลในมิตินิความเคารพ โดยต่อพ่อแม่ครูอาจารย์ เช่น พระอาจารย์มหาบัวเคารพต่อพระอาจารย์มั่น ปรณนิบัติรับใช้ท่านด้วยความเคารพ เป็นต้น ซึ่งความเคารพนี้ทำให้ปฏิบัติดีต่อกันและอยู่ร่วมกันด้วยความสุข

รายละเอียดของสารัตถธรรมเกี่ยวกับกุศลกรรมในหนังสือธรรมะของพระปฏิบัติสายอีสานทั้ง 5 รูปในมิติตามที่กล่าวมา ดังนี้

4.1.1.1 ลักษณะคำสอนเรื่อง “บุญ”

บุญ แปลว่า ธรรมชาติที่ชำระสันดานของสัตว์ให้สะอาดหมดจด ความหมายคือความสุข ดังพระบาลีในเมตตสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่ากล่าวบุญเลย คำว่า ‘บุญ’ นี้ เป็นชื่อของความสุข” (ขุ.ธ. (ไทย) 25/22/366) เพราะเมื่อสันดานหรือใจสะอาดหมดจดแล้วความสุขก็เกิดขึ้น “บุญ” หมายถึง “ความดี หรือคุณงามความดี” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2553) “บุญคือความดี ความถูกต้อง กรรมดี กรรมงาม” ” (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9 ราชบัณฑิต), 2551)

บุญมีองค์ประกอบ 3 อย่าง ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา (ที.ปา. (ไทย) 11/305/269) เรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ คือที่ตั้งแห่งการทำบุญ เรื่องที่จัดเป็นการทำความดี หลักการทำความดี ทางทำความดี (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550) โดยทานคือการให้ บริจาค เสียสละ อนุเคราะห์ สงเคราะห์ ช่วยเหลือ ศีลคือการรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย ไม่ทำผิดหรือทำความเดือดร้อนต่อผู้อื่น รวมทั้งต่อตนเองด้วย โดยไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ฆ่ามนุษย์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในสามิภรรยาผู้อื่น ไม่โกหก

หลอกลวง และไม่ดื่มสุราและเมรัย ส่วนภาวนาเป็นการเจริญจิต เพื่อให้เกิดความสงบและเข้าใจ
สังขารทั้งหลาย

ตัวอย่างคำสอนเรื่องบุญของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงการทำบุญของชาวเชียงใหม่ซึ่งมีลักษณะเฉพาะแตกต่างจาก
พิธีบุญของภาคอื่นๆ ในหนังสือธรรมะประเภทชีวิตประวัติ ความว่า

“...วันออกพรรษาเขาจะทำบุญพิเศษ เช่น การทำขนมแบบง่ายๆ มา ถวาย กันมา
ที่แปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือ การถวายเข็ม (เข็มเย็บผ้า) เขาจะทำเป็นธงยาว เอาไม้ไผ่ทำ
เป็นคัน เหมือนคันธงกฐินของเรา แต่เขาเอาผ้าบาง ๆ มาทำธงยาวเกือบพื้นดิน แล้วเขา
ก็เอาเข็มมาถักติดกับผ้าตั้งแต่โคนธงถึงปลายธงแล้วให้พระมารับธงนั้น ถือว่าได้บุญ
มาก...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพิธีทำบุญช่วงออกพรรษาของชาวเชียงใหม่หรือชาวล้านนาที่มี
เอกลักษณ์เฉพาะตนคือการถวายขนม แต่ที่ท่านสนใจคือการถวายเข็มโดยเย็บติดใส่ผืนธงยาวๆ ที่ผูก
ไว้กับคันธงคล้ายธงกฐิน พิธีกรรมเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาของชาวล้านนาที่สืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน
หนังสือไม่ได้บอกว่าการถวายธงนั้นมีความหมายและความมุ่งหมายอย่างไร เท่าที่ทราบหรือตุง
มีหลายประเภทตามลักษณะงานบุญ ตามความเชื่อชาวล้านนาธงนั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งความเชื่อ
เกี่ยวกับบุญ เช่น ทำให้ผู้ทำบุญได้เกาะธงขึ้นพ้นจากนรกและไปสู่สวรรค์ นอกนั้นก็มีความเชื่อว่าเป็น
สัญลักษณ์ของความกล้าหาญและความสามัคคี

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับบุญ คือบุญที่แท้จริงต้องทำให้ใจ
เป็นสุข ความว่า

“...นี่พากันมาทำบุญทำกุศล จิตเราเป็นบุญแล้วหรือยังให้พากันดูจิตเป็นบุญเป็น
ยังงใจจิตเป็นบุญก็คือจิตเราดี มีความสุขความสงบ เย็นอกเย็นใจ ไม่ทุกข์ ไม่ร้อน ไม่วุ่นไม่
วาย พุทโธ ใจเบิกบานสบาย หายทุกข์หายยาก หายความลำบากรำคาญ เป็นอย่างนี้
แหละให้เข้าใจไว้นี้แหละบุญคนทั้งหลาย...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงบุญที่ถูกต้องคือต้องทำให้ใจของผู้ทำบุญนั้นเย็น สุข เบิกบาน
ร่าเริง ผ่องใส ถ้าหากทำบุญแล้วใจยังเป็นกังวล หรือมีความสุขเพราะสมปรารถนาความต้องอยาก
เช่น ดีใจว่าคนอื่นรู้ว่าตนเป็นคนใจบุญ มีศีล เป็นต้น อย่างนี้ไม่ใช่บุญในระดับสูง เป็นบุญในระดับต่ำ

มีอานิสงส์เหมือนกัน แต่ไม่มาก เพราะการกระทำนั้นเกิดจากจิตที่ขาดปัญญาหรือกุศล แตกต่างจากจิตที่เป็นกุศลที่มีอานิสงส์มาก

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงบุญและกุศลในลักษณะการทำกิจวัตรหรือปฏิบัติตามพระวินัยรวมทั้งระเบียบการอยู่ร่วมกันของพระสงฆ์ในวัดนั้นๆ ด้วย โดยทำพร้อมๆ กันกับการบำเพ็ญภาวนา ความว่า

“...ทุกอย่างนั้นต้องเป็นหน้าที่ของเราทุกคน จึงจะเป็นบุญเป็นกุศล บุญเหล่านี้แหละช่วยสนับสนุนให้เราปฏิบัติเป็นไปเพื่อประโยชน์ สุขกาย ถ้าหากไม่ทำอันนี้ละหมดเรื่อง เมื่อเอาภาวนาอย่างเดียว ไม่คิดถึงเรื่องกิจวัตร ภาวนาจะได้ถึงไหนหมดจากภาวนาแล้วก็ไม่มีการอยู่...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความหมายและลักษณะของบุญกุศลที่เป็นการทำหน้าที่พร้อมๆ กันทั้งภาวนาและการทำกิจวัตรของพระสงฆ์ ภาวนาเพื่อชำระจิตใจของตนให้สะอาดหมดจดซึ่งเมื่อใจสงบสุขแล้วจะเกื้อกูลแก่การรักษาศีลด้วย เพราะเมื่อสมาธิและสติสมบูรณ์ ศีลก็เป็นอันสมบูรณ์ตามด้วย ส่วนกิจวัตรเป็นการทำตามพระวินัยบัญญัติรวมทั้งกฎติกการอยู่ร่วมกันของพระสงฆ์ในวัดนั้นๆ ด้วย เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของการอยู่ร่วมกัน หากขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ถือว่าเป็นพระสงฆ์ที่สมบูรณ์ได้

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงบุญในลักษณะเป็นสิ่งที่เติมเต็มชีวิตหรือการบำเพ็ญความดีให้สมบูรณ์ ความว่า

“...บุญเป็นเครื่องแก้ความขาดเงินบกพร่อง ความทุกข์ทรมาน ท่านต้องแก้เราได้แน่ ๆ สิ่งที่จะให้สมหวังคือบุญนี้เอง ท่านผู้สมหวังได้ผ่านทุกข์พ้นไปแล้ว คือพระพุทธเจ้าของเราท่านก็อาศัยบุญนี้เองเป็นคุณช่วยท่าน ผู้ที่จะให้สมหวังในกาลข้างหน้าก็บุญนี้เอง โปรดจำให้แม่น เพียรอย่าถอย ยังมีชีวิตอยู่ก็ไม่เสียท่า ตายไปแล้วก็ไม่เสียที จงทำดีให้มาก...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงบุญในลักษณะบารมีคือสิ่งที่เติมเต็มความบกพร่องให้สมบูรณ์คือความบกพร่องบุญทำให้ชีวิตประสบทุกข์ไม่รู้จบสิ้น แต่บุญทำให้ได้ทิพยสมบัติหรือสวรรค์สมบัติและเป็นปัจจัยให้ได้นิพพานสมบัติ ดังพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีตลอด 4 อสงไขย และแสนกัป โดยสรุปแล้วเป็นการบำเพ็ญบุญและกุศล หรือกุศลธรรมทำให้พระองค์ทรงได้รับสมบัติอันยอดเยี่ยม ไม่มีสมบัติใดเสมอเหมือนทัดเทียมได้คือความเป็นพระพุทธเจ้า

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงเรื่องบุญน้อยมาก โดยมากท่านแสดง บรรยายธรรมเกี่ยวกับ หลักกรรมฐานคือศีล สมาธิ ปัญญาเป็นหลัก ท่านกล่าวถึงความ เป็นอยู่ของพระสงฆ์ที่ต้องอาศัย ชาวบ้านและการวางตัวที่เหมาะสมในเรื่องดังกล่าวนี้ ความว่า

“...หลวงพ่อกับฉันเตือนตนเองอยู่เสมอว่า หากไม่มีเขาถวายด้วยศรัทธา เธอก็ อย่าได้ร้องขอเอาเป็นอันขาดให้เขาให้ด้วยศรัทธาเท่านั้นจึงจะรับเอาได้ เธอเป็นพระธุดงค์ เกิดมาครั้งแรกเธอก็ไม่มีอะไรยุ่งเหยิง อย่างกังวลในบริวารต่างๆ เลย เมื่อคิดพิจารณาเตือนตน ดังนี้ หลวงพ่อจึงมีแต่ความสบายใจไม่ทุกข์ร้อนในบริวารทั้งปวงสามารถเดินธุดงค์ไปด้วย ใจปกติ แม้การฉันการเป็นอยู่ ท่านก็หมั่นเตือนตนอยู่เสมอ ไม่ให้ยึดติดในอาหารแม้ได้ ข้าวเปล่ามันก็ยังดีกว่ามีได้อะไรเลย ดูสุขนัยเป็นตัวอย่างดี มันกินข้าวเปล่าๆ แค่นั้นมันยัง อ้วนท้วนสมบูรณ์ได้ เป็นมนุษย์จะฉันข้าวเปล่าๆ ไม่ได้หรือไร...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงเป็นอยู่ของพระสงฆ์ว่าเนื่องด้วยชาวบ้าน เพราะพระสงฆ์ต้อง เว้นกิริยาอาการแบบชาวบ้าน จะทำมาหากินเลี้ยงชีพเหมือนชาวบ้านไม่ได้ ต้องอาศัยชาวบ้านทำบุญ ตักบาตรและบำรุงพระศาสนาในด้านอื่นๆ พระสงฆ์จึงสามารถดำรงชีพและดำเนินกิจการพระศาสนาได้ ดังนั้นพระสงฆ์จึงต้องทำตัวเป็นผู้เลี้ยงง่าย อยู่และฉันตามที่มีตามที่ได้ หากทำตัวเป็นคนเลี้ยงยาก จะเป็นภาระของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านเองเขาก็มีความยากลำบากในการทำมาหากินเลี้ยงชีพอยู่ แล้ว การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้พระสงฆ์ฉันเฉพาะตอนเช้าถึงไม่เกินเที่ยง (กาล) และทรง อนุญาตให้ฉันหนเดียวเพราะไม่ต้องการให้เป็นภาระของชาวบ้านและมีผลดีต่อสุขภาพด้วย พระสงฆ์ ไม่จำเป็นต้องฉันมากเหมือนชาวบ้านรับประทานอาหารเพื่อให้มีกำลังหรือพลังงานไว้ทำงาน นอกจาก ที่กล่าวมานี้แล้วพระพุทธเจ้าทรงกำหนดวินัยเกี่ยวกับการฉันไว้อย่างเคร่งครัดและรัดกุม เช่น ห้าม พระสงฆ์ขออาหารจากชาวบ้านที่เขาไม่ได้พิจารณาไว้ (บอกให้พระสงฆ์ขอได้หากมีความต้องการ) รวมทั้งห้ามพระสงฆ์กำหนดซื้ออาหารให้ชาวบ้านนำมาถวาย เพื่อไม่ให้เป็นการรบกวนชาวบ้านและไม่ มีความโลภในอาหาร

หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงการทำบุญด้วยการตัก บาตรของชาวบ้านจังหวัดเชียงใหม่สมัยที่ท่านไปจำพรรษาที่นั่น ซึ่งทำให้เห็นภาพความมีใจเป็นบุญ กุศลของชาวบ้าน เพียงแต่เขายังไม่รู้วิธีปฏิบัติต่อพระสงฆ์ท่านนั่นเอง ความว่า

“...ครั้งหนึ่งหลวงปู่มั่นกับพระอิกองค์หนึ่งไปพักอยู่ชายเขาห่างจากหมู่บ้าน ชาวเขาราวสองกิโลเมตร ตอนเช้าเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ชาวเขากถามท่านว่า “ตุ้เจ้ามาธุระอะไร” ท่านบอกว่ามาบิณฑบาตข้าว เขากถามว่าเอาข้าวสุกหรือข้าวสาร

ท่านบอกว่าข้าวสุก แล้วเขาก็บอกกัน ให้หาข้าวสุกมาใส่บาตรท่านได้แล้วก็กลับที่พัก ได้ แต่ข้าวเปล่าๆ อยู่นาน...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้แสดงเกี่ยวกับพระอาจารย์มั่นออกมารับบิณฑบาตตามธรรมเนียมปฏิบัติหรือกิจวัตรของพระสงฆ์ ชาวบ้านจังหวัดเชียงใหม่ยังไม่รู้จักวิธีการทำบุญกับพระสงฆ์ เพราะสมัยนั้นพวกเขา นับถือผีตามความเชื่อของท้องถิ่น เมื่อเห็นพระไปบิณฑบาตจึงเกิดความแปลกตาแปลกใจเลยถามว่ามาทำอะไร เมื่อพระอาจารย์มั่นตอบว่ามาบิณฑบาตข้าว ชาวบ้านไม่รู้ว่าการทำบุญกับพระต้องการข้าวแบบไหนจึงได้ถามว่า ข้าวสารหรือข้าวสุก เมื่อทราบแล้ววันต่อมาก็ใส่เฉพาะข้าวสุกเช่นนั้น ต่อมาจึงรู้จักว่าต้องใส่อาหารบิณฑบาตด้วย นับว่าเป็นรูปแบบการทำบุญที่ทำให้ทราบลักษณะอุปนิสัยของชาวบ้านด้วย

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงบุญตามนัยพระอภิธรรมปิฎก คือจิตขณะที่เป็นบุญกุศลนั้น เป็นจิตที่มีโสมนัสและมีความรู้กำกับ ความว่า

“ในคัมภีร์ทั้งหลายเช่นว่าพระอภิธรรม ท่านว่า กามาวจรจะรัง กุสะลัง จิตตั้ง ท่านไม่ได้บอกอื่นไกล กามาวจรกุศล เกิดจากจิต อุปปันนัง โหติ อุปบัติขึ้นจากจิต โสมนัสสะ สะหะคะตัง โสมนัสคือความยินดี ใครเป็นผู้ยินดีบุญ สะหะคะตัง ความเป็นไป ญาณะสัมปะยุตตัง ญาณะ คือ ญาณความรู้”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2540)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอภิธรรมปิฎกจำแนกจิตออกเป็น 89 ดวงตามลักษณะที่ประกอบด้วยธรรมนั้น จิตเหล่านี้ย่อลงเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือโลกียะและโลกุตตระ โลกียะนั้น จำแนกออกเป็น 3 ได้แก่ กามาวจร รูป และอรูป ส่วนโลกุตตระมี 8 แบ่งเป็นมรรค 4 ผล 4 จิตที่พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงนี้เป็นกุศลจิตระดับกามาวจร คือจิตของคนที่กำลังทำบุญเป็นจิตที่มีโสมนัสคือความยินดี และมีความรู้ นำหน้าหรือมีความรู้กำกับจึงทำให้รู้ว่าการทำบุญเป็นสิ่งที่ดีและตัดสินใจทำบุญนั้น บุญตามที่กล่าวมานี้ท่านกล่าวว่ามันเกิดจากใจหรือเกิดกับใจ มีใจเป็นที่ตั้งทั้งสิ้น ดังนั้นบุญกับใจจึงเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะกล่าวยึดใจอันที่เกิดแห่งบุญเป็นเกณฑ์

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงวิธีการทำบุญที่เกิดจากจิตอันเป็นกุศลและมีอาานิสงส์มาก ในหนังสือพระธรรมเทศนาของท่าน ความว่า

“...ดังนั้นที่อธิบายมานี้เรียกว่า หาอุบายทำบุญ ด้วยบุญที่เกิดจากกุศลจิต เป็นการทำบุญภายใน ไม่ใช่ทำบุญภายนอกด้วยวัตถุสิ่งของแต่เราทำบุญโดยการสร้างกุศลจิต สร้างจิตที่ผ่องใสมีคุณงามความดีเป็นจิตไม่ตระหนี่เหนียวแน่น จิตไม่เกิดโทสะ ไม่เกิดมานะ ทิฐิ ไม่ประกอบด้วยกิเลส จึงเป็นบุญมหาศาล หากทำได้ เกิดจากจิตภายใน...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2548)

ตามหลักพระพุทธศาสนาใจมีความสำคัญมากที่สุดในบรรดาไตรทวารคือกาย วาจา ใจ เพราะการพูดและการกระทำล้วนเกิดจากความต้องการของใจทั้งนั้น ใจนี้เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น การพูดและการกระทำสามารถแก้งหรือบิดเบือนให้คนอื่นเข้าใจผิดได้หากใจเป็นอกุศล การพูดหรือการกระทำที่ปรากฏให้เห็นนั้นไม่อาจตัดสินว่าผิดหรือถูกต้องเสมอไป เพราะไม่รู้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ดังนั้นเพื่อความแน่นอนของการพูดและการกระทำพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ฝึกสติ ปลูกฝังใจให้มั่นคงในกุศล เพื่อเป็นพลังสำหรับต่อต้านหรือเอาชนะอกุศลได้ บุญที่ทำจึงจะเป็นบุญที่แท้จริง ไม่ใช่เป็นเพียงรูปแบบเท่านั้น

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงใจที่เป็นบุญกุศลว่าเป็นใจที่ไม่มีบาป ทำให้สว่าง สะอาด ผ่องใส อันเป็นคุณสมบัติที่พึงปรารถนาของมนุษย์ ความว่า

“...สะจิตตะปะริโยทะปะนัง เมื่อชำระบาป แล้วมันก็หมดกังวล ใจก็สงบ ใจเป็นบุญเมื่อใจเป็นบุญกุศลแล้วใจก็สบายสว่าง เมื่อจิตใจมันสว่างแล้ว ก็ละบาป ใจสว่าง ใจผ่องใส จะยืน จะเดิน จะนั่ง จะนอน มันก็สบาย เมื่อสบายสงบแล้วนั้นแหละคือคุณสมบัติของมนุษย์ที่แท้เต็มที่ ที่เราอยู่สบายนั้นแหละ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงลักษณะของใจที่สัมพันธ์กับบุญกุศล (กุศลอันเป็นบุญคือทาน ศีล ภาวนา) ว่าเป็นใจที่ไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส อกุศลหรือบาปซึ่งทำให้เศร้าหมองเป็นทุกข์ แต่เป็นใจที่สะอาดความตระหนี่ได้ เมื่อไม่มีความตระหนี่จิตใจก็เบาสบาย ที่กล่าวมานี้เป็นบุญในส่วนของทาน แต่บุญในระดับที่สูงขึ้นไปคือศีลและภาวนาต้องอาศัยความตั้งใจแน่วแน่ที่จะละการเบียดเบียนตนและผู้อื่นและทำใจของตนให้สะอาดหมดจดจากกิเลสทั้งระดับหยาบ กลาง และละเอียด

4.1.1.2 ลักษณะคำสอนเรื่อง “ศีล”

คำว่า “ศีล” นี้ แปลว่า ปกติ คือทำกายและและวาจาให้เป็นปกติให้เรียบร้อย ไม่ทำ ความเดือดร้อนให้แก่ผู้ใด แปลว่า เย็น คือทำให้เป็นคนเยือกเย็น ทำให้เย็นกาย เย็นใจ ไม่ต้องเดือดร้อนเพราะขาดศีล แปลว่า เกษม คือปลอดภัย ทำให้เบากายเบาใจ อีกอย่างหนึ่งคำว่าศีลนี้มีความหมายเป็นสื่อนะ กล่าวคือเป็นมูลราก ส่วนคำว่า “สื่อนะ” นี้ ก็คือกิริยาที่รวมเอาไว้อย่างดี หมายถึงความที่กรรมในทวารมีกายกรรมเป็นต้น ไม่กระจัดกระจายโดยความมีระเบียบอันดีอย่างหนึ่ง คือความเข้าไปรับไว้ หมายถึง ความเป็นที่รองรับโดยความเป็นที่ตั้งอาศัยแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (สมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล, 2546)

ศีล หมายถึง ความเบียบปกติ หรือปกติภาวะตามธรรมดา หมายความว่า ทำทุกอย่างอยู่ตามหน้าที่ที่ควรจะทำ แต่อยู่ในภาวะปกติ คือ ไม่เดือดร้อนไม่กระวนกระวายไม่ระส่ำระสาย ไม่มีความสกปรกความเศร้าหมองใดๆ เกิดขึ้น โดยเนื้อความ ศีล หมายถึง ระเบียบที่ได้บัญญัติขึ้นไว้

สำหรับประพจน์ปฏิบัติกัน เพื่อให้เกิดภาวะปกติขึ้นมาที่กาย ที่วาจา คือการปฏิบัติเกี่ยวกับระเบียบการเป็นอยู่ทางภายนอก ศิลพัฒนาที่กาย ที่วาจา ให้เป็นกาย วาจา ที่น่าดู เมื่อเรามีศิลปะเป็นพื้นฐานแล้ว เราจึงจะมีจิตที่เป็นสมาธิได้ง่าย ถ้ามีศิลปะสมาธิก็ง่าย (พุทธทาสภิกขุ, 2539)

ศิลปะ 5 ในบาลีชั้นเดิมสวนมากเรียกว่า ลิกขาบท 5 หมายถึงขอปฏิบัติในการฝึกตน ข้อฝึกขอศึกษา บ้างเรียกว่า ธรรม 5 เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ ก็ชื่อว่าผู้มีศิลปะ คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศิลปะ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550)

ระดับหรือประเภทของศิลปะ ได้แก่ 1) ศิลปะ 5 หรือเบญจศิลปะ (ที.ม. (ไทย) 10/20/12) เป็นศิลปะของฆราวาสและเป็นศิลปะพื้นฐานของศิลปะทุกระดับ เพราะกำหนดขึ้นเป็นบรรทัดฐานจากสิ่งที่คนทั้งหลายมักประพจน์เสียหายโดยมาก เมื่อละเมิดแล้วเป็นบาป 2) ศิลปะ 8 หรืออุโบสถศิลปะ (วิ.ม. (ไทย) 4/106/168) ศิลปะที่เป็นบรรทัดฐานของความประพจน์ในระดับที่สูงขึ้น ปฏิบัติได้ยากขึ้น เป็นศิลปะสำหรับผู้สมัครใจรักษา ไม่มีโทษแก่ผู้ไม่ได้สมาทาน ศิลปะ 2 ประเภทตามที่กล่าวมานี้เป็นศิลปะของฆราวาส 3) ศิลปะ 10 ศิลปะของสามเณรและสามเณรี (วิ.ม. (ไทย) 4/106/168) ขัดเกลาพฤติกรรมให้สูงขึ้นกว่าศิลปะ 5 และศิลปะ 8 4) ศิลปะ 227 เรียกว่าอย่างหนึ่งว่าลิกขาบทบ้าง อาบัติบ้าง ศิลปะปาฏิโมกข์บ้าง (วิ.จ. (ไทย) 8/2/2) กิริยาที่ละเมิดเรียกว่าต้องอาบัติบ้าง เป็นอาบัติบ้าง เป็นศิลปะของภิกษุ และ 4) ศิลปะ 311 ศิลปะของภิกษุณี (วิ.จ. (ไทย) 8/2/2) ศิลปะ 3 ประเภทหลังนี้เป็นศิลปะของนักบวชหรือบรรพชิต ศิลปะ 5 เมื่อละเมิดหรือล่วงแล้วเป็นบาป ขาดคุณสมบัติความเป็นอุบาสก อุบาสิกา หากจะรักษาอีกให้สมานใหม่และตั้งใจรักษาไม่ให้ขาด ศิลปะของสามเณรและสามเณรีก็เช่นเดียวกันหากละเมิดแล้วขาดจากความเป็นสามเณรและสามเณรี ต้องสมาทานใหม่ ส่วนศิลปะของภิกษุและภิกษุณีเมื่อละเมิดแล้วมีโทษตามประเภทของลิกขาบทหรืออาบัติ ระดับสูงคือปาราชิกเมื่อละเมิดแล้วขาดจากความเป็นภิกษุ ภิกษุณี ต้องลาสิกขาออกไปเป็นฆราวาส หากอยู่ต่อไปถือว่าเป็นคนลักเพศ ระดับกลางคือสังฆาทิเสส (วุฒฐานคามินี) เมื่อละเมิดแล้วต้องอยู่ปริวาสกรรมตามจำนวนวันที่ปกปิดไว้ (ปัจจุบันนิยมอยู่ปริวาส 3 วัน ต่อจากนั้นประพจน์วัตรชื่อนานตี 6 ราตรี และอัพภานคือให้สงฆ์ 20 รูปสวดว่าตนเป็นผู้บริสุทธิ์ (ปกติตตภิกษุ) พ้นจากความผิด ส่วนระดับเบาตั้งแต่ปาจิตติยลงมา พ้นได้ด้วยการปลงอาบัติ (เทสนาคามินี) คือเปิดเผยความผิดของตนแก่ภิกษุ ภิกษุณีอื่นและปฏิญาณว่าจะสำรวมระวังไม่ทำผิดอีก คำสอนเรื่องบุญของพระสายปฏิบัติอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงศิลปะในฐานะกุศลหรือบุญอย่างหนึ่งบรรดาทาน ศิลปะ ภาวนา และผลของบุญมีความแตกต่างกันตามระดับ ความว่า

“...กองการกุศล คือให้ทาน รักษาศิลปะ เจริญภาวนาตามคำสอนของพระบรมศาสดาจารย์เจ้าแล้ว บางพวกทำน้อยก็ต้องไปสู่สวรรค์ บางพวกแลขยันทำจริงพร้อมทั้งวาสนาบารมีแต่หนหลังประกอบกันก็สามารถเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย พวกสัตว์ดิรัจฉานท่านไม่ได้กล่าวว่าเลิศ เพราะจะมาทำเหมือนพวกมนุษย์ไม่ได้ จึงสมกับคำ

ว่า มนุษย์นี้ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี สามารถนำตนเข้าสู่มรรคผล เข้าสู่พระนิพพาน
อันบริสุทธิ์ได้แล...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2540)

คำสอนข้างต้นทำให้ทราบว่าศิลปะเป็นบุญในระดับที่สูงกว่าทาน เพราะต้องอาศัยความ
ตั้งใจและมีสติ สามารถอดทนต่อโลก โกรธ หลงระดับกลาง ไม่พลั้งทำผิดด้วยความขาดสติ เป็นบุญที่
ไม่ต้องอาศัยเงินซื้อสิ่งของมาถวายพระ อาศัยแต่ความตั้งใจและอดทนต่ออำนาจกิเลสเท่านั้น แม้จะ
เป็นบุญที่ทำได้โดยไม่ต้องใช้เงินซื้ออาหารหรือสิ่งของถวายพระสงฆ์ แต่ศิลปะก็เป็นบุญที่มีผู้รักษาได้น้อย
เนื่องจากไม่มีความตั้งใจจริงที่จะแก้ไขพฤติกรรมเคยชินในการละเมิดศิลปะของตนได้

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงศีล 5 ในฐานะเป็นสิ่งที่มิโทษ ไซ้ศีล ต้องงดเว้น ความว่า

“...โทษห้าคืออะไร คือ ปาณาติปาตา ท่านให้งดเว้น อย่าไปทำ นับเป็นโทษ
ไม่ไซ้ศีล อทินนาทานา นั่นก็โทษ ไม่ไซ้ศีล กาเมสุมิฉจารานา นั่นก็ไม่ไซ้ศีล เป็นแต่โทษ
มุสาวาหา ท่านให้งดเว้น มันเป็นโทษ ไม่ไซ้ศีล สุราเมรัยยะมัชชะ อันนี้ก็โทษ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงศีล 5 เป็นสิ่งมิโทษ เพราะเกือบทั้งหมดเบียดเบียนคนอื่นให้ได้รับ
ความเดือนร้อน มีข้อการดื่มสุราและเมรัยเท่านั้นที่เบียดเบียนตนเองโดยตรงและเบียดเบียนคนอื่นโดย
อ้อม ศีลข้อ 1 ห้ามฆ่าสิ่งมีลมหายใจ (ปรมาณ) อันได้แก่มนุษย์และสัตว์ เพราะเป็นความโหดร้ายทารุณ
ทำให้ผู้อื่นและสัตว์ได้รับความเจ็บปวดทรมาน ข้อ 2 ห้ามขโมย ทุจริต หลอกหลวงเอาสิ่งของคนอื่น
เพราะทำให้เขาเสียหายหรือผลประโยชน์ ข้อ 3 ห้ามประพฤติก่อให้เกิดสามีภรรยาของผู้อื่น เพราะ
ทำให้ครอบครัวเขาแตกแยกกัน ข้อ 4 ห้ามโกหก หลอกลวงให้คนอื่นหลงเชื่อ เพราะทำให้เขาผิดหวัง
หรือเสียผลประโยชน์ ไม่เป็นไปตามที่ได้พูดหรือตกลงกันไว้ ข้อ 5 ห้ามดื่มสุราเมรัยและน้ำเมาอื่นๆ
เพราะทำให้ขาดสติ เมื่อขาดสติแล้วอาจเป็นเหตุให้ทำผิดอย่างอื่นอีก การผิดหรือละเมิดศีลนี้เป็นการ
แสดงความผิดปกติทางกายและวาจา (vikar) ไม่ไซ้ศีลที่หมายถึงการรักษาความปกติของกายและ
วาจาไว้ได้

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงศีลในฐานะเป็นผลของสมาธิ คือเมื่อมีสมาธิแล้วศีลก็เกิดขึ้น
เองโดยอัตโนมัติ ความว่า

“...ครั้งพุทธกาลไม่เคยสมาทานศีลก่อนจึงค่อยฟังเทศน์ พระองค์จะไม่ทรงเทศน์
ถึงเรื่องศีล ทรงเทศน์ให้พระเจ้าพระสงฆ์ฟัง ไม่เทศน์ถึงเรื่องศีล ทรงเทศน์ถึงเรื่องสมาธิ
อันเดียว เมื่อจิตเข้าถึงที่แล้ว จิตบริสุทธิ์แล้ว ศีลเลยเกิดขึ้นมาเอง ศีลพร้อมขึ้นมาเอง
ไม่ต้องสมาทานศีลไม่ต้องรักษาศีล อย่างพระองค์คุณสิมมาลพระองค์ทรงเทศน์ให้ละที่จิตอัน

เดียวเท่านั้นแหละ เลยสำเร็จมรรคผลนิพพานอันพวกเรานี้มันมกมายแต่รักษาศีล มันมกมาย แต่ศีลเบื้องต้น เบื้องปลายที่สุดอะไรต่างๆ หลายเรื่องหลายอย่าง ก็เลยยุ่งกันไปใหญ่...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการสอนเรื่องศีลที่ได้ผลดีที่สุดคือการสอนใจเพียงอย่างเดียว คือสอนให้สำรวมระวังใจเพียงอย่างเดียว เมื่อระวังใจได้แล้วจะมีความรู้สึกว่าไม่ต้องรักษาศีลมากตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ทั้งในปาฏิโมกข์และนอกปาฏิโมกข์ ดังที่พระองค์ได้ทรงแนะนำพระภิกษุในยรักขิตที่ท้อแท้ว่าข้อห้ามในพระศาสนามีมาก จะทำอะไรก็ได้ เป็นความผิดทั้งนั้น ให้รักษาจิตเพียงอย่างเดียว กล่าวได้ว่าเป็นจิตวิทยาการสอนของพระพุทธเจ้าที่ได้ผลดี ซึ่งเมื่อปฏิบัติตามก็ทำให้ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เพราะได้รับการแนะนำวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องและมีกำลังใจในการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงศีล สมาธิ ปัญญาในฐานะธรรมเป็นเหตุให้ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น ความว่า

“...เหตุที่พระธรรมจะเกิดขึ้นในโลกอย่างเด่นชัด ก็เนื่องจากข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ผู้มีศีล สมาธิ ปัญญาอย่างสมบูรณ์ สามารถยังธรรมให้เกิดได้โดยสมบูรณ์ เท่าเทียมกัน มีข้อจะพึงสงสัยว่า ศีล สมาธิ ปัญญาไม่ใช่ธรรมหรือ แล้วจะยังธรรมที่ไหนให้เกิดขึ้นอีกเล่า พึงเฉลยว่า จริง แต่ศีล สมาธิ ปัญญาเป็นธรรมฝ่ายเหตุคือมรรค ส่วนธรรมที่จะพึงรู้ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมฝ่ายผล ฉะนั้นธรรมเกิดขึ้นจากข้อปฏิบัติคือศีล สมาธิ ปัญญา แต่ธรรมจะสูญสิ้นไปเพราะขาดข้อปฏิบัติ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงศีล สมาธิ ปัญญาในฐานะธรรมเป็นเหตุปัจจัยให้ธรรมอื่นเกิดคือมรรค กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการรักษาศีล เจริญสมาธิและปัญญา ผลที่ได้คือฉานหรือความสงบ และการรู้แจ้งสังขารทั้งหลายโดยความเป็นไตรลักษณ์ แต่ผู้ปฏิบัติมักเข้าใจว่าศีล สมาธิ ปัญญาเป็นผลของการสำรวมระวังและอบรมจิต ตามที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องเดียวกันเพียงแต่มองคนละมุมหรือมองมุมกลับเท่านั้นเอง

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงวิธีรักษาศีลด้วยการห้ามใจ ห้ามความต้องการหรือพฤติกรรมเคยชิน ความว่า

“...ในเบื้องต้นของการฝึกปฏิบัติธรรม จะต้องมึศีลเป็นพื้นฐานหรือรากฐานศีลนี้เป็นสิ่งอบรมกาย วาจา ซึ่งบางทีก็จะเกิดการวุ่นวายขึ้นในใจเหมือนกัน เมื่อเราพยายามจะบังคับใจ ไม่ให้ทำ

ตามความอยาก กินน้อย นอนน้อย พุดน้อย นิสัยความเคยชินอย่างโลภๆ ลดมันลงอย่ายอมตามความอยาก อย่ายอมตามความคิดของตน อย่ายอมตามความคิดของตน หยุดเป็นทาสมันเสีย พยายามต่อสู้เอาชนะอวิชชาให้ได้ ด้วยการบังคับตัวเองเสมอ นี้เรียกว่าศีล...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

ศีลในความหมายนี้เป็นวิธีการห้ามใจที่คุ้นเคยพฤติกรรมแบบชาวบ้านคือการทำตามใจกิเลสด้วยการดื่ม กิน เที่ยว ใช้ชีวิตสนุกสนานเพลิดเพลินในแต่ละวัน เป็นอยู่ด้วยความประมาท อันเป็นเหตุชีวิตพบกับสุขแบบลวงๆ แต่ความจริงแล้วเป็นความทุกข์ไม่รู้จักจบสิ้นต่างหาก การขัดเกลาพฤติกรรมของตนของผู้ประพฤติพรหมจรรย์คือการเปลี่ยนวิธีการใช้ชีวิตใหม่ เช่น เคยกินมาก พุดมาก นอนมาก ก็เปลี่ยนมาเป็นกินน้อย พุดน้อย นอนน้อย กิเลสจึงจะถูกทรมานให้สิ้นพยศและพบกับความสงบสุขใจได้

4.1.1.3 ลักษณะคำสอนเรื่อง “ศรัทธา”

ศรัทธา คือความเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วย มี 4 ประเภท ได้แก่

1. กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อการกระทำ เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือเชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรมคือ เป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตนเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มิใช่ด้วยอำนาจหรืออนอนคอยโชค เป็นต้น

2. วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

3. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

4. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วย ทรงเป็นผู้นำทางที่เราทุกคนนี้ หากฝึกฝนตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิหลุดพ้นได้ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550)

ศรัทธานี้เป็นปัจจัยสำคัญให้คนนับถือและปฏิบัติตามคำสอนพระพุทธศาสนา คำสอนเรื่องศรัทธาของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

หนังสือของพระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงความศรัทธาของชาวบ้านต่อคณะพระอรหันต์ที่มีพระอาจารย์มั่นเป็นพระอาจารย์ใหญ่ ความว่า

“...เมื่อพระอาจารย์พร้อมด้วยสาธุชนนั้นพักอยู่ เพื่อเป็นการฉลองศรัทธาไม่เฉพาะแต่นางน่วมเท่านั้น แต่เพื่อฉลองศรัทธาของชาวเมืองสกลนคร ทั้งมวลซึ่งชาวเมืองสกลนครทั้งหลายได้เห็นพระ

ปฏิบัติมาอยู่ร่วมกันมากมายเช่นนั้น ก็ทำให้เกิดศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง ได้พากันไปศึกษาธรรมปฏิบัติจนได้รับการชำระ และเป็นนิสัยปัจจัยมาจนทุกวันนี้...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงชาวสกลนครเมื่อได้พบคณะพระธุดงค์หมู่ใหญ่ที่มีพระอาจารย์มั่น เป็นหัวหน้าหรืออาจารย์ใหญ่ก็เกิดศรัทธา เพราะความสัจธรรมและความสงบทำให้ใจยินดีเลื่อมใส การได้เห็นพระปฏิบัติดีปฏิบัติชอบนี้เป็นมงคลชีวิตข้อ “การได้เห็นสมณะ” ดังนั้นชาวบ้านจึงทำบุญทั้งการ ตักบาตร รักษาศีล เจริญจิตภาวนาตามแบบอย่างของพระธุดงค์นั้นด้วยความต้องการบุญ การอุปถัมภ์ บำรุงพระธุดงค์หรือพระกรรมฐานและการปฏิบัติธรรมนี้ได้กลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของชาวบ้าน ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงการพิจารณาผ้าบังสุกุลในฐานะเป็นเหตุให้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ คติธรรม เกิดความเลื่อมใสและทำบุญในพระพุทธศาสนา ความว่า

“...เราชักบังสุกุลไม่ได้ชักให้คนตายไปสวรรค์ ชักให้คนที่อยู่ดีๆ นี้แหละเห็น เห็น แล้วจะได้มีศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใส จะได้ให้ทาน รักษาศีล ภาวนาต่อไป...”

(หลวงปู่มั่น อจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการพิจารณาผ้าบังสุกุลว่าไม่ใช่เพื่ออุทิศบุญให้คน ตายได้ไปเกิดในสวรรค์ แต่เพื่อให้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ได้เข้าใจว่าสังขารทั้งหลายมีความไม่เที่ยงแท้ แน่นอน เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ไม่ได้คงอยู่ตลอดไปหรือเป็นไปตามที่เราทั้งหลายต้องการให้เป็น เช่น ให้อยู่กับเราตลอดไป ไม่มีพลัดพรากจากกัน เป็นต้น ทั้งนี้เพราะสังขารไม่มีตัวตนหรือดำรงอยู่ได้ด้วยตัวมันเอง แต่อาศัยเหตุปัจจัยอย่างอื่นดำรงอยู่ เมื่อเหตุแปรเปลี่ยนไป สังขารก็ต้องเปลี่ยนไปตามด้วย ดังนั้นผู้ที่มีความยึดมั่นถือมั่นในสังขารว่าเป็นตัวตนจึงต้องเป็นทุกข์รำไป หากคนทั้งหลายเข้าใจอย่างนี้ ก็จะเกิดความเลื่อมใสคำสอนพระพุทธศาสนาแล้วนับถือและปฏิบัติตามด้วยการทำบุญ บำรุงพระ ศาสนาและปฏิบัติเพื่อให้ตนพ้นทุกข์ตามคำสอนพระพุทธศาสนา

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงการปฏิบัติ ความต้องการของผู้ปฏิบัติ และผลที่จะเกิดขึ้น จากการปฏิบัติ ความว่า

“...พระศาสดาจึงตรัสว่าเรื่องของเป็นเองเมื่อเราทำไปถึงขั้นนี้แล้วเราก็ปล่อย ตามบุญวาสนาบารมีของเรา แต่เราไม่หยุดทำความเพียร จะช้าหรือเร็วเราบังคับไม่ได้ เหมือนปลุกต้นไม้ไม่รู้ใจของมัน มันอยากเร็วก็น้ำมันหลง มันอยากช้าก็รู้ว่ามันหลง เมื่อทำแล้วมันจึงเกิดผลขึ้นมา เหมือนเราปลุกต้นไม้เช่นปลุกพริกต้นนี้ หน้าที่ของเรา คือขุดหลุมปลูกให้น้ำให้ปุ๋ยป้องกันแมลงให้มันเท่านั้น นี่เรื่องของเรา นี่เรื่องศรัทธาของ

เรา ส่วนต้นพริกจะโตก็เป็นเรื่องของมัน ไม่ใช่เรื่องของเรา จะไปดึงให้มันยืดขึ้นมาก็ไม่ได้ ผิดเรื่องเราต้องให้น้ำเอาปุ๋ยใส่ให้...”

(พระราชินีโรธังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2548)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงธรรมชาติของการปฏิบัติที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความต้องการของผู้ปฏิบัติและผลที่จะได้จากการปฏิบัติ คือผู้ปฏิบัติสามารถใช้ความอยากกระตุ้นให้ทำความเพียรได้ เรียกว่า ใช้อกุศลธรรมเป็นปัจจัยให้เกิดกุศลธรรมจนถึงละอกุศลที่ละเอียดคืออวิชชาได้ แต่ทั้งนี้ควรระวังไม่ให้เกิดความอยากอยู่ตลอดเวลา เพราะนั่นเป็นอกุศลที่จะกั้นไม่ให้เข้าถึงความสงบสุขแต่ให้ทำความเพียรอย่างเต็มที่โดยตั้งใจที่จะกำจัดกิเลสให้ได้ เมื่อองค์ประกอบของการปฏิบัติดำเนินไปอย่างถูกต้อง จิตจะได้รับการพัฒนาขึ้นโดยลำดับเองจนถึงกำจัดกิเลสได้

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงความเชื่อของชาวบ้านเรื่องอานิสงส์ของการบวชกับอานิสงส์ของการบวชที่พิสูจน์ได้จริง ความว่า

“...ชาวบ้านพุทธนั้นมีความเชื่อถือฝังรากลึกกันมานานแล้วว่าหากบวชพระให้ลูกชายได้ จะเป็นกุศลแรงอย่างยิ่ง แม้จะเคยทำบาปทำกรรมอันใดมา มากก็ตาม แต่จะมีสิทธิ์ไปสวรรค์ได้ก็เพราะลูกบวช จริงเท็จแค่ไหนอันนี้ผมก็ไม่อาจทราบได้ แต่ที่แน่ๆ ก็คือบวชนี้ย่อมเป็นการดีอย่างแน่นอน เพราะอย่างน้อยทำให้คนเราอยู่ในกรอบในระเบียบ ในศีลธรรมอันดีงามมากขึ้น แม้จะสึกออกมาแล้วก็น่าที่จะมีส่วนดีติดตัวออกมาบ้างไม่มากก็น้อย หรือถ้าไม่สึกเลย ก็จะเป็นผู้สืบทอดพระศาสนาต่อไป...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้แสดงถึงความเชื่อของชาวบ้านเรื่องอานิสงส์ของการบวชว่าทำให้พ่อแม่ได้ขึ้นสวรรค์แม่พ่อนั้นกำลังตกรอกอยู่ก็ตาม ซึ่งความเชื่อนี้ไม่มีที่มาชัดเจน แต่ความเชื่อนี้มีผลต่อประเพณีการบวชลูกชายของชาวบ้าน ดังนั้นชาวบ้านจึงนิยมบวชลูกชายก่อนแต่งงาน โดยหวังว่าหากตนมีบาปติดตัวที่อาจทำให้ตกรอก อานิสงส์การบวชนี้จะช่วยตนให้พ้นจากการถูกลงโทษในนรกได้ ซึ่งความจริงแล้วการให้ผลของบาปและบุญตามคำสอนพระพุทธศาสนาเป็นคนละส่วนกัน ไม่อาจทดแทนกันได้ ในลักษณะบุญล้างบาป คือหากพ่อแม่กำลังตกรอก เมื่อพ้นจากวิบากของกรรมชั่วนั้นแล้วบุญของการบวชจึงจะให้ผลคือทำให้ได้ไปสวรรค์ อานิสงส์ของบุญไม่อาจตัดและแทรกผลของบาปขณะกำลังให้ผลได้ ดังนั้นพระอาจารย์ชาจึงไม่ยืนยันความเชื่อของชาวบ้านนี้ว่าถูกต้องหรือไม่อย่างไร แต่ท่านกล่าวตามความเป็นจริงที่ท่านได้ประจักษ์แล้วว่า การบวชทำให้ได้ฝึกตนในกรอบที่ดีงาม เมื่อสึกแล้วก็มีชีวิตที่ดีไปด้วย ทำให้เป็นชาวบ้านที่ดี

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงการปรับอินทรีย์ให้มีความสม่ำเสมอกันเพื่อความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรม ความว่า

“...ทำสมาธิเป็นตาชั่งตาตัง ดูว่าอะไรบกพร่องก็ต้องทำให้เจริญขึ้น อินทรีย์ 5 มี ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เกี่ยวกับของเราทั้งนั้น อย่างกับแสงสว่างที่ส่องลงบน วัตถุอันหนึ่ง ย่อมสว่างตอนบน มีเงามืดตอนล่าง ปัญญาเป็นแสงสว่างที่แทงทะลุได้จริง แต่ต้องส่องผ่านกองกิเลสที่หุ้มห่อดวงใจให้ทะลุ ไม่มีเงาของกิเลสแอบซ่อนอยู่ในด้านใดของจิตใจได้เลย ก็แปลว่าปัญญาแก่กล้าสามารถพิจารณาครอบงำ ลอดความมืดแห่งกิเลสทั้งหมดไปได้อย่างสบายหายห่วง ถึงวิมุตติหลุดพ้นโดยสิ้นเชิง...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงวิธีการเจริญสมาธิที่ถูกต้องว่าไม่ใช่สักแต่ว่ามุ่งทำให้สงบเท่านั้นโดยไม่มีวิธีหรืออุบายที่ถูกต้องและเหมาะสม การปรับอินทรีย์เป็นเรื่องสำคัญเพราะคู่ความเพียรกับสมาธิ และคู่ศรัทธากับปัญญาต้องมีความพอดีกัน หากความเพียรมาก สมาธิน้อย จิตจะฟุ้งซ่าน หากสมาธิมาก ความเพียรน้อย จะทำให้เกียจคร้าน หากศรัทธามาก ปัญญาน้อย จะทำให้หลงงมงาย หากปัญญามาก ศรัทธาน้อย จะทำให้เกิดทิฏฐิมานะ ชอบยกตนข่มท่าน แต่สติมีมากเท่าใด ยิ่งเป็นผลดี อินทรีย์ที่ไม่เสมอกันจะทำให้การปฏิบัติไม่มีความก้าวหน้าและยังอาจถดถอยได้อีกด้วย ดังนั้นนักปฏิบัติจึงให้ความสำคัญกับการปรับอินทรีย์ ปัญญาที่ถูกต้องจะสามารถกำจัดกิเลสได้สิ้นเชิง ไม่มีเหลือภายในจิตใจแม้เพียงเล็กน้อย แตกต่างจากแสงสว่างที่ไม่อาจส่องวัตถุโดยไม่ให้มีเงาเหลือปรากฏ ดังอุปมาที่ท่านแสดงไว้แล้วนั้น

4.1.1.4 ลักษณะคำสอนเรื่อง “ความเคารพ”

การวะ หรือ การวตา 6 คือความเคารพ การถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะพึงใส่ใจและปฏิบัติด้วยความเอื้อเฟื้อ หรือด้วยความหนักแน่นจริงจัง การมองเห็นคุณค่าและความสำคัญแล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้นโดยถูกต้อง ด้วยความจริงใจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550)

ความเคารพนับถือ หมายถึง การยอมรับตระหนักในคุณค่าความดีของตน ของผู้อื่นที่ใกล้ชิดในสังคม และของเพื่อนมนุษย์ โดยการแสดงออกอย่างอ่อนน้อม อ่อนโยน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ไม่ล่วงเกินและไม่ละเมิดสิทธิ์ของผู้อื่น จำแนกประเภทความเคารพนับถือเป็น 3 ระดับ คือ 1) ความเคารพนับถือตนเองและการเห็นคุณค่าในตนเอง 2) ความเคารพนับถือผู้อื่น เป็นความรู้สึกเห็นคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น และ 3) ความเคารพนับถือต่อสิ่งต่างๆ นอกเหนือจากบุคคล (ชีวิตทุกรูปแบบและสิ่งแวดล้อมที่เกื้อหนุนชีวิตอยู่ (Lickona อ้างใน วสพร บุญสุข และคณะ, 2563)

ความเคารพเป็นมงคลชีวิตอย่างหนึ่งบรรดามงคล 38 ประการ ความเคารพที่ผู้น้อยมีต่อผู้ใหญ่เกิดจากผู้น้อยเห็นความดีของผู้ใหญ่ ถ้าหากผู้ใหญ่ไม่มีความดี ความเคารพก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือสักว่าแต่เพียงแสดงความเคารพตามมารยาทหรือวัฒนธรรมเท่านั้น แต่ไม่มีความจริงใจ ดังนั้นแก่นของความเคารพคือคุณธรรมประจำใจ นอกจากนี้ที่กล่าวมานี้แล้วความเคารพยังเกิดขึ้นได้ในคนที่ตนนับถือ เช่น ญาติผู้ใหญ่ พระสงฆ์ ครูอาจารย์ เป็นต้น เป็นการเคารพที่รูปแบบตามวัฒนธรรมที่ได้ประพุดกันมา โดยที่ผู้แสดงความเคารพนั้นไม่ได้คิดถึงว่าคนที่ตนเคารพนั้นมีคุณงามความดีหรือไม่ ยกเว้นคนนั้นจะเป็นคนที่ประพุดตัวเสียหายจนเป็นที่รู้จักของคนอื่น ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้น้อยไม่ยอมเคารพ ความเคารพมีข้อดีหลายอย่าง เช่น ทำให้ปกครองกันได้ เป็นที่รักและเอ็นดูของผู้อื่น อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ เป็นต้น คำสอนเรื่องความเคารพของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงความเคารพที่พระอาจารย์มั่นมีต่อพระอาจารย์เสาร์ผู้เป็นอาจารย์สอนกรรมฐานท่าน ความว่า

“...ท่านอาจารย์มั่นได้ปฏิบัติต่อท่านอาจารย์เสาร์ เหมือนดังตัวท่านเป็นพระใหม่เลยทีเดียว ตั้งแต่ล้างบาตร ชักจิวร ปูที่นอนให้ ตักน้ำมาให้สรง และถูลัง เป็นต้น ท่านปฏิบัติด้วยความอ่อนน้อมอย่างที่สุด...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้แสดงให้เห็นถึงความเคารพที่พระอาจารย์มั่นมีต่อพระอาจารย์เสาร์ผู้เป็นอาจารย์สอนกรรมฐานท่าน ทำให้ท่านได้พบสิ่งที่ประเสริฐในชีวิตคือศีล สมาธิ และปัญญาในพระพุทธศาสนา ดังนั้นท่านจึงเคารพพระอาจารย์เสาร์มาก ปฏิบัติต่อพระอาจารย์เสาร์เหมือนพระอุปัชฌาย์ คือรับใช้ปรนนิบัติพระอาจารย์เสาร์ด้วยการล้างบาตร ชักจิวร ปูที่นอนให้ เป็นต้น กิจกรรมต่างๆ ที่ท่านทำต่อพระอาจารย์เสาร์นี้เป็นการปฏิบัติตามอาจารย์วัตรคือวัตรที่ศิษย์ทำต่ออาจารย์

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงประเภทของคารวะ หรือความเคารพตามหลักพระพุทธศาสนา 6 อย่าง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญทั้งต่อการปฏิบัติตนตามหลักศาสนา หน้าที่ และปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น โดยรวมแล้วเกี่ยวกับเรื่องศาสนา วัฒนธรรม การศึกษา และสังคม ในหนังสือธรรมะประเภทชีวิตประวัติ ความว่า

“...คารวะ 6 หรือ คารวตา 6 ได้แก่ 1) สัตถุคารวตา หรือ พุทธคารวตา ความเคารพในพระศาสดา หรือพระพุทธเจ้า 2) ธัมมคารวตา ความเคารพในธรรม 3) สังฆคารวตา ความเคารพในสงฆ์ 4) ลิกขาคารวตา ความเคารพในการศึกษา 5) อัปมาทคารวตา ความเคารพ ในความไม่ประมาท 6) ปฏิสันถารคารวตา ความเคารพในปฏิสันถาร ธรรม 6 อย่างนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแห่งภิกษุ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงความเคารพต่อพระพุทธเจ้าในฐานะผู้ค้นพบสังขธรรมและนำมาเผยแผ่ให้คนทั้งหลายได้ศึกษาและปฏิบัติตามเพื่อความสงบสุขของตนและผู้อื่น เคารพพระธรรมในฐานะที่เป็นหลักแห่งความดีงาม ป้องกันและกำจัดความชั่ว ส่งเสริมความดีและความสงบสุข เคารพพระสงฆ์ในฐานะผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและสั่งสอนให้ผู้อื่นทำความดี เป็นแบบอย่างของผู้ทำความดีและผู้สงบ เคารพการศึกษาในฐานะสิ่งที่ให้ความรู้เพื่อการปฏิบัติที่ถูกต้องและดีงาม เคารพความไม่ประมาท ในฐานะทำให้ตนมีสติ ไม่พลั้งทำผิด ทำแต่ความดีงาม ความเจริญตามหลักศีลธรรมจริยธรรม และการพัฒนาจิตใจให้สงบและเข้าใจสังขารทั้งหลาย เคารพการต้อนรับผู้อื่นในฐานะเป็นการให้เกียรติ ให้ความสำคัญ เอาใจใส่ผู้อื่นที่มาหาตนด้วยกิจธุระบางอย่างหรือเยี่ยมเยียนด้วยความคิดถึงและห่วงใยกัน

พระอาจารย์เทศก์ได้แสดงโอวาทเรื่องการแสดงความเคารพต่อกันและผลของการแสดงความเคารพนั้น ความว่า

“...การคารวะ ผู้มาคารวะซึ่งกันและกัน มันเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม อภิวัตน์ลีลาสนธิ นิจจัน วุฑฒาปจายโน คืออ่อนน้อมเคารพนับถือซึ่งกันและกัน กราบไหว้ซึ่งกันและกัน พระผู้หลักผู้ใหญ่ ผู้เป็นหัวหน้าเป็นที่เคารพนับถือของพระผู้น้อย ผู้หลักผู้ใหญ่ผู้เป็นหัวหน้าในครอบครัว เป็นที่เคารพของลูกของหลาน เป็นการดีที่รักษาประเพณีอันนี้ไว้ อย่าให้เสื่อมสูญไป แต่ทำให้ทำจริงๆ ไม่ทำเล่น เคารพจริงๆ นับถือจริงๆ มันจึงเป็นอภิวัตน์ลีลาสนธิ นิจจัน วุฑฒาปจายโน มีอายุ วรรณะ สุขะ พละ ยืนนานได้ เพราะเหตุที่มีความเคารพนับถือซึ่งกันและกัน...”

(พระราชนิเวศธรรมจริยาจารย์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงวัฒนธรรมการแสดงความเคารพต่อกันทั้งในฝ่ายศาสนาและบ้านเมือง พุทธจักร และอาณาจักร คือพระสงฆ์ที่มีพรรษาน้อยต้องแสดงความเคารพต่อพระสงฆ์ที่มีพรรษามากกว่า ไม่ได้เคารพตามอายุเหมือนชาวบ้าน เพราะพระสงฆ์ถือพรรษาเป็นอายุ ส่วนชาวบ้านเด็กต้องแสดงความเคารพต่อผู้ใหญ่ ความเคารพนี้ช่วยส่งเสริมการปกครองและการอยู่ร่วมกันให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุข แตกต่างจากการไม่รู้จักเคารพหรือไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง ซึ่งทำให้ปกครองกันไม่ได้และอยู่ร่วมกันด้วยความยากลำบาก ผลของการแสดงความเคารพตามหลักพระพุทธศาสนาคือให้ให้มีอายุยืนยาว ผิวพรรณงดงาม มีความสุขใจ และสุขภาพดี เพราะกายกับใจเป็นสิ่งที่อาศัยกันดำรงอยู่ ไม่อาจแยกจากกันได้ หรืออัญญมัญญปัจฉัย เมื่อใจเป็นสุข ความสุขนั้นย่อมหล่อเลี้ยงกายให้แข็งแรงตามด้วย

หนังสือของพระอาจารย์ชากกล่าวถึงพระอาจารย์ชาสอนศิษย์ด้วยปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่าง ดังนั้นท่านจึงเป็นที่ศรัทธาของศิษย์ทั้งหลาย ความว่า

“...สอนคนด้วยการทำให้ดู ทำเหมือนพูด พูดเหมือนทำ เหตุนี้ก็กตติศัพท์ของพระ
 รุตงค์กรรมฐานที่วัดหนองป่าพงจึงถูกกล่าวขานกันไปทั่วว่าฝึกจริง ปฏิบัติจริง มิใช่เป็น
 แคंपิธี ดังนั้นศิษย์จึงเคารพยำเกรงในปฏิปทาที่หลวงพ่อดำเนินอยู่เป็นยิ่งนัก ทั้งญาติ
 โยมก็มีความเลื่อมใสศรัทธาขึ้นมาตามลำดับ มีผู้มาฝากตัวเป็นศิษย์หลวงพ่อก็เพิ่มขึ้น
 เรื่อยๆ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), 2558)

พระอาจารย์ชานนอกจากจะมีชื่อเสียงด้านการเจริญกรรมฐานและเผยแผ่พระพุทธศาสนา
 แล้วท่านยังมีชื่อเสียงด้านการปฏิบัติตนตามพระวินัยคือเคร่งครัดในข้อวัตรปฏิบัติ ทำให้วัดหนองป่า
 พงเป็นที่รู้จักว่าเป็นวัดที่เคร่งครัดพระธรรมวินัย ปฏิบัติข้อวัตรต่างๆ เหมือนหรือใกล้เคียงสมัย
 พุทธกาลมากที่สุดโดยเฉพาะอาจารย์วัตรจะมีความโดดเด่นมาก เช่น ในตอนเช้าเวลาบิณฑบาตพระที่มี
 พรรชาน้อยจะอุ้มบาตรถือจีวรของพระเถระไปให้ท่านสำหรับเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน กลับจาก
 บิณฑบาตแล้วก็เตรียมบาตร เตรียมที่ฉันให้ท่านที่โรงฉัน ฉันเสร็จแล้วก็ล้างบาตรให้ท่าน เป็นต้น ที่ทำ
 เช่นนี้ได้เพราะพระอาจารย์ชานปฏิบัติเป็นตัวอย่างที่ดี ซึ่งเป็นการสอนด้วยการทำให้ดู

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระสุปฏิปันโนซึ่งทำให้คนทั้งหลายเคารพ
 ศรัทธา ความว่า

“...พระองค์งามลึกซึ้งในทางธรรม แม้ปรินิพพานไปแล้วความงามของท่านยังคง
 อยู่คู่ฟ้าดินสลาย ไม่กลับกลายเป็นเสื่อมสูญไปเลย และยังเป็นที่สุดดีมีใจของพุทธบริษัท
 ตลอดมา ความงามในธรรมาลังการนี้ แผ่ไปทุกทิศทุกทาง เบื้องบนเบื้องล่างและสถาน
 กลาง เป็นที่เคารพรักของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ตลอดสัตว์เขายังรู้จักเคารพรักใน
 ท่านผู้มีธรรมเป็นเครื่องประดับ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความเคารพที่เป็นคุณสมบัติของพระสุปฏิปันโนในมิติพุทธจริย
 ศาสตร์คือความงามภายใน พระอริยเจ้าขณะที่ธาตุขันธ์ดำรงอยู่ท่านก็งดงามด้วยจริยาวัตรหรือ
 ปฏิปทา คนทั้งหลายเมื่อได้ยินได้ฟังกตติศัพท์ก็เป็นสรวนาคตตริยะ หรือการฟังอันยอดเยี่ยม ได้พบเห็น
 ก็เป็นทสสนานุตตริยะ หรือการเห็นอันยอดเยี่ยม ได้ฟังธรรมของท่านก็เป็นสิกขานุตตริยะ หรือ
 การศึกษาอันยอดเยี่ยม ได้อุปัฏฐากก็เป็นปาริจริยานุตตริยะ หรือการรับใช้ปรนนิบัติอันยอดเยี่ยมเมื่อ
 ระลึกถึงก็เป็นอนุสสถานุตตริยะ หรือการระลึกถึงอันยอดเยี่ยม กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ได้พบเห็นเป็น
 บุญตา ได้เจรจาเป็นบุญปาก ได้อุปัฏฐากเป็นบุญกุศลติดตามตัว แม้ท่านจะล่วงลับไปแล้วก็
 เหมือนยังมีชีวิตอยู่ เพราะคนทั้งหลายยังระลึกถึง กล่าวถึง และปฏิบัติตามคำสอนของท่าน

4.1.1.5 ลักษณะคำสอนเรื่อง “ความเพียร”

พระพุทธศาสนาเรียกความเพียรว่า “ปธาน” ดังพระพุทธพจน์ว่า “ปธาน 4 ประการนี้ คือ สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวนापธาน และอนุรักษนาปธาน พระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ทรงแสงไว้แล้ว ที่เป็นเหตุให้ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ผู้มีความเพียรถึงความสิ้นทุกข์” (อง.จตุกก. (ไทย) 21/70/114) ปธาน คือความเพียร ความเพียรชอบ ที่เป็นสัมมาวายามะ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561 : 131) สัมมาวายามะ หมายถึง เพียรชอบ คือเพียรในที่ 4 สถาน ได้แก่ 1) สังวรปธาน 2) ปหานปธาน 3) ภาวนापธาน 4) อนุรักษนาปธาน (ข้อ 6 ในมรรค) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

ความเพียรตามหลักพระพุทธศาสนามี 4 อย่าง (ที.ปา. (ไทย) 11/310/283) ได้แก่ เพียรระวังไม่ให้อกุศลเกิดขึ้น เพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรให้ความดีเกิดขึ้นและเพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วไว้อย่างมั่นคง ความเพียรระดับสูงคือจตุรงคปธาน อย่างดั่งที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งปณิธานแน่วแน่ว่าหากไม่ได้บรรลุโพธิญาณจะไม่ลุกจากบัลลังก์แม่เลือด เนื้อ หนัง และกระดูกจะเหือดแห้งไปก็ตาม คำสอนเรื่องความเพียรของพระสายปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความเพียร ความว่า

“...เมื่อความเพียรจะเกิดขึ้น ก็เพราะสังเวควัตถุเบื้องต้น 4 ประการ คือ ชาติ
ทุกข์ 1 ชราทุกข์ 1 พยาธิทุกข์ 1 มรณทุกข์ 1 อบายทุกข์ 1 อติตทุกข์ 1 อนาคตทุกข์ 1
อาหารคเวสทุกข์ 1...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทฺโต, 2540)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงธรรมที่ส่งเสริมการทำความเพียรซึ่งผู้ปฏิบัติควรได้น้อมนึกพิจารณาถึงเพื่อให้เกิดความสังเวชหรือสลดใจ คือความทุกข์มีประการต่างๆ ประกอบด้วยทุกข์ประจำสังขารคือเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์เกี่ยวกับกาลเวลา และทุกข์ในการแสวงหาหาเลี้ยงชีพ เมื่อนึกถึงความทุกข์เหล่านี้ว่าครอบงำมนุษย์ทั้งหลายอยู่ ผู้ที่ไม่เกิดอีกเท่านั้นจึงจะพ้นทุกข์เหล่านี้ได้ จิตของผู้ปฏิบัติจะเกิดความสังเวชและเร่งรีบทำความเพียรเพื่อความพ้นทุกข์

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงท่านได้ทำความเพียรในการเจริญสมณะด้วยการพิจารณาอสุภะและเจริญวิปัสสนาด้วยการเจริญสติอย่างต่อเนื่องทั้งกลางวันและกลางคืนตามคำแนะนำของพระอาจารย์สิงห์ ความว่า

“...ท่านพระอาจารย์ฝั้นก็ปฏิบัติตามคำของท่านพระอาจารย์สิงห์แนะนำ ท่านได้เข้าไปอยู่ปฏิบัติประกอบทำความเพียร เจริญภาวนา ตั้งสตินี้กระลือรู้ตัวอยู่อย่างแน่วหนา พิจารณากาย อสุภกรรมฐาน ตั้งจิตมั่นคง ดำรงสติแน่วแน่ ด้วยความเพียรพยายามให้ติดต่อเนื่องกันไป มิให้พลั้งเผลอทั้งกลางวัน กลางคืน ยืน เดิน นั่ง นอน

เจริญทั้งสมณะและวิปัสสนาภาวนาสัมพันธ์กันไป เพื่อจะชิงชัยกับกิเลสที่มันยึดเบญจ
 ชั้นธ์เป็นที่อาศัยหลบซ่อนเสมือนเป็นเกราะป้อมปราการที่กิเลสได้พึ่งอาศัย ยากที่ใครๆ
 ในโลกจะเข้าไปทำลายมันได้...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอาจารย์ฝั้นได้ปฏิบัติตามคำแนะนำของพระอาจารย์สิงห์
 พระสุปฏิปันโนและศิษย์ของพระอาจารย์มั่นรุ่นแรกๆ ที่ท่านได้ติดตามเป็นศิษย์เรียนกรรมฐานด้วย
 โดยการทำสมาธิเพียรทั้งสมณะและวิปัสสนา การเจริญสมณะคือพิจารณาอสุภะ ส่วนวิปัสสนาเจริญสติ
 คือการเดินจงกรม หรือกายานุปัสสนาหมวดอิริยาบถ ในสติปัฏฐาน ควบคู่กันทั้งสองอย่างเพื่อกำจัด
 กิเลสที่อาศัยชั้นธ์ 5 อยู่ ความเพียรอย่างมุ่งมั่นเป็นตะแบคเผาากิเลสให้ร้อนและเพลากำลังลง สมาธิ
 ช่วยกำจัดความฟุ้งซ่าน ทำใจให้สงบ และเป็นกำลังให้เจริญปัญญาได้ดี ส่วนสติช่วยให้เกิดปัญญาญาณ
 เข้าใจไตรลักษณ์และทำลายกิเลสให้หมดสิ้น

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการทำสมาธิเพียรกับปฏิรูปประเทศ ใน
 หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติ ความว่า

“...พอมมาถึงจุดนี้เราหวนระลึกย้อนกลับเข้ามาหาตัวว่า ขณะนี้สถานการณ์
 บ้านเมืองยังปกติดีอยู่ ครูบาอาจารย์ผู้นำก็ยังมีอยู่พร้อมและเราก็ได้อบรมมาพอสมควร
 แล้ว เมื่อมีโอกาสเช่นนี้เราจะต้องรีบเร่งทำความเพียรภาวนา จนให้เข้าใจในธรรมคำ
 สอนของพระพุทธเจ้า จนพึ่งตนเองได้ หากจะมีอุปสรรคอะไรเกิดขึ้นข้างหน้าไม่ว่าจะ
 เป็นส่วนตัวหรือพุทธศาสนา เราก็จะได้ไม่เสียที คิดได้อย่างนั้น ความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญ
 ในการปฏิบัติธรรมอย่างไม่กลัว...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฏ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการคิดทบทวนสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำความเพียรทาง
 จิต เพื่อให้เกิดความไม่ประมาทและรีบทำความเพียรเพื่อความพ้นทุกข์ คือคนที่ได้เกิดมาพบ
 พระพุทธศาสนา ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ได้อยู่ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา รวมทั้งมีครู
 อาจารย์ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบยังมีชีวิตอยู่และอบรมสั่งสอนให้รู้กรรมฐาน นับว่าเป็นอุดมมงคลชีวิต
 ฉะนั้นจึงไม่ควรประมาท ควรเร่งรีบทำความเพียรในทันทีขณะที่มีโอกาสอันดีนี้

หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงช่วงที่ท่านปลีกวิเวกแต่
 เพียงผู้เดียวและทำความเพียรอย่างเต็มที่ ความว่า

“...ช่วงนี้เป็นช่วงที่ท่านต้องอยู่บำเพ็ญเพียรผู้เดียว มีมีเพื่อนร่วมทางตั้งแต่ก่อน ใน
 ระยะเวลาแรก ท่านรู้สึกปลอดภัยปรองเป็นอิสระมาก ไม่ต้องห่วงกังวลถึงผู้ใดนี่ก็อยากจะภาวนา

นี่ก็อยากจะเดินจงกรมที่แห่งไหน ก็สามารทำได้ โดยไม่ต้องปรึกษาหารือใคร ท่านจึงเร่งบำเพ็ญเพียรเต็มที่ มีการสำรวมในตา หู จมูก สิ้น กาย ใจระวางอินทรีย์เหล่านี้อยู่ตลอดเวลา...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอาจารย์ชาปสิทวิเวกแต่เพียงผู้เดียว ทำให้ใจไม่มีความกังวลใดๆ (ปสิทโพธ) ทั้งไม่มีความคลุกคลีกับหมู่คณะ ดังนั้นท่านจึงมีเวลาเต็มที่ในการทำสมาธิเพียรเพื่อต่อสู้กับกิเลส ท่านได้ทำความเพียรเป็นตบะเผากิเลสโดยการสำรวมอินทรีย์ทุกอริยาบถ ซึ่งการสำรวมอินทรีย์นี้ก็คือการเจริญสมาธิและสตินั่นเอง การเจริญสติสำรวมได้ครอบคลุมทุกอายตนะ ส่วนการเจริญสมาธิสำรวมจอรรมณ์ทางใจเป็นหลัก ขณะที่จิตมีสมาธิเป็นอันได้สำรวมอายตนะภายในโดยอัตโนมัติ

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงสถานที่วิเวกว่าเป็นปัจจัยแห่งการทำสมาธิเพียร ความว่า “...การอยู่ในที่เปลี่ยวๆ และสงบเช่นนั้น จะพึงประคองความเพียรง่ายและดีกว่าที่ทั้งหลาย ซึ่งตรงกันข้ามกับที่เช่นนั้น เพราะการอยู่ในป่าซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ร้ายทุกประเภท ย่อมเป็นเหตุให้ตื่นตัวอยู่เสมอ จะประมาทนอนใจในข้อวัตรซึ่งเป็นกิจประจำวันไม่ได้ จะปรากฏความแปลกหูแปลกตาขึ้นในเวลาใดก็ได้ แล้วแต่กรณีที่ทำผิดจะพึงบันดาลหรือเป็นปัจจัยยังเหตุอื่นๆ ให้เกิด...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงป่าอันเป็นสถานที่วิเวกคือมีความเงียบสงัดว่าเป็นปัจจัยหรือมีความเหมาะสมในการทำสมาธิเพียร เพราะป่าเป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลายรวมทั้งสัตว์ดุร้าย เช่น เสือ เป็นต้น ปัจจัยที่มีความอันตรายต่อชีวิตแฝงอยู่นี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความไม่ประมาท เพราะกลัวชีวิตเป็นอันตรายหากไม่มีกรรมฐานคุ้มครอง ดังนั้นเพื่อให้ตนมีคุณสมบัติดังกล่าวนี้จึงต้องรีบทำความเพียร ส่วนผู้ที่ได้ความสงบทางจิตแล้วท่านจะไม่มี ความกลัวหรือวิตกกังวลใดๆ เพราะชีวิตมีภูมิคุ้มกันกิเลสแล้ว

4.1.1.6 ลักษณะคำสอนเรื่อง “พรหมวิหาร”

คำว่า “พรหมวิหาร” เป็นภาษาบาลี แปลความหมายไว้ว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม หรือของท่านผู้ใหญ่ ซึ่งประกอบด้วย 2 อย่าง คือ

- 1) พรหม หมายถึง พรหม หรือท่านผู้ใหญ่
- 2) วิหาร หมายถึง เป็นเครื่องอยู่ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส,

พรหมวิหาร จึงหมายถึง ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม หรือธรรมประจำใจของพรหม หรือธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักของจิตใจและกำกับความประพฤติ หรือเป็นธรรมที่ใช้ในการยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้ปกครอง ท่านผู้ใหญ่ ถ้าปฏิบัติตนโดยใช้พรหมวิหารเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตแล้ว จึงจะชื่อว่า ได้ดำเนินชีวิตหมั่นจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์ทั้งหลายโดยชอบ (พระไพฑูริย์ เมธิโก, 25542)

พรหมวิหาร คือธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่า ดำเนินชีวิตแบบหมั่นจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ นอกจากนี้พรหมวิหาร ยังมีความหมายที่สามารถแปลอีกในหนึ่งว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างพรหม หรือธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหมหรือเป็นเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551)

พรหมวิหาร 4 (ที.ปา. (ไทย) 11/71/49) ได้แก่ 1) เมตตา ความหวังดี ปรารถนาดี 2) กรุณา ความสงสาร เห็นอกเห็นใจ 3) มุทิตา ความยินดีในความดีหรือสำเร็จของผู้อื่น 4) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลางหรือพิจารณาเห็นด้วยความเข้าใจตามกฎแห่งกรรม การเจริญเมตตาพรหมวิหาร เช่น ตั้งความหวังดี ความปรารถนาดีว่า ขอให้สัตว์ทั้งหลายจงมีความสุข การเจริญกรุณาพรหมวิหาร เช่น ตั้งความหวังดี ความปรารถนาดีว่า ขอให้สัตว์ทั้งหลายที่กำลังประสบทุกข์อยู่จากพ้นจากทุกข์นั้น การเจริญมุทิตาพรหมวิหาร เช่น ตั้งความหวังดี ความปรารถนาดีว่า ขอให้สัตว์ทั้งหลายจงชื่นชมยินดีในสมบัติตนที่ได้แล้วนั้นและอย่าได้พลัดพรากจากสมบัตินั้น การเจริญอุเบกขาพรหมวิหาร เช่น การพิจารณาด้วยใจเป็นกลางว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน ทำกรรมใดไว้อย่างไรย่อมได้รับผลที่สมควรแก่การกระทำนั้น เป็นต้น

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงจิตใจเมตตาของท่านต่อผู้อื่นสัตว์อื่น ในหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของท่าน ความว่า

“...นับแต่ผมบวชมา ไม่เคยคิดให้สัตว์ได้รับความลำบากเดือดร้อน โดยไม่ต้องพูดถึงการฆ่าเขาเลย มีแต่ความเมตตาสงสารเป็นพื้นฐานของใจตลอดมาทุกเวลา ได้แต่เมตตาจิตอุทิศส่วนกุศลแก่สัตว์ไม่เลือกหน้า โดยไม่มีประมาณตลอดมาเวลาตายแล้วจะกลายเป็นศัตรูคู่แค้นแก่สัตว์ ให้เขาล้มตายลงจากชีวิตที่แสนรักของแต่ละตัว เพราะผมเป็นตัวแทนเพียงคนเดียวที่นั่นผมทำไม่ได้ อยากรักใคร่ขอให้นำผมออกไปตายที่สกลนคร...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทฺตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอาจารย์มั่นได้เจริญเมตตาแก่ผู้อื่นและสัตว์อื่นตลอดเวลาที่ท่านบวชในพระพุทธศาสนา คือปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายมีความสุข ไม่เบียดเบียนกัน และไม่ถูก

เบียดเบียนให้ได้รับทุกข์ โดยท่านตั้งใจไม่ทำเวรโดยทำลายชีวิตอันเป็นที่รักยิ่งของสัตว์อื่น (สัตว์อื่นก็รักชีวิตเหมือนกับที่เรารักชีวิตตน ดังนั้นใครๆ จึงไม่ควรทำลายชีวิตผู้อื่น) และขณะที่ท่านป่วยนั้นท่านต้องการให้นำท่านกลับไปดับสังขารที่สกลนครบ้านเกิดของท่านเอง

หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงอุบาสิกาที่เคารพศรัทธาพระอาจารย์ฝั้นและได้ฝึกกรรมฐานจากท่าน ความว่า

“...พระอาจารย์ท่านมีความเมตตา ได้มาอยู่สั่งสอนอนุเคราะห์เรา ท่านสอน ขวนให้ไหว้พระแล้ว นั่งภาวนาทุกวันๆ เป็นอะไรก็ให้มันรู้ไป คิณนี้แหละเราต้องนั่ง คำคิณนั้น เธอเข้าห้องสวดมนต์ไหว้พระ สวดมนต์แผ่เมตตาตน เมตตาสัตว์ แล้วเริ่มบิรกรรมทำภาวนา ระลึกพุทโธ ธัมโม สังโฆ พุทโธ ธัมโม สังโฆ พุทโธ ธัมโม สังโฆ 3 จบ แล้วให้ระลึกถึงพุทโธฯลฯ คำเดียว เธอมีความเพียรอดทนนั่งได้นานพอสมควร เวลาออกจากสมาธิแล้ว เธอรู้สึกมีความสุขสบาย เบากายเบาใจ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

ข้อความข้างต้นนี้กล่าวถึงประสบการณ์การทำสมาธิของอุบาสิกาที่เลื่อมใสศรัทธาพระอาจารย์ฝั้น ซึ่งพระอาจารย์อนุเคราะห์ฆราวาสด้วยการสอนกรรมฐานและชักชวนให้ทำสมาธิ เมื่อฆราวาสปฏิบัติตามคำสอนของท่านจึงได้ไหว้พระสวดมนต์น้อมนิกพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง แผ่เมตตาและเจริญสมาธิโดยบิรกรรมว่า พุทโธ ผลที่ได้รับคือเมื่อออกจากสมาธิแล้วรู้สึกหัวใจเบาสบายอย่างที่ไม่เคยรู้สึกมาก่อน ดังนั้นจึงได้เจริญสมาธิเรื่อยมา

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงการพิจารณาถึงทุกข์คือเกิด แก่ เจ็บ ตายที่ครอบงำสัตว์ทั้งหลายอยู่ ดังนั้นจึงควรแผ่เมตตาให้แก่กันเพื่อให้มีความสุข ปราศจากทุกข์โดยทั่วถึง ความว่า

“...ธรรมคืออะไร คือความพอดีพองาม รู้จักประมาณพอสมควร ไม่ทะเยอทะยาน ตันรนนั่นเอง นั่นแหละเป็นธรรม รู้จักเกิด แก่ เจ็บ ตาย ว่าเป็นของไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เมื่อพิจารณาเห็นเรื่องนี้เป็นทุกข์ บรรดาสัตว์ทั้งหลายมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย ก็เป็นทุกข์เหมือนกัน เพราะความเอนดูสัตว์ทั้งหลายและมนุษย์ทั้งปวงหมดที่เกิดแก่ เจ็บ ตาย เป็นทุกข์ จึงสงเคราะห์ เอนดู เมตตาซึ่งกันและกัน อันนี้แหละเป็นธรรม ถ้าไม่มีสิ่งเหล่านี้โลกก็จะวุ่นวายเดือดร้อนฉิบหายหมด...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวិศิษฏ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการพิจารณาเห็นความทุกข์เพราะเกิด แก่ เจ็บ ตายของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งทุกข์เหล่านี้เป็นทุกข์ประจำสังขาร ผู้ที่เกิดมาแล้วไม่อาจพ้นได้ คำที่สื่อความหมายได้ดีคือคำแผ่เมตตาว่า

“...สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น” คือไม่
ว่าสัตว์ทั้งหลายจะมีฐานะความเป็นอยู่แตกต่างกันอย่างไรก็ตาม แต่สภาพเกิด แก่ เจ็บ
ตายนี้ได้รับเหมือนกันหมด ดังนั้นจึงไม่ควรดูหมิ่นและทำความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น เมตตา
เกื้อกูลให้คนทั้งหลายอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เป็นธรรมชาติประจำโลกที่ขาดไม่ได้...”

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงอำนาจหรือพลังแห่งความดีของพระพุทธศาสนาเชิงประจักษ์ ความว่า

“...อำนาจหลักพระพุทธศาสนาก็คือพวกเราที่เป็นเจ้าของพระพุทธศาสนาที่แหละ
ช่วยกันบำรุงเช่นทำศีลธรรมให้เกิดขึ้นมา มีความสามัคคีกัน มีความเมตตาอารีซึ่งกันและ
กัน มันก็เกิดขึ้นมาเป็นกำลังของพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ว่าพระพุทธศาสนานั้นมันจะมีอำนาจ
ที่มีอำนาจก็เพราะว่าเราเอาธรรมะนั้นมาปฏิบัติให้ถูกต้องมันจึงจะมีพลังเกิดขึ้นมาช่วย
แก้ปัญหาหลายสิ่งหลายอย่าง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความเป็นพระพุทธศาสนาที่แท้จริงว่าเกิดจากการประพฤติ
ธรรมคือพุทธศาสนิกชนรักษาศีล สามัคคี และเมตตาเกื้อกูลกัน สิ่งเหล่านี้เองที่เป็นคุณสมบัติของพระ
รัตนตรัย ทำให้พระพุทธศาสนามีความศักดิ์สิทธิ์ อำนาจผลคือความสุขแก่ผู้นับถือ เป็นพลังที่ต่อต้าน
ป้องกัน และกำจัดปัญหาหรือความทุกข์ทั้งหลายได้ ดังนั้นผู้นับถือพระพุทธศาสนาจึงไม่ต้องลงมือ
ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ควรทำเพียงขอพรพระรัตนตรัยเท่านั้น เพราะพระพุทธศาสนา
เป็นศาสนาแห่งการปฏิบัติ ไม่ใช่ดลบันดาลความดี ความสำเร็จแก่ผู้ต้องการความสำเร็จแต่ไม่ลงมือทำ
สิ่งใด

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงรูปพรหมว่าเป็นแดนที่ปราศจากกามารมณ์เพราะผลที่ได้
รูปฌาน อยู่ด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา โดยรูปฌาน 4 นี้มีความละเอียดกว่ากันตามลำดับชั้น
ความว่า

“...รูปโลก ได้แก่ พรหมโลก ซึ่งเป็นโลกปราศจากกามารมณ์ด้วยอำนาจแห่งฌาน
มี พรหมวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา เป็นเครื่องอยู่ กับมี ฌาน 4 มี
ปฐมฌานเป็นต้น ประจําใจ ฌานเหล่านี้มีความละเอียดกว่ากันเป็นชั้นตามลำดับ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงรูปโลกเป็นอย่างเดียวกันกับพรหมโลกชั้นที่ปราศจากกามารมณ์
คือรูปพรหม อันเป็นผลของการได้รูปฌาน 4 กล่าวให้เข้าใจง่ายๆ คือขณะที่ยังมีชีวิตอยู่เป็นผู้ได้รูป
ฌาน เมื่อสิ้นชีวิตแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลกชั้นรูปพรหม ซึ่งพรหมนี้มีธรรมประจําใจคือเมตตา กรุณา
มุทิตา อุเบกขา และสามารถเจริญฌานในพรหมโลกนั้นต่อจนสามารถบรรลุธรรมในระดับที่สูงขึ้นได้

หากกลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีกครั้งก็จะเป็นผู้มีวาสนาธรรมติดตัวมาตั้งแต่เกิด เป็นผู้ไม่ประมาท มีโอกาสบำเพ็ญธรรมในระดับที่สูงขึ้นจนสำเร็จเป็นพระอริยเจ้าได้

4.1.1.8 ลักษณะคำสอนเรื่อง “สติ”

คัมภีร์ขุททกนิกาย มหานิทเทส ได้แสดงความหมายของสติ ไว้ว่า “สติคือความตามระลึกถึงความระลึกได้เฉพาะหน้าสติคือความระลึกได้ ความจำได้ความไม่เลือนลอยความไม่หลงลืมสติคือสตินทรีย์ (สติที่เป็นใหญ่) สติพละ (สติที่เป็นกำลัง) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) สติสัมโพชฌงค์ (สติที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ธรรม) เอกายนมรรค (สติที่เป็นทางเอก) นี้แหละตรัสเรียกว่าสติบุคคลผู้ประกอบประกอบพร้อมดำเนินไป ดำเนินไปพร้อมเป็นไปเป็นไปพร้อมเพียบพร้อมแล้วด้วยสตินี้ผู้นั้นพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าผู้มีสติ (ขุ.ม. (ไทย) 29/3/13)

คัมภีร์อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี ได้แสดงความหมายของสติ ว่า “สติที่เกิดขึ้นเป็นฉนสติ คือ การตามระลึก ความหวนระลึก กิริยาที่ระลึก ความทรงจำ ความทรงจำ ความไม่เลือนลอย ความไม่หลงลืม คือสติที่เป็นอินทรีย์ สติที่เป็นพละ สัมมาสติ นี้ชื่อว่าสติที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น” (อภิ.สง. (ไทย) 34/52/36)

สติ หมายถึง ความระลึกได้นึกได้ ความไม่เผอเรอ การคุมใจไว้กับกิจ หรือกุมจิตไว้กับสิ่งที่เกี่ยวข้อง จำการที่ทำและคำที่พูดแล้วแม่นยำได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550) สติ หมายถึง ความระมัดระวัง ความตื่นตัวต่อหน้าที่ภาวะที่พร้อมอยู่เสมอในการคอยรับรู้ต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และตระหนักรู้ว่าควรปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ อย่างไร (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2554)

ธรรมชาติของการปฏิบัติเมื่อสติปรากฏ กิเลสก็จะหายไป ขาดสติ กิเลสครอบงำปรุงแต่งจิตใจ วนกันไปอย่างนี้ ผู้ที่ไม่ฝึกสติจึงถูกกิเลสปรุงแต่งจิตใจเกือบตลอดเวลา ดังนั้นสติจึงมีความจำเป็นต่อการปฏิบัติกรรมฐาน เมื่อฝึกอย่างหนัก สติมีความแก่กล้า กิเลสจะลดน้อยลงจนถึงถูกทำลายให้สิ้นไปในที่สุด สติมีความสำคัญและจำเป็นดังกล่าวมานี้ดังนั้นจึงมีในหมวดธรรมต่างๆ เช่น สติสัมปชัญญะ สติพละ สตินทรีย์ สติสัมโพชฌงค์ สัมมาสติ เป็นต้น การเจริญวิปัสสนากรรมฐานยึดหลักสติปัญญาเป็นหลัก แม้อานาปานสติก็มีลักษณะเป็นอย่างเดียวกันกับสติปัญญา เพียงแต่กำหนดวิธีบริกรรมหรือนับลมไว้ต่างหากเท่านั้น สติปัญญานี้มี 4 (ที.ม. (ไทย) 10/373/301-302) ได้แก่ 1) กายานุปัสสนา พิจารณากายเป็นอารมณ์ 2) เวทนานุปัสสนา พิจารณาเวทนาเป็นอารมณ์ 3) จิตตานุปัสสนา พิจารณาจิตเป็นอารมณ์ 1) ธัมมานุปัสสนา พิจารณาธรรมเป็นอารมณ์ คำสอนเรื่องสติของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงอุปฐานะคือสติกล้าและวิธีปฏิบัติต่อสติประเภทนี้ว่า
ถูกต้อง ความว่า

“...อุปฐานะ สติกล้า สตินี้ไม่น่าจะเป็นอุปกิเลส เพราะสตินี้เองสามารถดำเนินจิตให้ตั้งเที่ยงอยู่ได้ แต่ว่าไม่ว่าอะไร ทุกสิ่งทุกอย่าง จะดีสักเท่าไรก็ตาม ถ้าเกินไปก็ใช้ไม่ได้ แม้สติกำหนดเพ่งกันเกินไป กำหนดอยู่ในกายานุปัสสนา ไม่รู้จักพักผ่อน เกินแก่ความต้องการ ไม่ซำก็ต้องเลอะเลือน ธรรมดากการใช้สติกำหนด ต้องรู้จักพักตามสมควร เพราะถ้าไม่รู้จักพักแล้วเมื่อมันเกิดความเลอะเลือนขึ้น ความสงสัยก็ตามมา ก็จะกลับกลายเป็นอุปกิเลสไป...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2540)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงสถานะของสติที่เกิดขึ้นขณะปฏิบัติคือ อุปฐานะ สติกล้า ซึ่งสติประเภทนี้จะกล้าแข็ง หากควบคุมไม่มีอาการเลอะเลือนและหากเกิดความสงสัยตามมากก็จะกลายเป็นกิเลสไป นับว่าเป็นสติที่ไม่คุ้นชื่อในปริยัติ เพราะเป็นผลของการปฏิบัติ ที่ดูเหมือนว่าขัดแย้งกับปริยัติคือเรื่องอินทรีย์และการปรับอินทรีย์ โดยปริยัติกล่าวว่าสติมีมากเท่าใดยิ่งดี ไม่ต้องปรับอะไรทั้งนั้น แต่พระอาจารย์มั่นกล่าวว่าหากสติมีมากเกินไปจนกล้าแข็ง ผู้ปฏิบัติควรรู้จักพักผ่อนบ้าง

หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงประสบการณ์ที่ท่านได้พบผีป่าที่ถ้าพระบอด ความว่า

“...ท่านนั่งรำพึงในใจอยู่ในมุ้งกลด ท่านกำหนดจิตเข้าสมาธิรวบรวมทั้งกำลังใจ อาศัยสติ สมาธิ ปัญญา ศรัทธา ความเพียรที่มีอยู่มาอบรมภาวนารักษาจิตใจให้สงบ ไม่นานจนเข้าภวังค์ สงบเป็นสมาธิอย่างอิมเอบเต็มอัดแน่นในใจ ไม่หวั่นไหวเกรงกลัวสิ่งใด กล้าหาญ ใคร่อยากจะออกมาดูให้รู้ว่า มันเป็นอะไรกันแน่ ถ้าพระบอดนี้ถ้าเป็นผีเจ้าและมาหลอกจริงล่ะก็เราก็จะได้รู้ได้เห็นจริงประจักษ์ด้วยตาตนเองในวันนี้...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงสมัยที่พระอาจารย์มั่นจาริกธุดงค์ไปที่ถ้าพระบอด ปรากฏว่ามีผีป่ามาหาท่าน ท่านสงสัยเรื่องผีป่ามาหลอกท่านดังนั้นจึงได้ธรรมเป็นองค์แห่งความสงบและความรู้คือ ศรัทธา สติ สมาธิ และปัญญา และเข้าฌานในขณะนั้น ทำให้จิตนิ่งมั่นคง ไม่หวั่นกลัวต่อสิ่งใด ตามที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นถึงวิสัยหรือความชำนาญในการเข้าฌานของท่านเพราะสามารถเข้าได้ตามที่ต้องการ และพระอาจารย์ฝั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้มีพลังจิตกล้าแข็ง ท่านเคยเพ่งฝีกองกอยจนตกต้นไม้ เพ่งนกที่กำลังบินจนร่วงตกจากท้องฟ้า

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงสติในการควบคุมจิต ความว่า

“... คือ ระลึกได้ ระลึกเห็นอยู่เสมอ รู้อยู่เสมอว่าใจของเราเป็นอย่างไร สติเป็นผู้ควบคุมจิต เราตั้งสติกำหนดจิต จิตคิดหยาบคิดละเอียดอย่างไรก็รู้ทุกขณะ นั่นเรียกว่า

สติ จิตคือผู้คิดนึกส่งสาย ถ้าหากเราตามจิต ไม่รักษาสติ มันก็ไม่มีที่สิ้นสุด คิดฟุ้งตลอด วันยังค่ำคืนยันรุ่งสติคุมไม่อยู่ ถ้าสติคุมอยู่แล้วมันจะรวมอยู่ในที่เดียว จะไปบ้างเล็กน้อยๆ มันก็ระลึกได้อยู่ เรียกว่าไปไม่ไกลนานหนักเข้าจิตก็จะรวมลงไปนิ่งแน่วเป็น อารมณ์อันเดียว...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี), 2548)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงลักษณะของสติทั่วไปคือควบคุมจิตไม่ให้ฟุ้งซ่านตามอารมณ์ที่ปรากฏหรือส่งใจไปภายนอกหรือคิดเรื่องต่างๆ การฝึกสติให้อยู่กับตัวคือการกำหนดสติไว้กับอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น กำหนดลมหายใจ กำหนดความเคลื่อนไหวกาย พิจารณากายให้เห็นเป็นของสกปรก เป็นต้น ตามหลักกายคตาสติและสติปัญญา ซึ่งการกำหนดกายนี้ทำได้ง่าย เหมาะสำหรับผู้ปฏิบัติใหม่ๆ ผู้ที่คล่องแล้วจะกำหนดความรู้สึก (เวทนา) จิต หรือธรรมก็ได้ สติปัญญานี้เป็นอย่างเดียวกันกับสัมมาสติในมรรค 8

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสติสัมปชัญญะกับปัญญาในฐานะเป็นธรรมะสามัคคี ความว่า

“...ถ้าหากว่ามีปัญญาอยู่พร้อมแล้วความระลึกได้และความรู้ตัวมันจะติดต่อกันเป็นลำดับแต่ถ้าปัญญานั้นยังไม่ส่องใสสติสัมปชัญญะมันก็อาจจะมึนตึบบ้างถูกบ้าง ถ้าเป็นอย่างนั้นต้องมีปัญญามาช่วยพระพุทธเจ้าท่านทรงใช้อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐานมาต้านทานมันเลยว่าสติมันก็ไม่แน่นอนเหมือนได้เหมือนกัน สัมปชัญญะความรู้ตัวนี้ก็ไม่แน่นอนล้วนแต่เป็นของไม่เที่ยง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงสติและสัมปชัญญะว่าหากปัญญายังไม่ส่องใสจะเป็นเหตุให้สติและสัมปชัญญะที่มีอยู่นั้นผิดพลาดได้เหมือนกัน เพราะสติและสัมปชัญญะเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้แน่นอนเหมือนกัน หากยังไม่สมบูรณ์จนเกิดวิปัสสนาญาณ อาจหลงลืมและถูกกิเลสเบียดเข้ามาแทนที่ ดังนั้นการเจริญสติและสัมปชัญญะที่ยังไม่สมบูรณ์นี้จึงต้องหมั่นทำเรื่อยๆ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องฝึกปัญญาให้ส่องใสคู่กันไปด้วย

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงธรรมที่จะทำให้ละกิเลสแล้วรู้แจ้งแทงตลอดปัญญาญาณได้คือสติปัญญา 4 ความว่า

“...นักปฏิบัติรายใดชอบใช้สติปัญญาค้นคว้าในสติปัญญาสี่มีกายเป็นต้นอยู่เสมอ นักปฏิบัติรายนั้นจะค่อยรู้แจ้งแทงทะลุทั้งธรรมของจริง และกิเลสตัวเคลือบแฝงไปโดยลำดับ จนพันดงหนาป่าทึบไปได้โดยปลอดภัย วัฏทุกข์นี้หาวันผ่านพ้นไปได้ยากนอกจาก

ความเพียรด้วยสติปัญญาธรรมเป็นต้นเท่านั้น จงจำให้ถึงใจ เดี่ยวจะไปคว้าเอากิเลสชนิดต่าง ๆ มีความซึ้งเกี่ยวเป็นต้นมาแก้ววิภูทุกซ์ แล้วจะจมไปนะจะว่าไม่บอก...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงนักปฏิบัติผู้เจริญสติปัญญา 4 อยู่เสมอโดยการใช้สติปัญญา ค้นคว้าพิจารณาว่าเป็นผู้ที่สามารถก้าวพ้นดวงกิเลสที่พันยากได้นี้ คำว่า สติ และ ปัญญา มักจะใช้คู่กันเสมอจนอาจทำให้เข้าใจว่าธรรมสองอย่างนี้เป็นอย่างเดียวกัน ความจริงแล้วแตกต่างกัน คือสติเป็นธรรมชาติที่ระลึกได้ เมื่อทำบ่อยๆ จะทำให้เข้าถึงปัญญาในระดับญาณที่รู้แจ้งไตรลักษณ์ ส่วนปัญญามีหลายระดับ ระดับที่ฝึกเพื่อรู้แจ้งสังขารนี้คือโยนิโสมนสิการ เมื่อปฏิบัติได้ถูกต้องตามที่โยนิโสมนสิการได้ตรองเห็นแล้วจะทำให้เข้าถึงปัญญาที่แท้จริงคือญาณหรือวิปัสสนาญาณ ทั้งสติและปัญญาต่างอาศัยกันเกิดขึ้นเพื่อกำจัดกิเลส

4.1.1.9 ลักษณะคำสอนเรื่อง “สมาธิ”

คัมภีร์ที่หมินกาย มหาวรรคกล่าวถึงลักษณะของสมาธิ สรุปได้ดังนี้ 1) สมาธิในปฐมฌาน คือภาวะที่สังขตจากามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ 2) สมาธิในทุติยฌาน คือภาวะที่ละวิตก วิจารณ์ได้ มีแต่ปีติ 3) สมาธิในตติยฌาน คือภาวะที่ปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ สัมปชัญญะ และสุขอยู่ 4) ภาวะที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ (ที.ม. (ไทย) 10/403/337)

“สมาธิ” เป็นความตั้งมั่นของจิต หรือภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนด คำจำกัดความของสมาธิที่พบเสมอคือ “จิตตัสเสกัคคตา” หรือเรียกสั้นๆว่า “เอกัคคตา” ซึ่งแปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งคือการที่จิตกำหนดแน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป โดยคัมภีร์รุ่นอรธกถาระบุความหมายจำกัดลงไปอีกว่า สมาธิคือ ภาวะมีอารมณ์หนึ่งเดียวของกุศลจิตและไขความออกไปว่า หมายถึงการดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียว อย่างเรียบสม่ำเสมอ และด้วยดี (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550)

สมาธิตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง การมีจิตตั้งมั่นในอารมณ์เดียวในทางกุศล เป็นสมาธิตามหลักอริยมรรคมีองค์ 8 ที่เริ่มต้นด้วยสัมมาทิฐิ มีปัญญารู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เป็นสมาธิที่ควรคู่แก่การใช้งาน การแก้ปัญหาชีวิต การบำบัดโรคทางกายจิต และความเจริญก้าวหน้าแห่งสมาธิสู่วิปัสสนาอันเป็นทางแห่งปัญญาสู่การสิ้นสุดแห่งกองทุกข์ (เจริญ ชวงชิต, 2557)

สมาธิระดับสูงมีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับจตุตถฌาน เอกัคคตา และอุเบกขา เพียงแต่สมาธิเป็นการกล่าวถึงภาพรวม แต่จตุตถฌานเป็นรายละเอียดของสมาธิคือละนิวรณ์ได้ทั้งหมดแล้วสำเร็จฌาน เอกัคคตา กล่าวถึงภาวะที่จิตนิ่งรวมเป็นหนึ่งเดียว ส่วนอุเบกขาเป็นคุณสมบัติสูงสุดของสมาธิคือเมื่อจิตนิ่งแล้วจิตนั้นจะเห็นอารมณ์ที่มาปรากฏด้วยความวางเฉย ไม่ปรุงแต่งใดๆ

ทั้งสิ้น ดังนั้นจึงเป็นความสงบอย่างยิ่ง ระดับของสมาธิจำแนกเป็น 1) ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะและมีเป็นบางครั้ง ไม่สม่ำเสมอ 2) อุปจารสมาธิ สมาธิที่ใกล้แน่วแน่ มีก่อนได้ฌาน 3) อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่วแน่ เป็นสมาธิในฌาน ส่วนฌานเป็นชื่อของการได้สมาธิ มี 4 ได้แก่ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน นับเป็น 5 เรียกว่า ปัญจฌาน ก็มี คำสอนเรื่องสมาธิของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงธรรมอันเป็นคุณสมบัติของมหาบุรุษ ความว่า

“...สมณะผู้รักในศีล รักในสมาธิ รักสติ รักปัญญา รักความเพียร จะเป็นสมณะอย่างเต็มภูมิทั้งปัจจุบันและอนาคตอันใกล้นี้ ธรรมที่แสดงนี้คือธรรมของท่านผู้มีความเพียร ของท่านผู้อดผู้ทน ของท่านผู้เป็นนักต่อสู้เพื่อเอาตัวรอดเป็นยอดคน ของผู้พ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง ปราศจากสิ่งกดขี่บังคับ ของท่านผู้เป็นอิสระอย่างเต็มภูมิ คือ พระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของโลกทั้งสาม...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงคุณสมบัติของสมณะหรือผู้สงฆ์ว่าท่านรักศีล สมาธิ สติ ปัญญา ความเพียร และความอดทน คือรักษาศีล ทำความเพียรโดยการเจริญสมาธิ สติ และปัญญา แม้เมื่อมีอุปสรรคของการปฏิบัติเกิดขึ้นก็มีจิตใจมั่นคงต่อเป้าหมายคือมรรค ผล นิพพาน อดทน อดกลั้นจนสามารถผ่านพ้นอุปสรรคนั้นไปได้ด้วยดี เมื่อถึงฝั่งแห่งความสำเร็จคือนิพพานแล้วจะทำให้เป็นอิสระจากเครื่องผูกพันคือกิเลสตัณหา เป็นที่เคารพสักการะของผู้อาศัยอยู่ในกามโลก รูปโลก และอรุณโลก

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ ความว่า

“สมาธิเป็นผู้ตั้งจิตมั่นอยู่ภายใน ก็ลองตั้งดูซิ จิตตั้งมั่นนั้นเป็นอย่างไร มันไม่ได้ส่งไปข้างหน้ามาข้างหลัง ข้างซ้าย ข้างขวา ข้างบนข้างล่าง ตั้งจำเพาะที่รู้อยู่ ความรู้อยู่ตรงไหน เราก็จังคุดอยู่ตรงนั้น เราไม่ต้องหา ดูสิ่งที่มีอยู่ มีอยู่ในดวงจิตของเรา มันอยู่อย่างไรก็ดูอยู่อย่างนั้น เพื่อว่าจะได้รู้จักความเป็นอยู่ของเรา มันเป็นสุขเราก็รู้จัก มันเป็นทุกข์เราก็รู้จัก มันเฉยๆ เราก็รู้จัก สมาธิคือมันว่างจากอารมณ์ สัญญาหมดเราก็รู้จัก จิตของเราตกอยู่ในขั้นใดขั้นภูมิใดเราก็รู้จัก”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงจิตที่ฝึกจนนิ่งหรือควบคุมให้สงบได้แล้วว่าเป็นจิตที่ไม่คิด ฟุ้งซ่านไปภายนอกทั้งข้างหน้า ข้างหลัง ข้างซ้าย ข้างขวา ข้างบน ข้างล่าง ที่กล่าวอย่างนี้ท่านหมายถึงเอาสถานที่ที่จิตนั้นเที่ยวไป โดยสรุปคือไม่คิดถึงรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจทั้งที่เป็นอดีตปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งโดยมากเป็นอารมณ์ทางใจนี้ที่จิตคิดมากที่สุด เมื่อจิตสงบแล้วท่านให้เพ่งดูหรือรู้ความสงบนั้นโดยความปล่อยวาง ไม่ยึด ไม่ปรุงแต่งอะไรทั้งนั้น ซึ่งเป็นลักษณะของจิตอุเบกขา

กล่าวอีกนัยหนึ่งคือประคองความสงบหรือความวางเฉยต่ออารมณ์นั้นไว้ให้มั่นคงเพื่อพัฒนาในระดับที่สูงขึ้นคือวิปัสสนา

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงความพอใจยินดีในความสงบที่เกิดขึ้นภายในจิต ความว่า

“...ความสงบเป็นของหายาก ที่จะสงบหายากที่สุด ได้มาขั้นนี้ก็นับว่าดีอีกโขแล้ว ให้ยินดีพอใจอย่างนั้นมันจึงจะเป็นไป ควรที่จะยินดีกับการภาวนาพุทโธของเรา หรืออา นานาปานสติ ลมหายใจเข้า-ออก มันสงบ ได้ก็ยินดีพอแค่นั้นแหละ ให้มันอยู่กับลมหายใจ นั้นกับพุทโธนั้นแหละ จิตมันตั้งมั่นในสิ่งนั้น ก็ให้ยินดีกับสิ่งนั้น อย่าไปเดือดร้อน กระทบ กระทบ อยากรู้ อยากดี อยากรู้พิเศษขึ้นไป มันไม่เป็นสมาธิ...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2548)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความสงบว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ไม่ใช่จะเกิดขึ้นได้กับทุกคน เกิด เฉพาะคนที่ทำความเพียรทางจิตอย่างถูกต้องเท่านั้น ต้องสามารถฝ่าฟันจนก้าวข้ามนิเวศและวิตก วิจารณ์ ปิดติ และสุขุไปได้จิตจึงจะสงบ (สมาธิ หรือฌาน) ขณะที่ปฏิบัติอยู่ท่านให้ละความต้องการหรือ ความอยากได้สมาธิ เพราะความต้องการหรือความอยากนั้นเป็นความรู้สึกฝอยอกุศลที่จะทำให้เข้าไม่ ถึงสมาธิ ให้จิตดำเนินไปตามวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องเพียงอย่างเดียวก็พอ

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงลักษณะขององค์แห่งปฐมฌานคือวิตกและวิจารณ์และการ กำหนดรู้สภาวะทั้งสองนี้ ความว่า

“...ความเป็นจริงวิตกแล้วก็วิจารณ์ วิตกแล้วก็วิจารณ์ วิจารณ์มันจะค่อยๆ ละเอียดไป เรื่อยๆ ทีแรกมันก็วิจารณ์ประปรายทั่วๆ ไป พอเรารู้ว่าอาการของจิตมันก็เป็นอย่างนั้น มัน ไม่ทำอะไรให้ใครทั้งนั้น มันเป็นที่เราไปยึดมันถือมันอย่างน้ำมันไหล มันก็ไหลของมันไป อยู่อย่างนั้น ถ้าเราไปยึดมันว่าไหลไปทำไมเกิดทุกข์แล ถ้าเราเข้าใจว่าน้ำก็ไหลไปตาม เรื่องของมัน มันก็ไม่มีความทุกข์แล้ว เรื่องวิจารณ์นี้ก็เหมือนกันฉนั้น วิตกแล้วก็วิจารณ์ วิตกแล้ว ก็วิจารณ์คลุกคลีกับอารมณ์แล้วเอาอารมณ์นั้นมาทำกรรมฐานให้จิตสงบ เอาอารมณ์นั้นมา กำหนดวิจารณ์นี้ทำนองเดียวกับอารมณ์นั้น...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงวิตกและวิจารณ์อันเป็นองค์ประกอบสองอย่างข้างต้นของ ปฐมฌาน คือวิตกมีลักษณะตริกอารมณ์ ส่วนวิจารณ์มีลักษณะตรองอารมณ์ ละเอียดกว่าวิตก เมื่อ วิตกเกิดขึ้นแล้ววิจารณ์ก็เกิดขึ้นตามมา การกำหนดรู้วิตกและวิจารณ์นี้ท่านให้กำหนดรู้ด้วยความไม่ยึดมั่น หรือปรุงแต่ง อุปมาเหมือนกำหนดรู้อาการไหลของน้ำ แต่ไม่ไปปรุงแต่งอะไรมากกว่านั้นจิตจึงจะไม่

ทุกข์ เมื่อละวิตกและวิจารณ์ได้จะทำให้ได้ทุติยฌานในกรณีฌาน 4 แต่หากเป็นฌาน 5 เมื่อละวิตกได้ เป็นทุติยฌาน เมื่อละวิตกและวิจารณ์สำเร็จจึงเป็นตติยฌาน

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงสภาวะทางจิตของท่านตอนที่หลุดจากสมาธิ ความว่า
 “...เป็นภาวะที่จิตรู้สึกเข้าสมาธิไม่ค่อยสนิทเหมือนที่เคยเป็นมา บางครั้งเข้าสงบ ได้ แต่บางครั้งเข้าไม่ได้ ภาวะเสื่อนี้มันถึงขนาดจะเป็นจะตายจริงๆ เพราะทุกข์มากเกินไป เหตุที่ทุกข์มากเกินไปเพราะได้เคยเห็นคุณค่าของสมาธิที่แนบปึงมาแล้ว และก็กลับเสื่อมเอา ชนิดไม่มีอะไรติดเนื้อติดตัวเลย มีแต่ฟุ้งแต่ไฟเผาหัวใจตลอดเวลา ทั้งวันทั้งคืน ทั้งยืนทั้ง เดิน ทั้งนั่งทั้งนอน จึงเป็นทุกข์เพราะอยากได้สมาธินั้นกลับมา มันเป็นมหันตทุกข์จริงๆ ก็มีคราวที่จิตเสื่อนั้นแลที่ทุกข์มากที่สุด...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงสภาวะทางจิตและความรู้สึกตอนที่พระอาจารย์มหาบัวจิตตก หรือจิตเสื่อ ซึ่งท่านไม่ได้บอกว่าเสื่อเพราะสาเหตุใด อาจเกิดจากความประมาทหลงลืมสติปล่อยให้กิเลสแทรกความสงบ หรือเกิดความผิดพลาดในการรักษาความสงบที่ได้แล้วนั้นซึ่งมีสาเหตุหลายอย่าง เช่น ไม่อาจรักษาอินทรีย์ให้สม่ำเสมอได้ตลอด ไม่รู้จักขณะที่ควรยกจิต ขมจิต ประคองจิต เป็นต้น เมื่อจิตตกแล้วท่านก็รู้สึกเป็นทุกข์เพราะอยากได้ความสงบนั้นคืน กว่าจะได้ความสงบคืนมาดังเดิม ท่านต้องเริ่มทำความเพียรตั้งจิตให้รวมเป็นหนึ่งอีก

4.1.1.9 ลักษณะคำสอนเรื่อง “ความกตัญญู”

กตัญญู หมายถึง ความรู้และยอมรับรู้ในบุญคุณของผู้อื่น ที่มีอยู่เหนือตนเรียกว่า กตัญญูตา (กตัญญู) การพยายามทำตอบแทนบุญคุณนั้น ๆ เรียกว่ากตเวทิตา (กตเวที) คนที่รู้บุญคุณ เรียกว่าคนกตัญญู คนที่ทำตอบแทน เรียกว่า คนกตเวที กตัญญู กตเวทิตา หมายถึง ความรู้บุญคุณ ท่านแล้วทำตอบแทนให้ปรากฏ นี่เป็นธรรมประคองโลกให้เป็นอยู่ได้และอยู่ได้ด้วยความสุข (พุทธทาส ภิกขุ, 2536)

กตัญญู สามารถให้ความหมายได้ อย่าง คือ กตัญญู แปลว่า ผู้รู้อุปการคุณที่คนอื่น กระทำแล้วแก่ตน หมายความว่า ผู้ใดทำคุณให้แก่ตนมากก็ตามน้อยก็ตาม ให้ระลึกถึงอยู่บ่อยๆ และ กตัญญู แปลว่า ผู้รู้บุญต่างๆ ที่ตนทำไว้แล้วว่าเป็นของดี มีอุปการะแท้ หมายความว่า บุญทั้งหลายมี อุปการะแก่สัตว์ทั้งหลายมาก เพราะนำสัตว์ไปสู่สุคติ และป้องกันทุกข์ต่างๆ เป็นต้น ความระลึกถึง อุปการะของบุญจึงชื่อว่า กตัญญู (พระธรรมธีรราชฆานูณี (โชดก ญาณสิทธิ), 2536)

คนทั่วไปก็เข้าใจความกตัญญูว่าหมายถึงการรู้บุญคุณคนแล้วทำความดีตอบแทนเขา เช่น ลูกเลี้ยงดูพ่อแม่ที่ได้เลี้ยงตนมา เป็นต้น กตัญญูนี้เป็นเกณฑ์วัดความดีของคน แม้คนจะทำความดี มากมายหลายอย่าง แต่หากไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณคนอื่น คนนั้นชื่อว่ามีความบกพร่องเรื่องความดี

ไม่อาจเป็นคนดีที่สมบูรณ์ได้ ดังนั้นผู้ใดในความดีจึงต้องรู้จักทำความดีตอบแทนคนที่ได้ทำอุปการะ หรือความดีแก่ตนมาก่อน หรือที่เรียกว่า ตอบแทนคุณบุพพการีนั่นเอง คำสอนเรื่องกตัญญูของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงการไม่ยึดติดในสังขารคือความเป็นบุตรธิดา ญาติมิตร โดยแยกออกจากความกตัญญู ไม่นำเรื่องทั้งสองนี้มาเกี่ยวข้องกันแฉะเป็นเหตุให้ยึดติดในความเป็นบุตรธิดา ญาติ มิตรแล้วเกิดความทุกข์เพราะความสูญเสียหรือพลัดพรากจากคนที่ตนรัก เป็นต้น ในหนังสือพระธรรมเทศนาของท่าน ความว่า

“...เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วจึงทำให้คิดถึงบุญคุณอันส่วนที่ให้เกิดพิจารณาให้เห็นเป็นสภาพ เป็นสภาวะอันหนึ่งนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก การที่ไม่ติดไม่ข้องนั้นนะเป็นของดี คือบุตรธิดา หรือว่าญาติมิตรอะไรต่างๆ พวกพ้องพี่น้องทั้งปวงหมด ไม่มีติดมีข้องอันนั้นเป็นการดีมาก...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทศรสี), 2548)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการปฏิบัติตนให้ถูกต้องเหมาะสมต่อเรื่องนั้นๆ บางครั้งคนทั้งหลายก็ทำไม่ถูกต้องด้วยความเข้าใจผิด เช่น เวลาสูญเสียคนรักแล้วไม่รู้รู้สึกเสียใจ ไม่อาลัยอาวรณ์ หากความไม่เสียใจนั้นเกิดจากการพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขาร นั้นเป็นการทำถูกต้องตามคำสอนพระพุทธศาสนา แต่คนที่ไม่รู้จักอาจตำหนิหรือนินทาว่าทำไมไม่ถูกต้อง ไม่มีความรักต่อคนรักของตนอย่างนี้ก็มี เป็นเหตุให้ปฏิบัติตนลำบาก ดังนั้นท่านจึงสอนว่าสองอย่างนี้เป็นคนละเรื่องกัน ความกตัญญูเป็นความดีส่วนหนึ่ง ความเข้าใจสังขารเป็นส่วนหนึ่งและเป็นความดีสูงสุดหากทำได้ เพราะจะทำให้รู้จักทำใจได้เมื่อประสบกับการสูญเสียหรือพลัดพรากจากคนที่รักหรือสิ่งที่รัก

หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงคุณสมบัติของท่านด้านความประพฤติสมัยที่ท่านเป็นฆราวาส ความว่า

“...หลวงปู่ฝั้นท่านเป็นผู้มีความงามพร้อมทั้งด้านร่างกายและจิตใจมาตั้งแต่วัยเด็ก ท่านมีรูปร่างลักษณะดีและมีความกตัญญูนิสัยดีกตเวทิตะที่มีความประพฤติเรียบร้อยกิริยามรรยาท นุ่มนวลอ่อนโยน วานอนนอนง่าย เคารพเชื่อฟังผู้หลักผู้ใหญ่ใจโอบอ้อมอารีมีน้ำใจชอบช่วยเหลือผู้คน อุบิสัยที่เด่นชัดคือใจกว้างขวางและเยือกเย็นเช่นเดียวกับโยมบิดา รวมทั้งขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ สุจริต อดทนต่ออุปสรรค การทำงานเอาจริงเอาจ้ง ประเภทหนักเอาเบาสู้ ช่วยเหลือกิจการงานของบิดา มารดา และญาติพี่น้อง โดยไม่เห็นแก่ความลำบากยากเย็นใดๆ ทั้งสิ้น ท่านจึงเป็นที่รักใคร่ของทุกคน...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

พระพุทธศาสนาได้จำแนกบุคคลไว้หลายลักษณะ บรรดาประเภทบุคคลเหล่านั้นบุคคล 4 ประเภท ได้แก่ 1) มืดมา มืดไป คือเกิดในตระกูลต่ำ ทั้งประพติตนไม่ดี เมื่อตายแล้วทำให้ได้ไปเกิดในอบาย 2) มืดมา สว่างไป คือเกิดในตระกูลต่ำ แต่ประพติตนดี เมื่อตายแล้วทำให้ได้ไปเกิดในสุคติ 3) สว่างมา มืดไป คือเกิดในตระกูลสูง แต่ประพติตนไม่ดี เมื่อตายแล้วทำให้ได้ไปเกิดในอบาย 4) สว่างมา สว่างไป คือเกิดในตระกูลสูง ทั้งประพติตนดี เมื่อตายแล้วทำให้ได้ไปเกิดในสุคติ พระอาจารย์ฝั้นจัดอยู่ในประเภทสว่างมา สว่างไป คือท่านได้สั่งสมบุญบารมีมาดี เมื่อเกิดมาจึงมีอุปนิสัยทางธรรมตั้งแต่สมัยเป็นเด็ก บารมีธรรมนี้เองนำพาให้ท่านได้บวชและปฏิบัติธรรมจนได้สำเร็จมรรคผลในพระพุทธศาสนา ความกตัญญูเป็นหนึ่งในคุณสมบัติที่ทำให้ท่านเป็นที่รักใคร่พอใจของคนทั้งหลาย

หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงช่วงเวลาที่ยอมพ่อของท่านป่วยหนัก ท่านจึงตัดสินใจพักเรียนปริยัติไว้ก่อนและมาดูแลปรนนิบัติยอมพ่อ ความว่า

“...ตอนนั้นพระเจ้าเกิดความคิดว่า โยมพ่อนั้นมีพระคุณอย่างเหลือล้น เรามีชีวิตและเป็นอยู่เติบโตเป็นผู้เป็นคนมาได้ก็เพราะท่าน ควรที่เราจะแสดงความกตัญญูตอบแทนพระคุณท่าน ในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่นี้แหละ การศึกษายังมีเวลาเรียกกลับมาได้ แต่สิ้นบุญพ่อเราจะขอใครมาเป็นพ่อได้ที่ไหน...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

ช่วงเวลาที่ยอมพ่อของท่านป่วยหนักนี้ พระอาจารย์ชาได้ตัดสินใจเลือกเดินทางมาดูแลปรนนิบัติยอมพ่อ เพราะพิจารณาเห็นว่าท่านมีชีวิตเกิดมาและเป็นอยู่ในปัจจุบันนี้เพราะท่านเป็นผู้ให้กำเนิด โยมพ่อสำคัญกว่าสิ่งอื่นดังนั้นท่านควรกตัญญูด้วยดูแลพ่อขณะที่ป่วยนี้ การศึกษาเล่าเรียนสามารถเรียนไว้เรียนตอนหลังก็ได้ หลังจากนั้นท่านก็ได้ทำตามที่ตั้งใจนี้ การตัดสินใจและกระทำในครั้งนี้แสดงให้เห็นความมีกุศลธรรมคือฉลาดเลือกสิ่งที่ถูกต้องและความมีใจกตัญญูของท่าน

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงความจำเป็นของการอยู่ร่วมกันของมนุษย์และปฏิบัติต่อคนและสิ่งของที่ได้อาศัยนั้นอย่างรู้คุณและคุณค่าจึงจะทำให้เจริญ ความว่า

“...สำหรับตัวเองและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันซึ่งเป็นสัตว์ซึ่งฉลาดอยู่คนเดียวไม่ได้ จะได้เห็นคุณค่าของกันและกันพอยู่กันได้เป็นผาสก คนเราอาศัยใครและสิ่งใด ควรถือผู้นั้นและสิ่งนั้นเป็นสำคัญ ไม่เหยียบย่ำทำลายอันเป็นลักษณะคนเนรคุณไม่มีความเจริญสิริรุ่งฉาว อยู่เรือนให้รักษาเรือน หมั่นปิดกวาดเช็ดถูให้สะอาดนอนอยู่อาศัยหรือหลับนอนใช้เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มเครื่องใช้สอยต่างๆ ให้หมั่นชะล้างซักฟอกและเก็บรักษาด้วยดี...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงประเภทของสิ่งที่คนควรรู้จักและคุณค่า คือคนที่ได้ทำความดีไว้กับเรา เราควรรู้จักท่านโดยการทำความดีตอบแทน ส่วนสิ่งของใดเราได้อาศัยในการดำรงชีวิต เราก็ควรรู้จักคุณค่าของสิ่งนั้นเหมือนกัน เช่น เรือนที่ได้อาศัยหลับนอนพักผ่อน เราควรหมั่นทำความสะอาดอยู่เสมอ ไม่ปล่อยให้สกปรกรุงรัง ซึ่งเป็นการแสดงถึงความไม่ใส่ใจและไม่รู้จักคุณค่าสิ่งที่เราได้อาศัยนั้น แม้พระไตรปิฎกก็มีคำสอนลักษณะนี้ คือพระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุได้อาศัยร่มเงาของต้นไม้ใด ไม่ควรหักรานกิ่งก้านสาขาของต้นไม้ นั้น ดังนั้นความกตัญญูจึงไม่จำกัดเพียงแค่มนุษย์เท่านั้น แต่ครอบคลุมถึงสิ่งของที่มนุษย์ได้อาศัยด้วย

4.1.1.10 ลักษณะคำสอนเรื่อง “hiriและโอตตปปะ”

hiri ใช้ในความหมายละเอียด (ต่อบาป) คือธรรมชาติที่ละเอียด โดยความรังเกียจขยะแขยงบาป เป็นเจตสิกธรรม (พระราชปริยัติโมลี (อุปสโม) และคณะ แปล, 2535) hiri คือความละเอียดบาป ละอายใจต่อการทำความชั่ว โอตตปปะ (ความกลัวบาป, เกรงกลัวต่อความชั่ว (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550)

hiriอุปมาเหมือนคนเห็นอุจจาระแล้วรู้สึกขยะแขยงไม่อยากจะเข้าไปใกล้ ไม่อยากถูกต้อง ส่วนโอตตปปะคือความเกรงกลัวบาป กลัวว่าบาปหรือกรรมชั่วนั้นจะให้ผลเป็นความทุกข์ ทำให้เดือดร้อนภายหลัง ดังนั้นจึงไม่ทำบาป hiriและโอตตปปะนี้เรียกอย่างหนึ่งว่า เทวธรรม คือธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา คนตายไปแล้วเกิดเป็นเทวดาก็ด้วยธรรมทั้งสองนี้ คำสอนเรื่องhiri โอตตปปะของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงการที่บุคคลเมื่อมีสติแล้วก็จะไม่ทำชั่วเพราะกลัวบาปกรรมและความทุกข์ ดังนี้

“...เมื่อเราไม่หลงแล้วเราก็ไม่กระทำความชั่ว กลัวบาปกลัวกรรมกลัวทุกข์กลัวยาก เราก็นั่งไม่หลงแล้วนั่งก็มีพุทโธ เป็นผู้รู้ อยู่ นอนก็รู้ อยู่ ยืนก็รู้ อยู่ เดินก็รู้ อยู่ ไปไหนก็รู้ อยู่ เราอยู่เดี๋ยวนี้ก็รู้ ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงเมื่อมีสติก็จะมี ความกลัวต่อบาปและผลของบาป (โอตตปปะ) และการที่จะมีสติได้ดีนั้นนอกจากการฝึกสติแล้วต้องฝึกสมาธิ ซึ่งในที่นี้ท่านกล่าวถึงการเจริญกายคตาสติหมวดอานาปานสติ โดยปริกรรมว่า พุทโธ อยู่ทุกอิริยาบถทั้งยืน เดิน นั่ง นอน เมื่อมีสมาธิจะเป็นประโยชน์ต่อการรักษาศีล คือไม่ต้องกังวลว่าจะขาดสติแล้วละเมิดศีล เพราะเมื่อจิตประณีตขึ้น การรักษาศีลก็จะมี ความสมบูรณ์ขึ้น

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวว่่ามนุษย์ควรรู้จักแสวงหาคุณธรรมหรือประพฤดิธรรมที่ท่่าให้
ได้ไปเกิดเป็นเทวดาและพรหมเป็นอย่่าต่ำ ธรรมดั่งกล่่าว่่านั่นคือหิริและโอตตปปะ ซึ่งต้องทำด้วย
ตนเอง เพราะคนอื่นทำให้อ่่าไม่ได้ ความว่่า

“...เร่าเป็นมนุษย์ควรรที่แจแสวงหาคุณธรรม ควรรที่แจทำตัวของเราให้เป็นมนุษย์อัน
สูงสูด เป็นเทวดาเป็นพรหมขึ้นไป โดยการหัดสมาธิให้เกิดหิริโอตตปปะ ความละอยบ่าบ
กล่่าวบ่าบ งดเว้นจากควมชั่วอันนี้แหละเป็นสิ่งที่เร่าควรรที่แจทำ ควรรที่แจอย่่ายัง ไม่ทำก็ไม่มี
ใครทำให้อ่่า...”

(พระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวชิษฐ (เทศก์ เทสร้สี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่่าถึงการทำที่มนุษย์ควรรู้จักประพฤดิให้ดำรงอยู่ในคุณงามความดีด้วย
การรู้จักละอยและเกรงกลัวต่อการทำบ่าบ หากขาดธรรมทั้งสองนี้แจเป็นเหตุให้คนทั้งหลายประพฤดิ
ผิดศีลธรรมและจริยธรรม เช่น ทำร้าย ทำลายชีวิตผู้อื่น เป็นต้น ทำให้อ่่าสังคมและโลกมีความวุ่นวาย
และเดือร้อน ผู้ที่แจมีความละอยและกลัวต่อการทำบ่าบทำให้อ่่าได้ไปเกิดเป็นเทวดา หรือแจมองว่่าเป็น
เทวดาเดือดิน เทวดาบนโลกมนุษย์เร่าก็ได้ เพราะเทวดาเป็นผู้ช่วยเหลือคนอื่นให้ได้รับควมสุข ไม่ทำ
ให้คนอื่นเดือร้อน วิธีที่แจให้มนุษย์มีหิริและโอตตปปะได้ดีที่สุดอย่่าหนึ่งคือการทำสมาธิ ซึ่งดีกว่่า
การรักษาศีลโดยไม่ได้ฝึกสติและฝึกสมาธิที่แจให้ขาดศีลได้เวลาขาดสติ การฝึกสมาธิแจทำให้แจนิ่ง เมือ
แจนิ่งหรือใสแจจะมองเห็นโทษหยาบๆ ได้ง่าย และเว้นโทษที่ล่อใจให้ทำผิดนั้นโดยง่าย ไม่ต้องฝืนใจ
เหมือนคนที่ไม่ได้ฝึกตน การฝึกสมาธินี้ต้องทำด้วยตนเอง คนอื่นทำให้อ่่าไม่ได้ เพราะการปฏิบัติธรรม รู้
ธรรม เห็นธรรมเป็นเรื่องเฉพาะตน (สันทิฎฐิโก โอบนยิโก ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ)

พระอาจารย์ชาได้กล่่าถึงควมแตกต่างระหว่างหิริโอตตปปะในหนังสือกับหิริโอตตปปะ
ในชีวิตจริง ความว่่า

“...ถ้าหากว่่าเร่าสนใจจริงๆ จิตใจเร่าจะต้องเป็นคนอย่่าต่อบ่าบกลัวต่อควมผิด รู้
จิตของตนอย่่าว่าสงสัยแล้วไม่ทำไม่พูดเรื่องสมาธิเนเทศก์เหมือนกันเรื่องปัญญานิเทศก์
เช่นกัน นั้นมันตัวหนังสือเช่นหิริโอตตปปะอยู่ในตัวหนังสือมันก็เป็นอย่่าหนึ่งถ้ามันมา
ตั้งอยู่ในใจของเราแล้วมันก็เป็นอีกอย่่าหนึ่ง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภท้โท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่่าถึงผู้ปฏิบัติหากสนใจและตั้งใจปฏิบัติจริงๆ ใจจะต้องแจมีความ
ละอยและกลัวบ่าบ ความละอยและความกลัวนี้ต้องแจมีตลอดเวลา และการที่แจมีตลอดได้นั้นต้องแจมี
สติอยู่ตลอดเช่นกัน ความละอยและความกลัวที่มีในจิตใจของผู้ปฏิบัตินี้แตกต่างจากที่อย่่าอยู่ในหนังสือ

เพราะการเรียนปริยัติหากไม่มีความตั้งใจจริงก็จะเป็นได้เพียงรู้ธรรมะหรือมีความรู้เรื่องธรรมเท่านั้น ไม่ได้มีธรรมวินัยภายในจิตใจที่เป็นเหตุให้ละอายและกลัวบาป

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวสอนให้ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม ไม่ประพฤติผิดศีล 5 เปียดเบียนคนอื่นให้ได้รับความเดือนร้อน ความว่า

“...เพื่อรักษาเกียรติมนุษย์ไว้ จึงควรประพฤติตัวให้ดี อย่าเที่ยวฉกฉกขโมยของเพื่อนมนุษย์มากินมาใช้ อย่าเปียดเบียนทำลายกัน อย่าชิงดีชิงเด่นกันทั้งที่ตนยังไม่มีความพอจะแข่งออกหน้าเขา เดี่ยวกระต่ายซึ่งเป็นสัตว์วิ่งเร็วจะหัวเราะเยาะเอา อย่าคดโกง อย่าริดไถเพื่อนมนุษย์ด้วยกันที่น่าสงสาร อย่าเที่ยวหลอกลวงต้มตุ๋นกัน จงเป็นคนซื่อสัตย์สุจริตต่อกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่เชื่อถือกันได้ อยู่ด้วยกันได้ ทำมาค้าขายร่วมกันได้ จะเจริญรุ่งเรืองและร่มเย็น...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นนี้ไม่ได้กล่าวถึงคำว่า หิริโอตตปปะ แต่มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับ หิริโอตตปปะ คือให้รู้จักรักษาเกียรติหรือศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ระวังกาย วาจา ใจ อย่าประพฤติผิดศีล 5 ด้วยการคดโกง หลอกลวงคนอื่นให้ได้รับความเสียหาย การที่จะรักษาศีล 5 ได้นี้ต้องเป็นผู้มีนิสัยรังเกียจและกลัวต่อผลบาป รวมทั้งมีสติยับยั้งกาย วาจาของตนต่อสิ่งที่ล่อหรือยั่วชวนให้ทำผิดศีลนั้น ซึ่งบางครั้งก็เป็นการตัดสินใจผิดพลาดด้วยระยะเวลาอันสั้น ทำผิดแบบไม่ทันระวังตัว และเมื่อพลั้งทำผิดแล้วจะแก้ไขคืนไม่ได้ ต้องถูกติเตียน เสียชื่อเสียง และเป็นบาปกรรมติดตัวเพื่อรอรับผลชั่วที่ได้ทำไว้แล้วนั้น

สารัตถธรรมเรื่องกุศลของพระปฏิบัติสายอีสานทั้ง 5 รูป สรุปลงได้ดังนี้ กุศลปรากฏในรูปแบบบุญ ศีล ศรัทธา ความกตัญญู หิริโอตตปปะ ความเคารพ ความเพียร และหิริโอตตปปะ คำสอนมีลักษณะร่วมบ้าง แตกต่างกันบ้าง โดยพระอาจารย์มั่นกล่าวถึงการทำบุญของชาวบ้านแถบภาคเหนือ ผลของการทำบุญที่มีระดับแตกต่างกันคือทานทำให้ได้สวรรค์สมบัติและมนุษย์สมบัติ ส่วนภavanaทำให้ได้โลกุตตรสมบัติสูงสุดคือพระนิพพาน ซึ่งภavnานี้ทำได้ยากกว่าทานและรักษาศีล พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงประเภทคนที่มีใจแตกต่างกัน โดยทาน ศีล ภavanaทำให้คนมีใจเป็นคน พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อพระสงฆ์ การปฏิบัติตนของพระสงฆ์เกี่ยวกับการรักษาพระวินัยและละเมียดพระวินัย ผลของการรักษาพระวินัยและละเมียดพระวินัย การให้ทานควรมีปัญญากำกับจึงจะไม่มีผลหลงงมงายในการทำมาความดี และพระสงฆ์ควรสำรวจตน เตือนตนอยู่เสมอเรื่องความประพฤติหรือความเป็นอยู่ เพราะชาวบ้านเขาศรัทธาความดีที่พระสงฆ์มีอยู่จึงให้การอุปถัมภ์บำรุงปัจจัย 4 ไม่ใช่ด้วยเหตุผลอย่างอื่น ดังนั้นพระสงฆ์จึงควรปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีสมกับที่ชาวบ้านเขาเคารพและศรัทธา และกล่าวถึงข้อดีของความเคารพ พระอาจารย์ชากกล่าวถึงความ

เป็นอยู่อย่างสันโดษของท่าน ซึ่งสามารถอธิบายได้ในแง่ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ที่ต้องอาศัยชาวบ้าน ดังนั้นจึงควรเป็นผู้เลี้ยงง่าย ส่วนพระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงการที่ท่านให้อภัยต่อคนที่คิดร้ายและทำผิดต่อท่านด้วยการกล่าวให้ร้าย ซึ่งการให้อภัยนี้เป็นทานระดับสูงและเป็นเรื่องที่น่าจำเป็นในการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมเพราะคนเรามีโอกาสทำผิดได้ทั้งด้วยความตั้งใจและไม่ตั้งใจ ผลของการให้อภัยคือทำให้คนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ

4.1.2 สารัตถธรรมเรื่องอกุศลกรรม

ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์หนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติจำนวน 14 เล่ม ผลการศึกษาสารัตถธรรมเรื่องอกุศลกรรมพบว่ามี 3 คำสอน ได้แก่ กิเลส ตัณหา กรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

อกุศลกรรม คือธรรมที่เป็นอกุศล สภาวะที่ตรงข้ามกับกุศล ได้แก่ อกุศลมูล 3 และกิเลส อันมีฐานเดียวกับอกุศลมูลนั้น กิเลส 4 ที่สัมปยุตต์ด้วยอกุศลมูลนั้น กิเลส 4 กายกรรม วิจิตรมโนกรรมที่มีอกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน กิเลส 4 กล่าวได้ว่าอกุศลจิตตูปบาท 12 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2550)

อกุศลจิต มี 3 ลักษณะคือ (1) ความโลภ (2) ความโกรธ (3) ความหลง เป็นจิตที่มีโทษประทุษร้าย เป็นบาป ส่งผลไปเกิดในอบายภูมิ 4 และเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่สิ้นสุด การจะละอกุศลจิตนั้นจะต้องมีสติระลึกรู้ในจิตตนที่กำลังเกิดอกุศลจิตและใช้ปัญญาในหลักอัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานมาชำระขัดเกลากิเลสเหล่านั้นให้ดับไปเป็นขั้นๆ จนถึงการประหานอกุศลจิตเหล่านั้นโดยสมุทฺเท เป็นเหตุให้บรรลุพระนิพพานได้ (แม่ชีอาจารย์ สหเสถียรศิลป์, 2561)

หมวดธรรมนี้กล่าวอกุศล 2 ประเภท คือ อกุศลธรรม และอกุศลกรรม อกุศลธรรมคือธรรมที่เป็นความไม่ถูกต้องดีงาม ความเขลา ความเสื่อม ตรงกันข้ามกับกุศลธรรม คนประพฤติกุศลธรรมคือคนที่ไม่รู้จักความเจริญและความเสื่อม เลือกลงแต่ความเสื่อมหรือความชั่ว ส่วนอกุศลกรรมคือการกระทำที่เป็นความไม่ถูกต้องดีงามทั้งหลายหรือความประพฤติชั่วนั่นเอง เกิดจากใจที่โลภ (โลภะ) โกรธ (โมหะ) และหลง (โมหะ) หมายถึงทั้งที่เป็นการกระทำทางกาย (กายกรรม) การกระทำทางวาจา (วจีกรรม) และการกระทำทางใจหรือกรรมทางใจ (มโนกรรม) เป็นธรรมตรงกันข้ามหรือปฏิปักษ์ธรรมของกุศลกรรม คนทั้งหลายรู้จักในฐานะกิเลสหรือบาป คำทั้งสองนี้เป็นไวพจน์หรือใช้แทนกันได้ ที่ต่างกันคืออกุศลกรรมใช้ในความหมายการกระทำผิดหรือประพฤติชั่ว กิเลสเป็นชื่อเรียกผลของการทำชั่วคือความเศร้าหมองภายในจิตใจ ส่วนบาปเป็นชื่อของผลการทำชั่วที่แผดเผาจิตใจให้เร่าร้อน กระวนกระวาย กระสับกระส่ายที่เรียกว่าเดือดร้อนใจ คัมภีร์สังคณีแห่งพระอภิธรรมปิฎกจำแนกอกุศลไว้ตามลักษณะของความยึดมั่น เช่น อกุศลเป็นธรรมที่มีความอยากและทิวฏฐียึดไว้ ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมอง เป็นต้น เกิดขึ้นกับจิตก็ทำให้จิตเป็นอกุศล เกิดขึ้นกับการกระทำก็ทำให้เกิดบาปหรืออกุศลกรรม ประเภทของอกุศล เช่น ความไม่รู้จักละอายต่อการทำบาปและไม่เกรงกลัวบาป เป็นต้น

จากการศึกษาสารัตถธรรมของพระปฏิบัติสายอีสาน พบว่า ท่านกล่าวถึงอกุศลจำแนกเป็นกิเลส ความโลภ โกรธ หลง ตัณหา และกรรม ดังนี้

(1) อกุศลในมิตติกิเลส เป็นชื่อรวมของโลก โกรธ หลง เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เศร้าหมองหรือเป็นทุกข์นั่นเอง พระสายปฏิบัติอีสานทั้ง 5 รูปกล่าวถึงกิเลสในลักษณะดังนี้คือ 1) กิเลสเป็นต้นเหตุแห่งความชั่วทั้งหลาย 2) กิเลสเกิดภายในจิตใจมนุษย์ อาศัยใจเกิดขึ้น (เจตสิก) 3) การเกิดขึ้นของกิเลสเป็นไปตามธรรมชาติหรือลักษณะของธรรม (ธัมมเนียม) 4) การบวชมีเป้าหมายเพื่อรอบกับกิเลสและเอาชนะกิเลส 5) การปฏิบัติธรรมที่จะเอาชนะกิเลสได้ต้องทำอย่างจริงจัง ไม่ใช่เพียงแค่อาศัยรูปแบบการปฏิบัติเท่านั้น เช่น อยู่ป่า แต่ใจยังหมกมุ่นกับกิเลส 6) กิเลสคือโลก โกรธ หลงเป็นศัตรูสำคัญของใจ 7) การที่จะละกิเลสได้นั้นต้องอาศัยการปฏิบัติที่ถูกต้อง (2) อกุศลในมิตติตณหา ทำให้เกิดความอยาก ความต้องการไม่มีที่สิ้นสุดและเป็นเหตุแห่งทุกข์ (3) อกุศลในมิตติกรรม เมื่อเกิดขึ้นในจิตใจจะทำให้มนุษย์ทำกรรมชั่วทั้งทางกาย วาจา ใจ

รายละเอียดของสารัตถธรรมเกี่ยวกับอกุศลกรรมในหนังสือธรรมะของพระปฏิบัติสายอีสานทั้ง 5 รูปในมิตติตามที่กล่าวมา ดังนี้

4.1.2.1 ลักษณะคำสอนเรื่อง “กิเลส”

กิเลส คือสิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง ความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิด ทำให้จิตใจขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ และเป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดให้ทำกรรมซึ่งนำไปสู่ปัญหา ความยุ่งยากเดือดร้อนและความทุกข์ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

กิเลสชาติชื่อว่าเป็นอกุศลมูล เพราะเป็นทั้งอกุศล เป็นทั้งรากเหง้าของอกุศล โดยความหมายว่า เป็นเหตุ เป็นปัจจัยแดนเกิดก่อน ผู้ให้กำเนิด ผู้สถาปนา ผู้ให้เกิด แห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย (พระพุทธโฆษาจารย์ อังโน แม่ชีสุนันทา เรียงแหลม, 2556:38)

เมื่อพูดถึงคำว่า “กิเลส” หลายคนเข้าใจความหมายของคำนี้ตรงกันว่าหมายถึง สิ่งที่ทำให้จิตใจมนุษย์เศร้าหมองหรือขุ่นมัวซึ่งแฝงอยู่ในจิตใจของมนุษย์ ทั้งนี้การที่มนุษย์เข้าใจความหมายของคำว่า “กิเลส” ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมได้นั้นเป็นเพราะมนุษย์มีภาษาเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยสร้างถ่ายทอดและอธิบายความหมายเพื่อให้มนุษย์เกิดการรับรู้ และเข้าใจความหมายรวมกัน (วุฒินันท์ แก้วจันทร์เกตุ, 2555)

องค์ประกอบของกิเลสที่เป็นต้นตอแห่งความชั่วทั้งหลาย ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ หรือโลก โกรธ หลงนั่นเอง ดังนั้นในหัวข้อนี้จึงจะนิยามความหมายของโลภะ โทสะ โมหะด้วย ดังนี้

คำว่า “โลภะ” มาจาก ลภฺ ฐาตุ (อิจฺฉายฺ + ณ) โลก ตัณหา ความอยาก ความต้องการ ความโลภ มีรูปวิเคราะห์ว่า ลุพฺภณฺ โลกฺ ความอยาก ชื่อว่า โลภะ (ลภ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ) (พระมหาสมปอง มุทิโต, 2542) โลก คือความอยากได้ (ข้อ 1 ในอกุศลมูล 3) โลกเจตนา เจตนาประกอบด้วยโลก จงใจคิดอยากได้ ตั้งใจจะเอา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

โลภะ แปลว่า ความโลภ หรือความอยากได้ เป็นกิเลสอย่างหนึ่งในบรรดากิเลสใหญ่ 3 อย่าง คือ โลภะ โทสะ และโมหะ โลภะเกิดจากตัณหา คือความทะยานอยาก เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้จิตใจหิวโหยอยากได้ เกิดความดิ้นรน หากบรรเทาไม่ได้ก็จะเป็นต้นเหตุให้ดิ้นรนแสวงหาสิ่งที่อยากได้มาสนองความต้องการ หรือเมื่อไม่ได้โดยวิธีที่ชอบธรรม ก็นำไปทำความชั่วต่างๆ เช่น ลักขโมย ทูจจริต คอร์รัปชัน โกง ปล้น จนถึงฆ่าคนตาย โลภะเป็นอันตรายต่อธรรมทั้งปวง คือเป็นตัวทำลาย ศีลธรรม มโนธรรม สันติธรรม วัฒนธรรม สามัคคีธรรม ยุติธรรม และธรรมชาติ (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2548)

โทสะ เป็นภาษาบาลี มาจาก ทุส ธาตุ ในความประทุษร้าย ความเกลียดชัง ลง ณ ปัจจัย ลบ ณ พฤทธิ อุ เป็น โอ มีรูปวิเคราะห์ว่า ทุสสนั โทโส หมายถึง ความประทุษร้าย อันตราย ความไม่แช่มชื่น ” (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9 ราชบัณฑิต), 2551)

” (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9 ราชบัณฑิต), 2551)

” (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9 ราชบัณฑิต), 2551)

(พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2548) โทสะ คือความคิดประทุษร้าย (ข้อ 2 ใน อุกุศลมูล 3) โทสจริต คนมีพื้นนิสัยหนักในโทสะหงุดหงิด โกรธง่าย แก้วด้วยเจริญเมตตา (ข้อ 2 ในจริต 6) โทสาคติ ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน ลำเอียงเพราะชัง (ข้อ 2 ในอคติ 4) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561)

ความโกรธ ได้แก่ อารมณ์หรือความรู้สึกที่เกิดจากความขุ่นเคืองหรือขัดข้องใจเมื่อประสบกับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนามากระทบแล้วเกิดความไม่พอใจ ไม่ชอบใจ เป็นความรู้สึกที่อยู่ใจ โดยจะแสดงออกทางวาจาด้วยการถกเถียง ด่าทอ วิวาท อាកารเหล่านี้ล้วนเกิดจากความโกรธทั้งสิ้น ส่วนโทสะจะเป็นไปในลักษณะที่แสดงถึงจิตคิดประทุษร้ายให้ฝ่ายตรงข้ามย่อยยับไป ซึ่งมีความรุนแรงมากกว่าความโกรธ แต่โทสะก็มีสมุฏฐานมาจากความโกรธนั่นเอง ทั้งความโกรธหรือโทสะล้วนเป็น อุกุศลมูลซึ่งเป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งปวง (แม่ชีสุนันทา เรียงแหลม, 2556)

โมหะ ศัพท์เดิมเป็นภาษาบาลี มาจาก มุห ธาตุ ในความหมายว่า หลงลืม, ลง ณ ปัจจัย พฤทธิ อุ เป็น โอ มีรูปวิเคราะห์ 2 แบบ คือ มุหตีติ โมโห ภาวะที่หลงเอง, และ มุยหนติ เอเตน สมปยุตตา ธมมาติ โมโห ภาวะเป็นเหตุหลงแห่งสัมปยุตตธรรม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2561) โมหะ คือความหลง ความไม่รู้ตามเป็นจริง อวิชชา (ข้อ 3 ในอุกุศลมูล 3) โมหจริต พื้นนิสัยที่หนักในโมหะ โง่เขลา งมงาย พึ่งแก้ด้วยให้มีการเรียน การถาม การฟังธรรม สนทนาธรรมตามกาล หรืออยู่กับครู (ข้อ 3 ใน จริต 6)

โมหะ หมายถึง สภาพจิตที่หลงไปจากเหตุผลตามความจริง เพราะอำนาจแห่งอวิชชาที่ฝังแน่นอยู่ในชั้นธันดาน จึงทำให้บุคคลและสัตว์ทั้งหลายหลงมัวเมา ในสิ่งที่ไม่เป็นสาระ ว่าเป็นสิ่งที่

เป็นสาระ แต่สิ่งที่เป็นสาระกลับมองว่าไม่เป็นสาระ จึงทำให้เกิดสภาพมืดมนในใจจิตอยู่เช่นนั้น トラบเท่าที่ ยังไม่สามารถทำลายอวิชชาได้ (แม่ชีสุนันทา เรียงแหลม, 2556)

คนทั่วไปนิยมเรียกกิเลสแทนคำว่าบาปและกรรม คือใช้สำหรับขณะทำ เรียกว่า ทำบาป ทำกรรม ใช้ตอนที่ได้รับผลการกระทำ เรียกว่า เป็นบาป เป็นกรรม มี 3 ประเภทใหญ่ๆ คือราคะ โทสะ โมหะบ้าง โลภ โกรธ หลงบ้าง เมื่อเกิดขึ้นแล้วปรุงแต่งจิตใจให้เศร้าหมองด้วยโลภ โกรธ หลง และเป็นเหตุแห่งการทำทุจริตทั้งทางกาย วาจา ใจ กิเลสนี้เป็นมหันตภัยอันใหญ่หลวงของมวลมนุษยชาติ แต่คนทั้งหลายมักตัดสินสิ่งที่เห็นหรือปรากฏนั้น มักมองไม่ค่อยเห็นว่าเป็นกิเลสหรือเกิดจากกิเลส แต่จะโทษที่บุคคลนั้นๆ เพราะติดในสมมติความเป็นตัวตน บุคคล เราเขา และมองแบบองค์รวม ไม่ได้มีสติของแบบจำแนกแจกแจงตามคำสอนพระพุทธศาสนา เช่น ชั้น 5 สังขารหรือเจตสิก เป็นต้น คำสอนเรื่องกิเลสของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงทัศนะของท่านต่อหลักการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระกรรมฐานผู้สมาทานประพฤติดุรงค์ ความเป็นว่า

“...พวกเราได้พากันถือเอาต้นเหตุให้พึงระลึกถึงความจริงของตนที่ว่าได้เสียสละ โดยความเป็นจริงหรือไม่เพราะถ้าไม่ถือเอาความจริงตามปฏิบัติของพระพุทธองค์ในข้อนี้ ก็จะเรียกได้ว่าไม่ถือเอาพระองค์เป็นมูลเหตุคือบางหมู่บางเหล่าถือการปฏิบัติเพียงแค่นี้ เป็นโล่ห์บังหน้า แล้วก็มีเบื้องหลังที่ไม่มีการเสียสละหรือทำไปอย่างมีการยุ่งยากพิวพัน จะสละก็สละไม่จริง ซึ่งบางทีแม้แต่เป็นบรรพชิต แล้วก็ยังมิจิตใจโลภ โมหะ โทสะ ไม่สละแม้แต่อารมณ์ ยังจะถือว่าข้าพเจ้ามีศรัทธาบรรดาศักดิ์อะไรเทือกนั้นบางทีการอยู่ป่าเอามาเพียงเพื่อเป็นเลศบางประการ ทำเป็นว่าเรานี้อยู่ป่าอยู่เขาเหมือนจะออกวิเวกให้เป็นที่บำเพ็ญความสงบ แต่กลับเป็นผู้พร้อมด้วยความห่วงใยอาลัย ยุ่งยากด้วยการก่อสร้าง สละสมด้วยเครื่องกังวลนานัปการ นี้ไม่ได้ถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นมูลเหตุ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการปฏิบัติจริงตามพระธรรมวินัยทั้งคุณุหัตถ์และบรรพชิต เช่น ชาวบ้านนุ่งขาวห่มขาวปฏิบัติธรรม แต่ภายในใจมีแต่กิเลส หรือบรรพชิตอาศัยรูปแบบของสมณะ หลอกลวงชาวบ้านว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเพื่อให้เขาเคารพศรัทธาแล้วนำลาภสักการะมาให้ เพราะเมื่อทำอย่างนี้จะได้ชื่อว่าเป็นผู้หลอกลวงเลี้ยงชีพ และเป็นเหตุให้สถาบันศาสนาเสื่อม เพราะชาวบ้านเมื่อรู้ความจริงแล้วเขาจะขาดความเคารพศรัทธาและไม่อยากทำบุญกับพระสงฆ์

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงกิเลสคือราคะ โทสะ โมหะว่าเป็นศัตรู เป็นไฟที่เผาจิตใจให้เร้าร้อน กระวนกระวาย ความเป็นว่า

“...เปรียบเหมือนกับมีดนี้แหละ เราจุดไฟขึ้นแล้วมีดมันก็ หายไปเอง ก็มีแต่ความสว่างไสว มีแต่ความส่องไส นี่แหละ เราอยากได้ใหม่ล่ะอย่างนี้ ให้พากันดูซิ ข้าศึกศัตรูมาจากไหน ภัยเวรมาจากไหน มันไม่มาจากอื่นจากไกล มันมาจากราคะ โลภะ โทสะ โมหะ นี่เอง โลภาคคินา ความโลภมันเป็นไฟ โทสาคคินา ความโกรธเป็นไฟ โมหาคคินา ความหลงเป็นไฟ ไฟนี้แหละมาไหม้หัวใจของเราให้วุ่นวายเดือดร้อนหมดทั้ง ประเทศชาติบ้านเมือง ด้วยเหตุนี้เราจึงได้พากันมาทำบุญทำกุศลเพื่อระงับดับอันนี้ ไม่ใช่ระงับดับอื่นไกล...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2540)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงกิเลส 3 ประเภท ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ ว่าเป็นข้าศึก เป็นไฟเผาใจให้เราร้อน กล่าวคือ เมื่อราคะเกิดขึ้นจะเผาใจให้ร้อนและต้องการสิ่งที่ยั่ววนใจให้กระสันอยากนั้น เมื่อโทสะเกิดขึ้นจะเผาใจให้ร้อนและต้องการทำความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อื่นเพื่อความสะใจตน เพื่อโมหะเกิดขึ้นจะเผาไหม้ใจให้ร้อนและทำตามความหลงผิดของตนนั้น ไฟทั้ง 3 นี้แหละที่เผาใจคนให้ร้อนทั้งในระดับปัจเจกบุคคล สังคม ประเทศชาติ การทำบุญด้วยการรักษาศีลทำให้ป้องกันราคะและโทสะได้ ส่วนภาวนาป้องกันและแก้ไขได้ทั้งราคะ โทสะ และโมหะ

พระอาจารย์เทศก์ได้แสดงโอวาทเรื่องกิเลสกับใจ ความว่า

“...กิเลสมันอยู่ที่จิต ถ้าหากว่าจิตหยุดนิ่งแล้ว ไม่ว่าจะกระโดดโลดโผนไม่วิ่งแล้ว มันหยุดแล้ว ก็ไม่มีกิเลสเหมือนกับเงานั้นแหละเมื่อหยุดแล้วเงาก็ไม่มี เมื่อเราไม่เดินมันก็ไม่ไป แล้วอยู่คงที่ ตะวันเที่ยงแล้วเหยียบเงาอยู่คงที่ หมดแล้วสบายแล้วไม่มีกิเลสแล้ว คิดไปอย่างนั้น...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2548)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงกิเลสว่าเกิดขึ้นที่ใจคน การที่กิเลสเกิดขึ้นได้เพราะใจคนไม่นิ่ง เช่น คิดถึงเรื่องกามคุณ ฟุ้งซ่าน วิตกกังวล ลังเลสงสัย เครียด เหล่านี้เป็นการเปิดช่องให้กิเลสเข้ามาภายในจิตใจและปรุงแต่งให้เศร้าหมอง การที่จะหยุดกิเลสได้ต้องให้ใจหยุดนิ่งด้วย และการที่จะให้ใจหยุดนิ่งได้ต้องใช้อุบายวิธีทางกรรมฐานคือสมาธิและสติโดยอาศัยความเพียรเผากิเลส ทำการปฏิบัติให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง ที่สำคัญคือใช้โยนิโสมนสิการไตร่ตรองพิจารณาภาวนานั้นๆ ที่เกิดขึ้นจนสามารถก้าวข้ามได้ ใจกับกายมีลักษณะตรงกันข้ามคือกายที่แข็งแรงต้องเคลื่อนไหวบ่อยๆ โดยการออกกำลังกายหรือทำงานส่วนจิตเคลื่อนไหวบ่อยจะอ่อนแอ ต้องทำให้นิ่งสงบจึงจะเป็นจิตที่แข็งแรง เอาชนะกิเลสได้

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงวิธีการต่อสู้กับกิเลสว่าต้องเผชิญหน้าสู้โดยตรง ไม่ใช่การหลบหน้าหรือหลบหนี เพราะไม่ใช่วิธีแก้ปัญหาที่ถูกต้อง ในหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของท่าน ความว่า

“...การหลบหน้าหลบตาไม่กล้าสู้นั้น มีใช้การปฏิบัติที่ถูกต้อง การปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากกิเลสไม่ใช่การหลบหนี แต่ต้องสู้ ต้องพิจารณา หรือภาวนาให้รู้เห็นตามความเป็นจริง ในระยะแรกๆ นั้น หากใจเรายังไม่แข็งพอก็ต้องห่างๆ ไว้ก่อนและมีความสำรวมไว้ เท่านั้นจิตใจก็จะไม่พลุ่งพล่านมาก และกล้าที่จะต่อสู้กับกิเลสต่อไปไม่ย่อท้อ หากหนีปัญหา ปัญญาจะไม่แกร่ง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงวิธีการต่อสู้กับกิเลสที่ถูกต้องและจะทำให้มีชัยชนะเหนือกิเลส คือกิเลสหมักหมมภายในจิตใจของมนุษย์มาช้านานแล้วไม่รู้ที่ภพที่ชาติ ดังนั้นจึงทำให้กิเลสแข็งแกร่งมีอำนาจเหนือจิตใจของคนเรา เมื่อคิดจะต่อสู้กับกิเลสต้องเรียนรู้วิธีที่ถูกต้องทั้งการศึกษาระบบชาติของกิเลสที่มีมายามาก ธรรมชาติของจิตในฐานะเป็นที่เกิดของกิเลส และธรรมะสำหรับละกิเลส เมื่อปฏิบัติได้ผลในระดับที่ทำให้มีความเชื่อมั่นว่าสามารถต่อสู้กับกิเลสได้แล้วก็ให้ต่อสู้ในระยะประชิดตัว ใช้ความเพียรเผากิเลสให้ร้อน สมาธิข่มความดิ้นรนของจิต และปัญญากำจัดต้นตอกิเลสคืออวิชชาไม่ให้เหลือภายในใจแม้เพียงน้อยนิด

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงคนสองประเภทคือผู้รู้จักวิธีปฏิบัติเพื่อละกิเลส และคนที่ไม่รู้จักริธีปฏิบัติเพื่อละกิเลส การปฏิบัติเพื่อละกิเลสเป็นการปฏิบัติตามศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งมีผลคือทำให้เข้าถึงวิมุตติหรือนิพพาน ส่วนผู้ที่ไม่ปฏิบัติเพื่อแก้กิเลสก็ไม่อาจเข้าถึงได้ ความว่า

“...ผู้รู้จักวิธีแก้กิเลสและบาปธรรมก็มี ไม่รู้จักวิธีแก้ก็มี ผู้ที่รู้จักวิธีแก้กิเลสและบาปธรรมตามคำสอนของธรรมที่ชี้บอกไว้ ดำเนินข้อปฏิบัติด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ไม่หยุดยั้ง มีความเพียรและอดทน ต่อความลำบากซึ่งจะเกิดจากความเพียร ก็สามารถแก้กิเลสและบาปธรรมที่มีอยู่ ณ ภายในใจให้เบาบางไปโดยลำดับ ผลที่สุดจนถึงวิมุตติพระนิพพานได้ด้วยกำลัง ศีล สมาธิ ปัญญา พร้อมทั้งยังความสะอาดมาสู่ตนและส่วนรวมฉนั้น ส่วนผู้ที่ไม่รู้จักวิธีแก้กิเลสและไม่สนใจในการศึกษาวิธีแก้ ทั้งการดำเนินในข้อปฏิบัติแล้ว ก็เป็นเรื่องหมดวิสัยทั้งเป็น (ทั้งๆ ยังมีชีวิตอยู่)...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงคนรู้จักวิธีแก้กิเลสตามหลักไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมสามารถเข้าถึงวิมุตติหรือนิพพานได้ ส่วนผู้ไม่รู้จักริธีแก้และไม่ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขานี้ย่อมเป็นการ

เหลือวิสัยที่จะละกิเลสได้ ศील สมาธิ ปัญญา มีความเกี่ยวข้องกันและมีวิธีการปฏิบัติเพื่อละกิเลส โดยสังเขป ดังนี้ ศीलหรือวินัยเป็นข้อปฏิบัติหรือวิธีปฏิบัติเพื่อละกิเลสระดับหยาบที่ทำให้ประพฤติดี ทางกายและวาจา (วีติกกมะ) สมาธิเป็นข้อปฏิบัติเพื่อละกิเลสระดับกลางที่ทำให้ใจไม่สงบ (ปริยฎฐาน) ส่วนปัญญาเป็นข้อปฏิบัติเพื่อละกิเลสระดับละเอียดที่นอนเนื่องในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย (อนุสสัย) เป็นแกนกลางหรือต้นตอของกิเลสทั้งหลาย ศील สมาธิ ปัญญาส่งเสริมกันในทุกส่วน ไม่ได้แยกกันเหมือนการศึกษาปริยัติเพื่อให้รู้จักลักษณะของธรรมทั้งสามนี้โดยละเอียด เช่น เพราะมีปัญหา จึงปฏิบัติตามศีลและสมาธิ เพราะมีศีลจึงมีความมั่นใจและไม่เป็นโทษกับการเข้าถึงสมาธิและปัญญา เพราะมีสมาธิจึงทำให้การรักษาศีลได้ผลดีและเป็นบาทฐานหรือกำลังแห่งการเจริญวิปัสสนาให้รู้แจ้งสังขารได้

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงประเภทของอกุศลและผลของการทำอกุศลกรรม ความว่า
 “...ติกะ แปลว่า 3 มูล แปลว่า เค้ามูล รากเหง้า รวมความว่าสิ่งซึ่งเป็นรากเหง้าเค้ามูลอย่างละ 3 คือราคะ โทสะ โมหะ...ถ้าบุคคลมาเป็นไปกับด้วย 3 เช่นนี้ ติปริวตต์ ก็ต้องเวียนไปเป็น 3 ก็ต้องเป็นโลก 3 คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก อยู่อย่างนั้นแล เพราะ 3 นั้นเป็นเค้ามูลโลก 3...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงกิเลสหรืออกุศลมูล 3 ประเภท โดยอกุศลมูลนี้เป็นเหตุแห่งการทำชั่วทางกาย วาจา ใจ ประกอบด้วย ราคะ โทสะ โมหะ บางแห่งเรียกว่า รัก โลภ โกรธ หลง กล่าวคือเมื่อราคะเกิดขึ้นภายในจิตใจ บุคคลจะทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งทางไตรทวารตามเชื้อราคะที่มีอยู่นี้ เช่น ข่มขืน อนาคต เป็นต้น เมื่อมีโทสะบุคคลจะทำความผิดที่มีความรุนแรง เช่น ฆ่าหรือทำร้ายร่างกายผู้อื่นด้วยบันดาลโทสะ เป็นต้น เมื่อมีโมหะจะทำความผิดได้ทุกประเภท กรรมที่เกิดจากโมหะโดยตรง เช่น ไม่เชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ เป็นต้น

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงอกุศลธรรมที่เกี่ยวข้องกับจิตใจ ร่างกาย และสิ่งของ เกิดจากการทำของมนุษย์ ความว่า

“...อกุศลลา ธัมมา คืออย่างไรเล่า คือใจของเราไม่ดี เมื่อใจของเราไม่ดีแล้ว สังขารร่างกายก็ไม่ได้ พ่อแม่พี่น้องข้าวของเงินทองก็ไม่ได้ นี่แหละ อกุศลลา ธัมมา เราเป็นผู้ทำมาทั้งหมดเราจึงได้ นี่แหละ เราควรพินิจ พิจารณา น้อมเข้าไปในธัมโม เราเป็นผู้ทำทั้งหมด ถ้าเราไม่ได้ทำแล้วเราก็ก่อน นี่เป็นข้อปฏิบัติ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้มุ่งกล่าวถึงกิเลสที่เกิดกับใจแล้วทำให้ใจไม่ดีไม่งาม สิ่งอื่นๆ ก็พลอยไม่ดีไม่งามตามด้วย เพราะใจเป็นผู้ตัดสิน ดังที่พระพุทธโฆสะ กล่าวไว้ในอรรถกถาธรรมบทว่า “ธรรม

ทั้งหลายมีใจ เป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจร้ายแล้ว พุทเธอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา” (คณະกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2560) ท่านให้ความสำคัญกับใจ สิ่งที่เกิดกับใจ ข้อเสียของการปล่อยใจไปตามความอยาก ความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุดตามอำนาจกิเลส ไม่ฝึกทวนกระแส ดังนั้นจึงเน้นการฝึกใจให้รู้ความจริงตามลักษณะไตรลักษณ์ คำสอนดังกล่าวนี้เป็นการสวนหรือย้อนกระแสกับทางโลกที่มักตัดสินสิ่งที่ปรากฏนั้นโดยแยกออกจากใจ ซึ่งทำให้ไม่เข้าใจทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ และวิธีปฏิบัติเพื่อละทุกข์ที่ถูกต้อง เมื่อกำหนดใจได้แล้วก็สามารถพัฒนาใจให้สะอาดหมดจดจากความเศร้าหมองแห่งใจได้

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงลักษณะของอกุศลธรรมในมิติธรรมคือความทรงไว้ตามสภาพที่เป็น ความว่า

“...สิ่งที่เป็นอกุศล ไม่ต้องบังคับ ไม่ต้องจำกัด ไม่ต้องมีขอบเขต เป็นไปตามยถากรรม บาปกรรมต่างๆ คนทั้งหลายทำตามเรื่องของตน บาปมันเป็นอย่างนั้น... จึงเรียกว่า ธรรม เป็นของทรงอยู่ ทรงไว้ซึ่งสภาพของมันเอง...”

(พระราชนิเวศธรรมสังคีตปริยัติวิธาน (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงอกุศลหรือบาปในแง่ที่เป็นธรรมคือสภาพที่ทรงความเป็นจริงไว้คือเมื่อบุคคลได้ทำอกุศลลงไปแล้ว แม้จะไม่มีใครรู้เห็น เข้าใจผิดว่าทำดี หรือกฎหมายเอาผิดไม่ได้ก็ตาม อกุศลนั้นเป็นเชื้อที่ไม่อาจหายไปไหน ไม่อาจลบล้างด้วยความดี หรือเมื่อเราเห็นคนอื่นทำชั่ว เมื่อเขายังไม่ได้รับผลแห่งกรรมชั่วนั้น แม้เราต้องการจะเห็นเขาได้รับผลกรรมเร็วๆ ก็ไม่อาจเร่งผลของกรรมชั่วนั้นได้ เมื่อถึงเวลาวิบากที่เป็นอกุศลจะให้ผลเองโดยไม่มีอะไรอาจขวางกั้นได้ ดังนั้นท่านจึงกล่าวว่าการกระทำกรรมมีความเที่ยงธรรมกว่าสิ่งใดๆ

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการบวชคือเพื่อพบกับกิเลสหรืออกุศลอันได้แก่ราคะโทสะ โมหะ ความว่า

“...ฉะนั้นการมาอบรมในการบวช ก็เลิกสิ่งชั่วกันไปเลยเลิกอะไรที่มันเป็นกรรมเป็นเวร เอาชนะตัวเอง ไม่เอาชนะคนอื่นรบก็รบเฉพาะกิเลสมีความโลกเกิดขึ้นมาก็รบมันความโกรธเกิดขึ้นมาก็รบมันความหลงเกิดขึ้นมาก็พยายามละมัน นี้เรียกว่าการรบ การทำสงครามด้านจิตใจกับกิเลสนี้มันยากแสนยากแสนลำบาก ที่สุดบวชมาเราก็มาพิจารณาเรียนการรบ ราคะ รบโทสะ รบโมหะ นี่เป็นหน้าที่ของพวกเราทั้งหลายที่จะต้องพิจารณา...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการบวชและหน้าที่หลักของพระสงฆ์ คือเมื่อบวชแล้วต้องมีหน้าที่ศึกษาไตรสิกขา ได้แก่ รัตติกาล อบรมสมาธิและปัญญา เพื่อให้กาย วาจา ใจมี

ความเป็นปกติเรียบร้อยและสงบสุข กล่าวอีกนัยหนึ่งคือผู้บวชที่ยังไม่สิ้นกิเลสมีข้าศึกคือราคะ โทสะ โมหะ คอยสร้างความทุกข์ให้มิได้ขาด ดังนั้นหน้าที่หลักของนักบวชคือกำจัดข้าศึกภายในใจนี้ให้หมดสิ้นไปเพื่อตัดวงจรแห่งทุกข์คือสังสารวัฏอันมีฐานที่ตั้งมั่นสำคัญคือจิตใจของเราเอง

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมกับใจในฐานะใจเป็นที่เกิดแห่ง ธรรมความว่า

“...คำว่า “ธรรม” คือ สิ่งที่มีความเกิดดับและตั้งอยู่ตามสภาพของตนตลอดเวลา อันจะพึงสัมผัสให้รู้ในทางใจ เรียกว่า ธรรม จะเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัพยาภกฤต ธรรมก็ตาม จะแสดงขึ้นจากภายนอกหรือจะแสดงออกจากภายในก็ตาม เรียกว่าธรรม ทั้งนี้ สิ่งที่ไม่เกิดไม่ดับคือใจ ใจนี้ก็เรียกว่า ธรรม แต่เป็นธรรมพิเศษ เรียกว่าองค์แห่ง ธรรมทั้งหลาย เพราะธรรมทุกประเภทจะมีความหมายว่าดี ว่าชั่ว ว่าหยาบ และละเอียด เป็นต้น ต้องเกิดขึ้นที่ใจ และสัมผัสรับรู้ที่ใจ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงธรรมใน 2 ความหมาย คือ 1) ธรรมเป็นสภาพที่ทรงอยู่ มี เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป หมุนเวียนเป็นวัฏจักรอย่างนี้ 2) ธรรมคือจิตใจ แต่เป็นธรรมพิเศษคือไม่มีเกิด และดับเหมือนธรรมที่เกิดกับใจ (เจตสิก) ทักษะนี้แตกต่างจากพระอภิธรรมปิฎกและอภิธรรมัตถถศคหะ ที่จำแนกจิตไว้ 89 ดวง มีเกิดและดับเหมือนธรรมที่เกิดกับใจ เช่น จิตดวงที่เกิด เรียกว่า ปฏิสนธิจิต จิตดวงที่ดับ เรียกว่า จุตติจิต เป็นต้น ธรรมพิเศษคือใจตามทัศนะของพระอาจารย์มหาบัวนี้เป็นที่เกิด ของธรรมคือเจตสิก ไม่มีเกิดและดับ ยกเว้นจะละกิเลสได้หมดสิ้นจากใจ จิตนี้จึงไม่มีอีกต่อไป

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงวิธีการละกิเลสไว้ดังนี้

“...กิเลสทั้งหลายที่เป็นประธาน คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และกิเลสที่เป็นบริวาร มี โภโก อูปนาโห เป็นต้น จนถึงอกุศลอกิสังขาร ซึ่งเป็นประหนึ่งตะปูเครื่อง ตรึงจิตให้แน่นนอนอยู่ ยากที่สัตว์จะหลุดจะถอนให้เคลื่อนให้หลุดได้ เมื่อบุคคลมาละเสีย แล้ว ตัดขึ้นแล้ว พร้อมแล้ว เผลอเสียด้วยเพลิงคือญาณแล้ว เป็นนรชนผู้รู้ผู้ดำเนินด้วย ปัญญา อันเป็นเครื่องรู้แจ้งชัด เป็นเวทคุผู้ถึงฝั่งแห่งวิทยาในพระศาสนานี้ไม่มีความสงสัย ในทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค และปฏิจจสมุบาทธรรมปัจจยาการยอมบรรลุดังวิเวกธรรม คือ พระอมฤตนิพพานด้วยประการฉะนี้...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงกิเลสคือราคะ โทสะ โมหะ รวมทั้งกิเลสอื่นๆ ที่เป็นบริวาร เป็น อกิสังขารปรุงแต่งจิตให้เกิดความยินดี กำหนด รักใคร่ โกรธ อาฆาต จองเวร และลุ่มหลง ไม่เข้า

ใจความจริง ซึ่งกิเลสเหล่านี้ทำจิตให้ติดข้องอยู่ในสังสารวัฏ เทียบเวียนวายตายเกิดเป็นทุกข์รำไป การที่ละกิเลสเหล่านี้ได้ต้องเข้าใจทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้คืออริยสัจ 4 นั่นเอง

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงกิเลส 3 อย่าง แก่ รากะ โทสะ โมหะในมิติของไฟคือเผาจิตใจ ให้เราร้อน กระวนกระวาย ทุรนทुरาย ความว่า

“...พวกเราอยากจะฉิบหายไหม พวกกันต้องการไหมความฉิบหาย ถ้าต้องการแล้ว ก็ให้พากันโลภให้มากๆ โกรธให้มากๆ หลงให้มากๆ เพราะความโลภ ความโกรธ ความหลงเป็นไฟ ความโลภก็เป็นไฟ ความโกรธก็เป็นไฟ ความหลงก็เป็นไฟ ไฟแต่ละอย่างๆ นี้ แหละย่อมเผาสัตว์ทั้งหลายให้ได้รับความเดือดร้อนเป็นทุกข์ทรมาน สัตว์ทั้งหลายที่ฉิบหายก็เพราะไฟโลภะ โทสะ โมหะอันนี้ มิใช่อื่นไกลเลย...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงกิเลสที่เผาจิตใจให้ร้อนด้วยรากะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง หรือ รากัคคิ โทสัคคิ โมหัคคิ ความร้อนในที่นี้หมายถึงตาเห็นรูปเวลาไม่สำรวมระวังอินทรีย์ ทำให้เกิดความยินดียินร้ายและกลายเป็นความร้อนแผดเผาจิตใจของคนทั้งหลาย แม้เวลาหูได้ยินเสียง จมูกสูดกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้องสัมผัสรูป ใจรับรู้อารมณ์ขณะที่ไม่สำรวมระวังหรือขาดสติ ความร้อนก็จะเกิดทางช่องหรือทวารทั้ง 6 นี้ โดยเฉพาะใจนั้นรับอารมณ์มากที่สุด เกิดขึ้นเกือบตลอดเวลาไม่เว้นแม้ขณะทำงานและมีใจฟุ้งซ่าน คิดเรื่องต่างๆ จนไม่มีสติหรือที่เรียกว่า ใจลอยบ้าง เหม่อลอยบ้าง ดังนั้น อาจารย์กรรมฐานจึงสอนให้รู้จักปิดตาหู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพื่อป้องกันกิเลสไม่ให้เผาใจ ความร้อนเกิดขึ้นขณะที่รูปและนามทำหน้าที่ของตน เช่น ตาเห็นรูปเกิดการรู้อารมณ์ทางตานั่น หรือจักขุวิญญาน เมื่อรู้อารมณ์แล้วก็เกิดการสัมผัสระหว่างตาและรูป หรือจักขุสัมผัส ต่อจากสัมผัสคือความรู้สึกเป็นทุกข์บ้าง สุขบ้าง หรือทุกข์สัมผัสสชาเวทนา และสุขสัมผัสสชาเวทนา คำสอนนี้คล้ายพูด ประชดประชัน แต่ความจริงแล้วเป็นการพูดในสิ่งที่ประจักษ์แล้วว่าเป็นจริง หากมีใครไม่เชื่อและทำตามดูก็จะได้ว่าที่ท่านพูดมานั้นเป็นความจริง

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับไฟคือกิเลสที่เกิดขึ้น แล้วเผาใจของคนนั้นให้ร้อนก่อนแล้วลามไปไหม้คนอื่นด้วย ความว่า

“...พระพุทธเจ้าทรงเทศนาว่า รากคคินา โทสคคินา โมหคคินา ความหมายว่า รากะ โทสะ โมหะ เป็นไฟรากะ โมหะ โทสะ เกิดขึ้นก็ร้อนตั้งแต่ที่แรกนั้น ที่ตัวของเรา เกิดความร้อนขึ้นแล้ว มันค่อยลุกลามไปหาคนอื่น...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงไฟคือราคะ โทสะ โมหะเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะเผาจิตใจคนนั้นก่อนแล้วลามไปเผาคนอื่นให้ร้อนตามด้วย กล่าวคือเมื่อมีราคะ โทสะ โมหะเกิดขึ้นในใจของคนใด คนนั้นจะมีจิตใจร้อนรุ่มดังถูกไฟเผา เมื่อไม่มีสติก็จะทำตามอำนาจของกิเลส พฤติกรรมที่มีกิเลสเป็นมูลเหตุ เช่น โทสะทำให้ทำกรรมหยาบ โหดร้าย ทารุณ และพฤติกรรมนั้นหากมีคนอื่นเกี่ยวข้องด้วยก็ชื่อว่าถูกไฟ โทสะนั้นเผาให้ร้อน

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงธรรมกับกิเลสเป็นสิ่งคู่ขนานกัน ในหนังสือ 48 พระธรรมเทศนา ความว่า

“...ความโลภ ความโกรธ ความหลงนี้แหละคือข้าศึกการปฏิบัติในทางพุทธศาสนา ทางแห่งพระพุทธเจ้าที่รับด้วยธรรมะรับด้วยความอดทน ด้วยความต่อต้านซึ่งอารมณ์สารพัดอย่าง ธรรมะกับโลกมันเกี่ยวข้องกัน มีธรรมก็มีโลก มีโลกก็มีธรรม มีกิเลสก็มีผู้สะสางกิเลสคือรบกับกิเลสทั้งหลาย นี้เรียกว่ารบภายใน...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงธรรมกับโลก (กิเลส) เป็นสิ่งคู่ขนานกัน คือมีกิเลสไว้เป็นเครื่องทดสอบธรรมะ มีธรรมะไว้เป็นเครื่องกำจัดกิเลส อุปมาเหมือนภิกษุเป็นทหารของพระพุทธเจ้าที่ต่อรบหรือต่อสู้เพื่อเอาชนะกิเลส แต่การรบนี้เป็นการรบภายใน รบเพื่อเอาชนะกิเลสที่ซ่อนภายในจิตใจ ซึ่งจำเป็นต้องรู้จักที่ซ่อนของกิเลสและวิธีการซ่อนตัวของกิเลสเป็นอย่างดีจึงจะสามารถเอาชนะได้อาวุธสำหรับต่อสู้คือธรรมะอันได้แก่ศีล ความเพียร ตบะ สมาธิ และปัญญา

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงอำนาจกิเลสที่ครอบงำหมู่สัตว์อยู่และทำให้ได้รับความทุกข์ทรมานดังนายครวญข้างใช้ขอเหล็กสับหัวข้างให้ยอมทำตามคำสั่ง ความว่า

“...ในขณะที่เดียวกันกับที่ศีลธรรมถูกลบล้างไปจากดวงใจมนุษย์ สิ่งที่ไม่พึงปรารถนาคือความทุกข์ความอัดอั้นตันใจนานาชนิดที่ไม่คาดฝัน จะรุมกันเข้ามาประชิดกับดวงใจมนุษย์ชนิดคาดไม่ถึงอย่างรวดเร็ว เพราะโลกที่มีแต่กิเลส โลภะตัณหาตาเป็นไฟ เป็นเจ้าอำนาจทำการปกครองมวลสัตว์ฝ่ายเดียว โดยไม่มีธรรมเป็นเบรคห้ามล้อไว้บ้างเลยนั้น ใครจะเก่งกล้าสามารถขนาดไหนก็ตาม ต้องเป็นเหมือนช้างตัวตมที่ถูกลูกนายควาญของมันซึ่งอยู่บนหลัง สับเขกลงบนหัวอย่างเต็มแรงด้วยขออันแหลมคม ได้ยินแต่เสียงร้องครวญครางด้วยความเจ็บปวด และยอมจำนน กระเทือนไปทั่วจักรวาลราวกับเสียงฟ้าร้องนั่นแล...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงสังคมที่เป็นอยู่โดยไม่มีธรรมะเป็นภูมิคุ้มกัน ทำให้กิเลสคือโลภ โกรธ หลงเป็นใหญ่ มีอำนาจเหนือสัตว์โลก ทำให้ลุ่มหลงมัวเมา แย่งชิงอำนาจ เกียรติยศ ชื่อเสียง เงินทอง ความสุขสบาย สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น เป็นเหตุให้ไม่มีความสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม อุปมาเหมือนช้างตกมัน แม้จะเก่งแค่ไหนก็ไม่อาจสู้นายครวญช้างบนคอที่คอยบังคับด้วยการใช้ขอเหล็กสับหัวจนเลือดไหลอาบ ได้รับความเจ็บปวดทรมานจนต้องยอมทำตามคำสั่งของนายครวญช้างนั้น มนุษย์ก็เหมือนกันต่อให้เก่งแค่ไหนหากไม่มีธรรมะก็ไม่เก่งสู้กิเลสได้ เพราะสิ่งที่ทำอยู่นั้นล้วนมีกิเลสคอยบงการอยู่

4.1.2.2 ลักษณะคำสอนเรื่อง “ตัณหา”

“ตัณหา” แปลว่า ความอยาก ความกระหาย ความทะยานอยาก ความดิ้นรน และเป็นชื่อธิดาของมาร ซึ่งสร้างความลุ่มหลงให้บุคคลตกอยู่ในอำนาจของอารมณ์ได้ทุกประการ และเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ที่ได้สร้างบุคคลให้วนเวียนในสังสารวัฏฏ์ เพราะมีอวิชชาและตัณหาที่สร้างกิเลส กรรมวิบากที่สืบเนื่องเป็นปัจจัยให้แก้กันและกัน (พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), 2538)

“ตัณหา” นี้มีความหมายถึง 3 อย่างคืออยากได้หรืออยากเอาก็ตามในวัตถุสิ่งของที่ตัวรักตัวชอบนี้อยากได้อยากเป็นอยากเป็นนั่นเป็นนี่ที่ตื่นเต้นกันนักที่อยากเป็นนั่น อยากไม่ให้เป็น เช่นอยากไม่ให้พิสูจน์ว่าเป็นคนทำผิด อยากไม่เป็นคนต้อย คนต่ำ อยากไม่เป็นอย่างนั้น ไม่เป็นอย่างนี้เป็นตัณหาที่ทำให้บุคคลหลงไหลไปตามวัตถุสิ่งของที่เข้ามาสัมผัส เพื่อให้สมประสงค์ของสภาพทางอารมณ์ ซึ่งตัณหา มี 6 ชนิดคือตัณหาในรูป ตัณหาในเสียง ตัณหาในกลิ่น ตัณหาในรส ตัณหาในสัมผัส ตัณหาในอัมมารมณ์ โดยเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน (พุทธทาสภิกขุ, 2549) ตัณหา คือความทะยานอยาก ความติดใจ ความยึดติดเพราะตัณหาเป็นเหตุให้เกิดแห่งทุกข์เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ เกิด ทำให้ดิ้นรน ทำให้เดือดร้อนวุ่นวาย ไม่สงบและไม่รู้จักพอ ความอยากที่จัดว่าเป็นตัณหา คือความอยากที่เป็นไปเพื่อเพิ่มราคา เพิ่มกิเลสคือโลภะ โทสะ โมหะ ก่อภพก่อชาติที่ประกอบด้วยความกำหนัดยินดี เพลิดเพลินติดใจอยู่กับสิ่งที่อยากได้และที่ได้มาแล้วส่วนความอยากที่ไม่เป็นตัณหาคือความอยากที่เป็นไปเพื่อขจัดทุกข์ เพื่อสละละวาง เพื่อหลุดพ้นจากราคะ จากกิเลสคือโลภะ โทสะ โมหะ เช่น หิวข้าวอยากทานข้าว เจ็บป่วยอยากรักษา อยากทำบุญ อยากไปนิพพาน (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), 2553) ” (พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9 ราชบัณฑิต), 2551)

ตัณหา 3 อย่าง (ที.ม. (ไทย) 11/112/64) ได้แก่ 1) กามตัณหา ความอยากหรือต้องการสิ่งที่น่าพอใจ น่าปรารถนา (กามคุณ) เช่น รูปที่งาม เสียงที่ไพเราะ เป็นต้น 2) ภวตัณหา ความอยากมีอยากเป็น เป็นความอยากที่ประกอบด้วยความเห็นว่ามีภพเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอนแล้วทำให้ติดในภพนั้น (สัสสตทิฏฐิ) 3) วิภวตัณหา ความไม่อยากมี ไม่อยากเป็น อยากพ้นไปจากความเป็นตัวตน อยากดับ อยากทำลาย เป็นความอยากที่ประกอบด้วยความเห็นว่ามีแล้วสูญ (อจเฉททิฏฐิ) ตัณหานี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เพราะความอยากนี้จะกลุ้มรมุจใจให้ไขว่คว้าหรือยึดมาครอบครองเป็นเจ้าของ เป็น

ทุกซ์ขณะที่ยังไม่ได้สิ่งที่ต้องการ คนทั้งหลายมักใช้คู่กับคำว่า กิเลส เป็นกิเลสตัณหา คือตัณหาเป็น กิเลสประเภทความอยาก ความปรารถนา คำสอนเรื่องตัณหาของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงประเภทและโทษของตัณหา ความว่า

“...ตัณหาอันเป็นไปอาธารวิสัย คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ แตกต่างโดยอาการปฏิกิริยาเป็น 3 ประเภท คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหา 6 หมู่ตามอารมณ์ สามอย่างตามอาการที่เป็นไปในภพ เป็นธรรมอันเกิดอีก เกิดขึ้น เป็นไปพร้อมกับทุกซ์ คืออุปาทานขันธ ท่านอย่าได้ทำตัณหาขึ้น เพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ท่านจงละตัณหาเสีย จงบรรเทาเสีย ทำตัณหาขึ้นให้มีที่สุด ท่านจง ยังตัณหาขึ้นให้ถึง ซึ่งอันจะยังเกิดตามไม่ได้ ท่านจงละตัณหา นั้นด้วยสมุจเฉทปหานเถิด...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงตัณหาที่อาศัยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์เกิดขึ้น ภายในจิตใจ แบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่ กามตัณหา ความอยากในกามคุณ ภวตัณหา ความอยากที่ยึดมั่นไว้ก่อนเป็นตัวตนภายในจิตใจและทำให้ติดในภพชาติ และวิภวตัณหา ความอยากหลุดพ้นไปจากภาวะอาการที่เป็นอยู่นั้นๆ ตัณหาทั้ง 3 นี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เป็นทุกซ์ ดังนั้นจึงต้องละด้วยสมุจเฉทปหานคือการตัดขาดกิเลสด้วยปัญญาญาณ

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงการที่ท่านเตือนตนขณะจิตถอนจากสมาธิและยังไม่สามารถรวมจิตได้ดังเดิม ในหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของท่าน ความว่า

“...เท่าที่เธอภาวนาไม่สำเร็จมาถึง 3 คืน ก็เพราะเธอคิดอยากสร้างโลก สร้างภพ สร้างชาติ สร้างวิภวสงสาร ไม่มีสิ้นสุดแห่งความคิด อยากมีบ้าน มีเรือน มีไร่ มีควาย อยากมีเมีย มีลูก มีหลาน จะไปสร้างคุณงามความดีในทีใดก็ได้ เพราะเป็นสมบัติและ ห่วงลูกห่วงเมีย เหมือนกับหมาที่กำลังหลงกำลังห้วงกระดูกที่มันกำลังแทะอยู่นี่เอง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนนี้กล่าวถึงขณะที่ท่านจิตตกคือหลุดจากสมาธิเพราะถูกตัณหาคือความอยากต่างๆ ทั้งกามตัณหาคือความอยากสร้างครอบครัว ความอยากสร้างภพสร้างชาติ เมื่อความอยากเกิดขึ้นอย่างนี้จิตจะฟุ้งซ่านทำให้หลุดจากสมาธิ กล่าวอีกนัยหนึ่งช่วงที่ท่านประมาทในการทำสมาธิไม่อาจรักษาสมาธิที่เกิดขึ้นแล้วได้ ปล่อยให้สมาธิหลุด ความอยากเกิดแทนที่ ท่านจึงคิดทบทวนเพื่อให้เห็นโทษของตัณหา

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวอ้างถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าเรื่องกิจที่ควรทำในอริยสัจ 4 ที่เกี่ยวข้องกับตัณหาความว่า

“...พระพุทธเจ้าท่านเทศนา ทุกข์เป็นของควรกำหนด สมุทัยเป็นของควรละ คือความทะเยอทะยานดิ้นรนนั่นเอง ถ้าจะถามว่า ถ้าไม่มีความทะเยอทะยานบ้านเมืองจะเจริญได้อย่างไร ขออย่าไปกลัวมันเลยว่าคุณจะไม่มี มันเป็นของมันเองหรือ ถึงจะห้ามสักปานนั้นมันก็ยังเป็นของมันอยู่ ความทะเยอทะยาน อยากมีอยากรวยมันเป็นนิสัยอยู่แล้ว แม้พระพุทธเจ้าทรงห้าม แต่ยังมีมันก็ยังติด้านอยู่ ขอให้ทำใจของเราให้มันสงบ อย่าทะเยอทะยานดิ้นรน...”

(พระราชนิเวศธรรมจริยาจารย์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงกิจในอริยสัจ 4 คือทุกข์ควรกำหนดรู้ หรือปริณญาตพัพพ สมุทัยควรละ หรือปทาตพัพพ นิโรธควรรู้แจ้ง หรือสัจฉิกาทพัพพ และมรรคควรเจริญ หรือภาเวตพัพพ โดยท่านปรารถนาถึงความเข้าใจของคนทั้งหลายที่ว่าหากไม่มีความทะเยอทะยานอยาก บ้านเมืองคงไม่มีความเจริญแน่นอน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าความเจริญของบ้านเมืองเกิดจากความอยาก ซึ่งท่านบอกว่าไม่ต้องห่วงเรื่องนั้น แม้ห้ามอย่างไรความอยากก็ยังมีมาก ความจริงที่เป็นอยู่คือมนุษย์เลือกทำตามความอยาก ความต้องการของตน ซึ่งความอยากกับความมักน้อยสันโดษเป็นธรรมคู่ขนานกัน เมื่ออยากเจริญ ความมักน้อยสันโดษก็ถูกละเลยเป็นเรื่องธรรมดา

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงความไม่อยากคิด ไม่อยากมีอารมณ์ให้คิดว่าเป็นวิฆาตัตถาคือความไม่อยากมี ไม่อยากเป็น ความว่า

“...ในเรื่องสงบในอารมณ์ที่แรกพอเกิดอารมณ์ใจไม่สงบ ใจวุ่นวายทำไมจึงวุ่นวาย เพราะมีตัณหาไม่อยากให้คิดไม่อยากให้มีอารมณ์ความไม่อยากนี้แหละตัวอยาก คือวิฆาตัตถายังไม่อยากเท่าไรมันยิ่งชวนกันมาเราไม่อยากมัน ทำไมจึงมาไม่อยากให้มันเป็นนั่นแหละ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้ปรารถนาถึงตอนที่ท่านเจริญกรรมฐานและใจยังไม่สงบนิ่ง ความต้องการคืออยากให้ใจสงบ เมื่อใจยังฟุ้งซ่านอยู่ ควบคุมให้สงบยังไม่ได้ ท่านจึงไม่อยากให้มีความคิดที่ไม่สงบนั้น เพราะเป็นอุปสรรคของความสงบ ซึ่งท่านบอกว่านั้นเป็นวิฆาตัตถา ผู้วิจัยเห็นว่าความต้องการของท่านในขณะนั้นไม่ใช่วิฆาตัตถา แต่เป็นความเกิดขึ้นแห่งความรำคาญใจ หรือกุกกุงจะ ซึ่งเป็นนิเวศที่กั้นจิตไม่ให้เข้าถึงความสงบ และท่านต้องการพ้นจากนิเวศนั้น ซึ่งท่านเข้าใจความหมายของความต้องการหรืออารมณ์ในขณะนั้นว่าเป็นความอยากตามความหมายของวิฆาตัตถาตามที่เคยได้เรียนนักธรรมชั้นตรี

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงการเจริญสติปัฏฐาน 4 ที่เกี่ยวข้องกับตัณหา ความว่า
 “...การพิจารณานามธรรม 4 อย่างคือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมด หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่งให้เห็นโดยความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปแห่งชั้น 4 นี้ แม้แต่ อย่างเดียวก็หยั่งทราบในความจริงของชั้นอื่นๆ ว่าเป็นลักษณะอย่างเดียวกัน สรุปล ความเห็นรวมลงในไตรลักษณ์อย่างชัดเจน พร้อมทั้งการพิจารณาจิต ซึ่งเป็นที่ อาศัยของชั้นเหล่านี้ ให้เห็นว่าชั้นทั้ง 4 นี้ คือ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ พร้อมทั้งจิต ซึ่งเป็นรังไข่ของอวิชชา ตัณหา เป็นต้น...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการเจริญสติปัฏฐาน 4 ได้แก่ กาย เวทนา จิต สังขารให้เห็น ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ อนัตตา โดยความเป็นสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป จำแนกประเภทธรรม ได้แก่ ชั้น 5 แบ่งเป็นรูปชั้นและนามชั้น โดยทั้งสองอย่างนี้ต่างอาศัยกันเป็นอยู่ นามชั้นคือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณคือการแสดงออกของจิตลักษณะที่แตกต่างกัน นามชั้นนี้เองท่านกล่าวว่าเป็น รังไข่ของตัณหาและอวิชชาคือเป็นที่บ่มกิเลสตัณหา

4.1.2.3 ลักษณะคำสอนเรื่อง “กรรม”

คำว่า กรรม มาจากคำว่า กรม ในภาษาสันสกฤต ซึ่งตรงกับคำว่า กम्म ในภาษาบาลี ตามรูปศัพท์แปลว่า การกระทำ ซึ่งเหมือนกับคำว่า กิริยา (ในสันสกฤต เป็น กิริยา ซึ่งภาษาไทย นำมาใช้คนละความหมาย) แต่ความหมายที่แท้จริง ของคำว่า กรรม ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นหมายถึงเจตนา (วัชระ งามจิตรเจริญ, 2556)

กรรม คือการกระทำ หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ ทำด้วยความตั้งใจ หรือตั้งใจทำดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ขุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตายเป็นกรรม แต่ขุดบ่อน้ำ ไว้กินใช้สัตว์ตกลงไปตายเองไม่เป็นกรรม แต่ถ้ารู้ขุดบ่อน้ำขุดไว้ขุดไว้ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกได้ง่าย แลวปล่อยปละละเลย มีคนตกลงไปตาย ก็ไม่พ้นเป็นกรรม ว่าโดยสาระ กรรมก็คือเจตนา หรือเจตนา นั้นเองเป็นกรรม การกระทำที่ดี เรียกว่า กรรมดี การกระทำที่ชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

กรรม จำแนกเป็น 3 (ม.ม. (ไทย) 13/57/55) ได้แก่ 1) กายกรรม การกระทำทางกาย 2) วจีกรรม การกระทำทางวาจาหรือพูดด้วยเจตนา 3) มโนกรรม การกระทำทางใจหรือคิดโดยเจตนา คนส่วนมากในปัจจุบันมักเรียกการทำให้บาปหรือผลของบาปว่าเป็นกรรม เช่น เขาทำกรรม หรือเขา ได้รับกรรม กรรมตามที่กล่าวมานี้จำแนกตามช่องทางที่ทำ หากแบ่งตามลักษณะหรือคุณภาพ มี 3 ได้แก่ กุศลกรรม (กรรมดี) อกุศลกรรม (กรรมชั่ว) และอัปายกฤต (กรรมไม่ดีไม่ชั่ว เป็นกลางๆ) นอกจากนี้แล้วกรรมยังสามารถอธิบายได้ในมิติของสภาวะธรรมคือกฎธรรมชาติว่าด้วยเรื่องกรรม

เรียกว่า กรรมนิยาม ซึ่งเป็นการอธิบายธรรมชาติหรือการทำหน้าที่ของกรรมและผลของกรรม คำสอนเรื่องกรรมของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงความประมาทที่ส่งผลให้ไปเกิดในภพภูมิต่างๆ ความว่า
 “...ถ้าประมาทในชาติมนุษย์ ไม่พยายามสร้างความดีไว้ ส่งเสริมเติมต่อใน ภาพชาติต่อไป ทางที่จะให้เกิดเป็นสัตว์มีมากกว่าทางที่จะให้เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา อินทร์ พรหม ที่เป็นภพสูง ทั้งนี้เพราะจิตใจโน้มไปทางการทำกรรมชั่วมากกว่าทางดี สัตว์ชนิดต่างๆ จึงมีมากกว่ามนุษย์ และ เทพ พรหม...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความประมาทที่เป็นเหตุให้เกิดในภพภูมิต่างๆ และมีแนวโน้มที่จะไปเกิดในอบายภูมิคือสัตว์เดรัจฉานมากกว่าที่จะไปเกิดในสุคติภูมิคือมนุษย์ เทวดา อินทร์ พรหม เพราะความประมาทเกิดจากจิตที่ตกต่ำ เมื่อจิตตกต่ำแล้วก็จะไปเกิดในอบายภูมิ กรรมชั่วส่งผลให้ไปเกิดในอบายภูมิ ด้วยเหตุที่คนในปัจจุบันมีความประมาทและทำกรรมชั่วมากกว่าคนที่ไม่ประมาท ดังนั้นผู้ที่ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานจึงมีมากกว่าผู้ไปเกิดในสุคติภูมิ

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงกรรมว่าเป็นสิ่งที่เกิดกับใจคนเราเอง ไม่ใช่มีภายนอกใจ เช่น ธรรมชาติเป็นกรรม เป็นต้น ความว่า

“...กรรมมันไม่ได้อยู่ที่ดินฟ้าอากาศ กรรมทั้งหลายที่ว่าเป็นกรรมอย่างโน้นเป็นกรรมอย่างนี้บาปอย่างโน้นบาปอย่างนี้ บาปอะไรมีที่โน่นที่นี้ในป่าในดง ภูเขาเหล่ากอ ไม่ได้เป็นบาปเป็นกรรมมันเป็นจากดวงใจเรา ท่านจึงว่ากายกรรม วชิกรรม มโนกรรม เป็นของเรา...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้แสดงถึงพระอาจารย์ฝั้นเป็นผู้ที่สอนธรรมโดยให้ความสำคัญกับใจมากที่สุด เพราะกิเลสเกิดที่ใจ หากจะดับกิเลสก็ต้องดับที่ใจ เมื่อสอนเรื่องกรรมท่านจึงกล่าวว่ากรรมเกิดที่ใจคนเราไม่ต้องโทษสิ่งอื่นว่าเป็นกรรม เช่น เข้าใจว่าตนทำผิดต่อเจ้าที่ เมื่อมีภัยเกิดขึ้นก็บอกว่า เป็นเพราะกรรมที่ตนได้ทำกับเจ้าที่นั่น เป็นต้น อย่างนี้เป็นการสันนิษฐานหรือคิดเอาเอง คำว่า กรรมเกิดที่ใจ หมายถึง กิเลสจรเข้ามาปรุงแต่งจิตใจผ่านการทำหน้าที่ของจิตตั้งแต่การรู้อารมณ์ (วิญญูณ) ใจกับอารมณ์กระทบหรือสัมผัสกัน (ผัสสะ) เกิดความรู้สึกสุขบาง ทุกข์บ้างตามลักษณะอารมณ์นั้น ต่อจากนั้นก็เกิดความอยาก (ตัณหา) และยึดมั่นก่อภพก่อชาติอันส่งผลให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จักจบสิ้นตรารบใดที่ยังตัดดวงจรกิเลสตามหลักปฏิจกสมุปปาทไม่ได้ การพูดและทำล้วนเกิดจากใจทั้งสิ้น ดังนั้นกรรมจึงเป็นเรื่องของใจ

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงกรรมนิมิต ในหนังสือพระธรรมเทศนาของท่าน ความว่า

“...ส่วนกรรมที่ชั่ว เคยทำบาปกรรม คิดบวกชั่วช้าเลวทราม น้อโงงลัทธิขโมย ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ประพฤติผิดด้วยประการต่างๆ ในขณะที่จิตใจมันปล่อยวางกายนั้นจะปรากฏภาพที่เราทำชั่วต่างๆ ให้เห็นชัดขึ้นมาโดยที่เราไม่ได้ตั้งใจจะคิดนึกระลึกถึง เราลืมไปแล้วนานแสนนานที่เดียวภาพจะแสดงขึ้นมาปรากฏในใจ หรือบางที่อาจแสดงออกมาภายนอกก็ได้ เช่น คนฆ่าหมูฆ่าวัว ในขณะที่จะแสดงทางกาย ทำท่าที่ปฏิภิกิริยาของการที่เราทำความชั่ว ฆ่าหมู ฆ่าวัวนั้น ให้ปรากฏแก่คนอื่นต่างๆ ที่เรามีสติอยู่ แต่มันปรากฏขึ้นมา หรือว่าบางทีในขณะที่นั้นจะผลอสติไปก็ได้ ทำให้ปรากฏขึ้นมา อันนี้เรียกว่ายังไม่ทันแตกดับ คือกายกับใจยังอยู่รวมกันอยู่...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงกรรมนิมิตหรือคตินิมิตที่ปรากฏแก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งคำสอนลักษณะนี้มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น (พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539) นายจันทสุกริกมีอาชีพฆ่าหมูฆ่าแพะเนื้อขาย เมื่อใกล้สิ้นชีวิตกรรมนิมิตปรากฏ เขาส่งเสียงร้องโหยหวนทรมานเหมือนหมูที่ถูกเชือด เป็นนิมิตว่าเขาจะได้ไปเกิดในทุกข์ กรรมนิมิตฝ่ายกุศล เช่น ธรรมิกอุบาสกทำความดีมาตลอดชีวิต ขณะที่เขาป่วยใกล้เสียชีวิตได้นิมิตเห็นเทวดานำราชรถมาเชิญให้ไปเกิดในสวรรค์ นิมิตที่พระอาจารย์เทศก์ เถานี่สันนิษฐานว่าท่านเห็นเอง แต่ดูเหมือนว่าท่านไม่แน่ใจว่าเป็นช่วงขณะจิตใด อาจเป็นช่วงจิตว่างหรือผลอสติ คือขณะนั้นจิตไม่ได้อยู่ในสมาธิ

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงความเป็นอยู่ของบรรพชิตที่มีความสบายเพราะไม่ต้องสร้างเวรกรรม ความว่า

“...อันนี้ก็เหมือนกันฉันนั้นผมว่าอยู่เป็นนักบวชอย่างนี้สบายถ้าเราคิดแล้ว อย่างนี้มันสบายไม่มีกรรมไม่มีเวรมันจะมีอะไรที่สบายแล้วแต่ว่าเป็นนักบวช ไม่ใช่อยู่สบายเฉยๆ นะต้องทำให้เกิดประโยชน์หาทางพ้นทุกข์ให้ได้เป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายญาติทั้งหลายให้ได้...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความสบายของบรรพชิตเพราะไม่ต้องยุ่งยากกับการทำมาหากินแบบชาวบ้าน ซึ่งทำให้เกี่ยวข้องการผิดศีลมากกว่าบรรพชิต เช่น การฆ่าสัตว์ทำอาหาร เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ทำให้ก่อเวรไม่รู้จักจบสิ้น แต่บรรพชิตตัดปัญหาเรื่องการทำมาหากินนี้ ดังนั้นจึงทำให้ไม่เกี่ยวข้องกับการสร้างเวรภัยกับผู้ใด แต่คำว่าสบายนี้ไม่ได้หมายความว่าอยู่อย่างประมาท ไม่ต้องกังวลเรื่องความเป็นอยู่ใดๆ ทั้งสิ้น ต้องทำหน้าที่ของตนเองตามที่ได้ปฏิญาณไว้ตั้งแต่วันที่บวชว่าการ

บวชนี้เพื่อประพาศิพรหมจรรย์ เพื่อทำทุกข์ให้หมดสิ้น ทำได้อย่างนี้จึงจะได้ชื่อว่าเป็นบรรพชิตที่สมบูรณ์

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างการเอาชนะกิเลสกับการชนะสิ่งอื่น ความว่า

“...นี่แลท่านว่า “เอกถจ เขยยมตตานํ ส เว สงคามุตตโม” ไม่ก่อเวรก่อกรรมกับอะไรทั้งหมด แม้แต่กับกิเลสก็ไม่ก่อ กิเลสแพ้เรา กิเลสไม่มาก่อกับเราได้ เหมือนคนแพ้คน เราชนะคน ชนะอะไรก็ตามก่อกรรมก่อเวรได้วันยังค่ำ ชนะไปมากเท่าไรก่อกรรมมากเท่านั้น คิดดูคุณด้วยล้าน นั้นแหละ! คือความก่อกรรมก่อเวรคุณด้วยล้าน...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความชนะทั่วไปว่าเป็นความชนะที่ไม่แน่นอนมั่นคง เพราะชนะแล้วภายหลังอาจกลับแพ้ได้อีก และความชนะผู้อื่นมักสร้างเวรภัย เพราะคนอื่นเขาก็ต้องการชนะคืนเหมือนกัน แตกต่างจากการเอาชนะกิเลสที่เป็นความชนะเด็ดขาด เมื่อชนะแล้วไม่อาจกลับมาแพ้ได้อีก เพราะกิเลสถูกถอนทำลายอย่างสิ้นเชิง ดังนั้นท่านจึงกล่าวว่าการชนะตน (คือชนะกิเลส) เป็นความชนะอันประเสริฐ

สารัตถธรรมเรื่องอกุศลของพระปฏิบัติสายอีสานทั้ง 5 รูป สรุปลงได้ดังนี้ อกุศลคือความขลาด ไม่ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่มีประโยชน์ บาบบุญ คุณโทษ แต่คนส่วนหนึ่งเข้าใจว่าหมายถึงบาป กรรม ความชั่วร้าย เป็นกิเลสที่เป็นต้นตอหรือสาเหตุแห่งการทำ ความชั่วตามลักษณะของโลก โกรธ หลง โดยกิเลสนี้เป็นศัตรูของจิต เกิดขึ้นกับจิต (เจตสิก) เมื่อเกิดขึ้นแล้วเผาไหม้จิตให้เร่าร้อนและทำจิตให้เศร้าหมอง การบวชเป็นอุบายหรือวิธีเพื่อละกิเลส ภิกษุต้องมีความมุ่งมั่นตั้งใจจริงและปฏิบัติอย่างถูกต้องจึงจะสามารถละกิเลสได้ ตัณหา มีลักษณะเป็นความอยาก ความต้องการ คือต้องการที่น่าพอใจ น่าปรารถนา ไม่ต้องการประสพกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ ในระดับกลางต้องการอยากมีภพชาติ เช่น อยากเกิดเป็นเทวดา ในระดับสูงต้องการพ้นจากภพชาติ ตัณหาเป็นเหตุแห่งทุกข์ ดังนั้น การที่จะละทุกข์ได้ต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 ส่วนกรรมคือการกระทำ จำแนกเป็นกุศลกรรม และอกุศลกรรม แต่ในงานวิจัยนี้หมายเอาความเป็นอกุศลกรรมเท่านั้น โดยอกุศลกรรมส่งผลให้ไปในทุกติภูมิ

4.2 สารัตถธรรมเรื่องสภาวะธรรม

สภาวะ หมายถึง ความมีอยู่เป็นอยู่ตามธรรมดาของมัน สิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ตามธรรมดาของมัน สภาวะธรรม บางครั้งใช้ในความหมายเดียวกับ สภาพ ส่วนสภาพ หมายถึง ภาวะของมันเอง สภาวะ คำ

นี้แปลมาจาก “สภาวะ” คือสภาวะ แต่เมื่อใช้ในภาษาไทย มีความหมายแปลกไปบ้าง หมายถึงภาวะของสิ่งนั้นๆ ที่เป็นอยู่เป็นไป หรือปรากฏให้รู้เห็น เช่น สภาวะดินเสีย สภาวะป่าเสื่อมโทรม สภาวะความเป็นอยู่แร้นแค้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

ธรรม หมายถึง สภาวะที่ทรงไว้ ธรรมดา ธรรมชาติ สภาวะธรรม สัจธรรม ความจริง เหตุ ต้นเหตุ สิ่ง ปรากฏการณ์ ธรรมารมณฺ์ สิ่งที่เกิดคิด คุณธรรม ความดี ความถูกต้อง ความประพฤติชอบ หลักการ แบบแผน ธรรมนิยม ธรรมกาย หน้าที่ ความชอบ ความยุติธรรม พระธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

เมื่อรวมคำว่า “สภาวะ” กับ “ธรรม” เข้าด้วยกันจึงหมายถึง “ความจริงที่เป็นอยู่ตามธรรมดาของตน” สองศัพท์นี้เป็นไวยากรณ์ของกัน แต่เมื่อรวมกันเข้าจะนิยมใช้ในความหมายธรรมที่ใช้สำหรับพิจารณา/เจริญวิปัสสนา

สภาวะหรือลักษณะธรรมที่เลือกศึกษาในหัวข้อนี้ ได้แก่ (1) ไตรลักษณ์ คือความไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ (ทุกขัง) และไม่มีตัวตน (อนัตตา) ของสังขารทั้งหลาย (2) ชั้น 5 ได้แก่ รูป เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (อารมณ์ปรุงแต่งใจ) วิญญาณ เรียกว่า รูปนาม (3) อริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ (ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ภาวะที่บีบคั้น รุมเร้า กดดันจิตใจ ความเสียใจ) สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) นิโรธ (ความดับทุกข์) และมรรค (วิธีการหรือมรรคาให้ถึงความดับทุกข์) (4) ธาตุ 4 และธาตุ 6 (5) आयตนะ 6 คู่ ได้แก่ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับรูป (สัมผัส) และใจกับอารมณ์ทางใจ (ธรรมารมณฺ์) จากการศึกษาสารัตถธรรมของพระปฏิบัติสายอีสานพบว่า คำสอนมีลักษณะร่วมเกี่ยวกับไตรลักษณ์ ธาตุ 4 อริยสัจ 4 ชั้น 5 และอายตนะ 12 ดังนี้

(1) ไตรลักษณ์มีลักษณะเป็นอาการของจิต ทำให้จิตหลงสังขาร เมื่อเข้าใจสังขารจึงจะแก้อาการของจิตที่หลงนั้นได้ 1) การพิจารณาผ้าบังสุกุล มีความหมายเพื่อให้เข้าใจสังขาร ไม่ใช่เป็นเพียงรูปแบบการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้ผู้วายชนม์เท่านั้น 2) ความเข้าใจต่อลักษณะไตรลักษณ์ตามปริยัติมีความแตกต่างกับความรู้แจ้งที่เกิดจากปัญญาญาณ (2) การบริหารธาตุ เช่น การฉันทแต่พอประมาณ เป็นต้น การเข้าใจธาตุไม่ใช่เรื่องของตาเนื้อ แต่เป็นตาปัญญา (ดวงตาเห็นธรรม) ธาตุเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่ดำรงอยู่และเป็นไปตามหลักธรรมนิยาม (3) คณะพระธุดงค์สายพระอาจารย์มั่นท่านจะคอยแนะนำสั่งสอนกันให้รู้จักปฏิบัติตามหลักอริยสัจ 4 (4) รูปชั้น 5 เป็นสนามรบสำหรับพิจารณาเพื่อสำเร็จอนาคามีผล ส่วนนามชั้น 5 เป็นสนามรบสำหรับพิจารณาเพื่อสำเร็จอรหัตผล ชั้น 5 เป็นที่ตั้งแห่งมรรคและผล จิตมีลักษณะรู้ เจตสิกคืออาการที่เปลี่ยนไปของจิต (5) พระพุทธเจ้าทรงอาศัยอายตนะในการบัญญัติธรรม และอายตนะนี้เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ จิตติดในโลกบ้าง อยากรพพ้นจากโลกบ้าง เพราะยึดมั่นอายตนะ

รายละเอียดของสารัตถธรรมเกี่ยวกับสภาวะธรรมในหนังสือธรรมะของพระปฏิบัติสายอีสานทั้ง 5 รูปตามที่กล่าวมา ดังนี้

4.2.1 ลักษณะคำสอนเรื่อง “ไตรลักษณ์”

คำว่า ไตรลักษณ์ มาจากคำ 2 คำ คือไตร ศัพท์หนึ่ง, ลักษณะ ศัพท์หนึ่ง ภาษาบาลีศัพท์ว่า ตี พุทธิ อี เป็น เอ แปลง เอ เป็น โอย ลง ร หน้า ล พยัญชนะอวรรคสะกด เป็น ไตร แปลว่า สาม คำว่า ลักษณะ หรือภาษาบาลีว่า ลกขณานิ แยกศัพท์เป็น ลกขณ กับ อานิ เป็น อ การันต์ ใน นปุงสกลิงค์ ลง โย ปฐมวิภัติติ ฝ่ายพหูพจน์ เอา อ กับ โย เป็น อานิ อ ไม่มีความหมายในภาษาบาลี สำเร็จรูปเป็น ลกขณานิ ไทยเป็นลักษณะ ลงการันต์สะกดเป็น ลักษณะ สมาสศัพท์ทั้งสองเข้ากัน คือไตรกับลักษณ์ เป็นไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะสามหรือสามลักษณะ (พระครูสุตจินดาภรณ์(ยงยุทธ ญาณสมปนโน), 2560)

ไตรลักษณ์ คือลักษณะ 3 อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย 3 อย่าง อันให้รู้ถึงความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลาย ที่เป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2550) ไตรลักษณ์ คือ ธรรมที่มีลักษณะเสมอกันในสิ่งทั้งปวงสามประการ เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ในนิยามสูตรพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า พระตถาคต (พระพุทธเจ้า) จะทรงอุปติขึ้น หรือไม่ทรงอุปติขึ้น ก็ตาม ธาตุนั้นที่ตั้งอยู่ เป็นธรรมนิยาม เป็นธรรมฐิติ คือความตั้งอยู่ของธรรม ความกำหนดแน่นอนของธรรม ตั้งอยู่อย่างไร กำหนดแน่นอนอย่างไร ก็คือตั้งอยู่ กำหนดแน่นอนอยู่อย่างนั้นว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ และธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เป็นสภาพหาเจ้าของมิได้ มีลักษณะอยู่อย่างนี้ (พระครูสุตจินดาภรณ์ (ยงยุทธ ญาณสมปนโน), 2560)

ไตรลักษณ์หรือลักษณะแห่งสังขาร 3 ประการ (ม.ม. (ไทย) 12/244/261) ได้แก่ 1) ความไม่เที่ยง (อนิจจตา) 2) เป็นทุกข์ (ทุกข์ตา) 3) ไม่มีตัวตน (อนัตตตา) โดยสังขารมีความเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะ คือมีความเกิดขึ้น (อุปาทะ) ตั้งอยู่หรือดำรงอยู่ชั่วขณะ (ฐิติ) แล้วก็ดับไป (ภังคะ) เวียนเป็นวงจรรอย่างนี้ไม่รู้จบสิ้น สังขารประเภทรูปหรือร่างกายมีความเปลี่ยนแปลงช้ากว่าสังขารประเภทนามคือใจและอารมณ์ปรุงแต่งใจ เช่น ความเจริญเติบโตของร่างกาย ความผุพังของวัตถุสิ่งของ เป็นต้น ส่วนสังขารประเภทใจเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป อยู่ตลอดเวลา ไม่มีความเป็นตัวตนคือไม่มีอยู่เองโดยสภาวะ เป็นเหตุปัจจัยของสิ่งอื่น ทางปรมัตถ์ เรียกว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา ความยึดมั่นว่าเป็นตัวตนนี้เองทำให้เกิดความทุกข์เมื่อสังขารไม่เป็นไปตามที่คาดหวังตั้งใจไว้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงการพิจารณาเห็นไตรลักษณ์ของสังขารทั้งหลายด้วยอริยสัจ 4 ความว่า

“...ฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้ามาพิจารณา โดยแยกกายลงไปตามสภาพว่า สพเพ สงขารา อนิจจา สพเพ สงขารา ทุกขา สังขารความเข้าไปปรุงแต่ง คือ อาการของจิตนั้นแล ไม่เที่ยง สัตว์โลกเขาเที่ยง คือมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น ให้พิจารณาโดย อริยสัจธรรมทั้ง 4 เป็นเครื่องแก้อาการของจิตให้เห็นแน่แท้โดย ปัจจกขสทธิ ว่า ตัวอาการของจิตนี้เองมันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ จึงหลงตามสังขาร เมื่อเห็นจริงลงไปแล้วก็เครื่องแก้อาการของจิต

จึงปรากฏขึ้นว่า สงขาราสสสตา นตฺถิ สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้ไม่มี สังขารเป็นอาการของจิตต่างหาก...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความที่สังขารทั้งหลายมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน เพราะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา คือเกิดขึ้นแล้ว ตั้งอยู่ชั่วครู่ และดับไปในที่สุด ไม่สามารถบังคับให้ดำรงอยู่ตามความต้องการได้ ดังนั้นความยึดมั่นสังขารว่าเที่ยงแท้แน่นอน เป็นสุข และเป็นสัตว์บุคคล ตัวตน เราเขา จึงเป็นการหลงผิดและก่อให้เกิดความทุกข์ การที่จะรู้แจ้งไตรลักษณ์นี้ได้ ต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักอริยสัจ 4 คือ กำหนดรู้ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางให้ถึงความดับทุกข์

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงการพิจารณาบังสุกุลคือทำความเข้าใจลักษณะที่แท้จริงของสังขารหลาย ท่านให้พิจารณาตนก่อน เพราะเป็นอย่างเดียวกันกับคำพิจารณาบังสุกุล ความว่า

“...ดูซิพวกเราทั้งหลาย นี่แหละให้พิจารณากรรมฐาน ไปพิจารณาบังสุกุล ไปพิจารณาธรรมสังเวช ท่านให้พิจารณาตนเสียก่อน อะยัง อັตตะภะโว ภาวะ ความเกิดมาแล้ว ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้เป็นการพิจารณาบังสุกุลคือการเข้าใจธรรมชาติของสังขารว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน จุดประสงค์คือท่านให้พิจารณาอัฐภาพหรือรูปนามของตนให้เข้าใจตามที่เป็นจริง จึงจะได้ไม่หลงยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตน ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ตามมาเมื่อสิ่งนั้นไม่เป็นดังที่ตั้งใจ ความไม่เที่ยงของรูปคือมีเกิด แก่ เจ็บ ตาย รวมทั้งความพลัดพราก สิ่งเหล่านี้เราไม่สามารถกำหนดให้ เป็นไปตามที่ต้องการได้ แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงความตายนี้ได้ เมื่อมีเกิดต้องมีตายเป็นธรรมดา สิ่งที่พระอรหันต์กำหนดได้คือไม่ทุกข์เพราะความไม่เที่ยงและความไม่มีตัวตนนั้น มองดูสิ่งที่ปรากฏนั้นด้วยความเข้าใจ ไม่มีความยึดมั่นโดยธรรมชาติ เพราะจิตปล่อยวางได้แล้วด้วยปัญญาญาณ หรือวิปัสสนาญาณ เมื่อละกิเลสได้แล้วตัดวงจรสงสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดได้ พบกับความสุขอย่างยิ่งตลอดไป ดังบทพิจารณาสังขารหรือบังสุกุลว่า “ความสงบระงับสังขารเหล่านั้นได้เป็นสุข”

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างวิปัสสนาญาณกับการพิจารณาไตรลักษณ์ตามหลักอนุमान ความว่า

“...คนอยากได้แต่ปัญญาวิปัสสนา ว่าเป็นของวิเศษสูงสุดทำให้หลุดพ้นได้ ปัญญาวิปัสสนาไม่ใช่เป็นทุกเมื่อ ไม่ใช่เป็นตลอดเวลา ปัญญาวิปัสสนาจริงๆ จังๆ ที่สำเร็จมรรคผลนิพพานจริงๆ มันเกิดขณะเดียวแล้วไม่เกิดอีกหรือ การพิจารณาอนุमानตามนั้น

ต่างหาก อย่างที่พิจารณา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เห็นชัดเจน เห็นชัดตามอนุমানต่างหาก
...”

(พระราชินีโรธังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงลักษณะของวิปัสสนาญาณว่าเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว ไม่ใช่เกิดขึ้น
ได้ตลอดเวลา ส่วนวิปัสสนาสำหรับพิจารณาเพื่อเข้าถึงวิปัสสนานั้นเป็นลักษณะของการอนุমান ซึ่งคำ
ว่า อนุมาน นี้มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับโยนิโสมนสิการ ไม่ใช่การตรึกตามหลักตรรกะซึ่งเป็น
วิธีการแสวงหาความรู้และสรุปความรู้ การอนุมานในความหมายนี้ต้องหมั่นทำเนืองๆ จนกว่าวิปัสสนา
ญาณจะเกิดขึ้น

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงการเจริญสติเพื่อให้เกิดปัญญาและเข้าใจไตรลักษณ์ตามความ
เป็นจริง ความว่า

“...อิริยาบถเสมอนี้ท่านพูดถึงจิตของเรา ความรู้สึกของเราเท่านั้นไม่พูดทั่วไป คือ
ทำจิตของเราให้มันเกิดปัญญา แล้วให้มันมีปัญญา ให้มีความรู้สึกหรือปัญญาของเรานั้น
แม้เราจะอยู่ในอิริยาบถยืน เดิน นั่ง นอนเสมอ เข้าใจอยู่เสมอในอารมณ์ต่างๆ แม้ฉันจะ
ยืนอยู่ก็ช่าง นอนอยู่ก็ช่าง หรือเดินก็ช่าง ฉันจะรู้อารมณ์อยู่เสมอไปว่า อารมณ์ทั้งหลาย
เหล่านี้มีอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เท่านั้นแหละ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการเจริญสติ (สติปัญญา) ในอิริยาบถหลักคือยืน เดิน นั่ง นอน
เพื่อให้เกิดปัญญา ซึ่งพระอาจารย์ชานิยมใช้คำว่า ปัญญา มากกว่าคำว่า วิปัสสนา และ ญาณ แม้
วิปัสสนาญาณที่เกิดขึ้นท่านก็มักเรียกว่า ปัญญา ส่วนคำว่า รู้อารมณ์อยู่เสมอ หมายถึง มีสติอยู่
ตลอดเวลา การทำความเพียรเพื่อให้มีสติตลอดเวลานี้ท่านเรียกว่า สาดัจจกิริยา เมื่อสติกล้าแข็งขึ้น
เรื่อยๆ จนมีความสมบูรณ์ พลังของสตินั้นจะทำลายอวิชชาที่กั้นไตรลักษณ์อยู่นั้นได้อย่างเด็ดขาด

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงการเข้าใจไตรลักษณ์ว่าเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน ไม่ใช่เกิดขึ้นที
ละ ความว่า

“...นี่ถ้าพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง อะไรจะแตกก็แตก ก็เรื่องมันแตก มัน
เคยแตกมาตั้งก็กัปกักลับ ทางเดินของคตธรรมดาเป็นอย่างนี้ จะไปแยกแยะหรือไปกีด
ขวางไม่ให้มันเป็นได้ที่ไหน จะไปกั้นกางไม่ให้มันเดินได้อย่างไร “อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา”
มันไปในสายเดียวกัน พอว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็มาพร้อมกัน มันไปด้วยกัน ให้รู้ความ
จริงของมันพร้อมๆ กันไป แล้วปล่อยวางพร้อมกันหมดไม่ใช่ว่าจะปล่อยแล้วในส่วนอ

นิจํ ยังทุกข์ ยังอนตตา ไม่ใช่พิจารณาครอบแล้วมันปล่อยไปพร้อมๆ กัน บริสุทธิพร้อมใน
ขณะที่ปล่อยวางโดยสิ้นเชิง...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นนี้แสดงถึงลักษณะของไตรลักษณ์ว่ามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันชนิดแยก
ไม่ออกเหมือนมรรคมืองค์ 8 ไม่อาจแยกออกจากกันได้ไม่ใช่เรื่องของการเลือกปฏิบัติมรรคองคี่ใดองคี่
หนึ่ง แต่เป็นการปฏิบัติพร้อมๆ กัน (มัคคสมังคิ) ดังนั้นศีล สมาธิ ปัญญาจึงไม่อาจแยกออกจากกัน
เหมือนการศึกษาปริยัติ เพราะปริยัติแยกออกเพื่อความง่ายต่อการศึกษา คือให้เข้าใจแต่ละลักษณะ
อย่างชัดเจน แต่การปฏิบัติเป็นคนละเรื่อง ไม่อาจแยกออกจากกันได้ ไตรลักษณ์ก็เช่นเดียวกันเมื่อ
ปฏิบัติจนเห็นความจริงแล้วย่อมเห็นพร้อมๆ กัน ไม่ใช่เห็นทีละลักษณะ เพราะไตรลักษณ์รวมกันอยู่

4.2.2 ลักษณะคำสอนเรื่อง “ธาตุ”

ธาตุ คือสิ่งที่ทรงสภาวะของมันอยู่เองตามธรรมดาของเหตุปัจจัย ธาตุ 4 คือ 1) ปฐวีธาตุ
สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่เรียกสามัญว่าธาตุแข็งหรือธาตุดิน 2) อาโปธาตุ สภาวะที่เอิบอาบดูด
ซึม เรียกสามัญว่า ธาตุเหลวหรือธาตุน้ำ 3) เตโชธาตุ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกสามัญว่า ธาตุไฟ 4)
วาโยธาตุ สภาวะที่ทำให้เคลื่อนไหว เรียกสามัญว่า ธาตุลม ธาตุ 6 คือ เพิ่ม 5) อากาศธาตุ สภาวะที่
ว่าง 6) วิญญาณธาตุ สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ หรือ ธาตุรู้ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต),
2561)

ธาตุ 4 (ที.สี. (ไทย) 9/487/216) ประกอบด้วย 1) ธาตุดิน ธาตุหรืออวัยวะที่แข็ง
กระด้าง เหนียว หยาบ โดยสรุปลคือกระดูก เนื้อ หนัง ไขมัน ขน เล็บ เช่น ฟัน หนัง ตับ ้าม เป็น ต้น
2) ธาตุน้ำ คือธาตุเอิบอาบ ซึมซาบ เช่น เลือด เสลด หนอง ไชมัน เป็นต้น 3) ธาตุไฟ คือธาตุที่เผา
ผลาญ ร้อน อุ่นในร่างกาย เช่น ไฟย่อยอาหาร เป็นต้น 4) ธาตุลม คือธาตุพัดทำให้อวัยวะเคลื่อนไหว
ในร่างกาย สูดลมเข้า ขับลมออก ขับของเสีย เช่น ลมหายใจ ลมในลำไส้ เป็นต้น ที่เป็นธาตุ 6 เพราะ
เพิ่มอากาศธาตุ และวิญญาณธาตุเข้ามา ที่เป็นธาตุ 18 เพราะใช้อายุตนะ 12 คุณ 3 เช่น จักขุธาตุ
รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ แม้คู่อายุตนะนอกนี้ก็มีย่อยเดียวกันนี้ ผลของการเจริญธาตุปฏิภูลกัมมัฏฐาน
มูลกัมมัฏฐาน อสุภะ กายคตาสติ หรือสติปฏิภูลาน ทำให้เข้าใจร่างกายว่าเป็นเพียงธาตุทำให้ไม่หลงยึด
มั่นร่างกายว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา คำสอนเรื่องธาตุของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงประเภทและจำนวนธาตุทั้งธาตุ 4 และธาตุ 6 ความว่า

“...ธาตุ 6 อื่นอีก คือ สุขธาตุ ธาตุคือสุข ทุกข์ธาตุ ธาตุคือทุกข์ 1 โสมนัสสธาตุ
ธาตุ คือผู้มีใจดี โทมนัสสธาตุ ธาตุคือผู้มีใจชั่ว 1 อุเบกขาธาตุ 1 อวิชชาธาตุ 1 ธาตุ
เหล่านี้คือ กามธาตุ ธาตุคือกาม 1 เนกขัมมะ ธาตุ ธาตุคือความออกไปจากกาม 1 พยาบาท

ธาตุ 1 ธาตุ คือพยาบาท 1 อพยาบาทธาตุ ธาตุคือความไม่พยาบาท วิหัสธาตุ ธาตุคือความ
เบียดเบียน อวิหัสธาตุ ธาตุคือ ความไม่เบียดเบียน 1 รวมเป็น 6 ประการ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2540)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงธาตุตามที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก ธาตุเหล่านี้ไม่ใช่ธาตุดิน
น้ำ ไฟ ลม ซึ่งเป็นรูปธาตุ แต่เป็นนามธาตุคือสุข ทุกข์ โสมนัส และโทมนัส นอกจากนี้ยังมีธาตุที่เป็น
กุศลธรรมและอกุศลธรรม ได้แก่ อุเบกขา อวิชชา กาม เนกขัมมะ (การบวช) ความเบียดเบียน และ
ความไม่เบียดเบียน เมื่อพิจารณาตามลักษณะของธาตุตามที่กล่าวมานี้ ธาตุในพระพุทธศาสนาจึงมี
ขอบเขตกว้างครอบคลุมทั้งรูปธรรมและนามธรรม

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงความรู้จักประมาณในการฉัน ความว่า

“...ฉันอาหารแต่น้อยมีบ้าง ไม่มีบ้าง ท่านสะดวกสบายว่าฉัน พระมาแล้วถวายท่าน
นะ เอ้อ ! ไข่แล้วเราตั้งแต่ไม่ได้ฉันมาก ท่านว่าฉันนะ มีมากก็ตาม ธาตุชั้นธเราพอดิบ
พอดิยังงิ เราฉันแต่น้อย ถ้ามากกว่านั้นธาตุชั้นธไม่สะดวก เราตถาคตมกจะฉันแต่น้อยๆ
อันนี้ก็มีในธรรม...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความรู้จักประมาณในการฉันว่าอาหารจะมีมากหรือน้อยก็ตาม
การฉันแต่พอดีกับความต้องการของร่างกายเท่านั้นจึงเหมาะสมแก่ผู้ปฏิบัติธรรม เพราะหากฉันน้อย
ไปก็จะเกิดเวทนาคือความทิวเบียดเบียนให้กระสับกระส่ายและทำให้เกิดโรครณะเพาะได้ การฉันมาก
ไปจะทำให้ร่างกายอืดอาดและง่วงนอน การฉันที่พอดีคือก่อนอิ่มประมาณ 8 คำ ให้ตม้มน้ำ เมื่อนั้นจะทำ
ให้อิ่มพอดี การฉันเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีผลต่อการปฏิบัติธรรม ดังนั้นท่านจึงสอนให้ฉันแต่พอดี

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงความดำรงอยู่ของร่างกายนี้โดยการรับประทานอาหารหล่อ
เลี้ยงร่างกายให้เจริญเติบโต ความเจ็บป่วยเมื่อธาตุแปรปรวนตามเหตุปัจจัย เช่น ฤดู เป็นต้น จนถึง
แตกตายทำลาย ความว่า

“...ตัวของเราอันนี้แหละรับประทานก็รับเข้าปากนี้ลงไปลำคอลำไส้แล้วก็ไปอยู่ใน
พุง แล้วก็ถ่ายออกไป ก็เท่าเท่ารับประทานอะไรก็เท่ากัน การเจ็บการป่วยก็เท่าเท่า เจ็บ
หัวเป็นหนาวเป็นไข้ก็เท่าเท่า ก็เท่านี้แหละของที่เป็นไม่ใช่อื่นไกล ตายก็นอนเท่าเท่านั้น
แหละ ไม่ได้ยืนตายไม่ได้เดินตายตายแล้วก็เท่าเท่าเปื่อยเน่าสลายไปเป็นธาตุ 4 ของเท่า
นั้นเองจึงว่ามันหลอก...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความจริงของร่างกายหรือรูปของคนเราว่าเป็นเพียงประชุมแห่งธาตุ 4 คือดิน น้ำ ไฟ ลม กล่าวอีกนัยหนึ่งร่างกายนี้อาศัยเอ็นรัดรึงกระดูกไว้ เนื้อหุ้มกระดูก หนังหุ้มเนื้อ บวกกับลมหายใจ และมีใจครองจึงสามารถดำรงอยู่ได้ สามารถหลอกคนเขลาให้เห็นเป็นสิ่งสวยงามได้ ปุถุชนที่จิตถูกอวิชชาห่อหุ้มไว้จะมองเห็นกายนี้ว่าเป็นตัวตน มีชื่อและโคตรตามที่ตั้งหรือสมมติกันไว้เพื่อสื่อสารกัน เวลาพอใจหรือไม่พอใจใครก็จะมองเป็นเรื่องของบุคคลนั้นๆ ไม่ได้แยกออกว่าเป็นเรื่องของกิเลสที่แฝงอยู่กับชั้น 5 หรือธาตุ 4 นี้ การมองแบบนี้เป็นการถือรวมหรือถือตามนิมิตเครื่องหมาย ไม่ได้แยกถือ พระอาจารย์เทศก์ท่านฝึกตนด้วยการพิจารณาธาตุให้เห็นเป็นของปฏิกุศล ดังนั้นจึงเข้าใจตามความเป็นจริงว่าร่างกายนี้เป็นเพียงธาตุ 4 เท่านั้น เมื่อตายหรือแตกดับก็เนาเปื้อนผุผังเป็นธาตุดินดั้งเดิม ดังนั้นจึงไม่มีสิ่งที่ต้องให้หลงยึดมั่นให้เกิดทุกข์

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงความจริงของรูปชั้นว่าเกิดจากการรวมตัวกันของธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ความว่า

“...ความเป็นจริงมีแต่สมมติว่ามนุษย์ว่าสัตว์ ที่เอามาสมมติเป็นมนุษย์เป็นสัตว์นี้ ก็คือเอาดิน ก้อนหนึ่ง เอาน้ำส่วนหนึ่ง เอาลมส่วนหนึ่งมาสมมติกันขึ้น แต่ไม่ใช่มนุษย์”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงมนุษย์ว่าความจริงแล้วเกิดจากการรวมตัวกันของธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ธาตุดินคืออวัยวะที่แข็ง เช่น เนื้อ เป็นต้น ธาตุน้ำคือส่วนประกอบของร่างกายที่เหลว เช่น เลือด เป็นต้น ธาตุไฟ คือธาตุที่ร้อนหรืออบอุ่นในร่างกาย เช่น ไฟย่อยอาหาร เป็นต้น ธาตุลมคือลมในร่างกาย เช่น ลมหายใจ เป็นต้น การจำแนกชั้น 5 ออกเป็นธาตุนี้เกิดจากการรู้แจ้งสังขารด้วยปัญญา แต่สามัญชนทั่วไปจะไม่เข้าใจอย่างนี้ แต่จะเห็นตามสมมติบัญญัติคือความเป็นบุรุษ สตรี มีชื่อและโคตรต่างๆ

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงธรรมนิยามคือธรรมที่มีอยู่อย่างนั้น ไม่มีใครคิดค้นหรือสร้างขึ้นมา แต่ที่เราได้เพราะพระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบและนำมาสั่งสอน ความว่า

“...ฉะนั้นแม้ธรรมธาตุ ธรรมฐิติ จะมีอยู่ แต่ธรรมนิยามยังไม่มี เพราะยังไม่มีใครมีความรู้สามารถค้นคิดธรรมขึ้นมาให้เป็นสิ่งที่ควรนิยามได้ ฉะนั้นแม้ธรรมธาตุ ธรรมฐิติ จะมีอยู่ แต่ธรรมนิยามยังไม่ปรากฏ ต่อเมื่อพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ธรรมซึ่งมีอยู่ประจำโลก พระธรรมที่อาศัยพระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น จึงปรากฏในพระหฤทัยอย่างแจ่มชัด เรียกว่า พระธรรมเกิดขึ้นแล้วในโลกเป็นวาระที่ 1...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงธรรมในฐานะเป็นธาตุอย่างหนึ่งที่ดำรงอยู่อย่างนั้น เป็นหนึ่งในกฎธรรมชาติ 5 อย่าง หรือนิยาม 5 เรียกว่า ธรรมนิยาม ธรรมฉฐิติ ธรรมธาตุ ธรรมชาติ หรือธรรมดา โดยสรุปก็คือธรรมนั่นเอง ธรรมธาตุนี้พระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติหรือไม่อุบัติในโลกนี้ก็ตาม จะคงมีอยู่อย่างนั้นไม่เปลี่ยนแปลงหรือสูญหายไปไหน มีอยู่โดยไม่มีใครสร้างหรือคิดค้นขึ้นมา คนทั้งหลายไม่รู้เพราะไม่มีปัญญาเข้าถึงความจริง เมื่อพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยพระปัญญาญาณ สัตว์โลกทั้งหลายจึงได้รู้ตาม

4.2.3 ลักษณะคำสอนเรื่อง “อริยสัจ 4”

อริยสัจ แยกออกเป็น อริยะ+สัจจะ อริยะ แปลว่า ประเสริฐ พระอริยเจ้า ไปจากข้าศึก (อริ = ข้าศึก ย = ไป) สัจจะ แปลว่า ของจริง เมื่อรวมกันเขาจึงแปลว่า “ของจริงอย่างประเสริฐ” “ของจริงที่ทำให้คนเป็นพระอริยเจ้า” (สุชีพ ปุญญานุภาพ, 2541) อริยสัจ หมายถึงความจริงอย่างประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้คน เป็นพระอริยะมี 4 อย่าง คือ ทุกข์ (หรือทุกข์ สัจจะ) สมุทัย (หรือ สมุทัย) นิโรธ (หรือนิโรธสัจจะ) มรรค (หรือ มัคคสัจจะ) เรียกเต็มว่าทุกข์ (อริยสัจ) ทุกขสมุทัย (อริยสัจ) ทุกขนิโรธ (อริยสัจ) และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (อริยสัจ) (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546)

อริยสัจ 4 (ที.ม. (ไทย) 10/386/324) ได้แก่ 1) ทุกข์ สภาพที่บีบคั้น ทรมาน กดดันจิตใจ ให้กลัดกลุ้ม ร่ำร้อน กระสับกระส่าย เมื่อเกิดขึ้นแล้วทนและฝืนได้ยาก 2) สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์คือ ตัณหาหรือความอยาก ได้แก่ กามตัณหา ความอยากในสิ่งที่น่าใคร่ พอใจ ปราารถนา ภวตัณหา ความอยากมีภพ ทำให้ติดอยู่ในภพ ความอยากพ้นไปจากภพ 3) นิโรธ ความดับทุกข์ สิ้นทุกข์ เป็นภาวะที่ปลอดโปร่งโล่งสบาย อิศระ เพราะจิตไม่ถูกปรุงแต่งให้ยินดีในร้าย 4) มรรค วิธีการหรือทางให้ให้ถึงดับทุกข์ ได้แก่ ความเห็นถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) ตั้งใจถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ) พุดถูกต้อง (สัมมาวาจา) ทำถูกต้อง (สัมมากัมมันตะ) เลี้ยงชีวิตถูกต้อง (สัมมาอาชีวะ) เพียรถูกต้อง (สัมมาวายามะ) ระลึกถูกต้อง (สัมมาสติ) และใจตั้งมั่นถูกต้อง (สัมมาสมาธิ) อริยสัจ 4 เป็นธรรมที่เป็นเหตุและผลของกัน ฝายเกิดและดับ เหตุและผลฝายเกิดคือทุกข์เป็นผลของสมุทัยๆ เป็นเหตุของทุกข์ เหตุและผลฝายดับ คือนิโรธเป็นผลของมรรคๆ เป็นเหตุของนิโรธ อริยสัจ 4 นี้เป็นหลักการแก้ปัญหาสากล สามารถปรับใช้ในการแก้ไขปัญหาชีวิตได้ทุกระดับ คำสอนเรื่องอริยสัจ 4 ของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงอริยสัจ 4 ว่าเป็นธรรมที่ทำให้ทราบทุกข์และดับทุกข์ ความว่า “...การปฏิบัตินี้เป็นทางเดียวที่จะเป็นทางพาให้พ้นทุกข์ คือ มรรค 8 มรรค 8 ข้อ ต้นนั้น ได้แก่ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ เห็นชอบเห็นอะไร เห็นอริยสัจ 4 อริยสัจ 4 คือ อะไร คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค มรรคคือมรรค 8 ฉะนั้น เมื่อปฏิบัติสัมมาทิฐิข้อเดียว จึงเท่ากับปฏิบัติทั้งหมด 4 ทุกข์คืออะไร คือ ความเกิด-แก่-เจ็บ-ตาย ใครคือผู้เกิด-ตาย ร่างกายของเรา ฉะนั้น ร่างกายของเรานี้จึงเป็นตัวทุกข์เพราะจิตเข้าไปยึดมัน...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2540)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความสำคัญของสัมมาทิฐิคือความเห็นชอบ ความเห็นชอบทำให้รู้จักทุกข์ เมื่อรู้จักอย่างนั้นแล้วก็ลงมือปฏิบัติตามมรรค 8 ดังนั้นสัมมาทิฐิจึงมีความสำคัญที่ทำให้รู้จักทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางให้ถึงความดับทุกข์ ทุกข์ทั้งหลายเกิดจากร่างกายนี้คือความยึดมั่นในรูป (รูปูปาทานักขันธ) จนถึงความยึดมั่นในวิญญาณ (วิญญาณูปาทานักขันธ) ความทุกข์เกิดขึ้นเพราะจิตยึดมั่นไว้

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงความเคารพและความช่วยเหลือกันให้รู้วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องของพระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่น ความว่า

“...วงพระรัตนตรัยสายท่านพระอาจารย์มั่นครูบาอาจารย์ในสมัยนั้นท่านเคารพรักกัน ท่านจะช่วยเหลือเจือจานกันจริงๆ หากองค์ใดมีความเห็นผิด หรือเป็นมิจฉาทิฐิ ท่านจะเดิน แก้อ้อ คอยชักนำชี้แนะให้กลับมามีความเห็นถูกหรือมีสัมมาทิฐิ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่นว่าท่านมีความเคารพกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพื่อให้รู้จักการปฏิบัติที่ถูกต้อง กล่าวคือในขณะที่ปฏิบัติหากมีท่านใดไม่รู้วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องเพราะขาดสัมมาทิฐิ ทำให้การปฏิบัติไม่มีความก้าวหน้า เช่น ติดในสมาธิ เกิดวิปัสสนูปกิเลสและเข้าใจผิดว่าตนได้บรรลุอรหัตผลแล้ว ผู้ที่ได้คุณพิเศษในระดับที่สูงกว่าท่านจะแนะนำให้รู้วิธีปฏิบัติที่ถูกต้องหรือแนะนำให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งมีผลให้การปฏิบัติมีความก้าวหน้า นับว่าเป็นธรรมทานอันยอดเยี่ยม ทั้งนี้เพราะท่านเหล่านั้นมีความปรารถนาดีต่อกัน หวังให้ผู้อื่นรู้ธรรมจนถึงขั้นทุกข์

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงความพร้อมเพรียงแห่งมรรค ความว่า

“...มัคคสมังคีคือ รวมมาเป็นหนึ่ง เอกายโน อัย มคโค ท่านบอกว่า มรรคมีอันเดียว ไม่หลายอย่าง มันรวมเข้ามาเป็นอันเดียว ไม่คิดนึกส่งสายไปหาสิ่งภายนอก รวมลงเป็นอันเดียว...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงลักษณะของมรรคขณะปฏิบัติและขณะที่เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มีแยกเป็นองค์มรรคแต่ละอย่างเหมือนมรรคในปริยัติ ผู้ปฏิบัติที่ไม่เข้าใจหลักการนี้หรือไม่เคยมีประสบการณ์ทางปฏิบัติมักเข้าใจผิดว่าต้องปฏิบัติตามมรรคทีละอย่างหรือเลือกปฏิบัติตามมรรคใดมรรคหนึ่ง ความจริงแล้วมรรคนี้ไม่อาจแยกกันได้คือเมื่อองค์ใดองค์หนึ่งสมบูรณ์ องค์อื่นย่อมมีรวมกันอยู่ นั่น เช่น เพราะมีความเห็นชอบจึงมีการทำชอบ ขณะที่ทำชอบนั้นย่อมมีความเพียรชอบ ตั้งใจชอบ เป็นต้น

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงการปฏิบัติที่ละทุกข์ วางทุกข์ได้คือต้องเดินตามทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ติดฝ่ายทุกข์หรือฝ่ายสุข ความว่า

“...การเดินทางสายกลาง เราจะวางสุข เราจะวางทุกข์สัมมาปฏิบัติทางต้องเดิน สายกลาง เมื่อความอยากได้สุขมากกระทบถ้าไม่ได้สุขมันก็ทุกข์เท่านั้นจะเดินกลางๆ ตามทาง พระพุทธเจ้าเดินนั้นลำบากมันมีสองอย่างคือติดกับร้ายเท่านั้น ถ้าไปเชื่อพวกนี้ก็ต้องเป็นอยู่ถ้าโกรธขึ้นมากก็คว่ำหาท่อนไม้เลยนี้ไม่ต้องอดทนถ้าติดก็ลูบตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท่านั้นใช่แล้วทางสองข้างมันไม่ไปกลางๆ สักทีพระพุทธเจ้า ท่านไม่ให้ทำอย่างนั้นท่านให้ค่อยๆวางมันไปทางสายนี้คือสัมมาปฏิบัติทางเดิน ออกจากภพจากชาติทางไม่มีภพ ไม่มีชาติสุขไม่มีทุกข์ไม่มีดีไม่มีชั่ว...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงทางสายกลางว่าหมายถึงความพอดี เป็นกลางระหว่างทาง 2 สาย ซึ่งแสดงว่ามีทางสุดโต่งอีก 2 ทางเป็นสิ่งวัดว่าทางสายกลางนี้แตกต่างจากทาง 2 สายนั้นอย่างไร สมัยใหม่นิยมเรียกว่า “เอียงซ้าย เอียงขวา” เหมือนตอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรพระองค์ก็ทรงแสดงทางสุดโต่ง 2 สาย ได้แก่ 1) ความหมกมุ่นกามคุณ ทำตัวสนุกสนาน เสเพล ด้วยการดื่ม กิน เที่ยว เป็นต้น ไม่สนใจเรื่องศีลธรรม จริยธรรม หรือภavana เรียกว่า กามสุขัลลกาณูโยค 2) การทำตนให้ลำบากด้วยคิดว่านั่นเป็นทางแห่งความหลุดพ้น บริสุทธิ์หมดจด เช่น อดอาหาร นอนบนหนาม เป็นต้น เรียกว่า อตตกิลมถาณูโยค ต่อจากนั้นจึงทรงแสดงทางสายกลางคือ อริยมรรคมีองค์ 8 เรียกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิบัติ เพื่อให้มีสิ่งเปรียบเทียบกันว่ากลางอย่างไร พระอาจารย์ชากล่าวถึงทางสายกลางโดยไม่เอียงไปฝ่ายสุขหรือฝ่ายทุกข์ หากติดฝ่ายทุกข์ จะไม่สนใจเรื่องความดี ขณะมีชีวิตอยู่ใจก็เป็นทุกข์ ตายไปแล้วก็เกิดในทุกข์ ส่วนผู้ติดในสุขจะสนใจแต่การทำความดี ไม่คิดทำภาวนาที่สามารถพัฒนาจิตใจให้สูงกว่าความดีได้ ส่วนพระอริยเจ้าไม่ติดทั้งสุขและทุกข์ โดยเฉพาะพระอรหันต์เป็นผู้ “ละบุญและบาปได้แล้ว” ดังนั้นท่านจึงวางจรแห่งสงสารวิภูได้ ไม่เวียนว่ายตายเกิดให้เป็นทุกข์อีกต่อไป

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงความสำคัญของใจในฐานะเป็นที่เกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลาย ความว่า

“...คำว่า “ธรรม” ก็คือ จิตซึ่งประดิษฐ์อุบายที่ชอบขึ้นจากใจ เมื่อจาระโนออกก็เป็น มัชฌิมา คือ มรรค 8 สำเร็จรูปขึ้นมาก็เรียกว่า “ธรรม” บางทีอาจมีข้อสงสัยว่าอะไรก็อยู่ที่ใจหมดแล้ว จำเป็นอะไรจะต้องไปแสวงหาธรรมอันจะพึงชวนชวยด้วยกาย วาจาอีกเล่า จริงอยู่ เมื่อนักสังเกตเหตุผลได้ปฏิบัติบำเพ็ญจิตจนปรากฏธรรมในจิต จิตในธรรม อะไรก็เห็นว่าเป็นธรรมด้วยปัญญาอันชอบแล้ว ก็ไม่จำเป็นจะต้องแสวงหาธรรมด้วยกาย วาจา ใจเพื่ออะไรอีก...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงมรรค 8 ที่เกิดขึ้นในใจว่าหมายถึงธรรม ใจเป็นฐานของการเกิดขึ้นแห่งธรรมะทั้งหลาย แม้กาย วาจาก็มีใจสั่งให้ทำและพูด ดังนั้นหากจะละชั่ว ทำดี ท่านสอนให้พิจารณาใจและลงมือทำที่ใจนี้ คือใช้สติและโยนิโสมนสิการพิจารณาให้รู้จักธรรมชาติของจิตว่ามีลักษณะเช่นใดแล้วศึกษาวิธีการฝึกจิตที่ถูกต้อง เมื่อจิตได้รับการฝึกที่ถูกต้องตามหลักมรรค 8 จิตนั้นที่ควบคุมได้ยากจะคลายพยศจนสามารถควบคุมสั่งการได้ตามที่ปรารถนา

4.2.4 ลักษณะคำสอนเรื่อง “ชั้น 5”

คำว่า “ชั้น 5” แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า “The Five Groups of Existence” ตามความหมายโดยพยัญชนะแล้ว คำว่า “ชั้น” ตรงกับคำว่า อังกฤษ ดังนี้ (1) constituent element (2) factor (3) substantiality ว่าตามความหมายโดยอรรถแล้ว หมายถึง สิ่งที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า (1) the elements of sensory existence (ส่วนประกอบของสิ่งที่มีประสาทสัมผัส) (2) sensory aggregates which condition the appearance of life in any form (สภาวะรวม ของสิ่งที่มีประสาทสัมผัสซึ่งเป็นตัวการให้ชีวิตปรากฏในรูปใดรูปหนึ่ง (T.W. Rhys Davids & William Stede อังใน พระมหาโยธิน โยธโก, 2561) ชั้น หมายถึง กอง พวก หมวด หมู่ ลำตัว หมวดหนึ่งๆ ของรูปธรรมและนามธรรมทั้งหมดที่แบ่งออกเป็น 5 กอง คือ รูปชั้น กองรูป เวทนาชั้น กองเวทนา สัญญาชั้น กองสัญญา สังขารชั้น กองสังขาร วิญญาณชั้น กองวิญญาณ เรียกรวมน่า เบญจชั้น (ชั้น 5) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

ชั้น 5 คือกองแห่งสังขารหรือรูปนาม 5 กอง (ส.ข. (ไทย) 17/82/136) ได้แก่ 1) รูปร่างกาย วัตถุสิ่งของ 2) เวทนา ความรู้สึกสุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉยๆ บ้างเวลารับรู้อารมณ์ 3) สัญญา ความจำได้หมายรู้ เช่น จำได้ว่าคนนี้ชื่อนายสมาน สัตว์นี้คือม้า เป็นต้น สัญญาเป็นสิ่งสัมพันธ์กับบัญญัติ คือสิ่งนั้นมีบัญญัติหรือตั้งชื่ออยู่แล้วและตนก็เคยรับรู้มาก่อน เวลาที่เห็นจึงจำได้ มีลักษณะใกล้เคียงกับสติคือความระลึกได้ 4) สังขาร สังขารในชั้นนี้หมายเอาอารมณ์ปรุงแต่งจิตใจ (เจตสิก) เท่านั้น ไม่ได้หมายเอาสังขารที่เป็นรูปและอารมณ์ปรุงแต่งจิตใจเหมือนสังขารในไตรลักษณ์ เพราะชั้น 5 มีรูปแยกเป็นกองหนึ่งต่างหากอยู่แล้ว 5) วิญญาณ การรู้แจ้งอารมณ์ เช่น ตา รู้รูป หู รู้เสียง เป็นต้น คำสอนเรื่องชั้นของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงนามชั้นเพื่อการรู้แจ้งสังขารโดยความเป็นไตรลักษณ์ ความว่า

“...ชั้นสี่ คือ นามชั้น ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นี้แลคือสนามรบของสติปัญญาชั้นนี้ ส่วนรูปชั้นเริ่มหมดปัญหาแต่ปัญญาชั้นกลาง ที่ทำหน้าที่เพื่ออริยธรรมชั้น 3 คือ อนาคามีธรรม นั้นแล้ว อริยธรรมชั้น 3 นี้ ต้องถือรูปชั้นเป็นเป้าหมายแห่งการพิจารณาอย่างเต็มที่ และละเอียดถี่ถ้วนจนหมดทางสงสัยแล้วผ่านไปอย่างหายห่วง เมื่อถึงขั้นสุดท้าย นามชั้นเป็นธรรมจำเป็นที่ต้องพิจารณาให้รู้แจ้งเห็นจริงทั้งที่ปรากฏขึ้นตั้งอยู่ ดับไป โดยมีอนัตตารธรรมเป็นที่รวมลง คือพิจารณาลงในความว่างเปล่า

จากสัตว์ บุคคล หญิงชาย เขาเรา ไม่มีคำว่า สัตว์ บุคคล เป็นต้น เข้าไปแทรกสิ่งอยู่ในนามธรรมเหล่านั้นเลย...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างการพิจารณารูปขันธ์และนามขันธ์เพื่อรู้แจ้งสังขาร คือรูปขันธ์เป็นสนามรบหรือใช้พิจารณาไตรลักษณ์ในชั้นอริยมรรคที่ 3 คืออนาคามีมรรค เพื่อสำเร็จอนาคามีผล ส่วนมรรคขั้นสุดท้ายคือออร์ทมรรคเป็นสนามรบของนามขันธ์ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ซึ่งเกี่ยวข้องกับจิตโดยตรงเพราะเป็นอาการของจิตที่รับรู้ธรรมด้วยความแตกต่างกันตามหน้าที่ กิจ หรือประเภทนั้นๆ มีความละเอียดซับซ้อนกว่ารูปขันธ์เพราะเป็นด่านสุดท้ายก่อนสำเร็จออร์ทมรรคอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงกายและใจหรือขันธ์ 5 ว่าเป็นที่ตั้งแห่งมรรคและผล เพราะการพิจารณาธรรมก็พิจารณาที่กายและใจนี้ ความว่า

“...สรุปแล้วคือกายและใจเป็นที่ตั้งแห่งพุทธศาสนา เป็นที่ตั้งแห่งมรรคและผล เป็นที่ตั้งแห่งความสุขความเจริญ เมื่อท่านทั้งหลายได้ยินได้ฟังแล้ว โยนิโสมนสิการพากันกำหนดจดจำไว้แล้ว นำไปประพฤติปฏิบัติ ฝึกหัดตนของตนไปในธรรมคำสอน...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงขันธ์ 5 หรือรูปนามว่าเป็นที่ตั้งแห่งมรรคและผล แม้จะไม่ได้ระบุถึงนิพพานแต่ก็สื่อความหมายถึงนิพพานด้วย เพราะผลหรือออร์ทมรรคก็คือนิพพานนั่นเอง ความหมายคือผู้ปฏิบัติพิจารณากายและใจเป็นอารมณ์กรรมฐานทั้งสมณะและวิปัสสนาจนได้บรรลุมรรคผลนิพพาน การพิจารณากายเป็นอารมณ์สมณะ เช่น พิจารณาผม ขน เล็บ ฟัน หนังเป็นสิ่งปฏิกุศล หรือพิจารณาอวัยวะธาตุ 4 อันได้แก่อวัยวะทั้งหมดเป็นสิ่งปฏิกุศล การพิจารณานามเป็นอารมณ์สมณะ เช่น เจริญเมตตาพรหมวิหาร หรือระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย เป็นต้น การพิจารณากายเป็นอารมณ์วิปัสสนา เช่น ใช้สติกำหนดอริยาบถต่างๆ ให้เห็นความเคลื่อนไหวหรือความนิ่ง การพิจารณานามเป็นอารมณ์วิปัสสนา เช่น ใช้สติกำหนดความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ หรือสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ตามลำดับ เมื่อกำจัดนิวรณ์ วิตก วิจารณ์ปีติ สุข ได้แล้วสมาธิก็เกิดขึ้น เมื่อละความเห็นผิดว่าสังขารทั้งหลายเที่ยง เป็นทุกข์ มีตัวตนได้แล้ววิปัสสนาญาณก็เกิดขึ้น สำเร็จมรรคผลและนิพพาน

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงลักษณะของจิตและเจตสิก ความว่า

“...ใจ คือ ผู้รู้สึก รู้สึกตัวนิ่งเฉยอยู่ ไม่คิดไม่นึก นั่นคือ ใจ ตัวใจนี้ถ้าหากเราไปคิดไปปรุงแต่ง ก็เลยกลายเป็น จิต แม้ว่าจิตจะคิดนึกกว้างขวางสักเท่าไรก็ตาม ถ้าหากว่าตัว

ประธาน คือตัวผู้รู้สึก ผู้รู้ตัวเองนั้น ไม่มีเสียแล้ว จิตก็จะไม่มี ในอธิธรรมที่ท่านพูดว่าจิตหลาย ๆ ดวง 91 หรือ 92 ดวงมากมาย ที่เรียกว่าเจตสิก ก็จิตตัวนั้น ตัวที่ใจออกไปจากที่หนึ่งเลยนั้น อาการเปลี่ยนไปเรียกว่า เจตสิก หรือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2548)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงลักษณะของจิตในมุมมองของท่านคือใจมีลักษณะรู้อารมณ์ แต่นิ่งเฉยอยู่ ซึ่งจิตในความหมายนี้หมายถึงจิตที่ยังไม่ตัดดวงค์และขึ้นสู่วิถีโดยความเกิดขึ้น ดำเนินไปและดับไป หากผู้ปฏิบัติ จิตจะไม่มี คือมีสติแทนการทำหน้าที่ของจิตหรือเมื่อมีสติจิตจะนิ่งอยู่ ไม่คิดหรือปรุงแต่งอารมณ์เหมือนตอนที่ขาดสติ ส่วนเจตสิก หรือธรรมที่เกิดกับใจท่านกล่าวว่าอาการที่จิตเปลี่ยนไป ความเห็นเรื่องจิตของท่านที่แตกต่างจากวิสุทธิมรรคคือวิญญาณท่านกล่าวว่าอาการที่จิตเปลี่ยนไป แต่วิสสุทธิมรรคกล่าวว่าวิญญาณคือจิต

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงขั้น 5 ทั้งที่มีใจครองและไม่มีใจครองว่ามีลักษณะเป็นอย่างไรเหมือนกัน ความว่า

“...ถ้าเราเข้าใจธรรมะ เข้าใจฟังธรรมะจากครูบาอาจารย์ มันเปรียบเหมือนกับที่ข้างในกับข้างนอก สังขารที่มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครองนี้เหมือนกัน ไม่ได้แปลกอะไร ถ้าเราเข้าใจว่ามันเหมือนกันแล้ว เราเห็นต้นไม้นั้นเป็นอย่างไร เราก็จะเห็นขั้นของเรา คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร ก้อนสกลร่างกายของเรานี้ก็เช่นกัน มันก็ไม่ได้แปลกอะไรกัน ถ้าเรามีความเข้าใจเช่นนี้ก็จะเห็นธรรม เห็นอาการของขั้น 5 ของเรา ว่ามันเคลื่อนมันไหว มันพลิกแพลง มันเปลี่ยนมันแปลงไปไม่มีหยุด...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความเหมือนกันของสังขารที่มีใจครองและไม่มีใจครอง สังขารที่มีใจครองคือสังขารของสิ่งมีชีวิตที่มีจิตใจคือมีทั้งรูปขั้นและนามขั้น เช่น มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น ส่วนสังขารที่ไม่มีใจครองคือสังขารที่มีเฉพาะรูปขั้น เช่น พืช สิ่งของ เป็นต้น สังขารทั้งสองประเภทนี้มีลักษณะร่วมคือความไม่เที่ยง และอนัตตา ทุกข์มีเฉพาะสังขารที่มีใจครอง ความไม่เที่ยงของสังขารที่มีใจครอง เช่น ความสุขเกิดขึ้นภายในจิตใจแล้วก็ดับไป ส่วนความไม่เที่ยงของสังขารที่ไม่มีใจครอง เช่น ความก่อเกิดแล้วเปลี่ยนเป็นผุพังเสื่อมสลายในที่สุด เป็นต้น

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงช่องทางที่อารมณ์ภายนอกเกิดขึ้นและนามขั้นเกี่ยวข้องกับอารมณ์ตามประเภทของตน ความว่า

“...มันมีแต่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้เท่านั้น ตัวสำคัญจริงมันอยู่ที่ตรงนี้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย มันเป็นทางเดินเข้ามาแห่งอารมณ์ต่างๆ แล้วเข้ามาหาสัญญา

อารมณ์ซึ่งเป็นกองขันธ์นี้เอง สุดท้ายก็กองขันธ์นี้แหละรบกับเรา หรือมันไม่ได้รับก็ไม่ทราบ เราหมอบราบอยู่แล้วก็ไม่ทราบว่า จะมารบกับอะไร นอนทับถ้ายรดไปเลยไม่มีปัญหาอะไร เพราะยอมมันอย่างราบคาบแล้วนี่...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงช่องทางที่เกิดขึ้นของอารมณ์ภายนอก เช่น รูปเกิดทางตา (จักขุ วิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางตา) ส่วนนามขันธ์เกี่ยวกับตามประเภทของตนคือ วิญญาณ (จิต) รู้ อารมณ์เป็นเบื้องต้น ต่อจากนั้นสัญญาทำหน้าที่จำอารมณ์ เวทนาแสดงความรู้สึกต่ออารมณ์เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉยๆ บ้าง สังขารปรุงแต่งให้เกิดเป็นความยึดมั่นถือมั่นเป็นภพชาติ ชรา มรณะเป็นลำดับไป

4.2.5 ลักษณะคำสอนเรื่อง “อายตนะ”

อายตนะ เป็นภาษาอังกฤษอยู่ 2 ศัพท์ คือ (1) Bases และ (2) Sources ในบางครั้งหากคำว่า อายตนะ + จักขุ ท่านแปลว่า visual organ ในกรณีอื่นก็เช่นเดียวกัน (พระญาณติโลก อ่างใน พระมหาโยธิน โยธโก, 2561) อายตนะ คือที่ติดต่อ เครื่องติดต่อ แตนต่อความรู้ เครื่องรู้และสิ่งที่ถูกรู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่ถูกรู้ หูเป็นเครื่องรู้ เสียงเป็นสิ่งที่ถูกรู้ เป็นต้น จัดเป็น 2 ประเภทคือ อายตนะภายใน 6 อายตนะภายนอก 6 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

อายตนะ แบ่งเป็น 2 คือ อายตนะภายใน และอายตนะภายนอก (ที.ม. (ไทย) 10/383/339) อายตนะภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อายตนะภายนอก 6 ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (โณภูฏัพพะ) อารมณ์ทางใจ (ธรรมารมณ) คำสอนเรื่องอายตนะของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงกามตัณหาและการปฏิบัติเพื่อละตัณหา ความว่า

“...ตัณหาอันเป็นไปอาการวิสัย คือ รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ ธรรมารมณแตกต่างโดยอาการปวิภูฏัพพะเป็น 3 ประการ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหา 6 หมู่อารมณ์ สามอย่างตามอาการที่เป็นไปในภพ เป็นธรรมอันเกิดอีก เกิดขึ้นเป็นไปพร้อมกับทุกข์ คืออุปาทานขันธ์ ท่านอย่าได้ทำตัณหาขึ้น เพื่อภพน้อยภพใหญ่เลย ท่านจงละตัณหาเสีย จงบรรเทาเสีย ทำตัณหาขึ้นให้มีที่สุด ท่านจงยังตัณหาขึ้นให้ถึงซึ่งอันจะยังเกิดตามไม่ได้ ท่านจงละตัณหาขึ้นด้วยสมุจเฉทพหวนเถิด...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2540)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงกามตัณหาคือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ที่เกิดขึ้นแล้วทำให้ยึดมั่นถือมั่น (อุปาทานขันธ) และสร้างภพชาติเป็นวัฏสงสารไม่รู้จักจบสิ้น ตัณหาทำให้เกิดทุกข์ ดังนั้นท่านจึงสอนให้ละตัณหาอันเป็นเหตุแห่งทุกข์นี้ด้วยสมุจเฉตพหุทานคือการละอย่างเด็ดขาด ไม่สามารถเกิดขึ้นได้อีก การที่จะเข้าถึงสมุจเฉตพหุทานได้นั้นต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักมรรคมืด 8 หรือไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญานั้นเอง

พระอาจารย์ปู่ฝันได้กล่าวถึงอายตนะว่าเป็นที่พระพุทธเจ้าทรงอาศัยในการบัญญัติธรรมและอายตนะนี้เป็นที่เกิดทุกข์ ความว่า

“...ที่นี้อายตนะทั้งหก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ท่านบัญญัติธรรม อาศัยอันนี้ ตา สำหรับดู หู สำหรับฟัง จมูก สำหรับดม ลิ้น สำหรับรส กาย สำหรับสัมผัส ใจ คู่กับอารมณ์ นี้ ท่านบัญญัติอย่างนี้ ที่เกิดสำหรับทุกข์สุขทั้งหลายเกิดจากนี้...”

(หลวงปู่ฝัน อจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงอายตนะคือแดนเชื่อมหรือการกระทบกันระหว่างตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับรูปทั้งสิ่งมีชีวิตและวัตถุสิ่งของ และใจกับอารมณ์ที่เกิดกับใจ โดยตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จัดเป็นแดนเชื่อมภายใน (อายตนะภายใน) เพราะมีในตัวเรา ส่วนรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจ (ธรรมารมณ์) จัดเป็นแดนเชื่อมภายนอก (อายตนะภายนอก) เพราะมีนอกตัวเรา ตามหลักธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นและดับไปหรือเป็นปัจจัยแก่กัน (ปฏิจกสมุปบาท) สัมผัสทำให้เกิดความรู้สึกทุกข์บ้าง สุขบ้าง เฉยๆ บ้าง (เวทนา) ไม่ว่าความรู้สึกที่เกิดจากการกระทบหรือสัมผัสกันแห่งความรู้สึกนั้นจะสุขหรือทุกข์ก็ตาม พระพุทธศาสนาถือว่าเมื่อมีการปรุงแต่งให้เกิดความอยาก ความยึดมั่นถือมั่น จัดว่าเป็นทุกข์ทั้งนั้น ดังนั้นเพื่อเป็นการป้องกันความทุกข์และยกระดับจิตให้สูงจนถึงความสงบและความสว่างจึงจำเป็นต้องสำรวมระวังเมื่อได้เห็นรูป ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และรับรู้อารมณ์ทางใจ คือเมื่อมีสติกำหนดรู้เท่าทันจะไม่เกิดความยินดีหรือยินร้าย ซึ่งรูป เสียง กลิ่นรส สัมผัส และอารมณ์ทางใจนี้เป็นเหยื่อหรือบ่วงแห่งมาร แม้ความยินดียินร้ายและความยึดมั่นถือมั่นก็เช่นเดียวกัน การสำรวมจะทำให้พ้นจากบ่วงแห่งมารได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า “ชนเหล่าใดสำรวมกาย วาจา ใจดีแล้ว ชนเหล่านั้นย่อมไม่ตกอยู่ในอำนาจของมาร ชนเหล่านั้นย่อมไม่เดินตามหลังมาร” (ส.ส.(ไทย) 15/140/178)

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงธรรมชาติของอารมณ์ภายนอกและการปรุงแต่งอารมณ์ตามความรู้สึกชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง ความว่า

“...เป็นธรรมดา แต่คนเราก็แสวงเอาอารมณ์จากรูปนั้นแหละมาแสวงความสุขพอรูปปรากฏก็เอามาแสวงความสุขว่ารูปสวยสดงดงามอะไรต่างๆ ตามจินตนาการของตน ที่คิดว่าเป็นของสวยสดงดงาม แท้ที่จริงมันก็อยู่ตามเรื่องของมัน เสียงก็เหมือนกัน เสียงก็

สักแต่ว่าลมอันหนึ่ง ปรากฏเกิดขึ้นมาแล้วก็ดับไป แต่จินตนาการของคนเราว่าเป็นของดี เป็นของน่าเพลิดเพลินเจริญใจ ก็ชอบอกชอบใจเสียงอันนั้น กลิ่นก็เหมือนกัน ทั้งกลิ่นเหม็นกลิ่นหอมสารพัดทุกอย่าง กลิ่นเหม็นก็ไม่ชอบ กลิ่นหอมก็ชอบใจ แต่แท้ที่จริงนั้น กลิ่นมันก็อยู่ตามเรื่องของกลิ่น แต่คนเราไปสัมผัสเขา ก็เข้าใจว่าเป็นกลิ่นดีกลิ่นชอบ เลย เสวยเอากลิ่นนั้นเป็นอารมณ์ รสโผฏฐัพพะ ก็เช่นเดียวกัน ทั้ง 5 ประการนี้เรียกว่า กาม ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงธรรมชาติของรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจว่า มันก็มีของมันอยู่อย่างนั้น เมื่ออายตนะกายรับรู้ เช่น ตาเห็นรูป เป็นต้น เกิดเป็นสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อทุกขมสุขเวทนาบ้าง แล้วเกิดเป็นตัณหา อุปาทานเป็นลำดับไปตามวงจรปฏิบัติจนจบ บาท การไม่สำรวมอินทรีย์จึงเกิดเป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉยๆ บ้าง ดังนั้นเมื่อจะป้องกันไม่ให้ทุกข์เกิด ทางใจท่านจึงสอนให้สำรวมระวางอินทรีย์ เมื่อมีสติสำรวมดีแล้วตัณหา อุปาทาน และธรรมอื่นๆ ถัดจากนี้ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงความเห็นผิดว่าเป็นความไม่สบาย ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่สบาย ความว่า

“...พระภิกษุทั้งหลายนี้ก็เหมือนกันความไม่สบายนั้นคือความเห็นผิดที่มีอยู่ ไปยึดธรรมที่มีพิษไว้มันก็เดือดร้อน ไม่สำรวมสังวรอินทรีย์ทั้งหลายแล้วก็ไปโทษแต่สิ่งอื่น ไม่รู้เรื่องของเจ้าของเองไปอยู่วัดหนองป่าพงก็ไม่สบาย ไปอยู่อเมริกาก็ไม่สบาย ไปอยู่กรุงลอนดอนก็ไม่สบาย อยู่วัดป่าบุงหวายก็ไม่สบาย ไปอยู่ทุกๆ สาขาก็ไม่สบาย ที่ไหนก็ไม่สบาย นี่ก็คือความเห็นผิดนั้นยังมีอยู่ในตัวเรานั้น...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวว่าการไม่สำรวมอินทรีย์แล้วทำให้ใจมีความเห็นผิด เป็นความไม่สบายหรือเป็นพิษฝังในจิตใจอย่างนั้น เมื่อไม่รู้หรือไม่สบายแล้วไปอยู่ที่ไหนก็ไม่สบายอยู่อย่างนั้น เพราะความไม่สบายนั้นติดตามตนไปตราบที่ยังไม่อาจแก้ไขหรือรักษาได้ ดังนั้นการแก้ไขความไม่สบายจึงไม่ใช่เรื่องการหลบหลีกหนีหน้า แต่เป็นการเผชิญหน้าแล้วแก้ไขด้วยความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวโดยอาศัยความเพียร ตบะ สมาธิ และปัญญา

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงการรับรู้อารมณ์ภายนอกคือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจ ความว่า

“...การที่จิตจะพอใจอยู่ในโลก อยากระวังจากโลกบ้าง ไม่อยากระวังบ้าง และไม่
 อยากระวังเลย ทั้งนี้เพราะแต่ละภพและภูมิซึ่งเป็นที่อาศัยของจิต เต็มไปด้วยเครื่องช่วยชวน
 อายตนะให้เพลิดเพลินและติดอยู่ไม่มีที่สิ้นสุด อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย
 จิต ของสรรพสัตว์นั้น ๆ ยังไม่แตกสลายเสียเมื่อใด ก็จะมีผัสสะสัมผัสจากอายตนะ
 ภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส และเครื่องสัมผัส ซึ่งมีอยู่ตลอดเวลาและรอต้อนรับอยู่
 ตรานั้น แม้จะได้รับความเศร้าสลดใจจากอารมณ์อันไม่ปรารถนานั้นๆ เป็นบางครั้ง ก็
 ยังหวังได้รับความเพลิดเพลินและความสุขจากอารมณ์อันน่าปรารถนา...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงอายตนะภายในคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจเป็นสิ่งรับอายตนะ
 ภายนอกคือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจ บุคคลผู้ไม่ได้ฝึกจิต ไม่มีสติสำรวมระวัง
 อายตนะ เมื่อเกิดการรู้อารมณ์ (วิญญาน) จิตจะถูกปรุงแต่งให้ยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง ความยินดีและ
 ความยินร้ายนี้ทำให้เกิดทุกข์ ดังนั้นเพื่อป้องกันความทุกข์จึงต้องสำรวมระวังเมื่อเกิดการรู้อารมณ์ทาง
 ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ

สารัตถธรรมเรื่องสภาวะธรรมของพระปฏิบัติสายอีสานทั้ง 5 รูป สรุปได้ดังนี้ ไตรลักษณ์
 เป็นอาการของจิต จิตเป็นผู้หลงผิดว่าสังขารเที่ยง เป็นสุข และมีตัวตน การพิจารณาไตรลักษณ์ที่เป็น
 เพียงรูปแบบการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลคือการพิจารณาผ้าบังสุกุลในงานศพ คนที่มีสติกำหนดเท่านั้นที่
 จะพิจารณาสังขารตามความเป็นจริง ความเข้าใจต่อลักษณะไตรลักษณ์ตามที่ได้ศึกษามา (ปริยัติ)
 สามารถเกิดขึ้นได้บ่อยๆ ตามการพิจารณา แต่ความรู้แจ้งที่เกิดจากปัญญาญาณเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว
 ตอนที่เกิดอรหัตมรรคญาณ การบริหารธาตุของพระกรรมฐาน เช่น การฉันทะพอประมาณ เป็นต้น
 การเข้าใจธาตุเป็นเรื่องของปัญญาญาณหรือมีดวงตาเห็นธรรมนั่นเอง คณะพระอุปัชฌาย์พระอาจารย์
 มั่นที่มีประสบการณ์ทางการปฏิบัติท่านจะคอยแนะนำสั่งสอนผู้ปฏิบัติใหม่หรือมีอุปสรรคในการปฏิบัติ
 ให้รู้จักอริยสัจ 4 โดยเฉพาะความเห็นชอบมีความจำเป็นมาก เพราะทำให้ปฏิบัติได้ถูกต้อง พระ
 อาจารย์มหาบัวสอนว่ารูปขันธ์เป็นสนามรบสำหรับพิจารณาเพื่อสำเร็จจอนาคามีผล ส่วนนามขันธ์เป็น
 สนามรบสำหรับพิจารณาเพื่อสำเร็จจอรหัตผล อายตนะเป็นธรรมกลางๆ เหมือนขันธ์ 5 ธาตุ 4 เป็นต้น
 ไม่สุขหรือทุกข์โดยสภาวะ ผู้ปฏิบัติเป็นทุกข์เพราะไม่มีสติสำรวมระวังอายตนะ จิตจึงยึดมั่นอายตนะ
 โดยเฉพาะอายตนะภายนอกคือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจนั้น

4.3 สารัตถธรรมเรื่องกรรมฐาน

กรรมฐาน หมายถึง อารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งงานเจริญภาวนา ที่ตั้งแห่งงานทำความเพียรฝึกอบรมจิต วิธีฝกอบรมจิต (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559) สมณะ ธรรมเป็นเครื่องสงบระงับจิต ธรรมยังจิตให้สงบระงับจากนิวรณ์ปกิเลส การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ (ข้อ 1 ในกรรมฐาน 2 หรือภาวนา 2) สมถกัมมัฏฐาน กรรมฐานคือสมณะงานฝึกจิตให้สงบ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561) วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้ง คือเห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ การฝกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น (ข้อ 2 ใน กัมมัฏฐาน 2 หรือภาวนา 2) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

สมณะ หมายถึง ความสงบ หยุตนิ่ง ความตั้งมั่นมั่นคงแห่งจิตความตั้งอยู่ ไม่ซัดส่าย ไม่ฟุ้งซ่าน วิปัสสนา หมายถึง ปัญญาเห็นแจ้งจึงรู้แจ้ง คือ ภาวนามยปัญญา หยั่งเห็นความไม่เที่ยง ล่วงพ้นอารมณ์แห่งบุรุษและสตรี พร้อมทั้งความเที่ยงและความสุข (สุชาติดา ทองมาลัย และคณะ, 2561)

วิปัสสนากรรมฐาน หมายถึง ปัญญา กริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไป กำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความคันคิด ความไม่ใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้งความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญาเหมือนทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนคัสตรา ปัญญาเหมือนประสาท (อภิ.ส. (ไทย) 34/55/36-37)

คำว่า วิปัสสนากรรมฐาน หมายถึง การกระทำอันเป็นที่ตั้งแห่งการงานแห่งการเห็นแจ้งในรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์คืออนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาที่เกิดขึ้นทางทวารทั้ง 6 อารมณ์ เป็นที่ตั้งแห่งการงานของใจ อูบายทางใจ วิธีฝกอบรมจิต การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝกอบรมปัญญาให้รู้ให้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันโลกทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลอดพ้นจากความทุกข์แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา (พระพยุง เมธาวิ, 2560)

จากการศึกษาสารัตถธรรมของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสาน พบว่า ท่านกล่าวถึงกรรมฐานจำแนกลักษณะ องค์ประกอบเป็นจุดจัต จิต สัมปายะ จริต การเดินจงกรม ญาณ และความปล่อยวาง (นิพพาน) ลักษณะร่วมแห่งคำสอน ดังนี้

จุดจัต หลักการและวิธีปฏิบัติเพื่อควบคุม ชัดเกลากิเลสให้เบาบาง ส่งเสริมการทำความเพียรทางจิต และทำให้มีความมักน้อยสันโดษ จิตมีลักษณะพยศ ฝึกได้ยาก เพราะคุ้นเคยกับการเล่นไปตามอารมณ์ที่ตนปรารถนาเนืองๆ จิตที่ฝึกได้เป็นจิตที่ประดับด้วยรัตนะคือพระพุท พระธรรม พระสงฆ์ การอยู่ในสถานที่สงบ วิเวก ส่งเสริมให้ไม่คิดถึงเรื่องทางโลก ประเทศไทยมีสถานที่และบุคคลเหมาะสมต่อการปฏิบัติกรรมฐาน กัลยาณมิตรเป็นบุคคลสัมปายะ เพราะคอยแนะนำสิ่งที่

ประโยชน์ การปฏิบัติธรรมไม่ใช่ปฏิบัติทั้งหมด แต่เลือกเฉพาะที่เหมาะสมกับจริตของตน การปฏิบัติธรรมที่ไม่ถูกจริตเป็นเหตุให้เสียเวลา พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมตามจริตผู้ฟัง อานาปานสติเหมาะแก่คนทุกจริต การพิจารณาอริยสัจ 4 ทำให้เกิดนิพพิทาและญาณ วิปัสสนาญาณคืออาการที่พิจารณาออกจากความสงบ จิตของพระอรหันต์เป็นจิตของผู้ปล่อยวางความห่วงหรือกังวลในชีวิตได้แล้ว การเห็นที่ถูกต้องคือเห็นตนซึ่งทำให้เกิดการปล่อยวาง

รายละเอียดของสารัตถธรรมเกี่ยวกับกรรมฐานในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานทั้ง 5 รูปตามที่กล่าวมา ดังนี้

4.3.1 ลักษณะคำสอนเรื่อง “จตุตถะ”

จตุตถะ แปลว่า องค์คุณเป็นเครื่องกำจัดกิเลส องค์คุณของผู้กำจัดกิเลส จตุตถะเป็นวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้แต่ไม่มีการบังคับแล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติเป็นอุบายวิธีกำจัดขัดเกลากิเลส ทำให้เกิดความมักน้อยสันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมาได้สะดวกด้วยไม่มีภาระมาก เหมือนนกที่มีเพียงปีกบินไปฉะนั้น มิใช่เพื่อสะสม หรือเพื่อลาภสักการะและชื่อเสียง (ทองดี สุรเตโช, 2545)

“จตุตถะ” หมายถึง องค์คุณแห่งความเป็นไปเพื่อความมักน้อย เพื่อพ้นจากความลึงเล สงสัย เพื่อกำจัดตัณหา เพื่อปรารถนาความเพียร เพื่อประโยชน์แก่การใช้สอยเพียงเล็กน้อยและไม่รับปัจจัยที่เขาเจาะจงผู้อื่น เพื่อความสงัด เพื่อละความยึดมั่นถือมั่น และเพื่อรักษาศีลธรรม องค์คุณเหล่านี้เป็นปัจจัยแก่การได้สมาธิ จัดเป็นแบบแผนประเพณีของพระอริยเจ้าทั้งหลาย (พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, 2548)

จตุตถะมี 13 ประเภท ได้แก่ 1) การนุ่งห่มผาบังสุกุลประจำ การนุ่งห่มไตรจีวรประจำ 3) การเที่ยวบิณฑบาตประจำ 4) การเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับเรือนประจำ 5) การฉัน ณ อาสนะเดียวประจำ 6) การฉันในบาตรประจำ 7) การไม่รับภัตตอีกหลังฉันแล้วประจำ 8) การอยู่ในป่าประจำ 9) การอยู่โคนไม้ประจำ 10) การอยู่ในที่แจ้งประจำ 11) อยู่ในป่าช้าประจำ 12) การอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้เป็นประจำ และ 13) การนั่งประจำ เป็นข้ออนุญาตของพระพุทธเจ้า ไม่ทรงบังคับเหมือนสิกขาบทที่เป็นปาฏิโมกข์ ไม่ปฏิบัติก็ไม่มีความผิดทางพระวินัย แต่หากปฏิบัติได้จะเป็นการได้ขัดเกลาและกำจัดกิเลสอย่างหยาบและส่งเสริมการเจริญสมาธิและปัญญาให้มีความก้าวหน้าจนถึงหลุดพ้นจากกิเลสได้

จตุตถะทั้ง 13 ข้อนี้จัดเป็น 3 หมวด ได้แก่ หมวดจีวร หมวดบิณฑบาตและการฉัน และหมวดเสนาสนะ เฉพาะหมวดเสนาสนะยกเว้นข้อการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้ไม่ให้รักษาในหน้าฝน เพราะไม่มีที่คุ้มกันฝน เฉพาะข้อสุดท้ายคือการสมาทานนั่งประจำ ไม่นอนนี้ค่อนข้างปฏิบัติลำบากหนักไปทางทำตนให้ลำบาก (อรรถกถาวิมุตตนิคาเย) เพราะไม่ถูกตามหลักการบริหารร่างกายคือความสมดุลของอิริยาบถ จะส่งผลเสียต่อสุขภาพ เช่น ปวดหลัง เป็นต้น แม้พระจักขุบาลในสมัย

พุทธกาลก็ได้กลายเป็นผู้ตาบอดเพราะการสมานทานการนั่งประจำ ไม่นอนนี้ เพราะท่านป่วยเป็นโรคตา แต่ไม่สามารถรักษาด้วยการนอนหรือเอนหอยอดยาทางจุมุกซึ่งเป็นวิธีการรักษาของอินเดียในสมัยนั้น ดังนั้นโรคจึงกำเริบและตาบอดในที่สุด การสมานทานนี้ไม่ใช่สิ่งจำเป็นที่ขาดไม่ได้ พระสาวกเกือบทั้งหมดสำเร็จเป็นพระอรหันต์ด้วยวิธีการปฏิบัติโดยอิริยาบถที่สมดุลกัน ไม่ใช่การนั่งเพียงอย่างเดียว เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือในพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกแสดงจุดคงไว้ไม่ครบ 13 ข้อพร้อมๆ กัน แต่มีอยู่กระจัดกระจายอยู่ในพระสูตรต่างๆ จุดคงมีครบ 13 เพราะคัมภีร์รองจากพระไตรปิฎก โดยเฉพาะวิสุทธิธรรมรวบรวมไว้ คำสอนเรื่องจุดคงของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

ปฏิบัติทางด้านจุดคงวัตรของพระอาจารย์มั่น ความว่า

“...จุดคงวัตรของท่านคือ บิณฑบาตเป็นวัตร ฉันทมือเดียวเป็นวัตร ใช้ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ผู้ที่จะไปถวาย ถ้าเป็นจีวรสักผืนหนึ่ง ผ้าสบง ผ้าเช็ดหน้าหรือผ้าเล็กๆ น้อยๆ ก็ตาม เรียกว่าผ้าแล้วกัน จะถวายท่าน เขามักจะไปวางไว้ที่บันไดบ้าง วางใกล้ๆ บันไดกุฏิท่านบ้าง วางตรงทางเดินไปห้องน้ำบ้าง เห็นก็บังสุกุลเอา บางผืนก็ใช้ บางผืนก็ไม่ได้ใช้ ผู้ไม่รู้ธรรมาศยาเอาไปถวายกับมือ ท่านจะไม่ใช้...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้ทำให้เห็นวิธีการปฏิบัติเกี่ยวกับผ้าบังสุกุลได้ชัดเจนขึ้นและมีความเป็นปัจจุบัน ผ้าบังสุกุลที่มีผู้นำไปวางไว้เพื่อให้พระปฏิบัติบังสุกุลนำไปใช้มีประเภทที่แตกต่างกันไปจากในสมัยพุทธกาลเพราะบริบทของสังคมที่เปลี่ยนไป การที่จะหาผ้าที่ชาวบ้านใช้เช็ดครรภ์แล้วทิ้งไว้ในปัจจุบันไม่มีแล้ว เพราะการทำคลอดสมัยนี้ไม่ได้ทำที่บ้านโดยหมอดำแยเหมือนสมัยก่อน แต่ทำที่โรงพยาบาล ดังนั้นหากมีผู้ต้องการบุญและนำผ้าไปวางไว้ที่แห่งใดแห่งหนึ่งเพื่อให้พระปฏิบัตินำไปใช้ เขาจะวางไว้ในที่ที่พระจะเห็นดังกรณีที่มีผู้นำไปวางไว้ใกล้บันไดกุฏิของพระอาจารย์มั่น แม้การที่จะมีผู้นำไปวางไว้ที่ป่าช้าเหมือนในสมัยก่อนก็หาได้ยากแล้วในปัจจุบันยกเว้นจะรู้ว่ามิพระปฏิบัติอยู่ในป่าช้าเท่านั้น การนำผ้าบังสุกุลไปวางไว้ในป่าช้าสมัยก่อนเป็นที่มาของการชักผ้าบังสุกุลและการทอดผ้าป่าในปัจจุบัน คำสอนและปฏิบัติของพระอาจารย์มั่นที่น่าสนใจเกี่ยวกับจุดคงนอกนี้คือท่านสอนว่าจุดคงเป็นสมังคีธรรมหรือสามัคคีธรรมคือธรรมที่ปฏิบัติร่วมกันได้กับมรรค 8

หนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงสมัยที่ท่านได้ไปอยู่ฝึกกรรมฐานกับพระอาจารย์มั่นใหม่ๆ ความว่า

“...เมื่อท่านเข้ามาอยู่ในสำนักของท่านพระอาจารย์มั่นแล้ว ท่านได้รับการสั่งสอนอบรมในด้านข้อวัตรปฏิบัติ การถือจุดคงวัตร 13 ข้อ หรือที่เรียกว่า จุดคง 13 เช่น การบิณฑบาตเป็นวัตร การฉันทมือเดียวเป็นวัตร การฉันทหน้าเดียวเป็นวัตร การถือเอนสัจชิกหรือการไม่นอนเป็นวัตร...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอาจารย์ฝั้นสมัยเริ่มไปฝึกกรรมฐานกับพระอาจารย์มั่น เนื่องจากพระอาจารย์มั่นเป็นผู้เคร่งครัดในธุดงค์วัตร ดังนั้นนอกจากท่านจะสอนกรรมฐานแล้วยังสอนการสมาทานประพาศธุดงค์วัตรแก่พระอาจารย์ฝั้นด้วย เพราะธุดงค์วัตรเกี่ยวเนื่องทั้งแก่ศีลและสมาธิ ธุดงค์ที่ท่านสมาทานนั้นโดยมากเกี่ยวกับอาหารบิณฑบาต นอกจากนี้ยังมีเนสัชชิกคือการถือการนั่งเป็นวัตร ไม่นอน แสดงว่าท่านมีความตั้งใจและความเพียรสูงเพื่อทรมานกิเลส

พระอาจารย์เทศก์ได้ให้โอวาทภิกษุในหัวข้อเรื่อง “อะไรเป็นเครื่องอยู่ เครื่องยึด”

“...ธุดงค์วัตร แปลว่า วัตรอันเป็นเหตุนำไปซึ่งความให้พ้นจากทุกข์ เพื่อขจัดกิเลสให้พ้นจากทุกข์ ครั้นเมื่อว่าไม่มีธุดงค์วัตรเสียแล้ว ตรงไหนมันจะเป็นเครื่องนำไปให้พ้นจากทุกข์ สังเกตดูตัวของตนทุกคนจะเข้าใจได้ ธุดงค์วัตร 13 นั้น ข้ออะไรก็เอาเถอะ สักอย่างหนึ่งก็แล้วกัน สังเกตถ้าหากไม่ปฏิบัติจริงๆ จังๆ สักแต่ว่าทำเฉยๆนั้น ก็ไม่ให้ประโยชน์คุ้มค่า...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงธุดงค์ในฐานะธรรมสำหรับกำจัดกิเลสและเป็นกิเลสในระดับละเอียดคืออวิชชา ความจริงแล้วแม้ธุดงค์จะมีความหมายว่ากำจัดกิเลส แต่หมายถึงกิเลสในระดับหยาบๆ ที่เป็นเหตุให้ทุกข์หรือละเมิดพระวินัย สารัตถะของธุดงค์คือส่งเสริมขัดเกลาความประพาศให้สูงขึ้นเป็นปฏิบัติที่เอื้อต่อการเจริญสมาธิและปัญญา ไม่ใช่ข้อปฏิบัติที่สามารถกำจัดกิเลสได้โดยตรงเหมือนวิปัสสนาญาณ แต่ส่งเสริมให้กำจัดกิเลสได้คือมีความสัมพันธ์กับการเจริญมรรค 8 ดังที่พระอาจารย์มั่นได้เคยกล่าวไว้

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงการเดินธุดงค์ว่าเป็นวิธีช่วยให้ท่านมีความอดทนและจิตใจเข้มแข็ง ความว่า

“...การเดินธุดงค์ ชีวิตมีแต่อันตรายด้าน มีอันตรายต่างๆ ช่วยทดสอบความอดทนเข้มแข็งของหลวงพ่อยุ่ทุกเวลา แต่ท่านก็มีได้ท้อใจถึงขั้นดิและใช้ปัญญาอีกทั้งความบริสุทธิ์ใจ ฟาดฟันอุปสรรคที่ตาหน้าเข้ามาตลอด ทำให้ท่านมีจิตที่กล้าแกร่งขึ้นพร้อมเผชิญอันตรายรอบด้านโดยไม่ย่อท้อ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการเดินธุดงค์ว่าเป็นบททดสอบความอดทนและเข้มแข็งของพระอาจารย์ชา เพราะทำให้ท่านอดทนได้ต่อความยากลำบากและความต้องการสบาย รวมทั้งทำให้มีจิตใจเข้มแข็ง คำว่า เดินธุดงค์ หมายถึงจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ เพื่อหาความวิเวก แต่เน้นการเดินเป็น

หรือจิตที่พิจารณารูปเป็นอารมณ์จนได้รูปมานหรือพรหมโลกระดับรูปพรหม อรูปาวจร หรือจิตที่พิจารณาอรูปเป็นอารมณ์จนได้รูปมานหรือพรหมโลกระดับอรูปพรหม และโลกุตตรจิต หรือจิตที่พ้นจากกามคุณ รูปมาน และอรูปมาน อยู่เหนือกิเลสหรือเหนือโลก ตั้งแต่โสดาปัตติมรรคจนถึงอรหัตตผล หรือพระโสดาบันถึงพระอรหันต์

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงธรรมชาติของจิตและสังขาร รวมทั้งความเกี่ยวข้องกันของสิ่งทั้งสองนี้ ความว่า

“...สังขารทั้งหลายที่เที่ยงแท้ไม่มี สังขารเป็นอาการของจิตต่างหาก เปรียบเหมือนพยับแดด ส่วนสัตว์เขาก็อยู่ประจำโลกแต่ไหนแต่ไรมา เมื่อรู้โดยเงื่อน 2 ประการคือรู้ว่า สัตว์ก็มีอยู่อย่างนั้น สังขารก็เป็นอาการของจิต เข้าไปสมมติเขาเท่านั้น ฐิติภูติ จิตตั้งอยู่เดิมไม่มีอาการเป็นผู้หลุดพ้น ได้ความว่า ธรรมดาหรือธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน จะใช้ตนอย่างไร ของเขาหากเกิดมีอย่างนั้น ท่านจึงว่า สัพเพ ธมมา อนตตา ธรรมทั้งหลายไม่ใช่ตน ให้พระโยคาวจรเจ้าฟังพิจารณาให้เห็นแจ้งประจักษ์ตามนี้จนทำให้จิตรวมพิบลงไป ให้เห็นจริงแจ้งชัดตามนั้น โดยปัจจักขลลิตี พร้อมกับญาณสัมปยุตต์...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงลักษณะของสังขารหรือเจตสิกว่าเป็นอาการของจิต คือเมื่อธรรมเกิดกับจิต ธรรมนั้นมีสถานะเป็นเจตสิกคืออาศัยจิตเกิด ตามนัยพระอภิธรรมจิตจะมีชื่อแตกต่างกันตามลักษณะที่ธรรมนั้นๆ อาศัยเกิดขึ้นหรือแสดงออกทางจิต เช่น โลกจิต จิตมีความโลภ เป็นเจตสิกฝ่ายอกุศล ตรีธธาจิต จิตที่มีความเลื่อมใสศรัทธา เป็นเจตสิกฝ่ายกุศล เป็นต้น ลักษณะของจิตเป็นเพียงธรรมชาติคิดหรือเป็นที่อาศัยเกิดของธรรมทั้งหลายเท่านั้น จิตหลุดพ้นเองไม่ได้หากไม่มีธรรมที่เป็นวิชาเกิดขึ้นภายในจิตใจ

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงจิตที่พ้นทุกข์แล้วคือได้รตนะ 3 หรือมีรตนะ 3 ประดับแล้วความว่า

“...นี่เราเห็นแล้วก็พ้นทุกข์ จิตเราไม่ทุกข์และจะเอาอะไรมาทุกข์ มันก็พ้นในตรงนั้นแหละ จิตดวงนั้นพ้นทุกข์ มันจะหาทุกข์ที่ไหนมี ได้พุทโธแล้ว ได้ธัมโมแล้ว ได้สังโฆแล้ว มีแก้วสามประการมาประดับไว้แล้ว เราก็อ้างเห็นจริง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงลักษณะของจิตที่พ้นทุกข์เพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงแล้วคือไม่มีสิ่งใดทำให้เกิดทุกข์ได้อีก ขยายความว่า จิตที่ไม่ยึดติดกิเลสหรือไม่ถูกกิเลสปรุงแต่งนี้อุปมาเหมือนน้ำกลิ้งบนใบบัว กิเลสเป็นน้ำ ใบบัวเป็นจิต กิเลสไม่อาจเกาะจิตได้ จิตที่เห็นสังขารว่าไม่

เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน จะเป็นจิตที่ปล่อยวางการยึดมั่นสังขารตามที่เคยยึดไว้ ท่านอุปมาเหมือนคนที่จับปลาในน้ำ ความจริงคือจับได้งูแต่ไม่รู้ว่าเป็นงู พอยกขึ้นดูเห็นว่าเป็นงูจึงสลัดสิ่งด้วยความกลัวและขยะแขยง การที่ยังไม่เห็นสังขารว่าเป็นไตรลักษณ์ก็มีความรู้สึกว่าจะจับได้ปลา แต่เมื่อรู้ว่าสังขารมีความน่ากลัว น่ารังเกียจ จิตก็จะสลัดทิ้งโดยอัตโนมัติ เหมือนคนจับปลาเข้าใจงูที่ตนจับได้นั้นว่าเป็นปลาในตอนแรก เมื่อรู้ว่าเป็นงู อาจทำอันตรายตนได้ จึงรีบโยนทิ้งโดยเร็ว จิตที่บริสุทธิ์หมดจดเป็นจิตที่งดงามและมีค่าเพราะประดับด้วยรัตนะ 3

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงธรรมชาติของจิตที่เป็นผู้คิดและกำหนดกายและวาจาให้ทำตาม ความว่า

“...เมื่อใจมันคิดมันปรุงมันแต่งไปแล้ว มันติดพันมันมัดมันไปแล้ว กายมันก็ต้องตามใจ แต่ตามไม่ทันทุกระยะนั้นซี บางระยะ บางตอนที่ใจเป็นของเลวพันมัน มันก็ต้องทำชั่ว ใจเป็นของดีแต่เอาไปทำชั่ว ทำโดยที่ไม่มีใครรู้ใครเห็น รู้เห็นด้วยตนเอง เฉพาะตนเอง มันเกิดจากใจ กายที่ทำชั่วก็เกิดจากใจ วาจาที่จะทำชั่วก็เกิดจากใจ ถ้าหากมันมีแต่ใจ คิดจะฉ้อโกงหรือขโมยของเขา ไปพูดให้เขาเข้าใจผิดหลอก ลวงเขา มันก็บาปแล้วหรือไม่ถึงกับว่าไปลักขโมยของเขา หรือว่าไม่ฆ่าไม่ตีเขา โกรธเกลียดเขาแต่ภายในเฉยๆ มันก็ไม่หนักเท่าไร...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงใจที่เป็นผู้คิดและมีผลต่อกายและวาจา คือสั่งกายและวาจาให้ทำตามได้ พูดให้เข้าใจง่ายๆ คือสั่งให้ทำและพูดตามที่ต้องการได้ ดังนั้นจึงมีคำกล่าวว่า ใจเป็นนายกายเป็นบ่าว หรือมนโงปพุงคมา ธมมา เพียงแค่คิดก็เปี่ยมโนกรรม แต่ไม่ผิดศีล แต่เมื่อมีการกระทำหรือพูดทุจริตตามที่ใจคิดหรือตั้งใจไว้ นั้น การกระทำและคำพูดนั้นจัดว่าประกอบด้วยเจตนา และมีผลตามมาคือวิบาก กรรมดี วิบากดี กรรมชั่ว วิบากชั่ว

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงธรรมชาติของจิตที่มีความเป็นพยศ มักดิ้นรน เมื่อถูกขังไว้ก็จะดิ้นรนหาทางออก ความว่า

“...ใจของเรานี้มันอยู่ในกรง ยิ่งกว่านั้นยังมีเสือที่กำลังอาละวาดอยู่ในกรงนั้นด้วย ใจที่มันเอาแต่ใจของเรานี้ถ้าหากมันไม่ได้อะไรตามที่มันต้องการแล้วมันก็จะอาละวาด เราจะต้องอบรมใจด้วยการปฏิบัติภาวนาด้วยสมาธินี้แหละที่เราเรียกว่า การฝึกใจ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงธรรมชาติของจิตที่คุ้นเคยกับความเป็นอิสระมานาน เพราะไม่ถูกฝึกหรือกำหนดให้คิดสิ่งที่เป็นกุศล ทรมานให้เกิดความสงบและรู้แจ้งสังขารทั้งหลาย เมื่อจิตถูกฝึก

เช่นมัดไว้ด้วยคาบิรกรรมและสติ จิตนั้นจะดีขึ้นเพื่อให้หลุดจากการควบคุมนั้นแล้วเที่ยวไปใน อารมณ์ตามที่ต้องการทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล ในขั้นตอนการปฏิบัตินี้พระโยคาวจรจะใช้ความเพียร และตะบะเผาจิตให้ร้อนและนิ่ง เมื่อจิตเริ่มสงบแล้วการฝึกจะง่ายขึ้นและมีความก้าวหน้า ต่อจากความ สงบนั้นไปจึงเป็นเรื่องของการกำจัดอวิชชาที่มีความลุ่มลึกและซับซ้อนมากกว่าความสงบ

พระอาจารย์มหาบัวได้บันทึกข้อความลักษณะจดหมายแนะนำวิธีการเจริญวิปัสสนา แก่อุบาสิกาผู้เป็นแม่ของอุบาสกที่เป็นศิษย์ชื่อเจต ความว่า

“...เรื่องการพิจารณาทางใจของแม่เจต ซึ่งออกคิดค้นบ้าง พักสงบบ้าง และ พิจารณาอาการของจิตบ้าง ประสานกันไปนั้นเป็นการชอบแล้ว ไม่ต้องมีการแก้ไขอะไร อีกแล้ว นอกจากเวลาจิตพิจารณาเกินขอบเขต ไม่ค่อยหยุดยั้ง ก็พยายามให้จิตพักสงบ บ้าง เพื่อเป็นกำลังใจในการคิดค้นต่อไป อาการของจิตซึ่งเกิด ๆ ดับ ๆ เป็นสิ่งสำคัญ จะต้องพิจารณาให้รอบคอบถี่ถ้วน...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการแนะนำวิธีการเจริญวิปัสสนาแก่ศิษย์ของท่านว่าการ พิจารณาทางจิตที่ถูกต้องซึ่งจะมีผลทำให้เกิดวิปัสสนาคือต้องพิจารณาบ้าง พักจิตบ้าง ไม่ใช่พิจารณา โดยไม่รู้จักพักผ่อนจิตซึ่งจะมีผลเสียคือจิตเหนียวล้าหรือหลุดจากการพิจารณานั้น สิ่งสำคัญของการ พิจารณา คือขณะปฏิบัติให้มีสติรู้อาการเกิดดับของจิตนั้นตลอดเวลา คือธรรมชาติของจิตเมื่อมีสติ กำกับ จิตจะหยุดปรุงแต่งอารมณ์ให้สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ แต่เปลอสติเมื่อใด จิตก็จะปรุงอารมณ์ทันที เมื่อสติกล้าแข็งสภาวะทางวิปัสสนาหรือญาณก็จะค่อยๆ เกิดขึ้นตามลำดับญาณจนถึงละกิเลสได้คือ วิมุตติญาณ

4.3.3 ลักษณะคำสอนเรื่อง “สัปปายะ”

สัปปายะ หมายถึง สิ่งที่สบายสภาพเอื้อ สิ่งที่เกิดอุปการะอยู่ดี และการที่จะพัฒนาชีวิต สิ่งที่เหมาะสม ช่วยสนับสนุนในการบำเพ็ญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2557) สัปปายะ หมายถึง สบาย สภาพเอื้อ สภาวะที่เกื้อหนุน สิ่ง สถานที่ หรือบุคคล ซึ่งเป็นที่สบาย เหมาะกัน เกื้อกูล หรือเอื้ออำนวย โดยเฉพาะที่ช่วยเกื้อหนุนการ บำเพ็ญและประดับประดาประกอบรักษาสมาธิ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561) สัปปายะ คือสิ่งที่สบาย สิ่งที่เกิดอุปการะอยู่ดีและการที่จะพัฒนาชีวิต สิ่งที่เหมาะสม ช่วย สนับสนุนในการบำเพ็ญภาวนาให้ได้ผลดี ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมสำเร็จผลได้ยิ่งๆ ขึ้นไป เป็นต้น (พระพร ชาติ พุทฺธสโร, 2561)

สัปปายะ มี 7 อย่าง (สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล, 2548) ได้แก่ 1) ที่อยู่เหมาะสม (อवासสัปปายะ) เช่น ไม่มีคนอยู่มาก 2) หมู่บ้าน ชุมชน หรือสถานที่ที่เกี่ยววิมลทบาต เหมาะสม (โคจรสัปปายะ) ไม่ไกลหรือไกลเกินไป มีอาหารอุดมสมบูรณ์ และคณินยมตักบาตรพระ 3)

การพูดคุยที่เหมาะสม (ภัสสสัปปายะ) พูดคุยแต่กถาวัตถุ 10 ไม่พูดเรื่องชาวบ้านหรือโลกีย์วิสัย (เดรัจฉานกถา) และพูดน้อย พูดพอประมาณ 4) บุคคลเหมาะสม เป็นกัลยาณมิตร มีความปรารถนาดี ทรงความรู้และมีคุณธรรม (บุคคสัปปายะ) 5) อาหารเหมาะสม (โภชนสัปปายะ) ดีต่อสุขภาพ ไม่แพ้ ไม่แสดงโรค เป็นต้น 6) ฤดูหรือดินฟ้าอากาศเหมาะสม (อุตุสัปปายะ) ไม่อบอ้าว ไม่ร้อนเกินไป ไม่หนาว ไม่เย็นเกินไป ไม่ชื้นแฉะเกินไป เป็นต้น 7) อิริยาบถเหมาะสม (อิริยาบถสัปปายะ) อยู่ในอิริยาบถหลักและอิริยาบถย่อยอย่างสมดุลพอดี คำสอนเรื่องสัปปายะของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงฤดูสัปปายะและสถานที่อยู่สัปปายะ ความว่า

“...ที่แห่งนี้มีหมู่บ้านประมาณ 10 ครอบครัว อากาศหนาวตลอดทั้งปี อยู่ที่นี่มีความวิเวกมาก มีคุณค่าต่อจิตใจมหาศาล ท่านอาจารย์มั่นกล่าวว่า การอยู่ในที่วิเวก เป็นเหตุให้จิตใจไม่คิดถึงโลกภายนอก ซึ่งมีแต่ความนึกคิดนี้หัดตัวเข้า ยี่งนานวันก็ยังมีแต่ความมักน้อยในการนึกคิดมากเข้า นี่เป็นธรรมชาติช่วยให้เกิดประโยชน์ทางใจ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงส่วนความสบายแห่งฤดู หรืออุตุสัปปายะ และความสบายแห่งที่อยู่อาศัย หรืออาวาสสัปปายะ ซึ่งเป็นประกอบของการปฏิบัติธรรมหรือสิ่งที่ส่งเสริมให้การปฏิบัติธรรมมีความเจริญก้าวหน้า คือจังหวัดเชียงใหม่ที่พระอาจารย์มั่นไปจำพรรษาและปฏิบัติธรรมอยู่นั้นเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กประมาณ 10 ครัวเรือน มีความเงียบสงบ หรือกายวิเวก และมีอากาศหนาวตลอดทั้งปี เพราะตั้งอยู่บนดอย ซึ่งอากาศหนาวเย็นนี้เหมาะแก่การปฏิบัติกรรมฐานกว่าอากาศที่ร้อนอบอ้าวซึ่งทำให้กระสับกระส่ายและเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงความสงบ ความเงียบสงบและอากาศที่เหมาะสมนี้มีผลทำให้จิตท่านนิ่ง ไม่ฟุ้งซ่าน และทำให้การปฏิบัติกรรมฐานมีความก้าวหน้าโดยลำดับ

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงประเทศไทยว่าเป็นสถานที่สัปปายะและบุคคสัปปายะคือ อาจารย์กรรมฐาน ใน ความว่า

“...องค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะและทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงเอื้ออำนาจ ทั้งทรงบำรุงส่งเสริมและสนับสนุนให้พระภิกษุ สามเณร แม่ชี ตลอดไพร่ฟ้าอาณา ประชากรราษฎรได้ประพฤติปฏิบัติธรรมกันอย่างสะดวกเต็มที่ แผ่นดินไทยถึงพร้อมด้วยความสัปปายะในประการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งครูบาอาจารย์สัปปายะ เป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญมากที่สุด...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงประเทศไทยว่าเป็นสถานที่ที่มีความสัปปายะ เพราะสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งในที่นี้คือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และพระนางเจ้าสิริกิติ์

พระบรมราชินีนาถ ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาและทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดียิ่ง ความเลื่อมใสพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์คือพระองค์ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ทรงผนวชเป็นภิกษุ ทรงเสด็จไปนมัสการพระสุปฏิปันโนและทรงสนทนาธรรม และทรงบำเพ็ญบุญมิได้ขาดตามหลักทศพิธราชธรรม เป็นแบบอย่างที่ดีของพุทธมามกะ หากคนไทยไม่มีความรู้สึกว่าเป็นประเทศไทยเป็นดินแดนสัปปายะของพระพุทธศาสนา ให้เปรียบเทียบกับประเทศที่ไม่ได้นับถือศาสนา มีแต่ความป่าเถื่อน โหดร้ายทารุณ เพราะไม่มีศีลธรรมในจิตใจ ประเทศที่ผู้นำประเทศไม่ได้นับพระพุทธศาสนา แม้มีพระพุทธศาสนาแต่พระสงฆ์ไม่ได้รับความเคารพนับถือ หรือประเทศที่นับถือศาสนาที่เคร่งครัดจนเกินเลยขอบเขตของศาสนา ควบคุมสิทธิเสรีภาพของประชาชนเกี่ยวกับวิถีชีวิตต่างๆ ด้านที่ศาสนานั้นไม่เข้าใจและไม่ควรยุ่งเกี่ยวเพราะเป็นวิสัยทางโลกที่ชาวบ้านเข้าใจดีกว่า ส่วนอาจารย์กรรมฐานที่รู้จักจริงของผู้ปฏิบัติเป็นสัปปายะของผู้ปฏิบัติ เรียกว่า บุคคลสัปปายะ ทำให้บอกกรรมฐานศิษย์ได้ถูกต้อง และทำให้การปฏิบัติมีความก้าวหน้าโดยลำดับ

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงบุคคลสัปปายะ ณ สถานที่สัปปายะ ความว่า

“...อีก 10 วันจะเข้าพรรษา เขาพากันจัดเสนาสนะให้เราอยู่เสร็จเรียบร้อย ผนตกลมอย่างน่าอัศจรรย์ เขาพากันดีใจอย่างล้นพ้นว่าเป็นเพราะบุญของเขาที่ทำวัดให้เราอยู่ ข้าวได้เขียวขจีงามทันหูทันตา ปีนั้นเขาทำไรได้ข้าวมากจนเหลือบริโภค บางคนจนได้ขายก็มี...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อท่าน โดยชาวบ้านช่วยกันสร้างเสนาสนะให้ท่านจำพรรษา เมื่อสร้างเสร็จแล้วฝนก็ตกลงมาอย่างน่าอัศจรรย์ ทำให้ชาวบ้านได้ทำนาในปีนั้น ซึ่งเรื่องนี้เป็นเรื่องเหนือประสาทสัมผัส คือไม่อาจพิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัส แต่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเพราะอานิสงส์ของบุญที่ได้ทำกุศลถวายพระปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เทวดาจึงอำนวยหรือบันดาลให้ฝนตก โดยเรื่องลักษณะนี้มีกล่าวในคัมภีร์พระไตรปิฎกเหมือนกันคือหากสมัยใดคนปฏิบัติธรรม สมัยนั้นฝนจะตกต้องฤดูกาล

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงบุคคลสัปปายะคือได้กัลยาณมิตรแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ และเป็นแบบอย่างที่ดีของการปฏิบัติธรรมจนทำให้เกิดความเลื่อมใสและปฏิบัติตามปฏิบัติของกัลยาณมิตรนั้น ความว่า

“...ท่านเป็นผู้มีความจำเริญอย่างมาก จำหนังสือพุทธสิกขาวัณณาได้แม่นยำจนบางครั้งพระอาจารย์ชาเอามาเปรียบว่า ท่านจำได้แม่นยำเหมือนเราจำปฏิสังขยาโยฯ ที่เดียว ด้วยความรอบรู้และแตกฉานอย่างยิ่งของท่าน ท่านได้กล่าวให้หลวงพ่อชาฟังว่าที่แปลในหนังสือนวโกวาทนั้นบางตอนยังผิดพลาด และด้วยความเคร่งครัดทางวินัยของ

ท่าน ทำให้พระอาจารย์ชาศรัทธาเลื่อมใสนับถือมากจนกระทั่งท่านนำมาเล่าให้ศิษย์
หลายต่อหลายคนฟัง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงสมัยที่ท่านจำพรรษาที่เขาวงกต จังหวัดลพบุรี และได้พบกับ
พระกัมพูชารูปหนึ่งที่ชำนาญปริยัติและเคร่งครัดพระวินัย ทำให้ท่านเลื่อมใสศรัทธาและปฏิบัติตาม
แบบอย่างที่ดีนั้น กรณีนี้ถือว่าพระอาจารย์ชาได้กัลยาณมิตรต่อบุคคลสัปปายะ ทำให้ท่านได้รับ
คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติและถือเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตามปฏิปทานั้น
บุคคลสัปปายะเป็นหนึ่งในบรรดาสัปปายะ 7 และมีความสำคัญต่อการปฏิบัติคือทำให้การปฏิบัติมี
ความก้าวหน้าตามลำดับ

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงคำอธิษฐานของท่านเพื่อให้ได้อาจารย์กรรมฐานผู้เป็น
กัลยาณมิตร ความว่า

“...ขอให้เราได้พบครูบาอาจารย์องค์ใดองค์หนึ่งมาชี้แจงในเหตุในผลเรื่องของ
มรรคผลนิพพานว่ายังมีอยู่ด้วยเหตุนี้ๆ ให้เราได้ถึงใจเท่านั้นแหละ เราจะมอบกาย
ถวายตัวต่อครูบาอาจารย์องค์นั้นด้วย และเราจะมอบหัวใจเราลงสู่รหัสดิถีนั้นด้วย ตาย
ก็ตาย ยังไม่ได้ก็ตาม ให้ตายอยู่ในสนามรบ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอาจารย์มหาบัวได้อธิษฐานจิตขอให้ได้พบอาจารย์ผู้เป็น
กัลยาณมิตร สามารถแนะนำให้รู้มรรคผลนิพพานได้ สมัยนั้นท่านยังไม่ได้พบพระอาจารย์มั่น ต่อมาคำ
อธิษฐานนั้นเป็นจริง ท่านได้พบพระอาจารย์มั่นและได้เรียนกรรมฐานจากท่านจนทำให้เข้าใจการ
ปฏิบัติอย่างถ่องแท้ การมอบตัวถวายอาจารย์กรรมฐานนี้เป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่สำคัญของการเจริญ
กรรมฐาน เพราะจะทำให้ลดทิฏฐิและมานะ ยอมให้อาจารย์กรรมฐานสอนและว่ากล่าวตักเตือนได้ ซึ่ง
เป็นผลดีต่อการปฏิบัติ

4.3.4 ลักษณะคำสอนเรื่อง “จริต”

จริต คือความประพฤติ บุคคลผู้มีพื้นนิสัยหรือพื้นเพจิตใจที่หนักไปด้านใดด้านหนึ่ง
แตกต่างกันไป (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561) จริตในทางพระพุทธศาสนาก็คือ
พฤติกรรมที่แสดงออกมาเป็นประจำทางกาย ทางวาจาและทางใจ จนกลายเป็นบุคลิกภาพ กลายเป็น
นิสัย ของคนผู้นั้นติดตัวไปเสมอ เมื่อมีเหตุปัจจัยต่างๆ มาประกอบเข้าหรือบุคคลผู้นั้นมีพัฒนาการ
ทางด้านวัยที่สูงขึ้น จิตใจที่ได้รับการอบรม รวมถึงสภาพแวดล้อม สภาพสังคม คนใกล้ชิดที่อยู่รอบ ๆ

ตัว ก็สามารทำให้บุคลิกภาพหรือจริต ที่ตนเคยมีเปลี่ยนแปลงไป บางคนอาจมีหลายบุคลิกภาพหลายจริต อยู่ในตนเองก็เป็นไปได้ (พระสรพวงษ์ ปญญารโธ, 2561)

จริต 6 อย่าง (ขุมหา. (ไทย) 29/165/430) ได้แก่ (1) รากจริต นิสัยและความประพฤติ รักสวยรักงาม กรรมฐานที่เหมาะสมคือสุภาและกายคตาสติ (2) โทสจริต นิสัยและความประพฤติใจร้อน หงุดหงิด โมโห เกรี้ยวกราด กรรมฐานที่เหมาะสมคือพรหมวิหาร และกสิณ (3) โมหจริต นิสัยและความประพฤติเขลา งมงาย กรรมฐานที่เหมาะสมคืออานาปานสติ ตลอดจนการฟังธรรม สนทนาธรรม และถามปัญหาธรรม (4) สัทธาจริต นิสัยและความประพฤติเชื่อผู้อื่นง่าย มีใจศรัทธาศาสนามากกว่าการใช้ปัญญาไตร่ตรองแล้วจึงทำตาม หากเชื่อสิ่งใดแล้วเปลี่ยนใจง่าย กรรมฐานที่เหมาะสมคืออนุสติ 6 (5) พุทธิจริต นิสัยและความประพฤติชอบใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองก่อนตัดสินใจเชื่อและทำตาม (6) วิตกจริต นิสัยและความประพฤติชอบวิตกกังวลหรือจับจด กรรมฐานที่เหมาะสมคืออานาปานสติและกสิณ อาจารย์กรรมฐานที่ฉลาดจะสอนกรรมฐานตามจริตของผู้ปฏิบัติจึงจะทำให้การปฏิบัติมีความก้าวหน้าเร็ว คำสอนเรื่องจริตของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงการแนะนำแก้ไขอุปสรรคการปฏิบัติแก่ศิษย์ของท่าน ความว่า

“...หลังจากท่านได้ปลื้มตัวอยู่ในถ้ำภูเขาชอนเร้นเพื่อสมณธรรมอยู่เชียงใหม่ เชียงรายเป็นเวลาถึง 12 ปี ที่ได้กล่าวว่าท่านได้เปิดเผยตัวนั้นก็คือ ท่านจำพรรษาอยู่ใกล้บ้านและเปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรทั้งหลายเข้าศึกษาและปฏิบัติอยู่กับท่านได้ และท่านอบรมและให้อาพาแนะนำ และแก้ไขปฏิบัติต่างๆ ทั้งภายนอกและภายในให้อย่างไม่อัน เป็นเหตุให้พระภิกษุสามเณรผู้สนใจในการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ ได้ทราบข่าวอันเป็นมงคลนี้อย่างรวดเร็ว พระเล็กเณรน้อย และพระเถรานุเถระจึงหลั่งไหลกันเข้ามาขอบตัวเป็นศิษย์เป็นอันมาก...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการสั่งสอนกรรมฐานของพระอาจารย์มั่นสมัยที่ท่านจำพรรษาที่เชียงใหม่และเชียงราย คือเมื่อท่านเริ่มมีชื่อเสียงด้านการปฏิบัติกรรมฐานก็มีพระเณรมาฝากตัวเรียนกรรมฐานกับท่านเป็นจำนวนมาก ท่านได้อบรมแนะนำวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องตามจริตของคนนั้นๆ ขณะปฏิบัติหากรูปใดมีอุปสรรคเกิดขึ้น เช่น ติดนิมิต เกิดวิปลาส เป็นต้น ท่านจะสอบถามสภาวะที่ได้ประสบนั้นและแก้ไขให้ตามอาการหรือสภาวะนั้นๆ

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงพระที่แสดงธรรมตามความเข้าใจที่ได้ศึกษาปริยัติมาและเกิดวิปัสสนูปกิเลสขึ้นแต่เข้าใจว่าตนได้บรรลุนิพพานแล้ว ความว่า

“...เมื่อลงมาจากธรรมาสน์ เข้ามากราบท่านพระอาจารย์ฝั้น ท่านพระอาจารย์ฝั้นจึงถามขึ้นว่า “พระนิพพานเป็นอย่างไร” เธอตอบว่า “เป็นธรรมชาติสูญ” ท่านพระ

อาจารย์ฝันจึงเอามือขีด ที่พื้นว่า “สูญแบบนี้หรือ” ท่านทำมือเป็นวงกลมขีดที่พื้น เหมือนเลขศูนย์ แล้วท่านก็หันหน้ามา จ้องที่หน้าพระรูปนั้นว่า “ศูนย์แบบนี้หรือ พังคู คูให้ตึๆ ลี คูให้ลึๆ ตา พอพระรูปนั้นจ้องที่ศูนย์นั้น เธอก็ตอบขึ้นว่า “ผมยอมแล้วท่าน อาจารย์ ผมเป็นคนหลง ผมเป็นวิปัสสนู กราบขอบพระคุณท่านอาจารย์มากที่เมตตา ดึง ออกจากความหลงงมงาย...”

(หลงปู่ฝัน อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอาจารย์ฝันถามความเข้าใจเรื่องนิพพานกับพระที่เทศน์ เรื่องพระนิพพานและหลงว่าตนเองได้บรรลุอรหัตต์แล้วเพื่อเปลื้องจิตจากความเห็นผิด พระรูปนั้นเมื่อ ได้พบกับพระปฏิบัติจริงอย่างพระอาจารย์ฝันถึงกับยอมรับผิดว่าตนเองเกิดวิปัสสนูปกิเลสคือเกิด ความรู้และความสงบสุขอย่างยิ่งจนเข้าใจผิดว่าตนเองนิพพานแล้ว กรณีนี้ถือว่าพระอาจารย์ฝันได้ช่วย แก้ไขอุปสรรคการปฏิบัติกรรมฐานตามจริตของผู้ปฏิบัติ

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงพระพุทเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาตามจริตของผู้ฟัง คือเทศน์เรื่องจิตเพียงอย่างเดียวก็บรรลุนิพพานได้ ความว่า

“...อย่างพระองค์ลีมาลพระองค์ทรงเทศน์ให้ละที่จิตอันเดียวเท่านั้นแหละ เลย สำเร็จมรรคผลนิพพานอันพวกเรานี้มันงมงายแต่รักษาศีล มันงมงายแต่ศีลเบื้องต้น เบื้อง ปลายที่สุดอะไรต่างๆ หลายเรื่องหลายอย่าง ก็เลยยุ่งกันไปใหญ่...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระพุทเจ้าทรงรู้จริตขององค์ลีมาลและจุดรวมของการปฏิบัติ ธรรมคือจิต ดังนั้นพระองค์จึงตรัสสอนให้รักษาคือจิตเพียงอย่างเดียว ไม่ได้ให้เริ่มที่ศีลก่อนแล้วเจริญ สมาธิและปัญญาตามลำดับเหมือนปริยัติ เพราะเมื่อรักษาใจสงบได้แล้วศีลก็เป็นอันได้รักษาด้วย กรณี พระองค์ลีมาลที่สามารถรู้ธรรมได้อย่างรวดเร็วเพราะได้ผู้แสดงธรรมที่เข้าใจจริตและท่านเองก็ได้ สัมผัสธรรมมีธรรมมาตี เมื่อได้รับการแนะนำสั่งสอนเพียงเล็กน้อยก็สามารถรู้ธรรมได้

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงการเจริญอานาปานสติที่เหมาะสมแก่คนทุกจริต ความว่า

“...นี่ก็เทียบให้เห็นกับจริตของคนเรากรรมฐานที่ถูกจริตมันก็สบายยิ่ง อานา ปานสติกำหนดลมหายใจเข้าออกถ้าถูกจริตแล้วก็สบายไม่ต้องไปเอาอย่างอื่น พอ นั่งลงก็ กำหนดลมหายใจเข้าออกก็เห็นชัดเจนนั้นเอาของใกล้ๆ นี่ดีกว่ากำหนด ลมหายใจให้มัน เข้ามันออกอยู่นั้นแหละคุมมันอยู่ตรงนั้นแหละดูไปนานๆ ทำไปเรื่อยๆ จิตมันจะค่อยวาง สัจจะอื่นๆ มันก็จะห่างกันออกไปเรื่อยๆ เหมือน คนเราที่อยู่ห่างไกลกันการติดต่อกั น้อย...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงอานาปานสติที่เหมาะสมแก่คนทุกจริตคือราคจริต โทสจริต โมหจริต วิตกจริต ศรัทธาจริต และพุทธิจริต และเป็นกรรมฐานที่ทำได้ง่าย ไม่ต้องอาศัยอุปกรณ์อะไรๆ เพราะลมหายใจมีอยู่กับตัว เมื่อடுத்தต่อจนสติกล้าแข็ง จิตจะค่อยๆ วางสัญญา หรือวิตก วิจารณ์ ปิติ สุข รวมทั้งความยึดมั่นสังขารทั้งหลายโดยความเป็นไตรลักษณ์ และเมื่อนั้นจะสามารถละอวิชชาที่ปิดกั้นวิชาไว้ได้

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมเพื่อละกิเลสที่ถูกต้องว่าไม่เป็นการถือธรรมทั้งหมดหรือทั้งดุ้น แต่เป็นการเลือกธรรมที่เหมาะสมกับจริตของผู้ปฏิบัติ ความว่า

“...ศาสนธรรมเป็นสมบัติประจำใจของท่านผู้เป็นพุทธเวไนยที่ดี การคว่ำธรรมทั้งดุ้น แม้ธรรมจะเป็นเครื่องกำจัดกิเลสทุกประเภทก็จริง แต่ก็กำจัดกิเลสเป็นอย่างไร ไปตามจริตนิสัยที่ถูกกับบทรธรรมนั้น ๆ ท่านจึงกล่าวไว้ในจรีต 6 ซึ่งมีประจำใจของเวไนยสัตว์ มีศรัทธาจริต เป็นต้น พร้อมทั้งธรรมแก่จรีตนั้นๆ เป็นอย่างไร ไป มีอสุภกรรมฐาน เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อถือเอาประโยชน์จากธรรมของพระองค์ได้เท่าที่ควรแก่ข้อปฏิบัติ และจรีตนิสัยของเวไนยทั่วไป...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องคือเลือกเฉพาะธรรมที่ใช้กำจัดกิเลส นั้นๆ ไม่ได้หมายความว่าธรรมใดก็สามารถกำจัดกิเลสได้หมดทุกอย่าง หากใช้ธรรมไม่ถูกต้องก็ไม่สามารถกำจัดกิเลสได้ และต้องเลือกธรรมให้ถูกกับจริตด้วย เช่น คนมีจริตหรือนิสัยรักสวยรักงามต้องใช้พิจารณาสุภะ เป็นต้น การเลือกธรรมให้เหมาะสมกับจริตนี้มีความจำเป็นต่อการปฏิบัติกรรมฐานเป็นอย่างมาก เพราะหากอาจารย์กรรมฐานไม่ฉลาด ไม่รู้จักจริตของผู้ปฏิบัติ การปฏิบัตินั้นก็ก้าวหน้าและอาจเป็นเหตุให้เลิกปฏิบัติเพราะความท้อใจก็มี อาจารย์กรรมฐานที่ฉลาดหากไม่มีญาณหยั่งรู้จริตของผู้ปฏิบัติจะทดสอบจริต เช่น การทำกัจจัตถ์ คนราคจริตจะทำด้วยความเรียบร้อย ต่างจากคนโทสจริต นิสัยโมโห ฉุนเฉียว โกรธง่าย ที่ทำด้วยรีบร้อน ไม่เรียบร้อย แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสเกี่ยวกับธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้กับธรรมที่พระองค์ได้นำมาสอนเปรียบเทียบกับใบประดู่ลายในสี่สรวนสูตร สรุปลงใจความได้ว่า ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้นและไม่ได้นำมาสอนมีมากเหมือนใบประดู่ลายบนต้น ส่วนธรรมที่พระองค์ทรงนำมาสั่งสอนนั้นมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นเหมือนใบประดู่ลายในกำมือของพระองค์ (พระองค์ทรงหยิบใช้เป็นสื่อการสอนเพียง 2-3 ใบ) (ส.ม. (ไทย) 11/1101/613)

4.3.5 ลักษณะคำสอนเรื่อง “การเดินจงกรม”

จงกรม รากศัพท์มาจาก กมฺ ฐาตุ ในความไป ถึง บรรลุ (พระราชปริยัติโมลี (อุปลโม) และคณะ แปล, 2535) ทำทวารภาวะ (พยัญชนะเหมือนกัน 2 ตัว) ตามหลักบาลีไวยากรณ์เป็น ก+กมฺ แปลง ก เป็น จ ซ้อน ง เพราะมี ก อยู่หลัง สำเร็จเป็น จงกม ลง ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น น แยกตาม

แบบ อ การันต์ในนปุงสกลิงค์ ลง สี ปฐมวิภัติ เอกวจนะ สำเร็จเป็น จงกมนิ (จงกรม) จงกรม คือ เดินไปมาโดยมีสติกำกับ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

การเดินจงกรมเป็นการปฏิบัติกรรมฐานในอิริยาบถเดิน จัดเป็นสติปัฏฐานประเภท อิริยาบถ (อิริยาบถบรรพ) พระปฏิบัติท่านจะทำทางสำหรับเดินจงกรมไว้เฉพาะ ระยะความยาวของ ทางจงกรมที่เหมาะสมไม่ควรต่ำกว่า 20 ก้าว และไม่ควรเกิน 40 ก้าว เพราะหากสั้นมากจะทำให้ สมาธิอยู่ในวงแคบๆ เดินกลับไปกลับมาบ่อย รวมทั้งจัดเป็นสมาธิยาก หากยาวเกินไปอาจทำให้เปลอ หรือใจลอย คำภาวนาขณะจงกรม เช่น สายพุทธโธ ขณะก้าวเท้าซ้าย กำหนดว่า พุท ขณะก้าวเท้าขวา กำหนดว่า โธ ส่วนสายยุบหนอ กำหนดไว้ 6 ระยะ เช่น ระยะที่ 1 ขณะก้าวเท้าซ้าย กำหนดว่า ซ้าย อย่างหนอ ขณะก้าวเท้าขวา กำหนดว่า ขวอย่างหนอ ประโยชน์ของการเดินจงกรมคือ ทำให้อึดทนต่อ การเดินทางไกลได้ดี ทำให้อึดทนต่อการทำความเพียร ทำให้มีอาพาธน้อย ช่วยให้อาหารย่อยง่าย และ ทำให้สมาธิตั้งอยู่ได้นาน (อง.ปญจก. (ไทย) 14/29/41)

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงความเพียรในการนั่งสมาธิและเดินจงกรมของท่าน ความว่า

“...ตามปกตินิสัย พอรู้สึกตัวท่านรีบลุกขึ้นล้างหน้าแล้วเริ่มประกอบความเพียร ต่อไป ขณะที่ตื่นนอนขึ้นมาและล้างหน้าเสร็จแล้ว ถ้ายังมีอาการง่วงเหงาอยู่ ท่านไม่ยอม นั่งสมาธิในขณะนั้น กลัวจะหลับใน ท่านต้องเดินจงกรมเพื่อแก้ความง่วงงี้ที่คอยแต่จะ หลับในเวลาเหลือตัว การเดินจงกรม ถ้าก้าวขาไปซ้ายๆ ยังไม่อาจจะจับความง่วงงี้ได้ ท่านต้องเร่งฝีเท้าให้เร็วขึ้นจนความง่วงหายไป เมื่อรู้สึกเมื่อยเพลียและไม่มีความง่วง เหลืออยู่ในเวลานั้น ท่านถึงจะออกจากทางจงกรมเข้ามาที่พักหรือกุฏิ แล้วนั่งสมาธิ ภาวนาต่อไปจนสมควรแก่กาล...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงกิจวัตรที่พระอาจารย์มั่นทำเป็นประจำคือความเพียรในการทำ สมาธิ โดยในตอนตึกของแต่ละวันท่านจะตื่นขึ้นมาทำธุระส่วนตัว หากยังง่วงอยู่ท่านจะไม่นั่งสมาธิใน ขณะนั้น เพราะนั่งแล้วก็จะง่วงเหมือน แต่จะเดินจงกรมเพื่อแก้ง่วงก่อนนั่งสมาธิ ขณะที่เดินตามปกติ อยู่ยังไม่หายง่วงท่านจะเร่งฝีเท้าให้เร็วขึ้นเพื่อให้หายง่วงซึ่งจะได้ผลดีกว่าการเดินตามปกติ เมื่อหายง่วง แล้วจึงนั่งสมาธิซึ่งจะทำให้ไม่ง่วงขณะนั่ง ตามที่กล่าวมานี้แสดงว่าท่านเดินจงกรมในตอนเช้ามีดีเพื่อ เป็นอุบายแก้ง่วง

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงปฏิบัติทางการปฏิบัติกรรมฐานของท่าน ความว่า

“...ด้วยหลวงปู่ฝั้น ท่านเป็นพระในฝ่ายมหานิกายอยู่นานถึง 6 พรรษา ตั้งแต่ อุปสมบท พ.ศ. 2462 – 2467 ท่านเป็นพระมหานิกายที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัย ถือ

ธุดงค์วัตร รักษาข้อวัตรปฏิบัติ และปฏิบัติภาวนาด้วยการเดินจงกรม นั่งสมาธิ ตามแนวปฏิบัติของท่านพระอาจารย์มั่นซึ่งเป็นพระในฝ่ายธรรมยุต...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอาจารย์มั่นที่บวชในนิกายมหานิกายมาก่อน เมื่อท่านเลื่อมใสศรัทธาการปฏิบัติของพระอาจารย์มั่นที่สังกัดฝ่ายธรรมยุติแล้วท่านก็ปฏิบัติตามแบบอย่างพระอาจารย์มั่นทุกอย่างทั้งการรักษาพระวินัย สมาทานประพตฺตุดงค์ และปฏิบัติกรรมฐานทั้งนั่งสมาธิและเดินจงกรม ดังนั้นความแตกต่างระหว่างนิกายจึงไม่ใช่อุปสรรคของการปฏิบัติ เพราะเป็นสิ่งที่พระสงฆ์กำหนดขึ้นเองเพื่อปกครองและบริหารนิกายของตน แต่ธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าไม่มีการแบ่งแยก ผู้ปฏิบัติตามมรรค 8 ไม่ว่าจะสังกัดนิกายไหนก็สามารถเข้าถึงพระนิพพานเหมือนกันหมด

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงการเดินจงกรมว่าเป็นสิ่งจำเป็นต่อภาวนา ความว่า

“...การที่จะเดินจงกรมภาวนาเป็นการจำเป็นที่สุด บางคนนั้นบวชเข้ามาตั้ง 2 พรรษา ไม่เคยเดินจงกรมเลยก็มี การภาวนาไม่เดินจงกรม ไม่ทราบว่าจะอยู่ได้อย่างไรไม่ใช่นิสัยของผม ผมก็ไม่รู้เรื่องพูดไม่ถูก...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรสฺสี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอาจารย์เทศก์ให้ความสำคัญกับการเดินจงกรม เพราะการเดินจงกรมเป็นการได้เปลี่ยนอิริยาบถเพื่อให้เกิดสมดุคของอิริยาบถหลักคือยืน เดิน นั่ง นอน บรรดาอิริยาบถนี้อิริยาบถนอนเป็นสิ่งที่ควรเว้น โดยเฉพาะผู้ที่ปฏิบัติใหม่ๆ สมาธิและสติยังไม่กล้าแข็ง จะเสี่ยงต่อการหลับมากที่สุด นักปฏิบัตินิยมนั่งและเดินจงกรมมากที่สุด ซึ่งการเดินจงกรมนี้ทำให้สมาธิตั้งอยู่ได้นานและเป็นผลดีต่อสุขภาพด้วยเพราะกายได้เคลื่อนไหว

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงการนั่งสมาธิและเดินจงกรมครั้งแรกของท่านที่ยังไม่เกิดสมาธิ ความว่า

“...ครั้งแรกที่อาตมาไปนั่งหลับตาแล้วก็ไม่เชื่อเหมือนกันไม่เห็นว่าจะเกิดประโยชน์อะไรจากการหลับตาไปหมด นอกจากนั้นก็ไปเดินจงกรม เดินจากต้นไม้ต้นนี้ไปต้นไม้ต้นนั้น เดินทำเดินมาทำไม้ชี้เกี้ยว กลับไปกลับมาไม่เกิดประโยชน์อะไรอย่างนี้ มันก็คิดไป แต่ความจริงการเดินจงกรมนี้มีประโยชน์มาก การนั่งสมาธินี้ก็มีความประโยชน์มาก...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการเริ่มปฏิบัติใหม่ๆ ของพระอาจารย์ชาด้วยการนั่งสมาธิและเดินจงกรม แต่นั่งแล้วจิตไม่สงบ แม้เมื่อเปลี่ยนเป็นเดินจงกรมจิตก็ยังไม่สงบเหมือนกัน ดังนั้นท่านจึงชี้แจง มองว่าเป็นความเหนื่อยเปล่าและเกิดความท้อถอยในการปฏิบัติสมาธิ ที่เป็นเช่นนี้เพราะจิตยังไม่เข้าสู่กระแสความสงบหรือยังเอาชนะนิวรณ์ไม่ได้ เมื่อฝึกมากๆ และทำต่อเนื่องกิเลสจึงจะเบาบางลงและค่อยๆ เปลี่ยนเป็นความสงบในที่สุด

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวเปรียบเทียบถึงงานก่อสร้างถาวรวัตถุกับการปฏิบัติกรรมฐาน ความว่า

“...เรื่องการก่อสร้างโน่นก่อสร้างนี้ของท่านเหล่านั้นก็ไม่เห็นในตำรับตำราอยู่ที่ตรงไหนป่าไหน เขาปลูกไหน มีแต่ท่านประกอบความเพียรเพื่อชำระกิเลส เพื่อฆ่ากิเลส ง่ายๆ ในที่นั้นๆ ท่านเดินจงกรม นั่งสมาธิภาวนาอยู่ในสถานที่นั้นๆ ซึ่งล้วนเป็นงานเพื่อถอดถอนกิเลส ตรงตามพระโอวาทของพระพุทธเจ้าที่ประทานไว้สำหรับพระจริงๆ นี้ควรจำควรระลึกเรื่องเหล่านี้เข้าสู่ใจของผู้ปฏิบัติเรา...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงหน้าที่ของพระสงฆ์ตามพระธรรมวินัยคือการปฏิบัติกรรมฐาน ไม่ใช่การก่อสร้างเหมือนงานสาธารณูปการของคณะสงฆ์ในปัจจุบันนี้ เพราะไม่มีสอนให้พระสงฆ์

ก่อสร้างในคัมภีร์ไหน งานหลักของพระสงฆ์คือการทำสมาธิเพียรทางจิตเพื่อละกิเลส เมื่อพระสงฆ์สามารถทำได้ ลาภและสักการะจะเกิดขึ้นเอง คือชาวบ้านจะมีความเคารพศรัทธาและมาทำบุญด้วย การก่อสร้างศาสนวัตถุทั้งหลายชาวบ้านจะสร้างถวายเองถ้าเขาศรัทธาและทำบุญด้วย ข้อสังเกตต่างๆ คือวัดกรรมฐานหลายแห่งจะมีศาสนวัตถุเจริญงอกงามกว่าวัดธรรมดาทั่วไป เพราะผู้มีฐานะมาทำบุญสร้างถวายวัด

4.3.6 ลักษณะคำสอนเรื่อง “นิมิต”

เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนดในการเจริญกรรมฐาน ภาพที่เป็นอารมณ์กรรมฐานมี 3 คือ 1) บริกรรมนิมิต นิมิตแห่งบริกรรม หรือนิมิตตระเตรียม ได้แก่ สิ่งที่เพ่ง หรือกำหนดนึกเป็นอารมณ์กรรมฐาน 2) อุกคหนิมิตนิมิตที่ใจเรี่ยน หรือนิมิตติดตาติดใจ ได้แก่ สิ่งที่เพ่งหรือนึกนั่นเองที่แม่นยำในใจ จนหลักตามองเห็น 3) ปฏิภาคนิมิต นิมิตเสมือน หรือนิมิตเทียบเคียง ได้แก่ อุกคหนิมิตนั้น เจนใจจนกลายเป็นภาพที่เกิดจากสัญญาเป็นของบริสุทธิ์ จะนึกขยายหรือย่อส่วนก็ได้ตามปรารถนา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

นิมิตที่ศึกษาในหัวข้อนี้มีลักษณะเป็น 2 อย่าง คือ นิมิตที่เกิดจากการทำสมาธิ และนิมิตที่เกิดขึ้นในความฝันและเป็นกลางบอกเหตุการณ์ในอนาคต คำสอนเกี่ยวกับนิมิตของพระปฏิบัติสายอีสานทั้ง 5 ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงกายนี้ว่าเป็นของไม่สะอาด เหมือนเสื้อผ้าที่สกปรกและไม่ได้ซัก ท่านให้พิจารณาเห็นความจริงของกายนี้ด้วยธรรมที่เหมาะสมกับจริตจนเกิดอุคคหนิमित ความว่า

“..ตั้งนี้จึงได้ความว่าร่างกายของเรานี้เป็นเรือนมูตร เรือนคูถ เป็นอสุภะ ของไม่งาม ปฏิกุศลน่าเกลียด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นถึงปานนี้ เมื่อชีวิตหาไม่แล้ว ยิ่งจะสกปรกหาอะไรเปรียบเทียบมิได้เลย เพราะฉะนั้นพระโยคาวจรเจ้าทั้งหลายจึงพิจารณาร่างกายอันนี้ให้ชำนิชำนาญด้วย โยนิโสมนสิการ ตั้งแต่ต้นมาทีเดียว คือขณะเมื่อเห็นไม่ทันชัดเจนก็พิจารณาส่วนใดส่วนหนึ่งแห่งกายอันเป็นที่สบายแก่จริตจนกระทั่งปรากฏเป็นอุคคหนิमित คือ ปรากฏส่วนแห่งร่างกายส่วนใดส่วนหนึ่งแล้วก็กำหนดส่วนนั้นให้มาก เจริญให้มาก ทำให้มาก...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงกายนี้เป็นของไม่สะอาด หมักหมมด้วยมูถ คูตร และของเสียอื่นๆ แต่ถูกปกปิดไว้ด้วยอวิชาหรือไตรลักษณ์ ผู้ไม่ได้ฝึกตนเห็นเป็นสิ่งสวยงามและหลงในกามราคะผู้ปฏิบัติต้องพิจารณาให้เห็นความจริงนี้โดยความเป็นของปฏิกุศลตามหลักกายคตาสติหรือมูลกัมมัฏฐาน เมื่อเพ่งปริกรรมนิमितบ่อยๆ อุคคหนิमितหรือนิमितติดตาก็จะเกิดขึ้นพร้อมอุปจารสมาธิ เมื่อปฏิภาคนิमितเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติสามารถกำหนดย่อหรือขยายส่วนนิमितได้ตามที่ต้องการ เมื่อการปฏิบัติก้าวหน้าโดยลำดับอย่างนี้ อปัณาสมาธิหรือสมาธิในฌานจะเกิดขึ้นต่อจากนั้น

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงนิमितที่แทรกเกิดขึ้นขณะจิตกำลังสงบ ความว่า

“...ในคืนวันหนึ่ง ท่านพระอาจารย์ฝั้นนั่งภาวนา พอจิตกำลังจะรวมสงบแวบออกไป ก็ปรากฏนิमितเห็นผู้หญิงสาวท้องมีครรภ์แก่คนหนึ่ง ปวดท้องจะคลอดบุตร ท่านจึงได้ ให้หญิงคนนั้นภาวนาท่องบริกรรมด้วยคาถาดังนี้ “โสทธิ คัมภัสสะ” (เป็นพระคาถาของพระองค์สิมมาลเถระอยู่ในบทสวดอังคสิมมาลปริตร) ตั้งนี้ หญิงนั้นก็คลอดอย่างง่ายดาย เป็นเด็กแล้วใหญ่โตร่างกายสมบูรณ์ ลูกขึ้นเดินออกวิ่งไปวิ่งมา ทำการทำงานได้อย่างน่าอัศจรรย์...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงนิमितประเภทกลางบอกความจริงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตกับพระอาจารย์ฝั้น โดยท่านนิमितเห็นหญิงท้องแก่ใกล้คลอด ท่านจึงให้บริกรรมคาถาคลอดง่าย ปรากฏว่าหญิงนั้นคลอดง่าย นิमितนั้นแสดงการเจริญเติบโตของเด็กโดยลำดับคือคลอดได้มานานและลูกขึ้นวิ่งและทำงานได้อย่างน่าอัศจรรย์ นิमितนี้แตกต่างจากนิमितที่เกิดการภาวนา เช่น อุคคหนิमित ปฏิภาคนิ

นิमित และไม่ใช่นิमितที่เป็นอุปสรรคของความสงบอันเป็นสภาวะหรือภาพลวงตาให้หลงยินดีว่าได้บรรลุมรรคผลนิพพาน แทรกเกิดขึ้นขณะจิตกำลังสงบ

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงการเพ่งธาตุในร่างกายจนเกิดปฏิภาคนิमित ความว่า

“...พิจารณาธาตุตั้งที่ว่ามานี้ บางคนเพ่งพิจารณาให้กายนี้เป็นธาตุทั้งหมด พอจิตรวมลงเห็นเป็นก้อนดินทั้งก้อนก็มี พิจารณาให้เห็นเป็นธาตุน้ำเลยกลายเป็นน้ำทั้งหมดก็มี พิจารณาธาตุไฟ ธาตุลมก็เหมือนกัน อาการเช่นนั้นเรียกว่า ปฏิภาคนิมนิต มันเกิดปฏิภาคนิมนิต อยู่ในพวงกมณ ก็คืออยู่ เป็นประโยชน์แก่ผู้ต้องการเช่นนั้น แต่เป็นประโยชน์ผู้ต้องการสมาธิเพียงเล็กน้อยเท่านั้น...”

(พระราชนิเวศธรรมจริยาจารย์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการเพ่งธาตุอย่างใดอย่างหนึ่งให้เห็นเป็นสิ่งปฏิภาคนิมนิต เช่น เพ่งผม (ธาตุดิน) จนเห็นผมที่แปรสภาพเป็นสิ่งปฏิภาคนิมนิตติดตา เรียกว่า ปฏิภาคนิมนิต สามารถย่อหรือขยายภาพนั้นได้ตามปรารถนา แม้ธาตุน้ำ ไฟ ลม นอกนั้นก็มียุทธวิธีการเพ่งลักษณะเดียวกันนี้ ผู้ปฏิบัติบางรูป/คนติดในนิมนิตติดตา แต่นิมนิตเป็นเพียงประสบการณ์ทางจิตก่อนการได้อัปนาสมาธิ คือออคคหนิมนิตจะเกิดพร้อมกับอูปจารสมาธิ ต่อจากนั้นอูปนาสมาธิจึงเกิดขึ้น

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงนิมนิตแปลกประหลาดเกี่ยวกับกามราคะที่เกิดขึ้นแก่ท่านก่อนการได้สมาธิ ความว่า

“...มีอยู่ครั้งหนึ่ง หลวงพ่อได้ทำการต่อสู้กับอารมณ์แห่งกามราคะอย่างหนัก คือหลังจากที่หลวงพ่อยืนภาวนาอยู่ได้สักพักหนึ่ง อยู่ๆ อารมณ์แห่งความปรารถนาแห่งชายก็พุ่งจัดขึ้นมาเฉยๆ ปรากฏมีภาพอวัยวะเพศหญิงลอยไปลอยมา ไม่ว่าท่านจะเดินจงกรม หรือนั่งสมาธิ ก็ไม่อาจลบภาพที่เห็นให้เลื่อนไปได้ ภาพนั้น ได้หลอกหลอนเวียนไปเวียนมา ทำราคะให้เกิดขึ้นอย่างหนัก จนหลวงพ่เองเกือบหมดความเข้มแข็งที่จะต่อสู้กับความรูสึกนี้ ท่านได้ฝืนอดกลั้นความต่างๆ ที่เกิดขึ้น ให้ดับลงด้วยความอดทน...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงนิมนิตติดตา หรือปฏิภาคนิมนิต ที่เป็นภาพอวัยวะเพศสตรีติดตา ท่านตลอดเวลา ไม่สามารถบังคับให้หายไป ผลของนิมนิตนั้นทำให้ท่านเกิดกามราคะ หรือองคชาติแข็งตัว ท่านไม่อาจเดินจงกรมในที่แจ้งได้ ต้องแอบหลบไปเดินจงกรมในที่มืดมิดบังไว้ นับว่าเป็นนิมนิตแปลกประหลาดที่ไม่ค่อยพบเห็นว่าจะเกิดแก่ใคร นิมนิตนี้ถือว่าเป็นบททดสอบความเข้มแข็งทางจิตของท่านเป็นอย่างดี กล่าวคือกิเลสจะรู้จักจิตของผู้ปฏิบัติเป็นอย่างดี เช่นเคยผูกพันกับเรื่องใด เรื่องนั้นจะ

ละได้ยาก ซึ่งพระอาจารย์ชาเคยมีประสบการณ์เรื่องความรักสมัยที่ท่านเป็นฆราวาส ท่านเกือบเอาชนะไม่ได้ ต้องใช้ความอดทนอย่างมากกว่านิมิตนั้นจะหายไป

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงนิมิตที่เป็นกลางบอกเหตุการณ์อันเป็นมงคลที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ความว่า

“...คืนหนึ่งมีเหตุการณ์โดยทางนิมิตภาวนาเกิดขึ้น ท่านตื่นจากจำวัด นั่งพิจารณาไปเล็กน้อย ปรากฏว่าจิตใจมีความประสงค์จะพักสงบมากกว่าจะพิจารณาธรรมทั้งหลายต่อไป ท่านเลยปล่อยให้จิตพักสงบ พอเริ่มปล่อยจิตก็เริ่มหยั่งลงสู่ความสงบอย่างละเอียดเต็มภูมิสมาธิและพักอยู่นานประมาณ 2 ชั่วโมง หลังจากนั้นก็ค่อยๆ ถอยออกมา แต่แทนที่จิตจะถอนออกมาสู่ปกติจิต เพราะมีกำลังจากการพักผ่อนทางสมาธิพอสมควรแล้ว แต่กลับถอยออกมาเพียงขั้นอุจารสมาธิ แล้วออกสู่เหตุการณ์ต่อเนื่องไปในเวลานั้นเลยที่เดียว...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงนิมิตที่เป็นกลางบอกเหตุฝ่ายดีที่เกิดขึ้นแก่ท่านทำนองเดียวกันกับที่เกิดขึ้นแก่พระอาจารย์ฝั้น ที่แตกต่างกันคือนิมิตนี้ไม่ได้เกิดขึ้นก่อนจิตสงบเหมือนกับที่เกิดขึ้นแก่พระอาจารย์ฝั้น แต่เกิดขึ้นหลังจากที่จิตกำลังถอนจากความสงบ หรืออัปนาสมาธิ อยู่ในขั้นอุจารสมาธิ ช่วงขณะที่นิมิตเกิดขึ้นภายในจิตสรุปได้ว่าเกิดตอนจิตได้อุจารสมาธิคือสมาธิใกล้สงบ โดยสามารถเกิดขึ้นได้ทั้งก่อนได้อัปนาสมาธิและถอยออกจากอัปนาสมาธิมาอยู่ขั้นอุจารสมาธิ กล่าวให้เข้าใจง่ายๆ คือเกิดขึ้นได้ทั้งก่อนสมาธิและหลังสมาธิ หรือก่อนได้สมาธิคืออนุลอม หลังถอนจากสมาธิคือปฏิโลม

4.3.7 ลักษณะคำสอนเรื่อง “ญาณ”

ญาณ คือ ความรู้ ปรีชาหยั่งรู้ ปรีชากำหนดรู้ ญาณ 3 หมวดหนึ่ง ได้แก่ 1) อดีตังสญาณ ญาณในสวนอดีต 2) อนาคตังสญาณ ญาณในส่วนอนาคต 3) ปัจจุบันนังสญาณ ญาณในส่วนปัจจุบัน อีกหมวดหนึ่ง ได้แก่ 1) สัจจญาณ หยั่งรู้อริยสัจจ์แต่ละอย่าง 2) กิจจญาณ หยั่งรู้กิจในอริยสัจจ์ 3) กตญาณ หยั่งรู้กิจอันได้ทำแล้วในอริยสัจจ์ อีกหมวดหนึ่ง ได้แก่ วิชา 3 (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561)

พระพุทธโฆษาจารย์ได้รวบรวมคำสอนเรื่องญาณจากคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคแสดงไว้ 16 ชั้น (สมเด็จพระพุทธอุทตฺต (อาจ อาสภมหาเถร และคณะ) แปล, 2554) ได้แก่ 1) นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณกำหนดแยกนามรูป 2) ปัจจัยปริคคหญาณ ญาณกำหนดปัจจัยแห่งนามรูป 3) สัมมสนญาณ ญาณพิจารณารูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ 4) อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นความเกิดและดับแห่งรูปนาม 5) ภัคคานุปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นเฉพาะความดับแห่งสังขาร 6) ภย

ตูปัญฐานญาณ ญาณมองเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว 7) อาทิวานุปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นโทษของสังขาร 8) นิพพิทานุปัสสนาญาณ ญาณตามเห็นสังขารด้วยความหน่าย 9) มุจจิตุกัมยตาญาณ ญาณหยั่งรู้สังขารแล้วต้องการจะพ้นไปจากสังขารนั้น 10) ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ ญาณพิจารณาทบทวนเพื่อหาทางละสังขาร 11) สังขารุเพกขาญาณ ญาณที่ดำเนินไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร 12) สัจจานุโลมิกญาณ ญาณเป็นไปโดยสมควรแก่การรู้อย่างแท้จริง 13) โคตรภูญาณ ญาณข้ามพ้นความเป็นปุถุชน 14) มัคคคญาณ ญาณในอริยมรรค 15) ผลญาณ ญาณในอริยผล 16) ปัจจเวกขณญาณ ญาณพิจารณาทบทวนมรรคผลที่ได้บรรลุแล้ว ญาณ 16 นี้บาลีเรียกว่า โสฬสญาณ เฉพาะลำดับที่ 4-12 เป็นวิปัสสนาญาณ หรือญาณ 9 คำสอนเรื่องญาณของพระปฏิบัติสายอีสาน ดังนี้

การพิจารณาอริยสัจ 4 ของพระอาจารย์เสาร์จนเกิดนิพพิทาและญาณโดยลำดับความว่า

“...อยู่มาวันหนึ่ง ท่านอาจารย์เสาร์ได้ไปนั่งอยู่ในที่สงัดเฉพาะรูปเดียว เริ่มด้วยการพิจารณาถึงอริยสัจโดยอุบายอย่างหนึ่ง คือการพิจารณากายจนขัดแย้งประจักษ์ เกิดนิพพิทาญาณ ความเบื่อหน่ายนั้น และท่านก็เริ่มดำเนินจิต เจริญให้มาก กระทบให้มาก จนเป็นญาณสามารถทวนกระแสมาถึงที่ตั้งของจิตได้ และวันนั้นท่านก็ตัดเสียซึ่งความสงสัยได้อย่างเด็ดขาด เมื่อได้รับการอธิบายจากท่านอาจารย์มั่นซ้ำอีกว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ควรจะเจริญให้มากจนกว่าจะออกพรรษา ท่านก็ทราบชัดถึงความเป็นจริงทุกประการ ท่านก็บอกแก่ท่านอาจารย์มั่นว่า เราได้เลิกการปรารถนาพระปัจเจกโพธิ์แล้ว และเราก็ได้เห็นธรรมจริงแล้ว...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอาจารย์เสาร์เจริญกรรมฐานโดยพิจารณาอริยสัจจนเห็นแจ้งทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ จิตเกิดความเบื่อหน่ายสังขารและเกิดญาณรู้ความดับทุกข์ ซึ่งญาณในวิปัสสนานี้สามารถทวนกระแสกิเลสเข้าถึงที่ตั้งของจิต หรือฐิติจิต พบความรู้สึก ไม่มี ความสงสัยและหลงอีกต่อไป กิจของท่านต่อไปคือประคองกายสังขารรอวันเข้าถึงอนุภาติเสสนิพพานคือดับดับกายสังขารและจิตสังขารอันเป็นการดับสังขารอย่างสิ้นเชิง กิจของท่านในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ไม่ได้โดดเด่นเหมือนพระอาจารย์มั่น เพราะท่านมีอุปนิสัยรักสงบและปลุกวิเวกคนเดียว ซึ่งเป็นความตั้งใจเพื่อเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าของท่าน

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงลักษณะของปัญญาว่าเป็นความรู้สังขารทั้งที่เป็นกายและจิต หรืออารมณ์ที่เกิดกับจิต ความว่า

“...ปัญญามีใช่คำพูดนั้นๆ นี้ๆ คือเป็นผู้มีความรอบรู้รอบในกองสังขาร รู้จักในสังขาร กายสังขาร จิตตสังขาร สังขารความปรุงแต่ง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2540)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงปัญญาว่าเป็นความรู้สังขารทั้งที่เป็นกายและจิต หรือรูปและนาม รู้กายสังขารคือรู้ว่าเป็นเพียงธาตุ เป็นสิ่งปฏิภูล เป็นที่อาศัยของจิตและเกี่ยวข้องกับจิต ไม่มีความจริง ยั่งยืน มีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปตามเหตุปัจจัย รู้จิตคือรู้ว่าจิตเมื่อสัมผัสอารมณ์แล้วเกิดความรู้สึก เป็นสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ จำอารมณ์ ถูกปรุงแต่ง และรู้แจ้งอารมณ์ ความทุกข์เกิดขึ้นในจิตเพราะความ ยึดมั่นในสิ่งที่ปรุงถูกแต่งนั้น ความรู้ในระดับญาณมีระดับตามขั้นของญาณที่เกิดขึ้นตามความก้าวหน้า ของปัญญา เช่น รู้ว่ารูปนามมีลักษณะแตกต่างกัน เป็นสิ่งน่ากลัว เมื่อรู้แล้วอยากพ้นไปจากรูปนามนั้น คิด หาทางที่จะพ้นไป รู้ว่าธรรมใดเป็นทางที่ถูกต้องหรือไม่ใช่ทาง เป็นต้น

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงการฝึกจิตที่อาศัยไตรลักษณ์เป็นเครื่องมือและอริยสัจ 4 เป็น ความว่า

“...จิตที่เข้าถึงอันหนึ่งที่ทำให้ได้ตรัสรู้นี้เป็นจิตที่ได้ทำการฝึกอบรมดีแล้ว จน สามารถค้นคว้าให้เห็นที่เกิดดับของสรรพกิเลสทั้งหลาย อันมีนิวรณ์ธรรมเป็นต้น พร้อมด้วยวิธีที่จะละแล้วก็ได้ด้วย อันมีพระไตรลักษณ์ญาณเป็นเครื่องมือ มีอริยสัจ ธรรมทั้ง 4 เป็นมาตรฐาน โดยย่อหมายความว่า จิตทำกิจในอริยสัจ 4 ให้สำเร็จสมบูรณ์ แล้วจึงรวมลงมาตรัสรู้ในขณะจิตอันหนึ่ง...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการฝึกจิต อบรมจิตเพื่อละกิเลส ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยการ พิจารณาไตรลักษณ์ เพราะไตรลักษณ์อันประกอบด้วยความรู้สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มี ตัวตน จะทำให้ละความเห็นผิดเห็นว่าเที่ยง เป็นทุกข์ มีตัวตนที่ถูกอวิชชาทำให้หลงนี้ เกณฑ์ตัดสินว่า ปฏิบัติได้ผลขั้นรู้แจ้งไตรลักษณ์แล้วคือนิโรธอันเป็นภาวะที่ดับทุกข์ได้สิ้นเชิง เมื่อเข้าถึงแล้วจิตจะไม่มี เศร้าโศก ปราศจากความเศร้าหมอง และมีความเกษม ส่วนอริยสัจข้ออื่นเป็นกิจที่ต้องทำเพื่อเข้าถึง นิโรธคือ ทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ (สัจฉิกาทัพพี) สมุทัยเป็นสิ่งที่ควรละ (ปหัตตัพพี) และมรรคเป็น สิ่งที่ควรเจริญ (ภาเวตตัพพี) เมื่อทำกิจเหล่านี้ให้สมบูรณ์แล้วคือกำหนดรู้ทุกข์ได้แล้ว (ปริญญาตี) สมุทัย ละได้แล้ว (ปหีน) มรรคเจริญแล้ว (ภาวัต) จิตก็เข้าถึงความดับทุกข์อย่างสิ้นเชิง (สัจฉิกัต)

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงระดับของปัญญาที่เป็นวิปัสสนา ความว่า

“...อาการที่พิจารณาออกจากความสงบเหล่านี้ แหละเรียกว่าปัญญา เป็น วิปัสสนา ไม่ได้แตงมันหรือวิปัสสนานี้ถ้ามีปัญญามันเป็นของมันเองไม่ต้องไปตั้งชื่อถ้า มัน รู้แจ้งน้อยก็เรียกว่าวิปัสสนาน้อยถ้ามันรู้ถึงขนาดหนึ่งก็เรียกว่าวิปัสสนากลาง ถ้ามันรู้ ตามความเป็นจริงก็เรียกว่า วิปัสสนาถึงที่สุด เรื่องวิปัสสนานี้เอาตามาเรียกปัญญา...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้พระอาจารย์ชาเรียกสภาวะที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติในระดับที่สูงกว่า ความสงบว่าหมายถึงปัญญาหรือวิปัสสนา ท่านไม่ได้เรียกว่าญาณ แต่เรียกว่า ปัญญา บางครั้งก็เรียกว่า วิปัสสนา ซึ่งมีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน และดูเหมือนว่าท่านไม่อยากจะจัดประเภท แต่เรียกตามอาการที่ปรากฏ ปัญญาระดับวิปัสสนามี 3 ระดับ ได้แก่ 1) รู้แจ้งน้อย เรียกว่า วิปัสสนาน้อย 2) รู้แจ้งระดับกลาง เรียกว่า วิปัสสนากลาง 3) รู้แจ้งตามเป็นจริง เรียกว่า วิปัสสนาถึงที่สุด

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงลักษณะของญาณที่ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ความว่า

“...เอ้า ให้ฝึก จิตเป็นสิ่งที่ฝึกได้แท้ๆ ด้วยสติปัญญา และสติปัญญานี้แลจะพาให้เห็นความจริง ญาณ อุทปาติ นั้นละเอียดเข้าไป ปญญา อุทปาติ อาโลโก อุทปาติ ญาณ นั้นละเอียดยิ่งกว่าปัญญาเข้าไปอีก ท่านกล่าวไว้แล้วใน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แต่ก่อนเราก็ไม่ได้พิจารณา ทุกวันนี้มันอดไม่ได้นะ อ่านไปตรองไป อาโลโก อุทปาติ ไม่มีปิดบังลึกลับ เปิดเผยหมด ความสว่างกระจ่างแจ้งด้วยจักขุ ด้วยญาณ ด้วยปัญญา รวมตัวลงแล้วเป็น อาโลโก อุทปาติ นี้ละภาคปฏิบัติ ภาคความจริงเป็นอย่างนั้น รวมตัวแล้วกระจ่างไปหมด...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงสติและปัญญาว่าทำให้เข้าถึงญาณ ดังที่ปรากฏในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า “อุทปาติ ญาณ อุทปาติ ปญญา อุทปาติ วิชชา อุทปาติ อาโลโกโก” ญาณ คือความรู้ระดับสูงที่ทำให้ลายอวิชชาอันเป็นม่านหมอกปิดบังความรู้จริงอยู่นั้นลงได้อย่างราบคาบ เมื่อกิเลสถูกกำจัดแล้วจิตจะสภาพเป็นความรู้แจ้ง (วิชชา) และสว่าง (อาโลโกโก) ทางตลอดสังขารทั้งหมด ไม่มีอะไรปิดกั้นหรือหลบซ่อนภายในจิตใจได้อีกต่อไป

4.3.8 ลักษณะคำสอนเรื่อง “ความปล่อยวาง”

ความปล่อยวาง คือปล่อยวางจากความยึดมั่นถือมั่นในสังขารว่าเที่ยง เป็นสุข และมีตัวตน ความปล่อยวางจึงหมายถึงสภาวะที่สิ้นกิเลสหรือนิพพานนั่นเอง ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงจะนิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้องความปล่อยวาง ได้แก่ วิมุตติและนิพพาน ดังนี้

นิพพาน คือสภาวะธรรมที่พ้นจากตัณหา มีรูปวิเคราะหว่า (1) วานสงฆาตย ตณฺหาเยนิขนตตตฺตา นิพฺพาทิ นิพฺพาน แปลว่า สภาวะที่ดับสนิทเพราะหลุดพ้นจากตัณหาที่เรียกว่า วานะ (2) เอตฺน ราคะคิอาทิกอติ นิพฺพาน แปลว่า ธรรมเครื่องดับไฟคือราคะเป็นต้น (โทสะ โมหะ) (โมคคัลลานเถระ, 2550)

วิมุตติ คือความหลุดพ้น ความพ้นจากกิเลสมิ 5 อย่างคือ 1) ตทังควิมุตติ พ้นด้วยธรรมคู่ปรับหรือพ้นชั่วคราว 2) วิกขัมภณวิมุตติ พ้นด้วยข่มหรือสะกดไว้ 3) สมฺจุเจทวิมุตติ พ้นด้วยตัดขาด

4) ปฏิบัติสัทธรรมวิมุติ พันด้วยสงบ 5) นิสรณวิมุติ พันด้วยออกไป 2 อย่างแรก เป็นโลกียวิมุติ 3 อย่างหลังเป็น โลกุตตรวิมุติ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561) นิพพาน คือการดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นโลกุตตรธรรม และเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2561: 183)

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงลักษณะจิตที่ละกิเลสได้แล้วของพระอรหันต์ว่าไม่มีความห่วงหวั่นที่กำลังแตกดับ ความว่า

“...ส่วนท่านที่สิ้นกิเลสภายในใจโดยสิ้นเชิงแล้วเป็นความดับสนิทอยู่ตลอดเวลา ทั้งที่ขันธยังคงตัวอยู่ (ยังมีชีวิตอยู่) ท่านเหล่านี้แลเป็นผู้ควรได้รับคำว่านิพพาน โดยเฉพาะ ไม่มีทางเป็นอย่างอื่น ขณะจะดับขันธก็ได้มีความกังวลห่วงใยกับสิ่งใดๆ แม้กระทั่งขันธที่กำลังจะแตกหลายในขณะนั้นอยู่แล้ว ทั้งนี้เพราะใจท่านหมดคำว่า “ห่วง” และ “หวง” ทั้งภาษาภายนอกและภายใน ทั้งใกล้ทั้งไกลโดยตลอดทั่วถึง...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทฺตโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงจิตของพระอรหันต์ว่าไม่มีความห่วงหรือกังวลต่อชีวิต เพราะความห่วง ความกังวล ความอาลัยเป็นกิเลส ซึ่งเป็นจิตของผู้ยังไม่สิ้นกิเลส แต่พระอรหันต์หมดสิ้นกิเลสแล้วจึงไม่มีความห่วงใดๆ ทั้งสิ้น เพราะมีปัญญาญาณเข้าใจความเป็นจริงหลักไตรลักษณ์ การเข้าใจสิ่งนั้นๆ โดยความแจ่มแจ้งภายในทำให้จิตเปลี่ยนความรู้สึกเดิมที่ยึดมั่นไว้นั้นเป็นความรู้สึกใหม่ที่ไม่มีความยึดมั่นอะไรๆ ภายในจิตใจอีกต่อไป

พระอาจารย์ฝั้นได้แก้ความเห็นผิดของพระรูปหนึ่งเกี่ยวกับการบรรลุนิพพานของตนเอง ความว่า

“...เมื่อลงมาจากธรรมาสน์ เข้ามากราบท่านพระอาจารย์ฝั้น ท่านพระอาจารย์ฝั้นจึงถามขึ้นว่า “พระนิพพานเป็นอย่างไร” เธอตอบว่า “เป็นธรรมชาติสุญ” ท่านพระอาจารย์ฝั้นจึงเอามือชี้ที่พื้นว่า “สุญแบบนี้หรือ” ท่านทำมือเป็นวงกลมชี้ที่พื้นเหมือนเลขศูนย์ แล้วท่านก็หันหน้ามา จ้องที่หน้าพระรูปนั้นว่า “ศูนย์แบบนี้หรือ เพิ่งดูดูให้ดีๆ สิ ดูให้ลึกๆ ตา พอพระรูปนั้นจ้องที่ศูนย์นั้น เธอก็ตอบขึ้นว่า “ผมยอมแล้วท่านอาจารย์ ผมเป็นคนหลง ผมเป็นวิปัสสนุ กราบขอบพระคุณท่านอาจารย์มากที่เมตตา ดึงออกมาจากความหลงมกมาย...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระรูปหนึ่งสำคัญผิดว่าตนเองได้บรรลุนิพพานและเธอก็ขึ้นเทศน์เรื่องพระนิพพาน หลังจากทีลงจากธรรมาสน์แล้วมัน หรือฝั้น หรือสันนิษฐานว่ารู้วาระจิตของ

พระรูปนั้นถามว่าลักษณะของพระนิพพาน ซึ่งพระรูปนั้นตอบตามความเข้าใจว่าเป็นธรรมชาติสูญ พระอาจารย์ฝันจึงสอนให้ละความเห็นผิดนั้นเชิงสัญลักษณ์โดยใช้มือขีดพื้นดินเป็นเลขศูนย์แล้วถามว่า สูญแบบนี้หรือ พระรูปนั้นจึงรู้ตัวและยอมรับว่าตนเกิดวิปัสสนูปกิเลส ประเด็นน่าสนใจในกรณีนี้คือ ความหมายและลักษณะของพระนิพพาน คือว่า สูญ ไม่ได้หมายถึงสูญแบบที่ชนะของสูญวาทคือเมื่อชีวิตดับแล้วก็สูญสิ้น ไม่มีเกิดอีกต่อไป แต่เป็นศูนย์แบบว่างเปล่าจากความยึดมั่นว่าเป็นอัตตา หรือ ศูนย์เพราะไม่ได้ดำรงอยู่เป็นเอกเทศเฉพาะตน แต่มีความเกี่ยวข้องกับเหตุปัจจัยอื่นๆ ตามหลักปฏิจจสมุปบาท

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงการเห็นที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ความว่า
 “...เราพากันมาฟังเทศน์ฟังธรรม มีอะไรบ้างที่เห็น เห็นพอกลางๆ บ้างไหม ชัดเจน ในใจของเราบ้างไหม ให้ส่องเข้าภายใน เมื่อรู้แจ้งเห็นในใจของตนอย่างอธิบายมานี้แล้ว จงพากันรักษาความสงบ อบรมสมาธิอันนั้นไว้ให้แน่นหนา แล้วจงใช้ปัญญาที่เกิดจากอัน นั้นแหละอย่าไปเห็นอื่นเลย เห็นเทพบุตรเทวดาอินทร์พรหม เห็นสวรรค์นิพพาน อย่าไป เห็นมันเลย ของพรรคนั้นไม่ใช่ตัวของเรา เราเห็นแต่ตัวของเราอย่างที่อธิบายให้ฟังนี้ ชัดเจนแล้วรักษาอันนั้นไว้...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2548)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงการเห็นที่ถูกต้องว่าหมายถึงการเห็นใจของตนเอง คือเห็นใจที่เป็นปัจจุบันนั้น เห็นอย่างมีสติ ไม่คิดเรื่องอดีตและอนาคต เพราะจะทำให้ไม่ให้เป็นปัจจุบัน เมื่อมีสติเห็น อย่างนี้ใจจะสงบ เห็นอย่างนี้จึงเป็นการเห็นที่ถูกต้องคือเป็นสัมมาทิฏฐิเพราะเป็นไปตามหลักการเห็น อริยสัจ 4 ส่วนการเห็นอื่นๆ ที่หลอกให้จิตยินดีนั้นเป็นการเห็นที่ไม่ถูกต้อง เช่น นิमितเทวดา เห็น สวรรค์ นิพพาน การเห็นเหล่านี้เป็นมายาและเป็นอุปสรรคกั้นการเข้าถึงความสงบ เป็นเพียงบท ทดสอบก่อนการได้สมาธิและปัญญา

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงธรรมชาติของพระนิพพานว่าปราศจากลักษณะรูปร่าง ความ
 ว่า

“...ฉะนั้นพระนิพพานท่านจึงว่าไม่มีสีสังวรณะสีเขียวสีแดงสีด่าอะไรไม่มีเรื่องสี เขียวสีด่าอะไรต่างๆ เป็นเรื่องสมมติเป็นเรื่องบัญญัติในโลกีย์เมื่อพ้นจากสิ่งเหล่านี้ไปแล้ว ไม่มีเรื่องเหล่านี้ตามไปถึงดังนั้นจึงกล่าวว่าสิ่งนั้นเป็นโลกุตตระ ธรรมะอันนั้นท่านจึงว่า เป็นปัจจัตตังอันผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะเจ้าของประกาศไม่ได้ มีแต่ให้อุบายผู้ที่เข้าไปถึงแล้วก็แล้ว จะเอาสมมุติบัญญัติมาพูดไม่ได้มันหมด มันหมดสิ้น...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระนิพพานว่าไม่มีลักษณะรูปร่างอะไรทั้งนั้น เพราะจิตที่เข้าถึงการดับกิเลสเน้นเป็นจิตที่ละความยึดมั่นทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าตัดหรือกั้นโดยไม่รับรู้อารมณ์ใดๆ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ยังทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ตามปกติ แต่ไม่มีความถือมั่น เป็นเพียงการทำหน้าที่ของชั้น 5 เท่านั้น เมื่อไม่มีความถือมั่นจิตจึงโล่ง ว่าง เกษม หรือที่เรียกว่ากันเป็นสุขอย่างยิ่ง สุขที่ไม่มีอามิสหรือถูกปรุงแต่งให้สุขแบบโลกียะ

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงการทำหน้าที่ของจิตที่หลุดพ้นแล้ว ความว่า

“...พระนิพพาน ถ้าจะพูดถึงความดับทุกข์ก็ดับสนิท ไม่มีทุกข์เจือปน พูดถึงสุขก็สุขล้วน ๆ ไม่มีชั่วสารแกลบราก็ทุกข์เจือปน ไม่มีสมมุติใดๆ เข้าถึง แม้ท่านได้อนุภาติเสสนิพพานแล้ว ถึงจะมี อายตนะภายในคือตา หู เป็นต้น เป็นบันไดสำหรับรับแขกคืออารมณ์ภายนอก ซึ่งเกิดจากอายตนะภายนอกคือ รูป เสียง เป็นต้นอยู่ บรรดาแขกคืออารมณ์นั้น ๆ ก็ไม่สามารถจะยังจิตนิพพานของท่านให้หวั่นไหวตามได้ แขกคงเป็นแขกเจ้าถิ่นคงเป็นเจ้าถิ่นอยู่ตามเดิม ไม่ระคนกัน ซึ่งพอที่จะให้หลงตาม...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงธรรมชาติของจิตที่หลุดพ้นแล้วว่าไม่มีการยึดมั่นในอารมณ์ทั้งหลายเหมือนกับจิตที่ยังไม่หลุดพ้น อารมณ์ยังปรากฏให้ชั้นของพระอรหันต์รับรู้เหมือนคนทั่วไป แต่จิตของท่านเป็นดังสะพานให้คนเดินผ่าน เป็นแต่เพียงมองดูด้วยความรู้และปราศจากการปรุงแต่ง เพราะเป็นสภาวะคนละระดับคือโลกียะและโลกุตตระ ไม่มีเชื้อให้เกี่ยวข้องสัมพันธ์ในลักษณะทำให้เศร้าหมองได้อีกต่อไป รูปชั้น 5 เท่านั้นที่พระอรหันต์เหมือนกับปุถุชน ความเป็นพระอรหันต์ที่แท้จริงคือใจที่เหนือวิสัยโลกแล้ว

สารัตถธรรมเกี่ยวกับกรรมฐานสรุปได้ดังนี้ จุดประสงค์คือหลักการและวิธีปฏิบัติเพื่อควบคุมขัดเกลาจิตใจให้เบาบาง ส่งเสริมการทำสมาธิเพียรทางจิต และทำให้มีความมักน้อยสันโดษ จิตมีลักษณะพยุศ ฝึกได้ยาก เพราะคุ้นเคยกับการเล่นไปตามอารมณ์ที่ตนปรารถนาหรือตกอยู่ในอำนาจของกิเลสตนเอง กิเลสอาศัยจิตเกิดขึ้นและทำจิตให้เป็นทุกข์ จิตที่ฝึกได้เป็นจิตที่นำสุขมาให้ การอยู่ในสถานที่สงบ วิเวก ส่งเสริมจิตให้เกิดความสงบ จริตคืออุปนิสัย การปฏิบัติธรรม การปฏิบัติธรรมต้องเลือกให้เหมาะสมกับจริตของตนจึงจะมีความก้าวหน้า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมตามจริตของผู้ฟัง สถานที่สงบส่งเสริมให้ทำความเพียรได้ดี การเดินจงกรมเป็นการได้ปรับเปลี่ยนอริยาบทและเป็นอุบายแก้ง่วงได้

จากข้างต้นสารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระปฏิบัติสายอีสาน จำแนกเป็น 3 สารัตถธรรม ได้แก่ 1) เรื่องกุศล 2) เรื่องสภาวะธรรม 3) เรื่องกรรมฐาน ซึ่งในลำดับต่อไปผู้วิจัยจะนำเสนอบทที่ 5 กลวิธีทางภาษา

บทที่ 5

การสื่อสารสารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

การสื่อสารสารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน เป็นการศึกษาทวิวิธีทางภาษา ในการใช้ภาษาสื่อสารสารัตถธรรมของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสงฆ์ 5 รูป ได้แก่ หนังสือธรรมะของพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี พระอาจารย์ชา สุภทฺโท และพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมฺปนฺโนซึ่งในบทนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นการศึกษาไว้ 4 ประเด็น คือ 1.ศึกษาทวิวิธีการใช้คำ 2.ศึกษาทวิวิธี การใช้ประโยค 3.ศึกษาทวิวิธี การเรียบเรียงความ และ 4. การสื่อสารสารัตถธรรมโดยการเล่าเรื่อง ซึ่งผล การศึกษามีรายละเอียดดังนี้

5.1 การสื่อสารสารัตถธรรมโดยทวิวิธี การใช้คำ

การใช้คำ หมายถึง การสื่อสารระดับคำศัพท์เพื่อใช้สื่อความหมายในคำสอนของพระสายปฏิบัติอีสานเพื่อสื่อความคิด การปฏิบัติในการถ่ายทอดคำสอนของพระสายปฏิบัติอีสาน โดยการใช้ คำแบ่งเป็น 5 ประเภท ได้แก่ การใช้คำแสดงเจตนาสอน การใช้คำแสดงกิจวัตรของพระสงฆ์และคำ บอกรุณสมบัติของพระสงฆ์ และ การใช้คำแสดงการปฏิบัติธรรมและความคิดเห็นทางพุทธศาสนา การ ใช้คำแสดงความรู้สึก การใช้คำอุปมาอุปไมย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

5.1.1 การใช้คำแสดงเจตนาสอน

การใช้คำแสดงเจตนาสอน หมายถึง การใช้ภาษาถ่ายทอดความคิด ประสบการณ์ เกี่ยวกับการศึกษาหลักธรรม การปฏิบัติธรรม วินัยการอยู่ร่วมกัน ตลอดจนวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ และฆราวาสเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานมีการใช้คำแสดง เจตนาสอน 3 วิธีกร ดังนี้ การใช้คำเดี่ยวเพื่อแสดงเจตนาสอน การใช้คำซ้อนเพื่อแสดงเจตนาสอน การใช้คำศัพท์สื่อความหมายกิจกรรมการเรียนการสอน

1) การใช้คำเดี่ยวเพื่อแสดงเจตนาสอน

การใช้คำเดี่ยวเพื่อแสดงเจตนาสอน หมายถึง การใช้คำนาม นามวลี เพื่อสื่อ ความหมายการถ่ายทอดแนวทางปฏิบัติธรรม ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม เช่น สอน บอกรุณ อธิบาย เทศน์ จากการศึกษาหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม พบทั้งสิ้น 5 คำ คือ กล่าว สอน บอกรุณ อธิบาย เทศน์ จาก ตัวอย่างดังนี้

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ศาสนาสอนให้คนทำ ไม่ใช่สอนให้คนพูด สอนแล้วเอาไปพูดไปคุย ไม่ใช่อย่างนั้น ให้ทำ ทำมากก็ทำ ทำน้อยก็ทำ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “สอน” เพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญด้านการสอนศาสนา คือ สอนให้ปฏิบัติ แต่ไม่ได้เน้นให้ผู้ปฏิบัติพูดมากกว่าทำ แต่ให้ปฏิบัติธรรมมากกว่าพูด

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ด้วยเหตุนี้ ธรรมท่านจึงสอนให้คนมีใจกว้างขวางด้วยเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย อย่างน้อยก็เพื่อสมานความสนิทชิดชอบต่อกัน ยิ่งกว่านั้นมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายรักชอบ ให้ความเคารพนับถือ ไม่เป็นภัยต่อผู้ใด...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “สอน” เพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญด้านเมตตาที่ผู้คนและสัตว์ เป็นที่น่าสังเกตว่าข้อความนี้ใช้คำเชื่อมสัมพันธ์สารต้นประโยคโดยใช้โครงสร้างประโยคเหตุผล และมีการเพิ่มน้ำหนักของข้อความนี้ โดยใช้คำเชื่อมสัมพันธ์สารยิ่งกว่านั้นเพิ่มเติมประเด็นความเคารพ

พระอาจารย์พินใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ความเจริญเล่าพวกเราต้องการใหม่ ถ้าพวกเราปรารถนาต้องการความเจริญแล้ว ให้พากันดับไฟเสีย ด้วยการพิจารณามูลกรรมฐาน ใด ๆ บวชเข้ามา อุปัชฌาย์ได้สอนแล้วทุกคนไม่ใช่หรือ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตโจ หน่ง ให้พิจารณา มูลฐานกรรมฐานทั้ง 5 อย่างนี้ โดยอนุโลมปฏิโลม ให้เห็นตามความเป็นจริง ซึ่งมันเป็นของปฏิกุศลตั้งแต่ไหนแต่ไรมา...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “สอน” เพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญด้านการพิจารณากรรมฐานที่มีการกล่าวอ้างถึงพระอุปัชฌาย์ทำหน้าที่ผู้สอนการพิจารณากรรมฐาน เป็นที่น่าสังเกตว่าข้อความนี้ใช้คำถามเชิงวาทศิลป์ต้นประโยคเพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารได้คิด

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...กรรมฐานที่เลื๋อท่านไม่ได้เน้น ไม่ได้ให้ความสำคัญแต่หลัก พุทโธ ท่านสอนศิษย์เรื่อยมา คือ พุท หายใจเข้า โธ หายใจออก พระสายหลวงปู่มั่น ล้วนยึดหลักพุทโธทั้งนั้น...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2540)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “สอน” เพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญด้านคำบริกรรมที่ใช้ในการปฏิบัติธรรม โดยมีการอ้างถึงพระสายพระอาจารย์มั่นที่ใช้คำบริกรรมพุทโธ พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านสอนให้เจริญสุภกรรมฐาน ซึ่งมี 10 อย่าง คือการพิจารณาซากศพที่อยู่ ในสภาพต่าง ๆ ตั้งแต่ซากศพเนาฟองขึ้นอืด จนกระทั่งเหลือแต่กระดูก อย่างวิธีเจริญสุภชาข้อแรก คือพิจารณาซากศพที่เนาฟองขึ้นอืด ท่านบอกให้อยู่เหนือ ถ้าทางข้างเหมือนลมมีรื้อวและหนามกั้นอยู่ หรือมีโคลนตมเป็นต้น ก็พึงหรือมือปิดจมูกไป...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2540)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “สอน” เพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญเรื่องสุภกรรมฐาน เป็นที่น่าสังเกตว่าข้อความนี้มีวิธีการขยายความใช้คำว่า คือ เพื่อให้รายละเอียดของข้อความสาระสำคัญสุภกรรมฐาน

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านเทศนาว่า กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นไป กลางคืนนั้นมันกรุ่มอยู่ มันยังไม่ออกเป็นไฟ มันกรุ่มอยู่อย่างนั้น แต่เวลากลางวันแล้วแดงโร้หมดเลย มันตรงคำพูดของท่าน กลางคืนนะคิดนึก นอนหลับแล้วยังคิดนึกอยู่ มันจึงต้องเดือดร้อนเป็นทุกข์ ด้วยเหตุนี้แหละเพราะพระองค์ทรงสอนให้เรากระทำภาวนา...”

(พระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสี), 2548)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “เทศนา” และ “สอน” เพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญเรื่องการปฏิบัติธรรมตามแนวทางของพระพุทธเจ้า เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้สงสารใช้โครงสร้างประโยคเหตุผล และปิดท้ายว่าด้วยวิธีการอ้างถึงว่าพระพุทธเจ้าให้ภาวนา

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อาตมาเคยลำบากมาแล้วเป็นอาจารย์มาหลายปีตั้งต้นสอนจริงๆ จังๆ มาประมาณเกือบ 30 ปีขณะนี้วัดสาขาน้อยใหญ่ที่ขึ้นต่อวัดหนองป่าพงประมาณ 40 แห่งแล้วแต่ก็รู้สึกว่ามีลูกศิษย์สอนยากสอนลำบากเหลือเกินบางคนก็รู้แล้วไม่เอาใจใส่ บางคนไม่รู้ก็ไม่เอาใจใส่...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “สอน” เพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญเรื่องการเล่าประสบการณ์การสอนธรรมะของพระอาจารย์ชา มีรายละเอียดจำนวนปีที่สอน วัดสาขา ความรู้สึกที่มีต่อการจัดการเรียนการสอน

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...มีผู้หญิงคนหนึ่งซึ่งเราก็นับถือเขาว่าเป็นผู้มีจิตศรัทธาและเขาก็มีอายุมากพอควรเราได้หัดให้เขาอบรมภาวนาตามวิธีของเราได้เคยอบรมคนอื่น ๆ มาแล้ว...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวិศิษฐ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “อบรม” เพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญเรื่องการภาวนาของผู้หญิงคนหนึ่งที่พระอาจารย์ชาได้สอนการภาวนา

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อธิบายธรรมะให้ญาติโยมและถวายอาจารย์ถ้าหากว่าผิดพลาดประการใดขออภัยด้วยแต่อย่าเพิ่งเข้าใจว่าฉันผิดมันถูก สั่งไว้ก่อนให้รู้จักผิดรู้จักถูก...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “อธิบาย” และ “สั่ง” เพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญเรื่องการถ่ายทอดธรรมะว่าหากมีข้อผิดพลาดก็ขอโทษผู้รับสาร

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ครั้งนี้ก็เป็นการเปิดเผยตัวของท่านอาจารย์มั่น อีกครั้งหนึ่ง หลังจากท่านได้ปลื้มตัวอยู่ในถ้ำภูเขาค้อร้อนเพื่อสมณธรรมอยู่เชียงใหม่ เชียงรายเป็นเวลาถึง 12 ปี ที่ได้กล่าวว่าท่านได้เปิดเผยตัวนั้นก็คือ ท่านจำพรรษาอยู่ใกล้บ้านและเปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรทั้งหลายเข้าศึกษาและปฏิบัติอยู่กับท่านได้ และท่าน**อบรมและให้โอวาทแนะนำ** และแก้ไขปฏิบัติต่าง ๆ ทั้งภายนอกและภายในให้อย่างไม่อั้น เป็นเหตุให้พระภิกษุสามเณรผู้สนใจในการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ ได้ทราบข่าวอันเป็นมงคลนี้อย่างรวดเร็ว พระเล็กลงน้อย และพระเถรานุเถระจึงหลั่งไหลกันเข้ามามอบตัวเป็นศิษย์เป็นอันมาก...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “อบรม” “ให้โอวาท” “แนะนำ” เพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญเรื่องชื่อเสียงการสอนปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์มั่น เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ส่งสารให้ข้อมูลรายละเอียดของพระอาจารย์มั่นว่าท่านปฏิบัติธรรมถูกต้องอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ 12 ปี

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ไม่ปรากฏบำเพ็ญเพียรในคตินั้น จะมีอะไรดีขึ้น แต่พิจารณาเห็นว่าท่านเห็นอย่างนั้น ท่านก็เทศน์ไปอย่างนั้นตามสติของท่าน เมื่อของเราไม่เป็นอย่างท่านว่า เราก็ปรารถนาระตนเอง ใครจะไปรู้ยิ่งไปกว่าเราแล้วไม่มีสักครู่ ใจก็สงบเย็นไปเฉย ๆ เพราะรู้เท่าทันอารมณ์ของตนแล้ว อารมณ์ใดเข้ามา เอาสติไปจับให้ได้ เดียวก็หยุดนิ่ง ...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “เทศน์” เพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญเรื่องการบำเพ็ญเพียรปฏิบัติโดยต้องสู้กับจิตใจ การชำระจิตใจของตน การรู้เท่าทันอารมณ์ของตนที่มีสติเป็นพื้นฐาน เมื่อสตินิ่งอารมณ์ต่างๆ ก็นิ่ง

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ถ้าหากว่าผู้ใดมาพิจารณาแล้วพิจารณาอีกอยู่อย่างนี้มันก็เห็นเมื่อมันเห็นมันก็ค่อยๆ แก่ไขไปถึงหากว่ามันจะมีความยึดมั่นหมายมั่นอยู่ก็ดีถ้าเรามีปัญญาเห็นว่ามันเป็นเรื่องธรรมดา มันก็บรรเทาทุกข์ไปได้ฉะนั้นจงศึกษาธรรมะแก่ทุกข์...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “จง” ศึกษาเพื่อแสดงเจตนาสอน โดยมีสาระสำคัญการปฏิบัติที่ใช้คำว่าพิจารณา มีปัญญาเป็นองค์ประกอบของการปฏิบัติ เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการอธิบายด้วยโครงสร้างประโยคเหตุผลและมีคำว่าฉะนั้นเพื่อสรุป มีการคำศัพท์แสดงเจตนาชี้แนะ คือ จง ประกอบเข้ากับคำว่าศึกษาทำให้สื่อสารสารัตถธรรมเพื่อแสดงเจตนาสอนชัดเจนยิ่งขึ้น

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ความเป็นพุทธะซึ่งจะพึงมีได้ในพุทธบริษัทเป็นคณาฯ ไปนั้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงผูกขาดแต่พระองค์เดียว และการวางศาสนารวมลงไว้ประจำโลกก็เพื่อพระประสงค์จะให้ เวไนยชน ยึดเป็นเครื่องมือถือเป็นข้อปฏิบัติ เพื่อกำจัดกิเลสซึ่งสิงอยู่กับพุทธะไม่ให้ฉายแสงออกมาได้อย่างอิสระเสรีเท่านั้น มิได้มุ่งจุดประสงค์อย่างอื่นใดทั้งสิ้น ในเมื่อพุทธบริษัทต่างทำหน้าที่ที่พระองค์ชี้บอกแล้ว นามว่า พุทธะ ซึ่งมีอยู่ประจำทุกท่าน...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “ชี้บอก” เพื่อแสดงเจตนาสอน ซึ่งมีสาระสำคัญ พุทธศาสนิกชนปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นที่น่าสังเกตว่าประโยคเกริ่นนำมีขนาดยาว แล้วจึงสรุปด้วยคำแสดงเจตนาชี้แนะ คือ ชี้ ประกอบกับคำศัพท์บอก

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เมื่อคณะศิษย์ทั้งหลายไปพบอาจารย์มั่น ท่านได้พาเที่ยวธุดงค์ไปตามป่าเขาถ้าตามทีเห็นสมควรแล้ว ท่านก็แนะนำปฏิบัติพาข้อควรปฏิบัติต่างๆ จนเป็นผลในทางจิตมากขึ้น...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “แนะนำ” เพื่อแสดงเจตนาสอน ซึ่งมีสาระสำคัญการติดตามพระอาจารย์เพื่อให้พระอาจารย์มั่นสอน เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการขยายคำแนะนำด้วยคำศัพท์ปฏิบัติพาข้อควรปฏิบัติ เพื่อแสดงเนื้อหาว่าสอนเรื่องการปฏิบัติธรรม

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การปฏิบัติจิตตภาวนาถือเป็นการหลักอันสำคัญที่สุด ดังนั้นในแต่ละวันท่านจึงพยายามพูดคุยแต่น้อยหากมีความจำเป็นต้องพูดสนทนากันบ้างก็ให้มีเหตุผลมีอรรถธรรม ไม่พูดคะนอง เพื่อเจ้อ หยาบโลน พูดตามความจำเป็น และเป็นไปเพื่อความเจริญในธรรม การตักเตือน ชี้แนะหมู่คณะภิกษุสามเณรให้เป็นไปด้วยความเมตตากรุณาต่อกัน เพื่อให้รู้ให้เข้าใจคุณและโทษจริง ๆ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “การตักเตือน” และ “ชี้แนะ” เพื่อแสดงเจตนาสอน ซึ่งมีสาระสำคัญการภาวนาเป็นกิจวัตรประจำวันที่สำคัญของพระสงฆ์ อีกทั้งกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ควรทำในแต่ละวัน ได้แก่ ไม่พูดคะนอง เพื่อเจ้อ หยาบโลน เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการขยายคำการตักเตือนด้วยคำศัพท์ชี้แนะ อีกทั้งมีการใช้คำแสดงความเป็นกลุ่ม คือ หมู่คณะภิกษุสามเณร

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ระวังบางคนจะไม่รู้ว่าธรรมะนี่คือธรรมะนอกคัมภีร์คนเราไม่อ่านแต่คัมภีร์แล้วไม่เห็นธรรมะมันๆ นี้อธิบายธรรมะนอกคัมภีร์แต่อยู่ในขอบเขตบางคนฟังแล้วจะไม่รู้เรื่องจะไม่เข้าใจในธรรมะถ้าเราไม่เข้าใจในธรรมะเราจะมีความทุกข์ตลอดไปสังขารมันเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปเป็นธรรมดาเรื่องธรรมดาอย่างนี้...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “ระวัง” เพื่อแสดงเจตนาสอน ซึ่งมีสาระสำคัญผู้ศึกษา
 ธรรมะควรมีความรู้แยกแยะว่าประเด็นธรรมะใดเป็นความรู้ธรรมะในพระไตรปิฎก ประเด็นธรรมะใด
 เป็นความรู้ธรรมะนอกพระไตรปิฎก

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การตักบาตร เป็นสัญลักษณ์ที่ดีของชาวพุทธ ที่**ควร**จะทำเป็นประจำถ้าไม่
 ติดขัดด้วยเหตุ 2 ประการคือ กำลังทรัพย์ และเวลา ก็**ควร**ที่จะทำเป็นประจำ...”

(พระราชนิเวศน์วิมลมังคลาราม (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “ควร” ซึ่งมีสาระสำคัญการตักบาตรควรคำนึงถึงปัจจัย
 กำลังทรัพย์ และเวลา

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ฉะนั้นเมื่อมนุษย์เราเป็นผู้มีบุญวาสนาบารมีเช่นนี้แล้วจึง**ควร**ที่จะปรับปรุง
 ความรู้ความเข้าใจในความเห็นของตนให้อยู่ในถ้าจะ**ได้**รู้ธรรมเห็นธรรมในชาติกำเนิดที่
 เป็นมนุษย์นี้ให้สมกับที่เกิดมาเป็นสัตว์ที่**ควร**ตรัสรู้ทำได้...”

(พระราชนิเวศน์วิมลมังคลาราม (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “ควร” ซึ่งมีสาระสำคัญการเรียนรู้ปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน
 โดยมีประโยชน์สนับสนุนมนุษย์เป็นผู้มีบุญ เมื่อมีบุญแล้ว**ควร**ใช้โอกาสปฏิบัติธรรมให้สมกับที่ได้เกิดเป็น
 มนุษย์

พระอาจารย์พันใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...สมาธิ เป็นผู้ตั้งจิตมั่นอยู่ภายใน ก็**ลอง**ตั้งดูซิ จิตตั้งมั่นนั้นเป็นอย่างไร มันไม่ได้
 ไปข้างหน้ามาข้างหลังข้างซ้าย ข้างขวา ข้างบน ข้างล่าง ตั้งจำเพาะอยู่ที่รู้ ความรู้อยู่
 ตรงไหน เราก็**เพ่ง**ดูอยู่ตรงนั้น เราไม่ต้องหา ดูสิ่งที่มีอยู่ในดวงจิตของเรา มันอยู่**อยู่**อย่างไรก็
 ดู**อย่าง**นั้น...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2540)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “ลอง” ซึ่งมีสาระสำคัญคือ การนั่งสมาธิ พิจารณาจิตของ
 ตัวเอง โดยคำสอนนี้ให้รายละเอียดการพิจารณาจิตโดยรอบ ได้แก่ ข้างหน้ามาข้างหลังข้างซ้าย ข้าง
 ขวา ข้างบน ข้างล่าง

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เอ้า ลองดูมันจะตายจริง ๆ เหมอ ไม่ได้กินมันจะตาย จะลองดูสัก 6-7 วัน เอาเลยที่นี้ตัดมัน ตัดสินใจปลงไป ตายก็ตาย ช่วง 7 วันนี่มันจะตายเพราะไม่กินข้าว เอาให้เห็นเสียทีวะ จะทดลองดูให้รู้ความหนักเบาของธาตุของขันธมันจะเป็นไปขนาด ไหน ก็หยุดก็เลยไม่เอา จนกระทั่งถึงกำหนดถึงมาฉัน มันไม่เห็นตายนี่นะ แนะ จากนั้นมาก็พอพืดพอเหวี่ยงถึงจะรีริวจะอะไรธาตุขันธมันจะตี้อย่างเดิมก็ตาม ที่นี้ จิตใจก็ปล่อยกังวลได้เพราะเคยรู้เรื่องราวกันมาแล้ว นี่มันเป็นเรื่องของธาตุของขันธ กำลังดูตีมันเป็นอย่างนั้นๆ เราอดแล้วเท่านั้นวันเท่านั้นวันไม่เห็นตาย...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำ “ลองดู” และ “ทดลอง” ซึ่งมีสาระสำคัญคือ การอดอาหาร ขยายความร่วมมือกับหลักธรรมธาตุ ขันธ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งฝึกร่างกายให้อดต่อการอดอาหาร เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์มหาบัวใช้คำอุทาน เอ้า แนะ เพื่อสื่ออารมณ์ความรู้สึกในขณะที่สอนให้อดอาหารเพื่อประโยชน์ในการปฏิบัติธรรม...”

2) การใช้คำซ้อนเพื่อแสดงเจตนาสอน

การใช้คำซ้อนเพื่อแสดงเจตนาสอน หมายถึง การใช้กลุ่มคำ นามวลีที่ประกอบคำ เพื่อสื่อความหมายมีเจตนาสอน โดยมีหน่วยคำมากกว่า 1 หน่วยคำประกอบเป็นคำ เช่น สั่งสอน ทรงบอกทรงสอน ชักจูงแนะนำพรัาสอน จากการศึกษาหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม พบทั้งสิ้น 1 คำ คือ สั่งสอน มีตัวอย่างดังนี้

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หลักธรรมมีมาก แต่สำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนสาวกเพื่อให้พิจารณาใน ครั้งนั้นมีดาชตันและเป็นคู่เคียงพระอุปัชฌาย์มาจนทุกวันนี้ ก็คือ ตจปัญจกกรรมฐาน ปริยายออกไปก็ อสุภะ 10 สติปัฏฐาน 4 และ อานาปานสติ เป็นต้น แต่พึงทราบว่าการที่ทรงวางไว้มาก มีคุณภาพเท่าเทียมกันหมดในการแก้กิเลสตามประเภท ส่วนที่ปรากฏย่อยๆ นี้ ก็เพื่อกันความฝันเฟือ และเห็นว่าพอดีกับจริตนิสัยและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นไปอยู่โดยมาก...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำสอน “สั่งสอน” ซึ่งมีสาระสำคัญการปฏิบัติกรรมฐานตามแนวทางของพระพุทธเจ้า พระอาจารย์มหาบัวใช้คำอ้างถึงพระพุทธเจ้าและใช้คำศัพท์เฉพาะด้านกรรมฐาน เช่น อสุภะ 10 สติปัฏฐาน 4 อานาปานสติ เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการย้าคำสอนโดยใช้คำว่า ฟังทราบ เพื่อย้ำว่าปฏิบัติกรรมให้กิเลสหมดสิ้น

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แม้พระอริยสงฆ์สาวกเจ้าทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้วเช่นเดียวกัน ปรากฏว่าท่านฝึกฝนธรรมจนตนได้ดีแล้ว จึงช่วยพระบรมศาสดาจำแนกธรรมสั่งสอนประชุมชนในภายหลังท่านจึงมีเกียรติคุณปรากฏเช่นเดียวกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ถ้าบุคคลไม่ธรรมตนให้ดีกว่าแล้วและทำการจำแนกธรรมสั่งสอนไซ้ ก็จักเป็นผู้มีโทษปรากฏว่า ปาปโกสโท โทติ คือเป็นผู้มีชื่อเสียงชั่วฟุ้งไปในจตุรทิศ เพราะโทษที่ไม่ทำตามพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอริยสงฆ์สาวกเจ้าในกาลก่อนทั้งหลาย...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำสอน “สั่งสอน” ซึ่งมีสาระสำคัญการเผยแผ่ศาสนาที่มีพื้นฐานมาจากตนปฏิบัติธรรมเป็นอย่างดีแล้วจึงเผยแผ่ศาสนาตามที่ตนได้ฝึกฝน เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์มั่นใช้ประโยคแสดงเหตุผลร่วมขยายความในประเด็นท้าย

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ความจริงพระพุทธเจ้าท่านทรงบอกทรงสอนไว้หมดทุกอย่างแล้วเรื่องจริงก็ดี สมาริก็ดีปัญญาที่ดีตลอดจนข้อปฏิบัติประพฤติกุศลทุกประการก็ทรง ไม่หมดทุกอย่างเราไม่ต้องไปคิดไปบัญญัติอะไรอีกแล้วเพียงให้ทำตามเท่านั้นนับว่าพวกเราเป็นผู้มีบุญมีโชคอย่างยิ่งที่ได้มาพบหนทางทรงนี้ทรงบอกไว้แล้วคล้ายกับรับว่าพระพุทธเจ้าสร้างสวนผลไม้ที่อุดมสมบูรณ์พร้อมไว้ให้เราแล้วก็เชิญให้เราทั้งหลายไปกินผลไม้ในส่วนนั้นโดยที่เราไม่ต้องออกแรงอะไรในส่วนนั้นอีกเช่นเดียวกับคำสอนในทางธรรมที่พระองค์ทรงสอนยังขาดแต่บุคคลที่จะมีศรัทธาเข้าไปปฏิบัติเท่านั้น...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำสอน “ทรงบอกทรงสอน” ซึ่งมีสาระสำคัญการปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยขยายความรายละเอียดพระพุทธเจ้าค้นพบคำสอนทั้งหมดแล้ว พุทธศาสนิกชนควรปฏิบัติตามคำสอนท่าน เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์ชาใช้แนวคิดบุญโชคเพื่อขยายความว่าพุทธศาสนิกชนมีบุญมีโชคที่ได้เกิดมาพบพระพุทธเจ้า

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เรื่องการชักจูงก็เหมือนกับเอาตมากำลังชักจูงอยู่เดี๋ยวนี้แหละคือการแนะนำ
พร้าสอนบอกทางไปสวรรค์บอกทางไปนรกให้แนะนำให้เกิดสิ่งนั้นให้ประพตีสั่งนี้
เรียกว่าชักจูง แนะนำพร้าสอนจูงต้องจูงในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่นี้แหละให้ไป
ดูว่าถูกไหมถ้า
สงสัยก็มาบอกให้ชี้ให้แนะนำสอนให้นี้เรียกว่าชักจูงคนไม่ใช่เอาไหมต่อฝ่ายเอาฝ่ายต่อไหม
จูงกันวุ่นวายไม่ได้ความอะไรมันนำหัวเราะจูงอย่างนั้นมันจูงไม่ได้

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำสอน “ชักจูง” และ “แนะนำพร้าสอน” ซึ่งมีสาระสำคัญ
การปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระอาจารย์ชา เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการเน้นย้ำคำว่าจูง เพื่อสื่อ
ความหมายนัยประหวัดถึงการชักจูงศพ ซึ่งมีความหมายพรางมีหน้าที่เผยแผ่ธรรมะในขณะที่
พุทธศาสนิกชนมีชีวิตอยู่ไม่ใช่ทำหน้าที่ชักจูงเพียงอย่างเดียวในขณะที่ชาวพุทธเสียชีวิต

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พรรษานี้ก็ปรากฏว่ามีผู้มาสนใจปฏิบัติธรรมด้วยเช่นเคย โดยเฉพาะพระภิกษุ
สามเณรหลังไหลมาศึกษาปฏิบัติธรรมกับท่านมากขึ้นๆท่านอาจารย์มั่นแนะนำพร้าสอน
ประคับประคองผู้ปฏิบัติให้เดินไปสู่ทวารวริยะตลอดเวลา พอออกพรรษาก็พาออกธุดงค์
ไปทางบ้านนาหมี่ บ้านนาขุง และบ้านผาแดงแก้งไก่อ่ เข้าไปพักอยู่ในหุบเขาแห่งหนึ่ง...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทฺตโธ, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นใช้คำสอน “แนะนำพร้าสอน” ประคับประคอง ซึ่งมี
สาระสำคัญคือ พระสงฆ์ทำหน้าที่ผู้สอน เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการใช้อาจารย์ประกอหน้าทีชื่อเฉพาะ
ในที่นี้ คือ อาจารย์มั่นทำหน้าที่สอนธรรมะให้พระสงฆ์

3) การใช้คำศัพท์สื่อความหมายกิจกรรมการเรียนการสอน

การใช้คำศัพท์สื่อความหมายกิจกรรมการเรียนการสอน หมายถึง ผู้เรียน ผู้สอนที่มี
กิจกรรมร่วมในการเรียนการสอน เช่น การบ้าน ในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14
เล่ม พบทั้งสิ้น 3 คำ ได้แก่ อาจารย์ อาจารย์ใหญ่ ผู้อบรม ศิษย์ การบ้าน มีข้อมูลตัวอย่างดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ได้รับประโยชน์อย่างที่เป็นปีกแผ่นยิ่งขึ้น เนื่องจากการกระทำที่ท่านทำให้
เป็นตัวอย่างนั้นหนึ่ง และการแนะนำไปตามความเป็นจริงเกิดขึ้นนั้นหนึ่ง ซึ่งการณ
เช่นนี้น้อยนักที่ผู้เป็นอาจารย์จะหาโอกาสช่วยศิษย์ให้ได้ถึงขนาดนี้ เป็นหลักการที่ไม่
ใครจะปรากฏในที่ต่างๆ เพราะเหตุว่าการกระทำเช่นนี้ต้องมีความหนักแน่นหวังเพื่อ

ประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและแก่มนุษยชาติอย่างแท้จริงจึงจะทำได้ เพราะจะต้องเห็นตเห็น้อยลำบากและทุรกันดารตลอดถึงการเอาจิตใจพัวพันโอบอ้อมระว้างเพื่อให้ผู้ดำเนินได้เดินไปในทางที่ถูกตลอดเวลา...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “อาจารย์” สื่อความหมายผู้สอน โดยกล่าวถึงพระอาจารย์มั่นทำหน้าที่ผู้สอนธรรมะให้แก่ลูกศิษย์ และมีน้ำเสียงยกย่องชมเชยพระอาจารย์มั่นที่มีคุณูปการต่อพุทธศาสนาไทย

พระอาจารย์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...สมาธินี้ก็ทำหน้าที่อย่างหนึ่งสตินี้ก็ทำหน้าที่อย่างหนึ่งปัญญาก็ทำหน้าที่อย่างหนึ่ง อาจารย์ที่เรากำหนดในที่นั้นมันจะเป็นวงกลมอย่างนี้. อยู่ในใจเรามันจะมีศีลธรรมอยู่ตรงไหนมีสมาธิอยู่ตรงไหนมีปัญญาอยู่ตรงไหน...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “อาจารย์” สื่อความหมายผู้สอน โดยกล่าวถึงพระอาจารย์ชาสอนธรรมะเรื่องสมาธิที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงกับปัญญา อาจารย์มั่นได้อบรมด้วยอุบายต่าง ๆ มากมาย อย่างไม่เคยเห็นมาก่อน

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เราก็ได้ทำตามแลทำทันถูกต้องตามอุบายนั้น ๆ ของท่านทุกประการ จนท่านออกอุทานเปรย ๆ ว่าท่านเทศก์นี้ใจร้อน แล้วท่านแสดงนิสัยตามความจริงของท่านออกมาตรง ๆ เลย นับว่าเป็นโชคดีของเราที่ได้อาจารย์ผู้อบรมเช่นนั้นให้แก่เรา...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “อาจารย์” และ “ผู้อบรม” สื่อความหมายคือผู้สอน โดยพระอาจารย์เทศก์ กล่าวอ้างถึงพระอาจารย์มั่นทำหน้าที่ผู้สอนธรรมะให้พระอาจารย์เทศก์

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ส่วนตัวอาจารย์สิ่งที่ไม่ชอบจะอยู่กับที่ ได้ตั้งใจไว้ว่าจะจุดธูปไปทางจังหวัดสกลนคร เพื่อพบอาจารย์มั่น อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนา ซึ่งจุดธูปอยู่แถวนั้นด้วย...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “อาจารย์” และ “อาจารย์ใหญ่” สื่อความหมายคือ ผู้สอน โดยพระอาจารย์เทศก์กล่าวอ้างถึงพระอาจารย์สิงห์เดินธุดงค์ติดตามพระอาจารย์มั่น เป็นที่น่าสังเกตว่าการใช้คำเรียกพระอาจารย์มั่นแสดงความยกย่อง คือ อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนา

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เหตุนี้ กิตติศัพท์ของพระธุดงค์กรรมฐานที่ป่าพง จึงถูกกล่าวขวัญโจษจันกันไปทั่วว่าฝึกจริงปฏิบัติจริง มิใช่เป็นแค่พิธี ดังนั้นศิษย์จึงเคารพยำเกรงในปฏิบัติที่พระอาจารย์ชาดำเนินอยู่ยิ่งนัก ทั้งญาติโยมก็มีความเลื่อมใสศรัทธาขึ้นมาตามลำดับ มีผู้มาฝากตัวเป็นศิษย์หลวงพ่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์สื่อความหมายผู้เรียน คือ “ศิษย์” โดยเป็นประโยชน์สื่อความหมายยกย่องถึงชื่อเสียงวัดหนองป่าพงที่มีพระอาจารย์ชาเป็นอาจารย์สอนธรรมะ ทั้งนี้ชื่อเสียงเกิดจากการปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัดทั้งเจ้าอาวาสและพระลูกวัด จนกระทั่งมีลูกศิษย์สนใจปฏิบัติที่วัดนี้

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พอดีนเช้าท่านเลยเอาเรื่องนี้ไปเล่าถวายให้หลวงปู่มั่นฟังหลวงปู่มั่นก็ได้เมตตาพูดเสริมกำลังใจให้ศิษย์เพิ่มเติมอีก ให้พากเพียรดำเนินปฏิบัติตามความฝืนนั้น อดทนประพฤติปฏิบัติจนให้กลายเป็นจริงขึ้นมา

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์สื่อความหมายผู้เรียน คือ “ศิษย์” ในที่นี้หมายถึงพระอาจารย์มหาบัวเป็นศิษย์พระอาจารย์มั่น โดยพระอาจารย์มหาบัวเล่าความฝืนให้พระอาจารย์มั่นและพระอาจารย์มั่นก็ให้กำลังใจเพื่อให้ปฏิบัติได้ดียิ่งขึ้น...”

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ชาวแจ้ด้วยว่า เมื่อ 2 สัปดาห์ที่ผ่านมา พระอาจารย์เทศก์ ยังพูดเป็นนัยให้บรรดาลูกศิษย์ใกล้ชิดฟังว่า อีกไม่นานเมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ หลวงปู่ก็จะนอนตลอดไปอย่างไรก็ตาม ไม่มีศิษย์คนใดนึกเฉลียวใจ ในที่สุดพระอาจารย์เทศก์ ก็ได้มรณะภาพไปจริง ๆ ซึ่งตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 1 (เดือนอ้ายของชาวอีสาน) ซึ่งใกล้เคียงกับหลวงปู่ฝั้น อาจาโร ที่ละสังขาร เมื่อวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 2) ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิชญ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์สื่อความหมายผู้ที่นับถือพระอาจารย์เทศก์เป็นครูทางธรรม โดยเรียกตนเองว่า“ศิษย์” และในบริบทนี้เป็นการกล่าวถึงเรื่องการละสังขารของพระอาจารย์เทศก์ที่ไม่มีศิษย์คนใดของท่านคาดการณ์ได้ถึง และเป็นที่น่าสังเกตว่ามีการให้ข้อมูลวันเทียบเคียงกับการละสังขารของพระอาจารย์ฝั้น

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หลวงพ่อดีทำตนเป็นตัวอย่างแก่ศิษย์ในทุกๆ ด้าน โดยท่านจะตื่นก่อนศิษย์ แล้วเตรียมมารอที่ศาลาทำสมาธิก่อน ครั้นเมื่อศิษย์มากันครบ จึงเริ่มการอบรมและให้ทำสมาธิพร้อมกันหมด เนื่องจากอากาศยามเช้ามีตเย็นสดชื่น อีกทั้งยังเช้าอยู่ ทำให้สามเณรหลายรูปเกิดความง่วงเหงาหาวนอน นั่งสมาธิตัวไม่ตรงโยกไปโยกมา เพราะถูกความง่วงครอบงำ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์สื่อความหมายถึงพระอาจารย์ชามีแนวทางประพฤติปฏิบัติคนเป็นแบบอย่างแก่พระลูกวัดหรือพระลูกศิษย์ โดยเริ่มตั้งแต่ตื่น นั่งสมาธิ เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการให้ภาพความหลากหลายของพระสงฆ์ที่เริ่มต้นปฏิบัติธรรมจึงมีท่าที่ไม่สดชื่นเท่าที่ควรในขณะที่นั่งสมาธิ

“...เดือนมิถุนายน 2487 เดิมที่ท่านพระอาจารย์ฝั้น อาจารย์ ท่านมีความตั้งใจจะจำพรรษา ที่ริมห้วยเสนงนี้ เพราะคณะศิษย์ที่เป็นทหารและชาวบ้านได้ช่วยกันอาราธนาฉันนัต นายทหารได้มอบถวายที่ริมห้วยเสนงในเขตทหารเพื่อสร้างเป็นวัด แต่เมื่อมีหนังสือพระบัญชาจากสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ตีสโล)ให้ท่านไปจำพรรษาที่จังหวัดอุบลราชธานี ท่านจึงบอกลา คณะนายทหารทั้งหลายที่เป็นลูกศิษย์...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์สื่อความหมายถึงลูกศิษย์ของพระอาจารย์ฝั้น และมีการสื่อความหมายถึงลูกศิษย์ที่มีเป็นจำนวนมากโดยใช้คำว่า คณะศิษย์ ซึ่งในที่นี้เป็นฆราวาสมีอาชีพทหาร

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้“...วันนี้ขอฝากให้เป็นการบ้านเอาไปทำการบ้านจะทำไรทำนาทำสวนให้เอาคำหลวงพ่มาพิจารณาว่าเราเกิดมาทำไมเอาย่อ ๆ ว่าเกิดมาทำไมอะไรเอาไปได้ไหมถามเรื่อย ๆ นะ ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “การบ้าน” สื่อความหมายกิจกรรมการเรียนการสอน โดยพระอาจารย์ชาเป็นพระอาจารย์สอนธรรมะกล่าวกับลูกศิษย์

5.1.2 การใช้คำแสดงกิจวัตรของพระสงฆ์และคำบอกคุณสมบัติของพระสงฆ์

การใช้คำแสดงกิจวัตรของพระสงฆ์และคำบอกคุณสมบัติของพระสงฆ์ หมายถึง การใช้คำศัพท์ที่สะท้อนให้เห็นกิจวัตรของพระสงฆ์ เช่น บิณฑบาต จำพรรษา เป็นต้น อีกทั้งมีคำขยายให้รายละเอียดลักษณะเฉพาะของพระสงฆ์ เช่นเมตตา คำศัพท์เหล่านี้จัดว่าเป็นคำศัพท์เฉพาะ ในหนังสือธรรมะพระสาวยปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม พบทั้งสิ้น 5 คำ คือ บิณฑบาต นิมนต์ เทศน์ รับไทยทาน เมตตา มีรายละเอียด ดังนี้

พระอาจารย์พินใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หลวงตา (องค์หลวงตาพระมหาบัว) ท่านเล่าบ่อย หลวงปู่ฝั้นปี 2475 หลวงปู่สิงห์และหลวงปู่มหาปีน 2 องค์พี่น้องลงมางานฉลองกรุงปี 2475 หลวงปู่ฝั้นท่านเป็นพระบวชใหม่ ท่านเป็นผู้อุปัฏฐากบาตรของหลวงปู่สิงห์กับหลวงปู่มหาปีน และบาตรของท่าน รวมเป็น 3 ใบ มาพักที่วัดบรมฯ แล้วเวลาจะออกมา**บิณฑบาต** ท่านจะเอาบาตรออกมา 3 ใบ เพราะมันเป็นประเพณีของพระป่า คือ จะอุปัฏฐากครูบาอาจารย์ก็เอาบาตรมาล้างหน้า เสร็จแล้วก็เอาบาตรนี้ถวายครูบาอาจารย์ท่าน ให้ออกบิณฑบาต ขากลับก็เอาบาตร 3 ใบนี้ล้าง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “บิณฑบาต” แสดงกิจวัตรของพระสงฆ์เรื่องการบิณฑบาต ซึ่งทำให้ผู้อ่านเข้าใจวิถีการปฏิบัติของพระผู้ผู้น้อยที่มีต่อพระผู้ใหญ่ และเรื่องบาตรก็เป็นเรื่องหนึ่งที่พระผู้น้อยดูแลพระผู้ใหญ่ ทั้งนี้พระอาจารย์พินกล่าวถึงเรื่องบาตรว่าเป็นประเพณีของพระป่า ในที่นี้ ผู้อ่านก็เข้าใจลักษณะของพระป่า หรือพระสายอุตงค์กรรมฐานมากยิ่งขึ้น

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หลังจากท่าน**บิณฑบาต**กลับไปถ้ำแล้วนั้น จากนั้นอาการต่างๆ ก็ปกติดี อาหารทุกอย่างย่อยเป็นปกติร่างกายของท่านสมบูรณ์ ในตอนนี้ท่านได้พักผ่อนบำเพ็ญความเพียรตามปกติ และท่านก็ทบทวนพิจารณาถึงพระที่มรณภาพไปแล้ว 6 องค์ ว่าเป็นเพราะเหตุใด ก็ได้ทราบว่าเป็นสติวิบัติโดยลักษณะต่างๆ กัน...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “บิณฑบาต” แสดงกิจวัตรของพระสงฆ์เรื่องการบิณฑบาต โดยพระอาจารย์มั่นบิณฑบาตเสร็จก็ฉันอาหารเช้า จากนั้นท่านก็นั่งสมาธิ ภาวนา พิจารณาถึงสาเหตุพระ 6 รูปมรณภาพ พบว่าพระ 6 รูปกระทำผิดพระวินัย

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พอดีวันนั้นเป็นวันปวารณา เขาทำบุญตามประเพณีเขาไป นิมนต์ เขามาร่วม เทศน์ ด้วย และเขาได้ไปนิมนต์เราร่วมด้วยเหมือนกัน แต่เขาไม่ได้บอกให้แก...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “นิมนต์” และ “เทศน์” แสดงกิจวัตรของพระสงฆ์โดยการรับกิจนิมนต์ และการไปเทศน์ คือ คำกริยานิมนต์ ในที่นี้หมายถึงขรวาสนิมนต์พระอาจารย์เทศก์เข้าร่วมเทศน์ในงานบุญของหมู่บ้าน

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พอดีอาจารย์सानส่งคนมา นิมนต์ ให้ลงไปรับ ไทยทาน ที่แรกไม่ยอมไป แต่มาคิดถึงบริวารผ้าสบงว่า ใช้มาสวมปีแล้วเกรงจะไม่คุ้มพรรษา จึงรับนิมนต์ท่าน เมื่อลงจากดอยไปอำเภอพร้าว ก็ได้บริวารสมประสงค์ ทั้งความคิดวิปัสสนาก็หายไปด้วย...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “นิมนต์” และ “รับไทยทาน” แสดงกิจวัตรของพระสงฆ์โดยการรับนิมนต์ไปรับเครื่องไทยทาน คือ คำกริยานิมนต์ ในที่นี้หมายถึงขรวาสนิมนต์พระอาจารย์เทศก์รับเครื่องไทยทาน ซึ่งมีบริวารเป็นองค์ประกอบหนึ่ง

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...นับแต่ผมบวชมา ไม่เคยคิดให้สัตว์ได้รับความลำบากเดือดร้อน โดยไม่ต้องพูดถึงการฆ่าเขาเลย มีแต่ความเมตตาสงสารเป็นพื้นฐานของใจตลอดมา ทุกเวลา ได้แม่เมตตาจิต อุทิศส่วนกุศลแก่สัตว์ไม่เลือกหน้า โดยไม่มีประมาณตลอดมาเวลาตายแล้วจะกลายเป็นศัตรูคู่แ้วแก่สัตว์ ให้เขาล้มตายลงจากชีวิตที่แสนรักของแต่ละตัว เพราะผมเป็นตัวเหตุเพียงคนเดียวที่นั่นผมทำไม่ได้ อยากรู้ก็ขอให้ท่านออกไปตายที่สกลนคร...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “แม่เมตตาจิต” แสดงคำบอกคุณสมบัติของพระอาจารย์มั่น โดยท่านคาดการณ์ว่าเมื่อท่านละสังขาร ไม่ประสงค์ให้มีการฆ่าวัว ฆ่าความเป็นอาหารจัดเลี้ยงในงานศพ และท่านแสดงเจตนารมณ์ว่าให้จัดงานศพท่านที่จังหวัดสกลนคร เป็นที่น่าสังเกตว่าการขยายความเมตตาจิตมีน้ำหนักเสริมภาพลักษณ์พระสงฆ์ในอุดมคติที่มีจิตเมตตา

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ด้วยชาวบ้านในสมัยก่อน โดยเฉพาะภาคอีสานนั้นเป็นภาคที่แห้งแล้งอดอยาก
กันดารมาก ความเป็นอยู่ตลอดการหาอยู่หากินของชาวบ้านก็ทุกข์ยากบากอยู่แล้ว ยัง
ต้องแบ่งให้ผีกินอีก ต่อมากองทัพธรรมพระอุดมธรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่น ท่าน
ได้สร้างคุณูปการที่เป็นคุณประโยชน์ในสังคมไทยอย่างใหญ่หลวงยิ่ง ท่านได้เมตตา
โปรดชาวบ้านให้เลิกนับถือผี ให้ หันกลับมา นับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ซึ่งหลวงปู่ฝั้น
ท่านเป็นหนึ่งในกองทัพธรรม ที่มีความเมตตาธรรมสูงมาก ดังนั้น เมื่อท่านอุดมคติไปปฏิบัติ
ธรรม ณ ที่แห่งใด ที่ชาวบ เป็นมิฉฉาธิฐิ ท่านก็เมตตาโปรดสงเคราะห์ชาวบ้าน ณ ที่แห่งนั้น
จนเลิกนับถือผี หันกลับ พระรัตนตรัยมากมายหลายหมู่บ้านด้วยกัน...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “เมตตา” “ความเมตตาธรรม” แสดงคำบอก
คุณสมบัติของพระอาจารย์ฝั้น โดยกล่าวถึงความเชื่อของชาวอีสานที่ต้องเช่นสรวงผี โดยท่านขยาย
ความให้เห็นว่าชาวอีสานประสบปัญหาความยากจนแร้นแค้น แต่ผีไม่ได้ช่วยเหลือชาวอีสาน ทั้งยังสร้าง
ความเดือดร้อนให้ชาวอีสาน แต่พระอาจารย์ฝั้นแสดงภาพลักษณ์พระสงฆ์ในอุดมคติที่ช่วยเหลือ
ชาวบ้าน

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อาจารย์เทศก์เป็นพระที่มีเมตตาสูง เทียวอบรมสั่งสอนญาติโยม โดยไม่เห็นแก่
ความเหน็ดเหนื่อย ดึกคืนอย่างไรก็ทนได้

ความเมตตากรุณาของท่านแผ่ปกคลุมไปทั่ว ญาติโยมจึงพากันนิมนต์ท่าน
มาก จนมีผู้มาบวชอยู่ด้วยมิใช่น้อย ไม่ว่าจะหญิงหรือชาย...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวชิษฐ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “เมตตา” “ความเมตตากรุณา” แสดงคำบอก
คุณสมบัติของพระอาจารย์เทศก์ที่เผยแพร่ศาสนาในหมู่บรรพชิตและฆราวาส เป็นที่น่าสังเกตว่าการ
ขยายความเมตตาจิตมีน้ำหนักเสริมภาพลักษณ์พระสงฆ์ในอุดมคติที่มีจิตเมตตา

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ประมาณ พ.ศ.2510 พระอาจารย์สุเมโธ ได้มีโอกาสพบกับลูกศิษย์ของพระ
อาจารย์ชา สุภทโท เป็นพระไทยพูดภาษาอังกฤษได้ ท่านได้แนะนำ และพาพระอาจารย์
สุเมโธไปพบพระอาจารย์ชา พระอาจารย์ชา สุภทโทได้เมตตารับพระอาจารย์สุเมโธไว้
เป็นศิษย์ ซึ่งเป็นศิษย์รูปแรกที่เป็นชาวต่างประเทศ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “เมตตา” แสดงคำบอกคุณสมบัติของพระอาจารย์ชา ที่เผยแพร่พุทธศาสนาให้พระสงฆ์ชาวต่างชาติ เป็นที่น่าสังเกตว่าการขยายความเมตตาจิตมีน้ำหนัก เสริมภาพลักษณ์พระสงฆ์ในอุดมคติที่มีจิตเมตตาต่อกับชาวต่างประเทศ

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การปฏิบัติจิตตภาวนาถือเป็นงานหลักอันสำคัญที่สุด ดังนั้นในแต่ละวันท่านจึง พยายามพูดคุยแต่น้อยหากมีความจำเป็นต้องพูดสนทนากันบ้างก็ให้มีเหตุผลมีอรรถ ธรรม ไม่พูดคะนอง เพื่อจ้อ หยาบโลน พูดตามความจำเป็น และเป็นไปเพื่อความเจริญ ในธรรม การตักเตือนชี้แนะหมู่คณะภิกษุสามเณรให้เป็นไปด้วยความเมตตากรุณาต่อกัน เพื่อให้รู้ให้เข้าใจคุณและโทษจริงๆ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “เมตตา” แสดงคำบอกคุณสมบัติของพระสงฆ์ โดย เน้นน้ำหนักในการอยู่ร่วมกันของพระสงฆ์ ซึ่งในบริบทนี้ความเมตตาเป็นหัวใจสำคัญของการตักเตือน คณะสงฆ์ให้อยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุขในกรอบของพระวินัย

5.1.3 การใช้คำแสดงการปฏิบัติธรรม และความคิดเห็นทางพุทธศาสนา

5.1.3.1 การใช้คำแสดงการปฏิบัติธรรม

การใช้คำแสดงการปฏิบัติธรรม หมายถึง การใช้คำศัพท์ที่แสดงให้เห็นการบำเพ็ญ เพียรสมาธิ ภาวนา วิปัสสนากรรมฐานของพระสงฆ์ ตลอดจนการอธิบายทัศนะต่างๆ ที่มีต่อพุทธ ศาสนา เช่น ปฏิปทา วิเวก ชุตงค์ ในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม พบทั้งสิ้น 7 คำ คือ ปฏิปทา วิเวก ชุตงค์ บำเพ็ญ ปฏิบัติ จงกรม กรรมฐาน มีข้อมูลตัวอย่างดังนี้

1) ปฏิปทา

ปฏิปทา หมายถึง แนวทางปฏิบัติของพระสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์มีหลักการที่เป็นการ กำกับแนวทางปฏิบัติคำศัพท์ปฏิปทาในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม พบทั้งสิ้น 1 คำ คือ ปฏิปทา มีข้อมูลตัวอย่างดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ในคำคืนวันหนึ่ง ท่านอาจารย์มั่น ท่านได้เข้าที่ทำสมาธิภาวนาก็ได้ปรารภว่า "จะ ออกจากหมู่คณะไปแสวงหาสถานที่วิเวก เพื่อจะได้มีโอกาสพิจารณาค้นคว้าในปฏิปทา สัมมาปฏิบัติ ให้ได้รับความเข้าใจชัดเจนและแจ่มแจ้งเข้าไปอีกแล้วจะได้ปฏิบัติอัน ถูกต้องนั้นฝากไว้แก่เหล่าสานุศิษย์ในอนาคตต่อไป เพราะพระธรรมวินัยของพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงตรัสไว้ดีแล้วนั้น ย่อมมีนัยอันสุขุมลุ่มลึกมาก ยากที่จะทำ ความเข้าใจให้ถูกต้อง ตามพุทธประสงค์ได้...”

(หลวงปู่มั่น ฐิตฺตโธ, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “ปฏิบัติ” ซึ่งสะท้อนให้เห็นหลักหรือแนวปฏิบัติ ธรรม และมีกรขยายความว่าพิจารณาคุณค่า อีกทั้งมีการให้คุณค่าว่าปฏิบัติดังกล่าวมีลูกศิษย์ของ พระอาจารย์มั่นสืบทอดต่อไป กล่าวได้ว่าพระอาจารย์มั่นตระหนักถึงความสำคัญของปฏิบัติ

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เมื่อคณะศิษย์ทั้งหลายไปพบอาจารย์มากขึ้น ท่านได้พาเที่ยวธุดงค์ไปตามป่า เขาถ้าที่เห็นสมควรแล้ว ท่านก็แนะนำปฏิบัติข้อควรปฏิบัติต่างๆ จนเป็นผลในทางจิต มากขึ้นได้ประโยชน์อย่างที่เป็นปีกแผ่นยิ่งขึ้น เนื่องจากการกระทำที่ท่านทำให้ เป็น ตัวอย่างหนึ่ง และการแนะนำไปตามความเป็นจริงเกิดขึ้นนั้นหนึ่ง ซึ่งการณเช่นนี้ย่อม นักที่ผู้เป็นอาจารย์จะหาโอกาสช่วยศิษย์ให้ได้ถึงขนาดนี้ เป็นหลักการที่ไม่ใครจะ ปรากฏในที่ต่างๆ เพราะเหตุว่าการกระทำเช่นนี้ต้องมีความหนักแน่นหวังเพื่อประโยชน์ แก่พระพุทธศาสนาและแก่มนุษยชาติอย่างแท้จริงจึงจะทำได้...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “ปฏิบัติ” ซึ่งสะท้อนให้เห็นหลักหรือแนวปฏิบัติ ธรรมของพระอาจารย์มั่น โดยแนวทางปฏิบัติธรรมดังกล่าวลูกศิษย์ยึดเป็นแบบอย่าง อีกทั้งมีการ ขยายความคุณค่าปฏิบัติว่าเป็นประโยชน์กับลูกศิษย์ และความเจริญก้าวหน้าทางพระพุทธศาสนา

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อนึ่ง ปฏิบัติเครื่องดำเนินจิตจะเพลิดแต่ในคำบริกรรมอย่างเดียว เพราะเห็น ว่าจิตสงบด้วยคำบริกรรมเท่านั้นไม่ถูก เมื่อสมควรจะปล่อยวางได้ แต่จะถือไว้แบบเกาะ มือไม่ออกก็แย่ จะเพลิดติดแต่ความสงบอันเกิดจากสมาธิอย่างเดียวก็ไม่ถูก...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2541)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “ปฏิบัติ” ซึ่งสะท้อนให้เห็นหลักการบริการ ธรรมแต่พระอาจารย์มหาบัวชี้ประเด็นให้ผู้ปฏิบัติธรรมตระหนักว่าไม่ควรยึดติดมากเกินไป เพราะจะ กลายเป็นจิตที่ยึดติดอยู่กับสมาธิ

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...มนุษย์เราเมื่ออยู่ร่วมกันนาน ๆ ย่อมเห็นธาตุแท้ของแต่ละคน ย่อมเรียนรู้ เห็นลึกซึ้งถึงเรื่องจุดนิสัยใจคอรวมไปถึงสิ่งต่าง ๆ ของผู้ที่เราอยู่ใกล้ชิดด้วยเป็นอย่างดี ซึ่งก็มีทั้งข้อดีข้อเสีย และข้อที่ทำให้ไปด้วยกันไม่ได้

“การคลุกคลี เดินธุดงค์ร่วมกับผู้มีปฏิบัติไม่เสมอกัน ย่อมทำให้การปฏิบัติ ดำเนินไปได้ช้า”

ด้วยเหตุนี้ หลวงพ่อจึงตัดสินใจตกลงแยกทางกันกับพระเลื่อม ต่างคนก็ต่างไปตามที่ที่ตนชอบใจ โดยพระเลื่อมเด็กสองคนที่ติดตามมานั้น ไปส่งที่บ้านตามเดิม...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “ปฏิบัติ” ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวทางการยึดแนวปฏิบัติของแต่ละบุคคล ในที่นี้ชี้ให้เห็นประเด็นการรุดงค์ร่วมกัน โดยพระอาจารย์ชาเล่าประสบการณ์การมีปฏิบัติแตกต่างของผู้ร่วมรุดงค์ ทำให้การปฏิบัติธรรมไม่เป็นไปตามเป้าหมาย ในที่สุดพระอาจารย์ชาก็แยกกับพระเลื่อมเพื่อปฏิบัติธรรมตามปฏิบัติของตน

2) วิเวก

วิเวก หมายถึง การปลีกตัวเพียงลำพัง ใช้ในการปฏิบัติธรรมในสถานที่สงบ เช่น ป่า ภูเขา วิเวกในหนังสือธรรมะพระสาวยปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม พบทั้งสิ้น 1 คำ คือ วิเวก มีข้อมูลตัวอย่างดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...วิเวกนี้มันเกิดความชินชาได้เหมือนกัน เพราะเหตุแห่งการอยู่นาน แม้ว่าสถานที่ที่จะวิเวกสักเพียงใด เมื่ออยู่หลายเพลามาเข้า ก็เกิดความเข้าใจว่าเป็นที่ของเราและ เป็นสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นกับใจ ได้แก่ความเคยชิน นี้ก็ควรจะต้องเข้าใจตัวเองและอย่าไปเข้ากับตัวเองจนเสียคนโดยความเข้าใจว่าเราก็อยุบนภูเขา ป่าดง ถ้า แต่ว่าอยู่เสียจนเคยชินหรือชินชาเสียแล้ว มันก็ไม่ผิดอะไรก็บอญู่ในบ้านในเมือง จงพากันเข้าใจว่า ถ้า ป่า ภูเขานั้นก็เป็นเพียงสถานที่อยู่และเป็นทีวิเวกได้จริง แต่อย่าไปอยู่นานเกินควร...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “วิเวก” ซึ่งสะท้อนให้เห็นการปฏิบัติในสถานที่เงียบเพื่อการปฏิบัติธรรมที่มีคุณภาพอันจะนำไปสู่การนิพพาน อย่างไรก็ตามผู้ปฏิบัติธรรมไม่ควรยึดติดกับการวิเวกสถานที่ธรรมชาติ เช่น ภูเขา ถ้า ป่า เพราะทำให้มีจิตยึดติดกับสถานที่จนเป็นความเคยชิน

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แต่เราอยากปลีกตัวหาวิเวกมานานแล้ว ตั้งแต่ได้พบเพื่อนเมื่ออยู่ขอนแก่นนั้น เพราะรู้ตัวดีว่าความเพียรและอุบายของเรายังอ่อน พยายามจะปลีกตัวอยู่เรื่อยมา โดยมีให้ครูบาอาจารย์และหมู่เพื่อนสงสัยว่าเราไม่ชอบหมู่ แต่ก็ไม่สำเร็จสักที...”
 ภายหลังออกพรรษา จึงได้บำเพ็ญภาวนาอย่างเต็มกำลัง...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสฺสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “วิเวก” ซึ่งสะท้อนให้เห็นปฏิปทาของพระอาจารย์เทศก์มุ่งมั่นปฏิบัติธรรมดั่งนั้น เมื่อออกพรรษาท่านจึงปลีกตัวจากกลุ่มเพื่อนเพื่อปฏิบัติธรรม

3) อุดงค์

อุดงค์ หมายถึง การปฏิบัติธรรมตามหลักการอุดงค์วัตร 13 ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้เพื่อมุ่งผลนิพพาน อุดงค์ในหนังสือธรรมะพระสาวยปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม พบทั้งสิ้น 1 คำ คือ อุดงค์ มีข้อมูลตัวอย่างดังนี้

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...สองสหายธรรมอุดงค์ต้นต้น จนพบท่านอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ที่ป่าเมี่ยง คอมแม่ปิ้ง ขณะนั้นท่านเดินจงกรมอยู่ พักเดินจงกรมเข้าไปยังอาศรมสองสหายเข้าไปกราบท่านถามสารทุกข์สุกดิบพอเป็นเครื่องระลึกถึงกันเล็กน้อย...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “อุดงค์” ซึ่งสะท้อนให้เห็นพระอาจารย์เทศก์มุ่งมั่นปฏิบัติธรรมอย่างยิ่งสังเกตได้จากการใช้คำขยายต้นต้น ในบริบทนี้เป็นการอุดงค์เพื่อขอปฏิบัติธรรมกับพระอาจารย์มั่น

“...พระอาจารย์ชาพร้อมเมื่อแยกฝ่ายกันไปตามความประสงค์ของตนแล้ว พระอาจารย์ชาพร้อมคณะและพระชาวภาคกลางอีก 2 รูป พากันเดินทางย้อนกลับมาที่จังหวัดอุบลราชธานี และพำนักอยู่ที่วัดก่อนนอกชั่วคราว และพากันเดินอุดงค์กรำแดดไปเรื่อย ๆ เพื่อไปยังสำนักพระอาจารย์มั่น...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “อุดงค์” ซึ่งสะท้อนให้เห็นพระอาจารย์ชามุ่งมั่นปฏิบัติธรรมอย่างยิ่งสังเกตได้จากการใช้คำขยายกรำแดด ในบริบทนี้เป็นการอุดงค์เพื่อขอปฏิบัติธรรมกับพระอาจารย์มั่น

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เป็นอันว่าตอนนี้สามเณรเรียนพร้อมกันทั้งสองอย่าง คือ บาลี และนักธรรมโท แต่แล้วก็เรียนไม่จบทั้งสองอย่าง เพราะในปีนั้นท่านอาจารย์สิ่งที่ได้กลับมาจำพรรษาอยู่ที่วัดสุทัศน์าราม แล้วได้พาพระมหาปิ่น ปัญญาพโล และสามเณรเทศก์ ออกเดินอุดงค์แสวงหาความสงบวิเวกตามป่าเขาลำเนาไพร...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “จุดงค์” ซึ่งสะท้อนให้เห็นพระอาจารย์เทศก์ที่มีความมุ่งมั่นศึกษาภาคปฏิบัติ ส่วนภาคปริยัติเป็นรองสังเกตได้จากการศึกษานักธรรมที่ท่านไม่ได้ให้ความสำคัญเท่ากับการปฏิบัติ

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ออกพรรษาแล้ว ท่านอาจารย์มั่น และอาจารย์เสาร์ ได้เรียกประชุมศิษย์ทุกองค์ที่บ้านโนนแดง เพื่อวางระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการอยู่ป่าการตั้งสำนักปฏิบัติและการแนะนำทางปฏิบัติ

เมื่อเสร็จจากการประชุมในครั้งนี ทุกองค์ต่างก็แยกย้ายกันออกไปจุดงค์หาวิเวกตามสถานที่จังหวัดต่าง ๆ โดยมีได้มีการนัดแนะว่าจะไปพบกัน ณ สถานที่ใด แต่ด้วยเหตุอะไรไม่ทราบทุก ๆ องค์ก็เผลอไปพบกันเข้าอีก ที่จังหวัดสกลนคร...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “จุดงค์” เป็นการใช้คำแสดงการปฏิบัติธรรมตามหลักจุดงค์วัตร โดยมีการกล่าวถึงพระอาจารย์มั่น พระอาจารย์เสาร์และลูกศิษย์ว่าร่วมจุดงค์ในจังหวัดต่างๆ เป็นที่น่าสังเกตมีการให้ข้อมูลเรื่องการบังเอิญจุดงค์เจอกันที่จังหวัดสกลนคร

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หลังจากนั้นพระอาจารย์ฝั้นก็ได้พาลูกศิษย์ของท่าน ออกเดินจุดงค์ต่อไปมุ่งต่อลำเนาไพร ไปทางบ้านหนองสูง อำเภอคำชะอี จังหวัดนครพนม...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “จุดงค์” การใช้คำแสดงการปฏิบัติธรรมตามหลักจุดงค์วัตรโดยมีการกล่าวถึงพระอาจารย์ฝั้นและลูกศิษย์จุดงค์ในจังหวัดนครพนม

4) บำเพ็ญ

บำเพ็ญ หมายถึง การฝึกปฏิบัติธรรมในภาคปฏิบัติที่พระสงฆ์ ฆราวาสหรือบุคคลทั่วไปที่มีเป้าหมายนิพพานจะใช้วิธีการฝึกปฏิบัตินี้ บำเพ็ญในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม มีข้อมูลดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พวกเราได้พากันถือเอาต้นเหตุให้พึงระลึกถึงความจริงของตนที่ว่าได้เสียสละโดยความเป็นจริงหรือไม่เพราะถ้าไม่ถือเอาความจริงตามปฏิปทาของพระพุทธองค์ในข้อนี้ ก็ จะเรียกได้ว่าไม่ถือเอาพระองค์เป็นมูลเหตุคือบางหมู่บางเหล่าถือการปฏิบัติเพียงแค่ว่าเป็นโล่ห์บังหน้า แล้วก็มีเบื้องหลังที่ไม่มีการเสียสละหรือทำไปอย่างมีการยุ่งยากพัวพัน จะสละ

ก็สละไม่จริง ซึ่งบางทีแม้แต่เป็นบรรพชิต แล้วก็ยังมีจิตใจโลภโมโหสัน ไม่สละแม้แต่
 อารมณ์ ยังจะถือว่าข้าพเจ้ามียศฐาบรรดาศักดิ์อะไรเทือกนั้นบางทีการอยู่ป่าเอามาเพียง
 เพื่อเป็นเลศบางประการ ทำเป็นว่าเรานี้อยู่ป่าอยู่เขาเหมือนจะออกวิเวกให้เป็นที่ บำเพ็ญ
 ความสงบ แต่กลับเป็นผู้พร้อมด้วยความหวังโยอาลัย ยุ่งยากด้วยการก่อสร้าง สละสมด้วย
 เครื่องกังวลนานัปการ นี่ไม่ได้ถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นมูลเหตุ...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “บำเพ็ญ” ซึ่งสาระสำคัญของข้อความดังกล่าว
 คือ พระอาจารย์มั่นมีน้ำเสียงตำหนิพระสงฆ์ที่ไม่ปฏิบัติธรรมจริงจัง แต่สร้างว่าตนปฏิบัติธรรมเพราะ
 ต้องการผลประโยชน์บางประการ เช่น การยอมรับนับถือจากพุทธศาสนิกชนว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติ
 ชอบ แต่ไม่ได้บำเพ็ญเพียรธรรมตามแนวทางปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้า เป็นที่น่าสังเกตว่าพระ
 อาจารย์มั่นใช้คำที่มีความหมายเชิงลบกับพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่ปฏิบัติธรรม แต่กระทำการอื่นที่ลดคุณค่า
 ความเป็นพระสงฆ์ที่ดี เช่น การปฏิบัติเพียงแคเป็นโล่ห์บังหน้า จิตใจโลภโมโหสัน ไม่สละ เป็นต้น

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ขณะอาจารย์เทศก์กับอาจารย์อ่อนสี บำเพ็ญเพียรอยู่กัน 2 รูปนั้น ท่านได้
 แยกกันอยู่คนละแห่ง โดยอาจารย์อ่อนสีอยู่ที่เดิม ส่วนอาจารย์เทศก์อยู่ที่ภูเขากิ่งหนึ่ง
 ...”

(พระราชนิเวศธรรมจริยาจารย์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “บำเพ็ญ” ซึ่งสาระสำคัญแสดงการปฏิบัติธรรมใน
 ป่าของพระอาจารย์เทศก์และพระอาจารย์อ่อนสีที่ร่วมจุดประสงค์ด้วยกัน แต่เมื่อปฏิบัติธรรมก็แยกปฏิบัติ
 ธรรม

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านผู้ใด บำเพ็ญวัตรปฏิบัติให้สมบูรณ์เต็มภูมิดังที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอนไว้แล้ว
 ธรรมชาตินี้ไม่ต้องมีใครมาบอกจะรู้เองเห็นเองเพราะอำนาจแห่งมัชฌิมาปฏิบัติเป็น
 เครื่องบุกเบิกทำลายสิ่งทีกรุกรังพันพัวพันอยู่ในใจจะแตกจะกระจายออกไปหมด
 เหลือแต่ทำวัตรจิตล้วนๆ ที่เป็นจิตบริสุทธิ์จากนั้นเอาอะไรมาเป็นภัยต่อจิตใจ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “บำเพ็ญ” หมายถึงการปฏิบัติตามแนวทางของ
 พระพุทธเจ้าได้กำหนดไว้เป็นแนวทาง ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าพระอาจารย์มหาบัวปฏิบัติธรรม
 ตามหลักพุทธศาสนา และสะท้อนให้เห็นถึงความมุ่งมั่นในการปฏิบัติธรรมหรือปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ด้วยปฏิบัติอันแรงกล้า ท่านจึงดันดันไปในทุกที เพื่อ**บำเพ็ญ**เพียรภาวนาให้ ยิ่งๆ ขึ้นไป แม้ว่าจะถูกเปลวแดดแผดเผา แม้จะถูกความเจ็บเขรบบกวน ท่านก็มีได้หัวใจแต่ประการใด...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “**บำเพ็ญ**” หมายถึงการปฏิบัติตรงคิในป่าของพระอาจารย์ชา โดยมีการให้ข้อมูลฉากบรรยากาศของความยากลำบาก เช่น แดดร้อน ความเหงา แต่ฉากบรรยากาศดังกล่าวไม่เป็นอุปสรรคในการ**บำเพ็ญ**ธรรมของพระอาจารย์ชา

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อยู่มาวันหนึ่งท่านเจ้าคุณอุบาลีฯ ก็ได้เที่ยวที่เขาพระงามลพบุรี เพราะโดยปกติแล้วท่านจะไปที่นี่บ่อยๆ ซึ่งท่านชอบสถานที่นี้มาก จนภายหลังท่านได้สระพระใหญ่หน้าตักกว้างถึง 12 วากว่า และวันนั้นเป็นวันที่ท่านเจ้าคุณอุบาลีได้มาที่เขาพระงามตามปกติ ซึ่งขณะนั้นท่านอาจารย์มั่น ก็ได้พัก**บำเพ็ญ**สมณธรรมอยู่ ณ ที่นั้นเหมือนกัน...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “**บำเพ็ญ**” หมายถึงการปฏิบัติธรรม ซึ่งในที่นี้ท่านเจ้าคุณอุบาลีและพระอาจารย์มั่น**บำเพ็ญ**ที่เขาพระงาม จังหวัดลพบุรี เป็นที่น่าสังเกตว่าการปฏิบัติธรรมดังกล่าวใช้คำว่า**บำเพ็ญ**และมีส่วนขยายว่าสมณธรรม

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แต่เราอยากปลีกตัวหาวิเวกมานานแล้ว ตั้งแต่ได้พบเพื่อนเมื่ออยู่ขอนแก่น เพราะรู้ตัวดีว่าความเพียรและอุบายของเราอ่อน พยายามจะปลีกตัวอยู่เรื่อยมา โดยมีให้ครูบาอาจารย์และหมู่เพื่อนสงสัยว่าเราไม่ชอบหมู่ แต่ก็ไม่สำเร็จสักที ภายหลังออกพรรษา จึงได้**บำเพ็ญ**ภาวนาอย่างเต็มกำลัง...”

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “**บำเพ็ญ**” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์ชา โดยให้ข้อมูลเบื้องต้นของพระอาจารย์ชาว่ามีความคิด ความประสงค์ปฏิบัติธรรมรูปเดียว ตั้งแต่อู่จังหวัดขอนแก่น ในพรรษา และเมื่อออกพรรษาก็ได้ปฏิบัติธรรม เป็นที่น่าสังเกตว่าการปฏิบัติธรรมดังกล่าวใช้คำว่า**บำเพ็ญ**และมีส่วนขยายว่าภาวนา

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

5) ปฏิบัติ

ปฏิบัติ หมายถึง วิธีการดำเนินตนของพระสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์มีหลักการที่เป็นการกำกับแนวทางปฏิบัติคำศัพท์ปฏิบัติในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม พบทั้งสิ้น 1 คำ คือ ปฏิบัติ มีข้อมูลตัวอย่างดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การบวชเป็นพระภิกษุสงฆ์นั้นจักต้องปฏิบัติกรรมฐาน คือพิจารณาตะจะ ปัญจกปฏิบัติกรรมฐานเป็นเบื้องต้นเพราะเป็นหนทางพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ทรงตรัสธรรมด้วยการปฏิบัติอริยสัจธรรม 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “ปฏิบัติ” หมายถึงการปฏิบัติกรรมฐานพระอาจารย์มั่น ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่ามีการเชื่อมโยงการสื่อสารไปยังประเด็นการพ้นทุกข์ และกล่าวถึงชื่อหลักธรรมอริยสัจธรรม 4 ซึ่งเข้าถึงด้วยวิธีการหนึ่ง คือ กรรมฐาน

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...โดยในยุคนี้ถือเป็นผู้ของเรื่องรองของวงพระธุดงค์กรรมฐานท่านพระอาจารย์เสาร์ ท่านพระอาจารย์มั่นอย่างแท้จริง ผู้มีอำนาจวาสนาส่งด้วยบุญญาธิการ จึงได้มาเกิดคนแล้วคนเล่า โดยในกาลต่อมาท่านเหล่านั้นได้ออกบวชเพื่อประพฤติกปฏิบัติธรรมเป็นพระธุดงค์กรรมฐานกันมากมาย...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “ปฏิบัติ” หมายถึงการปฏิบัติธรรมสายพระอาจารย์มั่น เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการให้ข้อมูลกรรมฐานท่านพระอาจารย์เสาร์ และมีการเพิ่มคุณค่าของการปฏิบัติธรรมด้วยการใช้คำว่าบุญญาธิการ ซึ่งเป็นการโน้มน้าวให้ผู้รับสารศรัทธาในการปฏิบัติธรรมสายพระอาจารย์มั่นและพระอาจารย์เสาร์

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ มันเห็นอะไรความเห็นชอบ บอกก็ไม่เข้าใจ มันต้องรู้ด้วยตนเองว่า อยากรู้มันเห็นถูกเห็นชอบ ปฏิบัติฝึกหัดมาเบื้องต้นตั้งแต่ปริกรรม ทำกัมมัฏฐาน มันมีทั้งผิดทั้งถูก มันมีทั้งดีทั้งชั่ว กว่าที่จะลงตัวได้ โอ้อ้อ มากมาย เหลือเกิน ปฏิบัติมากมา...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวិศิษฐ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “ปฏิบัติ” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์เทศก์ โดยแสดงให้เห็นกรณีฐานเป็นการปฏิบัติธรรมเบื้องต้น เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการใช้คำแสดงความรู้สึกที่ท่านได้พยายามปฏิบัติธรรมหลายวิธี

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การอยู่พำนักจำพรรษาที่เขาวงกตนี้ พระอาจารย์ชาและพระถวัลย์ก็ได้เสียเที่ยว เพราะได้อาศัยศึกษาจากระเบียบข้อปฏิบัติต่างๆที่หลวงพ่อกาท่านได้วางไว้ ทั้งยังได้อ่านคติพจน์ต่างๆที่หลวงพ่อเขียนไว้ตามปากถ้ำบ้าง ตามที่อยู่อาศัยบ้าง เพื่อเตือนใจภิกษุสงฆ์ จึงอาศัยสิ่งเหล่านี้ศึกษาปฏิบัติธรรม...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “ปฏิบัติ” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์ชาที่วิริยะอุตสาหะศึกษารรณะจากพระอาจารย์เถา โดยศึกษาคำสอนคติพจน์ และเป็นที่น่าสังเกตการศึกษารรณะดังกล่าวจัดเป็นการเรียนรู้ด้วยตัวเอง

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การปฏิบัติจิตตภาวนาถือเป็นงานหลักอันสำคัญที่สุด ดังนั้นในแต่ละวันท่านจึงพยายามพูดคุยแต่น้อยหากมีความจำเป็นต้องพูดสนทนากันบ้างก็ให้มีเหตุผลมีอรรถธรรม ไม่พูดคะนอง เพื่อแจ้อ หยาบโหลน พูดตามความจำเป็น และเป็นไปเพื่อความเจริญในธรรม การตักเตือนชี้แนะหมู่คณะภิกษุสามเณรให้เป็นไปด้วยความเมตตากรุณาต่อกัน เพื่อให้รู้ให้เข้าใจคุณและโทษจริง ๆ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “ปฏิบัติ” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์มหาบัวที่ใช้ภาษาอุปโลกน์ว่าการปฏิบัติจิตตภาวนาเป็นงาน ซึ่งสื่อความหมายว่าหน้าที่โดยรวมน้ำหนักใจความนี้เป็นการให้ความสำคัญกับการปฏิบัติ

6) จงกรม

จงกรม หมายถึง การมีสมาธิกำกับจิตขณะเดิน ซึ่งพระสงฆ์มีหลักการที่เป็นแนวทางปฏิบัติคำศัพท์ปฏิบัติในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม พบทั้งสิ้น 1 คำ คือ จงกรม มีข้อมูลตัวอย่างดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ก่อนออกบิณฑบาตตอนเช้า ต้องขึ้นสู่ที่จงกรมก่อน เมื่อท่านเดินจงกรมจนถึงเวลาที่ออกเที่ยวบิณฑบาตแล้ว ก็ลงจากที่จงกรมไปสู่โรงฉัน ศิษย์ทั้งหลายก็ถวายผ้าสังฆาฏิช่วยครองกลัดลูกธนูคุมทั้งข้างล่างและข้างบนแล้วเข้าไปสู่บ้าน ผู้ถือบาตรไปก่อน

โดยไปรออยู่ที่นอกอุปัฏฐาบ้าน เมื่อท่านไปถึงก็รับเอาบาตร ศิษย์ก็ตามเข้าไปเป็นแถว ตามลำดับอาวุโส มี 10-20-30 ถึง 50-60 องค์ และเป็นแถวยาวเหยียด...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “จงกรม” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์มั่น ซึ่งข้อความนี้แสดงให้เห็นความพร้อมเพรียงเป็นหมู่คณะสงฆ์ และแสดงให้เห็นความสำคัญของลำดับอาวุโส อันเป็นวัฒนธรรมองค์กรพระสงฆ์

พระอาจารย์พินใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านพระอาจารย์พินตัดสินใจอยู่ เพื่อจะได้ภาวนาต่อสู้อุปกิเลส คือ ดูผีหลอกที่มีอยู่ทั้งภายนอกและภายใน จึงตั้งใจประกอบความเพียร โดยเดินจงกรม นั่งสมาธิ เร่งความเพียรภาวนาอย่างเต็มสติปัญญาตามพลังศรัทธาที่มีอยู่ ตั้งจิตเจริญสติระลึกรธรรม บริกรรมภาวนาทั้งวันทั้งคืน ทุกอิริยาบถ ยืน เดิน นั่ง นอน เว้นแต่หลับ รู้สึกตัวตื่นขึ้นเมื่อไร ก็ระลึกบริกรรมทำความเพียร ภาวนาต่อ เพื่อฝึกสติให้มีกำลัง จิตก็จะตั้งมั่นเป็นสมาธิ...”

(หลวงปู่พิน อจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “จงกรม” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์พิน ซึ่งข้อความนี้แสดงรายละเอียดการปฏิบัติธรรมหลากหลาย เช่น นั่งสมาธิ ภาวนา และให้ความสำคัญกับการพิจารณาจิต และสติ ทั้งนี้รายละเอียดดังกล่าวทำให้เห็นว่าผีเป็นอุปสรรคที่พระอาจารย์พินก้าวข้ามผ่านไปได้

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ในตอนเช้าทำกิจวัตร ก็ไหว้พระสวดมนต์ ครั้นแล้วออกเดินจงกรม แล้วก็แสวงหาการบิณฑบาต ออกเที่ยวบิณฑบาตตามมีตามได้ อย่าไปคิดว่าอดอยากลำบากอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องการฝึกหัดทดลองทรมานตนเองการทดลองฝึกหัดตนเองนี้ ไม่มีใครทำให้หรอก นอกจากเราทำเอง คนอื่นบังคับไม่ได้ การทำความเพียร มันต้องบังคับตัวเอง...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฏ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “จงกรม” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์เทศก์เป็นส่วนหนึ่งของกิจวัตร โดยมีรายละเอียดการไหว้พระ การสวดมนต์ การบิณฑบาต เป็นที่น่าสังเกตว่าการฝึกหัดตนใช้ส่วนขยายทดลองทรมาน

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ที่นี้เมื่อเรียนจบแล้ว สอบสนามหลวงแล้ว ตูกริยาพระเณรก็ต่างจากเก่า เดินจงกรมก็ไม่ค่อยมี นั่งสมาธิก็น้อย การคลุกคลีกันก็มากขึ้น ความสงบระงับ มันน้อยลง ความเป็นจริงการปฏิบัตินะ เมื่อเดินจงกรมแล้วก็ตั้งใจเดินจงกรม เมื่อนั่งสมาธิก็ตั้งอกตั้งใจทำ เมื่ออยู่ในอิริยาบถการเดิน การยืน การนั่ง การนอน เราก็พยายามสังวรสำรวม...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “จงกรม” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของลูกศิษย์ พระอาจารย์ชาว่าแตกต่างไปจากเดิมภายหลังการสอบธรรมะภาคทฤษฎีหรือสอบธรรมะสนามหลวง ซึ่งในที่นี้แสดงให้เห็นว่าพระอาจารย์ชาให้ความสำคัญกับธรรมะภาคปฏิบัติ

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เราไปอยู่ในที่ดัดสันดานจริงๆนะ ไม่ใช่ธรรมดานะ มีแต่ที่ดัดสันดานทั้งนั้น แหละปากก็ป่าเสือ กลางคืนเวลาเราเดินจงกรม มันไม่ใช่ธรรมดานะ แล้วยิ่งเสียงเสียดด้วยนะเราไปอยู่แคร่ ตอนตื่นเข้ามาเห็นรอยมันผ่านไปทางนี้แล้วฉากออกไป เราเพราะเราปิดกวาดไว้เรียบร้อย มันเดินผ่านไปผ่านมา มันก็เห็น โอ้ เสือมา มาเมื่อไหร่ไม่รู้ แต่เขาไม่ได้สนใจกับเรา เขาเดินฉากไปเฉยๆ แสดงว่าเขาไม่ได้สนใจกับเรา เขาไปตามประสาของเขา เรารู้...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “จงกรม” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์มหาบัวในป่า เป็นที่น่าสังเกตภาษาที่ใช้เป็นภาษาพูดเล่าเรื่องประสบการณ์การเดินทางว่า ท่านเจอเสือ ซึ่งการใช้ภาษาเล่าเรื่องเช่นนี้ ทำให้ผู้รับสารได้รับบรรยากาศเหมือนอยู่ในสถานการณ์จริงร่วมกับพระอาจารย์มหาบัว

7) ธรรมเนียม

ธรรมเนียม หมายถึง วิธีการดำเนินตนของพระสงฆ์ ซึ่งมีหลักการสมาธิเป็นการกำกับแนวทางปฏิบัติคำศัพท์ธรรมเนียมในหนังสือธรรมะพระสาวยปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม พบทั้งสิ้น 1 คำ คือ ปฏิบัติ มีข้อมูลตัวอย่างดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การตั้งตนเป็นอาจารย์สอนก็มี**มาตรฐาน**ภาวนานั่น ก็จะมีทั้งมีคุณภาพและไม่มีคุณภาพ คือต่างก็จะสอนไปตามความเข้าใจของตนจนถึงกับนำเอาการตั้งตนเป็นอาจารย์สอนก็มี**มาตรฐาน**ภาวนาบังหน้า แล้วก็ดำเนินการไม่บริสุทธิ์ด้วยประการต่างๆ ผล

ที่เกิดขึ้นจึงไม่เป็นผลเท่าที่ควรแต่บางพวกก็ดีเพราะยังเดินตามเราอยู่นี้มิได้หมายความว่าเราเป็นผู้วิเศษ

แต่การดำเนินของเรานั้น ได้ทำไปโดยความบริสุทธิ์ใจ มุ่งเพื่อความพ้นทุกข์ โดยปฏิบัตินี้ก็ทำให้ได้ผลทั้งตนเองและศิษยานุศิษย์ตลอดมา การต่างคนต่างตั้งตนเป็นอาจารย์นั้น ย่อมทำให้เสียผล เพราะทำให้เกิดความลังเลแก่ผู้จะเข้ามาเรียน กรรมฐาน กวาวว่าจะถือเอาอาจารย์ไหนจึงจะถูก...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “กรรมฐาน” หมายถึงการแสดงความคิดเห็นของพระอาจารย์มั่นเรื่องการสอนกรรมฐานในอนาคตว่ามีผู้สอนกรรมฐานหลากหลายแนวทาง แต่ไม่มีหลักเกณฑ์ใดตัดสินว่ากรรมฐานอันใดถูกต้องหรือไม่ เป็นที่น่าสังเกตว่าการแสดงความคิดเห็นเรื่องกรรมฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งมีพุทธบริษัท 4 สนใจศึกษาปฏิบัติธรรม

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ในปี พ.ศ. 2469 หลวงปู่ฝั้น อาจาโรท่านมีความตั้งใจจะขอยู่จำพรรษาที่ หลวงปู่มั่น ฐริทโตที่เสนาสนะป่าบ้านสามผง แต่มีเหตุไม่ได้อยู่จำพรรษาคือก่อนเข้าพรรษาราว 1 สัปดาห์ กำนันบ้านดอนแดงคอกข้าง ตำบลบ้านเสียว อำเภอนาหว้า เทน (ปัจจุบันอยู่ในอำเภอนาหว้า) จังหวัด นครพนม พร้อมด้วยลูกบ้านได้ยินกิตติศัพท์ของหลวงปู่มั่น เมื่อได้มาพบเห็นทั้ง กรรมฐานอันแลดูสะอาดร่มเย็นและเงียบสงบ ตลอดได้เห็นปฏิบัติข้อวัตรปฏิบัติอันเคร่งครัด หลวงปู่มั่นและคณะศิษย์ ก็เกิดความเคารพเลื่อมใสศรัทธา...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “กรรมฐาน” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์มั่นที่พระอาจารย์ฝั้นประทับใจ ณ วัดที่จังหวัดนครพนม เป็นที่น่าสังเกตว่าความประทับใจ ความเลื่อมใสศรัทธามีบรรยากาศของสถานที่เป็นองค์ประกอบ เช่น ร่มเย็น เงียบสงบ

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ธรรมะที่ท่านแสดงสอนนั้นกว้างขวาง กัมมัฏฐานที่ท่านสอนไว้มี 40 อย่าง เป็น กัมมัฏฐาน 40 ประการ ได้แก่

อนุสติ 10 คือระลึกถึงสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ 10 ประการ มี พุทธานุสติเป็นต้น

อสุภะ 10 พิจารณาของไม่งาม

ธาตุวิภูฐาน 4 พิจารณาธาตุทั้งสี่

อาหารปฏิภูกล 1 พิจารณาอาหารเป็นปฏิภูกล...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2548)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “กัมมัฏฐาน” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์ชาวยืดถือปฏิบัติ โดยมีการอ้างถึงท่าน ซึ่งในที่นี้ท่านหมายถึงพระพุทธเจ้าให้แนวทางปฏิบัติ กัมมัฏฐาน

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ความรู้ระดับมหา 3 ประโยคนี่ก็เพียงพอแล้วกับการจะออกปฏิบัติกรรมฐาน วิชาความรู้ขนาดเป็นมหาแล้วอย่ามัวไม่จนตรอกจนมุ่มง่าๆ...”

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำศัพท์ “กรรมฐาน” หมายถึงการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์มหาบัวที่มีความรู้ภาคทฤษฎีหรือปริยัติเปรียญธรรม 3 ประโยค เป็นพื้นฐาน ซึ่งท่านได้แสดงน้ำเสียงว่ามีความรู้ภาคทฤษฎีเป็นสิ่งที่ช่วยให้ภาคปฏิบัติธรรมมีประสิทธิภาพ

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

5.1.3.2 การแสดงความคิดเห็นทางพุทธศาสนา

การแสดงความคิดเห็นทางพุทธศาสนา หมายถึง การแสดงทัศนะของพระสายปฏิบัติ อีสานที่มีพุทธศาสนาในด้านต่างๆ เช่น ด้านปริยัติ ด้านปฏิบัติ ด้านความเชื่อที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา ในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม มีรายละเอียด ดังนี้

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พุทธศาสนาเป็นสถาบันฝึกฝนอบรมเพื่อสันติ แต่เมื่อนำเอากิเลสเหล่านั้นเข้ามาทำให้สร้างบาปกรรมแล้ว รู้สึกจะเป็นบาปมากกว่าสร้างในสถานที่อื่น เพราะกิเลสเหล่านั้นของแต่ละคน เมื่อสงบระงับไม่ได้ ทำให้ร่วไหลออกมารดคนอื่นที่เขาสะอาดๆ จะเป็นความสกปรกอย่างน่าเกลียดมากเหมือนสุกรอยู่ในหลุมคูซึ่งเขาเหล่านั้นไม่มีความรู้สึกอะไรเลย นอกจากจะเป็นความเกษมสำราญของเขา...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการแสดงความคิดเห็นด้านการดำรงตนในพุทธศาสนาของพระสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์ต้องเป็นผู้ขัดเกลากิเลสอย่างสม่ำเสมอ เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการใช้คำศัพท์บาป เพื่อสื่อความหมายให้เห็นภาพตรงข้ามที่กระจ่างชัด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า สถาบัน

พระพุทธศาสนาว่าเป็นองค์กรที่ฝึกฝนบุคคล แต่บางบุคคลไม่ปฏิบัติตามคำสอน โดยขยายความบุคคลที่มีกิเลสทำให้เกิดปัญหาที่องค์กร

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระรัตนตรัยคือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์เป็นที่พึ่งก็ยังไม่ค่อยจะได้กันยังไม่เชื่อท่านยังไม่เชื่อพอยังไปดูหมอดูไปดูฤกษ์.หมอบอกว่าทำอย่างนั้นอย่างนั้นสะเดาะเคราะห์อย่างนั้นอย่างนั้นเท่านั้นก็เสียแล้วนี่เรียกว่าไม่ถึงพระรัตนตรัยแล้วฉะนั้นมันถึงอยากถึงลำบากไม่รู้จะเอาอะไรต่อมิอะไร่วนวายไปหาหมอดูบ้างหมอดูเวทดาบ้านหมอสารพัดอย่างเพื่อจะมาแก้ไข...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการแสดงความคิดเห็นด้านความเชื่อฤกษ์ สะเดาะเคราะห์ หมอผี ซึ่งพระอาจารย์ชาน้ำเสียงไม่เห็นด้วยกับความเชื่อดังกล่าว และอธิบายเพิ่มว่าพุทธศาสนิกชนควรยึดถึงพระรัตนตรัย

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ธรรมดาคนเราผู้ซึ่งจะเข้าไปศึกษาอบรมหาความรู้ความดี ในสถาบันใดก็ตาม จะต้องตัดสินใจตนเองเสียก่อนว่า สถาบันที่เราจะเข้าไปอบรมฝึกฝนนั้น เป็นสถาบันที่ดี และสามารถจะประสิทธิ์ประสาท ให้ความรู้ความดีแก่เราได้สมเจตนาหรือไม่ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเป็นสถาบันอันดีเลิศ ไม่สักแต่ว่าจะประสิทธิ์ประสาทให้เราได้ความรู้ความฉลาด เพื่อการครองชีพเป็นสุขสมบูรณ์เท่านั้น แต่ยังสามารถทำให้เราผู้เข้าใจแล้วทำตาม จนรู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรมเข้าถึงมรรคผลนิพพานได้ พระพุทธศาสนาจึงเป็นสถาบันอันสูงเยี่ยม เป็นที่รวมแห่งวัฒนธรรมและศีลธรรมดำรงไว้ซึ่งสัมมาชีพ มีความผาสุกเป็นผลตอบแทน เมื่อเข้าใจรู้ชัดอย่างนี้แล้ว จึงเกิดความศรัทธาอุทิศสำหรับเข้าอบรมในพระพุทธศาสนา...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความคิดเห็นด้านพระพุทธศาสนาว่าเป็นองค์กรเน้นพัฒนาความเป็นมนุษย์ เพื่อให้เป็นคนดีและบรรลุลูกหลาน โดยในส่วนท้ายมีการใช้คำแสดงความยกย่องพระพุทธศาสนาว่าเป็นสถาบันที่มีคุณค่า

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อย่างทุกวันนี้พอญาติพี่น้องตายทานว่าให้ชักจูงเราก็ก้อพระไปจูงเอาป้ายต่อไหมเอาไหมต่อฝ้ายดิ่งกันมะนั่ง เข้าป่าช้านุ่นไม่ใช่จูงอย่างนั้นอาตมาว่ารีบห้ามไปเร็วๆ

นั่นแหละดีมันจะไม่ได้หนักบางทีก็ยุ่งอยู่กับ พระรุ้งพระรังอยู่กับจิวรตัวเด็กตัวเล็กๆกำลัง เลี้ยงควายอยู่ก็เรียกมาบวช บวชจุงพ่องจุงแม่จุงก็จะไม่ไหวแล้วเดินทิวข้าวทิวน้ำร้องไห้ นั้นไปจุงกันอย่างนั้นนี่แหละคือความเห็นผิด บางทีก็เอาข้าวตอกมาวานในขณะจุงศพไป ป่าช้าโดยมีความเชื่อว่าพวกผีหรือเปรตที่คอยรับส่วนบุญมีอยู่เพื่อจะไม่ให้พวกนั้นรบกวน คนตายจึงมีการหว่านข้าวตอกไปด้วย...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการแสดงความคิดเห็นด้านความเชื่อพิธีกรรมจุงศพในงานศพ การโปรยข้าวตอกขณะเคลื่อนขบวนศพ ซึ่งพระอาจารย์ขามีน้ำเสียงไม่เห็นด้วยกับพิธีกรรมดังกล่าว

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การที่เราเข้าไปศึกษาอบรมในสถาบันใดก็ตาม แม้ว่าแต่ในพระพุทธศาสนา จะเป็นคริสต์ศาสนา ศาสนาอิสลามและสำนักศึกษาใดก็ตาม อย่าได้ตั้งข้อบัญญัติ กฎ กติกา และระเบียบประเพณีเป็นต้น ของสถาบันนั้น ๆ ให้มาเข้ากับกิเลสของตน หรือดัดแปลง แก้ไขข้อบัญญัติเหล่านั้นตามใจชอบของตน ตั้งตนเป็นศาสดาแทนเอาเสียเลย บุคคลผู้ทำ ตนเช่นนั้นจะเป็นการบั่นทอนความเจริญก้าวหน้าของตนเอง ผลที่สุดจะเป็นคนคับโลก ไม่มีที่อยู่ ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความคิดเห็นด้านพระพุทธศาสนาว่าควรปฏิบัติตามกฎระเบียบของทุกศาสนา ไม่เข้าแก้ไขระเบียบข้อบังคับตามใจตนเอง ประเด็นสุดท้ายกล่าวว่าถ้า ไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบย่อมทำให้เกิดผลเสีย

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แต่คนเรามักเชื่อของรักษาในทำนองไสยศาสตร์โดยเฉพาะเมื่อเจอพระธุดงค์ มักจะมีโยมไปขอของรักษาคือ.คุ่มกันภูตผีปีศาจเพื่อให้ตนแคล้วคลาดจากภัยอันตราย ในทำนองเดียวกันก็มีการเอาอกเอาใจผีบ้านผีเรือนโดยการทำหิ้งบูชาซึ่งแฝงตัวปริศนาว่า ชั้น 5 ชั้น 8 หน้าศาล 5.เพราะคนรักษาศีลศีลก็จะรักษาของเขาเองก็เพี้ยนไปเป็นเรื่อง ผีสางเทวดาบูชาด้วยวัตถุโดยการเอาดอกไม้สดำสีแดงไปกองเอาข้าวแห้งไปบูชาทุกวันมี แต่หนูเท่านั้นแหละจะไปใส่หัวเวลากลางคืนนะอันนั้นมันจะรู้อย่างไรว่า เราตีเราช้วนัน มันจะรักษาคนได้อย่างไรรีบร้อนทั้งทำให้มันสะอาดแล้วเอาพระพุทธรูปสวยๆ ไปใส่ไว้ แทนจะดีกว่า...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการแสดงความคิดเห็นด้านความเชื่อเรื่องของการรักษา โดยขอจากพระธุดงค์ ส่วนความเชื่อเรื่องผีเรือนการทำหิ้งบูชาซึ่งคติปริศนาว่าเป็นชั้น 5 ชั้น 8 หน้าสี 5 เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการเชื่อมโยงความเชื่อ พิธีกรรมบูรณาการเข้ากับพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าความเชื่อข้างต้นพระอาจารย์ชาไม่เห็นด้วย

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระวินัย นี่เป็นของเบื้องต้น ถ้าพระวินัยเรียบร้อยดีแล้ว พวกเขาก็นิยมนับถือ พุทธศาสนาก็จะได้ถาวรต่อไป ยังเราก็ได้ยืนกันอยู่ ใครก็พูดเป็นส่วนมากพระไปเมื่อนอกไปอเมริกาเหลวไหลหมด ใครไปก็เหลวไหลเกือบแทบทุกองค์ไป ไม่ว่าจะธรรมยุต ไม่ว่าจะมหานิกาย ไปห่างเหินไกลครูบาอาจารย์ไกลผู้หลักผู้ใหญ่ ทำตามอัตโนมัติของตน นั้นแสดงว่าเอาศาสนาไปหากิน นุ่งเหลืองห่มเหลือง แล้วก็เขาเข้าใจว่าเป็นพระ ก็ทำบุญทำทานเรื่อยไป จึงว่าเอาศาสนาไปหากิน...”

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความคิดเห็นด้านพระพุทธศาสนาเรื่องวินัย โดยขยายความกล่าวถึงพระสงฆ์เผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศว่าควรยึดมั่นพระวินัยอย่างหนักแน่น เพราะไม่พระอาจารย์ดูแลให้คำปรึกษาใกล้ชิด

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เดี๋ยวนี้เราจะหาที่พึ่งไม่ได้แล้วอย่างนักบวชนักพรตลูกหลานของเรามาบวชกัน ทุกวันนี้ส่วนมากก็บวช 7 วัน 15 วันเท่านั้นแหละแล้วก็สึกไปสึกไปเลยไม่มีใครอยู่วัดเลยไม่ เป็นวัดเพราะไม่มีใครอบรมสั่งสอนกันไม่มีที่เกาะที่ยึดหมายเพราะขาดกรรมฐานขาดการภาวนาขาดการอบรมบ่มนิสัยมันขาดอย่างนี้เลยมีแต่เรื่องเดือดร้อนกระวนกระวาย...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้คำแสดงความคิดเห็นด้านพระพุทธศาสนา เช่น พระสงฆ์บวชระยะสั้นตามประเพณี ไม่มีพระสงฆ์บวชสืบทอดพระพุทธศาสนา ไม่มีกระแสปฏิบัติภาวนา กรรมฐาน

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระผู้ใหญ่บางท่านที่ชี้แจงจ ไม่ยอมรับเวรกรรมจึงปล่อยวางทอดธุระ ไม่เอาเรื่อง เพราะเห็นว่าทำไปแล้วไม่คุ้มค่า ผลที่สุดสถาบันสงฆ์อันสูงและมีเกียรติ ก็จะมีแต่สมาชิกที่เลวทรามมาอาศัย ทำให้ปัญญาชนเบื่อระอาขาดความเคารพนับถือ ผู้ที่ประพฤติตนเลวทรามเช่นนั้น ได้ชื่อว่ามาสร้างบาปกรรมทำความฉิบหายให้เกิดแก่ตนและส่วนรวมแท้ๆ พระผู้หนักแน่นในศีลธรรมและระเบียบอันดีงาม หวังความเจริญแก่ตนทนอยู่ไม่ไหว ก็หา

อุบายเอาตนรอด ทอดทิ้งพรรคพวกที่เลอะเทอะเหลวไหล ไว้ให้ย่ำยีพระธรรมวินัยตามวิสัย
ของคนเลว นี่นับเป็นการบ่อนทำลายพระพุทธศาสนาโดยไม่รู้ตัวจริงๆ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความคิดเห็นด้านพระพุทธศาสนาเรื่องการตำหนิ
พระผู้ใหญ่ที่บริหารองค์กรไม่ดี และส่งผลเสียต่อพุทธศาสนาโดยภาพรวม

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระพุทธเจ้าท่านให้มีปัญญาคือให้รู้ตามความเป็นจริงความเป็นความจริงไม่ใช่อยู่ที่
ที่การกระทำสืบกันมาความจริงอยู่ที่ความจริงเหมือนจิตใจมันโลภมันโกรธมันหลงมันไม่มีตัว
รู้มันก็ทำให้ตามจิต.นั่นแหละก็เลยกลายเป็นประเพณีถือกันมาอย่างนั้น. อันนั้นมันเป็น
ประเพณีของพี่ใช้จริยะประเพณีไม่ใช่ประเพณีของพระพุทธเจ้าทำไปก็ไม่เกิดประโยชน์นี้
แหละทำแต่ไม่ได้ฟังธรรมพระพุทธเจ้าฟังธรรมจากเกจิอาจารย์เลยทำกันไปอย่างนั้น...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้คำแสดงความคิดเห็นด้านพระพุทธศาสนา โดยอ้างถึง
พระพุทธเจ้าสอนเรื่องปัญญา เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการใช้คำประเพณีแต่ไม่ใช่ประเพณีหรือแบบแผนที่
พระพุทธเจ้ากำหนดไว้

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ความเป็นพระเลยไม่มีสัณนิตเดียวอยู่ในตัว จึงควรระวัง ควรละอายตนเอง
คนอื่นเขาไม่รู้เรื่องหรอก แต่ก็ควรละอายตนเอง เราเป็นพระเป็นนักปฏิบัติ เขาเคารพ
นับถือบูชาแต่ตัวจิตของเราแท้ๆมันยังเลวทรามกว่าพวกเขา ผู้ที่ปฏิบัติเขาเห็นโทษเห็น
ภัย เขาจึงค่อยมาปฏิบัติรักษาตัวตนให้สงบจากอารมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นได้ ก็นับว่าเขา
ดีกว่าเรา เราเป็นพระไม่เกิดอุบายปัญญาอะไรก็ควรจะหาความรู้ความฉลาดจากหนังสือ
หนังสือก็หาไว้ให้ดูแล้ว...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความคิดเห็นด้านพระพุทธศาสนาเรื่องการสอน
พระสงฆ์ให้เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้ส่งสารใช้คำว่าควรเน้นย้ำให้พระสงฆ์ปฏิบัติ
สิ่งที่ดีและมีคุณค่า

5.1.4 การใช้คำแสดงความรู้สึก

การใช้คำแสดงความรู้สึก หมายถึง การสื่อสารที่ใช้คำนาม นามวลี กลุ่มคำ สื่อความหมายทางอารมณ์เพื่อวัตถุประสงค์ขยายความประสบการณ์การปฏิบัติธรรม อธิบายคำสอน เช่น ร่ำร้อง สงสาร มีดังนี้

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระรัตนตรัยคือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์เป็นที่พึ่งก็ยังไม่ค่อยจะได้กันยังไม่เชื่อท่านยังไม่เชื่อพอจะไปดูหมอดูไปดูฤกษ์.หมอบอกว่าทำอย่างนั้นอย่างนั้นสะเดาะเคราะห์อย่างนั้นอย่างนั้นเท่านั้นก็เสียแล้วนี่เรียกว่าไม่ถึงพระรัตนตรัยแล้วฉะนั้นมันถึงอยากถึงลำบากไม่รู้จะเอาอะไรต่อมีอะไรวุ่นวายไปหาหมอดูบ้างหมอดูเวทดาบ้านหมอสารพัดอย่างเพื่อจะมาแก้ไข...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการแสดงความคิดเห็นด้านความเชื่อฤกษ์ สะเดาะเคราะห์ หมอดู ซึ่งพระอาจารย์ชามีน้ำเสียงไม่เห็นด้วยกับความเชื่อดังกล่าว และอธิบายเพิ่มว่าพุทธศาสนิกชนควรยึดถึงพระรัตนตรัย

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หัวใจของหนุ่มเทศก์ยังร่ำร้องถึงการบวชเหมือนดังก่อน ค็นหนึ่งถึงกับฝันเห็นพระกัมมัฏฐานเอาเลยทีเดียว เรากับเพื่อนหลายคนด้วยกันออกจากบ้านไปเที่ยวตามท้องทุ่งนาตามประสาของเด็กสมัยนั้น ขณะนั้นได้มีพระกัมมัฏฐานสองรูปสะพายบาตรแบกกลดเดินมาเห็นเราเข้า แล้วหนึ่งในสองนั้นวิ่งปรีเข้าหาเราเลย เรากลับ วิ่งหนีไม่คิดชีวิตชีวาเอาทีเดียว...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความรู้สึกร่ำร้อง โดยแสดงให้เห็นความมุ่งมั่นที่จะบวชของพระอาจารย์เทศก์ และนำความคิดดังกล่าวนำไปฝัน

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ติดตามมากมาย นั่นคือทำให้ เงินบริษัทบริวารพากันไหลเข้า (ทุนสำรองทั่วไป) อย่างต่อเนื่อง ยังความประหลาดใจแก่นักวิชาการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตลอดถึงประชาชนในระยะนั้น ที่เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองในทิศทางที่ดีขึ้นอย่างชัดเจน ทั้ง ๆ ที่เพิ่งเผชิญกับวิกฤตการณ์ร้ายแรงเหมือนจะไม่มีวันฟื้นให้คืนมาได้...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำแสดงความรู้สึกความประหลาดใจในลักษณะคำนามวลี โดยมีส่วนขยายคือ นักวิชาการ ในบริบทนี้หมายถึงโครงการทองช่วยชาติของพระอาจารย์มหาบัวมีส่วนช่วยให้เศรษฐกิจดีขึ้น โดยพระอาจารย์มหาบัวให้ข้อมูลแสดงความคิดเห็นว่าทั้ง ๆ ที่เพิ่งเผชิญกับวิกฤตการณ์ร้ายแรงเหมือนจะไม่มีวันฟื้นให้คืนมาได้

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...วันนั้นมีคนมาบอกว่า ท่านอาจารย์มันอยู่ป่าเมี่ยง ดอยแม่บึง และท่านอาจารย์สานอยู่ที่ถ้ำคอกคำได้ทราบข่าวตืออย่างนี้จึงดีใจกันใหญ่...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์เทศก์ใช้คำแสดงความรู้สึกดีใจที่จะได้พบพระอาจารย์มัน พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เราเหนื่อยมากนะ แต่เราก็ทำเพื่อชาติ.. นี้ตั้งแต่วันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2541 ถึงวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2547 เป็น 6 ปีระนั้นไม่ใช่เล่น หลวงตาแบกอยู่ตลอดเวลา 6 ปีเต็มนี้เราพูดอย่างตรงไปตรงมาว่าหนักมากเรารู้สึกว่าหนักมากกว่าบรรดาพี่น้องชาวไทย เราทั้งประเทศ เพราะเราเป็นผู้ออกโครงการเอง...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำแสดงความรู้สึกเหนื่อย หนักมาก ในบริบทนี้หมายถึงโครงการทองช่วยชาติของพระอาจารย์มหาบัว เป็นที่น่าสังเกตว่าส่วนท้ายมีการขยายความลักษณะเปรียบเทียบ

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แม้จะสงสารอย่างไรก็ต้องลาไกล “ด้วยความสงสารในน้ำตาอันนองหน้าของเขาเหล่านั้น พร้อมด้วยสำนักต่าง ๆ ที่พวกเราได้ทุ่มเทกำลังกายกำลังใจโดยได้ใช้พัสดุและทรัพย์สินของชาวปักษ์ใต้ ก่อสร้างเป็นถาวรวัตถุทั้งปวงมอบให้เป็นมรดกแก่ชาวปักษ์ใต้ทั้งหมดพร้อมด้วยตำแหน่งอันมีเกียรติของเราด้วย”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์เทศก์ใช้คำแสดงความรู้สึกสงสารชาวปักษ์ใต้ที่ร้องไห้อาลัย เนื่องจากพระอาจารย์เทศก์จะไม่อยู่เผยแพร่ธรรมะที่ภาคใต้แล้ว

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...วันนี้หลวงตาจะไม่พูดอะไรมากนักเพราะได้พูดมาเป็นเวลา 6 ปีแล้วขอความเห็นใจจากพี่น้องทั้งหลายเพื่อชาติไทยของเราให้ต่างท่านต่างได้อุ้มชูขึ้นมาด้วยการประพฤติปฏิบัติตัวเป็นคนดี นี่เป็นความมุ่งหมายของชาติไทยด้วย...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความรู้สึกขอความเห็นใจจากนั้นมีค่านามเป็นส่วนขยายพี่น้องทั้งหลาย และมีการใช้คำสรรพนามเรา คำสรรพนามที่แสดงความยกย่อง ได้แก่ ท่าน จากนั้นมีคำบอกคุณสมบัตินคนดี กล่าวโดยรวมแล้วบริบทนี้เป็นการขอร้องและแสดงความยกย่องชาวไทยที่ได้มีส่วนร่วมในโครงการทองช่วยชาติ

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...คูซี้ ! พระกัมมัญฐานทั้งหลายอยู่ไม่ได้ หนีไปหมด เพราะกลัวเรายังเหลือแต่เทศก์องค์เดียว นี้อยู่อีกไม่กี่วันก็คงจะไปแล้ว "หลวงตามันคุยโตไปทั่ววัด...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความรู้สึก ซี้ เป็นคำลงท้ายแสดงความลำพองใจว่าพระชุตงค์กลัวหลวงตามันจนไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มากับพระบรมวงศานุวงศ์จากพระตำหนักภูพานราชนิเวศน์เป็นการส่วนพระองค์ ไม่ได้บอกแม้กระทั่งทหารใกล้ชิดทหารทั้งหลายต่างสืบข่าวเป็นการไกลาผลว่า เมื่อเวลาบ่ายโมงพระองค์ท่านทรงขับรถออกจากพระตำหนักไม่รู้ว่าเสด็จฯ ไป ณ ที่ใดถ้าบอกข่าวการเสด็จฯ มาล่วงหน้า กลัวเป็นการเอิกเกริกรบกวนต้องการเสด็จฯ มาเป็นการส่วนองค์...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความรู้สึกไกลาผล ในบริบทนี้หมายถึงรัชกาล 9 เสด็จออกนอกที่ประทับโดยไม่มีผู้ใดทราบ แต่เสด็จฯเป็นการส่วนพระองค์มาที่วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานีเพื่อมาปฏิบัติธรรมกับพระอาจารย์มหาบัว

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การเดินทางตามท่านอาจารย์มั่นคราวนี้ลำบากมาก โดยเฉพาะหนทางที่แสนจะ
กันดาร ทำให้การเดินทางทุลักทุเลมาก บางแห่งต้องเดินตามลำธารหุบเขาบางแห่งเดิน
เลียบบนหน้าผาที่สูงชัน ขากลับลงมา อาจารย์เทศก์ลื่นล้มหัวเข่าแตกแผลเหวอะหวะ แล้ว
เดินกระเผลก ๆ มาบ้านโป่งป่าแหม อันเป็นเขตติดต่อกันระหว่าง ไทย-พม่า นอนรักษาตัว
อยู่ อยู่ที่ถ้ำปล่อง 10 คืน...”

(พระราชนิเวศธรรมจริยาจารย์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความรู้สึกลำบากมากในการเดินธุดงค์ โดยให้
รายละเอียดเส้นทาง การเดินทาง การบาดเจ็บของพระอาจารย์เทศก์

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อย่างทุกวันนี้พอญาติพี่น้องตายทานมาให้ชักจูงเราก็คือเอาพระไปจูงเอาป้ายต่อ
ไหมเอาไหมต่อฝ้ายดิ่งกันมะนั่ง เข้าป่าช้านุ่นไม่ใช่จูงอย่างนั้นอาตมาว่ารีบห้ามไปเร็วๆ
นั่นแหละตีมันจะไม่ได้หนักบางที่ก็ยุ่งอยู่กับ พระรุ่งพระรังอยู่กับจิวรตัวเล็กตัวเล็ก ๆ กำลัง
เลี้ยงควายอยู่ที่เรียกมาบวช บวชจูงพ่อจูงแม่จูงก็จะไม่ไหวแล้วเดินหิวข้าวหิวน้ำร้องไห้
นั่นไปจูงกันอย่างนั้นนั่นแหละคือความเห็นผิด บางทีก็เอาข้าวตอกมาวานในขณะจูงศพไป
ป่าช้าโดยมีความเชื่อว่าพวกผีหรือเปรตที่คอยรับส่วนบุญมีอยู่เพื่อจะไม่ให้พวกนั้นรบกวน
คนตายจึงมีการหว่านข้าวตอกไปด้วย...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการแสดงความคิดเห็นด้านความเชื่อพิธีกรรมจูงศพในงานศพ
การโปรยข้าวตอกขณะเคลื่อนขบวนศพ ซึ่งพระอาจารย์ชามีน้ำเสียงไม่เห็นด้วยกับพิธีกรรมดังกล่าว

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ผลแห่งการปฏิบัติธรรม เกิดขึ้นทันตาเห็นจริง ๆ !! ส่วนตัวท่านอาจารย์เอง
ท่านก็สามารถค้นธรรมที่ไม่เคยคิด ไม่เคยรู้มาได้ดับอุบายและแนวปฏิบัติได้อย่าง
ละเอียดถี่ถ้วนนี้ยิ่งนับเป็นอัศจรรย์ ! ...”

(พระราชนิเวศธรรมจริยาจารย์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์เทศก์ใช้คำแสดงความรู้สึกอัศจรรย์ในขณะที่ปฏิบัติ
ธรรมบรรลุผล

“...อ้อ! ที่ฝืนนี้เป็นมงคลอย่างยิ่งแล้วนะ นี่เป็นแบบเป็นฉบับในปฏิปทาของท่าน ไม่เคลื่อนคลาดนะ ให้ท่านดำเนินตามปฏิปทาที่ท่านฝืนนี้เบื้องต้นจะยากลำบากที่สุดนะ ท่านต้องเอาให้ดี ท่านอย่าท้อถอยเบื้องต้นนี้ลำบาก ดูท่านลอดกอไผ่มาทั้งกอ นั้นแหละ ลำบากมากตรงนั้น เอาให้ดี...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้อุทานเอื้อสื่อความหมายแสดงความยินดี โดยพระอาจารย์มั่นแสดงความยินดีกับพระอาจารย์มหาบัวเรื่องการปฏิบัติ อีกทั้งให้กำลังใจว่าอย่าท้อถอยให้ปฏิบัติธรรมต่อไปอย่าละความพยายาม

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เหตุนี้พระพุทเจ้าจึงทรงสงสารเมตตาสัตว์มนุษย์ทั้งหลายปรารถนาเกิดเป็นพระพุทเจ้า จะได้มาทรงชี้แจงสั่งสอน ให้เข้าใจเรื่องทั้งหลายเหล่านี้แหละ แล้วจะได้พากันแก้ไขความชั่วเหลวไหลและความทุกข์ทั้งหลายเหล่านี้ เมื่อผู้ใดเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทเจ้าและปฏิบัติตามท่าน ก็พ้นจากทุกข์ไปแล้ว ยิ่งเหลือแต่พวกเรานี่ซี พากันยุ่งพากันวุ่นวาย พวกเรายังไม่เข้าใจธรรมคำสั่งสอนของพระพุทเจ้าและปฏิบัติไม่ถูก...”

(พระราชินีโรรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2548)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความคิดเห็นด้านพระพุทธศาสนาโดยอ้างถึงพระพุทเจ้า และพระอาจารย์เทศก์กล่าวยกย่องพระพุทเจ้า แต่ผู้ที่ปฏิบัติธรรมไม่ถูกต้องตามแนวทางก็ยังไม่หลุดพ้น

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พอพ้นจากนี้แล้วท่านจะไปด้วย ความสะดวกสบายไม่มีอุปสรรคอันใดเลย มีเท่านั้นแหละ เบื้องต้นเอาให้ ดื้ออย่าถอยนะ ถ้างอตรงนี้ไปไม่ได้นะ อ้อ! เป็นก็เป็น ตายก็ตาย ฟาดมันให้ได้ตรงนี้นะ มันจะยากแค่ไหน มันก็ไปได้ ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้อุทานเอื้อสื่อความหมายอีกเต็มใจ ต่อสู้กับความยากลำบากในการปฏิบัติธรรมที่มีอุปสรรคมากแต่ก็สู้มาได้

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พุทธศาสนาเป็นสถาบันฝึกฝนอบรมเพื่อสันติ แต่เมื่อนำเอากิเลสเหล่านั้นเข้ามาพาให้สร้างบาปกรรมแล้ว รู้สึกจะเป็นบาปมากกว่าสร้างในสถานที่อื่น เพราะกิเลสเหล่านั้นของแต่ละคน เมื่อสงบระงับไม่ได้ ทำให้รู้ไหลออกมารดคนอื่นที่เขาสะอาดๆ จะเป็นความสกปรกอย่างน่าเกลียดมากเหมือนสุกรอยู่ในหลุมคูซึ่งเขาเหล่านั้นไม่มีความรู้สึกอะไรเลย นอกจากจะเป็นความเกษมสำราญของเขา...”

(พระราชินีโรจรัสสิมภีรปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความคิดเห็นด้านพระพุทธศาสนาว่าเป็นองค์กรที่ฝึกฝนบุคคล แต่บางบุคคลไม่ปฏิบัติตามคำสอน โดยขยายความบุคคลที่มีกิเลสทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับองค์กร

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แล้วท่านก็ใส่บาตรเรา ท่านใส่เองนะ ถ้าธรรมดาแล้ว โธ.. ใครจะมาใส่เราได้วะ สำหรับเราเองกลัวธุดงค์จะขาด หรืออย่างน้อยไม่สมบูรณ์นอกจากท่านอาจารย์มันผู้ที่เราเคารพเลื่อมใสเต็มหัวใจเท่านั้น จึงยอมลงและยอมให้ใส่บาตรตามกาลอันควรของท่านเอง...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้อุทานโถ่สื่อความหมายน้ำเสียงเสียดสีประชดประชันตัวเองว่าต้องปฏิบัติธรรมต่อเนื่อง โดยพระอาจารย์มหาบัวมีความยินดีที่พระอาจารย์มันต์กบาตรนั้นหมายความว่าแสดงการยอมรับท่าน

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ที่วัดบ้านนาสีดา ก็มีพระอยู่ แต่ท่านไม่ไปพัก กลับมุ่งตรงมายังหมู่บ้านและขอพักที่บ้านหนุ่มเทศก์เหมือนกับว่าจะมาโปรดหนุ่มเทศก์และบิดาโดยตรงบ้านหลังนี้ใจบุญเป็นพิเศษอยู่แล้ว พระธุดงค์มาโปรดอย่างนี้นับเป็นกุศลทุกคนได้ปฏิบัติพระด้วยความเคารพเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง...”

(พระราชินีโรจรัสสิมภีรปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความคิดเห็นด้านพระพุทธศาสนาโดยกล่าวถึงพระธุดงค์มาที่บ้านพระอาจารย์เทศก์ โดยผู้ส่งสารกล่าวถึงว่าครอบครัวพระอาจารย์เทศก์ปฏิบัติพระด้วยความเคารพเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อ้าว! ไม้กวาดนี้มาได้ยังไง เราจับเอาไม้กวาดออกมาดูอ้อ! ไม้กวาดนี้เป็นไม้กวาดที่เราทิ้งไปเมื่อวานก่อน ใครหนอ เอามาเห็นใบไม้ที่นี้คงเป็นพ่อแม่ครูจารย์แหละ ท่านสอนเรา เห็นดั่งนั้น เราก็หมอบเลยตั้งแต่นั้นมา ไม้กวาดดำนั้น ก็เป็นอาจารย์เอกทีเดียว ถ้าพอซ่อมได้ยังไงเราจะซ่อมเต็มเหนี่ยวเลยนะ นี่แสดง มันพอใช้ได้อยู่เอาไปทิ้งทำไม ท่านเทศน์สอนเราไม้กวาดนี้ต้องซ่อมให้เรียบร้อยจนใช้ไม่ได้แล้วถึงจะทิ้ง ถ้าทิ้งครั้งที่สองนี้ท่านจะเอามาตีหน้าผากเราครั้งนี้ยังไม่ตืออย่างนั้นละ ท่านสอนเรา อูบายท่าน เราก็ปฏิบัติตามนั้นเลย...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้อุทานอ้าวสื่อความหมายแปลกใจ คำอุทานอ้อสื่อความหมายเข้าใจ ซึ่งพระอาจารย์มหาบัวเป็นผู้อุทาน และพระอาจารย์มั่นทำให้พระอาจารย์มหาบัวเข้าใจการสอนเรื่องความประหยัดจากเรื่องไม้กวาด โดยพระอาจารย์มั่นไม่ได้สอนเป็นคำพูดแต่สอนเป็นการกระทำจากการเอาไม้กวาดมาคืนไว้ที่เดิม

5.1.5 การใช้อุปลักษณ์

การใช้อุปลักษณ์ หมายถึง การใช้ภาษาเชื่อมโยงมโนทัศน์จากสิ่งที่เป็นนามธรรมไปยังสิ่งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งให้เป็นสิ่งหนึ่ง และในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติปรากฏการใช้อุปลักษณ์ 4 ประเภท ได้แก่ อุปลักษณ์สงคราม อุปลักษณ์การรักษาโรค อุปลักษณ์มนุษย์และร่างกาย อุปลักษณ์การเดินทาง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

5.1.5.1 อุปลักษณ์สงคราม

อุปลักษณ์สงคราม หมายถึง การใช้ภาษาเชื่อมโยงความหมายสิ่งที่เป็นนามธรรมหนึ่งไปยังสิ่งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งสื่อความหมายการปฏิบัติธรรมะเป็นการต่อสู้เพื่อให้ได้รับชัยชนะในการศึกษา สงคราม ซึ่งอุปลักษณ์สงครามที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน มี 11 คำ ได้แก่ รบ ศัตรู สงครามเศรษฐกิจ สงครามเงียบ พระนักรบธรรมเดนตาย เครื่องบุกเบิกทำลาย ชัยภูมิ กู้ชาติ จอมทัพ ท้าพระกรรมฐาน ฆ่ากิเลส

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เราหนีรูปหนีเสียงหนีกลิ่นรสหนีโผฏฐัพพะหนีธรรมารมณ์มาอย่างนี้ ไม่ใช่หนีเพื่อจะแพ้สิ่งทั้งหลายเหล่านี้เพื่อมาฝึกหรือมาเพาะให้ปัญญาเกิด แล้วจะกลับไปรบกับมันจะกลับไปต่อสู้กับมันด้วยปัญญา...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์ชาใช้คำสรรพนามเราเพื่ออธิบายการปฏิบัติธรรม เพื่อก่อให้เกิดปัญญา ซึ่งต่อสู้อุปสรรคทั้งหลาย และการต่อสู้ดังกล่าวใช้อุปลักษณณ์รบเพื่อสื่อความหมายให้เป็นรูปธรรม

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ขันธมารมันไม่ได้เป็นมิตรกับเรา มันเบียดเบียนเรา บีบคั้นเราตลอดเวลา ข้ารู้ ข้าเห็นตัวมันแล้ว โดยความเป็นจริงว่า ทุกข์นี้เป็นมารอันโหดร้ายที่สุด มาร คือ ทุกข์ชั้นนี้เป็นศัตรูของเราอย่างฉกรรจ์...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์ฝั้นใช้คำสรรพนามเราเพื่ออธิบายการปฏิบัติเรื่อง ชั้น 5 ทุกข์ และใช้อุปลักษณณ์สงครามกล่าวถึงทุกข์ว่าเป็นศัตรูชั่วตรงข้าม

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...นี่แหละเขาเรียกสงครามเศรษฐกิจสงครามเงียบเป็นอย่างนี้ละกินแบบเงียบๆ ไม่ได้มีกระโตกกระตากอะไรและเงียบเลยได้วิตกอันนี้จึงได้ปรารถนากออกมาแล้วเพื่อนบ้านก็เป็นแล้วนี่เห็นให้เห็นแล้วนี่เราพูดตรง ๆ เลยได้พิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างแล้วถึงได้พูดออกมาไม่ใช่พูดออกมาแบบคนแบบเตาเผาหมัดอย่างนั้นนะพูดออกมาด้วยการพิจารณาแล้วและเรื่องก็เป็นอย่างที่ว่าจริง ๆ ไม่ผิดมันน่าคิด...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวสื่อคำสอนเรื่องโครงการป่าผ้าช่วยชาติ โดยท่านอธิบายปัญหาการเงินของประเทศไทยเปรียบเทียบว่าเป็นสงคราม และเป็นที่น่าสังเกตว่ามีการใช้คำอุปลักษณณ์ชั้น 2 คำ ได้แก่ สงครามเศรษฐกิจ สงครามเงียบ กล่าวได้ว่าเป็นการเน้นย้ำวิกฤติการณ์ทางการเงินของประเทศไทย ดังนั้น พุทธศาสนิกชนชาวไทยจึงควรร่วมมือกับพระอาจารย์มหาบัวในโครงการป่าผ้าช่วยชาติ

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เมื่อพระภิกษุฝั้น อาจาโรได้กราบลาหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ท่านได้ออกเที่ยว รุดงค์ตามป่า ตามเขาตามลำพังเพียงองค์เดียว หลังจากนั้นท่านกลับไปรับสามเณร พรหม สุวรรณรงค์ ผู้มีศักดิ์เป็นหลาน ออกรุดงค์ไปทางอำเภอบ้านฝือ จังหวัดอุดรธานี และได้เข้าไปภาวนาอยู่ที่ถ้ำพระบดซึ่งเหตุการณ์ในครั้งนี้ได้ฉายแววความองอาจกล้าหาญของท่าน ท่านเป็นพระนักรบธรรมเดนตาย นับแต่ขณะที่ท่านเป็นพระรุดงค์กรรมฐานพรรษาแรกๆ เท่านั้นเอง ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นสื่อคำสอนเรื่องคุณลักษณะของพระอริยสงฆ์ที่พากเพียรปฏิบัติธรรม ซึ่งเปรียบเทียบว่าเป็นพระนักรบธรรมเดบตาย โดยการใช้คำดังกล่าวสื่อความหมายว่าพระสงฆ์ต้องเสียสละตน อุทิศตน บำเพ็ญตนราวกับนักรบปฏิบัติหน้าที่ในศึกสงคราม ให้เต็มความสามารถ

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านผู้ใดบำเพ็ญวัตรปฏิบัติให้สมบูรณ์เต็มภูมิดังที่พระพุทธเจ้าได้สั่งสอนไว้แล้ว ธรรมชาตินี้ไม่ต้องมีใครมาบอกจะรู้เองเห็นเองเพราะอำนาจแห่งมัชฌิมาปฏิปทาเป็น เครื่องบุกเบิกทำลายสิ่งที่รกรุงรังพันพัวพันอยู่ในใจจะแตกจะกระจายออกไปหมด...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวสื่อคำสอนเรื่องการปฏิบัติธรรมว่าเป็นสิ่งที่ต้องทำลายให้สูญสิ้น หรือกำจัดทิ้งไป เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการอ้างถึงพระพุทธเจ้าในด้านการปฏิบัติธรรม ซึ่งการใช้อุปมาดังกล่าวทำให้น้ำหนักความหมายการปฏิบัติมีคุณค่ายิ่งขึ้น

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ที่เช่นนั้นท่านจึงเรียกว่าชัยภูมิ คือที่ที่ประกอบไปด้วยค่ายประตูและหอรบ อันมั่นคงฉันทใด อุปไมยในทางธรรมก็ฉันทนั้น ที่โหมมหาสติปัญญาเป็นชัยภูมิก็โดยที่ผู้จะเข้าสู่สงครามรบกับข้าศึกกิเลสต้องพิจารณากายานุปัสสนาสติปัญญาเป็นต้นก่อน เพราะคนเราที่จะเกิดกามราคะเป็นต้นขึ้นก็เกิดขึ้นที่กายและใจ เพราะตาแลไปเห็นกายทำให้ใจกำเริบเหตุนี้จึงได้ความว่ากายเป็นเครื่องก่อเหตุจึงต้องพิจารณาที่กายนี้ก่อน จะได้เป็นเครื่องดับนิวรณ์ทำให้ใจสงบได้ ณ ที่นี้จึง ทำให้มาก เจริญให้มาก...”

(หลวงปู่มั่น ฐิตตโต, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นสื่อคำสอนเรื่องการปฏิบัติธรรม โดยใช้คำอุปมาคุณสงคราม 2 คำได้แก่ ชัยภูมิ ข้าศึก ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบกับกรปฏิบัติธรรมให้เป็นรูปธรรม เพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารเห็นคุณค่าของการปฏิบัติธรรมว่าเป็นเรื่องใหญ่ เป็นเรื่องยาก แต่พุทธศาสนิกชนพึงพากเพียรปฏิบัติธรรมก็จะบรรลุเป้าหมายของการปฏิบัติธรรม

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เมื่อบ้านมีแนวโน้มจะออกกฎเกณฑ์แบบโลกๆ ที่มุ่งเน้นแต่อำนาจ ชื่อเสียง ลาภ ยศ จนกระทั่งสถาบันหลักโดยเฉพะต่อศาสนาและพระมหากษัตริย์ องค์หลวงตาที่เพิ่งออกมาเป็นผู้นำชาติจึงได้เป็นจอมทัพออกสนามด้วยองค์ท่านเองนำทัพพระ

กรรมฐานออกปกป้องพระธรรมวินัยมิให้คลาดเคลื่อนพร้อมรักษาพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์และสมเด็จพระสังฆราชมิให้ถูกกลืนรอนไปให้คงดำรงมั่นตามหลักพระธรรมวินัยและจารีตประเพณีอันดีงาม

ต่อมาองค์หลวงตา พระกรรมฐาน และประชาชนจำนวน 611,852 คน จากทั่วประเทศได้ยื่นรายชื่อคัดค้านร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ต่อประธานรัฐสภาเมื่อวันที่ 27 กุมภาพันธ์ 2545 สำหรับรายชื่อผู้คัดค้านมีองค์หลวงตาและนายกรัชมุนตรีลงลายมือชื่อร่วมอยู่ด้วย...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวสื่อคำสอนเรื่องการแก้ไขพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ โดยท่านอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมโดยใช้อุปมาอุปไมย 3 คำ ได้แก่ กุชชาติ จอมทัพ ทัพพระกรรมฐาน เป็นที่น่าสังเกตว่าน้ำหนักเหตุผลที่ท่านนำมาประกอบการโน้มน้าวใจ คือ พระธรรมวินัย อันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา

พระอาจารย์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ที่นี้เราไม่ให้นอนในคิณนั้นมาทำจุดศกทำไมมันจะไม่ลำบากละมันขัดกัน อย่างนี้มันก็ลำบากซิทำไมจะไม่ลำบากบางคนก็ทนไม่ไหวนี้เป็นเรื่องอย่างนี้คือ ข้อปฏิบัติจุดศกวัตรหรือการกระทำผิดผิดตัวเองฆ่ากิเลสพระพุทธรูปท่านตรัสว่า ธรรมอันใดมันเดือดร้อนข้อปฏิบัติอันใดมันเดือดร้อนให้มันเข้าอยู่อย่างนั้น...”

(พระโพธิญาณเถร, 2558 : 135)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์ใช้คำสอนเรื่องการปฏิบัติจุดศกวัตรว่าเป็นฝึกฝนตนเอง โดยเปรียบเทียบกิเลสให้มีตัวตนเฉกเช่นมนุษย์ และผู้ปฏิบัติต้องกำจัดกิเลสด้วยการทำลายหรือการฆ่า

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ปากทางด้านปัญญามันไม่ได้สนใจกับสมาธิเท่าไรมันยิ่งรู้ยิ่งเห็นกระจายออกไปเรื่อย ๆ มันยิ่งเพลินนะสิฆ่ากิเลสก็เข้าไปด้วยกันเห็นโทษเห็นคุณมันไปเห็นคุณของธรรมเห็นไปด้วยการฆ่ากิเลสปีบแล้วมันเห็นคุณขึ้นมาธรรมเด่นขึ้นมาๆ ที่ตรงไหนมันไม่เห็นคุณคือกิเลสปิดไว้ตามเข้าไปแก้เข้าไปตรงไหน...”

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวสื่อคำสอนเรื่องการปฏิบัติธรรมว่าเป็นฝึกฝนตนเอง โดยเปรียบเทียบกิเลสให้มีตัวตนเฉกเช่นมนุษย์ และผู้ปฏิบัติต้องกำจัดกิเลสด้วยการทำลายหรือการฆ่ากิเลส...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

5.1.5.2 อุปลักษณ่มนุษย์และร่างกาย

อุปลักษณ่มนุษย์และร่างกาย หมายถึง การใช้ภาษาเชื่อมโยงความหมายสิ่งที่เป็นนามธรรมหนึ่งไปยังสิ่งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งสื่อความหมายถึงพระสงฆ์ในลักษณะต่างๆ การปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ และส่วนของร่างกายที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน มี 11 คำ ได้แก่ พระหนังสือพิมพ์ พระวิทย์ พระโทรทัศน์ พระบัตรพระเบอร์ พระสะเดาะเคราะห์สะเดาะกรรม พระลูกพระหลาน ช่างภาพ ลมหายใจ คนรับประทานอาหาร ครู คนตาบอด ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เราทุกท่านก่อนบวชต่างก็เปล่งวาจาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ด้วยกันทั้งนั้น คำว่า พุทธ ธรรม สงฆ์ สรรณ คจฉามิ แม้แต่สามเณร เณร ซิกก็ไม่เคยละเว้น แต่เหตุใดเราจึงกลายเป็นเหมือนพระอิฐพระปูนซึ่งไม่มีความสำคัญในมรรคผลนิพพานไปเสียหมด โดยกลายเป็นพระหนังสือพิมพ์ กลายเป็นพระวิทย์ กลายเป็นพระโทรทัศน์ กลายเป็นพระบัตรพระเบอร์ พระสะเดาะเคราะห์สะเดาะกรรม ล้างบาปล้างเวรไปเสียอย่างนั้น พระที่กล่าวมานี้เป็นพระของพระพุทธเจ้าหรือเป็นพระของใคร ถ้าปลอมด้วยความประพฤติ ปลอมด้วยความรู้ความเห็นและความเข้าใจไม่ถูกหลักธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว จะจัดว่าเราเป็นพระที่ขอบธรรมหรือไม่ และผลที่พึงได้รับจะขอบธรรมหรือไม่อีกเหมือนกัน สมัยทุกวันนี้เราเป็นพระอย่างนี้กันเสียมาก...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวสื่อคำสอนเรื่องลักษณะของพระสงฆ์ที่ไม่ควรเอาเป็นแบบอย่าง 4 ลักษณะ ได้แก่ พระหนังสือพิมพ์ พระวิทย์ พระโทรทัศน์ พระบัตรพระเบอร์ พระสะเดาะเคราะห์สะเดาะกรรม ซึ่งอุปลักษณดังกล่าวเชื่อมโยงลักษณะสังคมที่เป็นรูปธรรมไปยังความประพฤติของพระสงฆ์ที่ไม่ควรเอาเป็นแบบอย่าง ทั้งนี้ คำสอนดังกล่าวให้น้ำหนักความสำคัญการครองตนของพระสงฆ์ ซึ่งการครองตนควรถือศีล ถือพระวินัยกำกับ 227 ข้อ ก็ย่อมไม่เกิดพระสงฆ์ที่ไม่ดี

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ภูเขาที่สูงตระหง่านเรียงรายกันเป็นเทือกเขายาวเหยียดจากเชียงใหม่ถึงเชียงรายติดต่อเข้าไปจนถึงเขตพม่าหาที่ไปด้วยต้นไม้หนาพรรณ มองดูเขียวข่มเหมือนช่างภาพระบายสีเมื่ออยู่บนภูเขาภูนี้ เมฆสีขาวเหมือนปุยฝ้าย ยังถูกลมพัดผ่านไปต่ำกว่าสถานที่อยู่เสียอีก ต้นสนที่พวกเราใช้เอามาทำฟืนจุดไฟแทนซีได้ มีมากขึ้นเต็มลูกภูเขา พวกเขานิ ลิง ค่างมีมาก...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นสื่อคำสอนเรื่องทิวทัศน์ธรรมชาติในขณะจุดธูปว่า ดงามราวกับจิตรกร หรือช่างภาพสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าหากปฏิบัติธรรม จุดธูปด้วยปฏิบัติที่มุ่งมั่นเพื่อความหลุดพ้น ย่อมพิจารณาสิ่งแวดล้อมรอบตัวด้วยใจเป็นสุข

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ประกาศให้บรรดาพี่น้องทั้งหลายทราบว่าทองคำเราในคลังหลวงเรามีน้อย มากให้พากันพิจารณาช่างหลวงคือหัวใจของเราทุกคนในประเทศไทยนี้หัวใจเราอยู่ที่ช่างหลวงทุกคนทุกคนให้พยายามมาหาทองคำให้ได้สืบทอดลมหายใจต่างคนต่าง พยายามคนละเล็กคนละน้อยเพิ่มลมหายใจในช่างหลวงของเรามากขึ้นๆเราจะได้มีความ อบอุ่นแน่นอนหนามันคง...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวสื่อคำสอนเรื่องโครงการผ้าป่าช่วยชาติ โดย ท่านอธิบายน้อมน้ำใจให้ชาวไทยตระหนักถึงความสำคัญของทองคำว่าเป็นสิ่งที่พึงมี หากไม่มีก็ราวกับชีวิตสิ้นสุดลง

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หลวงปู่พรหม จิรบุญโญ วัดประสิทธิธรรม บ้านดงเย็น อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ท่านเป็นเพื่อนสหธรรมิกอีกองค์หนึ่งของหลวงปู่ฝั้นและต่างเป็นพระ ศิษย์อาวุโสประเภทเพชรน้ำหนึ่งของท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโตถือเป็นครอบครัว ธรรมฐานเดียวกัน หลวงปู่พรหม ท่านมีอายุมากกว่าหลวงปู่ฝั้น 9 ปี แต่ท่านบวชเมื่อ อายุมากแล้ว โดยออกบวชในปี พ.ศ.2471 ท่านจึงมีพรรษาน้อยกว่าหลวงปู่ฝั้น 3 พรรษา ท่านทั้งสองเคารพนับถือรักใคร่กันจริงๆ เคารพคุณธรรมของกันและกัน เหตุการณ์ต่อไปนี้เป็นช่วงก่อนเข้าพรรษาปี พ.ศ. 2503 ระยะนี้ท่านทั้งสองเข้าสู่วัยชรา ภาพ ท่านได้ฝากความระลึกถึงกันและกัน เมื่อศิษย์ กราบคารวะ ท่านก็เมตตาเหมือน พระลูกพระหลานจริงๆ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นสื่อคำสอนเรื่องความเคารพซึ่งกันและกันในหมู่สงฆ์ โดยใช้อุปมาอุปไมยคำเรียกเครือญาติสื่อความหมายของความเป็นญาติทางธรรม ทั้งนี้ พระสงฆ์มี หลักเกณฑ์อายุพรรษาเพื่อสื่ออธิบายความเป็นพี่ความเป็นน้องทางธรรม

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ด้วยเหตุนี้ท่านจึงนิยมใช้อุบายฝึกจิตด้วยการเข้าป่าเข้าเขาหรือฝังคนตายบ้าง ในถ้ำเงือกผาป่าดง. ที่เป็นที่อยู่ของช่างหนีเสือหรือสัตว์ร้ายต่างๆ บ้างอาศัยสัตว์เหล่านั้น เป็นครูท่านบางสถานที่เป็นที่ที่เสียมักชอบผ่านมาหรือเป็นที่อาศัยของมันในบริเวณใกล้ๆ กันนั้นแม้ว่าจะเดินหรือนั่งตรงไหนอย่างไรก็คิดกลัวอยู่ตลอดเวลาว่ามันคงจะอยู่...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวสื่อคำสอนเรื่องการปฏิบัติธรรม ชูตงศ์ในป่า โดยมีสัตว์ต่างๆ เป็นผู้สอน หรืออุปลักษณว่าเป็นครู และทำให้ผู้รับสารเข้าใจการฝึกฝนธรรมะของ พระสงฆ์เพื่อมุ่งหลุดพ้นจากวิภวณะสังสาร

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านค้ำึงญาณว่าเป็นจุดอิมตัวเหมือนคนรับประทานอาหารมันมีจุดอิมตัว พอมันพอเพียงแก่ความต้องการแล้วก็อิมไม่ต้องพูดอะไรให้มาก มีอาหารรับประทานเข้าไปก็แล้วกัน ญาณก็เช่นเดียวกัน บำเพ็ญให้ถูกต้อง โดยการพิจารณาทุกขเมื่อถึงจุดอิมตัว เมื่อไรก็รู้อเอง เหมือนคนรับประทานอาหารอิม เมื่อไรเขารู้ตัวของเขาเอง เช่นเมื่อ พิจารณากาย คือตัวทุกขนั้นแล้ว พอเมื่อเห็นกายเข้าก็เกิดความสังเวชสอดจิต แล้วก็เกิดความเบื่อหน่าย ความเบื่อหน่าย เป็นญาณเพราะมันจะเกิดขึ้นเอง จะมาสมมติให้เกิดขึ้น ไม่ได้ คำว่าสัจจะ คือความจริง เช่นกับการพิจารณาเห็นตัวทุกข ชื่อว่าเห็นจริงมิได้เดา เอา เช่นเห็นว่าผมเป็นธาตุ ดินอย่างนี้เป็นสัจจญาณ การดำเนินญาณคือความจริงนั้นให้ ปราบกฏอยู่เสมอชื่อว่ากิจจญาณ การถึงจุดละวางเหมือนคนอิมอาหาร ละไปแล้วซึ่งความ หิว โดยอัตโนมติ เป็นกตญาณ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นสื่อคำสอนเรื่องการปฏิบัติธรรม ซึ่งผู้ใดปฏิบัติก็ยอม เข้าใจได้เอง โดยอุปลักษณเชื่อมโยงเป็นรูปธรรมกับการกินอาหารของคน และเมื่อปฏิบัติธรรมอย่าง เข้าใจก็ยอมอธิบายได้ถึงเปลี่ยนแปลงของจิตเจตนาทั้งด้านสาร์ตธรรมกุศล อกุศล

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...จิตดวงนี้แหละตั้งแต่กิเลสครอบงำอยู่มันก็เหมือนคนตาบอดอะไรจะมีอยู่มาก น้อยเพียงไรมันไม่เห็น สีแสงวัตถุต่างๆ มองไม่เห็นแต่โดนเอาๆ นี้จิตที่มีบอดก็ เหมือนกัน มีแต่โดนความทุกขความทรมาน โดนบาปโดนกรรม...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวสื่อคำสอนสารัตถธรรมอภุศล ซึ่งในที่นี้คือกิเลส โดยเชื่อมโยงให้เป็นรูปธรรม คือ คนตาบอด โดยนำลักษณะตาที่มองไม่เห็นเชื่อมโยงกับกิเลสที่ปิดกั้นไม่ให้มนุษย์เข้าถึงธรรมะตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

5.1.5.3 อุปลักษณะการเดินทาง

อุปลักษณะการเดินทาง หมายถึง การใช้ภาษาเชื่อมโยงความหมายสิ่งที่เป็นนามธรรมหนึ่งไปยังสิ่งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งสื่อความหมายถึงพระสงฆ์ปฏิบัติธรรม และการแสวงหาธรรมของพระสงฆ์ ซึ่งอุปลักษณะการเดินทางปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน มี 5 คำ ได้แก่ เที้ยวรุตงค์ เที้ยวรุตงคกรรมฐาน ท่องรุตงค์ ก้าวเดิน ทางเดินของปัญญา และมีรายละเอียดดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เวลาท่านออกเที้ยวรุตงคกรรมฐานทางภาคอีสานตามจังหวัดต่างๆ ในระยะต้นวัย ท่านมักจะไปกับท่านพระอาจารย์เสาร์เสมอ แม้ความรู้ทางภายในจะมีแตกต่างกันบ้างตามนิสัย แต่ก็ชอบไปด้วยกัน สำหรับท่านพระอาจารย์เสาร์ท่านเป็นคนไม่ชอบพูด ไม่ชอบเทศน์ ไม่ชอบมีความรู้แปลกๆ ต่างๆ กวนใจเหมือนท่านพระอาจารย์มั่น...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นสื่อคำสอนเรื่องการรุตงค์ โดยใช้คำที่มีความหมายรูปธรรม คือ เที้ยวรุตงคกรรมฐาน เชื่อมโยงกับการปฏิบัติธรรม และในบริบทมีรายละเอียดการรุตงค์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งท่านให้ข้อมูลว่าการรุตงค์ในระยะแรกนั้น ท่านรุตงค์ร่วมกับพระอาจารย์เสาร์

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...สำหรับสถานที่เที้ยวรุตงค์ในแถบอำเภอบ้านฝืด และในอำเภอใกล้เคียง เช่น อำเภอน้ำโสม อำเภอนาเยีย อำเภอบำบัด มีมากมายหลายแห่ง เช่น พระพุทธบาทบัวบก ภูย่า ถ้าพระ บริเวณน้ำตกตาดโตน หรือน้ำตกยุงทอง เป็นต้น สถานที่เหล่านี้ในอดีตล้วนมีสภาพเป็นป่าเป็นเขา เจือมผา พลาญหิน มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุมหนาแน่นเป็นดงป่าใหญ่ จึงอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์ป่า สัตว์ร้าย นานาชนิดเข้ามาอยู่อาศัย สถานที่เหล่านี้ก็แสนที่จะเปล่าเปลี ห่างไกลบ้านเรือนและไม่มีผู้คนสัญจรไปมา จึงวิเวกเงียบสงบสดชื่นสบายมาก...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นสื่อคำสอนเรื่องการชู้ดงค์ โดยใช้คำที่มีความหมายรูปธรรม คือ เที่ยวชู้ดงค์เชื่อมโยงกับการปฏิบัติธรรม และในบริบทมีรายละเอียดสถานที่ชู้ดงค์ต่างๆ เช่น ภู ถ้ำ เป็นต้น อีกทั้งมีสัตว์ร้ายต่างๆ ที่ท่านหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ความมุ่งมั่น ปฏิบัติอันเด็ดเดี่ยวทำให้ท่านชู้ดงค์อย่างเข้าถึงธรรม

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระเถระานุเถระจำนวนมากพากันหลังไหลกันไปนมัสการท่านที่เชียงใหม่ เพราะกิตติศัพท์ของท่านเลื่องลือเหลือเกิน จนอยากใคร่พบเห็นอยากฟังคำสอน เมื่อคณะศิษย์ทั้งหลายไปพบอาจารย์มั่น ท่านได้พาเที่ยวชู้ดงค์ไปตามป่าเขาถ้ำตามที่เห็นสมควรแล้ว ท่านก็แนะนำปฏิบัติพาชู้ดงค์ปฏิบัติต่างๆจนเป็นผลในทางจิตมากขึ้น...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นสื่อคำสอนเรื่องการชู้ดงค์ โดยใช้คำที่มีความหมายรูปธรรม คือ เที่ยวชู้ดงค์เชื่อมโยงกับการปฏิบัติธรรม และในบริบทนี้กล่าวถึงลูกศิษย์ที่เลื่อมใส ศรัทธา ท่าน ก็เข้าร่วมชู้ดงค์ ปฏิบัติธรรมกับท่าน อันมีจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ การหลุดพ้น

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...นี่แหละที่เราเห็นทองคำเข้ามาสู่คลังหลวงของเราไหลเข้ามา เรื่อย ๆ ขึ้นจากความรักชาติของเราความรักชาติและความสามัคคีฟังเสียงหัวหน้า หัวหน้าคิดเป็นธรรมพาก้าวเดินอย่างไรให้เดินตามนั้นเราเป็นลูกชาวพุทธหัวหน้าของเราคือพระพุทเจ้า พระสงฆ์สาวกนำธรรมที่ประกาศธรรมมอนโลกอย่างถูกต้องแม่นยำสั่งสอนพวกเรา...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวสื่อคำสอนโครงการผ้าป่าช่วยชาติ โดยใช้คำที่มีความหมายรูปธรรม คือ ก้าวเดิน ซึ่งท่านเป็นผู้นำที่มีคุณลักษณะเป็นธรรม หรือมีคุณธรรมตามทางพุทธศาสนา และเน้นย้ำว่าท่านดำเนินตามที่พระพุทเจ้ากำหนดแนวปฏิบัติไว้ ทั้งนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าพระอาจารย์มหาบัวมีคุณสมบัติเหมาะสมในการจัดทำโครงการผ้าป่าช่วยชาติ

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พ.ศ.2463 ท่านอาจารย์มั่น ได้ไปจำพรรษาอยู่ที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย จะเห็นว่าอาจารย์มั่นท่านจะอยู่ไม่ประจำที่ จะท่องชู้ดงค์ไปเรื่อยๆ ลูกศิษย์ผู้หวังความเจริญในทางธรรม จึงติดตามท่านไปเรื่อยๆ เพื่อจะได้เรียนรู้ธรรมและปฏิบัติธรรมให้สูงขึ้น...”

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นสื่อคำสอนการปฏิบัติธรรม โดยใช้คำที่มีความหมายรูปธรรม คือ ท่องธุดงค์และในบริบทนี้กล่าวถึงพระอาจารย์มั่นปฏิบัติธรรมด้วยการธุดงค์ และลูกศิษย์ท่านก็ยึดเป็นแบบอย่าง

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การพิจารณาชั้นๆ ชั้นๆ จนถึงไตรลักษณ์เป็นทางเดินของปัญญา พิจารณาลงจุดนั้นเสมอ จะเป็นไตรลักษณ์ใดไม่ผิดทาง ขอให้ชัดเจนด้วยปัญญาเป็นสำคัญกว่าอื่น จะดูทุกข์ก็ให้ชัดเจน เพราะทุกข์มีอยู่ภายในใจตลอดเวลาทำไมจะไม่เห็นทุกข์ ก็เราเป็นคนทุกข์เอง เราพิจารณาทุกข์ที่เกิดขึ้นกับเราทำไมจะไม่เห็น พระพุทธเจ้าและสาวกดูทุกข์ของท่านและทุกข์ทั่วๆ ไปทำไมท่านจึงเห็น เราดูทำไมจะไม่เห็นความรู้สึกคือใจเป็นอันเดียวกัน ความแปรสภาพแห่งส่วนต่างๆ ในร่างกายและจิตใจของเรากระเทือนถึงกันอยู่ตลอดเวลาทำไมจึงไม่รู้...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวสื่อคำสอนสารัตถธรรมสภาวะธรรม ได้แก่ ชั้น 5 ไตรลักษณ์ โดยใช้คำที่มีความหมายรูปธรรม คือ ทางเดินของปัญญา อีกทั้งมีใจความสำคัญรอง คือ สารัตถธรรมอภุศล ในที่นี้คือ ทุกข์ ช่วยขยายความการสอนธรรมะกระจ่างชัดขึ้น

5.1.5.4 อุปลักษณะอันมีค่า

อุปลักษณะอันมีค่า หมายถึง การใช้ภาษาเชื่อมโยงความหมายสิ่งที่เป็นนามธรรมหนึ่งไปยังสิ่งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งสื่อความหมายถึงคุณค่าของพระสงฆ์ การปฏิบัติตนอันดีงามของพระสงฆ์ที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานมี 3 คำ ได้แก่ เงินทอง เพชรน้ำหนึ่ง เครื่องประดับ

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...จากการพร่ำสอนของท่านอาจารย์มั่น นั้นแต่ละคำมีค่ายิ่งกว่าเงินทองตามสามัญธรรมดาเราชาวพุทธต่างก็ทราบกันดีว่า อันเงินทองธนสารสมบัติใดๆ ในโลกนี้นับว่าเป็นโลกีย์ทรัพย์ซึ่งต้องตกอยู่ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ คือเป็นของที่จะผุพังเสื่อมสลายนำติดตนตามไปไม่ได้ในสัมปรายภพแต่ทรัพย์อันยอดเยี่ยมคือโลกุตตรทรัพย์นั้นอยู่นอกเหนือกฎเกณฑ์ของสามัญลักษณ์ หรืออยู่เหนือธรรมชาติ เพราะไม่สูญสลายสามารถที่จะให้ความสุขกายสบายใจให้ความเยือกเย็นแก่จิตใจ พร้อมกันนี้โลกุตตรทรัพย์อันนี้ยังติดตนตามตัวไปทุกภพทุกชาติ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นสื่อคำสอนธรรมะว่ามีคุณค่าเป็นอย่างยิ่ง โดยใช้คำที่มีความหมายรูปธรรม คือ เงินทอง ซึ่งทำให้เข้าใจว่าธรรมะเป็นแนวทางกำกับชีวิตทั้งในชาติภพนี้ และชาติภพหน้า

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ในผลงานอันใหญ่หลวงเหล่านี้ มีศาสนทายาทธรรมสำคัญของ หลวงปู่มั่นองค์หนึ่ง ที่ไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่า มีหลวงปู่ฝั้นเพราะเมื่อหลวงปู่ฝั้นออกบวชอาจาโร ท่านมุ่งมั่นต่อความหลุดพ้น โดยถ่ายเดียว โดยท่านเริ่มจากเป็นพระในฝ่ายมหานิกายที่สนใจปฏิบัติธรรม ต่อมาไม่นาน กราบถวายตัวเป็นศิษย์หลวงปู่มั่น ท่านได้รับการสั่งสอนอบรม และได้สืบทอดข้อวัตรปฏิบัติ ของหลวงปู่มั่นอย่างชัดเจน จนท่านได้รับการยอมรับและขนานนามจากองค์หลวงตาพระมหาบัวว่าเป็น“เพชรน้ำหนึ่ง” องค์สำคัญอีกองค์หนึ่งของวงพระรัตนตรัยฐานสายท่านพระอาจารย์มั่น เพราะท่านได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ พระพุทธศาสนา และต่อวงกรรมฐานมากมาย...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นยกย่องพระอาจารย์มหาบัว โดยใช้คำที่มีความหมายรูปธรรม คือ เพชรน้ำหนึ่ง ซึ่งหมายถึงเพชรที่มีคุณภาพสูงสุด ทั้งนี้บริบทนี้มีรายละเอียดการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์ฝั้น และการอ้างถึงครูของพระอาจารย์ฝั้น นั่นคือ พระอาจารย์มั่น ทำให้น้ำหนักของเหตุผลในการยกย่องสรรเสริญชัดเจนยิ่งขึ้น

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ลูกศิษย์หลวงปู่มั่นเรามีมากที่สุดพวกเพชรน้ำหนึ่ง รู้สึกจะเป็นลูกศิษย์ของท่านทั้งนั้นท่านไม่ยุ่งกับใคร แต่กับพระนี่ โถ ท่านติดตามนะ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวยกย่องลูกศิษย์ของพระอาจารย์มั่น โดยใช้คำที่มีความหมายรูปธรรม คือ เพชรน้ำหนึ่ง ซึ่งหมายถึงเพชรที่มีคุณภาพสูงสุด

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ในระหว่างที่หลวงปู่มั่น ภูริทัตโตรูปงามจากไป พระภิกษุฝั้น อาจาโรท่านได้พบกับ หลวงปู่ดุลย์ อตุโล ซึ่งท่านเป็นพระศิษย์อาวุโสรุ่นใหญ่ประเภท“เพชรน้ำหนึ่ง” องค์หนึ่งของ หลวงปู่มั่น สหธรรมิกของท่าน คือ หลวงปู่สิงห์ ขนตยาคโม...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นยกย่องพระอาจารย์ดูลย์ โดยใช้คำที่มีความหมายรูปธรรม คือ เพชรน้ำหนึ่ง ซึ่งหมายถึงเพชรที่มีคุณภาพสูงสุด

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ไม่มีทองคำธาตุนั้นเหลวไหลไม่มีศักดิ์ศรีดีงามอะไรเลยตัดสี่ทั้งหลายมันไป ขึ้นอยู่กับสมบัติเครื่องประดับชาตินะเหล่านี้เป็นเครื่องประดับชาติเราอยู่แต่ตัวเฉยๆก็ไม่ผิดอะไรกับสัตว์มนุษย์เรามีคุณค่าเพราะเครื่องประดับประจำชาติมนุษย์และของสำคัญมากทีเดียว...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวสื่อคำสอนเรื่องโครงการผ้าป่าช่วยชาติโดยใช้คำที่มีความหมายรูปธรรม คือ เครื่องประดับ ซึ่งหมายถึงอัญมณีที่มีคุณค่า อีกทั้งมีการเปรียบเทียบกับสัตว์เพื่อให้เห็นความแตกต่าง ซึ่งทำให้ผู้รับสารตระหนักคุณค่าของทองที่จะนำมาบริจาคในโครงการผ้าป่าช่วยชาติ

5.1.5.5 อุปลักษณ์การรักษาโรค

อุปลักษณ์การรักษาโรค หมายถึง การใช้ภาษาเชื่อมโยงความหมายสิ่งที่เป็นนามธรรมหนึ่งไปยังสิ่งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งสื่อความหมายถึงการปฏิบัติธรรมเป็นยารักษาโรคที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานมี 1 คำ ได้แก่ ธรรมโอสถ

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงธรรมโอสถไว้ว่า

“...เมื่อหมดหนทางเพราะไม่มีใครช่วยแล้ว เรานั่งสมาธิเข้าที่อยู่โดยการเสียสละ กำหนดจิตแล้วทำความสงบ ทำให้เป็นหนึ่งแนวแน่ไม่ให้ออกเป็นอารมณ์ได้เลย เพราะขณะนั้นทุกข์เวทนาถ้าจริงๆ พอกำหนดความเป็นหนึ่งจริงๆ ครู่หนึ่งปรากฏว่าศีรษะลั่นเปรี้ยะปรีะไปหมด จนเหงื่อไหลออกมาเหมือนรดน้ำ เมื่อออกมาจากสมาธิปรากฏว่าใช้ได้หายไปราวกับปลิดทิ้ง นี่เป็นระงับอาพาธด้วยธรรมโอสถ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น การปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์มั่นใช้แก้ปัญหาการรักษาโรค โดยใช้การบำเพ็ญเป็นธรรมโอสถ และธรรมโอสถนี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดขึ้นได้จากการปฏิบัติกรรมฐาน เป็นที่น่าสังเกตว่าการใช้คำไม่มีทางเลือกเป็นการชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่ต้องใช้ธรรมโอสถ

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงธรรมโอสธไว้ว่า

“...การป่วยเป็นไข้หวัดใหญ่ของพระอาจารย์ฝั้นในคราวครั้งนั้น ทำให้ท่านได้รับผลประจักษ์ เป็นกำลังใจอย่างน่าอัศจรรย์ ท่านได้บำบัดทุกขเวทนาอันกล้าแข็งด้วย ธรรมโอสธ มีสติ วิริยะ อดมวิจยะมาเป็นองค์ประกอบ เพ่งภาวนาบำเพ็ญความเพียร...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นรักษาไข้หวัดใหญ่ด้วยปฏิบัติธรรม โดยท่านปฏิบัติกรรมอย่างเคร่งครัดทำให้เกิดธรรมโอสธรักษาอาการเจ็บป่วยของท่านได้

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงธรรมโอสธไว้ว่า

“...เนื่องจากหลวงพ่อยู่ห่างไกลญาติโยม ไม่มีเงินทองที่จะรักษาพยาบาลและด้วยความที่ไม่อยากจะรบกวนใครอื่นให้เป็นภาระยุ่งยาก หลวงพ่อจึงตัดสินใจรักษาด้วย ธรรมโอสธ ยึดเอาพระธรรมเป็นที่พึ่ง ถ้ามันตายก็ตายไป แต่ถ้าทนไม่ได้ก็ให้มันตายไปเสีย รู้แล้วรู้รอดไป...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ชาใช้ธรรมะเป็นสิ่งรักษาโรค เพราะด้วยความจำเป็นที่วัดอยู่ห่างไกลชุมชน ทายจึงต้องช่วยเหลือดูแลอาการอาพาธของตน โดยสอนให้เห็นความสำคัญของหลักธรรมขันติหรือความอดทนใช้เป็นธรรมโอสธรักษาร่างกายให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ และเป็นที่น่าสังเกตว่ามีการเน้นย้ำความหมายของคุณลักษณะของพระป่ากรรมฐาน

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงธรรมโอสธไว้ว่า

“...พระพุทธเจ้าท่านสอนว่า ธรรมโอสธ ธรรมโอสธ เป็นยังไง นี่พระพุทธเจ้าทรงทำมาแล้ว จนประกาศออกเป็นศาสนาธรรมให้เราทั้งหลายได้ทราบทั่วกันตลอดมาว่าสกกตวา ฌมมรตน์ โอสถิ อุตตมัม วรี ปริฬาหุปสมณิ ฌมมเตเชน โสติณินา นั้นท่านบอกว่าธรรมโอสธนี้เป็นยาระงับ ดับโรคร้ายได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังดับกิเลสอีก นอกจากนั้นยังดับกิเลสอรก ไม่ใช่ดับแต่เพียงโรคร้าย คนไข้ไม่ม่วนวาย ใจมีอรรถมีธรรมนี้ถึงโรคจะเกิดขึ้นภายในร่างกายก็ไม่ค่อยเป็นทุกข์มากนัก นี่สำคัญ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นอ้างถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้คิดค้นธรรมโอสถที่เกิดจากการปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด เจริญกรรมฐานจนกระทั่งโรคภัยไข้เจ็บหายได้ กล่าวได้ว่าพระอาจารย์ฝั้นเป็นผู้ศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าจึงทำให้รู้ว่าพระพุทธเจ้าได้คิดค้นธรรมโอสถซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงธรรมโอสถไว้ว่า

“...จิตใจที่มีการระมัดระวังรักษาอยู่ทุกอิริยาบถทุกอาการที่เคลื่อนไหว ย่อมเป็นเช่นเดียวกับคนไข้ที่มีหมอละยาประจำตน ย่อมไม่เป็นอันตรายอย่างง่ายตาย หมอในที่นี้ก็ได้แก่ตัวเองเป็นผู้ระมัดระวัง ยาก็ได้แก่สติธรรมโอสถ ปัญญาธรรมโอสถ สังวรธรรมโอสถ วิริยธรรมโอสถ นี่เป็นโอสถทั้งหมดเพื่อรักษาโรคจิต...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงร่างกายของมนุษย์หากไม่ระวังรักษาให้ดีโรคภัยไข้เจ็บย่อมเบียดเบียนให้ได้รับความลำบาก ไม่สบาย จิตใจเป็นสิ่งที่ต้องระวังรักษาเช่นเดียวกัน เพราะโรคความทุกข์เบียดเบียนอยู่แทบตลอดเวลา การเฝ้าระวังจิตไม่ให้ทุกข์ยิ่งต้องเอาใจใส่ให้มากกว่าร่างกาย ตัวของเราเองเป็นดังหมอตต้องคอยเฝ้าระวังจิตให้ดี ธรรมะเป็นโอสถสำหรับรักษาโรคทางใจ โอสถพิเศษในที่นี้คือความเพียร ความสำรวม หรือสังวรสติ และปัญญา พระอรหันต์ทั้งหลายรักษาโรคใจให้หายจากทุกข์นี้รันดรก็ด้วยอาศัยธรรมโอสถเหล่านี้

5.2 การสื่อสารสารัตถธรรมโดยกลวิธีการใช้ประโยค

ลักษณะการใช้ประโยคในการสื่อสารสารัตถธรรมหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม พบว่ามีอยู่ 2 ลักษณะ กล่าวคือ การใช้ประโยคแสดงเหตุผล และ การใช้ประโยคบอกเล่าสื่อเจตนาโน้มน้าวใจซึ่งรายละเอียดลักษณะการประยอกในการสื่อสารสารัตถธรรมมีดังนี้

5.2.1 การใช้ประโยคแสดงเหตุผล

การใช้ประโยคแสดงเหตุผล หมายถึง การใช้โครงสร้างของข้อความสื่อความคึกเป็นหลักการเหตุผล โดยมีองค์ประกอบประโยคเหตุ ประโยคผล การใช้ประโยคแสดงเหตุผลในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม มีข้อมูลตัวอย่างดังนี้

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านสงสาร ท่านเมตตามากน่ะกับเรา มอบให้เราหมดแหละในขณะนั้น ๆ เป็นคนใหญ่เพราะท่านเป็นเจ้าของนี่ ให้เราเป็นผู้ดูแลคน เพราะฉะนั้นท่านถึงได้เข้มงวดกวดขันในการไปการมาของเรา ท่านไม่ให้ไปไหนเหมือนว่าผูกมัดในตัว...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนแสดงเหตุผลโดยใช้โครงสร้างประโยคเหตุเป็นส่วนต้นและใช้ประโยคผลสรุปว่าต้องกระทำเช่นนี้เป็นส่วนสรุป เป็นที่น่าสังเกตว่าในส่วนโครงสร้างประโยคเหตุมีการใช้คำแสดงความรู้สึก เช่น สงสาร และคำแสดงคุณสมบัติ เช่น เมตตา ซึ่งทำให้ประโยคเหตุที่ความสมเหตุสมผลในการกระทำดังกล่าว

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การปฏิบัติธรรมนั้น ไม่ว่านักพรตนักบวชหรือฆราวาส ก็มีโอกาสที่จะปฏิบัติธรรมพิจารณาธรรมได้เท่ากัน และธรรมที่พิจารณานั้นก็เป็นธรรมอันเดียวกันนั่นเอง พิจารณาให้ไปสู่ความสงบระงับอันเดียวกัน ด้วยวิธีของมรรคอันเดียวกัน ฉะนั้น ท่านจึงว่าจะเป็นฆราวาสก็ตาม บรรพชิตก็ตาม มีสิทธิที่จะประพฤติหรือปฏิบัติธรรมจนได้รู้ได้เห็นตามความเป็นจริงเหมือนกัน...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2558)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนแสดงเหตุผลโดยใช้โครงสร้างประโยคเหตุเป็นส่วนต้นและใช้ประโยคผลสรุปว่าต้องกระทำเช่นนี้เป็นส่วนสรุป โดยอธิบายการปฏิบัติธรรม ส่วนสรุปพระอาจารย์ชา กล่าวว่าฆราวาสหรือบุคคลทั่วไป บรรพชิตปฏิบัติธรรมจนหลุดพ้นได้เช่นกัน

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ดังนั้น การตัดบาตรจึงต้องมีทั้งศรัทธาและปัญญาควบคู่กัน จะแยกจากกันไม่ได้เป็นอันขาด อานิสงส์แห่งทานจึงจะได้รับครบวงจร...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทศรสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนใช้คำเชื่อมสัมพันธ์สารดังนั้น จึง เป็นการแสดงเหตุผลในการอธิบายการตัดบาตรต้องมีองค์ประกอบของศรัทธาและปัญญา

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้ “...ปัสสัทธิ ความสงบยิ่ง การทำจิตสงบชั่วคราวชั่วครวของผู้เริ่มความเพียรไม่นับเข้าในขั้นนี้ ปัสสัทธิที่จัดเป็นวิปัสสนุ นั้น คือความสงบที่มีกำลังอันอาจจะจำแนกธาตุออกไปได้ว่าธาตุนั้นเป็นดิน เป็นน้ำเป็นต้นเพราะสงบจริง จึงจะเห็นธาตุเป็นธาตุจริง ซึ่งสามารถจะให้จิตหลง เพราะความสงบบนเยือกเย็นมากขึ้นเป็นกำลัง แม้จะทำให้เกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ แต่ถ้าไปติดเพียงเท่านั้นแล้วก็เข้าใจว่าเป็นของจริง กลับกลายเป็นกิเลส ท่านจึงห้ามติด...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนแสดงเหตุผลโดยใช้โครงสร้างประโยคเหตุเป็นส่วนต้นและใช้ประโยคผลสรุปว่าต้องกระทำเช่นนี้เป็นส่วนสรุป โดยอธิบายการความสงบเชื่อมโยงกับธาตุว่ามีความสัมพันธ์ ขณะเดียวกันพึงระวังอกุศลในที่นี้คือ กิเลส เป็นสิ่งที่พึงกำจัด

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อาจารย์เทศก์ได้ยื่นข้อหาการเดินทางของท่านอาจารย์สิงห์และคณะที่ได้รับนิมนต์จากทางราชการให้ไปช่วยปราบผี จึงได้ลาอาจารย์เสาร์ออกติดตามบ้างได้ร่วมขบวนปราบผีนี้ด้วย...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนแสดงเหตุผลโดยใช้โครงสร้างประโยคเหตุเป็นส่วนต้นและใช้ประโยคผลสรุปว่าต้องกระทำเช่นนี้เป็นส่วนสรุป โดยอธิบายการเผยแพร่พุทธศาสนา ซึ่งเดิมชาวบ้านมีความเชื่อนับถือผี

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ในคำคืนวันหนึ่ง ท่านอาจารย์มั่น ท่านได้เข้าที่ท่าสมาธิภาวนาก็ได้ปรารภว่า "จะออกจากหมู่คณะไปแสวงหาสถานที่วิเวก เพื่อจะได้มีโอกาสพิจารณาค้นคว้าในปฏิบัติสมาธิปฏิบัติ ให้ได้รับความเข้าใจชัดเจนและแจ่มแจ้งเข้าไปอีกแล้วจะได้ปฏิบัติอันถูกต้องนั้นฝากไว้แก่เหล่าสาธุศิษย์ในอนาคตต่อไป เพราะพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงตรัสไว้ดีแล้วนั้น ย่อมมีนัยอันสุขุมลุ่มลึกมาก ยากที่จะทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ตามพุทธประสงค์ได้...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนแสดงเหตุผลโดยใช้โครงสร้างประโยคเหตุเป็นส่วนต้นและใช้ประโยคผลสรุปว่าต้องกระทำเช่นนี้เป็นส่วนสรุป โดยการอธิบายมีการอ้างถึงพระพุทธรูป และสารสำคัญคือการปฏิบัติตามปฏิบัติหรือหลักการของพระพุทธรูป

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระภิกษุฝั้น อจาโร เมื่อท่านมาอยู่ฝึกหัดปฏิบัติภาวนากับท่านพระอาจารย์มั่นระยะเวลาหนึ่ง จนกระทั่งท่านพระอาจารย์มั่นพิจารณาเห็นว่า ศิษย์องค์นี้จิตใจกล้าแข็ง และมีอุปนิสัยพอเอาตัวรอดได้แล้ว ท่านพระอาจารย์มั่นจึงได้แนะนำให้ออกเที่ยวรุกคืบไปตามลำพังต่อไป การไปรุกคืบผู้เดียว การฝึกฝนทรมาณอยู่คนเดียวในที่เปลี่ยวเปลี่ยวกลางภยันตรายรอบด้าน ถ้าไม่มุ่งมั่นต่อความสุขจากความวิเวกก็คงอยู่ไม่ได้...”

(หลวงปู่ฝั้น อจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนแสดงเหตุผลโดยใช้โครงสร้างประโยคเหตุเป็นส่วนต้นและใช้ประโยคผลสรุปว่าต้องกระทำเช่นนี้เป็นส่วนสรุป โดยใช้คำว่าเมื่อ จนกระทั่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าข้อความมีการอ้างถึงพระอาจารย์มั่นโดยท่านแนะนำให้พระอาจารย์ฝั้นไปปฏิบัติธรรมคนเดียว

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ถ้าหากว่าเราไปยินดีหรือไปติดอยู่เพียงเท่านี้แล้ว ก็จะก้าวไปสู่ความพ้นไปจากทุกข์ไม่ได้ แม้แต่พระเทวทัตในสมัยพุทธกาลก็สำเร็จญาณถึง 5 ประการ แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้สมกับความประสงค์ แต่หลงอยู่ในความรู้ญาณของตน เกิดทิฏฐิมานะว่าตนเก่งตนดี ถึงกับต้องการจะเป็นพระพุทธเจ้าแทนเอาเลยทีเดียว...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2540)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนแสดงเหตุผลโดยใช้โครงสร้างประโยคเหตุเป็นส่วนต้นและใช้ประโยคผลสรุปว่าต้องกระทำเช่นนี้เป็นส่วนสรุป โดยใช้คำว่าถ้า แม้แต่ เป็นที่น่าสังเกตว่าข้อความนี้มีการอ้างถึงสมัยพุทธกาล พระเทวทัต พระพุทธเจ้า โดยยกตัวอย่างพระเทวทัต

5.2.2 การใช้ประโยคบอกเล่าสื่อเจตนาโน้มน้าวใจ

การใช้ประโยคบอกเล่าสื่อเจตนาโน้มน้าวใจ หมายถึง การใช้ประโยคเพื่อบอกกล่าวข้อมูลให้ผู้รับสารคล้อยตามความคิด ความเชื่อ การใช้ประโยคบอกเล่าสื่อเจตนาโน้มน้าวใจในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม มีข้อมูลตัวอย่างดังนี้

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ผู้ที่ยังตกอยู่ในห้วงของกามโอฆะแล้วจะต้องมาเกิดในกามภพอันนี้ กามภพหรือกามภูมินี้เป็นที่บำเพ็ญบารมีของผู้ต้องการความเจริญก้าวหน้าด้านจิตใจ ก็ได้เป็นสนามต่อสู้ของผู้ต้องการชิงชัยก็ได้ หรืออาจเป็นหลุมฝังศพของพวกอันธพาลก็ได้...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นสนามต่อสู้ของผู้ต้องการชิงชัยเป็นการใช้ประโยคบอกเล่าสื่อเจตนาโน้มน้าวใจซึ่งมีความหมายการปฏิบัติธรรมเป็นเหมือนสนามแข่งขันของผู้ต้องการมีชัยชนะ หมู่อันธพาลในที่นี้เช่นสารัตถธรรมด้านอกุศลแพะพ่ายไป เช่น กิเลส

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การเป็นขึ้นจากการพิจารณาโดยความเป็นจริงแห่งกำลังของจิตที่ได้รับการอบรมมาพอแล้ว เช่นผลไม่มันต้องพอควรแก่ความต้องการของมันจึงจะสุกหรือข้าวที่

ถูกไฟ หุงด้วยไฟมันต้องการไฟเพียงพอกับความต้องการของมันจึงจะสุกแม้การพิจารณาที่เรียกว่าตัวทุกซ์นี้ก็เช่นเดียวกัน...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นผลไม้มันต้องการพอควรแก่ความต้องการของมันจึงจะสุกหรือข้าวที่ถูกไฟ หุงด้วยไฟมันต้องการไฟเพียงพอกับความต้องการของมันเป็นการใช้ประโยคบอกเล่าสื่อเจตนาโน้มน้าวใจซึ่งมีความหมายการปฏิบัติธรรมที่ใช้ระยะเวลาบ่มเพาะ มีการปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอ

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ส่วนศีลและสมาธิ เป็นแต่เพียงธรรมเครื่องชูขวัญกิเลสอย่างหยาบและอย่างกลางให้ย้อยตัวลงเป็นความสงบเล็กน้อยเท่านั้น เมื่อไม่มีอาวุธนำสมัยคือปัญญา เครื่องประหารแล้ว กิเลสก็จะโง่หัวขึ้นมาอีกและแผ่พังพานเต็มที คราวนี้ต้องกลับยอมแพ้เป็นทาสเขาตลอดกาล...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นเครื่องชูขวัญกิเลส อาวุธนำสมัยคือปัญญา กิเลสก็จะโง่หัวขึ้นมาอีกและแผ่พังพานเต็มทีที่เป็นประโยคบอกเล่าสื่อเจตนาโน้มน้าวใจ โดยเครื่องชูขวัญกิเลส อาวุธนำสมัยคือปัญญา เป็นอุปลักษณสงคราม ส่วนกิเลสก็จะโง่หัวขึ้นมาอีกและแผ่พังพานเต็มที เป็นอุปลักษณสัตว์ในบริบทนี้มีความหมายว่า กิเลสเป็นสิ่งที่พึงทำลายด้วยปัญญา

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านเปรียบเหมือนต้นไม้ต่างๆ มีต้นข้าวเป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้ว ผลคือรวงข้าว ไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลยเป็นขึ้นมาเอง ถ้าแลบุคคลมาปรารถนาเอาแต่รวงข้าว แต่ถ้าหาได้รักษาต้นข้าวไม่ เป็นผู้เกียจคร้าน จะปรารถนาจนวันตาย รวงข้าวก็จะไม่มีขึ้นมาไหลเลยฉันใด วิมุตติธรรมก็ฉันนั้นนั่นแหละมิใช่สิ่งอันบุคคลจะพึงปรารถนาเอาได้ คนผู้ปรารถนาวิมุตติธรรม แต่ปฏิบัติไม่ถูกหรือไม่ปฏิบัติ มัวเกียจคร้านจนวันตาย จะประสบวิมุตติธรรมไม่ได้ ด้วยประการฉะนี้...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนนี้เปรียบเหมือนต้นไม้ต่างๆ มีต้นข้าวเป็นต้น เมื่อบำรุงรักษาต้นมันให้ดีแล้ว ผลคือรวงข้าว ไม่ใช่สิ่งอันบุคคลพึงปรารถนาเอาเลยเป็นขึ้นมาเองเป็นประโยคบอกเล่าสื่อเจตนาโน้มน้าวใจ อุปลักษณดังกล่าวเป็นอุปลักษณที่ชพรรณไม้ ในบริบทนี้มีความหมายว่าการสั่ง

สมบารมีธรรมเป็นสิ่งที่พึงสร้างเพื่อให้ได้รับผลคือการหลุดพ้น แต่ถ้าไม่ปฏิบัติธรรมก็ไม่ได้ผลสำเร็จจากการปฏิบัติธรรม

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การสำเร็จมรรคสำเร็จผลมันเป็นอย่างไร นี่รูปเปรียบภายนอก ให้เหมือนกับเราทำการงานเสร็จแล้วหรือยัง มันเสร็จแล้วเป็นยัง อุปมาเหมือนทำกุฎี กี่ดี วิหารก็ดี หรือทำการงานก็ดี เสร็จแล้วเป็นอย่างไรสิ่งทั้งหลายทั้งหมด แต่ก่อนไม่ได้ว่าเป็นกุฎีเป็นไม้หรือเป็นปูน เป็นเหล็กหรือเป็นอันอื่น นายช่างผู้ฉลาดรวมสิ่งเหล่านั้นเข้าไปเป็นก้อนอันเดียว...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2540)

จากตัวอย่างข้างต้นกุฎี วิหาร กุฎีเป็นไม้หรือเป็นปูน เป็นเหล็กหรือเป็นอันอื่น นายช่างเป็นประโยคบอกเล่าสื่อเจตนาโน้มน้าวใจ อุปลักษณ์ก่อสร้าง ในบริบทนี้มีความหมายว่าการหลุดพ้นมีหลายองค์ประกอบแยกเช่นการก่อสร้างกุฎี วิหาร

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ถ้าความโกรธเป็นปุ๋ยพอใส่ต้นไม้ได้ ก็ควรโกรธเวลาต้องการปุ๋ยใส่ต้นไม้ ถ้าใช้ต่างปุ๋ยหรือเป็นปุ๋ยไม่ได้ แต่ยังมียินดีความโกรธอยู่ ก็เป็นสิ่งไม่สมควร...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นถ้าความโกรธเป็นปุ๋ยพอใส่ต้นไม้ได้ ก็ควรโกรธเวลาต้องการปุ๋ยใส่ต้นไม้ ถ้าใช้ต่างปุ๋ยหรือเป็นปุ๋ยไม่ได้ แต่ยังมียินดีความโกรธอยู่ ก็เป็นสิ่งไม่สมควร เป็นประโยคบอกเล่าสื่อเจตนาโน้มน้าวใจ อุปลักษณ์การรักษาบำรุงต้นไม้พรรณไม้ ในบริบทนี้มีความหมายว่าควรใช้ความโกรธให้เป็นประโยชน์ แต่ถ้าความโกรธไม่เป็นประโยชน์ก็ควรละทิ้งความโกรธ

5.2.3 การใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์

ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ หมายถึง การใช้ภาษาในระดับสูงกว่าคำศัพท์ และการเรียงร้อยของคำด้วยโครงสร้างของภาคประธานและภาคแสดงที่มีเจตนากระตุ้นให้ผู้รับสารคิด เช่น การอธิบายคำสอนเรื่องกุศล การภาวนา การอธิบายเรื่องลมหายใจในการนั่งสมาธิ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...จะสงสัยอะไรอีกเล่า มันดีหรือมันชั่วละ ดูซี เพงดูซี โลหิต น้ำเลือด เพงกลืนดูซี...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2540)

จากตัวอย่างข้างต้นคำสอนนี้ใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ คือ จะสงสัยอะไรอีกเล่าเพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารคิดและปฏิบัติตาม

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เราคิดถึงว่า การปฏิบัติของเรา มันมีอะไรบ้างเดี๋ยวนี้ที่เราเรียนรู้อยู่กัน เราได้ปฏิบัติตามไหม ให้สังเกตดูตัวเรา ไม่ต้องให้คนอื่นสังเกตเรา สังเกตเอาเองก็แล้วกัน ปฏิบัติได้ข้ออะไรบ้าง ที่เรียนมาไม่เอาหมดหรอก ...”

(พระราชินีโรจรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์เทศก์ใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ คือ มันมีอะไรบ้างเดี๋ยวนี้ที่เราเรียนรู้อยู่กัน เราได้ปฏิบัติตามไหม เป็นการตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารคิด

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ที่นี้เวทนาเหล่านี้มาจากไหนเล่า มาจากผัสสะความกระทบถูกต้อง ผัสสะมาจากไหนเล่า มาจากอายตนะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรานี้ อายตนะมาจากไหนเล่า มาจากรูป รูปมาจากไหนเล่า มาจากวิญญาณ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2540)

จากตัวอย่างข้างต้นคำสอนนี้ใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ คือ ที่นี้เวทนาเหล่านี้มาจากไหนเล่า เพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารคิดและปฏิบัติตาม

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การทำความเพียรภาวนาของเรามันพอเพียงหรือไม่ ที่จะรับไทยทานของเขา สมควรแล้วหรือยัง...”

(พระราชินีโรจรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นคำสอนนี้ใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ คือ การทำความเพียรภาวนาของเรามันพอเพียงหรือไม่ ที่จะรับไทยทานของเขา สมควรแล้วหรือยัง เป็นการตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารคิดการทำหน้าที่พระสงฆ์มีคุณค่าสมควรแก่การได้รับสิ่งที่พุทธศาสนิกชนให้ด้วยยินดีหรือไม่

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...นี่พากันมาทำบุญทำกุศล จิตเราเป็นบุญแล้วหรือยัง ให้พากันดูจิตเป็นบุญเป็นยังงัย จิตเป็นบุญก็คือจิตเราดี มีความสุขความสงบ เย็นอกเย็นใจ ไม่ทุกข์ไม่ร้อน ไม่วุ่นไม่วาย พุทโธใจเบิกบานสบาย หายทุกข์หายอยากหายความลำบากรำคาญ เป็นอย่างนี้แหละให้เข้าใจไว้ นี่แหละบุญ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ คือ จิตเราเป็นบุญแล้วหรือยัง ให้พากันดูจิตเป็นบุญเป็นยังงี้ เพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารคิดและปฏิบัติตาม

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เราคิดดูซิว่า ถ้าคนทุกคนต้องพูดให้ถูกใจฉัน คนทุกคนก็ต้องทำให้ถูกใจฉัน ฉันจึงจะสงบฉันจึงจะสบายคนทั้งโลกจะให้เขามาพูดถูกใจเรามีไหมจะมาทำถูกใจเราทุกคนมีไหมเมื่อไม่มีเราก็เป็นทุกข์อยู่ตลอดเวลาถ้าเราไม่มีการปล่อยวาง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนนี้เป็นการใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ เช่น คนทั้งโลกจะให้เขามาพูดถูกใจเรามีไหม ประโยคดังกล่าวผู้ส่งสารกระตุ้นให้ผู้รับสารคิดเพื่อพัฒนาการปฏิบัติธรรม

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อกุศลา ัฒมา คืออย่างไรเล่า คือใจของเราไม่ดี เมื่อใจของเราไม่ดีแล้วสังขารร่างกายก็ไม่ได้ พ่อแม่พี่น้องข้าวของเงินทองก็ไม่ได้ นี่แหละ อกุศลา ัฒมา เราเป็นผู้ทำมาทั้งหมด...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนนี้เป็นการใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ คือ อกุศลา ัฒมา คืออย่างไรเล่า เพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารคิดและปฏิบัติตาม

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อันส่วนที่เราทำได้เรียกได้ว่าเป็นประโยชน์แก่หมู่แก่ตน คนที่นิยมนับถือเขาก็นิยมขึ้นมาก นับถือขึ้นมาก เพราะเหตุที่เราสามารถทำหน้าที่ได้ กล่าวหาญทำหน้าที่ได้ เป็นประโยชน์แก่ตนและคนอื่นด้วย พิจารณาให้รอบคอบรอบรู้ อย่าไปอยู่นิ่งเฉยๆ นอนเฉยๆไม่ได้ เอาล่ะ...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนนี้เป็นการใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์เรื่องการปฏิบัติเป็นประโยชน์ต่อหมู่คณะ

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เรามาทำบุญทำกุศล เราว่าทานอันนั้นได้บุญไหม ถ้ามใครเล่า ถ้ามดวงใจเราซี้ ถ้าเราทำลงไปแล้วดวงใจเรามีความเยือกความเย็น ใจเรามีความสุข ใจเรามีความสบาย ก็ได้บุญตรงนั้นแหละ เพราะฉะนั้นบุญทั้งหลายใจเรถึงก่อน

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนนี้เป็นใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ คือ เรามาทำบุญทำกุศล เราว่าทานอันนั้นได้บุญไหม เพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารคิดและปฏิบัติตาม

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...มีเล่มนี้มันมีทั้งโคมมีทั้งสั้นมีทั้งด้านมันมีทุกอย่างเราจะยกมีดเล่มไหนขึ้นมาแค่คมมันขึ้นมาได้จะจับ มีดเล่มนี้มาแต่สัน...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ เช่น มีทุกอย่างเราจะยกมีดเล่มไหนขึ้นมาประโยคดังกล่าวผู้ส่งสารกระตุ้นให้ผู้รับสารคิดเพื่อพัฒนาการปฏิบัติธรรม

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ถ้าเพ่งดู ภายในเฉพาะตนเอง กาย วาจา และใจทุกอย่าง สิ่งที่ควรแก้ไขก็แก้ไข สิ่งที่ยังแก้ไขไม่ได้ก็ให้จำไว้ เรามาบวชในพระพุทธศาสนามีสิ่งเดียวคือ ที่จะแก้ไขตนเองเท่านั้นแหละ ไม่มีสิ่งอื่นหรอก ตั้งแต่เราเริ่มมาอยู่จำพรรษา...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนนี้เป็นใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ เป็นการตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารคิดเพื่อการปฏิบัติธรรมที่มีคุณภาพ

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ใครเคยมีความสุขไหมใครเคยมีความสุขไหมคิดดู ชีเคยมีไหมนั่นแหละที่ธรรมะเกิดที่ตรงนี้...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนนี้เป็นการใช้ประโยคคำถามเชิงวาทศิลป์ เช่น ใครเคยมีความสุขไหมคิดดู ประโยคดังกล่าวผู้ส่งสารกระตุ้นให้ผู้รับสารคิดเพื่อพัฒนาการปฏิบัติธรรม

5.3 การสื่อสารสารัตถธรรมโดยกลวิธีการเรียบเรียงข้อความ

การศึกษาการสื่อสารสารัตถธรรมโดยกลวิธีการเรียบเรียงข้อความ หมายถึง การเรียงร้อยประโยคหลายประโยคใน 1 ข้อความด้วยวิธีการให้ข้อมูล หรือรายละเอียดเพิ่มเติมด้วยวิธีการทางภาษาต่างๆ ในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม ผลการศึกษาพบว่ากลวิธีการเรียบเรียงข้อความมี 3 กลวิธี ได้แก่ การเรียบเรียงข้อความด้านการขยายความโดยให้รายละเอียด การ

เรียบเรียงข้อความด้านการยกตัวอย่าง การเรียบเรียงข้อความด้านขยายความด้วยการอ้างอิง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

5.3.1 การเรียบเรียงข้อความด้านการขยายความโดยให้รายละเอียด

การเรียบเรียงข้อความด้านการขยายความโดยให้รายละเอียด หมายถึง การเพิ่มเติมข้อมูลด้วยสิ่งต่างๆ ที่นอกเหนือจากสิ่งที่กล่าวในตอนต้น มีดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ครั้งนี้ก็เป็นกาเปิดเผยตัวของท่านอาจารย์มั่น อีกครั้งหนึ่ง หลังจากท่านได้ปลีกตัวอยู่ในถ้ำภูเขาซ่อนเร้นเพื่อสมณธรรมอยู่เชียงใหม่ เชียงรายเป็นเวลาถึง 12 ปี ที่ได้กล่าวว่าท่านได้เปิดเผยตัวนั้นก็คือ ท่านจำพรรษาอยู่ใกล้บ้านและเปิดโอกาสให้พระภิกษุสามเณรทั้งหลายเข้าศึกษาและปฏิบัติอยู่กับท่านได้ และท่านอบรมและให้โอวาทแนะนำ และแก้ไขปฏิบัติต่าง ๆ ทั้งภายนอกและภายในให้อย่างไม่อัน เป็นเหตุให้พระภิกษุสามเณรผู้สนใจในการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ ได้ทราบข่าวอันเป็นมงคลนี้อย่างรวดเร็ว พระเล็กเณรน้อย และพระเถรานุเถระจึงหลั่งไหลกันเข้ามาขอบตัวเป็นศิษย์เป็นอันมาก...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนนี้เรียบเรียงข้อความขยายความเพื่อให้รายละเอียด ในที่นี้คือการให้ข้อมูลการจำพรรษาของพระอาจารย์มั่น และพระสงฆ์ที่อยู่ละแวกใกล้เคียงมีโอกาสศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมกับพระอาจารย์มั่น และการสอนภาคปฏิบัตินี้มีคุณภาพอย่างยิ่งเพราะพระอาจารย์มั่นมีความรู้ มีประสบการณ์ปฏิบัติธรรมมาก ทำให้พระสงฆ์จำนวนมากสนใจปฏิบัติธรรมกับท่าน

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระวินัย นี้เป็นของเบื้องต้น ถ้าพระวินัยเรียบร้อยดีแล้ว พวกเขาก็นิยมนับถือ พุทธศาสนาก็จะได้ถาวรต่อไป ยิ่งเราก็ได้ยืนกันอยู่ ใครก็พูดเป็นส่วนมากพระไปเมืองนอกไปอเมริกาเหลวไหลหมด ใครไปก็เหลวไหลเกือบแทบทุกองค์ไป ไม่ว่าจะมหายุค ไม่ว่าจะมหานิกาย ไปทางเห็นไกลครูบาอาจารย์ไกลผู้หลักผู้ใหญ่ ทำตามอัตโนมัตินั้นแสดงว่าเอาศาสนาไปหากิน นุ่งเหลืองห่มเหลือง แล้วก็เขาเข้าใจว่าเป็นพระ ก็ทำบุญทำทานเรื่อยไป จึงว่าเอาศาสนาไปหากิน...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศรสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนนี้ขยายความด้านพระพุทธศาสนาเรื่องวินัย โดยขยายความกล่าวถึงพระสงฆ์เผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศว่าควรยึดมั่นพระวินัยอย่างหนักแน่น เพราะไม่พระอาจารย์ดูแลให้คำปรึกษาใกล้ชิด

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ความรู้จักพอประมาณในมัชฌิมาที่จะบริโภคใช้สอยแต่พอดีพองามในปัจจุบันทั้งหลาย คำว่าประมาณหรือ มัชฌิมา มีความหมายกว้างขวาง คือกินอยู่นอนหลับก็ให้เป็นมัชฌิมา การไปมาก้าวหน้าถอยกลับก็ให้เป็นมัชฌิมาพองาม...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น คำสอนนี้ขยายความคำว่ามัชฌิมาในระดับความหมายกว้าง ได้แก่กินอยู่นอนหลับก็ให้เป็นมัชฌิมา การไปมาก้าวหน้าถอยกลับก็ให้เป็นมัชฌิมาพองาม

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ทั้ง 6 อย่างนี้แหละ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เรียกว่าสวรรค์ 6 ชั้น แต่ว่าสวรรค์ยังอยู่ใกล้โลก ใกล้ต่ออันตราย คือมันอยู่ชั้นต่ำฉกาจฉกรรจ์ สวรรค์ 6 ชั้น มันสามารถกลับกลายเป็นตถนรกได้ คือ สามารถที่จะกลับกลายเป็นสัตว์นรก จึงว่ามันอยู่ใกล้โลก อยู่ใกล้กับนรก...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2540)

จากตัวอย่างข้างต้นคำสอนนี้ใช้คำว่าเรียกว่าเรียบเรียงข้อความขยายความเพื่อให้รายละเอียด ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจหรืออายตนะ คำว่า คือ เป็นวิธีการอธิบายเปรียบเทียบกับสวรรค์ พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แต่สิ่งที่ไม่น่าเชื่อก็เกิดขึ้น คือพอเดินพ้นจากที่ตรงนั้นไปไม่กี่เส้นกลับพากันแหวะออกจากทางเดิมแล้วเข้าทางเก่า ๆ เข้าไปในหุบเขาพวกเราเดินตามลำธารไปไม่มีทางขึ้นตลิ่งเลยอยู่ราว 10 ชั่วโมง เพราะสองข้างเป็นภูเขาสูงชันตลอดเวลาเดินทางแต่ไม่มีสอเลย พวกเราไม่ได้พักแม้แต่ฉันทน้ำ...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำว่า คือ เรียบเรียงข้อความขยายความเพื่อให้รายละเอียดในการอธิบายการเดินทางตลิ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการใช้คำบอกระยะทางมีหน่วยวัดเป็นเส้น มีการให้รายละเอียดจำนวนจำนวนชั่วโมงในการเดินทาง เพื่อให้ผู้อ่านรับสารว่าใช้เวลาเดินทางมาก

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เมื่อไปพบอาจารย์มัน ได้เล่าเรื่องราวให้ท่านฟัง อาจารย์มันฟังแล้วชอบใจจึงชวนให้กลับไปอีก รวมเป็น 3 รูป คือ อาจารย์มัน อาจารย์เทศก์ และอาจารย์อ่อนสี...”

(พระราชนิเวศน์ศรีธรรมสารปัญญาวิชญ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นมีคำว่า คือ เรียบเรียงข้อความขยายความเพื่อให้รายละเอียดมีพระสงฆ์ 3 รูปร่วมเดินทางได้แก่ อาจารย์มัน อาจารย์เทศก์ และอาจารย์อ่อนสี

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านบอกว่าลักษณะตัดสินธรรมวินัยอะไรเป็นธรรมเป็นวินัย อะไรไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัย คืออะไรปลอม อะไรจริง ท่านแสดงไว้หมดพระพุทธเจ้า เช่น การบวชเข้ามา มาสั่งสมกิเลสราคะตัณหา รายได้รายรวยโลกามีสอย่างโลกเขาไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัย ท่านบอกไว้เลย...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำว่า เช่น เรียบเรียงข้อความขยายความเพื่อให้รายละเอียดการบวชที่มีวัตถุประสงค์ผิด ได้แก่ การบวชเพื่อสั่งสมกิเลสราคะตัณหา การบวชเพื่อหารายได้

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อาจารย์เทศก์เดินทางไกลอีกครั้งหนึ่งท่านไปที่กรุงเทพฯ เพื่อนมัสการพระเถระ ฟังทัศนะของท่านที่มีต่อคณะของพระป่า ซึ่งทำให้อาจารย์เทศก์รู้สึกเชื่อมั่นตนเองและหมู่คณะยิ่งขึ้น ต่อจากนั้นได้ไปยังสำนักปฏิบัติที่มีชื่อเสียงอีกหลายแห่ง เช่น ที่ราชบุรี เพชรบุรี...”

(พระราชนิเวศน์ศรีธรรมสารปัญญาวิชญ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำว่า เช่น เรียบเรียงข้อความขยายความเพื่อให้รายละเอียดจังหวัดที่มีสำนักปฏิบัติธรรมในบริบทคือ ราชบุรี เพชรบุรี

พระอาจารย์มันใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พ.ศ. 2485 ท่านอาจารย์อยู่จำพรรษาที่บ้านโคก ตำบลโฆบ อำเภอมืองจังหวัดสกลนครในพรรษานี้ ท่านอาจารย์มันได้แสดงธรรมแก่ศิษย์อย่างสม่ำเสมอธรรมที่ท่านแสดงก็ถูกต้องตรงตามคำสอนของพระพุทธองค์ เช่นคำว่า มัชฌิมาทางสายกลาง ท่านก็แสดงพอดี...”

(หลวงปู่มัน ฐิตตโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำว่า เช่น เรียบเรียงข้อความขยายความเพื่อให้รายละเอียด การแปลคำศัพท์ มัชฌิมาทางสายกลาง ในบริบทนี้ น้ำเสียงการยกย่องความสามารถของพระอาจารย์ มั่นว่ามีความรู้ทางธรรมอย่างถ่องแท้

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...สุดตปิฎก ก็ได้แก่ลมหายใจเข้า ดุซี้ นี่แหละธรรมคือ ลมหายใจเข้าไป วินัยปิฎก ก็ได้แก่ลมหายใจออกมา ปรมัตถปิฎก ได้แก่ ผู้รู้ภายใน รักษาชีวิตินทรีย์ นิ่งอยู่ ไม่แตกทำลาย นี่รวมแล้วเป็นตู้พระไตรปิฎก...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2540)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำว่า ได้แก่ เรียบเรียงข้อความขยายความเพื่อให้ รายละเอียดสุดตปิฎก วินัยปิฎก ปรมัตถปิฎก เป็นที่น่าสังเกตว่าการอธิบายดังกล่าวเป็นการอธิบาย ขยายความนำสิ่งที่ใกล้ตัวอธิบายขยายความให้ชัดเจนเป็นรูปธรรม

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เมื่อพิจารณาในส่วนร่างกายนั้นจนชัดเจนแล้ว ให้พิจารณาแบ่งส่วนแยก ส่วนออกเป็นส่วนๆ ตามโยนิโสมนสิการของตน กระจายออกเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม และพิจารณาให้เห็นไปตามนั้นจริงๆ อุบายตอนนี้ตามแต่ตนจะใคร่ครวญ ออกอุบายที่ถูกจริตนิสัยของตน...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้นมีการใช้คำว่า ให้พิจารณา เรียบเรียงข้อความขยายความเพื่อให้ รายละเอียดส่วนต่างๆ ของร่างกาย

5.3.2 การเรียบเรียงข้อความด้านการยกตัวอย่าง

การเรียบเรียงข้อความด้านการยกตัวอย่าง หมายถึง การเพิ่มเติมข้อมูลด้วยการสื่อสาร เพิ่มเติมในสิ่งที่ยังไม่ได้กล่าว โดยทำให้เนื้อความข้างต้นมีลักษณะเป็นรูปธรรมมากขึ้น มีดังนี้

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การที่เราเข้าไปศึกษาอบรมในสถาบันใดก็ตาม แม้ว่าแต่ในพระพุทธศาสนา จะเป็นคริสต์ศาสนา ศาสนาอิสลามและสำนักศึกษาใดก็ตาม อย่าได้ตั้งข้อบัญญัติ กฎ กติกา และระเบียบประเพณีเป็นต้น ของสถาบันนั้น ๆ ให้มาเข้ากับกิเลสของตน หรือ ดัดแปลงแก้ไขข้อบัญญัติเหล่านั้นตามใจชอบของตน ตั้งตนเป็นศาสดาแทนเอา เสียเลย บุคคลผู้ทำตนเช่นนั้นจะเป็นการบั่นทอนความเจริญก้าวหน้าของตนเอง ผล ที่สุดจะเป็นคนคับโลกไม่มีที่อยู่ ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้นการใช้คำแสดงความคิดเห็นด้านพระพุทธศาสนาว่าควรปฏิบัติตามกฎระเบียบของทุกศาสนา ไม่เข้าแก๊วไชระเบียบข้อบังคับตามใจตนเอง ประเด็นสุดท้ายกล่าวว่ถ้าไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบยอมทำให้เกิดผลเสีย โดยยกตัวอย่างศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์

“...อย่างทุกวันนี้พอญาติพี่น้องตายทานว่าให้ชักจูงเราก้เอาพระไปจูงเอาป้ายต่อไหมเอาไหมต่อฝ้ายดิงกันมะนั่ง เข้าป่าช้านุ่นไม่ใช่จูงอย่างนั้นอาตมาว่าริบห้ามไปเร็วว่ไหนแหละตีมันจะไม่ได้หนักบางที่ก็ยุ่งอยู่กับ พระจูงพระรังอยู่ก้บจิวรตัวเด็กตัวเล็ก ๆ ก้างเลี้ยงควายอยู่ก้เรียกมาบวช บวชจูงพ่อจูงแม่จูงก้จะไม่ไหวแล้วเดินหิวข้าวหิวน้ำร้องไห้มันไปจูงกันอย่างนั้นแหละคือความเห็นผิด บางทีก็เอาข้าวตอกมาวานในขณะจูงศพไปป่าช้าโดยมีความเชื่อว่าพวกผีหรือเปรตที่คอยรับส่วนบุญมีอยู่เพื่อจะไม่ให้พวกนั้นรบกวณคนตายจึงมีการหว่านข้าวตอกไปด้วย...”

(48 พระธรรมเทศนา พระอาจารย์ชา, 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการยกตัวอย่างด้านความเชื่อพิธีกรรมจูงศพในงานศพ การโปรยข้าวตอกขณะเคลื่อนขบวนศพ ซึ่งพระอาจารย์ชามีน้ำเสียงไม่เห็นด้วย

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แต่คนเรามากเชื่อของรักษาในทำนองไสยศาสตร์โดยเฉพาะเมื่อเจอพระธุดงค์มักจะมีโยมไปขอของรักษาคือ.คุ่มกันภูตผีปีศาจเพื่อให้ตนแคล้วคลาดจากภัยอันตรายในทำนองเดียวกันก็มีการเอาอกเอาใจผีบ้านผีเรือนโดยการทำหิ้งบูชาซึ่งแฝงตัวปริศนาว่าชั้น 5 ชั้น 8 หน้าสีล 5.เพราะคนรักษาสีลสีลก็รักษาของเขาเองก็เพี้ยนไปเป็นเรื่องผีสางเทวดาบูชาด้วยวัตถุโดยการเอาดอกไม้สีด่าสีแดงไปกองเอาข้าวแห้งไปบูชาทุกวันมีแต่หนูเท่านั้นแหละจะไปใส่หัวเวลากลางคืนนะอันนั้นมันจะรู้อย่างไรว่ เราตีเราช้วนันมันจะรักษาคนได้อย่างไรรีบร้อนทั้งทำให้มันสะอาดแล้วเอาพระพุทธรูปสวยๆไปใส่ไว้แทนจะดีกว่า...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นการยกตัวอย่างด้านความเชื่อเรื่องการรักษา โดยขอจากพระธุดงค์ ส่วนความเชื่อเรื่องผีเรือนการทำหิ้งบูชาซึ่งคติปริศนาว่าเป็นชั้น 5 ชั้น 8 หน้าสีล 5 เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการเชื่อมโยงความเชื่อ พิธีกรรมบูรณาการเข้ากับพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าความเชื่อข้างต้นพระอาจารย์ชาไม่เห็นด้วย

5.3.3 การเรียงเรียงข้อความด้านขยายความด้วยการอ้างถึง

การเรียงเรียงข้อความด้านขยายความด้วยการอ้างถึง หมายถึง การเชื่อมโยงสิ่งที่เป็นที่รู้จักของคนส่วนใหญ่ในแวดวงพุทธศาสนา เพื่อประกอบข้อความที่กล่าวมาข้างต้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น มีดังนี้

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระรัตนตรัยคือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์เป็นที่พึ่งก็ยังไม่ค่อยจะได้กัน ยังไม่เชื่อท่านยังไม่เชื่อพ่อยังไม่เชื่อหมอดูไปดูฤกษ์หมอบอกว่าทำอย่างนั้นอย่างนั้น สะเดาะเคราะห์อย่างนั้นอย่างนั้นท่านก็เสียแล้วนี่เรียกว่าไม่ถึงพระรัตนตรัยแล้ว ฉะนั้นมันถึงอยากถึงลำบากไม่รู้จะเอาอะไรต่อมีอะไรจะเอาอะไรไปหาหมอดีบ้างหมอเทวดาบ้านหมอสารพัดอย่างเพื่อจะมาแก้ไข...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์ชาใช้วิธีการเรียงเรียงข้อความด้านขยายความโดยการอ้างถึงพระรัตนตรัย แต่สิ่งที่พุทธศาสนิกชนทำสิ่งตรงข้ามกับพระรัตนตรัยด้านความเชื่อฤกษ์ สะเดาะเคราะห์ หมอผี ซึ่งพระอาจารย์ชามีน้ำเสียงไม่เห็นด้วยกับความเชื่อดังกล่าว และอธิบายเพิ่มว่าพุทธศาสนิกชนควรยึดถึงพระรัตนตรัย

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แม้เมื่อได้อ่าน ประวัติพระสาวกอรหันต์ ทั้งหลายที่ท่านออกมาจาก สกุล ต่างๆ กันตั้งแต่พระราชามหากษัตริย์ มหาเศรษฐีภุมมพี พ่อค้า ประชาชน ตลอดคน ธรรมดา ก็ยังทำให้เกิดความซาบซึ้งใจองค์ไหนออกมาจากสกุลใด หลังจากได้รับพระ โอวาทจากพระพุทธเจ้าแล้ว ต่างก็ไปบำเพ็ญในป่าในเขาอย่างเอาจริงเอาจัง เดียว องค์นั้นสำเร็จเป็นพระอรหันต์อยู่ที่นั่น องค์นั้นสำเร็จอยู่ในป่านั้น ในเขา ลูกนั้น ในถ้ำ นั้น ในท่าเลนี้มีแต่ที่สงบสงัด ก็เกิดความเชื่อเลื่อมใสขึ้นมา ทำให้ใจหมุนตัว เรื่อง ภายนอกก็ค่อยจืดไปจางไป...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์มหาบัวใช้วิธีการเรียงเรียงข้อความด้านขยายความโดยการอ้างถึงประวัติพระสาวก และพระพุทธเจ้า ซึ่งในบริบทนี้เป็นสื่อความหมายถึงพระอาจารย์มหาบัว ศึกษาประวัติของพระสาวก และพระพุทธเจ้าเผยแผ่ธรรมะ พระสาวกล้วนแต่บำเพ็ญธรรม ปฏิบัติธรรมในป่า

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระพุทธเจ้าท่านให้มีปัญญาคือให้รู้ตามความเป็นจริงความเป็นความจริง ไม่ใช่อยู่ที่การกระทำสืบกันมาความจริงอยู่ที่ความจริงเหมือนจิตใจมันโลภมันโกรธ มันหลงมันไม่มีตัวรู้มันก็ทำให้ตามจิตนั้นแหละก็เลยกลายเป็นประเพณีถือกันมาอย่างนั้น อันนั้นมันเป็นประเพณีของที่ใช้อริยะประเพณีไม่ใช่ประเพณีของพระพุทธเจ้าทำไปก็ไม่เกิดประโยชน์นี้แหละทำแต่ไม่ได้ฟังธรรมพระพุทธเจ้าฟังธรรมจากเกจิอาจารย์เลยทำกันไปอย่างนั้น...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์ชาใช้วิธีการเรียบเรียงข้อความด้านขยายความโดยการอ้างถึงพระพุทธเจ้าสอนเรื่องปัญญา เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการใช้คำประเพณีแต่ไม่ใช่ประเพณีของพระพุทธเจ้า

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การทำสมาธิได้ผลขึ้นตามปกติไม่ต้องใช้ความพยายามจนเกินควร จึงหวนคิดถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า อรณฺเณ รกขมฺมูลเลวา สฺสูญฺญา คาเร จ ภิกขโว ในป่าใต้โคนไม้เรือนว่าง เป็นที่สมควรแก่การบำเพ็ญสมณธรรมเป็นอย่างยิ่ง ระยะเวลาพลบค่ำจำพวกจ๊กจั้นเรไรมีมากเป็นพิเศษ มันพร้อมใจกันจริงๆ สัตว์จำพวกนี้ ช่วยกันร้องออกเป็นเสียงเดียวกัน ดังกังวานเป็นช่วงๆ แหลมคมเสียงนี้ พวกเราจะหาเสียงอะไรเหมือนกันมันนั้นยากเหลือเกิน แม้พวกมันจะพูดกันไม่รู้เรื่องเหมือนมนุษย์ แต่มันก็มีพลังแห่งการสามัคคีรวมกันเป็นหมู่ นับด้วยร้อยด้วยพัน เสียงของมันไม่ตะกันออกเสียงเดียวน่าสรรเสริญเสียงนี้ยิ่งกว่าสัตว์อื่น ยิ่งความวังเวงให้เกิดขึ้นยิ่งกว่าเสียงใด...”

(หลวงปู่มั่น ฐิริทตฺโต, 2540)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์มั่นใช้วิธีการเรียบเรียงข้อความด้านขยายความโดยการอ้างถึงพระพุทธเจ้าสอนเรื่องการปฏิบัติธรรมในป่า เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการใช้ภาษาบาลีและมีการแปลอีกทั้งอธิบายฉากบรรยากาศในป่าให้ผู้รับสารได้รับรู้บรรยากาศการบำเพ็ญธรรมในป่า

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...คนในสมัยของท่านอาจารย์มั่นและท่านอาจารย์เสาร์นั้นสบายกว่าในสมัยนี้มาก ไม่มีความวุ่นวายมากเหมือนอย่างทุกวันนี้ สมัยโน้น พระไม่ต้องมายุ่งเกี่ยวกับ

พิธีรีตองต่าง ๆ เหมือนอย่างเดี๋ยวนี้นี้ ท่านอาศัยอยู่ตามป่า ไม่ได้อยู่เป็นที่รอก ชุงค์ ไปโน่น ชุงค์ไปนี่เรื่อยไป ท่านใช้เวลาของท่านปฏิบัติภาวนาอย่างเต็มที่...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นเป็นพระอาจารย์ชาใช้วิธีการเรียบเรียงข้อความด้านขยายความโดยการอ้างถึงท่านอาจารย์มั่น ท่านอาจารย์เสาร์เรื่องการปฏิบัติธรรมะในยุคสมัยก่อน เน้นการปฏิบัติธรรม ชุงค์ควัตร ซึ่งแตกต่างจากพระในสมัยปัจจุบันที่สนใจการประกอบพิธีกรรมมากกว่าการปฏิบัติธรรม ชุงค์กรรมฐาน

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อยู่ ท่านฉลาดมาก ฉลาดจริง ๆ ยกให้เลย หลวงปู่มั่น นี้ อูบายวิธีการต่าง ๆ ท่านเอาจริง เอาจัง...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์มหาบัวใช้วิธีการเรียบเรียงข้อความด้านขยายความด้วยการอ้างถึงพระอาจารย์มั่น โดยมีน้ำเสียงแสดงความรู้สึกชื่นชมประทับใจพระอาจารย์มั่น

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ด้วยพระชุงค์กรรมฐานสายท่าน พระอาจารย์มั่น พระศิษย์องค์ที่มีคุณธรรม ท่านจะให้ความเคารพเทิดทูนบูชาและให้ความเคารพเชื่อฟังในคำของครูบาอาจารย์มาก คำสั่งหรือพูด หรือเพียงแค่ว่าคำเผด็จบอกของครูบาอาจารย์ ท่านจะรับฟังทันทีและจะให้ความสำคัญมาก ท่านจะทำตามโดยไม่มีข้อสงสัยหรือข้อแม้ใดๆ อันเป็นอริยประเพณี อริยปฏิบัติของศิษย์ที่ดีฟังปฏิบัติต่อครูบาอาจารย์ดังในปีพ.ศ. 2469 หลวงปู่ฝั้นท่านจึงไปจำพรรษา 2 ที่บ้านดอนแดง- คอกช้างตามที หลวงปู่มั่น ท่านมอบหมายทันทีอย่างไม่ลังเล โดยท่านได้จัดสร้างเสนาสนะป่าเป็นสำนักสงฆ์ขึ้นเพื่ออยู่จำพรรษา ส่วนหลวงปู่มั่นเมื่อถึงฤดูเข้าพรรษา ท่านยังคงอยู่จำพรรษาที่เสนาสนะป่าบ้านสามผงตำบลสามผง อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์ฝั้นใช้วิธีการเรียบเรียงข้อความด้านขยายความด้วยการอ้างถึงพระอาจารย์มั่น โดยสื่อความหมายถึงความเคารพพระอาจารย์มั่น ทำให้ผู้รับสารตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ในบริบทสถาบันพุทธศาสนา อันเป็นลักษณะสร้างบุคลากรสืบทอดพุทธศาสนาอย่างมีคุณภาพ

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หลวงปู่มั่นก็เมตตาเตือนเหยียบออกมาว่ากิเลสมันไม่ได้อยู่กับร่างกายนะ มันอยู่กับจิตเหมือนสถานที่ฝึกม้าจากนั้นก็พูดต่อว่ามาที่เวลามันกำลังคึกคะนองมันไม่ยอมฟังเสียงเจ้าของเลยต้องทรมานมันอย่างเต็มที่ไม่ควรให้กินยาก็ไม่ให้มันกินเลย ทรมานมันอย่างหนักจนมันกระดิกไม่ได้...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้นพระอาจารย์มหาบัวใช้วิธีการเรียบเรียงข้อความด้านขยายความด้วยการอ้างถึงพระอาจารย์มั่นเรื่องการปฏิบัติธรรม โดยพระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงหลวงปู่มั่นว่าท่านเมตตาเตือน ซึ่งเป็นใช้บอกคุณสมบัติกับคำแสดงเจตนาสอน

5.4 การสื่อสารสารัตถธรรมโดยการเล่าเรื่อง

การสื่อสารสารัตถธรรมโดยการเล่าเรื่อง หมายถึง การใช้เรื่องเล่า (narrative) ขนาดสั้น ประกอบการสอนธรรมะ เพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจชุดความคิดทางพุทธศาสนา และได้รับอรรถรส ความเพลิดเพลินประกอบเรื่องเล่า ซึ่งในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม มีการสื่อสารสารัตถธรรมโดยการเล่าเรื่อง มี 4 กลวิธี ได้แก่ การเล่าเรื่องโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 3 การเล่าเรื่องโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 การเล่าเรื่องโดยใช้บทสนทนา และการเล่าเรื่องสื่อความหมายการเปลี่ยนแปลงทำให้พุทธบริษัท 4 ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม มีรายละเอียดดังนี้

5.4.1 การเล่าเรื่องโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 3

การเล่าเรื่องโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 3 หมายถึง ผู้เรียบเรียงหนังสือธรรมะเป็นผู้เล่าเรื่อง ประวัติพระสายปฏิบัติอีสาน โดยปรากฏน้ำเสียงผู้เล่าเรื่องอย่างชัดเจน มีดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การให้ความสำคัญแก่พระเณรเป็นเรื่องที่สำคัญมาก พระผู้ใหญ่ที่อยากจะให้พระหนุ่มเณรน้อยบวชอยู่นานๆ หรือบวชจนตลอดชีวิต จะได้เป็นกำลังแก่พระศาสนานั้นควรจะเอาใจใส่เป็นกรณีพิเศษ หากไม่แล้วจะขาดศาสนทายาท วัดก็จะกลายเป็นวัดร้าง หรือวัดหลวงตาไปหมด

ควรจะทำท่านอาจารย์มันเป็นตัวอย่างในเรื่องนี้

พระอาจารย์หลายท่านให้ความสำคัญแก่ญาติโยมเกินไป จนหลงลืมพระเถระที่อยู่ในวัด ในเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมตลอดถึงการต้อนรับโอภาปราศรัยถือเอาโยมเป็นกรณีพิเศษไปเสียหมด เลยทำให้พระเถระชกจะระอาครูบาอาจารย์มากขึ้น โดยเข้าใจว่าครูบาอาจารย์ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ตนหรือท่านปล่อยเวลาต่างๆ ไปสอนอยู่ที่โยมเสียส่วนมาก ขาดการเอาใจใส่พระเถระจึงทำให้พระเถระนั้นกลับมาเป็นอาจารย์ในภายหลังน้อยลงทุกวันๆ...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้เรียบเรียงหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์มั่น แสดงทัศนะเห็นด้วยกับพระอาจารย์มั่นที่เผยแพร่ธรรมะให้แก่พระสงฆ์ หรือเน้นสร้างบุคลากรทางพุทธศาสนา ทั้งนี้ ผู้เรียบเรียงกล่าวให้ข้อมูลอีกด้านหนึ่งว่า หากพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ไม่สร้างพระสงฆ์สืบทอดศาสนาย่อมเกิดปัญหา ซึ่งควรจัดสรรการเผยแพร่ศาสนาให้เหมาะสมทั้งด้านการเผยแพร่ศาสนาให้กับพระสงฆ์และฆราวาส

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หลวงปู่มั่น ท่านได้มาเกิดในกาลเวลา ในครอบครัว และในถิ่นฐานอันถูกต้องเหมาะสมยิ่ง โดยท่านได้มาเกิดในช่วงที่พระพุทธศาสนากลับมาเจริญรุ่งเรืองสูงสุดอีกครั้ง ในครอบครัวขุนนาง ที่ใญ่บุญสุนทานมีสัมมาทิฐิ และในดินแดนภาคอีสาน อันเป็นยุคที่เหมาะสมต่อการบำเพ็ญเพียร ภาวนาเพื่อความหลุดพ้น เพราะแผ่นดินไทยเป็นปฏิรูปเทสวาสะเป็นแผ่นดินพระพุทธานุศาสน์ เป็นแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ทรงให้ความเคารพเลื่อมใสศรัทธา บวรพระพุทธศาสนา องค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะและทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงเอื้ออำนวย ทั้งทรงบำรุงส่งเสริมและสนับสนุนให้พระภิกษุสามเณร แม่ชี ตลอดไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร์ได้ประพฤติปฏิบัติธรรมกันอย่างสะดวกเต็มที่ สำคัญแผ่นดินไทยถึงพร้อมด้วยและที่ส ความสปปายะในประการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งครูบาอาจารย์สปปายะ ซึ่งมีความจำเป็นและสำคัญมากที่สุด...”

(หลวงปู่มั่น อจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้เรียบเรียงหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์ฝั้น แสดงทัศนียกย่องสรรเสริญพระอาจารย์ฝั้นในด้านชาติภูมิ ความสมบูรณ์พูนสุขของประเทศไทยทั้ง ในด้านความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ และความมั่นคงของประเทศชาติ ส่งผลให้พระ อาจารย์ฝั้นปฏิบัติธรรมได้อย่างเต็มความสามารถ

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เป็นไงครับ ผู้หญิงที่คู่ควรแก่การแต่งงานในทัศนะของพระอาจารย์เทศก์ เมื่อวัยหนุ่ม

เขียนมาถึงตรงนี้ทำให้นึกถึงหนังสือเล่มหนึ่งของพ.อ.ปิ่น มุทุกันต์ คือ เรือน ชั้นใน-ชั้นนอก ที่ท่านพูดถึง “นรนาวิลักษณะ” ไว้อย่างน่ารับฟัง ท่านบอกว่า

“พูดถึงเรื่องเลือกคู่ที่ไร นึกถึงตำราของเก่าทุกทีคือผมมีตำราเลือกคู่เป็นของ เก่า คนโบราณว่าไว้เกี่ยวกับลักษณะคู่ครองที่ดี เรียกสั้นๆว่า นรนาวิลักษณะ คือ ลักษณะของชายดี หญิงดี รู้สึกว่าท่านวางกฎเกณฑ์ไว้ครบถ้วนและเหมาะสมดีกว่าอีก หลายแบบ...จำง่าย ๆว่า รูปสวย รวยทรัพย์ นบวิชา มารยาท ชาติผู้ดี มีศีลธรรม” ...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้เรียบเรียงหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์เทศก์ แสดงทัศนียการเลือกคู่ครอง โดยใช้บทสนทนาระหว่างบิดาของพระอาจารย์เทศก์และพระอาจารย์ เทศก์ ทำให้ผู้รับสารได้รับรู้แนวคิดการเลือกคู่ครองในอุดมคติของคนไทยในช่วงเวลาดังกล่าว

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แม้ร่างกายหลวงพ่จะอ่อนเปลี้ยเพราะพิษไข้ แต่จิตใจท่านนั้นแกร่งกล้า ยิ่ง พิสูจน์ได้จากเหตุการณ์ในคืนนั้นที่ป่าช้า แม้จะมีความกลัวมากเพียงใด แต่ท่าน ก็สามารถฝ่าฟันจนเอาชนะความกลัวนั้นได้ ด้วยความอดทนอดกลั้น และพิจารณา ด้วยภูมิปัญญาแห่งตน...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เดือนพฤศจิกายนปีนั้น ท่านกราบลาหลวงปู่ม่นออกจากวัดป่าบ้านนามน ไปเที่ยวกรรมฐาน มีอยู่คราวหนึ่งที่ท่านพร้อมหมู่คณะกำลังเที่ยววิเวกหาสถานที่ ภาวนาในป่าในภูอยู่นั้น เมื่อยังเดินหน้าไปเรื่อยๆก็ยิ่งพลัดหลงทางไปเรื่อย เข้าไปในหุบ เขาเล็กๆ ยิ่งเข้าป่าลึกขึ้นๆ จนไม่พบบ้านผู้คนเลย...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้เรียบเรียงหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติพระอาจารย์มหาบัวใช้สรรพนามนามท่านสื่อความหมายถึงพระอาจารย์มหาบัว และบรรยายให้เห็นการเดินธุดงค์ของท่านที่มีความยากลำบากไม่พบผู้คน ท่ามกลางป่าเขาลำเนาไพรกว้างใหญ่

5.4.2 การเล่าเรื่องโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 1

การเล่าเรื่องโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 หมายถึง พระสายปฏิบัติอีสานเป็นผู้เล่าเรื่องคำสอนธรรมะ โดยปรากฏน้ำเสียงผู้เล่าเรื่องอย่างชัดเจน มีดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...วันออกพรรษาเขาจะทำบุญพิเศษ เช่น การทำขนมแบบง่าย ๆ มา ถวายกัน มาที่แปลกอยู่อย่างหนึ่ง คือ การถวายเข็ม (เข็มเย็บผ้า) เขาจะให้เป็นธงยาว เอาไม้ไผ่ทำเป็นคัน เหมือนคันธงกฐินของเรา แต่เขาเอาผ้าบาง ๆ มาทำธงยาวเกือบพื้นดิน แล้วเขาก็เอาเข็มมากัดติดกับผ้าตั้งแต่โคนธงถึงปลายธงแล้วให้พระมารับธงนั้น ถือว่าได้บุญมาก ...”

((หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538))

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นเป็นผู้เล่าเรื่องพิธีทำบุญช่วงออกพรรษาของชาวเชียงใหม่หรือชาวล้านนาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนคือการถวายขนม แต่ที่ท่านสนใจคือการถวายเข็ม โดยเย็บติดใส่ฝืนธงยาวๆ ที่ผูกไว้กับคันธงคล้ายธงกฐิน พิธีกรรมเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาของชาวล้านนาที่สืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน หนังสือไม่ได้บอกว่าการถวายธงนั้นมีความหมายและความมุ่งหมายอย่างไร เท่าที่ทราบหรือดั่งมีหลายประเภทตามลักษณะงานบุญ ตามความเชื่อชาวล้านนาธงนั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งความเชื่อเกี่ยวกับบุญ เช่น ทำให้ผู้ทำบุญได้เกาะธงขึ้นพ้นจากนรกและไปสู่สวรรค์ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของความกล้าหาญและความสามัคคี

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ดั่งนั้นที่อธิบายมานี้เรียกว่า หาอุบายทำบุญ ด้วยบุญที่เกิดจากกุศลจิต เป็นการทำบุญภายใน ไม่ใช่ทำบุญภายนอกด้วยวัตถุสิ่งของแต่เราทำบุญโดยการสร้างกุศลจิต สร้างจิตที่ผ่องใสมีคุณงามความดีเป็นจิตไม่ตระหนี่เหนียวแน่น จิตไม่เกิดโทสะ ไม่เกิดมานะทิฐิ ไม่ประกอบด้วยกิเลส จึงเป็นบุญมหาศาล หากามีได้ เกิดจากจิตภายใน...”

((พระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศรสี), 2539))

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นเป็นผู้เล่าเรื่องบุญ ซึ่งอยู่ในสารัตถธรรมกุศล ทำให้ผู้รับสารเข้าใจคุณประโยชน์ของบุญ

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อิริยาบถเสมอนี้ท่านพูดถึงจิตของเรา ความรู้สึกของเราเท่านั้นไม่พูดทั่วไป คือทำจิตของเราให้มันเกิดปัญญา แล้วให้มันมีปัญญา ให้มีความรู้สึกหรือปัญญาของเรา นั้น แม้เราจะอยู่ในอิริยาบถอื่น เดิน นั่ง นอนเสมอ เข้าใจอยู่เสมอในอารมณ์ต่างๆ แม้ฉันจะยืนอยู่ก็ช่าง นอนอยู่ก็ช่าง หรือเดินก็ช่าง ฉันจะรู้อารมณ์อยู่เสมอไปว่า อารมณ์ทั้งหลายเหล่านี้มีอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เท่านั้นแหละ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์ชาเป็นผู้เล่าเรื่องการเจริญสติ (สติปัฏฐาน) ในอิริยาบถหลักคือยืน เดิน นั่ง นอน เพื่อให้เกิดปัญญา ซึ่งพระอาจารย์ชานิยมใช้คำว่า ปัญญา มากกว่าคำว่า วิปัสสนา และ ญาณ แม้วิปัสสนาญาณที่เกิดขึ้นท่านก็มักเรียกว่า ปัญญา ส่วนคำว่า รู้อารมณ์อยู่เสมอ หมายถึง มีสติอยู่ตลอดเวลา การทำความเพียรเพื่อให้มีสติตลอดเวลาที่ท่านเรียกว่า สาดัจจกิริยา เมื่อสติกล้าแข็งขึ้นเรื่อยๆ จนมีความสมบูรณ์ พลังของสตินั้นจะทำลายอวิชชาที่กั้นไตรลักษณ์อยู่นั้นได้อย่างเด็ดขาด

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ตามหลักพระพุทธศาสนาใจมีความสำคัญมากที่สุดในบรรดาไตรทวารคือ กาย วาจา ใจ เพราะการพูดและการกระทำล้วนเกิดจากความต้องการของใจทั้งนั้น ใจนี้เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น การพูดและการกระทำสามารถแก้งหรือบิดเบือนให้คนอื่นเข้าใจผิดได้หากใจเป็นอกุศล การพูดหรือการกระทำที่ปรากฏให้เห็นนั้นไม่อาจตัดสินว่าผิดหรือถูกต้องเสมอไป เพราะไม่รู้ว่ใจเป็นกุศลหรืออกุศล ดังนั้นเพื่อความแน่นอนของการพูดและการกระทำพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ฝึกสติ ปลูกฝังใจให้มั่นคงในกุศลเพื่อเป็นพลังสำหรับต่อต้านหรือเอาชนะอกุศลได้ บุญที่ทำจึงจะเป็นบุญที่แท้จริง ไม่ใช่เป็นเพียงรูปแบบเท่านั้น ทุกอย่างนั้นต้องเป็นหน้าที่ของเราทุกคน จึงจะเป็นบุญเป็นกุศล บุญเหล่านี้แหละช่วยสนับสนุนให้เราปฏิบัติเป็นไปเพื่อประโยชน์ สุขกาย ถ้าหากไม่ทำอันนี้ละหมดเรื่อง เมื่อเอาภาวนาอย่างเดียว ไม่คิดถึงเรื่องกิจวัตร ภาวนาจะได้ถึงไหนหมดจากภาวนาแล้วก็ไม่มีที่อยู่...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวិศิษฏ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์เทศก์เป็นผู้เล่าเรื่องความหมายและลักษณะของบุญกุศลที่เป็นการทำหน้าที่พร้อมๆ กันทั้งภาวนาและการทำกิจวัตรของพระสงฆ์ ภาวนาเพื่อชำระจิตใจของตนให้สะอาดหมดจด ซึ่งเมื่อใจสงบสุขแล้วจะเกื้อกูลแก่การรักษาศีลด้วย เพราะเมื่อสมาธิและสติสมบูรณ์ ศีลก็เป็นอันสมบูรณ์ตามด้วย ส่วนกิจวัตรเป็นการทำตามพระวินัยบัญญัติรวมทั้งกฎกติกาการอยู่ร่วมกันของพระสงฆ์ในวัดนั้นๆ ด้วย เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของการอยู่ร่วมกัน หากขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ถือว่าเป็นพระสงฆ์ที่สมบูรณ์ได้

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...นี่ถ้าพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริง อะไรจะแตกก็แตก ก็เรื่องมันแตก มัน เคยแตกมาตั้งก็ปักก็กลับ ทางเดินของคตินิยมดาเป็นอย่างไร จะไปแยกแยะหรือไปกัด ขวางไม่ให้มันเป็นได้ที่ไหน จะไปกั้นกางไม่ให้มันเดินได้อย่างไร “อนิจจัง ทุกขัง อนตตา” มันไปในสายเดียวกัน พอว่า อนิจจัง ทุกขัง อนตตา ก็มาพร้อมกัน มันไปด้วยกัน ให้รู้ความจริงของมันพร้อมๆ กันไป แล้วปล่อยวางพร้อมกันหมดไม่ใช่ว่าจะปล่อยแล้วในส่วนอนิจจัง ยังทุกขัง ยังอนตตา ไม่ใช่พิจารณารอบแล้วมันปล่อยไปพร้อมๆ กัน บริสุทธิ์พร้อมในขณะที่ปล่อยวางโดยสิ้นเชิง...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวเป็นผู้เล่าเรื่องลักษณะของไตรลักษณ์ว่ามีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันชนิดแยกไม่ออกเหมือนมรรคมงคล 8 ไม่อาจแยกออกจากกันได้ไม่ใช่เรื่องของการเลือกปฏิบัติมรรคองค์ใดองค์หนึ่ง แต่เป็นการปฏิบัติพร้อมๆ กัน (มคคสมังคี) ดังนั้นศีล สมาธิ ปัญญา จึงไม่อาจแยกออกจากกันเหมือนการศึกษาปริยัติ เพราะปริยัติแยกออกเพื่อความง่ายต่อการศึกษา คือให้เข้าใจแต่ละลักษณะอย่างชัดเจน แต่การปฏิบัติเป็นคนละเรื่อง ไม่อาจแยกออกจากกันได้ ไตรลักษณ์ก็เช่นเดียวกันเมื่อปฏิบัติจนเห็นความจริงแล้วย่อมเห็นพร้อมๆ กัน ไม่ใช่เห็นทีละลักษณะ เพราะไตรลักษณ์รวมกันอยู่

5.4.3 การเล่าเรื่องโดยใช้บทสนทนา

การเล่าเรื่องโดยใช้บทสนทนา หมายถึง เรื่องเล่าคำสอนธรรมะ ประวัติพระสายปฏิบัติ อีสานมีการใช้บทสนทนาโต้ตอบระหว่างพระสงฆ์ด้วยกัน ระหว่างพระสงฆ์และฆราวาส มีดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“... “ก็เทวดาไม่ใช่บาตรหรือครับ” พระอาจารย์วิริยงค์ย้อนถาม

“เทวดาก็คือคนใจบุญ เห็นมีแต่ต้นไม้จะมีเทวดาที่ไหนมาใส่บาตรเรา ทั้งสองอดอาหารโดยการเดินทาง บางครั้งนานถึง 3 วันเพราะไม่มีบ้านคน ต้มเฉพาะน้ำ แต่

ไม่ได้กระทบกระเทือนจิตใจของเราแต่อย่างใดเลย มันเป็นความพอใจจึงไม่เห็นจะเป็นการหนักใจอะไร” อาจารย์มั่นตอบ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นกล่าวสนทนากับพระอาจารย์วิริยงค์เรื่องประสบการณ์การธุดงค์ เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์มั่นชี้แจงข้อเท็จจริงเรื่องคนตักบาตร ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงที่น่าจะขัดแย้งกับความเชื่อของพุทธศาสนิกชนชาวไทยที่มีความเชื่อเรื่องปาฏิหาริย์ของพระธุดงค์มากกว่าข้อเท็จจริงที่พระอาจารย์มั่นอธิบาย

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“... “ที่ผมได้เดินทางมาหาคุณพี่ทั้งสองคราวนี้ ตั้งใจจะมาลาคุณพี่ทั้งสองกลับบ้าน” พอจบคำ พี่สาวก็พูดขึ้นทันทีว่า “อยากกลับบ้านหรือ มันเรื่องอะไร คิดถึงบ้านหรือคิดถึงใคร เรื่องคุณพ่อคุณแม่เรา เธอไม่ต้องเป็นห่วงท่านหรอก กิจการงานที่บ้าน พี่สาว น้องชาย น้องสาว เขาทำแทนแล้ว น้องไม่ต้องเป็นห่วงหรอก” ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มั่นกล่าวสนทนากับพี่สาวของท่าน ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสำคัญของลักษณะครอบครัวสังคมไทยอีสานที่ถ้อยทีถ้อยอาศัย ดูแลทุกข์สุข ทั้งนี้ การลาของพระอาจารย์มั่นดังกล่าวเป็นการลาเข้าสู่สถานะบรรพชิต

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เมื่อใกล้ออกพรรษา ท่านอาจารย์สิงห์ประสงค์จะกลับไปบ้านเดิมจึงถามหนุ่มเทศก์ว่า

“เธอจะไปด้วยไหม ทางไกลและลำบากมากนะ”

“ผมไปด้วยครับ...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์สิงห์กล่าวสนทนากับพระอาจารย์เทศก์ ซึ่งพระอาจารย์สิงห์ชักชวนให้พระอาจารย์เทศก์ร่วมปฏิบัติธุดงค์ และพระอาจารย์เทศก์ก็ตอบตกลงธุดงค์กับพระอาจารย์สิงห์ ทั้งนี้ บทสนทนาทำให้เห็นปฏิปทา ความมุ่งมั่นของพระอาจารย์เทศก์ในความเพียรพยายามหลุดพ้นตามแนวทางพุทธศาสนา

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านอาจารย์เถา พระเถระ ในสมัยก่อน อยู่ลพบุรี วัดเขาวงกต วันหนึ่งก็มี มหาคณะหนึ่งเป็นลูกศิษย์มา นั่งอยู่ แล้วก็โยมผู้หญิงมาถามว่า ท่านหลวงพ่ “ดิฉัน จะนำท่านไปไหน ท่าน จะไปไหม”

ท่านหลวงพ่เถาก็เฉย มหาคณะนั้นนั่งอยู่ใกล้ๆ ก็นึกว่าท่านอาจารย์เถา ไม่รู้ เรื่อง ไม่ได้ยิน ก็เลยว่า “หลวงพ่ หลวงพ่ โยมพูดได้ยินไหม เขาจะ นิมนต์ไปที่ไหน ที่ไหน”

ท่านก็ว่า “ได้ยิน” ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์เถากล่าวสนทนากับฆราวาสหญิง ซึ่งพระอาจารย์ร่วม อยู่ในวงสนทนาดังกล่าว โดยพระอาจารย์ชาได้เรียนรู้พระวินัยทางอ้อมจากบทสนทนาดังกล่าว และการสื่อสารนี้ทำให้ผู้รับสารเข้าใจแบบแผนการครองตนของพระสงฆ์ตามพระวินัยที่พระพุทธองค์ได้ บัญญัติไว้

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เราว่า “อยากตายดี...อยากตายอย่างมาอยู่เด้อวะ อย่างมาลื้อเด้อวะ “ช่วย! เจ้าเทศน์ดีอีหลีตัว ”(ก็เทศน์ดีจริง ๆ นะนี่)

“ช่วย! อยากตายอีหลีเด้อวะนี่” (อยากตายจริง ๆ หรือนี้)

เรามันโมโหหนะ เหมื่อยยังแตกอยู่บ่เซา (เหมื่อยไหลไม่หยุด) เข้าใจไหมละ ภาคอีสานทางนี้เขาเรียก “ข้าวโป่ง” ฉั่นเพลข้าวโป่งแผ่นเดียวก็ฉั่นไม่หมดมันลิตาย มันแค่น (จุกในอกกินไม่ลง โนนนะ”...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวกล่าวสนทนาพระสงฆ์ด้วยภาษาถิ่นอีสาน ซึ่ง แสดงความเป็นกันเองของพระสงฆ์ทั้งสองรูป และเป็นที่น่าสังเกตว่าการใช้ภาษาถิ่นอีสานในหนังสือ ธรรมะประเภทชีวประวัติของพระอาจารย์มหาบัวทำให้ผู้รับสารได้รับรู้ อรรถรสของสีสันเฉพาะถิ่น (local color)

5.4.4 การเล่าเรื่องสื่อความหมายการเปลี่ยนแปลงทำให้พุทธบริษัท 4 ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

การเล่าเรื่องสื่อความหมายการเปลี่ยนแปลงทำให้พุทธบริษัท 4 ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของพระสงฆ์ ขรราวาส หลังจากที่ได้ฟังเรื่องเล่าขนาดสั้นของพระสายปฏิบัติสาน และเรื่องเล่าขนาดสั้นของพระสายปฏิบัติอีสานเล่าแสดงแนวคิดสำคัญของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของพระสงฆ์ และขรราวาส มีดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านอาจารย์มั่นมิได้รำเรียนพระปริยัติธรรมมากเหมือนเรา ท่านจะมีความรู้กว้างขวางได้อย่างไร เราได้รำเรียนมาถึง 5 ประโยคจะต้องมีความรู้กว้างขวางมากกว่าท่าน และที่ท่านสอนอยู่เราเดี๋ยวนี้จะถูกหรือมิถูกประการไรหนอ

ท่านอาจารย์นั่งอยู่ในกุฏิของท่าน อยู่กับคนละมุมวัด ได้ทราบวาระจิตของท่านมหาปิ่น กำลังคิดดูถูกท่าน อันเป็นภัยแก่การบำเพ็ญสมณธรรมอย่างยิ่ง

ท่านจึงลงจากกุฏิ ถือไม้เท้าไปเคาะข้างฝาพระมหาปิ่น แล้วพูดว่า “ท่านมหาปิ่นนี้ เธอจะมานั่งดูถูกเราด้วยเหตุไร การคิดเช่นนี้ เป็นภัยต่อการบำเพ็ญสมณธรรมจริงหนามหา”

พระมหาปิ่นนี้ตกใจสุดขีด ไม่คิดไม่ฝันว่า พระอาจารย์มั่นจะล่วงรู้ความรู้สึกนึกคิดของตัวเองได้ รีบลุกจากกุฏิลงไปกราบเรียนท่านว่า

“กระผมกำลังนึกถึงท่านอาจารย์ในด้านอกุศลจิต กระผมขอกราบเท้าจงอโหสิกรรมให้แก่กระผมเถิด ตั้งแต่วันนี้ต่อไป กระผมจะบังคับจิตมิให้นึกคิดถึงสิ่งที่เป็นอกุศลจิตอย่างนี้ต่อไปอีก” ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นเรื่องเล่าของพระอาจารย์ปิ่นหมื่นภูมิรู้ของพระอาจารย์มั่น ซึ่งพระอาจารย์มั่นมีปัญญาจิต หรือความสามารถล่วงรู้ความรู้สึกนึกคิดของผู้อื่น และพระอาจารย์มั่นได้กล่าวสั่งสอนพระอาจารย์ปิ่นทำให้พระอาจารย์ปิ่นเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเป็นเคารพครู แม้ว่าครูจะมีความรู้ภาคปริยัติน้อยกว่าพระอาจารย์ปิ่น

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...โยมคิดมากไปเอง ความจริงพวกอาตมากับเจ้าพ่อภูตาเข้ากันได้ อยู่ด้วยกันได้ หลานทำไมจะอยู่ด้วยกันไม่ได้ พวกอาตมาก็เหมือนลูกหลานของท่าน... พวกอาตมามาพักอยู่ที่นี่ได้พากันชำระปิดกวาดทำความสะอาดเตียนร่มรื่นไปหมดคูซี้

โยม แต่ก่อนเมื่อพวกอาตมายังไม่ได้มาอยู่กับที่พวกอาตมาอยู่เวลานี้เหมือนกัน
หรือ แต่ก่อนมันกรุงรังไปหมดไม่ใช่หรือ เดียวนี้มันสะอาดขึ้นมิใช่หรือ...

พระอาจารย์ก็ได้ตอบแก้ปัญหาย่างว่องไว พร้อมทั้งข้ออุปมาอุปมัย
เปรียบเทียบให้เข้าใจทุกแง่ทุกมุม อย่างคล่องแคล่ว ่องอาจ จนเป็นที่พอใจของผู้ฟัง
เป็นอย่างยิ่ง ถึงกับผู้ใหญ่บ้านได้ลั่นปากพูดออกมาว่า “น่าเลื่อมใสจริงๆ องค์กรเด็กลง
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เที่ยวไปโปรดสัตว์ แสดงธรรมสั่งสอนเมื่อสมัยก่อนฉัน
ใด เดียวนี้ท่านพระอาจารย์ก็ได้พาคณะ แสดงธรรมสั่งสอนโปรดพวกเราฉันนั้น” ส่วน
พวกลูกบ้านที่ออกมายืนอยู่ห่างๆ ก็ได้ขยับเข้ามานั่งใกล้ๆ ทุกคนมีความพอใจและ
เลื่อมใสมาก ชวนกันกราบแล้วเข้าไปในหมู่บ้าน ไปชนเอา หมอน เสื้อ สาค อาสนะ
น้ำใช้ จัดทำที่พักถวายท่าน” ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2538)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นเรื่องเล่าของพระอาจารย์ฝั้น ซึ่งอธิบายและชี้ให้เห็นความ
เปลี่ยนแปลงของความเชื่อเจ้าพ่อภูตา และเป็นที่น่าสังเกตว่าความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นรูปธรรมจึงทำให้
ฆราวาสในหมู่บ้านยอมรับ นับถือ เลื่อมใสศรัทธาพระอาจารย์ฝั้น

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“... “มีตาแก่คนหนึ่งอายุ 70 กว่าปีแล้ว อาศัยเขาอยู่ แกเป็นนักตีเมฆาเป
ตลอดวัน เขาจ้างให้แกไปอุปัฏฐากพระประจำให้เดือนละ 50 บาท แกไม่ยอม พอ
เราไปอยู่ แกเกิดศรัทธาเลื่อมใสไม่ต้องจ้างแกมาภาวนาก็มั่นฐานเกิดภานิमितให้
เป็นที่น่าอัศจรรย์ใจ ละสุราเข้ามารักษาอุโบสถได้”

หลังจากแกตั้งอยู่ในศีลในธรรม ใครๆ ก็พากันนับถือแก ไม่ดูหมิ่นดังแต่ก่อน
จะเข้าบ้านไหน ก็สามารถกินข้าวได้บ้านนั้น โดยไม่มีใครเขาว่า ชาวบ้านเขาให้แก
กินฟรี

แกเห็นอันสงฆ์ของธรรมะ จึงพอใจในการปฏิบัติธรรมมากขึ้น และทำตนรับ
ใช้พระด้วยดี...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิชัย (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นเรื่องเล่าของพระอาจารย์เทศก์ ซึ่งอธิบายและชี้ให้เห็นความ
เปลี่ยนแปลงของชายสูงอายุที่มีพฤติกรรมขาดศีล 5 ไม่เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี แต่เมื่อพระอาจารย์
เทศก์จำพรรษาที่วัดนี้ชายสูงอายุก็เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี เพราะเลื่อมใส
ศรัทธาในพระอาจารย์เทศก์

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ขณะที่หลวงพ่อกำลังนั่งพักผ่อนอยู่บนกุฏิเพื่อพักเอาแรงนั้น ได้เห็นหลวงตาเดินผ่านไปทางโรงครัว เผอิญขณะนั้นไฟกำลังลุกไหม้กระบอกข้าวหลามพอดี โยมที่เผาก็มาอยู่ หลวงตาเห็นไม่มีใคร ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือห้วงข้าวหลามนั้นก็ไหม้ทราบได้ ท่านจึงเหลียวซ้ายแลขวา แล้วขยับกระบอกข้าวหลามพลิกไม่ให้ไหม้เกรียมทั้งกระบอก

หลวงตาฉันไปได้ชั่วคราว จึงหยุดเงยหน้ามองดูลูกศิษย์ เห็นหลวงพ่อยอมฉันอยู่รูปเดียว ก็นึกแปลกใจจึงถามว่า

“ท่านชา ท่านฉันข้าวหลามหรือเปล่า”

“เปล่าครับ” หลวงพ่อตอบ

เท่านี้เองโลกทั้งโลกดูเหมือนจะมีมิติจริงๆ สำหรับหลวงตาปุ้ม ท่านรู้ได้ทันทีว่า หลวงพ่อจะต้องรู้อะไรดีๆ แน่ จึงไม่ยอมฉันข้าวหลาม

“ผมต้องอาบตีแล้วครับ”

หลวงตาปุ้มกล่าวด้วยความอายเสียงแผ่วเบา...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นเรื่องเล่าของพระอาจารย์ปุ้มที่กระทำผิดพระวินัยจับต้องอาหารที่ฆราวาสมิได้ประเคน ซึ่งพระอาจารย์ชาเห็นเหตุการณ์โดยตลอด ทั้งนี้ เมื่อพระอาจารย์ชาไม่ฉันข้าวหลามก็ทำให้พระอาจารย์ปุ้มปลงอาบตียอมนับว่าตนเองกระทำผิดพระวินัย

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...มีเศรษฐีสองผู้เมีย อายุราว 50 ปี เงินทองข้าวของในสมัยนั้น เขาเรียกว่าค่าเงินหมื่น คนถ้าลงมีเงินหมื่นแล้วรำลือกัน เงินล้านสมัยนี้สู้ไม่ได้ สองผู้เมียเขามีเงินเป็นหมื่นๆ เวลาจะทำบุญให้ท่านก็ไม่อยากทำ

เวลาผ่านไปหลายปีนับตั้งแต่วันนั้นมา ท่านมีโอกาสพบกับชายเศรษฐีคนนี้อีกครั้งในงานศพพระอาจารย์คือ อจลธัมโม จังหวัดนครพนม ท่านเล่าว่า

“เวลานี้ผมขึ้นบานหรรษาภายในจิตใจ การทำบุญให้ท่านผมก็ไม่อดไม้อั้น ท่านเสียเต็มที่แล้วก็มาบวช เสียสละไปหมดเลย ความตระหนี่ถี่เหนียวก็เคยตระหนี่ ความเสียสละก็เคยเสียสละ เสียสละจนบวช” ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นเรื่องเล่าของเศรษฐีที่มีลักษณะนิสัยตระหนี่ ไม่รู้จักทำบุญให้ทาน แต่เมื่อเศรษฐีดังกล่าวเลื่อมใส ศรัทธาพระอาจารย์มหาบัวก็เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เกิดความศรัทธาพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง จนกระทั่งบวชเป็นพระสงฆ์เพื่อเผยแผ่พุทธศาสนา

จากข้างต้นเป็นการศึกษาทวิวิธีทางภาษาในการใช้ภาษาสื่อสารสารัตถธรรมของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสานซึ่งมี 4 ประเด็น ได้แก่ 1.ศึกษาทวิวิธีการใช้คำ 2.ศึกษาทวิวิธีที่ใช้ประโยค 3.ศึกษาทวิวิธีการเรียบเรียงความ และ 4.การสื่อสารสารัตถธรรมโดยการเล่าเรื่อง ซึ่งในลำดับต่อไปผู้วิจัยจะนำเสนอบทที่ 6 อุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสาน

บทที่ 6

อุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

อุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสงฆ์สายปฏิบัติอีสาน เป็นการศึกษาระบบวิธีการคิด ความเชื่อ ค่านิยม หรือกฎเกณฑ์ที่กำกับความคิด ความเชื่อ ค่านิยมของกลุ่ม ทำให้เกิดวิธีการ กำหนดการกระทำ เพื่อนำไปสู่การบรรลุธรรมขั้นสูงสุดตามหลักพุทธศาสนา โดยวิเคราะห์จากเนื้อหา ในหนังสือธรรมะ ของพระสายปฏิบัติอีสาน 5 รูป ได้แก่ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี พระอาจารย์ชา สุภทฺโท พระอาจารย์บัว ญาณสมปนฺโน ผล การศึกษาพบว่า เนื้อหาในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานได้สื่อให้เห็นอุดมการณ์สำคัญ 6 อุดมการณ์ ได้แก่ อุดมการณ์พุทธศาสนาของพระสายปฏิบัติอีสาน อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์ อุดมการณ์ท้องถิ่นนิยม อุดมการณ์เชิงนิเวศอุดมการณ์เทศสถานะ และอุดมการณ์ชาตินิยม และซึ่ง แต่ละอุดมการณ์มีรายละเอียดดังนี้

6.1 อุดมการณ์พุทธศาสนาของพระสายปฏิบัติอีสาน

6.1.1 อุดมการณ์พุทธศาสนาของพระสายปฏิบัติอีสาน หมายถึง ชุดความคิดที่แฝงไว้ในคำ สอนเพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาของพระสายปฏิบัติอีสาน ซึ่งในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน จำนวน 14 เล่ม มี 8 ลักษณะ ได้แก่ นิพพานเป็นปฏิปทาสูงสุด การสร้างต้นแบบและสืบสานพุทธโอ เป็นแนวปฏิบัติ การยึดขนบคองสิบลีเป็นแบบแผนครองตน การลงมือปฏิบัติธรรม และมีบทบาทครูที่ เน้นสอนการปฏิบัติธรรม การใช้ความคิดเรื่องบาปบุญเป็นแนวสอนการปฏิบัติธรรม การผลิตซ้ำชุด ความคิดภพชาติ และการสร้างเครือข่ายทางธรรมของพระป่า-วัดป่า ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

6.1.2 นิพพานเป็นปฏิปทาสูงสุด

นิพพานเป็นปฏิปทาสูงสุด หมายถึง พระสายปฏิบัติอีสานมีปณิธานทั้งด้านความคิด และด้านการกระทำเพื่อบรรลุนิพพานตามทางของพระพุทธเจ้า มีดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เมื่อได้ทำกองการกุศล คือ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาตามคำสอนของ พระบรมศาสดาจารย์เจ้าแล้ว บางพวกทำน้อยก็ต้องไปสู่สวรรค์ บางพวกแลขยันทำจริง พร้อมทั้งวาสนาบารมีแต่หนหลังประกอบกัน ก็สามารถเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่ต้อง สงสัยเลย พวกสัตว์เดรัจฉานท่านมิได้กล่าวว่ามีเลศ เพราะจะมาทำเหมือนพวกมนุษย์ ไม่ได้ จึงสมกับคำว่ามนุษย์นี้ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดี สามารถนำตนเข้าสู่มรรคผล เข้าสู่พระนิพพานอันบริสุทธิ์...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2562)

จากคำสอนดังกล่าวแสดงถึงนิพพานเป็นปฏิบัติสูงสุดของพระอาจารย์มั่น ซึ่งมีสาระสำคัญของบุญอันองค์ประกอบคือทาน ศีล และภาวนา ผู้ทำได้แต่เพียงน้อยมีผลเพียงได้ไปสวรรค์เท่านั้น ซึ่งหมายเอาทานและศีล ส่วนผู้ที่ทำได้มากซึ่งเป็นระดับภาวนามีผลสูงสุดคือพระนิพพาน ทั้งนี้ต้องมีบารมีธรรมหรือวาสนาธรรมหนุนนำด้วย หนังสือธรรมะนี้มีการกล่าวเปรียบเทียบระหว่างมนุษย์และสัตว์ว่า สัตว์ไม่สามารถปฏิบัติธรรมและบรรลุดุธรรมได้เหมือนมนุษย์ ดังนั้นการเกิดเป็นมนุษย์จึงเป็นพื้นฐานอันดีที่สามารถปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุนิพพานได้

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หลังจากที่ผ่านวันคืน ที่อาจจะเปรียบได้ว่า เป็นฝันร้ายของหลวงพ่อก่อนหน้านั้น ก็ได้เกิดความท้อแท้เหนื่อยหน่ายในการบวชต่อไปไม่ เพราะได้หวั่นไหวของโยมพ่อกมาเป็นกำลังใจ อีกทั้งแรงกระตุ้นจากการเห็นสังขารอันไม่เที่ยงทำให้หลวงพ่อกมีความเพียรมากขึ้น ท่านได้มุ่งมั่นตั้งใจศึกษาร่ำเรียนต่อ ซึ่งท่านเองคิดว่านั่นเป็นทางที่ดีที่สุดแล้ว แต่ท้ายสุดท่านก็ยอมรับว่า การเรียนการศึกษาระบบเพื่อไปสอบแข่งขันนั้น มิใช่หนทางที่จะทำให้พ้นทุกข์อย่างแท้จริง แต่ก็มีใช้ว่าจะใช้ประโยชน์ไม่ได้เสียทีเดียว เพราะนั่นก็เป็นพื้นฐานอย่างหนึ่ง ที่จะทำให้เราเรียนรู้ธรรมได้ง่ายและเข้าใจขึ้น แต่มิใช่ทางปฏิบัติให้พ้นทุกข์เท่านั้นเอง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวแสดงถึงนิพพานเป็นปฏิบัติสูงสุดของพระอาจารย์มั่น ซึ่งมีสาระสำคัญของการปฏิบัติธรรมเพื่อหลุดพ้นว่า การเรียนภาคปริยัติหรือภาคทฤษฎีเป็นพื้นฐาน แต่ถ้าศึกษาปริยัติอย่างเดียวไม่มีการปฏิบัติก็ไม่อาจบรรลุนิพพานได้ ส่วนสาระสำคัญรองมีการอ้างอิงบิดาของพระอาจารย์ชาว่าเป็นกำลังใจในการศึกษาระบบ ซึ่งอาจตีความได้ว่าครอบครัวเป็นพื้นฐานสนับสนุนการศึกษาระบบและปฏิบัติธรรมและนำไปสู่หนทางของการบรรลุนิพพาน ทั้งนี้หลักการเข้าสู่นิพพานมีองค์ประกอบที่สำคัญคือการศึกษาภาคทฤษฎีธรรมะและการปฏิบัติธรรม ปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่การบรรลุดุธรรมกรณีของพระอาจารย์ชานี้มี 2 อย่างคือ การได้รับคำแนะนำที่เป็นประโยชน์จากโยมพ่อ และการพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่าการเรียนเพียงอย่างเดียวไม่อาจทำให้หลุดพ้นได้ ต้องปฏิบัติด้วย ดังนั้นท่านจึงตัดสินใจลงมือปฏิบัติ

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ทางภาคปฏิบัติละเอียด ภาคปริยัติหยาบกว่ากัน หากอยู่ในขอบเขตของหลักธรรมวินัยด้วยกัน เวลาเราเรียนหนังสืออยู่นี้ทำตัวเหมือนไม่เคยภาวนา เก็บเงียบเลย แต่อันหนึ่งมันฝังอยู่ลึกๆ ไม่จี๊ดจาง มันรักมันสนิท มันติดใจในเรื่องกรรมฐาน เรื่องมรรคเรื่องผลเรื่องนิพพานจากการทำกรรมฐาน จากการภาวนา...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงแสดงถึงนิพพานเป็นปฏิปทาสูงสุดของพระอาจารย์มหาบัวซึ่งมีสาระสำคัญของการศึกษาพระพุทธศาสนาตามหลักไตรสิกขาที่มี 2 ส่วน ได้แก่ ภาคปริยัติหรือภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติธรรม หรือการลงมือฝึกฝนปฏิบัติธรรม ทั้งนี้หลักการเข้าสู่นิพพานมีองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้คือการศึกษาปริยัติหรือภาคทฤษฎี และการปฏิบัติธรรมตามแนวทางพระพุทธศาสนาและคำสอนของครูอาจารย์ซึ่งท่านมีประสบการณ์ตรงหรือผ่านการพิสูจน์คำสอนพระพุทธศาสนามาแล้วนั้นคือการฝึกฝนภาวนาจนมีประสบการณ์ทางสมาธิและปัญญา

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ศีลเป็นของประเสริฐเลิศล้ำกว่าสิ่งทั้งปวงหมด เหตุนี้ชาวบ้านเขาจึงเคารพนับถือพระ เขาเคารพนับถือบูชาพระ เพราะพระเป็นผู้มีศีลมากกว่าเขา สมบูรณ์มากกว่า เป็นพื้นฐาน ของมรรคผลนิพพานก็ตัวศีลนี้แหละคิดพิจารณาถึงศีลอย่างนี้แล้ว อิมอกอิมใจจะหาที่ไหนได้สมบูรณ์บริบูรณ์อย่างพระ พระเท่านั้นแหละที่จะสมบูรณ์บริบูรณ์ด้วยศีล...”

(พระราชินีโรจรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น แสดงถึงนิพพานเป็นปฏิปทาสูงสุดของพระอาจารย์เทศก์ ซึ่งมีสาระสำคัญของศีลว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐ เพราะศีลทำให้ผู้รักษามีความประพฤติถูกต้องดีงาม ไม่มีความบกพร่องหรือต่างพร้อยในการกระทำและคำพูด ดังนั้นศีลจึงเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธาของผู้อื่น ชาวบ้านนับถือพระสงฆ์เพราะท่านเหล่านั้นเป็นผู้มีศีล ไม่มีโทษภัยกับผู้อื่น แต่เป็นผู้มีความปรารถนาดีและทำดีต่อผู้อื่น อนึ่งศีลนี้เป็นพื้นฐานของการบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งพระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติตนตามศีลหรือพระวินัยนั่นเอง พระสงฆ์เมื่อได้นึกถึงคุณแห่งศีลของตนดังที่กล่าวมานี้ย่อมจะมีความภาคภูมิใจและมีกำลังใจในอันที่จะปฏิบัติตนเพื่อความพ้นทุกข์

พระอาจารย์พินใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระนิพพานเป็นธรรมชาติสุญ เมื่อลงมาจากธรรมาสน์ เข้ามากราบท่านพระอาจารย์พิน ท่านพระอาจารย์พินจึงถามขึ้นว่า “พระนิพพานเป็นอย่างไร” เธอตอบว่า “เป็นธรรมชาติสุญ” ท่านพระอาจารย์พินจึงเอามือขีด ที่พินว่า “สุญแบบนี้หรือ” ท่านทำมือเป็นวงกลมขีดที่พินเหมือนเลขศูนย์ แล้วท่านก็หันหน้ามา จ้องที่หน้าพระรูปนั้นว่า “ศูนย์แบบนี้หรือ เฟ่งดู ดูให้ดีๆ ลี ดูให้ลึกๆ ตา พอพระรูปนั้นจ้องที่ศูนย์นั้น เธอก็ตอบขึ้นว่า “ผมยอมแล้วท่านอาจารย์ ผมเป็นคนหลง ผมเป็นวิปัสสนู กราบขอบพระคุณท่านอาจารย์มากที่เมตตา ดึงออกมาจากความหลงมกมาย...”

(หลวงปู่พิน อจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นแสดงถึงนิพพานเป็นปฏิบัติสูงสุดของพระอาจารย์ฝั้น ซึ่งสาระสำคัญของความแตกต่างระหว่างนิพพานและวิปัสสนูปกิเลส โดยการอธิบายที่ใช้โวจนาภาษาของพระอาจารย์ฝั้นทำให้พระรูปนั้นที่หลงเข้าใจผิดว่าตนนิพพานได้รู้สึกตัวว่าความจริงแล้วตนเกิดวิปัสสนูปกิเลส ไม่ใช่ได้บรรลุนิพพาน วิปัสสนูปกิเลสอันเป็นกิเลสชั้นละเอียดและมักทำให้ผู้ปฏิบัติที่ได้บรรลุธรรมระดับหนึ่งแล้วสำคัญตนผิดว่าได้บรรลุนิพพาน มี 10 อย่าง ได้แก่ โอภาส ญาณ ปีติ ปัสสัทธิ สุข อธิโมกข์ ปศคาหะ อุပ္ภูฐาน อุเบกขา และนิกัณติ เช่น เมื่อจิตเกิดอุเบกขาแล้วจิตจะสงบนิ่งอยู่อย่างนั้นจนทำให้หลงผิดว่าตนหมดสิ้นกิเลสแล้ว

“...เมื่อปฏิบัติไปก็มีแต่เรื่องสงสัยทั้งนั้นแหละ สงสัยอยู่เรื่อยๆ อยากจะไปแต่พระนิพพาน แต่ไม่เดินไปตามทางอยากจะไปเฉยๆ เท่านั้น มันวุ่น ให้นั่งสมาธิก็กลัว มีแต่ความง่วงนอน สิ่งที่เราไม่สอนนั้นแหละชอบปฏิบัติ ฉะนั้น เมื่อมีโอกาสมาเยี่ยมท่านอาจารย์ จึงเรียนถามท่านว่าลูกศิษย์ของท่านเป็นอย่างไร ท่านตอบว่าเหมือนกัน นี่ก็เป็นความยุ่งยากอันหนึ่ง เป็นปัญหาอันหนึ่งของครูบาอาจารย์ที่จะช่วยลูกศิษย์...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงแสดงถึงนิพพานเป็นปฏิบัติสูงสุดของพระอาจารย์ชา ซึ่งมีสาระสำคัญของการฝึกปฏิบัติธรรมะว่าผู้เรียนมีความประสงค์ไปนิพพาน แต่ผู้ปฏิบัติธรรมะไม่ฝึกปฏิบัติอย่างจริงจังตามคำสอนพระพุทธศาสนา ดังนั้นจึงทำให้เกิดกิเลสคือความอยากเท่านั้น ไม่พบทางแห่งความสงบ เพราะไม่อาจก้าวข้ามธรรมที่กั้นผู้ปฏิบัติไม่ให้ก้าวถึงความสงบได้นั้นคือนิเวรณและนิเวรณที่พระอาจารย์ชากล่าวถึงนี้คือความสงสัยและความง่วง คือสงสัยว่าตนปฏิบัติถูกต้องหรือไม่ เมื่อมีความสงสัยก็ทำให้ไม่มีความมั่นใจและการปฏิบัติก็ไม่ก้าวหน้าเพราะจิตติดที่ความสงสัยนั้น ส่วนความง่วงทำให้จิตเซื่องซึมและไม่เกิดสมาธิ ดังนั้นผู้ปฏิบัติที่หวังความสงบต้องละธรรมอันเป็นอุปสรรคเหล่านี้ให้ได้ พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ครั้งพุทธกาลไม่เคยสมานศีลก่อนจึงค่อยฟังเทศน์ พระองค์จะไม่ทรงเทศน์ถึงเรื่องศีล ทรงเทศน์ให้พระเจ้าพระสงฆ์ฟัง ไม่เทศน์ถึงเรื่องศีล ทรงเทศน์ถึงเรื่องสมาธิอันเดียว เมื่อจิตเข้าถึงที่แล้ว จิตบริสุทธิ์แล้ว ศีลเลยเกิดขึ้นมาเอง ศีลพร้อมขึ้นมาเอง ไม่ต้องสมานศีลไม่ต้องรักษาศีล อย่างพระองค์กุศลมาพระองค์ทรงเทศน์ให้ละที่จิตอันเดียวเท่านั้นแหละ เลยสำเร็จมรรคผลนิพพานอันพวกเรานี้มันงมงายแต่รักษาศีล มันงมงาย แต่ศีลเบื้องต้น เบื้องปลายที่สุดอะไรต่าง ๆ หลายเรื่องหลายอย่าง ก็เลยยุ่งกันไปใหญ่...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนดังกล่าวแสดงถึงนิพพานเป็นปฏิปทาสูงสุดของพระอาจารย์ชาซึ่งสาระสำคัญของสมาธิว่าเป็นพื้นฐานสำคัญทำให้เกิดศีล ซึ่งเป็นการปฏิบัติแบบย้อนลำดับ หมายความว่าผู้ศึกษาและปฏิบัติจะคุ้นเคยกับการปฏิบัติจากต่ำสู่สูงคือปฏิบัติจากศีลไปหาสมาธิ เพราะได้ศึกษารวมทั้งรับการอบรมและปลูกฝังว่าศีลทำให้มีสมาธิ สมาธิทำให้มีปัญญา การสอนเช่นนี้ไม่ผิด เพราะศีลทำให้มีความประพฤติบริสุทธิ์หมดจดและมีความเชื่อมั่นในคุณแห่งศีลของตน และเป็นพื้นฐานหรือเกื้อหนุนให้มีสมาธิ พระอาจารย์เทศก์สอนแบบย้อนลำดับว่าไม่จำเป็นต้องเริ่มจากศีลก่อนเสมอไป แต่ให้รักษาใจของตนให้ดี ทั้งนี้หมายความว่ารักษาใจตนพร้อมๆ กับรักษาศีลคู่กัน เมื่อใจสงบแล้วจะเกื้อหนุนให้การรักษาศีลได้ผลดียิ่งขึ้น เพื่อความชัดเจนและยืนยันหลักการดังกล่าวท่านจึงได้ยกตัวอย่างการฟังธรรมขององคุลีมาลและได้บรรลุพระอรหัตต์ ซึ่งองคุลีมาลไม่ได้สมาทานศีลเลย รักษาใจและพัฒนาปัญญาเพียงอย่างเดียวก็บรรลุอรหัตต์ได้

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...กิเลสก็ห้อมล้อมอยู่ที่นี่ จึงทำให้สัตว์โลกโง่หลงมกเข้าไปตามมันว่า มรรคผลนิพพานหมดเขตหมดสมัยแล้ว ปฏิบัติเท่าไร ๆ ก็ไม่รู้ไม่เห็น ก็ไม่เห็นยังไงเมื่อกิเลสปิดห้อมมันอยู่ กิเลสหลอกมันอยู่เวลานั้น คำพูดเช่นนั้นก็เป็นคำพูดที่ถูกกิเลสหลอกต่างหากนี่ เมื่อเวลาบุกเบิกเพิกถอนออกไป ทีนี้ตัวจอมปลอมที่ว่ามรรคผลนิพพานไม่มีก็แตกกระจายออกไป อะไรคือมรรคผลนิพพาน ก็คือการปราบกิเลสเรียบนั่นแลคือมรรคผลนิพพาน จะเป็นที่ไหนไป...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงแสดงถึงนิพพานเป็นปฏิปทาสูงสุดของพระอาจารย์ชา ซึ่งมีสาระสำคัญของกิเลสว่ามีลักษณะทำให้มนุษย์หลงเชื่อว่าปัจจุบันไม่มีผู้ได้บรรลุมรรคผลนิพพาน ดังนั้นอุดมการณ์นิพพานจึงเป็นเรื่องล้าสมัย ไม่อาจเป็นไปได้ ความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ทำให้ไม่ยากทำความเข้าใจเพียรอย่างจริงจังเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้นี้คือความหลงอันเป็นกิเลสที่ละได้ยาก กิเลสดังกล่าวนี้จะต้องถูกกำจัดหรือถอนรากถอนโคนด้วยมรรคผลนิพพานจึงจะทำให้เข้าใจภาวะที่พระนิพพานมีอยู่อย่างประจักษ์ด้วยตนเอง ซึ่งพระพุทธศาสนาเรียกว่า “รู้ด้วยตน” (สันติภูฏิก)

6.1.3 การสร้างต้นแบบและสืบสานพุทธโธเป็นแนวปฏิบัติ

การสร้างต้นแบบและสืบสานพุทธโธเป็นแนวปฏิบัติ หมายถึง พระสายปฏิบัติอีสานมีการตัวแบบ คำที่นวัตกรรมพุทธโธเพื่อพระสงฆ์และฆราวาสใช้เป็นแนวปฏิบัติธรรม มีดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ที่วัดเลียบ อาจารย์มั่นได้พยายามบำเพ็ญสมณธรรม เจริญสมถวิปัสสนาอย่างเต็มที่ ท่านบริหารภวณาด้วยบท พุทโธ พระนักปฏิบัติหลายท่านก็นิยมใช้บทนี้กัน อุบาสกอุบาสิกาไม่น้อยก็ใช้บทนี้ พุทโธ อยู่ที่ลมหายใจ พุท-หายใจเข้า โธ-หายใจออก เมื่อบริหารนานๆ จิตจะเข้าสู่ความสงบ ซึ่งเป็นขั้นตอนที่จะทำให้ปัญญาเกิดขึ้นมาดับทุกข์ตัดกิเลสได้...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงการสร้างต้นแบบและสืบสานพุทโธเป็นแนวปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น ซึ่งคนทั่วไปมักเข้าใจคำบริการ “พุทโธ” ว่าเป็นสายพระอาจารย์มั่น ดังนั้นกรรมฐานสายพุทโธกับสายพระอาจารย์มั่นจึงเป็นอย่างเดียวกัน ความจริงแล้วคำบริการ “พุทโธ” มีมาก่อนที่พระอาจารย์มั่นจะมีชื่อเสียงอีก เพราะอาจารย์ของท่านคือพระอาจารย์เสาร์ กนตสีโล แห่งวัดเลียบก็ได้ปฏิบัติมาก่อนแล้ว พระปฏิบัติหลายๆ รูปในสมัยนั้นก็ใช้คำบริการดังกล่าวนี้ แต่ที่คนทั้งหลายรู้จักในนามสายพระอาจารย์มั่น เพราะพระอาจารย์เสาร์ปฏิบัติแบบปัจเจก ไม่ได้รื้อฟื้นและสร้างเครือข่ายนักปฏิบัติเหมือนกับพระอาจารย์มั่น ความสำคัญของคำบริการคือเป็นอุบายผูกจิตให้ตั้งมั่น ไม่ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ เพราะจะทำให้จิตไม่สงบ

“...ในเบื้องต้นให้นึกถึงคำบริการเสียก่อนเคยแล้วก็ดี ผู้ที่ยังไม่เคยก็ดีให้ระลึกว่าพระพุทธเจ้าผู้ที่อยู่ใจ เชื่อมมันอย่างนั้นแล้วจึงระลึกคำบริการภวณาว่า พุทโธ ธัมโม สังฆโม สามหนแล้ว รวมเอาแต่ พุทโธ พุทโธ คำเดียว หลับตา จับปากเสีย ลิ้นก็ไม่กระตุกกระตัก ให้ระลึกอยู่ในใจ รู้ว่า พุทโธ ความรู้สึกอยู่ตรงไหนแล้ว ตั้งสติไว้ตรงนั้น ตาเราก็เพ่งดูตรงนั้น หูก็ลงไปนั่งที่รู้สึกอยู่นั้น...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงการสร้างต้นแบบและสืบสานพุทโธเป็นแนวปฏิบัติของพระอาจารย์ฝั้น ซึ่งคำบริการ “พุทโธ” เหมาะกับผู้ปฏิบัติใหม่ๆ ที่สติยังไม่กล้าแข็ง ใจจะคุ้ยเคี้ยวกับสภาพเดิมๆ คือฟุ้งซ่าน ต้องอาศัยคำบริการผูกจิตไว้ให้หนึ่ง การบริการไม่ใช่เป็นการออกเสียง แต่ให้รู้ในใจ มีสติกำหนดที่คำบริการเท่านั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์ฝั้นจะสอนให้กำหนดสติ ตาจ้องดู หรือหูฟังตรงที่ความรู้สึกจับจ่ออยู่นั้นคล้ายๆ การเจริญสติปัฏฐานที่ให้กำหนดสติตรงที่ความรู้สึกเด่นชัด เช่น จิตหรือความรู้สึกสนใจเสียง ให้กำหนดสติที่เสียง เป็นต้น เมื่อกำหนดแล้วความรู้สึกที่ขาดสติจะหายไปเกิดสติขึ้นแทน

“...จิตดวงเดียวคือความรู้กับความอัศจรรย์อย่างเดียวกัน ไม่มีอันใดเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นสองเลย จิตแท้เป็นเช่นนั้น ในขณะที่เราต้องการความสงบ เราก็ไม่พึงเกี่ยวข้องกับอะไร ให้ดูจุดที่จิตจะกระเพื่อมผลัดกันออกมาให้คิดให้ปรุง มันบอกอยู่ชัดๆ ถ้ามีสติ เอ้า จิตแสดงเป็นอะไรให้ถือนั้นเป็นอารมณ์ ถือนั้นเป็นจุดเป็นหมาย ถือนั้นเป็นเป้าหมาย กำหนดสติลงที่จุดนั้น จะว่าพุทโธก็ให้อยู่กับตรงนั้นให้ถึยิบเข้าไป ดูชิมมันเป็นอย่างไรรู้ แล้วมันจะมีเรื่องมีราวหลอกเจ้าของไหม...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2552)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงการสร้างต้นแบบและสืบสานพุทโธเป็นแนวปฏิบัติของพระอาจารย์มหาบัว จิตไม่ได้ดีหรือเลวโดยสภาวะ แต่ที่กลายเป็นกุศลจิตบ้าง อุกุศลจิตบ้าง เพราะถูกอารมณ์ปรุงแต่งหรือที่เรียกว่า เจตสิก นั่นเอง ดังนั้นการฝึกจิตจึงไม่ใช่เรื่องอื่นไกล แต่เป็นเรื่องของการต่อสู้หรือเอาชนะกันระหว่างความฟุ้งซ่านและความสงบ ในระดับที่สูงขึ้นไปเป็นการพัฒนาจากสงบไปสู่ความรู้เพื่อปล่อยวาง ดังนั้นเวลาฝึกจิตท่านจึงสอนให้กำหนดสติที่ความรู้สึกปัจจุบัน หากความรู้สึกนั้นกำลังฟุ้งซ่านเมื่อกำหนดแล้วความฟุ้งซ่านจะถูกแทนด้วยความมีสติและความสงบ ไม่มีกิเลสอะไรมาหลอกให้หลงได้

“...การพิจารณา “กัมมัฏฐาน” นี้ใช้อะไรก็ได้ ขอให้ตั้งมั่นคงก็แล้วกัน จะเอาพุทโธหรืออานาปานสติ กายคตาสติ อันเดียวกันหมดนั่นแหละ หรืออย่างเขาว่ายุบหนอพองหนอ หรือสัมมารทัง ก็เพื่อตั้งให้มั่นทำให้มั่นคงให้หนักแน่น เมื่อจิตมั่นคงหนักแน่นได้แล้ว ก็เป็นกัมมัฏฐานทั้งหมด เมื่อจิตไม่หนักแน่นก็คลอนแคลน เห็นใครว่าอันไหนดีก็ตามไปเรื่อย คว่านั่นคว่านี่ก็เลยไม่ได้รับประทานสักอย่าง ผลที่สุดก็เหลวแหลกหมด กัมมัฏฐานแตก กัมมัฏฐานอยู่อันเดียว เมื่อเราพิจารณาสิ่งใด ให้ตั้งมั่นพิจารณาลงในสิ่งเดียวก่อน...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี), 2539)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงการสร้างต้นแบบและสืบสานพุทโธเป็นแนวปฏิบัติของพระอาจารย์ชา ซึ่งวิธีการฝึกจิตให้สงบด้วยคำบริกรรม คำบริกรรมไม่ได้มีเด่นด้อยแตกต่างกัน ที่มีความแตกต่างกันเพราะผู้ปฏิบัติกำหนดขึ้นมาเอง ผู้ปฏิบัติจะเลือกใช้คำใดก็ได้ขึ้นอยู่กับว่าตนปฏิบัติตามสำนักใดเท่านั้น การเลือกใช้คำบริกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งจะได้ผลดีกว่าการเปลี่ยนคำบริกรรมที่เคยใช้มาตั้งแต่แรก เพราะจะทำให้จิตสับสนคำบริกรรมและเป็นเหมือนได้เริ่มต้นใหม่ ดังนั้นครูอาจารย์สอนกรรมฐานจึงแนะนำให้เลือกเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น

“...ถาม: การท่อง “พุทโธ” นั้น ท่องไปเฉย ๆ หรือต้องท่องพร้อมกับหายใจเข้า-ออกด้วย?ตอบ: แล้วแต่เจ้าของจะชอบ ทำได้เป็น 3 ทาง คือ 1) เรากาวนา “พุทโธ” ๆ ๆ ๆ ถึ ๆ จนจิตนิ่งกับพุทโธก็ได้ 2) เราท่อง “พุทโธ” ตามลมหายใจเข้า หายใจออกก็ได้ 3) เราจะภาวนา “พุท” พร้อมกับลมหายใจเข้า “โธ” พร้อมกับลมหายใจออกก็ได้ สำคัญอยู่ที่สติให้รู้อยู่กับงานที่ท่านตั้งให้จิตทำ และไม่ต้องคาดหวังจะเอาผลในขณะที่ทำ เมื่อสติกับงานสืบทอดกัน ผลจะเกิดขึ้นเอง โดยลำดับของการทำภาวนา...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงการสร้างต้นแบบและสืบสานพุทโธเป็นแนวปฏิบัติของพระอาจารย์มหาบัว ซึ่งท่านสอนวิธีการภาวนาโดยท่อง “พุท” เวลาหายใจเข้า ท่อง “โธ” เวลาหายใจออก แต่การท่องนี้ไม่นิยมท่องออกเสียง ให้ท่องในใจ และให้ทำถี่ๆ ติดต่อกันไปเรื่อยๆ ไม่ขาดระยะจึงจะสามารถห้ามความฟุ้งซ่านหรือทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้ ขณะที่บริกรรมเพื่อให้มีสมาธินั้นไม่ต้องคาดหวังหรือมุ่งให้สงบในขณะนั้น เพราะจะกลายเป็นความอยากแทนและทำให้ใจไม่สงบ ความสงบจะเกิดขึ้นได้เมื่อกำหนดสติที่คำบริกรรมอย่างต่อเนื่อง

พระอาจารย์พินได้กล่าวถึงคาถาป้องกันดวงไว้ว่า

“...ท่านเมตตาสงเคราะห์ช่วยเหลือเขา โดยการให้น้ำมันตีให้ พร้อมหยิบไม้สีฟันของท่านให้ไปด้วย 4 – 5 พร้อมทั้งกำชับให้เขาตั้งใจภาวนาพร้อมทั้งกล่าว “พุทโธ” ให้ดี แล้วให้เอาไม้สีฟันไปเหน็บที่มุมสวนทั้ง 4 มุม กับให้เอาน้ำมันตีไปพรมรอบ ๆ สวนด้วย...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงการสร้างต้นแบบและสืบสานพุทโธเป็นแนวปฏิบัติของพระอาจารย์ฝั้น กล่าวถึงสาระสำคัญของคาถาป้องกันดวงที่พระอาจารย์ฝั้นช่วยเหลือชาวบ้าน โดยใช้ น้ำมันตี ไม้สีฟัน เป็นองค์ประกอบ จากนั้นนำไปปักมุมสวนทั้ง 4 ด้าน พร้อมทั้งประพรมน้ำมันตี อาจกล่าวได้ว่าคำสอนชี้ให้เห็นความสามารถพิเศษของพระอาจารย์ฝั้นที่ช่วยเหลือชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เป็นการบูรณาการคำบริกรรมภาวนากับคาถาอาคมที่เป็นองค์ความรู้เฉพาะด้านที่มีความโดดเด่นของพระอาจารย์ฝั้น ความเกี่ยวข้องกันระหว่างคำบริกรรมและคาถาผู้เขียนสันนิษฐานว่าเกิดจากพลังแห่งจิตที่มีความสงบและมีอานุภาพเชิงความศักดิ์สิทธิ์

6.1.1.4 การยึดขนบของสืบสืเป็นแบบแผนครองตน

การยึดขนบของสืบสืเป็นแบบแผนครองตน หมายถึง พระสายปฏิบัติอีสานปฏิบัติตามวัฒนธรรมไทยอีสานหรือของสืบสืสำหรับพระสงฆ์ ซึ่งจากการวิจัยพบว่าในหนังสือธรรมของพระปฏิบัติจำนวน 14 เล่ม มีของสืบสืจำนวน 6 ลักษณะ ได้แก่ ให้พระสงฆ์ศึกษาพระธรรมคำสอนของพร

พุทธเจ้าและรักษาศีล 227 ข้อ เป็นประจำทุกวัน เมื่อมีชาวบ้านเกิดศรัทธามานิมนต์ไปกระทำการใดๆ ที่ไม่ผิดพระวินัยก็ให้รับนิมนต์ ให้รักษาความสะอาดกุฏิ วิหาร โดยการปิดกวาดเช็ดถูทุกวัน ต้องออกบิณฑบาตทุกเช้า ต้องทำวัตรสวดมนต์และภาวนาทุกคืน ให้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างวัดวาอารามและมหาธาตุเจดีย์ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) ให้พระสงฆ์ศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและรักษาศีล 227 ข้อ เป็นประจำทุกวัน

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การรักษาไว้ซึ่งพระวินัยน้อยใหญ่นี้สำคัญยิ่ง ถ้าผิดพระวินัยแม้แต่อาบัตินิดเดียวก็จะทำให้จิตละเอียดไม่ได้ เช่น การปฏิบัติเรื่องของบาตร ถ้าล้างแล้วไม่เช็ดเก็บไว้ในที่สมควรก็จะเป็นอาบัติทุกกฏหรือการฉันทุจริตๆ จี๊ๆ เป็นอาบัติทุกกฏ อาบัติเล็กน้อยจะลวงละเมิดไปไม่ได้เลยต้องรักษาให้เรียบร้อยจริงๆ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงให้พระสงฆ์ศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและรักษาศีล 227 ข้อ เป็นประจำทุกวันหรือการรักษาพระวินัยเป็นสิกขาในส่วนของศีลหรือสิกขาบทนั่นเอง เป็นข้อบังคับให้พระสงฆ์ทำตามเพื่อความบริสุทธิ์แห่งตน ความเป็นระเบียบเรียบร้อยแห่งหมู่คณะ และรักษาความเลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้าน พระพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นอีสานได้กำหนดคอง 14 สำหรับให้พระสงฆ์ได้ปฏิบัติตามโดยประยุกต์พระวินัยเข้ากับอุดมการณ์ ค่านิยม วิถีปฏิบัติของท้องถิ่นตน ดังนั้นการรักษาพระวินัยในส่วนของเสขียวัตถดั่งข้อความตัวอย่างนี้จึงเป็นการได้รักษาหรือประพฤติดนตามคอง 14 ด้วย

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ขณะที่หลวงพ่อกำลังนั่งพักผ่อนอยู่บนกุฏิเพื่อพักเอาแรงนั้น ได้เห็นหลวงตาเดินผ่านไปทางโรงครัวเผอิญขณะนั้นไฟกำลังลุกไหม้กระบอกข้าวหลามพอดี โยมที่เผาก็ไม่อยู่ หลวงตาเห็นไม่มีใคร ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือห่วงข้าวหลามนั้นก็ไม่มีใครได้ ท่านจึงเหลียวซ้ายแลขวา แล้วขยับกระบอกข้าวหลามพลิกไม่ให้ไหม้เกรียมทั้งกระบอก หลวงตาทหารู้ไม่ว่า หลวงพ่อเห็นเหตุการณ์ตลอด พอพลิกกระบอกข้าวหลามแล้ว หลวงตาก็รีบเดินหนีกลับไปทันที ทำเหมือนว่าไม่รู้ไม่เห็นอะไร ไม่มีอะไรเกิดขึ้น พอถึงเวลาฉัน ข้าวหลามนั้นสุกแล้ว โยมจึงนำมาถวาย ทั้งหลวงพ่อและพระเณร เมื่อรับประทานเสร็จก็ฉันกันทันที แต่หลวงพ่อก็ไม่ยอมฉัน กลับรับประทานแล้ววางไว้เฉย ๆ ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงให้พระสงฆ์ศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและรักษาศีล 227 ข้อ เป็นประจำทุกวัน โดยพระอาจารย์ชาเป็นผู้มีความมุ่งมั่นขยันหมั่นศึกษาเล่าเรียน เพียรภาวนา และเคร่งครัดพระวินัยดังนั้นท่านจึงมีความรู้แม่นยำเกี่ยวกับหลักพระธรรมวินัย สมัยหนึ่งท่านเห็นพระรูปหนึ่งจับข้าวหลามพลิกก่อนโยมนำมาถวาย (คงกลัวข้าวหลามไหม้) ซึ่งการทำอย่างนั้นผิดพระวินัย เพราะเป็นการจับต้องภัตตาหารก่อนโยมถวาย หากฉันดังนั้นเมื่อถึงเวลาฉันภัตตาหาร โยมได้นำข้าวหลามมาถวาย ท่านรับประเคนไว้เพื่อรักษาศรัทธา แต่ไม่ยอมฉันข้าวหลาม เพราะจะเป็นอาบัติ เมื่อโยมสอบถามสาเหตุที่ท่านไม่ฉันพระรูปที่จับข้าวหลามพลิกจึงยอมรับว่าตนต้องอาบัติ กรณีแสดงถึงความเคร่งครัดพระวินัยของพระอาจารย์ชา จะมีคนรู้หรือไม่รู้เรื่องความผิดก็ตามท่านเคร่งครัดทั้งต่อหน้าและลับหลัง

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หลวงปู่ฉันบอก ให้ฟังท่านมหานะ เออ ให้อาศัยท่านมาหะ ให้เกาะท่านมหา ท่านมหาสำคัญอยู่มากทั้งภายนอกภายในภายนอกก็ขอวัตรปฏิบัติหลักธรรมวินัยตรงเป๊ะไม่เคยคลื่อนคลาดภายในก็คือภายในจิตใจได้แก่จิตภาวนาก็หมั่นตั้งอยู่แล้ว ท่านก็พูดเท่านั้น เพราะฉะนั้นเวลาท่านล่องลับไปเท่านั้น ท่านนั้นพระเถระจึงเกาะเราพริบเลยพระเถระจับอยู่แล้ว แต่เราไม่เคยสนใจกับใคร เราไปแต่องค์เดียวเราไปเที่ยว บทเวลาท่านมรณภาพ พระเถระเกาะพริบเลยเชียวเรื่อยๆ มาจนกระทั่งปานนี้...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงให้พระสงฆ์ศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและรักษาศีล 227 ข้อ เป็นประจำทุกวัน โดยพระอาจารย์มหาบัวเป็นเลขานุการส่วนตัวของพระอาจารย์มั่น ดังนั้นท่านจึงได้ใกล้ชิดและติดตามพระอาจารย์มั่นมากกว่ารูปใดๆ บรรดาศิษย์พระอาจารย์มั่น การได้ใกล้ชิดติดตามนี้เองที่ทำให้ท่านได้ทราบอุปนิสัย ประวัติและคำสอนพระอาจารย์มั่นเป็นอย่างดีจนถึงเขียนประวัติพระอาจารย์มั่นได้ สมัยที่พระอาจารย์มั่นอาพาธท่านก็ได้ดูแลทราบท่านละสังขาร ก่อนพระอาจารย์มั่นละสังขารท่านได้ฝากศิษย์ของท่านให้พึ่งพาอาศัยพระอาจารย์มหาบัว เพราะเห็นว่าสามารถเป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้เนื่องจากมีคุณสมบัติเป็นผู้นำและมีปฏิบัติเหมาะสมเป็นผู้ปกครองผู้อื่น ซึ่งศิษย์ของพระอาจารย์มั่นทั้งหลายก็ได้ยึดตามคำแนะนำของพระอาจารย์มั่น จะเห็นว่าพระอาจารย์มั่นได้พิจารณาคุณสมบัติด้านพระธรรมวินัยนี้เองเป็นเกณฑ์ในการเลือกผู้นำปกครองคณะสงฆ์

2) เมื่อมีชาวบ้านเกิดศรัทธามานิมนต์ไปกระทำการใดๆ ที่ไม่ผิดพระวินัยก็ให้รับนิมนต์
พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แม้หลวงปู่ฝั้น ท่านได้ย้ายสถานที่ ไปพักโปรดศรัทธาญาติโยมตามที่ต่างๆ
ในจังหวัดสุรินทร์ ตามคำนิมนต์ของชาวบ้านผู้มีจิตเลื่อมใสบ้างเป็นบางครั้ง แต่ละ
แห่งที่ท่านไปพัก พุทธบริษัทต่างก็ติดตามไปรับการอบรมและปฏิบัติธรรมอย่างล้น
หลามทุกครั้ง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงชาวบ้านเกิดศรัทธามานิมนต์ไปกระทำการใดๆ ที่ไม่ผิดพระวินัยก็
ให้รับนิมนต์ ซึ่งพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบยอมเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของชาวบ้าน ดังนั้นชาวบ้านจึง
ต้องการให้พระสงฆ์ที่ตนเลื่อมใสศรัทธานั้นได้อยู่จำพรรษาที่วัดประจำหมู่บ้านของตนเพื่อจะได้ทำบุญ
ด้วย ซึ่งเป็นไปตามคติ “ได้เห็นเป็นบุญตา ได้เจรจาเป็นบุญปาก ได้อุปัฏฐากเป็นบุญใจ” เพราะท่าน
เหล่านั้นเป็นเนืองนิตย์อันงาม ทำบุญแล้วได้อานิสงส์มาก พระวินัยอนุญาตให้พระสงฆ์รับนิมนต์
ชาวบ้านได้ มีห้ามเป็นบางกรณีคือหากเขาใจน้อมออกชื่อภักตอาหาร ภิกษุจะไปฉันตามคำนิมนต์ไม่ได้
บางครั้งการนิมนต์ของชาวบ้านอาจเกิดขึ้นด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์และทำให้พระสงฆ์ทำผิดพระ
วินัยด้วย ดังนั้นพระพุทธศาสนาท้องถิ่นอีสานจึงได้กำหนดคองเกี่ยวกับการห้ามพระสงฆ์รับนิมนต์ที่ทำ
แล้วผิดพระวินัย เพราะจะทำให้เสียหายทั้งแก่ตนและสังคมสงฆ์

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...แต่ด้วยเหตุอะไรไม่ทราบทุกๆ องค์ก็เผอิญไปพบกันเข้าอีกที่จังหวัดสกลนคร
ในขณะนั้นนางนุ้ม ชูวานนท์ ผู้ที่เคยมีความเลื่อมใสในท่านอาจารย์ทั้งสอง (พระ
อาจารย์มั่น และพระอาจารย์เสาร์) มานานแล้ว และมารดาของนางนุ้ม ได้ถึงแก่
อนิจกรรมลง กำลังจะจัดการฅาปนกิจก็พอดีได้ทราบข่าวท่านอาจารย์ทั้งสองพร้อม
ด้วยสานุศิษย์เป็นอันมากกำลังร่วมกันเดินทางมุ่งหน้าเข้าเขตสกลนคร จึงได้เดินทางไป
ขอนิมนต์ให้มาพักอยู่ที่เสนาสนะป่า (ซึ่งปัจจุบันนี้ได้กลายเป็นวัดป่าสุทธาวาสแล้ว) ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงชาวบ้านเกิดศรัทธามานิมนต์ไปกระทำการใดๆ ที่ไม่ผิดพระวินัยก็
ให้รับนิมนต์ โดยกล่าวถึงความเป็นมาหรือประวัติวัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นวัดพระ
อาจารย์มั่น โดยศิษย์ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาพระอาจารย์มั่นได้นิมนต์ท่านและคณะที่ได้จาริกธุดงค์มา
ที่สกลนคร เมื่อได้ทราบข่าวคณะพระธุดงค์โยมนุ้มที่เป็นศิษย์พระอาจารย์มั่นจึงได้นิมนต์มาพักที่
เสนาสนะป่าเพื่อรอทำบุญด้วย ซึ่งตอนนั้นกำลังจัดงานศพแม่ของตนอยู่ การนิมนต์ดังกล่าวเป็นการ

นิมนต์ให้พักอาศัยก่อน เพราะคณะพระรุดงค์หลายรูปจำเป็นต้องมีสถานที่ที่เหมาะสมและเพียงพอในการพักอาศัย ซึ่งคณะพระอาจารย์มั่นก็ได้รับคำนิมนต์ และเห็นว่าเป็นสถานที่เงียบสงบ ต่อมาจึงได้เลือกเป็นสถานที่สร้างวัดป่าและกลายมาเป็นวัดป่าสุทธาวาสดังเช่นปัจจุบัน

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พอออกพรรษาแล้วถูกเขานิมนต์ไปในงานข้าวเปลือก ตามลานข้าว เขาถือเป็นประเพณี นิมนต์พระไปทำบุญที่ลานข้าวเขา เสร็จแล้วเขาถึงจะขนข้าวขึ้นยุ้งขึ้นฉางเป็นปกติ ตอนเข้าฉางจันทันเสร็จ เขานิมนต์ให้ขึ้นเทศน์...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงชาวบ้านเกิดศรัทธามานิมนต์ไปกระทำการใดๆ ที่ไม่ผิดพระวินัยก็ได้รับนิมนต์ ซึ่งคนไทยอีสานถือฮีตหรือจารีต 12 คู่กับคอง 14 ในการดำเนินชีวิตด้านสังคม บรรดาฮีต 12 นั้น ฮีต 1 คือฮีตบุญคุณลานทำในช่วงเดือนอ้ายตามปฏิทินจันทรคติ (ช่วงกลางเดือนธันวาคมของทุกปี) ซึ่งฮีตบุญคุณลานนี้เป็นการทำบุญและประกอบพิธีกรรมเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือก หลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จใหม่ๆ และชาวบ้านจะถือเคร่งครัดว่าหากยังไม่ได้ทำบุญคุณลานหรือพิธีเปิดยุ้งฉางตามกำหนดวันเดือนปีถือเป็นมงคลตามคตินิยมก่อนจะไม่นำข้าวเปลือกในยุ้งฉางนั้นไปตำหรือสีมาหุงเป็นอาหาร เวลาทำบุญตามฮีตจะมีการนิมนต์พระสงฆ์มาเป็นผู้รับทานเพื่อความเป็นสิริมงคล จึงถือว่าเป็นการประยุกต์ความเชื่อเรื่องฮีตกับคำสอนเรื่องทานในพระพุทธศาสนา

3) ให้อริยาบถความสะอาดกุฏิ วิหาร โดยการปิดกวาดเช็ดถูทุกวัน

พระอาจารย์พินใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ในระหว่างที่หลวงปู่เฝ้าอาพาธอยู่นั้น แม้จะมีไข้จับก็ตาม ท่านยังออกเดินบิณฑบาต เมื่อถึงวันประชุมฟังโอวาทจากหลวงปู่มั่น ท่านก็ไม่เคยย่อท้อ อุตส่าห์เข้าร่วมฟังโอวาทไม่ขาดเลยแม้แต่ครั้งเดียว ยิ่งไปกว่านั้นนำข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ไม่ว่าจะตักน้ำ ปิดกวาดบริเวณวัด ทำความสะอาดเสนาสนะ ท่านก็ร่วมทำกับพระเณรองค์อื่นๆ เสมอมิได้ขาด แม้จะมีผู้นิมนต์ขอให้ท่านหยุด ท่านก็ไม่ยอม ท่านกระทำตนเหมือนมิได้ป่วยไข้เลย...”

(หลวงปู่เฝ้า อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงการกวาดวิหาร ลานเจดีย์เป็นกิจวัตรของพระสงฆ์อย่างหนึ่ง ผู้ที่ท่านเคร่งในข้อวัตรปฏิบัติหรือมีความขยันหมั่นเพียรท่านจะมาเป็นประจำเหมือนกับเป็นหน้าที่ ข้อดีของการทำวัตรดังกล่าวนี้นอกจากเป็นการได้ทำให้บริเวณสะอาดแล้วยังเป็นการได้ออกกำลังกายด้วย ซึ่งเป็นการได้ปรับเปลี่ยนอิริยาบถจากนั่งสมาธินานๆ ที่ทำให้ขบเมื่อยเปลี่ยนมาเป็นยืนและเดินแทน

ทำให้ร่างกายเกิดความสมดุล พระปฏิบัติท่านจะทำสมาธิหรือเจริญสติได้ทุกอิริยาบถ แม้การกวาดวิหาร ลานเจดีย์ท่านก็กำหนดจิตอิริยาบถที่เคลื่อนไหวนั้นด้วย แม้ชาวบ้านที่มาทำบุญเมื่อเห็นพระสงฆ์ทำกิจวัตร ลานวัดสะอาดเรียบร้อยก็จะเกิดความเลื่อมใสศรัทธาว่าพระสงฆ์ทำให้วัดสง่างาม

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ตอนเย็นกิจวัตรของเราก็มีคือ ปัดกวาดทำความสะอาด แล้วก็ฉันทน้ำร้อนน้ำชา รักษากิจวัตร เราปฏิบัติอย่างไรก็ต้องปฏิบัติอย่างนั้น ให้ฉันทน้ำร้อนน้ำชาด้วยกัน ให้เป็นที่น่าดูของคนอื่น ไม่ใช่ฉันทน้ำไปหมด ใครอยู่ที่ไหนก็ฉันทน้ำนั้นไม่ได้ มันเป็นการแตกสามัคคี แสดงว่าพระในคณะวัดของเราไม่พร้อมเพรียงกัน ทำพร้อมเพรียงกัน อย่างฉันทน้ำนั้นเป็นต้น...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...วัดป่าทั่วไปนิยมกวาดวิหารลานเจดีย์ตอนบ่าย ซึ่งทางวัดจะกำหนดเวลาที่แน่นอนไว้ เมื่อได้เวลาก็จะให้สัญญาณระฆัง แต่บางวัดจะไม่ให้สัญญาณระฆัง ให้พระสงฆ์กำหนดรู้เวลาเองเพื่อเป็นการฝึกหัดความรับผิดชอบต่อหน้าที่ ไม่ต้องบังคับหรือคอยเตือนประจำ ให้พระสงฆ์ได้รู้จักเตือนตนเอง อีกเรื่องหนึ่งคือการขบฉันที่วัด หินหมากแป้งพระอาจารย์เทศก์จะกำหนดให้พระสงฆ์ฉันทน้ำร่วมกันที่หอน้ำเพื่อความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน เป็นการได้ฝึกความเป็นระเบียบเรียบร้อยรวมทั้งความเอื้อเฟื้อต่อหมู่คณะด้วย นับว่าเป็นอุบายที่ดีในการปกครองและอยู่ร่วมกันนไหนเป็นวันพระ เมื่อฉันทน้ำเสร็จ อุบาสก อุบาสิกา สมาทานศีลอุโบสถแล้วฟังเทศน์ เทศน์จบพระอาจารย์ชาจึงจะอนุญาตให้พระเณรกลับกุฏิ ประมาณบ่ายสามโมงจึงมาร่วมกันตักน้ำ กวาดลานวัดอีกเช่นเคย...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงกิจวัตรพระสงฆ์วัดหนองป่าพงหากเป็นวันพระจะมีกำหนดการกิจวัตรที่แตกต่างจากวันธรรมดาทั่วไป คือจะมีการแสดงธรรมแก่ชาวบ้าน ช่วงที่ตัวแทนพระสงฆ์แสดงธรรมจบนี้พระเณรสามารถกลับไปพักผ่อน ทำธุระส่วนตัว หรือปฏิบัติตามอัธยาศัยได้ เวลาบ่ายสามโมงจึงถึงกำหนดกิจวัตรการกวาดทำความสะอาดบริเวณวัด ไม่ใช่เพียงการกวาดบริเวณวัดเท่านั้น แต่พระเณรจะต้องตักน้ำฉันทน้ำใช้ด้วย เพราะสมัยก่อนยังไม่มีระบบประปาเหมือนปัจจุบัน ซึ่งการทำกิจวัตรนี้เป็นการได้ประพฤติตามทั้งพระวินัยและกฎระเบียบวัดที่พระอาจารย์ชาได้กำหนดปฏิบัติร่วมกันเพื่อความเรียบร้อยดีงามแก่หมู่คณะ

4) ต้องออกบิณฑบาตทุกเช้า

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ก่อนออกบิณฑบาตตอนเช้า ต้องขึ้นสู่ที่จงกรมก่อน เมื่อท่านเดินจงกรมจนถึงเวลาที่ออกเที่ยวบิณฑบาตแล้ว ก็ลงจากที่จงกรมไปสู่โรงฉัน ศิษย์ทั้งหลายก็ถวายผ้าสังฆาฏิช่วยครองกัณฑ์กรังคุมทั้งข้างล่างและข้างบนแล้วเข้าไปสู่บ้านผู้ถือบาตรไปก่อน โดยไปรออยู่ที่นอกอุปัฏฐากบ้าน เมื่อท่านไปถึงก็รับเอาบาตร ศิษย์ก็ตามเข้าไปเป็นแถวตามลำดับอาวุโส มี 10-20-30 ถึง 50-60 องค์ และเป็นแถวยาวเหยียด...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงการบิณฑบาตเป็นกิจวัตรที่พระสงฆ์ต้องทำเป็นประจำทุกเช้า ทั้งนี้เพื่อเป็นการเลี้ยงชีพด้วยกำลังความสามารถตนเอง (คือเดินไปขอและโปรดชาวบ้านด้วยตนเอง) พระพุทธศาสนาเรียกว่า “เลี้ยงชีพด้วยกำลังปลีแข้ง” ไม่ใช่รอชาวบ้านนิมนต์ไปฉันที่เรือนหรือนำมาถวายที่วัดเอง พระพุทธเจ้าได้เสด็จออกบิณฑบาตตราบจนปรินิพพาน เป็นตัวอย่างของพระสาวกทั้งหลายในฐานะพระศาสดาผู้กำหนดวัตรบิณฑบาตไว้ พระอาจารย์มั่นก็เช่นกันท่านถือธุดงค์ข้อนี้เป็นวัตร การถือธุดงค์ของท่านทำให้ศิษย์ได้ทำอาจริยวัตรคือการปรนนิบัติรับใช้ท่านด้วย แม้ชาวบ้านก็ได้ทำบุญกับพระอริยสงฆ์ด้วย

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หลวงปู่มั่นท่านยังคงนำสาธุศิษย์บำเพ็ญความเพียรอย่างคงเส้นคงวา สำหรับอาหารการบิณฑบาตก็ยังคงขัดสนอยู่เช่นเคย แต่บรรดาพระเณรที่มาอาศัยอยู่ต่างก็มุ่งแสวงหาธรรม จึงมิได้ย่อท้อต่อความลำบากทั้งชาวบ้านก็เอาใจใส่ดูแลพระเณรเป็นอย่างดี โดยเดินทางไปใส่บาตรที่เชิงเขาจุดนัดพบเป็นประจำทุกเช้า ส่วนพระเณรก็สละบาตรเดินลงจากเขา มารับบิณฑบาตที่จุดนัดพบ แล้วก็เดินกลับขึ้นเขาไป กว่าจะได้ลงมือฉันก็เกือบ 9 นาฬิกาครึ่ง...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระสงฆ์ท่านจะปลีกวิเวกหรือจำพรรษาในที่สงบ สงัดจากคนทั้งหลาย แต่บางครั้งท่านเลี้ยงไม่ได้เพราะชาวบ้านนิมนต์ให้จำพรรษาในหมู่บ้าน สมัยหนึ่งที่ท่านจำพรรษาบนภูเขา ที่โคจรบิณฑบาตไม่ได้มีความสะดวก หรือไม่สัปปายะ เพราะระยะทางที่เดินลงจากเขามาบิณฑบาตไกลพอสมควร ดังนั้นเพื่อเป็นการได้ช่วยเหลือพระเณรไม่ให้ความลำบากในการเดินบิณฑบาตชาวบ้านจะมารอตักบาตรที่เชิงเขา แม้อย่างนั้นก็ยังมีความลำบากเพราะต้องเดินขึ้นลงเขา

จะเห็นว่าแม้พระสงฆ์จะมีความยากลำบากในการบิณฑบาตเลี้ยงชีพอย่างไรท่านก็ต้องทำกิจวัตรไม่ให้บกพร่องและโปรดชาวบ้านให้ได้บุญด้วย

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ในตอนเช้าทำกิจวัตร ก็ไหว้พระสวดมนต์ ครั้นแล้วออกเดินจงกรม แล้วก็แสวงหาการบิณฑบาต ออกเที่ยวบิณฑบาตตามมีตามได้ อย่าไปคิดว่าอดยากลำบากอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องการฝึกหัดทดลองทรมานตนเองการทดลองฝึกหัดตนเองนี้ไม่มีใครทำให้หรือกนนอกจากเราทำเอง คนอื่นบังคับไม่ได้ การทำความเพียร มันต้องบังคับตัวเอง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงกิจวัตรประจำวันของพระอาจารย์ฝั้นและพระสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่กับท่านในตอนเช้าของแต่ละวันคือทำวัตรเช้า ทำวัตรเสร็จก็เดินจงกรมซึ่งจะเหมาะกว่าการนั่งสมาธิเพราะแก่ง่วงได้ ต่อจากนั้นจึงบิณฑบาต การจำพรรษาในชนบทสมัยก่อนค่อนข้างมีความยากลำบากพอสมควร พระเณรต้องอยู่ด้วยความอดทน ความเป็นพระปฏิบัติทำให้ท่านไม่มีปัญหาในเรื่องดังกล่าว เพราะท่านจะเตือนตนเองเสมอว่าพระสงฆ์มีความเป็นอยู่เนื่องด้วยผู้อื่น ดังนั้นจึงไม่ควรทำตนให้เป็นผู้เลี้ยงยาก และการปฏิบัติธรรมทำให้ไม่มีความอหิวในสังขารร่างกายมากเหมือนคนทั่วไป แต่จะให้ความสำคัญกับจิตใจและการฝึกจิตมากกว่า ดังนั้นท่านเหล่านั้นจึงสามารถเป็นอยู่ได้ท่ามกลางความไม่สะดวกเรื่องอาหารบิณฑบาต

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ครั้นเวลาก้าวเข้าไปสู่วัดแล้ว ก็ปฏิบัติตัวอย่างนั้นจริงๆ ไม่เคยเกลียดออกนอกวัดไปเที่ยวเตร็ดเตร่เร่ร่อนยังสถานที่ต่าง ๆ ดังเพื่อนฝูงที่มาฝึกหัดนาคเพื่อจะบวชเป็นกันแม่ในการเรียนทางปริยัติธรรม ก็ตั้งใจศึกษาจริง ๆ อยู่นานหนังสือจนดึกดื่นเที่ยงคืน ตีสองบ้างตีสามบ้างเป็นประจำ ตีห้าบ้างเป็นบางคืน แต่ก็สามารถตื่นทำวัตรเช้าและออกบิณฑบาตได้ทันทุกครั้งไป ไม่เคยขาดแม้แต่ครั้งเดียว...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์มหาบัวสมัยที่บวชนาคเข้ามาอยู่วัดเพื่อเตรียมตัวบวชเป็นพระท่านมีความตั้งใจและขยันหมั่นเพียร ไม่เคยขี้เกียจไปหาเที่ยวนอกวัด แต่จะตั้งใจท่องอ่านหนังสือจนดึกดื่นทุกคืน ทั้งนี้เพราะท่านมีอุปนิสัยทางธรรมที่ได้สั่งสมอบรมมาเป็นอย่างดี การมีพื้นฐานที่ดีนี้ทำให้ท่านมีความขยันหมั่นเพียรเรียนหนังสือและปฏิบัติธรรมเมื่อบวชแล้ว เมื่อได้ครูอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตรอย่างพระอาจารย์มั่นท่านก็ได้ยึดถือปฏิบัติของพระอาจารย์มั่นเป็น

แบบอย่างและแนวทางการปฏิบัติคือเคร่งในรูปดงค์ ออกบิณฑบาตทุกเข้ามิได้ขาดอันเป็นการได้ประพฤติดตามพุทธวงศ์และอริยวงศ์ของพระศาสนาและบูรพาจารย์ในพระพุทธศาสนา

5) ต้องทำวัตรสวดมนต์และภาวนาทุกคืน

พระอาจารย์พินใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การภาวนานี้มันมีครูบาอาจารย์ที่เป็นผู้นำอย่างเช่นสายหลวงปู่ฝั้น ท่านจะภาวนา ท่านจะสวดมนต์แล้วนั่งสมาธิหลายๆ ชั่วโมง แต่เรามาอยู่กับหลวงตา หลวงตา ท่านไม่เคยพาสวดมนต์เลย ท่านบอกว่า ท่านนั่งตลอดรุ่ง หรือบางองค์ที่ท่านนั่งทีหนึ่ง 4 ชั่วโมง 5 ชั่วโมง บางองค์จะนั่งได้เล็กน้อย ถ้าเอามาภาวนาร่วมกันนี้ ใ้ได้ประโยชน์ คือ ได้ประโยชน์จากพระที่ภาวนาได้น้อย เพราะว่าเวลาเข้ามาภาวนาด้วยกัน หมู่พระมันจะบีบบังคับ ให้ตัวเองไปไหนไม่ได้ ก็ต้องทน แต่พระที่ภาวนาทั้งคืนนี้ เขาต้องระวังเวลา เพราะไม่ให้จิตหลง เพราะถ้าจิตหลงแล้วนี่เดียว จิตเล็ก จะเลิกไม่ทันเขา นั่งสมัยหลวงปู่ฝั้น เวลาท่านจะทำวัตรกลางคืน เห็นไหม แล้วนั่งที่ 4 ทุ่ม 5 ทุ่ม บางทีที่ 1 ที่ 2...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์พินมีพระอาจารย์มันเป็นครูอาจารย์และเป็นแบบอย่างการปฏิบัติธรรม ซึ่งผู้ปฏิบัติจริงท่านจะทำสมาธิและเจริญสติได้นานกว่าผู้ที่มีความเพียรและความอดทนน้อย เพราะผู้ที่มีสมาธิและสติจะนั่ง ยืน และเดินได้นานกว่า ทั้งนี้เพราะได้สมาธิและสตินั้นแก้กมลความเพียรด้วย การอยู่กับผู้ปฏิบัติได้เคร่งครัดนี้มีผลดีคือเป็นการได้เปรียบเทียบความตั้งใจและการทำความเพียรของตนกับผู้อื่น หากตนขยันน้อยกว่าก็จะรู้สึกว่ายากกว่าผู้อื่น ดังนั้นจึงต้องเร่งทำความเพียรเพื่อให้อยู่กับสังคมผู้ปฏิบัติได้อย่างองอาจกล้าหาญ

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อยู่ในวัดกับหมู่คณะก็มีข้อวัตรข้อปฏิบัติประพฤดิเรียบร้อยทุกอย่าง ครั้นออกไปแล้วหมู่ก็ไว้เนื้อเชื่อใจ ไปอยู่ในที่วิเวกก็ทำความเพียรภาวนาอย่าทิ้ง ก็วัตร ข้อวัตรทุกสิ่งทุกประการ ที่เราทำอยู่ในวัดนี้ฉันใด เราออกไปก็ฉันนั้น แต่ที่จริงอยู่ในหมู่ในเพื่อนปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบก็ได้ความเจริญองาม บางที่ออกไปแล้วอาจจะสู้อยู่ในหมู่ในเพื่อนไม่ได้ ถ้าอยู่ในหมู่ในเพื่อนเรียบร้อยดีแล้ว ออกไปวิเวกก็ให้เรียบร้อยเหมือนกัน ข้อวัตรปฏิบัติเป็นของสำคัญ เครื่องบริหารรักษาภายนอกเราเห็นชัดแต่ภายนอกที่เดียว ถ้าของภายนอกเรียบร้อย ก็เพราะของภายในมันเรียบร้อย มันจึงค่อยเป็นไปได้...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงการประพาศข้อวัตรทั้งหลายพระอาจารย์เทศก์กล่าวว่าเป็นเครื่องบริหารรักษาภายนอก ภายนอกเรียบร้อยได้ก็เพราะมีภายในคือใจที่สงบของตัวเองเกื้อหนุน ดังนั้นจึงต้องทำภายในให้เรียบร้อยดีงามก่อน การปฏิบัติอยู่เพียงลำพังยังไม่อาจตัดสินได้ว่าเรามีความเพียรมากน้อยแค่ไหนหรือทำได้ดีแค่ไหนแม้เราจะคิดว่าทำเต็มที่แล้วก็ตาม เพราะยังไม่มีผู้อื่นเปรียบเทียบ เมื่อใดที่เราอยู่กับผู้อื่น เมื่อนั้นจึงจะตัดสินการทำความเพียรของเราได้ ดังนั้นไม่ว่าจะอยู่ที่ใดให้เราทำอย่างเต็มที่ การที่เราเคยผ่านการทำความเพียรอย่างหนักหรือทำอยู่เป็นประจำเมื่อไปอยู่ในที่อื่นก็ไม่ต้องกลัวว่าจะทำไม่ได้และเป็นที่ดูถูกของผู้อื่น

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เมื่อบรรพชาเป็นสามเณรสมความตั้งใจแล้ว สามเณรชาก็ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ทำวัตรสวดมนต์ ดังที่สามเณรควรประพาศ มีการเรียนหนังสือพื้นเมืองที่เรียกกันว่า หนังสือตัวธรรม จนมีความชำนาญเชี่ยวชาญเพราะความใฝ่ศึกษาหาความรู้อยู่เนืองนิจ ทำให้สามเณรชามีความก้าวหน้าในการเรียนเป็นอย่างมาก...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์ชาเป็นพระปฏิบัติที่มีพื้นฐานความรู้ด้านปริยัติเป็นอย่างดี เพราะช่วงที่เรียนปริยัติท่านได้เรียนบาลี แต่ได้เปลี่ยนความตั้งใจใหม่หันมาปฏิบัติแทน เพราะคิดว่าปริยัติไม่ใช่ทางที่ทำให้พ้นทุกข์ได้ และท่านได้ความสลดใจจากการเห็นโยมพ่อป่วยและเสียชีวิต ขณะเรียนนักธรรมบาลีท่านมีความขยันหมั่นเพียรตั้งใจอ่านเขียนท่องจำจนเกิดความรู้ความเข้าใจ ปริยัติ เรื่องกัจจัตถ์ท่านก็ได้เอาใจใส่ทำวัตรสวดมนต์ด้วยความขยันหมั่นเพียร ซึ่งกัจจัตถ์นี้ช่วยขัดเกลาอุปนิสัยพระเถรให้มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนและเป็นเกณฑ์วัดความศรัทธาที่มีต่อพระรัตนตรัยด้วย

6) ให้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างวัดวาอาราม และมหาธาตุเจดีย์

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เนื่องจากกลางดงป่าแห่งนี้ มีหนองน้ำขนาดใหญ่ขึ้นกลาง และหนองน้ำนั้นก็มีการก่อกองขึ้นกันอยู่หนาแน่น พวกชาวบ้านจึงเรียกป่าดงดิบนี้ว่า “หนองป่าพง” ต่อมาได้มีญาติโยมชาวบ้านก่อ และบ้านกลาง ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในตัวหลวงพ่อบอกได้มาช่วยกัน ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างกุฏิเล็กๆ ขึ้นสี่หลัง เพื่อให้เป็นที่สำหรับภิกษุสามเณรพักจำวัด ซึ่งกุฏินั้นก็ไม่ได้ทำมาจากวัสดุที่ดีอะไรมากมายใช้หญ้าคามุงเป็นหลังคากันแดดกันฝน กันฝนด้วยใบชาด ปูพื้นด้วยไม้ไผ่ อีกทั้งยังช่วยกันขุดบ่อขึ้น 1 บ่อ เพื่อเป็นที่สะดวกแก่การหาน้ำฉันน้ำใช้...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงวัดหนองป่าพงในอดีตเป็นป่าพงและมีหนองน้ำขนาดใหญ่ตรงกลาง หลังจากที่พระอาจารย์ชาและคณะได้เลือกที่จะสร้างสำนักปฏิบัติธรรมเพราะเห็นว่าเป็นสถานที่ที่มีความเหมาะสมในการปฏิบัติธรรมชาวบ้านก่อและบ้านกลางที่ล้อมใส่พระอาจารย์ชาบุกเบิกถ้ำถ้ำก่อไม้สร้างเสนาสนะที่มีความจำเป็นที่สุดก่อนคือกุฏิสำหรับพระเณรเพื่ออยู่อาศัยหลบลมฝนแดด การสร้างเสนาสนะถวายพระสงฆ์มีความจำเป็นและได้อานิสงส์มาก ดังนั้นชาวอีสานจึงกำหนดเป็นคองอย่างหนึ่งในบรรดาคองสำหรับพระสงฆ์ ความสวยงามของวัดวาอารามเป็นเกณฑ์ตัดสินที่สำคัญอย่างหนึ่งถึงความเอาใจใส่ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาของชาวบ้าน

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...วัดป่าบ้านตาดเมื่อเริ่มสร้างวัดใหม่ๆ มีพระเณรอยู่ด้วยกันหลายรูป ตอนที่เรามาสร้างวัดนั้นะ วัดนี้เป็นดงทั้งหมด ระยะเวลาต่อมา มีเนื้อที่กว้างขวางก็ดี ทำประโยชน์เพื่อแผ่นดิน ตั้งแต่สร้างวัดเราก็ทำประโยชน์เรื่อยมาถนนหนทางทำตั้งแต่บ้านดงเค็งเข้ามาถึงบ้านตาดให้ลูกศิษย์ลูกหาช่วยกันทำเรื่อยมา ถนนจากหมู่บ้านเข้ามาถึงวัดนี้ก็เหมือนกันนี่เราทำเอง ขอชาวบ้าน ขอลูกเต้าหลานเหลนนำทางมา แหวกทางมา เราไม่ขอเอาเฉยๆ เราให้ค่าสินน้ำใจตอบแทน ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงข้อความนี้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี ของพระอาจารย์มหาบัว ซึ่งสมัยที่เริ่มสร้างใหม่ๆ วัดแห่งนี้เป็นป่าดงมาก่อน ทางเข้าวัดแต่ก่อนไม่ใช่ทางสาธารณะ แต่เป็นที่ของชาวบ้าน ท่านขอบริจาคจากชาวบ้านเพื่อสร้างถนนเข้าวัด ซึ่งชาวบ้านก็ได้ช่วยกันบริจาคให้ เพราะศรัทธาท่านและเห็นว่าการสร้างวัดเป็นประโยชน์ส่วนรวม ท่านไม่ได้ขอเฉยๆ แต่ได้ตอบแทนน้ำใจเสียสละของชาวบ้านด้วย ดังนั้นทางเข้าวัดจึงไม่ได้มาจากการบริจาคล้วนๆ หรือการซื้อขาย แต่เป็นการบริจาคที่มีการตอบแทนน้ำใจ เมื่อสร้างวัดเสร็จแล้วก็ได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันในด้านการพัฒนาศีลธรรมและคุณธรรม

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...สิ่งก่อสร้างอย่างหนึ่งที่สำคัญของวัดหินหมากเป้ง คือ มณฑป ซึ่งอาจารย์เทศก์ได้ปรารภว่า “เมื่อ พ.ศ.2515 เราได้พิจารณาเห็นว่า สถานที่ตรงริมแม่น้ำโขงนี้เป็นทำเลเหมาะคิดอยากจะทำมณฑปขึ้นสักหลังหนึ่ง ให้มีลักษณะเป็นศิลปะแห่งลุ่มน้ำโขง” เพื่อเป็นสถานที่ประดิษฐานสิ่งสักการบูชา มีพระพุทธรูป พระบรมสารีริกธาตุเป็นอาทิ นอกจากนั้นเราได้แอบนึกปรารภไว้ในใจว่า เพื่อความไม่ประมาท หากเรามีอันเป็นไปก็จะได้ไม่ต้องเป็นภาระให้คนอยู่เป็นภาระให้คนอยู่หลังจัดหาที่เก็บกระดูกของเราให้ยุ่งยากไปด้วย...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์เทศก์มีความสนใจในการก่อสร้าง ตอนแรกท่านไม่ได้สนใจเพราะเข้าใจว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์ แต่ตอนหลังคิดว่าสามารถทำได้ ไม่ผิดพระวินัย ข้อดีคือเป็นการได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาวัดเพื่อเป็นสถานที่อยู่จำพรรษาของพระเถระ ไม่ใช่การมาอยู่อาศัยบุญบารมีที่บูรพาจารย์ได้สร้างไว้ให้อาศัยเท่านั้น ตั้งแต่นั้นมาท่านก็ได้เริ่มก่อสร้างเสนาสนะทั้งภายในวัดของท่านและที่อื่น ซึ่งเป็นการได้บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ศาสนสถานของวัดหินหมากเป้งที่มีความสง่างามโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของศิลปะลุ่มแม่น้ำโขงคือมณฑป โดยท่านได้ก่อสร้างเอง เพื่อไม่ให้เป็นการของใครคนรุ่นหลัง ซึ่งการก่อสร้างวัดวาอารามนี้เป็นการได้ถือปฏิบัติตามคองพระสงฆ์

6.1.4 การลงมือปฏิบัติธรรม และมีบทบาทครูที่เน้นสอนการปฏิบัติธรรม

การลงมือปฏิบัติธรรม และมีบทบาทครูที่เน้นสอนการปฏิบัติธรรม หมายถึง พระสายปฏิบัติอีสานบำเพ็ญตนทางธรรมและเป็นผู้เผยแผ่ธรรมะในฐานะครูสอนปฏิบัติธรรม ซึ่งในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 มีการลงมือปฏิบัติธรรม และมีบทบาทครูที่เน้นสอนการปฏิบัติธรรม 2 ลักษณะ ได้แก่ พระสายปฏิบัติอีสานธรรมลงมือปฏิบัติธรรม พระสายปฏิบัติอีสานมีบทบาทครูที่เน้นสอนการปฏิบัติธรรม มีดังนี้

6.1.4.1 พระสายปฏิบัติอีสานธรรมลงมือปฏิบัติธรรม

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระอาจารย์ชาพร้อมเมื่อแยกฝ่ายกันไปตามความประสงค์ของตนแล้ว พระอาจารย์ชาพร้อมคณะและพระชาวภาคกลางอีก 2 รูป พากันเดินทางย้อนกลับมาที่จังหวัดอุบลราชธานี และพำนักอยู่ที่วัดก่อนนอกชั่วคราว และพากันเดินดูตุ๊กคร่ำแดดไปเรื่อย ๆ เพื่อไปยังสำนักพระอาจารย์มั่น...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงสมัยนั้นพระอาจารย์มั่นเป็นพระอาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ และเป็นต้นแบบของพระกรรมฐานหรือพระป่าสมัยนั้น แม้ปัจจุบันท่านก็เป็นต้นแบบของพระกรรมฐานรุ่นใหม่เหมือนกัน ท่านมีนิสัยมักน้อยสันโดษและถือธุดงค์ ช่วงก่อนที่สุขภาพยังแข็งแรงท่านไม่ชอบอยู่ติดที่ตามวิสัยพระป่า ชอบจาริกไปในที่ต่างๆ เพื่อสอนธรรมผู้อื่น ดังนั้นพระกรรมฐานที่ต้องการคำชี้แนะเกี่ยวกับการปฏิบัติสมัยนั้นจึงพบท่านได้ยาก สาเหตุหนึ่งคือการเดินทางยังไม่สะดวกเหมือนปัจจุบัน พระอาจารย์ชาเป็นหนึ่งในบรรดาพระกรรมฐานที่ต้องการฝากตัวเป็นศิษย์เรียนกรรมฐานจากพระอาจารย์มั่น ดังนั้นเมื่อได้ทราบว่าคุณพระอาจารย์มั่นอยู่จังหวัดใดก็จะเดินทางออกติดตามหาท่าน บางครั้งก็ทันพบเพราะท่านพำนักอยู่ ณ สถานที่แห่งนั้นๆ นาน บางครั้งก็ไม่ทันเพราะท่านออกจาริกไปในที่อื่นก่อน ดังนั้นการได้พบครูอาจารย์จึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นมาก เพราะท่านคือผู้ชี้ทางสว่างด้านกรรมฐาน

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...สองสหายธรรมดุดงค์ต้นตันจนพบท่านอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ที่ป่าเมี่ยง ดอยแม่ปิ้ง ขณะนั้นท่านเดินจงกรมอยู่ พักเดินจงกรมเข้าไปยังอาศรมสองสหายเข้าไปกราบ ท่านถามสารทุกข์สุกดิบพอเป็นเครื่องระลึกถึงกันเล็กน้อย...”

(พระราชนิเวศธรรมจริยาจารย์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์เทศก์เป็นศิษย์รุ่นต้นๆ ไล่เลี่ยกันกับศิษย์ท่านอื่นๆ เช่น พระอาจารย์ดุษฎี พระอาจารย์ฝั้น พระอาจารย์ขาว เป็นต้น สมัยเริ่มปฏิบัติใหม่ๆ ท่านออกดุดงค์กับพระอาจารย์สิงห์และพระอาจารย์มหาปิ่นน้องชายของพระอาจารย์สิงห์ ต่อมาท่านได้ออกติดตามหาพระอาจารย์มั่นเพื่อฝากตัวเป็นศิษย์และขอคำชี้แนะเรื่องกรรมฐานกับท่าน สมัยนั้นพระอาจารย์มั่นจำพรรษาที่ป่าเมี่ยง ดอยแม่ปิ้ง จังหวัดเชียงใหม่ แม้จะต้องเดินทางไกล แต่เพื่อแลกกับการได้เรียนรู้กรรมฐานที่ถูกต้องและการได้บรรลุธรรมในอนาคตท่านจึงต้องเดินทางไปหาพระอาจารย์มั่นที่เชียงใหม่ จะเห็นว่าการเดินทางไม่ใช่อุปสรรคสำคัญ ความมุ่งมั่นตั้งใจต่างหากที่มีความสำคัญและเป็นแรงผลักดันให้คนทำเรื่องนั้นๆ ได้สำเร็จตามความตั้งใจ

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...มนุษย์เราเมื่ออยู่ร่วมกันนาน ๆ ย่อมเห็นธาตุแท้ของแต่ละคน ย่อมเรียนรู้เห็นลึกซึ้งถึงเรื่องจุดนิสัยใจคอรวมไปถึงสิ่งต่าง ๆ ของผู้ที่เราอยู่ใกล้ชิดด้วยเป็นอย่างดี ซึ่งก็มีทั้งข้อดีข้อเสีย และข้อที่ทำให้ไปด้วยกันไม่ได้ ‘การคลุกคลี เดินดุดงค์ร่วมกับผู้มีปฏิปทาไม่เสมอกัน ย่อมทำให้การปฏิบัติดำเนินไปได้ช้า’...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

คำสอนข้างต้นนี้แสดงถึงประสบการณ์การร่วมดุดงค์กับคณะของพระอาจารย์ชา ซึ่งตอนนั้นเป็นช่วงแรกๆ ของการปฏิบัติกรรมฐานหรือปฏิบัติด้วยดุดงค์ไปในที่ต่างๆ เพื่อหาประสบการณ์ทางการปฏิบัติหรือความสงบนั้นเอง แม้ท่านจะไม่คาดหวังว่าใครบ้างที่มีปฏิปทาไม่เสมอกัน แต่ก็อนุมานได้ว่าท่านได้เคยดุดงค์กับคณะที่มีรูปใดรูปหนึ่งในคณะดุดงค์นั้นมีปฏิปทาไม่เสมอกัน เช่น เห็นไม่ตรงกัน ท้อถอยในการทำความเพียรและแยกทางกับคณะก่อนถึงเป้าหมาย เพราะในประวัติของท่านมีปรากฏว่าบางรูปขอแยกทางดุดงค์ แต่ท่านมีความมุ่งมั่นตั้งใจไม่ยอมท้อถอยง่ายๆ ความมุ่งมั่นตั้งใจนี่เองเป็นปัจจัยแห่งความสำเร็จด้านกรรมฐานของท่าน

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...วิเวกนี้มันเกิดความชินชาได้เหมือนกัน เพราะเหตุแห่งการอยู่นาน แม้ว่าสถานที่ที่วิเวกสักเพียงใด เมื่ออยู่หลายเพลามาเข้า ก็เกิดความเข้าใจว่าเป็นที่ของเราและเป็นสิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นกับใจ ได้แก่ความเคยชิน นี้ก็ควรจะต้องเข้าใจตัวเองและอย่าไปเข้ากับตัวเองจนเสียคนโดย

ความเข้าใจว่าเราก็ออยู่บนภูเขา ป่าดง ถ้า แต่ว่าอยู่เสียจนเคยชินหรือชินชาเสียแล้ว มันก็ไม่ผิดอะไรก็อยู่ในบ้านในเมือง จงพากันเข้าใจว่า ถ้า ป่า ภูเขา นั้นก็เป็นเพียงสถานที่อยู่และเป็นทีวิววกได้จริง แต่อย่าไปอยู่นานเกินควร...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงโทษของการติดในที่อยู่แม้สถานที่นั้นจะมีความสงบวิเวกก็ตาม ก็เลสจะละเอียดตามด้วย คือหากอยู่นานเกินไปจะเกิดกิเลสว่าเป็นสถานที่อยู่ของตน วิธีการแก้ไขการติดในที่อยู่คือไม่อยู่นานจนเกินไป ต้องจาริกไปที่อื่นต่อ ตามที่กล่าวมานี้ อาจเป็นเหตุผลข้อหนึ่งในการไม่ชอบอยู่ติดที่ของท่าน เพราะกลัวเป็นการเปิดช่องให้กิเลสข้อดีของการได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรงคือได้รู้เพิ่มเติมจากปริยัติ เพราะปริยัติไม่ได้กล่าวถึงเรื่องการติดที่อยู่ในที่สงบ กล่าวเฉพาะกาติดตระกูลหรือโยมอุปถัมภ์เท่านั้น

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อนึ่ง ปฏิบัติเครื่องดำเนินจิตจะเพลินแต่ในคำบริกรรมอย่างเดียว เพราะเห็นว่าจิตสงบด้วยคำบริกรรมเท่านั้นก็ไม่ถูก เมื่อสมควรจะปล่อยวางได้ แต่จะถือไว้แบบแคะมือไม่ออกก็แย่ จะเพลินติดแต่ความสงบอันเกิดจากสมาธิอย่างเดียวก็ไม่ถูก ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องในการทำสมาธิว่า แม้การบริกรรมจะเป็นอุบายให้จิตสงบ แต่จะติดในความสงบจนไม่รู้จักละคำบริกรรมไม่ได้ เพราะกรรมฐานจะไม่ก้าวหน้า เมื่อจิตสงบเพราะคำบริกรรมแล้วการปฏิบัติในระดับที่สูงขึ้นไปผู้ปฏิบัติต้องละคำบริกรรมนั้นเสียแล้วกำหนดเฉพาะลมหายใจเท่านั้น แม้จะไม่บริกรรมจิตก็จะสงบได้เพราะจิตเริ่มสงบแล้ว ดังนั้นคำบริกรรมจึงเป็นเพียงอุบายให้จิตสงบในระดับเบื้องต้นเท่านั้น ไม่ต้องใช้ตลอดไป

6.1.4.2 พระสายปฏิบัติอีสานมีบทบาทครูที่เน้นสอนการปฏิบัติธรรม

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...กรรมฐานที่เหลือท่านไม่ได้เน้น ไม่ได้ให้ความสำคัญแต่หลัก พุทฺโธ ท่านสอนศิษย์เรื่อยมา คือ พุทฺ หายใจเข้า โธ หายใจออก พระสายพระอาจารย์มั่น ล้วนยึดหลัก พุทฺโธทั้งนั้น...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2540)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์มั่นเรียนกรรมฐานจากพระอาจารย์เสาร์ซึ่งท่านใช้คำบริกรรมว่า “พุทโธ” ที่นิยมกันในสมัยนั้น ท่านใช้คำบริกรรมนี้มาโดยตลอด แม้การสั่งสอนศิษย์ก็ให้ยึดคำบริกรรมนี้จนเป็นที่รู้จักกันว่าสาย “พุทโธ” วิธีบริกรรมในการกำหนดลมหายใจขณะนั่งสมาธิให้มีความสัมพันธ์กับลมหายใจเข้า-ออก คือเวลาหายใจเข้า กำหนดว่า “พุท” หายใจออกกำหนดว่า “โธ” ส่วนเวลาเดินจงกรมขณะก้าวเท้าซ้าย กำหนดว่า “พุท” ก้าวเท้าขวากำหนดว่า “โธ” วิธีกำหนดลมหายใจนี้เป็นการเจริญสติปัฏฐานหมวดอานาปาน (อานาปานบรรพ)

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...สมาธิ เป็นผู้ตั้งจิตมั่นอยู่ภายใน ก็ลองตั้งดูซิ จิตตั้งมั่นนั้นเป็นอย่างไร มันไม่ได้ไปข้างหน้ามาข้างหลังข้างซ้าย ข้างขวา ข้างบน ข้างล่าง ตั้งจำเพาะอยู่ที่รู้ ความรู้อยู่ตรงไหน เราก็เพ่งดูอยู่ตรงนั้น เราไม่ต้องหา ดูสิ่งที่มีอยู่ในดวงจิตของเรา มันอยู่อย่างไรก็ดูอย่างนั้น...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2540)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์ฝั้นสอนการฝึกสมาธิว่าสมาธิคือความที่จิตตั้งมั่นในอารมณ์เดียว เรียกว่าหนึ่งว่า เอกัคคตาจิต หรืออุเบกขาก็ได้ จิตที่นิ่งคือจิตที่ไม่มีการซัดส่ายไปในอารมณ์ทั้งหลาย ตัดการรับรู้รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจ คือไม่ห่วงอารมณ์นั้นมายึดไว้หรือปรุงแต่งเหมือนใจคนไม่มีสมาธิ ดังนั้นสมาธิจึงเป็นการกั้นจิตจากอารมณ์ภายนอก เมื่อไม่มีการปรุงแต่งอารมณ์ภายนอก ใจก็ไม่เป็นทุกข์ แต่ไม่เป็นทุกข์เพียงชั่วคราวเท่านั้น เพราะจิตไม่ฟุ้ง กิเลสละเอียดยังเหลืออยู่ ซึ่งต้องกำจัดด้วยปัญญาเท่านั้น ผู้ปฏิบัติรู้ดังนี้จะไม่ติดในความสงบ แต่จะก้าวข้ามความสงบไปสู่การรู้แจ้งสังขารด้วยปัญญาญาณ

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านเทศนาว่า กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ กลางคืนนั้นมันกรุ่มอยู่ มันยังไม่ออกเป็นไฟ มันกรุ่มอยู่อย่างนั้น แต่เวลากลางวันแล้วแดงโร่หมดเลย มันตรงคำพูดของท่าน กลางคืนนะคิดนึก นอนหลับแล้วก็ยังคิดนึกอยู่ มันจึงต้องเดือดร้อนเป็นทุกข์ ด้วยเหตุนี้แหละเพราะพระองค์ทรงสอนให้เรากระทำภาวนา...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์เทศก์สอนศิษย์ให้รู้จักลักษณะอาการของจิตในการรับรู้อารมณ์ว่าจิตของคนทั้งหลายที่ไม่ได้ฝึกตนมักคิดหรือปรุงแต่งอารมณ์ในเวลากลางวันและคิดอย่างนั้นได้ตลอดวันอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย (ดังนั้นจิตที่ทำงานหนักจนเกินไปจึงสูญเสียอาการเดิม เช่น เชื่องซึม เพี้ยน หลอน ประสาท) ส่วนกลางคืนซึ่งเป็นเวลาพักผ่อนหรือนอนหลับจิตทำงานน้อยกว่า

กลางวัน ได้พักผ่อนมากกว่ากลางวัน ไม่ได้คิดมากเหมือนเวลากลางวัน ทำงานเพียงด้วยการฝืนเท่านั้น ซึ่งเป็นภาคการทำงานหรือปรุงแต่งอารมณ์อีกแบบหนึ่ง ดังนั้นท่านจึงกล่าวว่า “กลางคืนเป็นควีนกลางวันเป็นไฟ”

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...อาตมาเคยลำบากมาแล้วเป็นอาจารย์มาหลายปีตั้งต้นสอนจริงๆ จังๆ มาประมาณเกือบ 30 ปีขณะนี้มวัดสาขาน้อยใหญ่ที่ขึ้นต่อวัดหนองป่าพงประมาณ 40 แห่งแล้วแต่ก็รู้สึกว่ามีลูกศิษย์สอนยากสอนลำบากเหลือเกินบางคนก็รู้แล้วไม่เอาใจใส่บางคนไม่รู้ก็ไม่เอาใจใส่...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์ชานอกจากจะเป็นนักปฏิบัติในระดับแนวหน้า บรรดาศิษย์ของพระอาจารย์มันแล้วท่านยังมีจิตวิญญานความเป็นครูและนักปกครองสูงด้วย ดังนั้นเมื่อท่านได้ประสบการณความสงบทางใจแล้วท่านจึงทำงานตามอุดมการณ์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้วยการสร้างสาขาสันักวัดหนองป่าพงทั้งในประเทศและนอกประเทศ ซึ่งไม่มีสำนักปฏิบัติธรรมใดสามารถทำได้เท่าเทียมท่าน บรรดาศิษย์ทั้งหลายที่ท่านได้อบรมพำสอนมากกว่า 30 ปีนั้นย่อมมีอุปนิสัยทางธรรมที่แตกต่างกัน บางรูป/คนสอนง่ายเพราะเขามีอุปนิสัยทางธรรมอยู่แล้ว บางรูป/คนสอนยาก จะรู้หรือไม่รู้คำสอนก็ไม่เอาใจใส่ปฏิบัติตาม ทั้งนี้เพราะอุปนิสัยทางธรรมและความเพียรของเขาเหล่านั้นยังน้อย อินทรีย์ยังไม่แก่กล้า ท่านเป็นได้เพียงผู้สอนเท่านั้น ส่วนการรู้ธรรมเป็นเรื่องของผู้ปฏิบัติ

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ความเป็นพุทธะซึ่งจะพึงมีได้ในพุทธบริษัทเป็นคนๆ ไปนั้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงผูกขาดแต่พระองค์เดียว และการวางศาสนาธรรมลงไว้ประจำโลกก็เพื่อพระประสงค์จะให้เวไนยชนยึดเป็นเครื่องมือถือเป็นข้อปฏิบัติ เพื่อกำจัดกิเลสซึ่งสิงอยู่กับพุทธะไม่ให้ฉายแสงออกมาได้อย่างอิสระเสรีเท่านั้น มิได้มุ่งจุดประสงค์อย่างอื่นใดทั้งสิ้น ในเมื่อพุทธบริษัทต่างทำหน้าที่ที่พระองค์ซึ่งบอกแล้ว นามว่า พุทธะ ซึ่งมีอยู่ประจำทุกท่าน...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์มหาบัวสอนให้รู้จักลักษณะที่แท้จริงของธรรมว่า ธรรมะคือกฎธรรมชาติ (ธรรมนิยาม) พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติหรือไม่อุบัติขึ้นในโลกก็ตามธรรมะยังคงมีอยู่เป็นอยู่อย่างนั้น พระองค์เป็นเพียงผู้ค้นพบธรรมและนำมาเผยแผ่เท่านั้น การรู้ธรรมเป็นเรื่องของ

แต่ละบุคคล พระองค์ได้นำมาว่าพระพุทธเจ้าเพราะทรงค้นพบธรรมะในพระองค์เอง ความเป็นพุทธะมีอยู่ในตัวเราทุกคนเพียงแต่จะเข้าถึงหรือไม่เข้าถึงเท่านั้น ผู้ไม่เข้าถึงมีฐานะเป็นปุถุชนผู้เข้าถึงด้วยตนเองโดยไม่มีผู้สอนมีฐานะเป็นพระพุทธเจ้า ผู้ที่รู้ตามศาสดามีฐานะเป็นสาวก หรือผู้ฟังคำสอนของศาสดา ดังนั้นผู้ปฏิบัติทั้งหลายจึงควรได้พากเพียรเพื่อเข้าถึงความเป็นสาวกที่แท้จริง

6.1.5 การใช้ความคิดเรื่องบาปบุญเป็นแนวสอนการปฏิบัติธรรม

การใช้ความคิดเรื่องบาปบุญเป็นแนวสอนการปฏิบัติธรรม หมายถึง พระสายปฏิบัติอีสานใช้สารัตถธรรมอกุศล กุศล เป็นวิธีการสอนธรรมะให้แก่ฆราวาส ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงการทำบุญของชาวเชียงใหม่ซึ่งมีลักษณะเฉพาะแตกต่างจากพิธีบุญของภาคอื่นๆ ในหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติของท่าน ความว่า

“...วันออกพรรษาเขาจะทำบุญพิเศษ เช่น การทำขนมแบบง่ายๆ มา ถวายกันมา ที่แปลกอยู่อย่างหนึ่งคือการถวายเข็ม (เข็มเย็บผ้า) เขาจะทำเป็นธงยาว เอาไม้ไผ่ทำเป็นคัน เหมือนคัน ธงกฐินของเรา แต่เขาเอาผ้าบาง ๆ มาทำธงยาวเกือบพื้นดิน แล้วเขาก็เอาเข็มมากลัดติดกับผ้าตั้งแต่โคนธงถึงปลายธงแล้วให้พระมารับธงนั้น ถือว่า ได้บุญมาก...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพิธีทำบุญช่วงออกพรรษาของชาวเชียงใหม่หรือชาวล้านนาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตนคือการถวายขนม แต่ที่ท่านสนใจคือการถวายเข็มโดยเย็บติดใส่ฝืนธงยาวๆ ที่ผูกไว้กับคันธงคล้ายธงกฐิน พิธีกรรมเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาของชาวล้านนาที่สืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน หนังสือไม่ได้บอกว่าการถวายธงนั้นมีความหมายและความมุ่งหมายอย่างไร เท่าที่ทราบหรือตุงมีหลายประเภทตามลักษณะงานบุญ ตามความเชื่อชาวล้านนาธงนั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งความเชื่อเกี่ยวกับบุญ เช่น ทำให้ผู้ทำบุญได้เกาะธงขึ้นพ้นจากนรกและไปสู่สวรรค์ นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของความกล้าหาญและความสามัคคี

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับบุญ คือบุญที่แท้จริงต้องทำให้ใจเป็นสุข ความว่า

“...นี่พากันมาทำบุญทำกุศล จิตเราเป็นบุญแล้วหรือยังให้พากันดูจิตเป็นบุญ เป็นยังงใจจิตเป็นบุญก็คือจิตเราดี มีความสุขความสงบ เย็นอกเย็นใจ ไม่ทุกข์ ไม่ร้อน ไม่วุ่นไม่วาย พุทโธ ใจเบิกบานสบาย หายทุกข์หายยาก หายความลำบากรำคาญ เป็นอย่างนี้แหละให้เข้าใจไว้นี้แหละบุญคนทั้งหลาย...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงบุญที่ถูกต้องคือต้องทำให้ใจของผู้ทำบุญนั้นเย็น สุข เบิกบาน ร่าเริง ผ่องใส ซึ่งบุญในความหมายนี้ตรงกับความหมายดั้งเดิมพระพุทธศาสนา คือบุญเป็นผลของการ ทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เพราะบุญนั้นช่วยชำระจิตใจให้สะอาดหมดจด ถ้าหากทำบุญแล้วใจยังเป็นกังวล หรือมีความสุขเพราะสมปรารถนาความต้องการ เช่น ดีใจว่าคนอื่นรู้ว่าตนเป็นคนใจบุญ มี ศีล เป็นต้น อย่างนี้ไม่ใช่บุญในระดับสูง เป็นบุญในระดับต่ำ มีอานิสงส์เหมือนกัน แต่ไม่มาก เพราะ การกระทำนั้นเกิดจากจิตที่ขาดปัญญาหรือกุศล แตกต่างจากจิตที่เป็นกุศลที่มีอานิสงส์มาก

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงบุญและกุศลในลักษณะการทำกิจวัตรหรือปฏิบัติตามพระ วินัยรวมทั้งระเบียบการอยู่ร่วมกันของพระสงฆ์ในวัดนั้นๆ ด้วย โดยทำพร้อมๆ กันกับการบำเพ็ญ ภาวนา ในหนังสือรวมโอวาทของท่าน ความว่า

“...ทุกอย่างนั้นต้องเป็นหน้าที่ของเราทุกคน จึงจะเป็นบุญเป็นกุศล บุญเหล่านี้ แลจะช่วยสนับสนุนให้เราปฏิบัติเป็นไปเพื่อประโยชน์ สุขกาย ถ้าหากไม่ทำอันนี้ ละหมดเรื่อง เมื่อเอาภาวนาอย่างเดียว ไม่คิดถึงเรื่องกิจวัตร ภาวนาจะได้ถึงไหนหมด จากภาวนาแล้วก็ไม่มีการอยู่...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงความหมายและลักษณะของบุญกุศลที่เป็นการทำหน้าที่พร้อมๆ กันทั้งภาวนาและการทำกิจวัตรของพระสงฆ์ ภาวนาเพื่อชำระจิตใจของตนให้สะอาดหมดจด ซึ่งเมื่อใจ สงบสุขแล้วจะเกื้อกูลแก่การรักษาศีลด้วย เพราะเมื่อสมาธิและสติสมบูรณ์ ศีลก็เป็นอันสมบูรณ์ตาม ด้วย ส่วนกิจวัตรเป็นการทำตามพระวินัยบัญญัติรวมทั้งกฎกติกการอยู่ร่วมกันของพระสงฆ์ในวัดนั้นๆ ด้วย เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของการอยู่ร่วมกัน หากขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ถือว่าเป็น พระสงฆ์ที่สมบูรณ์ได้ ดังนั้นบุญจึงไม่ใช่เรื่องของการมุ่งภาวนาเพียงอย่างเดียว แต่ต้องรักษาวินัยควบคู่ ไปด้วย เพื่อให้เกิดความสมดุลในการทำบุญ

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงบุญในลักษณะเป็นสิ่งที่เติมเต็มชีวิตหรือการบำเพ็ญความ ดีให้สมบูรณ์ ความว่า

“...บุญเป็นเครื่องแก้ความขาดเงินบกพร่อง ความทุกข์ทรมาน ท่านต้องแก้เรา ได้แน่ ๆ สิ่งที่จะให้สมหวังคือบุญนี้เอง ท่านผู้สมหวังได้ผ่านทุกข์พ้นไปแล้ว คือ พระพุทธเจ้าของเราท่านก็อาศัยบุญนี้เองเป็นคุณช่วยท่าน ผู้ที่จะให้สมหวังในกาล ข้างหน้าก็บุญนี้เอง โปรดจำให้แม่น เพียรอย่าถอย ยังมีชีวิตอยู่ก็ไม่เสียท่า ตายไป แล้วก็ไม่เสียที จึงทำดีให้มาก...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงบุญในลักษณะเป็นสิ่งที่ต้องสั่งสมอยู่เรื่อยไม่ให้อบพร่อง ซึ่งบุญนี้เป็นดังสะพานนำไปสู่จุดหมายที่ต้องการ บุญคือบารมีที่ช่วยเติมเต็มความบกพร่องให้สมบูรณ์ ความบกพร่องบุญทำให้ชีวิตประสบทุกข์ไม่รู้จักจบสิ้น แต่บุญทำให้ได้สมบัติทิพย์หรือสวรรค์ สมบัติและเป็นปัจจัยให้ได้นิพพานสมบัติ ดังพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีตลอด 4 อสงไขย และแสน ทำให้พระองค์ทรงได้รับสมบัติอันยอดเยี่ยม ไม่มีสมบัติใดเสมอเหมือนทัดเทียมได้ คือความเป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้นบุญจึงเป็นสิ่งที่ต้องพากเพียรทำให้สำเร็จตามระดับของบุญคือตั้งแต่วานจนถึงภาวนาที่เป็นปัจจัยแห่งนิพพาน

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงเรื่องบุญน้อยมาก โดยมากท่านแสดง บรรยายธรรมเกี่ยวกับหลักกรรมฐานคือศีล สมาธิ ปัญญาเป็นหลัก ท่านกล่าวถึงความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ที่ต้องอาศัยชาวบ้าน และการวางตัวที่เหมาะสมในเรื่องดังกล่าวนี้ ความว่า

“...หลวงพ่อกำลังเตือนตนเองอยู่เสมอว่า หากไม่มีเขาถวายเป็นศรัทธา เธอก็อย่าได้ร้องขอเอาเป็นอันขาดให้เขาให้ด้วยศรัทธาเท่านั้นจึงจะรับเอาได้ เธอเป็นพระธุดงค์ เกิดมาครั้งแรกเธอก็ไม่มีอะไรยุ่งเหยิง อย่อกังวลในบริวารต่างๆ เลย เมื่อคิดพิจารณาเตือนตนดังนี้ หลวงพ่อจึงมีแต่ความสบายใจไม่ทุกข์ร้อนในบริวารทั้งปวง สามารถเดินธุดงค์ไปด้วยใจปกติ แม้การฉันการเป็นอยู่ ท่านก็หมั่นเตือนตนอยู่เสมอ ไม่ให้ยึดติดในอาหารแม้ได้ข้าวเปล่ามันก็ยังดีกว่ามีได้อะไรเลย ดูสุนัขเป็นตัวอย่างซิ มันกินข้าวเปล่าๆ แค่นั้นมันยังอ้วนท้วนสมบูรณ์ได้ เป็นมนุษย์จะฉันข้าวเปล่าๆ ไม่ได้หรือ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงเป็นอยู่ของพระสงฆ์ว่าเนื่องด้วยชาวบ้าน เพราะพระสงฆ์ต้องเว้นกิริยาอาการแบบชาวบ้าน จะทำมาหากินเลี้ยงชีพเหมือนชาวบ้านไม่ได้ ต้องอาศัยชาวบ้านทำบุญ ตักบาตรและบำรุงพระศาสนาต่างๆ พระสงฆ์จึงสามารถดำรงชีพและดำเนินกิจการพระศาสนาได้ ดังนั้นพระสงฆ์จึงต้องทำตัวเป็นผู้เลี้ยงง่าย อยู่และฉันตามที่มีตามที่ได้ หากทำตัวเป็นคนเลี้ยงยาก จะเป็นภาระของชาวบ้าน เพราะชาวบ้านเองเขาก็มีความยากลำบากในการทำมาหากินเลี้ยงชีพอยู่แล้ว การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้พระสงฆ์ฉันเฉพาะตอนเช้าถึงไม่เกินเที่ยง (กาล) และทรงอนุญาตให้ฉันหนเดียวเพราะไม่ต้องการให้เป็นภาระของชาวบ้านและมีผลดีต่อสุขภาพด้วย พระสงฆ์ไม่จำเป็นต้องฉันมากเหมือนชาวบ้านรับประทานอาหารเพื่อให้มีกำลังหรือพลังงานไว้ทำงาน นอกจากที่กล่าวมานี้แล้วพระพุทธเจ้าทรงกำหนดวินัยเกี่ยวกับการฉันไว้อย่างเคร่งครัดและรัดกุม เช่น ห้ามพระสงฆ์ขออาหารจากชาวบ้านที่เขาไม่ได้พิจารณาไว้ (บอกให้พระสงฆ์ขอได้หากมีความต้องการ) รวมทั้งห้ามพระสงฆ์กำหนดชื่ออาหารให้ชาวบ้านนำมาถวาย เพื่อไม่ให้เป็นการรบกวนชาวบ้านและไม่

มีความโลภในอาหาร ดังนั้นพระอาจารย์ชาจึงเตือนสติตนเรื่องความเป็นอยู่อย่างสม่าเสมอ เพื่อไม่ให้ประมาทในความเป็นอยู่

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงการทำบุญด้วยการตักบาตรของชาวบ้านจังหวัดเชียงใหม่สมัยที่ท่านไปจำพรรษาที่นั่น ซึ่งทำให้เห็นภาพความมีใจเป็นบุญกุศลของชาวบ้าน เพียงแต่เขายังไม่รู้วิธีปฏิบัติต่อพระสงฆ์เท่า ความว่า

“...ครั้งหนึ่งหลวงปู่มั่นกับพระอีกองค์หนึ่งไปพักอยู่ชายเขาห่างจากหมู่บ้าน ชาวเขาราวสองกิโลเมตร ตอนเช้าเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ชาวเขากถามท่านว่า ‘ตุ้เจ้ามาธุระอะไร’ ท่านบอกว่ามาบิณฑบาตข้าว เขากถามว่าเอาข้าวสุกหรือข้าวสาร ท่านบอกว่าข้าวสุก แล้วเขาก็บอกกัน ให้หาข้าวสุกมาใส่บาตรท่านได้แล้วก็กลับที่พัก ได้แต่ข้าวเปล่าๆ อยู่นาน...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

คำสอนข้างต้นนี้แสดงเกี่ยวกับพระอาจารย์มั่นอกรับบิณฑบาตตามธรรมเนียมปฏิบัติหรือกิจวัตรของพระสงฆ์ ชาวบ้านจังหวัดเชียงใหม่ยังไม่รู้จักวิธีการทำบุญกับพระสงฆ์ เพราะสมัยนั้นพวกเขา นับถือผีตามความเชื่อของท้องถิ่น เมื่อเห็นพระไปบิณฑบาตจึงเกิดความแปลกตาแปลกใจเลยถามว่ามาทำอะไร เมื่อพระอาจารย์มั่นตอบว่ามาบิณฑบาตข้าว ชาวบ้านไม่รู้ว่าพระต้องการข้าวแบบไหนจึงได้ถามว่าข้าวสารหรือข้าวสุก เมื่อทราบแล้ววันต่อมาก็ใส่เฉพาะข้าวสุกเช่นนั้น ต่อมาจึงรู้จักว่าต้องใส่อาหารบิณฑบาตด้วย นับว่าเป็นรูปแบบการทำบุญที่ทำให้ทราบลักษณะอุปนิสัยของชาวบ้านและบริบทสังคมที่ชาวบ้านไม่รู้จักพระสงฆ์และความเป็นอยู่ของพระสงฆ์

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงบุญตามนัยพระอภิธรรมปิฎก คือจิตขณะที่เป็นบุญกุศลนั้นเป็นจิตที่มีโสมนัสและมีความรู้กำกับ ในหนังสือวิปัสสนาของท่าน ความว่า

“...ในคัมภีร์ทั้งหลายเช่นว่าพระอภิธรรม ท่านว่า กามาวจรจะรัง กุสะลัง จิตตั้งท่านไม่ได้บอกอื่นไกล กามาวจรกุศล เกิดจากจิต อุปันนัง โหติ อุปัตติขึ้นจากจิต โสมนัสสะสะหะคะตัง โสมนัสคือความยินดี ใครเป็นผู้ยินดีบุญ สะหะคะตัง ความเป็นไป ญาณะสัมปะยุตตัง ญาณะ คือ ญาณความรู้...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2540)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอภิธรรมปิฎกจำแนกจิตออกเป็น 89 ดวงตามลักษณะที่ประกอบด้วยธรรมนั้น จิตเหล่านี้ย่อลงเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือโลกียะและโลกุตตระ โลกียะนั้นจำแนกออกเป็น 3 ได้แก่ กามาวจร รูป และอรูป ส่วนโลกุตตระมี 8 แบ่งเป็นมรรค 4 ผล 4 จิตที่พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงนี้เป็นกุศลจิตระดับกามาวจร คือจิตของคนที่กำลังทำบุญเป็นจิตที่มีโสมนัสคือ

ความยินดี และมีความรู้ร่าหน้าหรือมีความรู้กำกับจึงทำให้รู้ว่าการทำบุญเป็นสิ่งที่ดีและตัดสินใจทำบุญนั้น บุญตามที่กล่าวมานี้ท่านกล่าวว่าล้วนเกิดจากใจหรือเกิดกับใจ มีใจเป็นที่ตั้งทั้งสิ้น ดังนั้นบุญกับใจจึงเป็นสิ่งเดียวกัน เพราะกล่าวยึดใจอันที่เกิดแห่งบุญเป็นเกณฑ์

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงวิธีการทำบุญที่เกิดจากจิตอันเป็นกุศลและมีอานิสงส์มากในหนังสือพระธรรมเทศนาของท่าน ความว่า

“...ดังนั้นที่อธิบายมานี้เรียกว่า ทำบุญทำบุญ ด้วยบุญที่เกิดจากกุศลจิต เป็นการทำบุญภายใน ไม่ใช่ทำบุญภายนอกด้วยวัตถุสิ่งของแต่เราทำบุญโดยการสร้างกุศลจิต สร้างจิตที่ผ่องใสมีคุณงามความดีเป็นจิตไม่ตระหนี่เหนียวแน่น จิตไม่เกิดโทสะ ไม่เกิดมานะทิฐิ ไม่ประกอบด้วยกิเลส จึงเป็นบุญมหาศาล หากทำได้ เกิดจากจิตภายใน ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

ตามหลักพระพุทธศาสนาใจมีความสำคัญมากที่สุด ในบรรดาไตรทวารคือกาย วาจา ใจ เพราะการพูดและการกระทำล้วนเกิดจากความต้องการของใจทั้งนั้น ใจนี้เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น การพูดและการกระทำสามารถแกล้งหรือบิดเบือนให้คนอื่นเข้าใจผิดได้หากใจเป็นอกุศล การพูดหรือการกระทำที่ปรากฏให้เห็นนั้นไม่อาจตัดสินว่าผิดหรือถูกต้องเสมอไป เพราะไม่รู้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล ดังนั้นเพื่อความแน่นอนของการพูดและการกระทำพระพุทธศาสนาจึงสอนให้ฝึกสติ ปลูกฝังใจให้มั่นคงในกุศลเพื่อเป็นพลังสำหรับต่อต้านหรือเอาชนะอกุศลได้ บุญที่ทำจึงจะเป็นบุญที่แท้จริง ไม่ใช่เป็นเพียงรูปแบบเท่านั้น

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงใจที่เป็นบุญกุศลว่าเป็นใจที่ไม่มีบาป ทำให้สว่าง สะอาด ผ่องใส อันเป็นคุณสมบัติที่พึงปรารถนาของมนุษย์ ความว่า

“...สะจิตตะปะริโยทะปะนัง เมื่อชำระบาป แล้วมันก็หมดกังวล ใจก็สงบ ใจเป็นบุญเมื่อใจเป็นบุญกุศลแล้วใจก็สบายสว่าง เมื่อจิตใจมันสว่างแล้ว ก็ละบาป ใจสว่าง ใจผ่องใส จะยืน จะเดิน จะนั่ง จะนอน มันก็สบาย เมื่อสบายสงบแล้วนั้นแหละคือคุณสมบัติของมนุษย์ที่แท้เต็มๆ ที่เราอยู่สบายนั้นแหละ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงลักษณะของใจที่สัมพันธ์กับบุญกุศล (กุศลอันเป็นบุญคือทาน ศีล ภาวนา) ว่าเป็นใจที่ไม่ตกอยู่ในอำนาจของกิเลส อกุศลหรือบาปซึ่งทำให้เศร้าหมองเป็นทุกข์ แต่เป็นใจที่สละความตระหนี่ได้ เมื่อไม่มีความตระหนี่จิตใจก็เบาสบาย ที่กล่าวมานี้เป็นบุญในส่วนของท่าน แต่บุญในระดับที่สูงขึ้นไปคือศีลและภาวนาต้องอาศัยความตั้งใจแน่วแน่ที่จะละการเบียดเบียน

ตนและผู้อื่นและทำใจของตนให้สะอาดหมดจดจากกิเลสทั้งระดับหยาบ กลาง และละเอียด บุญตามที่ท่านกล่าวนี้ไม่ใช่เป็นเพียงแค่การให้ท่านดังที่คนทั้งหลายเข้าใจเท่านั้น แต่เป็นบุญระดับที่ทำให้ใจพ้นจากกิเลสที่รู้จักกันว่า นิพพาน ด้วย

6.1.6 การเคารพนบนมอบครูอาจารย์

การเคารพนบนมอบต่อพ่อแม่ครูอาจารย์ หมายถึง การแสดงพฤติกรรมทางกายต่อพระผู้ใหญ่ ซึ่งพระสายปฏิบัติอีสานให้ความเคารพ นบนมอบนับถือที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน การเคารพนบนมอบต่อพ่อแม่ครูอาจารย์มีองค์ประกอบ 2 ลักษณะ คือ การเคารพพระอุปัชฌาย์การเคารพพระเถระ

1) การเคารพพระอุปัชฌาย์

การเคารพพระอุปัชฌาย์ หมายถึง การแสดงความนอบน้อม ให้ความนับถือเคารพต่อพระมหาเถระผู้อุปสมบทให้ตน วิธีการแสดงความเคารพเป็นการทำหน้าที่ของสังฆวิหาริกสังฆวิหาริกวัตร ตามพระวินัย เช่น ประณิบัติรับใช้ เชื้อฟังคำสอน เป็นต้น

พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงความสำคัญของพระอุปัชฌาย์ว่า

“...เราบวชมาเป็นพระครั้งแรกก็ต้องอาศัยผ้ากาสาหวัดอันเป็นเครื่องหมายของท่านผู้วิเศษที่อุปัชฌาย์อาจารย์ให้แก่เราแล้วทั้งนั้น อุปัชฌาย์อาจารย์ก็เป็นตัวแทนพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะท่านทั้งหลายเหล่านั้น ก็ล้วนแล้วแต่ยึดเอาพระรัตนตรัยเป็นหลักด้วยกันทั้งนั้น...”

(พระราชนิเวศน์ศรีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระอุปัชฌาย์เปรียบเหมือนพ่อคนที่สองของกุลบุตรผู้อุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา เรียกว่าเกิดเป็นครั้งที่สองก็ได้ เพราะเกิดในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อเป็นหลักการดูแลและช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างพระอุปัชฌาย์กับสังฆวิหาริก ไม่เพียงเฉพาะสังฆวิหาริกเท่านั้นที่ต้องเอาใจใส่ดูแลพระอุปัชฌาย์ แม้พระอุปัชฌาย์ก็ต้องเอาใจใส่ดูแลพระอุปัชฌาย์ด้วยเช่นกัน วัตรของทั้งสองฝ่ายนี้เป็นแบบอย่างที่ดีของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคม

พระอาจารย์เทศก์ เล่าประวัติการบวชของท่านว่า

“...เมื่อสามเณรเทศก์อายุย่างเข้า 22 ปี ได้อุปสมบทเป็นพระ ณ วัดสุทัศนาราม จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม พ.ศ. 2466 มีพระมหารัฐ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาปิ่น ปญญาพโล เป็นพระกรรมวาจาจารย์...”

(พระราชนิเวศน์ศรีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้น ตอนกฤษบุตรเปล่งวาจาขออุปสมบทต่อพระอุปัชฌาย์มีการให้ปฏิญญาว่าตนเองเป็นภาระของพระอุปัชฌาย์ แม้พระอุปัชฌาย์ก็เป็นภาระของตน ความหมายคือทั้งสองฝ่ายต่างมีหน้าที่ที่ต้องดูแลกัน พระอุปัชฌาย์ต้องทำหน้าที่สอนและโอวาทแก้สัทธิวิหาริกของตน เสมือนพ่อสอนและตักเตือนลูก แม้สัทธิวิหาริกก็ต้องเชื่อฟังคำสอนคำตักเตือนด้วยความหวังดีของท่านและคอยปรนนิบัติรับใช้ด้วยความเคารพ พระอาจารย์เทศก์ได้พบกับพระอาจารย์ของพระอาจารย์สิงห์สมัยที่ท่านเป็นเด็ก ท่านได้บวชเณรและติดตามคอยอุปัฏฐากหลวงปู่สิงห์และบวชในเวลาต่อมา เมื่อบวชแล้วขณะที่ถือนิสัย (บวชใหม่และพรรษาไม่เกิน 5) ก็ได้เคารพเชื่อฟังและอุปัฏฐากพระอุปัชฌาย์ของท่านคือท่านพระมหาธรรมาและเคารพเสมือนพ่อคนที่สองด้วยดีเสมอมา

พระอาจารย์ชาเล่าประวัติการบวชของท่านว่า

“...ในวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2482 เวลาประมาณ 13.55 น. แดดกำลังแรงทีเดียว นายชาได้เข้าสู่ร่มกาสาวพัตร์ เป็นพระภิกษุชา มีฉายาว่า สุภทโท ซึ่งแปลว่า ผู้เจริญด้วยดี ที่พัทธสีมาวัดก่อนใน ตำบลธาตุ อำเภอมหาราช จังหวัดอุบลราชธานี โดยมีท่านพระครูอินทสารคุณเป็นพระอุปัชฌาย์ ท่านพระครูวิรุฬหสุตการ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระอธิการสวน เป็นพระอนุสาวนาจารย์...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ชาสมัยที่ท่านบวชใหม่ๆศึกษาเล่าเรียนนักธรรมและบาลีตามธรรมเนียมปฏิบัติของพระสงฆ์ ในการศึกษาเล่าเรียนต้องเดินทางไปสำนักที่มีชื่อเสียง มีพระเณรสอบได้ประจำ บางครั้งท่านมีธุระจำเป็นต้องเดินทางมาดูแลโยมพ่อที่ป่วยหนักท่านก็ต้องจำพรรษาที่วัดประจำหมู่บ้านของท่าน บางครั้งก็จำพรรษาที่วัดใกล้บ้านเกิดของท่าน สิ่งหนึ่งที่ท่านได้ถือปฏิบัติมาตลอดคือความเคารพต่อพระอุปัชฌาย์ แม้ท่านจะไปศึกษาเล่าเรียนที่อื่น เวลาเดินทางกลับบ้านเกิดท่านก็ได้ไปเยี่ยมเยียนพระอุปัชฌาย์และปฏิบัติตนต่อท่านด้วยความเคารพเสมอมา

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงการบรรพชาไว้ดังนี้

“...องค์หลวงตาบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ วัดโยธานิมิต ตำบลหมากแข้ง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เมื่ออายุ 20 ปี เมื่อวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 7 ปีจอ เวลา 14 นาฬิกา 45 นาที ตรงกับวันอังคารที่ 12 พฤษภาคม พุทธศักราช 2477 โดยมีพระเทพกวี (จุม พนธุโล) วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูปลัดอ่อนตา เขมงฺกโร วัดโยธานิมิต อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี เป็นพระกรรมวาจาจารย์...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มหาบัว อุปสมบทกับพระเทพกวี (จุม พนฺธุโล) ในประวัติของท่านไม่ได้กล่าวถึงสมัยที่ท่านอยู่ปรนนิบัติพระอุปัชฌาย์มากนัก เพราะมุ่งนำเสนอประวัติและผลงานของท่านในการปฏิบัติธรรม เผยแผ่ธรรม และทำงานสงเคราะห์แก่พระศาสนาและประเทศชาติบ้านเมือง โดยส่วนตัวแล้วท่านมีความเคารพด้วยดีเสมอมาต่อพระอุปัชฌาย์ ซึ่งเป็นอดีตเจ้าคณะมณฑลอุดรธานี เป็นพระนักปฏิบัติสายพระอาจารย์มั่นและเป็นศิษย์เอกของพระอาจารย์จันทร์ เขมियो และท่านได้ถือข้อวัตรปฏิบัติของพระอุปัชฌาย์เป็นแบบอย่างในการอบรมสั่งสอนศิษย์ของท่าน

2. การเคารพพระเถระ

การเคารพพระเถระ หมายถึง การแสดงความเคารพนับถือต่อพระผู้ใหญ่ โดยแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจ ซึ่งการเคารพพระเถระมีดังนี้

พระอาจารย์มั่นมีศิษย์แสดงความเคารพในฐานะพระเถระดังนี้

“...เมื่อท่านเดินจงกรมจนถึงเวลาที่ออกเที่ยวบิณฑบาตแล้ว ก็ลงจากที่จงกรมไปสู่โรงฉัน ศิษย์ทั้งหลายก็ถวายผ้าสังฆาฏิช่วยครองกัณฑ์ตุ้มทั้งข้างล่างและข้างบนแล้วเข้าไปสู่บ้าน ผู้ถือบาตรไปก่อนโดยไปรออยู่ที่นอกอุปัชฌาย์บ้าน เมื่อท่านไปถึงก็รับเอาบาตร ศิษย์ก็ตามเข้าไปเป็นแถวตามลำดับอาวุโส มี 10-20-30 ถึง 50-60 องค์ และเป็นแถวยาวเหยียด...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระปาหรือพระกรรมฐานท่านจะเคร่งครัดในข้อวัตรปฏิบัติคือถือตามอาจารย์วัตร สัทธวิหริกวัตร และวัตรอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง พระปาสายพระอาจารย์มั่นถือวัตรเวลาออกบิณฑบาตตามกิจวัตรและโปรดญาติโยมในการทำบุญกับพระปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ศิษย์จะช่วยพระอาจารย์มั่นห่มจีวร ถือบาตรและรับบาตรท่านด้วยความเคารพ แม้เวลานั้นก็เตรียมบาตรสำหรับฉัน ฉันเสร็จแล้วล้างบาตรให้ท่าน การปฏิบัติตามวัตรเหล่านี้ศิษย์ทำด้วยความเคารพพระอาจารย์มั่น

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนที่ประสบกับความสูญเสียพระอาจารย์มั่น ความว่า

“...เมื่ออาจารย์มั่น ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายกัมมัฏฐาน ไม่อยู่เสียแล้ว ทำให้อาจารย์เทศก์วิตกมากกว่า เมื่อก่อนเรามีหมู่คณะยังไม่มากแถม ยังไม่เป็นที่รู้จักของผู้คนกว้างขวาง อนึ่งพระผู้ใหญ่ที่เป็นร่มเงาเช่นเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท) ก็ยังมีเป็นที่พึ่งอาศัยอยู่หากมีเรื่องเกี่ยวข้องทางคณะสงฆ์ ท่านก็รับเอาเป็นภาระเสียเมื่อท่านมรณภาพไปแล้วเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ตีสโล) ก็รับภาระแทน...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฏ์ (เทศก์ เทศรสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์เทศก์เป็นศิษย์รุ่นแรกๆของพระอาจารย์มั่น เป็นกำลังหลักของการเผยแผ่กรรมฐานสายพระอาจารย์มั่นในประเทศไทย เมื่อพระอาจารย์มั่นผู้เป็นเสาหลักของพระกรรมฐานในสมัยนั้นมรณภาพแล้วท่านจึงเกิดความวิตกว่าสถานการณ์การเผยแผ่กรรมฐานอาจไม่เหมือนเดิม ในส่วนของการปกครองแต่ก่อนยังได้อาศัยความอนุเคราะห์จากพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท) ซึ่งเป็นอาจารย์สอนปริยัติแก่พระอาจารย์มั่นและท่านช่วยเหลือเกื้อกูลพระกรรมฐานเป็นอย่างดี ส่วนสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (อั่วน ติสฺโส) ท่านไม่ได้มีความสัมพันธ์ในลักษณะของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท) ดังนั้นท่านจึงอดเป็นวิตกไม่ได้

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงพระเถระไว้ว่า

“...ได้ทราบว่าคุณครูแก่งใจไหม โห ไม่ต้องบอก พอไล่ ไ่หนีเลย พระองค์นั้นว่างั้นเลยนะ พอท่านได้ยืนแทนที่จะคิดเป็นผลลกับหลวงปู่มั่นกลับรู้สึกถึงจิตถึงใจกับความดีดีของหลวงปู่มั่นและแอบคิดอยู่แต่ผู้เดียวในใจว่า อาจารย์องค์นี้ละ จะเป็นอาจารย์ของเรา ต้องให้เราไปเห็นเอง ท่านจะดูแลแบบไหนแบบไหนๆ ครูบาอาจารย์ชื่อเสียงโด่งดังทั่วประเทศ ไทยมานานขนาดนี้ จะดูจะค่าขับไล่ไสส่งโดยหาเหตุผลไม่ได้ นี่ เป็นไปไม่ได้...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวออกเดินทางไปหาพระอาจารย์มั่นเพื่อฝากตัวเป็นศิษย์ เพราะได้ยินชื่อเสียงกิตติศัพท์ว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เครื่องครัดในระเบียบวินัย มีศิษย์มากมาย ท่านคิดว่าพระอาจารย์มั่นดุเลยเกรงๆ อยู่เหมือนกัน ขณะเดียวกันก็คิดว่าท่านคงมีเหตุผลพอ ไม่น่าจะดูคนที่ไม่ได้ทำผิด เมื่อคิดได้ตั้งนี้จึงออกเดินทางเพื่อไปฝากตัวเป็นศิษย์ด้วยความก้าวหน้าทางธรรม เมื่อไปเจอพระอาจารย์มั่นแล้วท่านก็ประทับใจในความเอื้อเฟื้อและความเป็นคนปฏิบัติจริงของท่าน ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาท่านก็อุปฐากและปฏิบัติตามคำสอน คำแนะนำของพระอาจารย์มั่นจนเป็นที่ไวใจและได้ตำแหน่งเป็นเลขานุการส่วนตัวของพระอาจารย์มั่น

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงพระอาจารย์มหาบัวไว้ว่า

“...เมื่อท่านเข้ามาพักที่วัดป่าบ้านหนองผือท่านพระอาจารย์มั่นเห็นว่า ท่านเป็นลูกศิษย์ของหลวงปู่ฝั้นท่านจึงกล่าวสอนว่า “ครูบา (สุวัจน) ท่านฝั้นซึ่งเป็นอาจารย์ของท่านตอนนี้ ก็เป็นพระแกมีอายุพรรษามากแล้ว สมควรที่ท่านจะต้องทดแทนบุญคุณครูบาอาจารย์ ครูบาไม่ต้องมาอยู่ที่นี้หรอกนะ ให้ไปปฏิบัติท่านฝั้น ศึกษาและปฏิบัติกับท่านฝั้นก็เป็นทีเพียงพอแล้ว หลังจากนั้นหลวงปู่สุวัจนท่านได้ติดตามอุปฐากหลวงปู่ฝั้นจนกระทั่งนิพพาน...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มั่นนอกจากจะเป็นคนพูดจริง ทำจริง และเคร่งครัดในระเบียบแล้วท่านมีภาวะผู้นำสูง รู้จักผ่อนปรนกรณีที่เหมาะสม เช่น กรณีของพระอาจารย์มั่นกับพระอาจารย์สุวจน์ตอนที่ทั้งสองท่านจำวัดที่วัดป่าบ้านหนองผือ พระอาจารย์มั่นได้จาริกไปที่นั่น พระอาจารย์มั่นมอบหมายให้พระอาจารย์สุวจน์อุปฐากพระอาจารย์มั่น แต่พระอาจารย์มั่นเห็นว่าพระอาจารย์สุวจน์เป็นศิษย์พระอาจารย์มั่น ดังนั้นท่านจึงบอกให้พระอาจารย์สุวจน์อุปฐากพระอาจารย์มั่นดั้งเดิม กรณีนี้เป็นความเอื้อเฟื้อของพระอาจารย์มั่นที่ไม่ยึดติดในการอุปฐาก

“...ก็เมื่อจิตมันว่างรูปยังเหลือแต่นามแล้วจะกลับมามีตัวเอารูปอีก มันจะไม่เป็นของหยาบไปหรือ อาจารย์สิงห์จึงคิดว่า ว่าอาจารย์เทศก์ทำเป็นอวดมรรคผลไม่เข้าเรื่องเหตุผลที่ได้แย้งอาจารย์ก็เพราะว่า “ตั้งแต่ออกปฏิบัติมาเราไม่มีความชำนาญในการพิจารณาอสุภจริง ๆ อะไร ๆ ก็กำหนดเอาที่จิตเลยโดยเข้าใจเอาเองว่ากิเลสเกิดที่จิต เมื่อจิตไม่ส่งสายวุ่นวายสงบดีแล้ว สิ่งอื่นใด ๆ มันก็บริสุทธิ์ไปหมด เมื่อถูกดูเสียงดัง อาจารย์เทศก์จึงหยุดได้ตอบ เพราะถือว่ามองต่างมุมกัน ยิ่งเถียงก็จะไปกันใหญ่...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

พระอาจารย์เทศก์มีพระอาจารย์สิงห์เป็นครูอาจารย์ ซึ่งท่านได้ติดตามมาตั้งแต่สมัยเป็นฆราวาสแล้ว พระอาจารย์เทศก์ค่อนข้างมีความเชื่อมั่นตัวเองสูง แม้แต่พระอาจารย์มั่นที่เคยพูดว่าพระอาจารย์เทศก์เป็นคนรั้น สอนยาก แต่เมื่อท่านได้หยั่งรู้ดีดัดว่าพระอาจารย์เทศก์เคยเป็นหลานท่านมาก่อนจึงเข้าใจและยอมรับกฏธรรมชาติดีหรือกฏแห่งกรรมนั้น เมื่อพระอาจารย์เทศก์มีประสบการณ์ปฏิบัติมากขึ้นแต่ยังไม่เข้าใจในบางเรื่องและได้โต้แย้งกับพระอาจารย์สิงห์ พระอาจารย์สิงห์จึงได้ดูเพื่อให้เข้าใจสภาวะธรรมได้ถูกต้อง ด้วยความเคารพในความเป็นครูอาจารย์แม้จะไม่เห็นด้วยพระอาจารย์เทศก์ก็ต้องยอมแต่โดยดีเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาถกเถียงกันต่อไปซึ่งไม่เหมาะสมในความเป็นศิษย์และอาจารย์

ตัวอย่างที่ 2

“...เวลาที่ท่านถ่าย เราก็เอามือรองที่ทวารท่านเลย หย่อนปั๊ปใส่ปั๊ป หย่อนปั๊ปใส่ปั๊ปเสร็จแล้วเอาผ้าคอยเช็ดตรงนั้น ให้ท่านถ่ายลงมือกับเราเลยนะ ไม่ให้ใครเข้าไปยุ่งเลย เราก็เอามือเรานี้กอบโกยอุจจาระใส่กระโถนเสร็จเรียบร้อยแล้วเราถึงจะยื่นออกไปผู้ที่คอยรับอยู่ข้างนอกเต็มอยู่แล้วนะ แต่ไม่มีใครกล้าเข้ามา เพราะเราไม่ให้เข้า เสร็จเรียบร้อยแล้ว เราทำความสะอาดเอง ทำเองเสร็จแล้ว เราก็วิ่งออกมา เพราะพระอยู่ข้างนอกเต็มหมด อยู่ในนั้นมีแต่เราคนเดียว เราอยู่กับท่านคลอเคลียกันอยู่เหมือนพ่อกับลูก พอตกตอนเย็นเขาจะเอาสำลีนี้นมาวางใส่กะละมังท่านจะโอ แล้วหากเสลดไม่ออกเราต้องช่วยเอาสำลีนี้นห้อมือกว้าน ช่วยท่านกว้านอยู่ตลอดหนาวเท่าไรยิ่งโอ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

พระอาจารย์บัวมีพระอาจารย์มั่นเป็นต้นแบบพระปฏิบัติในดวงใจและได้ตั้งความปรารถนาที่จะพบท่านให้ได้แล้วฝากตัวเป็นศิษย์ ในที่สุดท่านก็ได้ฝากตัวเป็นศิษย์พระอาจารย์มั่นตามที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ นอกจากจะเรียนกรรมฐานจากพระอาจารย์มั่นแล้วท่านก็ได้คอยปรนนิบัติรับใช้พระอาจารย์มั่นด้วยความเคารพจนเป็นที่ไว้วางใจของพระอาจารย์มั่นและแต่งตั้งให้ท่านเป็นเลขานุการส่วนตัว สมัยที่พระอาจารย์มั่นอาพาธพระอาจารย์มหาบัวได้คอยดูแลรักษาเป็นอย่างดี เช่น คอยเก็บและทำความสะอาดอุจจาระและปัสสาวะอย่างไม่มี ความรังเกียจถึงขั้นใช้มือรองอุจจาระเลยทีเดียวนั้นยังไม่มีแผ่นกันเปื้อนเหมือนสมัยทุกวันนี้ วัตรสำหรับอาจารย์ท่านทำด้วยความตั้งใจเพราะท่านมีความเคารพในครูอาจารย์นั่นเอง

6.1.7 การผลิตซ้ำชุดความคิดภพชาติ

การผลิตซ้ำชุดความคิดภพชาติ หมายถึง ชุดความคิดของก่อนและหลังความตายของมนุษย์ในพุทธศาสนาที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน ซึ่งการศึกษาเนื้อหาในหนังสือธรรมะทั้ง 14 เล่ม พบว่ามีการสะท้อนการผลิตซ้ำชุดความคิดภพชาติ มี 2 ลักษณะ ได้แก่ ชาตินี้ - ชาติหน้า ภพภูมิ

6.1.7.1 ชาตินี้ ชาติหน้า

ชาตินี้ หมายถึง ชาติหรือสถานที่เกิดในปัจจุบัน ชาติหน้า หมายถึง ชาติหรือที่เกิดในอนาคต ซึ่งการจะได้ไปเกิดในสถานที่ดีหรือไม่ดีนั้นขึ้นอยู่กับกรรมที่กระทำในชาตินี้ หากทำกรรมดีจะได้ไปเกิดในสุคติคือสวรรค์และโลกมนุษย์ หากทำกรรมชั่ว จะได้ไปเกิดในสุคติคือนรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน สำหรับผู้ได้ฌาน จะได้ไปเกิดในพรหมโลก

พระอาจารย์มั่น ได้กล่าวถึงการยึดมั่นในรูปนามของมนุษย์ว่า

“...ก่อนเราเกิดตั้งแต่ตีกดาบรพก็เป็นอยู่อย่างนี้ อาศัยอาการของจิตของชั้นนี้ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไปปรุงแต่ง สำคัญมั่นหมายทุกภพทุกชาตินับเป็นอเนกชาติเหลือประมาณมาจนถึงปัจจุบันชาติ จึงทำให้จิตหลงอยู่ตามสมมติ ไม่ใช่สมมติมาติดเอาเรา เพราะธรรมชาติทั้งหลายทั้งหมดในโลกนี้จะเป็นของมีวิญญาณหรือไม่ก็ตาม...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2562)

จากคำสอนข้างต้น การเกิดในภพที่มีรูปและนามคือมีตัวตนเป็นรูปขันธ์และนามขันธ์ในหลายภพหลายชาติติดต่อกันทำให้จิตหลงและติดในรูปนามนั้น ติดในที่นี้หมายถึงโดยมากติดกับการกิเลสปรุงแต่งให้เกิดทุกข์ จิตอยู่และคั่นกับกิเลสโยมมาก ดังนั้นการเข้าใจและละกิเลสจึงไม่ใช่สิ่งที่ทำได้ง่าย จะต้องหมั่นฝึกฝนอบรมตนขัดเกลาภิเลสให้เบาบางอยู่เสมอและทำทุกภพทุกชาติตราบได้ที่ยังไม่สามารถละกิเลสได้ การฝึกฝนนั้นจึงจะทำให้จิตสูงมีศักยภาพที่จะสามารถต่อสู้อะไรและเอาชนะกิเลสได้

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงผลของการปฏิบัติตามศีล 5 ในชาตินี้ไว้ว่า

“...ถ้าเราไม่ทำอย่างนั้นแล้ว โทษของเราก็ไม่มี เกิดมาอายุก็ยืนนานไม่ตาย แต่น้อย แต่หนุ่มก็เพราะเราไม่ได้ทำปาณาติบาตไว้ในหลายภพหลายชาติ แม้ในชาตินี้ก็เหมือนกัน เราฟังธรรมก็นั่งในชาตินี้แล้วก็ปฏิบัติในชาตินี้ในปัจจุบันนี้...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2537)

จากคำสอนข้างต้น การละเมิดศีล 5 โดยเฉพาะศีลข้อ 1 การฆ่าสัตว์ ตลอดจนมนุษย์ เป็นความโหดร้ายทารุณของมนุษย์ เพราะทำให้เกิดความเจ็บปวดทรมาน คนที่มักฆ่าสัตว์เป็นประจำ จะมีผลทำให้อายุไม่ยืน หากเป็นกรรมหนัก กรรมให้ผลเร็ว เขาจะได้รับผลในชาตินี้ การฆ่าที่มีผลเบา ร่องลงมาจากนั้นจะให้ผลในภพต่อไป ผู้ที่ไม่ฆ่าสัตว์จะมีอายุยืนยาว ตลอดจนมีสุขภาพดี ไม่ค่อยเจ็บป่วย แม้จะได้บำเพ็ญกรรมดีไว้ในอดีตชาติมนุษย์ก็ไม่ควรประมาทในปัจจุบันด้วย เพราะความประมาทจะทำให้ได้รับผลกรรมชั่วและมีชีวิตตกต่ำเป็นทุกข์

พระอาจารย์มหาบัว ได้กล่าวถึงการไม่ประมาทในความดีว่า

“...เราทั้งหลายต่างก็เกิดมาด้วยวาสนา มีบุญพอเป็นมนุษย์ได้อย่างเต็มภูมิที่ตั้ง เราทราบอยู่แก่ใจ แต่อย่าลืมหักล้างวาสนาของตัวเอง โดยลืมนำคุณงามความดีเสริมต่อ ภาวชาติของเรา ที่เคยเป็นมนุษย์จะเปลี่ยนแปลงและกลับกลายหายไป ชาติต่ำทรมานที่ไม่ปรารถนาจะกลายมาเป็นตัวเราเข้าแล้วก็ไม่ตก...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้น กรรมชั่วส่งผลให้เกิดในทุกข์ กรรมดีส่งผลให้เกิดในสุคติ การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ก็ด้วยผลแห่งศีลและทาน และเป็นการให้ผลตามลำดับ เช่น ทานมีผลทำให้ได้เกิดในสวรรค์ ผลที่เหลืออยู่ทำให้ได้เกิดในโลกมนุษย์ ดังนั้นการได้เกิดเป็นมนุษย์จึงถือว่าเป็นผู้มีบุญ ผลบุญในอดีตชาตินั้นเป็นคนละอย่างกับผลบุญในปัจจุบัน ผู้ฉลาดจะสั่งสมบุญไว้สม่ำเสมอ ไม่ประมาทในบุญหรือคุณงามความดี เพราะความประมาททำให้พลังทำบาป เมื่อทำบาป บาปนั้นจะส่งผลให้ไปเกิดในทุกข์และได้รับความทุกข์ จะเห็นว่าสุขและทุกข์นั้นเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับความประมาทและไม่ประมาท พระอริยะเป็นผู้อยู่เหนือสุขและทุกข์ ปุถุชนทั้งหลายไม่ควรประมาทกรรม

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงภวชาติปัจจุบันในการธรรมไว้ว่า

“...ฉะนั้นจึงไม่ควรน้อยเนื้อต่ำใจว่าตนมีบุญวาสนาน้อยเพราะมนุษย์ทำได้เมื่อไม่มีทำให้ไม่ได้ เมื่อมีแล้วทำให้ยังได้ สมด้วยเทศนานัยอันมาในเวสสันดรชาดกว่า ทานัง เทติ สีลัง รัทขติ ภาวนัง ภาเวตวา เอกัจโจ สักคัง คัจฉติ เอกัจจโย โมกขัง คัจฉติ นิสสังสยง เมื่อได้ทำการกองกุศลคือให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาตามคำสอนของพระ

บรมศาสดาเจ้าแล้ว บางพวกทำน้อยก็ต้องไปสู่สวรรค์ บางพวกทำมาก แลขยันทำจริง พร้อมทั้งवासนาบารมีแต่หนหลังประกอบกันก็สามารถเข้าสู่พระนิพพานโดยไม่ต้องสงสัยเลย พวกสัตว์ดิรัจฉานท่านมิได้กล่าวว่าเลิศเพราะจะมาทำเหมือนพวกมนุษย์ไม่ได้ จึงสมกับคำวามนุษย์นี้ตั้งอยู่ในฐานะอันเลิศด้วยดีสามารถนำตนเข้าสู่มรรคผล เข้าสู่พระนิพพานอันบริสุทธิ์ได้แล...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, 2562)

จากคำสอนข้างต้น ผลที่ได้จากการปฏิบัติธรรมมีความมากน้อยหรือสูงต่ำแตกต่างกันตามระดับของธรรมที่ปฏิบัติ นั่นคือการให้ทานและรักษาศีลทำให้ผู้ปฏิบัติได้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ เป็นชั้นกามาวจรคืออยู่ในวิสัยของสิ่งที่น่าพอใจน่าปรารถนา (กาม) เช่น มนุษย์ เทวดา เป็นต้น ส่วนผู้เจริญภavana ที่ได้ความสงบหรือฌานทำให้ได้ไปเกิดในพรหมโลก เป็นอยู่ด้วยความสุขและความสงบ อันเกิดจากสมาธิหรือฌาน ส่วนผู้ที่ละกามและความสงบได้จะไม่มีเกิดอีกต่อไป ตัดวิภวสงสารได้อย่างเด็ดขาด เพราะไม่มีกิเลสอันเป็นเชื้อทำให้ได้ไปเกิดใหม่ การปฏิบัติได้น้อยบ้าง มากบ้าง เร็วบ้าง ช้าบ้าง ส่วนหนึ่งซึ่งมีความสำคัญเกิดจากบารมีธรรมที่ได้สั่งสมมาแต่อดีตชาติ

พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงบารมีธรรมและการปฏิบัติในปัจจุบันของผู้ที่ไม่มีบารมีธรรมหรือมีน้อยว่า

“...นิสัยवासนาบุญบารมีของเราจะคอยส่งเสริม ให้ค่อยเป็นไป ถึงบุญบารมีไม่ส่งเสริมมาแต่ชาติก่อนก็ตาม ในชาตินี้เราตั้งใจปฏิบัติจริงจังแล้ว มันก็ให้เป็นบุญบารมีของเราเอง ไม่ต้องให้บุญบารมีมาช่วย ช่วยตัวเองเสียก่อน บุญบารมีจึงจะช่วย นิสัยवासนามันจะเป็นไปเอง บุญบารมีवासนาอันนั้นมันจะเป็นเองไม่ได้ ถึงบุญบารมีมีก็เกิด ถ้าตัวเราไม่ทำต่ออีกแค่นั้นล่ะ มันก็ไม่สามารถเป็นไปได้อีก...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น บารมีธรรม คือคุณงามความดีตลอดจนอุปนิสัยธรรมติดตัวมาแต่อดีตชาติของผู้ปฏิบัติ สิ่งนี้มีความสำคัญมาก เพราะเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การปฏิบัติธรรมในปัจจุบันมีความเจริญก้าวหน้าโดยลำดับ เป็นการเริ่มต้นในปัจจุบันที่มีต้นทุนดี แต่สำหรับผู้ไม่มีบารมีธรรมหรือมีแต่น้อยก็ไม่ต้องท้อแท้ว่าตนเองไร้वासนา ให้เป็นอยู่กับปัจจุบัน การได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนาและปฏิบัติธรรมนับว่าเป็นผู้มีवासนาธรรมดีแล้ว ดังนั้นจึงต้องเร่งทำความเพียรเพื่อให้ได้สมบัติอันประเสริฐคือโลกุตตรธรรมที่ทำให้พ้นจากทุกข์หรือหากไม่สามารถละกิเลสได้หมดสิ้นในชาตินี้อย่างน้อยการปฏิบัติและผลของการปฏิบัตินั้นก็ยังเป็นสมบัติติดตัวเป็นवासนาในภพต่อๆ ไปได้

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงการปฏิบัติธรรมที่มีจุดมุ่งหมายนิพพานไว้ว่า

“...การบำเพ็ญเพียรเพื่อความหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์ตามหลักของ พระพุทธศาสนา จะต้องบำเพ็ญบารมีอย่างเต็มเปี่ยมไม่น้อยกว่าหนึ่งแสนกับ ผู้บำเพ็ญ บารมีมาเต็มเปี่ยมพร้อมที่จะเป็นพระอรหันต์แล้ว ในระยะที่ท่านยังไม่บรรลุนิยามธรรม สูงสุดเป็นพระอรหันต์ ไม่ว่าจะเกิดเหตุการณวิฤทธิอันตรายร้ายแรงใด ๆ อันอาจทำให้ ถึงขั้นเสียชีวิต ก็ไม่อาจทำให้ท่านถึงแก่ภรรณา เพราะอำนาจวาสนาบารมีธรรม คຸ້ມครองให้ท่านแคล้วคลาดปลอดภัยนั่นเอง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น การสำเร็จอรหันต์เป็นเป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรมใน พระพุทธศาสนา ลักษณะหรือภาวะความเป็นพระอรหันต์คือหมดสิ้นกิเลส ไม่มีความทุกข์ใจ การที่จะ เป็นพระอรหันต์ได้นั้นไม่ใช่เรื่องของการทำความเพียรทางใจในชาตินี้เพียงอย่างเดียว แต่เป็นการ บำเพ็ญสังฆมธรรมมาอย่างต่อเนื่อง ความดีที่ได้ทำไว้จะเป็นวาสนาติดตัว หากไม่ประมาทในชาติ นั้นๆ ชีวิตจะไม่ตกต่ำ และหากได้คุณวิเศษตั้งแต่โสดาบันขึ้นไปแต่ยังไม่บรรลอรหันต์ ชีวิตจะตัดอบาย และได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ไม่เกิน 7 ชาติ

6.1.7.2 ภพภูมิ

ภพภูมิ หมายถึง สถานที่อยู่หรือสถานที่เกิด แบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่
1) กามภูมิ คือสถานที่อยู่ของผู้ที่เกี่ยวข้องกับกาม ยังไม่สามารถตัดหรือละกามได้ กามในที่นี้คือสิ่งที่ นำยินดี ประกอบด้วยรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจ ผู้ที่ทำความชั่วจะได้ไปเกิดในทุคติ ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน ผู้ที่ทำความดีจะได้ไปเกิดในสุคติ ได้แก่ สวรรค์ และโลก มนุษย์ ส่วนผู้ที่ได้มานเป็นผู้ไม่เกี่ยวข้องกับกาม เพราะละกามได้แล้ว จะได้ไปเกิดในรูปพรหมโลก และอรุปรหมโลก ตามสถานะที่ได้รูปมานและอรุปรหมนั้นๆ มีแต่พระอรหันต์เท่านั้นที่อยู่เหนือ กามภพ รูปภพ และอรุปรภพ

พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงกามภพอันเป็นภพที่มนุษย์เกิดมากที่สุดว่า

“...ภพที่มนุษย์ของเราท่องเที่ยวอยู่มากที่สุดเรียกว่า กามภพ ภพอันนี้มันเสวย กาม มีสุขเป็นเครื่องอยู่ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่านี้แหละเป็นเครื่องอยู่...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฏ์ (เทศก์ เทสรสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น ภพ แบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรุปรภพ ในส่วนของรูปภพเป็นที่อยู่ของผู้ได้รูปมาน อรุปรภพเป็นที่อยู่ของผู้ได้อรุปรมาน โดยรวมแล้วเป็นที่อยู่ ของพรหม ส่วนกามภพเป็นที่อยู่ของผู้ที่ยังติดในกาม ละกามยังไม่ได้ กามในที่นี้หมายถึงที่น่ายินดี น่า

พอใจคือรูป เสียงกลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์ทางใจ กามภพนี้แบ่งเป็น 2 ได้แก่ ทุกติ และสุคติ ผู้ทำบาปจะไปเกิดในทุคติคือ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉานส่วนผู้ที่ทำความดีแต่ละกามยังไม่ได้จะไปเกิดในสุคติคือ สวรรค์ และโลกมนุษย์

พระอาจารย์ฝั้น ได้กล่าวถึงการปฏิบัติที่ถูกต้องต่อสังขารทั้งหลายว่า

“...สิ่งของเหล่านี้เป็นของทั้งหมด มิใช่เป็นของเรา สังขารร่างกายเราไม่เป็นแก่น เป็นสาร มีแต่กองทุกข์ทั้งนั้น มิใช่เป็นตัวเป็นตน มิใช่เป็นสัตว์เป็นบุคคล มิใช่เป็นเรา เป็นเขา เราก็ละรูปภพ ถึง อรูปภพ เหลือแต่จิตดวงเดียว เห็นแต่จิตดวงเดียว ใส ว่างอยู่หมด นั่นเรียกว่า อรูปภพ ชั้นพรหม ถ้าเรารู้จักภพทั้งสามนี้ว่า มันยังเป็นทุกข์อยู่ นำให้ทุกข์อยู่ภพทั้งหลายนี้ ละกิเลส ละตัณหา รากะ โลภะที่ยึดน้อยหนึ่งก็ตาม...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น สิ่งทั้งหลายล้วนมีเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับสลาย เราไม่อาจกำหนดหรือบังคับให้เป็นไปตามที่ต้องการได้ ผู้ที่ไม่ได้อบรมจิตจะไม่เข้าใจสภาพของสังขารตามที่กล่าวมานี้ เมื่อเกี่ยวข้องกับสิ่งใดมักจะหลงยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นของตน และเมื่อสิ่งนั้นๆ ไม่เป็นไปตามที่ต้องการ เช่น การผิดหวังหรือพลัดพรากจากคนรัก จะเกิดความทุกข์ ดังนั้นพระพุทธศาสนาจึงสอนให้เข้าใจสิ่งเหล่านี้ตามความเป็นจริง ไม่หลงยึดมั่นด้วยความไม่รู้ (อวิชชา) ผู้ปฏิบัติที่ละอวิชชาได้เท่านั้นที่จะไม่เป็นทุกข์เพราะสังขาร

พระอาจารย์ชาได้กล่าวการปฏิบัติธรรมไว้ว่า

“...เรื่องการปฏิบัติเรื่องผิดเรื่องถูกมันปนกันมานานั้นแหละเราต้องกล้าทำต้อง กล้าปฏิบัติป่าช้าจะไม่เคยไปก็ต้องหัดไปไปกลางคืนไม่ได้ก็ต้องไปกลางวันแล้ว หัดไปค้ำๆ บ่อยๆ ต่อไปตอนค้ำก็ไปได้แล้วจะเห็นประโยชน์ในการกระทำของตน ทีนี้ก็จะรู้เรื่องอันนี้อะไรจิตใจของเรามันไม่รู้เรื่องราวมาตั้งก็ภพที่ชาติอันไหนเราไม่ชอบอันไหนเราไม่รักก็ไม่อยากให้มันประพฤติปฏิบัติปล่อยมันกลัวอย่างนี้แล้ว ว่าเราได้ปฏิบัติ มันยังไม่เรียกปฏิบัติหรอก...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้น การเจริญกรรมฐานที่ป่าช้าเป็นการได้ถือตามจุดประสงค์ ข้อดีคือได้เห็นความจริงของสังขารคือเห็นความตายว่าเป็นสิ่งที่ครอบงำสัตว์ทั้งหลายอยู่ ผู้ที่เกิดมาแล้วต้องตายทุกคน ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้แม้จะมีฤทธิ์มากก็ตาม ผู้ที่กล้าปฏิบัติกรรมฐานที่ป่าช้านั้นต้องมีจิตใจเด็ดเดี่ยวกล้าหาญ ไม่กลัวผี และต้องเป็นผู้มีศีลจึงจะมีความเชื่อมั่นในคุณงามความดีของตน และจะไม่ถูกอมนุษย์เบียดเบียนให้ได้รับอันตราย การอยู่ในป่าช้าผู้ปฏิบัติจะเห็นธรรมชาติของจิตได้ดียิ่งขึ้นว่าลึกลับ

แล้วคนเราที่ใจไม่มีสมาธิจะมีความกลัวและต้องการหาที่พึ่งเพื่อป้องกันความกลัวนั้น เป็นธรรมชาติของจิตที่สั่งสมและคุ้นเคยมาแล้วหลายภพหลายชาติ

6.1.8 การสร้างเครือข่ายทางธรรมของพระป่า-วัดป่า

การสร้างเครือข่ายทางธรรม หมายถึง การติดต่อ ปฏิสัมพันธ์ในแวดวงพุทธศาสนาเพื่อดำเนินงานเผยแผ่พุทธศาสนาของพระสงฆ์ที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน ซึ่งประกอบด้วย 2 ลักษณะ ได้แก่ เครือข่ายทางธรรมแบบไม่เป็นทางการ เครือข่ายทางธรรมแบบเป็นทางการ

จากการศึกษาเนื้อหาในหนังสือธรรมะทั้ง 14 เล่ม พบว่ามีการสะท้อนการสร้างเครือข่ายทางธรรม 2 ลักษณะ ดังนี้

6.1.8.1 เครือข่ายทางธรรมแบบไม่เป็นทางการ

เครือข่ายทางธรรมแบบไม่เป็นทางการ หมายถึง มีการปฏิสัมพันธ์กับพระเถระสหธรรมิก ในลักษณะกัลยาณมิตร เพื่อดำเนินงานคณะสงฆ์ทั้งในภูมิภาคอีสานและภายนอกภูมิภาคอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงเครือข่ายทางธรรมแบบเป็นทางการไว้ว่า

“...พรรษา 5 พ.ศ.2470 อาจารย์เทศก์กลับมาจำพรรษาที่บ้านนาช่างน้ำอีก โดยไปบำเพ็ญเพียรอยู่ที่ถ้ำพระนาผักหอกกับพี่ชาย ตอนหลังพี่ชายลงไปนมัสการท่านอาจารย์เสาร์ที่นครพนม แล้วได้อุปสมบทเป็นพระที่วัดศรีเทพ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์เทศก์เป็นศิษย์ของพระอาจารย์สิงห์ ซึ่งพระอาจารย์สิงห์เป็นพระพี่ชายของพระอาจารย์มหาปิ่น ส่วนพระอาจารย์มหาปิ่นเป็นพระกรรมวาจาจารย์ของพระอาจารย์เทศก์ หลวงปู่ทั้งสามรูปมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันดังกล่าวนี้นี้ พระอาจารย์เสาร์เป็นพระอาจารย์ใหญ่และท่านเป็นอาจารย์ของพระอาจารย์มั่นด้วย ดังนั้นศิษย์ของหลวงปู่มั่นจึงมีความเคารพต่อพระอาจารย์เสาร์ผู้เป็นปูชนียจารย์ฝ่ายวิปัสสนาของพระสายปฏิบัติอีสาน แม้จะติดตามพระอาจารย์มั่น หากมีเวลาหรือได้จาริกผ่านมาทางอุบลพระป่าหรือพระกรรมฐานทั้งหลายก็จะเดินทางไปนมัสการพระอาจารย์เสาร์

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงเครือข่ายทางธรรมแบบเป็นทางการไว้ว่า

“...หลวงปู่กินรี จันทิโย แห่งวัดป่าหนองฮี ต.หนองฮี อ.ปลายบัก จ.นครพนมนี่ เป็นภิกษุที่เรียบง่ายรูปหนึ่ง ชอบใช้ชีวิตโดดเดี่ยว ไม่ข้องแวะวอแวกับใคร เป็นผู้มักน้อย มีความสันโดษ เคร่งครัดในข้อวัตรปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง หลังจากที่อยู่จากบ้านต้องแล้ว หลวงพ่อพร้อมกับคณะเดินธุดงค์ ก็รีบมุ่งตรงมาที่วัดป่าหนองฮี ด้วยความตั้งใจจริง ที่จะ

ศึกษาปฏิบัติธรรมอยู่กับหลวงปู่กนิรี จันทิโย สักระยะหนึ่ง เพื่อศึกษาหาแนวทางในการปฏิบัติธรรมต่อไป...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ชาขณะนี้ออกจาริกธุดงค์หาความสงบหรือปลีกวิเวกนั้นท่านกับคณะธุดงค์ได้ผ่านไประหว่างจังหวัดนครพนม ซึ่งเป็นสถานที่จำพรรษาของพระอาจารย์กนิรี ผู้มีความมักน้อยสันโดษ ซึ่งเป็นศิษย์ของพระอาจารย์มั่นที่มีชื่อเสียงท่านหนึ่ง ท่านกับคณะธุดงค์ได้ยินชื่อเสียงของพระอาจารย์กนิรีมาก่อนแล้วตั้งนั้นจึงตั้งใจเดินทางไปวัดป่าหนองฮี สถานที่จำพรรษาของพระอาจารย์กนิรี และได้สนทนาธรรม เพื่อทราบแนวทางการปฏิบัติที่ถูกต้อง ต่อจากนั้นคณะธุดงค์จึงได้ออกจาริกต่อไป ตอนหลังพระอาจารย์ชาได้จาริกมาเยี่ยมท่านอีกและสนทนาธรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กรรมฐานเพิ่มเติมหลังจากที่ได้พบแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องแล้ว แม้พระอาจารย์กนิรีก็ชื่นชมท่านในเรื่องนี้ ปฏิบัติของพระอาจารย์ชานี้แสดงออกถึงความเคารพและกตัญญูรู้คุณครูบาอาจารย์

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงการพบพระเถระผู้ปกครองของพระอาจารย์เทศก์ที่กรุงเทพมหานครว่า

“...อาจารย์เทศก์เดินทางไกลอีกครั้งหนึ่ง ท่านไปที่กรุงเทพฯ เพื่อนมัสการพระเถระ ฟังเทศน์ของท่านที่มีต่อคณะของพระป่า ซึ่งทำให้อาจารย์เทศก์รู้สึกเชื่อมั่นตนเองและหมู่คณะยิ่งขึ้น...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวិศิษฏ์ (เทศก์ เทสรสฺสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น ในการปกครองคณะธรรมยุตพระผู้ใหญ่ชั้นปกครองต้องการได้พระปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดี เพราะคณะธรรมยุตเกิดขึ้นจากการปฏิรูปการปฏิบัติตนตามพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ไทย ดังนั้นคณะพระกรรมฐานสายพระอาจารย์มั่นจึงเป็นภาพลักษณ์ด้านบวกของคณะธรรมยุต ขณะเดียวกันคณะปกครองก็ต้องการให้พระกรรมฐานเหล่านี้ที่ได้ฝึกตนมาดีแล้วนั้นได้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวมด้านการปกครองด้วย ดังนั้นจึงได้ขอความร่วมมือให้พระผู้ใหญ่สายกรรมฐานบางท่านที่มีคุณสมบัติโดดเด่นด้านการปกครอง เช่น พระอาจารย์มั่น พระอาจารย์เทศก์ ได้เป็นธุระพระศาสนาช่วยเผยแผ่พระศาสนาและปกครองคณะสงฆ์ด้วยทั้งภาคเหนือและภาคใต้ดังที่ปรากฏในประวัติของพระอาจารย์ทั้งสองนั้น

พระอาจารย์มหาบัว ได้กล่าวระลึกถึงคุณงามความดีของพระอาจารย์เจี๊ยะที่มีต่อท่านในอดีต ความว่า

“...อาจารย์เจี๊ยะเป็นบุญคุณต่อเรามากเราไม่เคยลืมนะ ฟังลึกลึกมาก เรานี้ไม่เหมือนใคร ถ้าฟังอะไรต้องฟังลึกลึกมาก พูดถึงเรื่องอาจารย์เจี๊ยะที่มีคุณต่อเรา วัดนั้นทั้งหมด

สถานที่ทดลองเป็นอาจารย์ทั้งหมดเลยสร้างให้ เอาจริงเอาจังมาก ปกติท่านก็เคารพเราแต่ ไหนแต่ไรมา ตั้งแต่อยู่กับพ่อแม่ครูอาจารย์มันด้วยกัน ท่านก็รู้ อยู่ เป็นพระหนุ่มพระน้อยด้วยกัน ต่อจากนั้นก็เกี่ยวข้องกันมาเรื่อยๆ ท่านเคารพมาเรื่อยๆ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นเป็นการกล่าวถึงกัลยาณมิตรของพระอาจารย์มหาบัวท่านหนึ่งคือ อาจารย์เจี๊ยะ ท่านและพระอาจารย์มหาบัวต่างก็เป็นศิษย์พระอาจารย์มันด้วยกัน ได้เกี่ยวข้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยน้ำใจหรือความปรารถนาดีต่อกันและเคารพนับถือกัน ดังนั้นพระอาจารย์มหาบัวจึงกล่าวถึงในฐานะที่พระอาจารย์เจี๊ยะเคยได้มีบุญคุณต่อท่านมาก่อนและระลึกถึงคุณที่ได้รับนั้น คุณสมบัติของพระอาจารย์มหาบัวข้อนี้จัดเป็นผู้รู้จักบุญคุณคนอื่น เป็นเครื่องหมายของความเป็นคนดี และเป็นแบบอย่างที่ดีของการปฏิสัมพันธ์กันของคนในสังคม

6.1.8.2 เครือข่ายแบบเป็นทางการ

เครือข่ายแบบเป็นทางการ หมายถึง มีการปฏิสัมพันธ์กับพระเถระ สหธรรมมิก ในลักษณะร่วมกันดำเนินงานเผยแผ่พุทธศาสนา ทั้งในภูมิภาคอีสานและภายนอกภูมิภาคอีสาน ดังนี้

หลวงปู่มั่นกล่าวถึงเครือข่ายแบบเป็นทางการไว้ว่า

“...เมื่อ พ.ศ.2471-2472 ท่านเจ้าพระยาที่วัดสระปทุม ครั้งนั้นท่านเจ้าคุณอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจโนโส จันทร) เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาสได้ไปจัดการดำเนินงานปรับปรุงวัดเจติยหลวงที่จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นวัดธรรมยุตวัดแรก เมื่อการปรับปรุงเข้ารูปเป็นที่มั่นคงพอสมควรแล้ว ท่านได้พยายามที่จะหาพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิทั้งทางปริยัติและปฏิบัติ ให้มาเป็นสมภาร ทั้งนี้ตามความประสงค์ต้องการที่จะวางรากฐานคณะธรรมยุตขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มันสมัยที่เดินทางไปศึกษาที่กรุงเทพมหานคร ท่านได้เคยศึกษาปริยัติกับพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร สิริจโนโท) ดังนั้นท่านทั้งสองจึงมีสายสัมพันธ์ที่ดีต่อกันในฐานะศิษย์และอาจารย์ ด้วยเหตุที่เคยเกี่ยวข้องกันนี้อาจเป็นสาเหตุให้คณะธรรมยุตต้องการวางรากฐานพระปฏิบัติทั้งภาคอีสานและภาคเหนือ ต่อมาพระป่าสายพระอาจารย์มันจึงมีบทบาทในภาคอีสานและภาคเหนือ แต่โดดเด่นที่ภาคอีสานมากกว่า เพราะเป็นคนพื้นที่ภาคอีสาน บางครั้งก็มีความเกี่ยวข้องกันทางการปกครองคณะสงฆ์ แม้อตอนที่ท่านเดินทางไปจังหวัดเชียงใหม่ก็ด้วยเหตุผลทางการปกครองคณะสงฆ์

“...หลวงปู่ฝั้นท่านเป็นพระมหาเถระองค์หนึ่งของวงกรรมฐานที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกับสมเด็จพระสังฆราชเจ้าเป็นอย่างดี ถึงสามพระองค์ติดต่อกัน ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชเจ้า

พระสังฆราชเจ้าทั้งสามพระองค์นี้เป็นฝ่ายธรรมยุต ที่ให้การสนับสนุนคุ้มครองและปกครองดูแลวงพระอริยวงศกรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่นด้วยดีตลอดมา ได้แก่ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธฯ สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฒโน) วัดบวรนิเวศฯ และสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อัมพร อมฺพโร) วัดราชบพิธฯ ซึ่งสมเด็จพระสังฆราชของคัมภีร์เป็นลูกศิษย์องค์สำคัญของคัมภีร์หนึ่งของหลวงปู่ฝั้น...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นเป็นพระปฏิบัติสายพระอาจารย์มั่นอีกรูปหนึ่งที่มีสายสัมพันธ์อันดีกับพระปกครองผู้ใหญ่ฝ่ายธรรมยุตโดยเฉพาะสมเด็จพระสังฆราช แม้สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (อัมพร อมฺพโร) วัดราชบพิธฯ พระองค์ก็เป็นศิษย์ของพระอาจารย์ฝั้นเพราะสนใจกรรมฐาน พระป่าสายอีสานถือว่าเป็นหน้าตาและความภาคภูมิใจของคณะธรรมยุต เป็นความแตกต่างที่เหนือคณะมหานิกาย ดังนั้นในการทำงานคณะสงฆ์บางครั้งฝ่ายปกครองคณะธรรมยุตก็ได้อาศัยพระป่าวางรากฐานทางการปกครอง เช่น แต่งตั้งพระอาจารย์จุม พนฺธุโล เป็นเจ้าคณะมณฑลอุดรธานี แต่งตั้งพระอาจารย์เทศก์เป็นเจ้าคณะปกครองทางภาคใต้ เป็นต้น

“...คณะชุดงค์ 12 รูป นำโดยท่านอาจารย์สิงห์ ได้เดินทางจากวัดสุทัศนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ผ่านมาโดยลำดับ...ท่านอาจารย์พาพวกเราบุกป่าฝ่าดงมาทางร้อยเอ็ด กาลสินธุ์ผ่านลงถึงมาออกอำเภอสหัสขันธ์ เข้าเขตกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี...การที่ท่านให้เราสามารถอยู่ที่อุดรครั้งนี้ ท่านมีจุดประสงค์อยากให้เราวางหาบ้านมาประจำอยู่ที่อุดร เพราะที่อุดรยังไม่มีคณะธรรมยุต...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2538)

จากคำสอนข้างต้น บางสมัยพระกรรมฐานได้มีความเกี่ยวข้องกับการปกครองคณะสงฆ์ด้วย เช่น กรณีที่พระอาจารย์สิงห์พร้อมคณะพระชุดงค์จาริกจากมณฑลอุบลราชธานีมาที่มณฑลอุดรธานี เพื่อต้องการให้พระอาจารย์มหาปิ่นสังกัดที่มณฑลอุดรธานี ซึ่งเป็นการได้วางรากฐานคณะธรรมยุตด้วย เพราะสมัยนั้นมณฑลอุดรธานียังไม่มีคณะธรรมยุต แต่ปรากฏว่าเหตุการณ์ไม่ได้เป็นไปตามที่คาดหมายไว้ เพราะทางส่วนกลางส่งพระอาจารย์จุม พนฺธุโล มาเป็นเจ้าคณะมณฑลอุดรธานี แทน ทำให้พระอาจารย์มหาปิ่นไม่ได้เป็นเจ้าคณะมณฑลอุดรธานี และต่อมาพระอาจารย์จุม พนฺธุโล ก็ได้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระอาจารย์มหาบัว

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงเครือข่ายทางธรรมแบบเป็นทางการไว้ว่า

“...ที่ปรึกษาแห่งวงกรรมฐาน ในระยะต่อๆ มา องค์หลวงตามักได้รับคำร้องขอจากคณะศิษย์ทั้งบรรพชิตและฆราวาสอยู่เนืองๆ ขอให้รับเป็นประธาน ให้คำปรึกษา

แนะนำและตัดสินใจในงานสำคัญต่างๆ ด้วยความเมตตาและเห็นถึงความจำเป็นดังกล่าว ทำให้องค์กรท่านยอมเหน็ดเหนื่อยแบกภาระที่มาเกี่ยวข้องและรับผิดชอบในเรื่องสำคัญๆ เสมอ อาทิ

เรื่องการจัดตั้งวัดกรรมฐานในจังหวัดต่างๆ ทุกภาค เพราะว่าเจ้าครุฑอาอยาก
ถวายที่ดินเป็นจำนวนมาก

เรื่องสุขภาพการเจ็บป่วย การรักษาพยาบาลครูบาอาจารย์องค์สำคัญที่อาพาธ
หนัก

เรื่องงานพระราชทานเพลิงศพของครูบาอาจารย์ท่านอื่นๆ

เรื่องการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์และเจดีย์สถานของครูบาอาจารย์ พระอริยสงฆ์องค์
สำคัญๆ

ฯลฯ งานพครูบาอาจารย์ที่องค์กรหลวงตามีความจำเป็นต้องได้เข้าไปเกี่ยวข้องมี
จำนวนมาก อาทิ หลวงปู่ขาว อนาลโย, หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, ท่านพระอาจารย์สิงห์ทอง
ธัมมวโร ท่านพระอาจารย์สุพัฒน์ สุขกาโม, หลวงปู่บุญจันทร์ กมโล, ท่านพระอาจารย์สี
ทน สีธโน, หลวงปู่คำตัน ฐิตธัมโม, หลวงปู่หล้า เขตปัตโต, หลวงปู่สุวัจน์ สุวโจ ฯลฯ
และงานอื่นๆ อีกหลายวาระด้วยกัน...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวมีเครือข่ายแบบทางการในลักษณะงานที่ปรึกษา
เป็นส่วนใหญ่และการดำเนินดังกล่าวเป็นกิจกรรมพิเศษที่จัดขึ้นในวาระโอกาสต่างๆ หรือกล่าวไว้ว่า
ตำแหน่งที่ปรึกษาพิเศษเป็นงานที่ต้องใช้ความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์จึงจะปฏิบัติงานที่
ปรึกษาได้สัมฤทธิ์ผล

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงการจำพรรษาที่ภาคใต้ของพระอาจารย์เทศก์และคณะว่า

“...คณะอาจารย์เทศก์อยู่จำพรรษาที่เกาะภูเก็ตนานถึง 15 ปี คือ ตั้งแต่ พ.ศ.
2493-2506 โดยไม่ได้กลับไปพึ่งงาอีกเลย แต่พึ่งงาตลอดถึงกระบี่ในสามจังหวัดนี้ อยู่ใน
ความคุ้มครองของเราทั้งหมด เปรียบเหมือนกับวัดเดียวกันมีกติกาข้อวัตรแนวปฏิบัติอัน
เดียวกันทั้งหมด...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวិศิษฏ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น อาจารย์เทศก์และคณะได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาตามนโยบาย
การปกครองของเจ้าคณะผู้ปกครองระดับสูง เพื่อสร้างความมั่นคงแก่พระพุทธศาสนาและคณะ
ธรรมยุต สมัยหนึ่งท่านได้เดินทางไปปกครองและเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ภาคใต้ ในการทำงานท่าน

ต้องต่อสู้กับปัญหาการปกครองคณะสงฆ์ที่พระท้องถิ่นไม่ค่อยพอใจการเดินทางมาปกครองที่นั่นตามนโยบายของพระปกครองชั้นผู้ใหญ่และพยายามต่อต้าน แต่พระอาจารย์เทศก์และคณะก็สามารถผ่านพ้นปัญหาดังกล่าวมาได้ด้วยดี เพราะความความอดทน คุณธรรมของนักปกครอง และการใช้สติปัญญาแก้ไขปัญหา รวมทั้งได้รับการช่วยเหลือของพระปกครองชั้นผู้ใหญ่ทางส่วนกลางด้วย

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงการปกครองและสมณศักดิ์ของพระอาจารย์เทศก์ว่า

“...วันที่ 30 พฤษภาคม พ.ศ. 2496 ท่านก็ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ และเป็นเจ้าคณะอำเภอฝ่ายธรรมยุติ ที่ภูเก็ต พังงา กระบี่ วันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2498 ก็ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูนิโรธรังสี ทำให้การพระศาสนาใน 3 จังหวัดดังกล่าวเจริญรุดหน้าขึ้นตามลำดับ พระแถบอีสานก็พากันลงมาอยู่ด้วย แม้กุลบุตรในท้องถิ่นก็ศรัทธาออกบวชกันมากขึ้น สำหรับเรื่องสมณศักดิ์นั้น ท่านได้รับแต่งตั้งในขั้นสูงขึ้นมาเรื่อยๆ คือจากพระครูนิโรธรังสี ก็มาเป็นพระนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาจารย์ (เจ้าคุณสามัญ) และสุดท้ายคือเป็นพระราชนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฐ์ (เจ้าคุณชั้นราช) ...”

(พระราชนิโรธรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์เทศก์เป็นพระปฏิบัติรูปหนึ่งที่มีสมณศักดิ์สูง ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ท่านเป็นพระนักปกครอง ช่วยสนองงานปกครองคณะสงฆ์ ดังนั้นพระผู้ใหญ่ชั้นปกครองจึงส่งเสริมท่าน ท่านเป็นคนที่มีความสมบูรณ์เพียบพร้อมทั้งการปฏิบัติกรรมฐานและงานปกครองคณะสงฆ์ สาเหตุที่ท่านทำงานได้ดีเพราะได้รับการฝึกฝนอบรมมาเป็นอย่างดีแล้วนั่นเอง เมื่อมาทำงานประโยชน์เพื่อส่วนรวมจึงทำได้ดี แม้จะมีอุปสรรคและปัญหาในบางครั้งท่านก็นิ่งขบคิดพิจารณาด้วยความมีสติและปัญญา ใช้คุณธรรมนำหน้าการปกครอง ปัญหาจึงได้รับการแก้ไขด้วยดี เป็นแบบอย่างที่ดีของพระนักปกครอง

จากที่กล่าวมาข้างต้น อุดมการณ์พุทธศาสนาของพระสายปฏิบัติอีสาน ประกอบด้วย 8 ลักษณะ ได้แก่ นิพพานเป็นปฏิปทาสูงสุด การสร้างต้นแบบและสืบสานพุทธโอเป็นแนวปฏิบัติ การยึดขนบคองสืบสืเป็นแบบแผนครองตน การลงมือปฏิบัติธรรม และมีบทบาทครูที่เน้นสอนการปฏิบัติธรรม การใช้ความคิดเรื่องบาปบุญเป็นแนวสอนการปฏิบัติธรรม การผลิตซ้ำชุดความคิดภพชาติ และการสร้างเครือข่ายทางธรรมของพระป่า-วัดป่า ในลำดับต่อไปผู้วิจัยจะนำเสนออุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์

6.2 อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์

อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์ หมายถึง ชุดความคิดที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์สิ่งเหนือธรรมชาติที่มีความพิเศษ ซึ่งมนุษย์ให้ความเคารพนับถือ เป็นที่พึ่ง และเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ซึ่งในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์มี 3 ลักษณะ ได้แก่ การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพาน การใช้เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ส่งเสริมภาพลักษณ์ความเป็นพระสงฆ์ในอุดมคติ การลดทอนและการสร้างความเป็นอื่นด้านความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่มนุษย์ การใช้วัตถุศักดิ์สิทธิ์ คาถา และศาสนสถานเพื่อเพิ่มความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา มีรายละเอียดดังนี้

6.2.1 การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพาน

การใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพาน หมายถึง สถานที่ที่มีผู้คนเชื่อว่ามีพลังเหนือธรรมชาติ ให้คุณ ให้โทษแก่มนุษย์ได้ ซึ่งพระสายปฏิบัติอีสานใช้สถานที่ดังกล่าวฝึกฝน ฝึกปฏิบัติตนตามแนวทางพุทธศาสนาเพื่อให้บรรลุเป้าหมายนิพพาน มีดังนี้

1) ป่า

ป่าที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน จำนวน 14 เล่ม ที่สะท้อนอุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์มีดังนี้

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงป่าไว้ว่า

“...เสื่อ ช้าง งูจาง หมี วัวกระทิง ท่านอาจารย์ไม่พบบ้างหรืออาจารย์มั่นตอบว่า ไม่ต้องพูดถึงหรอก ตลอดระยะทางก็มีแต่เฉพะพวกมันทั้งนั้นก็เข้าไปป่าที่ซึ่งเป็นเขตของมัน แม้แต่พวกเราจะจำวัดในป่ากัน 2 องค์ก็ไม่อยู่ใกล้กัน เสียงช้างและเสื่อนะหรือ อ้อชินต่อพวกมันเสียแล้ว แม้แต่จะเดินสวนทางผ่านกันไปก็ทำเหมือนไม่รู้ไม่ชี้...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น แสดงให้เห็นป่าว่ามีอันตรายจากสัตว์ป่านานาชนิด อันเป็นการสะท้อนว่าป่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีอันตราย และพระอริยสงฆ์เดินทางผ่านป่านี้ อุดมการณ์ในป่านี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสามารถในการเผชิญอุปสรรค หรือเป็นการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพานของพระสายปฏิบัติอีสาน

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงป่าไว้ว่า

“...เอาอาจารย์เทศก์และอาจารย์อ่อนสี่คูที่บนอนของเขาที่อยู่ตามทางที่ผ่านๆ ไปแล้วเห็นว่าย่างห่างไกลบ้านคนนัก เวลาที่คำมิดตึกตื่นเข้าไปทุกทีแล้ว จึงจัดหาที่นอนในป่ารก แต่ตลอดคืน ท่านนอนไม่หลับกลดมุ้งกางไม่ได้ลมแรง ทางพื้นดินนอกจากปลวก

จะมารบจนแล้ว เจ้ามดก็พากันแห่มารุมกินเลือดที่แผลและเหงือตามตัว ที่ตาต้องเอา
ผ้าพันไว้ มิฉะนั้นแล้วมันจะมารุมกินน้ำตาเรา ชีวิตพระรูดงค์ เป็นอย่างนี้แหละครับ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น แสดงให้เห็นปาวามีภัยอันตรายจากสัตว์ป่านานาชนิด อันเป็นการ
สะท้อนว่าป่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีอันตราย และพระรูดงค์เดินทางผ่านป่านี้ได้มีน้ำเสียงชื่นชมจากผู้
เรียบเรียงหนังสือธรรมะทางอ้อมหรือเป็นการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพานของพระ
สายปฏิบัติอีสาน

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงป่าไว้ว่า

“...เมื่อผิตหวังจากฝั่งลาว จึงย้อนมาที่เมืองท่าแขก ซึ่งอยู่ฝั่งซ้ายของเกาะอินโด
จีน ที่ตรงนี้เป็นป่าอยู่ แม้จะมีสิ่งสาราสัตว์ชุกชุม แต่เสน่ห์ของความสงบทำให้
พอใจ คงจะช่วยให้ได้พบความสงบใจสงบกิเลสได้บ้างจึงจำพรรษาอยู่ที่นั่น ทั้ง 3 รูป
รวม 3 พรรษา...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น แสดงให้เห็นปาวามีภัยอันตรายจากสัตว์ป่านานาชนิด อันเป็นการ
สะท้อนว่าป่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีอันตราย และพระรูดงค์เดินทางผ่านป่านี้ รูดงค์ในป่านี้ทำให้การ
บำเพ็ญเพียรธรรมบรรลุเป้าหมายหรือเป็นการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพานของพระ
สายปฏิบัติอีสาน

2) ภูเขา

ภูเขาที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน จำนวน 14 เล่ม ที่สะท้อน
อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์มีดังนี้

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงเส้นทางสายภูเขาไว้ว่า

“...เมื่อท่านได้รับอนุญาตจากพี่ทั้งสองแล้ว ก็เข้าไปเก็บสิ่งของบรรจุกระเป่า
เดินทางเรียบร้อยแล้วกราบลาคุณพี่ทั้งสองออกเดินทาง ไม่มีใครไปเป็นเพื่อน ต้องไป
ด้วยกำลังแข้งเลาะเลียบบภูเขาเป็นดงหนาป่าทึบ เป็นทางเปลี่ยวและกันดาร มีภัยนานา
ชนิด จากข้างป่า และสิ่งสาราสัตว์ต่างๆ เป็นอันมาก ท่านเดินทางจากจังหวัดเลย ผ่าน
จังหวัดอุดรธานี อำเภอนองหาน อำเภอสว่างแดนดิน อำเภอพรรณานิคม ถึงบ้านบะ
ทองเป็นเวลา 10 วัน จึงถึง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นพระอาจารย์แผ่นดินทางลัดเลาะภูเขาที่มีป่าไม้หน้าทึบ ไม่มีผู้คน
สัญจรไปมามากนัก แต่ท่านก็ไม่หวั่นเกรงอุปสรรคในการเดินทางครั้งนี้ เพราะท่านมีจิตมุ่งมั่นที่กลับ
บ้านไปลาบวชกับคุณพ่อคุณแม่ ซึ่งการเดินทางผ่านภูเขาที่กล่าวได้ว่าเป็นการทดสอบจิตใจ ทดสอบ
ความกล้าหาญ โดยเป็นการเสริมสร้างพระอุดมคติให้มีความกล้าหาญ ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคหรือเป็นการ
ใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพานของพระสายปฏิบัติอีสาน

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงภูเขาไว้ว่า

“...ณ คำคืนระหว่างแห่งการดำเนินจิตที่กำลังสว่างไสวและได้ผลนั้น สิ่งที่ไม่คาด
ฝันเกิดขึ้นมา คือมีอาการสั่นสะเทือนขึ้นทั้งภูเขา ดูรู้สึกเหมือนกับว่า ภูเขาถูกที่นั่งอยู่นั้น
จะคลิกคว่า ซึ่งขณะนั้นกำลังนั่งหลับตาทำสมาธิอยู่อย่างได้ผล บางครั้งจะได้ยินเหมือน
เสียงต้นไม้หักเป็นระนาวทีเดียว อากาศเป็นเหมือนกับมีดลมมีดฝน เป็นลักษณะที่น่า
สะพรึงกลัวอย่างยิ่ง เกือบจะทำให้ต้องล้มต้อออกมาทีเดียว...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น แสดงให้เห็นภูเขาที่มีความสลับซับซ้อน อันตรายอยู่รายล้อม
แต่พระอุดมคติไม่หวาดหวั่นที่จะเผชิญความน่ากลัวของภูเขานี้ ซึ่งรายละเอียดความน่ากลัวของภูเขานี้
ขบเน้นให้ผู้รับสารเข้าใจสารที่อธิบายความน่ากลัวได้อย่างสะพรึงกลัวหรือเป็นการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์
ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพานของพระสายปฏิบัติอีสาน

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงเส้นทางสายภูเขาไว้ว่า

“...การเดินทางตามท่านอาจารย์มั่นคราวนี้ลำบากมาก โดยเฉพาะหนทางที่แสน
จะกันดาร ทำให้การเดินทางทุลักทุเลมาก บางแห่งต้องเดินตามลำธารหุบเขาบางแห่ง
เดินเลียบบหน้าผาที่สูงชัน ขากลับลงมา อาจารย์เทศก์สิ้นลมหัวเข่าแตกแผลเหวอะหวะ
แล้วเดินกระเผลก ๆ มาบ้านโป่งป่าแฉม อันเป็นเขตติดต่อกันระหว่าง ไทย-พม่า นอน
รักษาตัวอยู่ อยู่ที่ถ้ำปล่อง 10 คืน...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นพระอาจารย์เทศก์เดินทางติดตามพระอาจารย์มั่น เพื่อไปศึกษา
ปฏิบัติธรรมกับพระอาจารย์มั่น แต่เส้นทางก็มีสภาพภูมิภาคเป็นภูเขา หน้าผาสูงชัน ย่อมเกิดอุบัติเหตุ
ล้มได้ แต่พระอาจารย์เทศก์ก็ไม่หวั่นเกรงกับอุปสรรคในการเดินทาง หรือเป็นการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์
ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพานของพระสายปฏิบัติอีสาน

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงเส้นทางสายภูเขาไว้ว่า

“...มองเห็นคนเดินไปมาร่างๆ บนยอดเขา ก็ดีใจว่าอยู่ใกล้หมู่บ้าน คงจะ
ปณิธาตมีอาหารพอประทังชีวิตได้

ทันใดนั้นกวางมันเห็นแสงไฟเทียนโคมผ้าพวกเรา มันตื่นตกใจร้องป๊อปป๊อป พร้อมทั้งกระต๊อบเท้าเราก็ตกใจแทบหัวใจหยุดเต้น พอตั้งสติได้ เอ๊ะนี่เสียงกวางแน่แล้วมองไปที่เสียงเห็นหน้าอกมันขาวๆ จึงเชื่อแน่ชัดลงไปอีกว่ากวาง ที่หลังมันร้องป๊อปอีกแล้วมันก็กระโดดลงเขาหายไป...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์เทศก์ได้เดินธุดงค์ปฏิบัติกรรมฐานในป่ากว้างใหญ่ มีสัตว์นานาชนิด เช่น กวาง ซึ่งท่านกล่าวว่ากวางก็ตกใจที่เห็นท่าน นั่นก็ว่าได้พื้นที่ภูเขามีสัตว์อันตายไว้ทดสอบความกล้าหาญทางจิตใจ และจิตแน่วแน่อยู่กับการปฏิบัติธรรมหรือเป็นการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพานของพระสายปฏิบัติอีสาน

3) ถ้า

ถ้าที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน จำนวน 14 เล่ม ที่สะท้อนอุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์มีดังนี้

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงพื้นที่ถ้าไว้ว่า

“...ต่อเมื่อเดินมาถึงถ้าไฟขวาง ข้างน้ำตกสาธิตา จังหวัดนครนายก ซึ่งเป็นป่าทึบมาก เต็มไปด้วยสิ่งสารพัด มีทั้งเสือ ช้าง งูเห่า งูจงอาง แต่ดูแล้วเป็นที่ประหลาดสำหรับพระธุดงค์...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มั่นปฏิบัติธุดงค์ในถ้าที่มีสัตว์ร้ายหลายชนิด ซึ่งการให้ข้อมูลถ้านี้สะท้อนให้เห็นความหมายศักดิ์สิทธิ์ว่าถ้าเป็นพื้นที่อันตรายแต่พระอรหันต์ผู้ปฏิบัติชอบพื้นที่อันตรายก็กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือเป็นการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพานของพระสายปฏิบัติอีสาน

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงพื้นที่ถ้าไว้ว่า

“...หลังจากนั้นพระอาจารย์ฝั้นก็ได้พาลูกศิษย์ของท่าน ออกเดินธุดงค์ต่อไปมุ่งต่อลำเนาไพร ไปทางบ้านหนองสูง อำเภอคำชะอี จังหวัดนครพนม ท่านได้พาลูกศิษย์ของท่านไปพักทำความเพียรภาวนาอยู่ในถ้าแห่งหนึ่ง ชื่อว่าถ้าจำปา แต่การเดินทางไปถ้าจำปานั้นลำบากมาก ทางแคบรก เดินหลงทางวกไปเวียนมา ขึ้นๆ ลงๆ ดงก็หนา ปากก็ทึบ ทั้งมีสัตว์ร้ายนานาชนิดพอไปถึงหนองน้ำใหญ่ก็พากันพักเหนื่อยสักครู่ แล้วก็ออกเดินทางต่อไป...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงการเดินทางไปถึงถ้าจำปาว่ามีความยากลำบาก สะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นการจะเข้าถึงต้องใช้ความมุ่งมั่น วิริยะอุตสาหะ ปฏิบัติธรรมด้วยความมุ่งมั่นไม่หวาดหวั่นต่ออุปสรรค เพื่อให้เดินทางถึงถ้าจำปาอันเป็นจุดหมายปลายทาง หรือเป็นการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพานของพระสายปฏิบัติอีสาน

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงพื้นที่ถ้าจำปาว่า

“...หลังจากโยมบิดาจากไปแล้ว อาจารย์เทศก์อยู่ในถ้าจำปาเพียงผู้เดียว ได้สัมผัสความวิเวกอย่างที่สุด จึงได้ตั้งจิตอธิษฐานว่า “ชีวิตและเลือดเนื้อตลอดถึงขั้วอวัยวะที่เราจะทำอยู่ทั้งหมด เราขอมอบบูชาพระรัตนตรัยเหมือนกับบุคคลเด็ดดอกไม้บูชาพระฉะนั้น...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงการปฏิบัติธรรมในถ้าจำปาเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งถ้าจำปามีความสัปปายะเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม และพระอาจารย์เทศก์เริ่มเข้าถึงความวิเวกที่ถ้าจำปา กล่าวได้ว่าถ้าจำปาเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีคุณประการต่อการปลีกวิเวกปฏิบัติธรรม หรือเป็นการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพานของพระสายปฏิบัติอีสาน

6.2.2 การใช้เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ส่งเสริมภาพลักษณ์ความเป็นพระสงฆ์ในอุดมคติ

เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ส่งเสริมภาพลักษณ์ความเป็นพระสงฆ์ในอุดมคติ หมายถึง การเล่าเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ อธิบายด้วยชุดความเชื่อที่นอกเหนือเหตุผล แต่มีแนวโน้มอิทธิปาฏิหาริย์ของการเกิด การดำรง และการคงสภาพของความซุกซมความคิดศักดิ์สิทธิ์ เพื่อทำให้เกิดภาพลักษณ์ความเป็นพระสงฆ์ในอุดมคติของพระสายปฏิบัติอีสาน ซึ่งหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานมีการใช้เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ส่งเสริมภาพลักษณ์ความเป็นพระสงฆ์ในอุดมคติ 9 ลักษณะ ได้แก่ พระสงฆ์ผู้มีปัญญา พระสงฆ์ผู้มีสิ่งอัศจรรย์บอกเหตุการณ์ ยักษ์ อสูรกาย พญานาค ผี นางไม้ เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ ดวงชะตา มีรายละเอียดดังนี้

1) พระสงฆ์ผู้มีปัญญา-นิมิต

พระสงฆ์ผู้มีปัญญา-นิมิต หมายถึง พระสงฆ์ที่มีความสามารถล่วงรู้วาระของมนุษย์และสัตว์ทั้งมีความฝันแม่นยำ เป็นจริงที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน ซึ่งประกอบด้วย 2 ลักษณะ คือ พระสงฆ์ผู้มีปัญญา พระสงฆ์ผู้มีนิมิต

1.1) พระสงฆ์ผู้มีปัญญา

พระสงฆ์ผู้มีปัญญา หมายถึง พระสงฆ์ที่มีความสามารถล่วงรู้วาระของมนุษย์และสัตว์ ทั้งมีความฝันแม่นยำ เป็นจริงที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงปัญญาหรือการรู้วาระจิตไว้ว่า

“...เมื่อคืนวันที่ 10 ค่ำที่แล้ว คือเดือน 8 นั้น ท่านเจ้าคุณนั่งสมาธิอยู่ที่ศาลา เหลือง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เวลาประมาณ 23.00 น. เศษได้ พิจารณา ถึงปฏิจจสมุบาท ทวนกลับไปกลับมา แล้วเกิดความสงสัยขึ้นมาตอนหนึ่งใช้ไหมครับ ท่าน เจ้าคุณอุบาลีฯ เมื่อได้ฟังคำถามเช่นนั้นถึงกับตกตะลึงไม่นึกเลยว่าท่านอาจารย์มั่นท่านจะ มาล่วงรู้ถึงการพิจารณาของเราที่ได้พิจารณาด้วยตัวเองโดยมิได้บอกให้ใครรู้เลย...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระอาจารย์มั่นเป็นศิษย์ของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) โดยพระอาจารย์มั่นได้เคยไปศึกษาปฏิบัติกับท่านช่วงหนึ่ง ช่วงที่พักอยู่กับท่านเจ้าคุณนั่นเองวันหนึ่งท่านกำหนดรู้จิตของอาจารย์ขณะนั่งสมาธิและพิจารณาปฏิจจสมุบาท ท่านเจ้าคุณรู้สึกแปลกใจมากที่ท่านล่วงรู้จิตของตนและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นตรงกับความเป็นจริงทุกประการ การกำหนดรู้จิตผู้อื่นนี้เป็นการใช้อภิญญา “มโนมยิทธิ” หรือ “เจโตปริยญาณ” ซึ่งอภิญญานี้เกิดจิตได้สมาธิ สามารถนอนนึกใช้ได้ตามที่ต้องการภายในขอบเขตของอภิญญา

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงอภิญญาหรือการรู้วาระจิตไว้ว่า

“...ระหว่างทาง ท่านได้พิจารณาถึงพระอาจารย์เสาร์ เห็นว่ายังไม่บรรลุนิธรรม เพราะปรารถนาความเป็นปัจเจกโพธิ์เหมือนกับเรา... “ขอให้ท่านอาจารย์อย่าเป็นห่วงเลย ขอให้พิจารณาอริยสัจเพื่อความพ้นทุกข์เสียแต่ชาตินี้เถิด เพราะกรรมเองก็ปรารถนาพระโพธิญาณและกรรมก็ได้ละความปรารถนานั้นแล้ว เนื่องด้วยว่าการท่องเที่ยวในสังสารวัฏนี้มันนานเหลือเกิน” ท่านอาจารย์เสาร์ประหลาดใจมาก ที่ศิษย์ของท่านล่วงรู้ความในใจของท่านได้ ทำให้ท่านรู้สึกว่าคุณอาจารย์มั่น คงต้องมีความชัดเจนในใจอย่างแน่นอน...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระอาจารย์มั่นเป็นศิษย์เอกของพระอาจารย์เสาร์ มีอุปนิสัยแตกต่างกันคือพระอาจารย์เสาร์รักสันโดษ ชอบปลีกวิเวกเพียงลำพัง ไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับคนอื่นมีลักษณะคล้ายพระปัจเจกพุทธเจ้าที่แม้รู้ธรรมแล้วก็ไม่สอนผู้อื่น และพระอาจารย์เสาร์ก็ปรารถนาเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเช่นกัน ส่วนพระอาจารย์มั่นมีความเป็นผู้นำสูงและมีความปรารถนาสอนกรรมฐานที่ตนได้รู้แล้วนั้นแก่คนอื่นด้วย เมื่อพระอาจารย์มั่นได้กำหนดจิตรู้ความปรารถนาของพระอาจารย์เสาร์ซึ่งเป็นเหตุให้ท่านยังไม่ได้บรรลุนิธรรมนั้นท่านจึงได้ขอให้อาจารย์ได้ละความปรารถนานั้นเสีย และควรได้เร่งรีบบรรลุพระอรหันต์เสียแต่ชาตินี้ เพราะสังสารวัฏมีความยาวนานและเป็นอันตรายอย่างยิ่งสำหรับผู้ประมาท

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงการรู้ภาษาสัตว์ไว้ว่า

“...พวกนกหนูทั้งหลายบางครั้งไปหากิน ลักขโมยมนุษย์ตามไรตามสวนนั้น หาใช่
ว่าพวกมันจะไม่รู้จักหาไม่พวกเขาก็ได้ตักเตือนกันอยู่แต่พวกมันก็ไม่ยอมเชื่อฟัง แต่บางที
พวกนักล่าลิงได้ยิงลิงแล้วเอามาลอกหนังกินเสียนั้น พวกลิงมันก็เห็นว่ามนุษย์นี้น่ากลัวยิ่ง
นักแต่พวกที่ไม่เคยเห็นว่ามนุษย์ฆ่าพวกมันๆ จะไม่กลัว แต่พวกมันเห็นว่าเป็นตัวอะไร
แปลกน่ากลัวนี้เป็นภาษาสัตว์ ซึ่งผู้ใดได้รู้และเข้าใจภาษาของมันแล้วก็จะทำให้ได้รู้อะไร
แปลกๆ ขึ้นมาก...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระอาจารย์มั่นมีพลังจิตพิเศษคือมีอภิญา สามารถ
แสดงอภินิหาร แสดงฤทธิ์ได้ ท่านสามารถรู้ภาษาสัตว์ด้วย การอยู่ตามป่าเขาลำเนาไพรทำให้ท่านได้
ยินเสียงสัตว์คุยกันสื่อสารกันมิได้ขาดและได้รู้ความหมายว่าสัตว์คิดอย่างไรกับมนุษย์ นับว่าเป็นการได้
เรียนรู้โลกและชีวิตอีกมิติหนึ่งที่ไม่มีสอนในโรงเรียนทั่วไป เป็นเรื่องของการปฏิบัติธรรมฝึกจิตจนมีพลัง
พิเศษหรืออภินิหารนั่นเอง การได้ฟังเสียงสัตว์คุยกันทำให้ทราบที่พวกสัตว์มองมนุษย์แตกต่างกัน
ถ้าพวกมันไม่เคยถูกมนุษย์ทำร้าย สัตว์ทั้งหลายจะเป็นมิตรกับมนุษย์ ไม่รู้สึกกลัวมนุษย์ แต่ถ้าหากเคย
ถูกฆ่า ถูกทำร้าย พวกมันจะมองมนุษย์เป็นเหมือนตัวประหลาดที่น่ากลัว ต้องรีบหลบหนีเพื่อรักษา
ชีวิตตนไว้

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงอภิญาหรือการรู้วาระจิตไว้ว่า

“...หลวงปู่ฝั้นท่านมีอำนาจจิตอัศจรรย์ พลังจิตเป็นเลิศ กระแสจิตของท่าน
รุนแรงแก่กล้ามาก อันเป็นฉนวนโลกียะ ตั้งแต่ขณะที่ท่านยังเป็นพระภิกษุหนุ่มมีพรรษา
ไม่มาก และในขณะนั้นท่านก็ยังไม่ได้บรรลุจริยธรรมขั้นใดๆ นั้นเป็นเพราะอำนาจวาสนา
บารมีธรรมที่ท่านเคยบำเพ็ญมาด้วยดี ในอดีตชาติตนเอง ท่านกำหนดจิตพิจารณา
เครื่องยนต์เพียงแฉับเดียวเท่านั้น เครื่องยนต์ถึงกับดับ ติดต่อกันถึง 3 ครั้ง อย่างน่า
อัศจรรย์...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระอาจารย์ฝั้นได้บำเพ็ญบารมีธรรมด้านอภิญาจิต
มาดี ดังนั้นเมื่อบวกกับการฝึกฝนจิตในปัจจุบันท่านจึงเป็นผู้มีพลังจิตแก่กล้า สามารถที่จะโน้มจิต
แสดงอภิญาหรือใช้ฤทธิ์บันดาลสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เป็นไปตามที่ต้องการได้ ท่านมีประสบการณ์ใช้พลัง
จิตหลายครั้ง เช่น เฟ้งฝีกองกอย เฟ้งนกบนต้นไม้ ปรากฏว่าทั้งฝีกองกอยและนกตกร่วงพื้นในทันที

การใช้พลังจิตของท่านในตัวอย่างนี้เป็นการเพ่งจิตให้เครื่องยนต์ดับ ซึ่งเครื่องยนต์ดับทันทีและดับถึงสามครั้งติดต่อกันอย่างน่าอัศจรรย์

พระอาจารย์ชาก้าวได้พลังจิต พลังความสามารถทางอ้อมไว้ว่า

“...พระที่เดินธุดงค์นี้จะต้องเป็นพระที่มีความเก่งกล้าสามารถพอตัวทีเดียว ไหนจะรอนแรมข้ามน้ำข้ามเขา ฝ่าอันตรายต่างๆ ได้หลังจากที่เดินทางออกจากวัดหนองป่าชีแล้ว หลวงพ่อได้เดินทางและหยุดพักที่บ้านป่าตาง อ.เลิงนงกา จ.ยโสธร อยู่ระยะหนึ่ง ชาวบ้านแถบนั้น พอได้ข่าวว่ามีพระธุดงค์มาพักใกล้ๆ หมู่บ้าน ก็ดีใจ เพราะชาวบ้านมีความเชื่ออย่างหนึ่งว่า พระที่เดินธุดงค์นี้จะต้องเป็นพระที่มีความเก่งกล้าสามารถพอตัวทีเดียว ไหนจะรอนแรมข้ามน้ำข้ามเขา ฝ่าอันตรายต่างๆ ได้ จึงพากันนมัสการ ขอให้หลวงพ่otechnแสดงธรรมให้ฟัง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระอาจารย์ชากับคณะพระธุดงค์ได้จาริกไปยังสถานที่ต่างๆ ในภาคอีสาน เพื่อหาที่สงบปฏิบัติธรรมและเป็นการได้เผยแผ่ศาสนาด้วย ครั้งหนึ่งท่านกับคณะได้จาริกผ่านมาทางจังหวัดยโสธร ชาวบ้านที่มีความเลื่อมใสในพระศาสนาเมื่อได้ทราบข่าวพระธุดงค์ดังนั้นจึงเชื่อว่าท่านเหล่านั้นต้องมีความเก่งกล้าสามารถพอตัว ซึ่งความสามารถนี้ความได้ว่ามีอภิญญา ดังนั้นจึงสามารถเดินทางผ่านภูเขาลำเนาไพร ซึ่งเป็นสถานที่อันตรายอย่างยิ่งทั้งสัตว์ป่า เช่น เสือ ฝิป่า เป็นต้น เมื่อตกลงใจเชื่อดังนี้แล้วจึงพากันมานมัสการคณะพระธุดงค์และขอฟังธรรมด้วย

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงพลังจิตไว้ว่า

“...ในขณะที่ท่านแสดงธรรมอยู่นั้น มีคนกลุ่มหนึ่งไม่สนใจในธรรมที่ท่านแสดงเล่นหมากรุก เมาสุรา ส่งเสียงเอะอะโวยวายรบกวน ท่านจึงส่งกระแสจิตไปปราบ พวกขี้เหล้าเหล่านั้นเป็นที่น่าอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่ง ขี้เหล้าเหล่านั้นหยุดนิ่งไร้การเคลื่อนไหว บางคนยืนอ้าปาก บางคนถือหมากรุกในมือ บางคนคอบีบไม่สามารถไหวติงได้ จนกระทั่งท่านแสดงธรรม ให้พรจบลง เดินทางกลับขี้เหล้าเหล่านั้นจึงกลับมาสู่ภาวะความเป็นปกติได้...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการใช้พลังจิตของพระอาจารย์ฝั้นอีกกรณีหนึ่งคือการเพ่งจิตสะกดคนติดสุราและนักพนันที่กำลังส่งเสียงดังรบกวนการเทศน์ของท่านให้หยุดเคลื่อนไหว ปรากฏว่าคนเหล่านั้นบางคนยืนอ้าปากค้าง บางคนล้มคอบีบ อยู่ในอาการนั้นจนท่านเทศน์เสร็จและ

เดินทางกลับคนติดสุราและนักพนันจึงกลับเข้าสู่อาการปกติ สันนิษฐานว่าเป็นการใช้ฤทธิ์ อภิญญา 6 ซึ่งการใช้ฤทธิ์นี้สามารถบันดาลได้หลากหลายกว่าอภิญญาอื่นๆ โดยมากมักใช้ประกอบกับกสิณ

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงอภิญญาหรือการรู้อารมณ์ไว้ว่า

“...เมื่อพระอาจารย์ท่านได้ยินคำตอบของผู้หญิงคนนั้นแล้ว ท่านก็ได้ร่วมพลัง กระแสจิต พิจารณาที่ทราบว่าเป็นเนื่องมาจากกรรมเก่า ที่เขาได้เคยทำไว้แต่ชาติก่อน ตามมาให้ผลในชาตินี้ เขาจึงโอ รับประทานยาเท่าใดก็ไม่หาย แต่จะหายได้ด้วยอานุภาพ พลังจากกำลังจิตภาวนา แล้วแผ่เมตตาจิต อุทิศส่วนกุศลส่งถึงเจ้ากรรมนายเวร เมื่อเขา เหล่านั้นได้อนุโมทนา รับเอาซึ่งส่วนกุศลผลบุญแล้ว ก็มีความผ่องแผ้วในจิตกลับมาเป็น มิตรกับเรา...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระอาจารย์ฝั้นเป็นผู้มีพลังจิตแก่กล้าหรือมีความ ชำนาญอภิญญานั้นเอง ความชำนาญนี้ไม่ใช่เรื่องของการเพียรพยายามในปัจจุบันเท่านั้น แต่เป็นการ สัมมาสมาธิในอดีตชาติด้วย สมัยหนึ่งท่านได้พบกับหญิงคนหนึ่งโอไม่รู้จักหาย รับประทานยาก็ไม่ หาย ท่านสงสารคิดช่วยเหลือจึงได้ส่งกระแสจิตย้อนดูอดีตของเธอและได้ทราบว่าเกิดจากกรรมเก่า มี เจ้ากรรมนายเวรคอยติดตามทำให้ไม่สบาย ดังนั้นท่านจึงแนะนำเธอให้แผ่เมตตาจิตแก่เจ้ากรรมนาย เวร เธอทำตามนั้นและเจ้ากรรมนายเวรอนุโมทนาบุญด้วย ต่อมาเธอได้หายจากการโอเรื้อรังนั้น

1.2) พระสงฆ์ผู้มีนิมิต

พระสงฆ์ผู้มีนิมิต หมายถึง พระสงฆ์ที่มีความสามารถล่วงรู้ความฝันแม่นยำ เป็นจริง ที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงนิมิตไว้ว่า

“...การพิจารณาถึงกายคตตลอดถึงธรรมะต่างๆ ได้ตัดความสงสัยทุกอย่างโดย สิ้นเชิงในการปฏิบัติจิตในขณะที่การพิจารณาธรรมทั้งหลายอย่างได้ผลนั่นเอง นิมิตอย่าง หนึ่งได้ปรากฏขึ้น คือเห็นเป็นลูกสุนัขกินนมแม่อยู่ ได้ใคร่ครวญดูว่า นิมิตที่จะเกิดขึ้นนี้ จะต้องเกิดเพราะขณะจิตขั้นนี้จะไม่มนิมิตเข้ามาเจือปนได้ คือเลยขั้นที่จะมนิมิต ได้ กำหนดพิจารณาโดยกำลังของกระแสจิต ก็เกิดญาณ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นพระอาจารย์มั่นขณะที่เจริญสติพิจารณากายของตนอยู่ จิตมีความ สงบ เข้าใจธรรมทั้งหลายโดยไม่มีความสงสัย นิมิตอย่างหนึ่งได้ปรากฏในจิตของท่านคือเห็นลูกสุนัข กินนมแม่ ท่านจึงคิดว่านิมิตที่เห็นนี้จะต้องบอกเหตุอะไรสักอย่าง เพราะไม่ใช่นิมิตธรรมดาที่เกิดขึ้น เป็นอุปสรรคของการได้สมาธิ ท่านได้ใช้กระแสจิตที่มีความสงบนั้นพิจารณาก็เกิดญาณขึ้น ดังนั้นนิมิต

ที่เกิดขึ้นกับท่านนี้จึงไม่ใช่ชนิดทั่วไป แต่เป็นนิมิตบอกเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตและทำให้ท่าน
ได้ญาณ

พระอาจารย์พันได้กล่าวถึงนิมิตไว้ว่า

“...หลวงปู่ฝัน นอกจากท่านมีนิมิตภาวณาที่ถูกต้องแม่นยำราวกับตาเห็นแล้ว ดัง
เหตุการณ์ที่ผ่านมาก็ได้คลี่คลายผ่านไปด้วยดี และเหตุการณ์ที่เกิดต่อไป ท่านพาพระเณร
ไปรุดคงอยู่ในป่าที่ไม่เคยไปมาก่อน แล้วไม่ทราบจะโคจรบิณฑบาต ณ ที่ใด นิมิตภาวณา
ของท่านก็ช่วยให้ท่านเห็นทางไปหมู่บ้านที่จะโคจรบิณฑบาต ...”

(หลวงปู่ฝัน อจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของพระอาจารย์ฝันที่จิตรวมเป็นหนึ่งจนสามารถ
เห็นเส้นทางบิณฑบาต เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนให้ผู้อ่านรับรู้ความสามารถพิเศษของการปฏิบัติธรรม
ของพระอาจารย์ฝันจนกระทั่งคาดหมายสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงนิมิตไว้ว่า

“...ครั้นเมื่อตื่นขึ้นก็ได้ทบทวนตามเหตุการณ์ต่างๆ ที่ได้สุบินนิมิตนี้เกิดมึนใจและ
ทำนายนิมิตนั้นตามลำดับว่าที่เราออกจากบ้านไปนั้น คือเราได้ออกจากความเป็น
ฆราวาสแต่ไปพบภริยาแสดงว่าเราได้เดินทางไปแต่ยังไม่ถูกทางจริง จึงต้องล่าบากอย่าง
หนัก แต่การที่เราได้ขึ้นบนขอนไม้ขาดที่งอกอีกไม่ได้นั้นแสดงว่าเราอาจจะจะเป็นชาติ
สุดท้ายแล้วด้วยการแสวงหาธรรมในทางที่ถูกต้องต่อไปทุ่งว่างเป็นทางที่จะปลอดโปร่งใน
การปฏิบัติที่ไม่มีความล่าบากหนักการที่เราได้ขี่ม้าขาวหมายถึงการเดินทางไปสู่ความ
บริสุทธิ์อย่างรวดเร็ว...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของความฝันของพระอาจารย์มั่นที่เกิดภาพตั้งแต่
ครั้งเป็นฆราวาส แล้วออกเดินทาง แต่การเดินทางนั้นผิดหนทาง จากนั้นท่านเจอป่ารก้าง พบเจอ
ขอนไม้ขาดที่เกิดใหม่ไม่ได้ กล่าวสรุปรวมได้ว่า เส้นทางธรรมะต่อไปจะราบรื่น ไม่มีอุปสรรค และ
ปฏิบัติได้อย่างรวดเร็ว

พระอาจารย์พันได้กล่าวถึงสภาวะจิตไว้ว่า

“...พระอาจารย์ฝัน ท่านได้พิจารณาซึ่งนิมิตที่ปรากฏเกิดขึ้นแก่ท่านคราวนี้ว่า ใช้
มาลาเรียที่ท่านกำลังป่วยอยู่ขณะนี้ มันได้กระโดดหนีไปจากร่างกายของท่านไปหมดสิ้น
แล้ว คราวนี้ใช้ต้องหายขาดแน่นอน...”

(หลวงปู่ฝัน อจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของพระอาจารย์ฝั้นที่จิตรวมเป็นหนึ่งจนสามารถเห็นภาวะของไข่มาลาเรีย เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนให้ผู้อ่านรับรู้ความสามารถพิเศษด้านการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์ฝั้นจนกระทั่งคาดหมายโรคร้ายไข้เจ็บที่กำลังจะสิ้นสุดลงในอนาคตได้

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงนิมิตไว้ว่า

“...ครั้งหนึ่งเมื่อพักอยู่ในอรัญญวิเวก ธรรมนิมิตได้ปรากฏว่า เราได้เดินไปตามทาง ซึ่งทางนั้นโล่งเตียนสะอาด ขณะที่เราเดินไปนั้น ปรากฏว่ามีพระภิกษุสามเณรเดินตาม ท่านมาเป็นอันมาก ดูเป็นแถวยาวเหยียดเมื่อ เดินไปและเดินไปก็ปรากฏต่อไปว่า พระภิกษุสามเณรเหล่านั้นเป็นพระเถระผู้ใหญ่ และผู้น้อย ต่างก็เดินไปคนละทาง บ้างก็แยกทางไปทางซ้าย บ้างก็แยกไปทางขวาบ้างก็ล่าหน้าเดินไปอย่างไม่เกรงใจดูพลุกพล่านไป

(หลวงปู่ฝั้น ฐริทโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของนิมิตที่เกิดขึ้นกับพระอาจารย์ฝั้นในครั้งนี้ เหมือนกันไม่ใช่ในนิมิตที่เป็นสภาวะทดสอบจิตก่อนเกิดความสุข แต่เป็นนิมิตที่บอกถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นภายหน้ากับพระอาจารย์ฝั้น ซึ่งต่อมาเหตุการณ์ก็เป็นตามที่ท่านนิมิตเห็นนั่นคือพระอาจารย์ฝั้นได้เป็นอาจารย์ใหญ่ของพระป่าอีสานสายพุทโธ มีลูกศิษย์จำนวนมาก ศิษย์เหล่านั้นปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและเชื่อฟังคำสอนของท่านและได้เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่ศาสนา หรือศิษย์ที่เดินตามท่านในนิมิต แต่ก็มีศิษย์ส่วนหนึ่งที่ตั้งตนเป็นคณาจารย์สอนผู้อื่น หรือศิษย์ที่เดินแข่งท่านในนิมิต

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงนิมิตไว้ว่า

“...ขณะที่ท่านนั่งภาวนาสงบออยู่ ได้บังเกิดนิมิตขึ้นว่า ขณะนั้นท่านกำลังอยู่บนวัด ถ้ำขามได้เกิดน้ำท่วมขึ้นจนสูง ฟ้าแผ่นดินเต็มไปด้วยโคลนตม...เมื่อเร่จิตตภาวนาหา มูลเหตุแห่งโทษนี้ ก็เห็นได้ในที่สุดว่า เกิดเพราะมีทุจริตชนบางกลุ่ม รวมทั้งศิษย์นอกกลุ่ม นอกทางบางคน ได้จัดทำเหรียญและวัตถุอื่นที่เกี่ยวข้องด้วยท่าน บางรายไม่ได้ขออนุญาต...”

(หลวงปู่ฝั้น อจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของของพระอาจารย์ฝั้นที่จิตรวมเป็นหนึ่งจนสามารถเห็นเรื่องวัตถุมงคลที่อาจจะเป็นปัญหาในอนาคต ซึ่งมีสาเหตุมาจากลูกศิษย์ที่ไม่ปฏิบัติตามคำสอนของพระอาจารย์ฝั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนให้ผู้อ่านรับรู้ความสามารถพิเศษด้านการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์ฝั้น จากการใช้คำว่า “จิตตภาวนา” ซึ่งเป็นคำประสมด้านหลักธรรมภาวนากล่าวได้ว่าคำสอนทำให้ผู้รับสารตระหนักถึงความสามารถในการปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์ฝั้น

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงนิมิตไว้ว่า

“...คืนวันหนึ่ง พระอาจารย์ชาได้เกิดนิมิตขึ้น หลังจากที่ท่านเดินจงกรมบำเพ็ญภาวนาเสร็จแล้ว และกำลังจะพักผ่อน พอหลวงพ่เอนกายลงนอนได้ไม่นานนัก ก็เคลิ้มหลับไป ขณะที่หลับนี้ได้เกิดนิมิตขึ้นว่า ท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ได้มายืนอยู่ใกล้ๆ พลังนำลูกแก้วลูกหนึ่งมายื่นให้ แล้วกล่าวว่า ‘ชา! ลูกแก้วนี้มีรัศมีสว่างไสวมาก เราจะให้ลูกแก้วนี้แก่ท่าน รับไปซิ’ ในฝันนั้น หลวงพ่อได้ยื่นมือขวาไปรับ แล้วรวบรวมมือพระอาจารย์มั่นไว้ลูกรูขี้ผึ้ง ประภาณว่าท่านได้สติตื่นขึ้นมาพอดี และเห็นตัวเองอยู่ในท่า योगๆ เหมือนในฝัน อีกทั้งมือก็ยังกำอยู่ตามปกติ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ชาได้เห็นนิมิตในฝันว่าพระอาจารย์มั่นนำลูกแก้วที่มีแสงสว่างไสวมามอบให้ ลูกแก้วหรือแก้วเป็นเครื่องหมายของสิ่งมีค่า นิมิตดังกล่าวทำให้ท่านเกิดปีติยินดี เพราะเป็นนิมิตหมายที่ดีว่าท่านคงได้บรรลุธรรมวิเศษที่ท่านปรารถนาและพากเพียรพยายามทางจิตอยู่นั้น พระอาจารย์ชาเป็นพระเถระศิษย์สำคัญของพระอาจารย์มั่น ได้รับการยอมรับว่าเป็นพระอริยะสงฆ์รูปหนึ่งของประเทศไทย มีผลงานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในระดับแนวหน้าของประเทศ และมีความสามารถในการปกครองและบริหารสำนักกรรมฐาน

พระอาจารย์ฝันได้กล่าวถึงนิมิตไว้ว่า

“...ท่านได้นิมิตเห็นสัตว์ร้ายมากมายในป่าแห่งหนึ่งกำลังอาละวาดร่นวายไปทั้งป่า สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงปรากฏพระองค์ขึ้น ท่ามกลางความน่าสะพรึงกลัวนั้น และทันใดสิ่งสาราสัตว์ที่กำลังบ้าคลั่ง ก็สยบลงทั้งหมดแทบเบื้องพระยุคลบาท...”

(หลวงปู่ฝัน อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของพระอาจารย์ฝันที่จิตรวมเป็นหนึ่งจนสามารถเห็นเรื่องพระมหากษัตริย์ไทยมีบุญญาธิการ โดยมีเหตุการณ์ร้ายแรงก็แก้ไขได้ เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนทำให้ผู้อ่านรับรู้ความสามารถพิเศษด้านกระแสจิตของพระอาจารย์ฝันที่สัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ หรืออาจกล่าวได้ว่าคำสอนสร้างความเป็นปึกแผ่นระหว่างสถาบันศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงนิมิตไว้ว่า

“...นี่เป็นนิมิตเราเป็นจริงๆ เมื่อคืนนี้ จึงได้ออกพูด ก็เราทำของเราทุกคืน เราพูดจริงๆ จิตใจแผ่ทั่วแดนโลกธาตุมาว่าอะไรแคบๆเท่านี้ ค่อยวนเข้ามาแคบเข้ามาๆ เข้ามาถึงเมืองไทย เมื่อคืนนี้ออกมาติดตรงนี้ เสียตายแล้วทุกคืนไม่ติด ไม่ออกช่องนี้มันออก

ช่องอื่น แต่เมื่อคืนนี้ออกช่องเมืองไทย ช่องเมืองไทยติดหนี้เขา แล้วเมืองไทยเราคนไทย เป็นทุกข์กันมามากายกอง ฆ่าตัวตายก็มี โห...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของพระอาจารย์มหาบัวที่จัดรวมเป็นหนึ่งจนสามารถเห็นประเทศไทยที่มีปัญหาเศรษฐกิจมีช่องที่เสมือนเงินไหลออก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งประเทศไทยมีหนี้สิน คนไทยมีความทุกข์อย่างแสนสาหัสจนถึงขั้นบางคนก็ตัวตาย เป็นที่น่าสังเกตุว่าคำสอนให้ผู้อ่านรับรู้รายละเอียดและการตีความนิมิตเศรษฐกิจประเทศไทยของพระอาจารย์มหาบัว หรือกล่าวได้ว่าเป็นการแสดงความยกย่องพระอาจารย์มหาบัวทางอ้อมที่ปฏิบัติธรรมจนมีความสามารถเห็นปัญหาของประเทศไทย

พระอาจารย์ฝันได้กล่าวถึงการภาวานาของนางคำภูไว้ว่า

“...วันหนึ่งเธอนั่งภาวนาไปสักพักหนึ่ง จิตก็เริ่มสงบรวมลงไปสักหน่อย ก็เกิดนิมิตเห็นคนตายนอนอยู่ตรงหน้า นึกกลัว พอเตรียมตัวจะลุกขึ้น ฝีกก็เลื่อนมานอนทับขาอยู่บนตักไว้ ลุกขึ้นไม่ได้ จนใจจะหาวิธีคิดแก้ไขได้... นางคำภูจึงได้เล่าเรื่องที่เธอภาวนาปรากฏเป็นนิมิต เห็นฝันอนตายอยู่ตรงหน้า ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นจนตลอด ให้ท่านอาจารย์ทราบแล้ว ท่านพระอาจารย์ฝัน ก็ได้เทศน์อธิบายต่อเติมส่งเสริมให้มีกำลังใจ ให้มีสติ รักษาจิตใจตั้งมั่นอยู่ในสมาธิอย่างมั่นคง...”

(หลวงปู่ฝัน อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของนางคำภูที่จัดรวมเป็นหนึ่งจนสามารถเห็นคนตาย และนางคำภูได้เล่าเรื่องราวดังกล่าวให้พระอาจารย์ฝันฟัง พระอาจารย์ฝันเทศน์สอนนางคำภูในเรื่องการภาวนา เป็นที่น่าสังเกตุว่าคำสอนให้ผู้อ่านรับรู้ความสามารถพิเศษด้านการภาวนาของนางคำภู แต่ให้พระอาจารย์ฝันมีบทบาทเป็นผู้สอนในการถ่ายทอดคำสอนเพื่อการปฏิบัติสมาธิภาวนาอย่างมีประสิทธิภาพ

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงนิมิตไว้ว่า

“...การเล่นิมิตขององค์หลวงตาที่ถูกจิ้งหะสอดคล้องกับวันทำสัญญาฉบับที่ 2 กับ IMF พอดิบพอดีเช่นนี้ จึงเหมือนกับเป็นการส่งสัญญาณให้รู้ว่า ณ จุดนี้เองเป็นจุดเริ่มต้นของกฎหมายมหากัณฑ์ ซึ่งจะทำชาติให้ล่มจมได้ และ ณ จุดเดียวกันนี้อีกเช่นกัน เป็นจุดเริ่มต้นของการกู้ชาติขององค์หลวงตา ได้มาเห็นสภาพการณ์ของเมืองไทยของเรา อยู่ในขั้นวิกฤตการณ์ ขั้นที่จะเข้าขั้นแห่งความล่มจมได้ ซึ่งเป็นไปด้วยความน่าวิตกวิจารณ์เอามาก...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของนิมิตดังกล่าวทำให้พระอาจารย์มหาบัวมีความเป็นห่วงสถานการณ์การเงินของประเทศไทย เพราะกลัวว่าจะเกิดความเสียหายกองทุนกู้ยืมระหว่างประเทศ (IMF) ดังนั้นท่านจึงได้คิดหาทางออกของปัญหาดังกล่าวนี้และได้ประยุกต์ใช้รูปแบบการบริจาคเงินทำบุญของพุทธศาสนิกชนอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนานั้นคือการระดมทุนโดยการทอดผ้าป่า แต่การทอดผ้าป่าครั้งนี้แตกต่างจากการทอดผ้าป่าทั่วไปเพราะเป็นการระดมทุนทั้งประเทศเพื่อช่วยเหลือประเทศไทย นับว่าท่านมีวิธีการที่ยอดเยี่ยมเป็นเลิศและนำมาสู่การแก้ปัญหาดังกล่าวได้สมความปรารถนา

พระอาจารย์ฟั่นได้กล่าวถึงนิมิตไว้ว่า

“...ได้ยินเสียงวัวร้อง ท่านได้มองไปตามทิศทางที่ได้ยินเสียง ก็ปรากฏเห็นทาง จึงได้เดินออกไปตามทาง เดินไปๆ ก็ไปพบนาและกระท่อม พอมองข้ามทุ่งนาไปปากฝาย โนนเห็นมีหมู่บ้าน แล้วนิมิตก็หายไป พอรุ่งเช้า ท่านก็ออกมา พาพระเณรปิดกวาดจัดสถานที่นั่งฉัน ถึงเวลาไปบิณฑบาต ท่านก็พาพระเณรและตาปะขาว เดินออกไปตามทิศทางที่ปรากฏจดจำไว้ในนิมิต ได้เดินไปไกลประมาณ 200 เส้น ก็ไปเห็นกระท่อมนา และทางเข้าไปในหมู่บ้านมีจริงตามความที่เห็นในนิมิต...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของนิมิตที่เกิดขึ้นกับพระอาจารย์ฝั่นนี้เป็นนิมิตทำนายเหตุการณ์ในอนาคตและเป็นอนาคตอันใกล้ด้วย เป็นลักษณะของเหตุการณ์อัศจรรย์หรือมีผู้วิเศษบันดาลนิมิตแก่ท่าน นิมิตดังกล่าวนี้เป็นนิมิตแบบตรงๆ ไม่ใช่นิมิตเทียบเคียงหรือนิมิตเปรียบเทียบ เหตุการณ์ที่เกิดกับท่านตรงกับนิมิตทั้งหมด หลังจากเกิดนิมิตดังกล่าวในตอนกลางคืนของวันนั้น เช้าวันต่อมาท่านได้ออกเดินทางกับคณะตามทางที่นิมิตเห็นนั้นและปรากฏว่าได้พบกระท่อมนาตามนิมิต ปากฝายหนึ่งของทุ่งนาเป็นหมู่บ้าน ท่านกับคณะจึงได้เดินทางเข้าหมู่บ้าน

2) พระสงฆ์ผู้มีสิ่งอัศจรรย์บอกเหตุการณ์

พระสงฆ์ผู้มีสิ่งอัศจรรย์บอกเหตุการณ์ หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นผลดีเกิดคาด และไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยครั้ง รวมทั้งมีลางสังหรณ์ และความฝันโดยเกิดขึ้นกับผู้ที่มีคุณสมบัติพิเศษ ดังนี้

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงอุบัติเหตุไว้ว่า

“...เมื่อหลวงพ่อกลับมาถึงประเทศไทยแล้ว มีคนไทยเรียกถามหลวงพ่อกเกี่ยวกับเรื่องเครื่องบินว่า เมื่อเกิดอุบัติเหตุเครื่องบินเอียงวูบๆ เช่นนั้น เจ้าหน้าที่เขาบอกให้เตรียมตัว หลวงพ่อทำอะไร คู้ข้าขึ้นนั่งสมาธิหลับตา ตั้งจิตรวมลงพ่อนลมเข้าออกเพ่งๆ ไปที่ล้อเครื่องบิน จนกระทั่งเครื่องบินมีการทรงตัว เมื่อเครื่องบินลงจอดเรียบร้อยแล้วจึงลืมตา...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ชากล่าวถึงสาระสำคัญของสิ่งอัศจรรย์และปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นกับพระอาจารย์ชา โดยในขณะที่พระอาจารย์ชานั่งเครื่องบินนั้น เครื่องบินผิดปกติ ท่านจึงนั่งสมาธิ กำหนดจิตเพ่งไปที่เครื่องบิน ผลที่เกิดขึ้น คือ การเดินทางดังกล่าวปลอดภัย ซึ่งสิ่งนี้ทำให้ผู้รับสารทราบบว่าพระอาจารย์ชาทำให้เกิดสิ่งอัศจรรย์และปาฏิหาริย์

พระอาจารย์ฝันได้กล่าวถึงอุบัติเหตุไว้ว่า

“...ร่างพระอาจารย์ตกไกลลงไปได้ประมาณ 6 วา ก็ไปตกหลุมหินซึ่งเป็นแอ่งแห่งหนึ่ง ความลื่นของตะไคร่ ท่านจึงไม่ได้หยุดอยู่เพียงเท่านั้น กลับหมุนตัวในลักษณะเอาศีรษะขึ้นแล้วลื่นไกลลงต่อไปอีก ข้างล่างมีช่องหินใหญ่คือกันกับตัวคน น้ำที่ไหลลงมาจากหน้าผาไปรวมหล่นอยู่ในช่องนั้น กลายเป็นหลุมน้ำวน หากท่านไกลไปถึงช่องนั้นแล้วไหลพรวดลงในช่องหิน ก็ไม่ต้องสงสัย มีทางเดียวคือต้องมรณภาพอย่างแน่นอน เหลือเชื่อ ! คงเป็นด้วยอำนาจบุญ ก่อนร่างท่านจะถึง ช่องหิน หลวงปู่กลับตั้งหลักลุกขึ้นได้แล้ว ท่านก็เดินขึ้นไปตามทางเดิมที่ร่างท่านหล่นลงมาด้วยท่าทางปกติ เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น พระลูกศิษย์ร้องขอให้ท่านอ้อมไปขึ้นทางอื่น และบอกว่า “เมื่อมันตกมาตรงนี้ ก็ต้องขึ้นไปตรงนี้ให้ได้...” หลวงปู่เดินขึ้นไปตามทางเดิมด้วยความง่ายดายอย่างเหลือเชื่อ “น่าอัศจรรย์ก็ตรงที่ว่าพระอาจารย์ฝันไม่มีบาดแผลเลยแม้แต่น้อย ถึงจะมีถลอกเพียง หัวไม้ขีดไฟบนข้อศอก ก็ไม่น่าจะเรียกว่า บาดแผล...”

(หลวงปู่ฝัน อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของพระอาจารย์ฝันประสบอุบัติเหตุลื่นไกล ท่านได้ตกลงไปในช่องหิน แต่มีบาดแผลเล็กน้อย จึงกล่าวได้ว่าเป็นอัศจรรย์และปาฏิหาริย์ เป็นที่น่าสังเกตว่า พระอาจารย์ฝันให้รายละเอียดอุบัติเหตุค่อนข้างละเอียด เช่น ตกไกลลงไปได้ประมาณ 6 วา ท่านจึงไม่ได้หยุดอยู่เพียงเท่านั้น กลับหมุนตัวในลักษณะเอาศีรษะขึ้นแล้วลื่นไกลลงต่อไปอีก ซึ่งรายละเอียดดังกล่าวทำให้ผู้รับสารตีความได้ชัดเจนว่าเป็นสิ่งอัศจรรย์และปาฏิหาริย์ เพราะผลที่เกิดขึ้นกับพระอาจารย์ฝันมีบาดแผลเล็กน้อย อีกทั้งมีการให้ข้อมูลเรื่องอำนาจบุญยิ่งเป็นวิธีการย้ำว่าพระอาจารย์ฝันมีบุญบารมีที่สั่งสมมาจึงบาดเจ็บไม่มากนัก

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงกาเป็นกลางสังฆรณ์ไว้ว่า

“...คราวนี้เราก็ส่งเสียงร้องเหมือนอย่างเคย เมื่อหลวงพ่อกำลังไม่สนใจ มันก็เสอนหน้าบินลงมาจับพื้นยืนด้านหน้าท่านอีก คาบหญาแห่งมายืนให้ พอเห็นท่านรับทราบ มันก็วางหญาแห่งทิ้งไว้และบินหนีไปเช่นเดิม’ทำไม! จะมีคนตายอีกหรือ’...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของกาเป็นกลางสังฆกรรมว่าจะมีคนเสียชีวิต ซึ่งกา
รื่องในวัดที่พระอาจารย์ชาจำพรรษา และกลางสังฆกรรมนี้ก็จริง แต่ทำให้พระอาจารย์ชาคิดว่าตน
ต้องเร่งปฏิบัติธรรม เพราะชีวิตไม่เที่ยงแท้ ความตายอาจจะมาพรากชีวิตวันใดวันหนึ่ง

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงต้นข้าวเป็นกลางสังฆกรรมไว้ว่า

“... ในปีนั้นมีสิ่งที่น่ามหัศจรรย์อยู่อย่างหนึ่งสำหรับโยมพ่อของเรากล่าวคือ ข้าว
กล้าในนาของชาวบ้านทั้งหมดแถบนั้นไม่ตีสวย ทั้งๆที่ฟ้าฝนก็พอปานกลาง ต้นข้าวแดง
ไปหมดข้าวที่เขียวงามผิดปกติของคนทั้งหลายเฉพาะทุ่งนาที่ท่านอยู่เท่านั้น...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของกาเป็นกลางสังฆกรรมต้นข้าวสีแดง ซึ่งผิดปกติ
และกลางสังฆกรรมนี้ ก็เป็นจริงโยมพ่อของพระอาจารย์เทศก์ถึงแก่กรรม เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนใช้กลาง
สังฆกรรมที่เป็นสิ่งใกล้ตัวของชนบทอีสาน เพื่อสื่อความกลางสังฆกรรมดังกล่าว

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงความฝันไว้ว่า

“...ความฝันนี้เป็นความฝันเรื่องอัศจรรย์เหมือนกัน ฝันว่าได้สะพานบาตร แบก
กลด ครองผ้าด้วยดีไปตามทางอันรกรกชฎ สองฟากทางแยกไปไหนไม่ได้ มีแต่ขวางแต่
หนามเต็มไปหมด นอกจากจะพยายามไปตามทางที่เป็นเพียงด้านๆ ไปอย่างนั้นแหละ
รกรงรัง หากพอรู้เงื่อนไขพอเป็นแนวทางไป พอไปถึงที่แห่งหนึ่งก็มีกอไผ่หนาๆ ล้มทับ
ขวางทางไว้ หากทางไปไม่ได้ จะไปทางไหนก็ไปไม่ได้ มองดูสองฟากทางก็ไม่มีทางไป...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของความฝันของพระอาจารย์มหาบัว ที่ฝันเห็นสิ่งที่
เกี่ยวข้องกับพระ เช่น บาตร แบกกลด เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนทำให้ผู้อ่านรับรู้รายละเอียดความฝัน
ของพระอาจารย์เทศก์ เพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจว่าพระอาจารย์มหาบัวเป็นผู้มีความพยายามสูงในการ
ปฏิบัติธรรม แม้ว่าการปฏิบัติธรรมมีปัญหาอุปสรรคแต่พระอาจารย์เทศก์ก็ฝ่าฟันอุปสรรคได้

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงความฝันไว้ว่า

“...หัวใจของหนุ่มเทศก์ยังรำรังถึงการบวชเหมือนดังก่อน คืบหนึ่ง คืบหนึ่งถึงกับ
ฝันเห็นพระกรรมฐานเอาเลยทีเดียวเราตกใจสะดุ้งเฮือกตื่นขึ้นมา ได้สติตัวสั่นเหงื่อเปียก
โชกไปหมดทั้งตัวหัวใจยังสั่นรก ๆ อยู่เลยที่ถูกแสงท่านพาดก็ดูยังปรากฏแสบ ๆ อยู่เรา
เข้าใจว่าเป็นความจริงเอามือลูบ ๆ ตูก็ยังไม่เข้าใจว่าเป็นจริงอย่างนั้นอีกด้วยเมื่อเรามาตั้ง
สติกำหนดทวนเหตุการณ์ไปมาโดยรอบคอบจนกระทั่งจิตสงบหายกลัวแล้ว เรื่อง
ทั้งหลายเหล่านี้จึงค่อยสงบ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญความฝันของพระอาจารย์เทศก์ ที่ฝันเห็นพระกรรมฐาน ในความฝันพระกรรมฐานตีพระอาจารย์เทศก์ เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนทำให้ผู้อ่านรับรู้รายละเอียดความฝันของพระอาจารย์เทศก์ เพื่อให้ผู้รับสารเข้าใจว่าพระอาจารย์เทศก์ เป็นผู้มีความพยายามสูงในการปฏิบัติธรรม แม้ว่าการปฏิบัติธรรมมีปัญหาอุปสรรคแต่พระอาจารย์เทศก์ ก็ฝ่าฟันอุปสรรคได้

พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงความฝันไว้ว่า

“...อาจารย์เทศก์ท่านฝันไปว่าเรากับท่านเกต (พี่ชาย) ได้เดินรुकขมูลไปในป่าด้วยกัน ไปถึงลำธารแห่งหนึ่ง ได้พากันเดินตามลำธารนั้นไปน้ำไม่ลึกเพียงสะเอว แต่เดินไปก็ไม่ปรากฏผ้าเปียกเราเห็นน้ำใสจิตสนิทใต้อากวักมาบ้วนปากดู จึงเอามือวักใส่ปากอมแล้วก็พ่นทิ้ง โอโอ ที่ไหนได้พ่นในปากของเราหลุดออกมากับน้ำตื้นขึ้นมานึกกว่าเป็นจริง พอคำดูในปากจึงรู้ว่าเป็นความฝัน ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของความฝันของพระอาจารย์เทศก์ ที่ฝันว่าฟันหลุด ซึ่งเป็นปางบอกเหตุว่าพระอาจารย์เทศก์ จะสูญเสียพี่ชาย เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนให้ผู้อ่านรับรู้รายละเอียดความฝันของพระอาจารย์เทศก์ โดยเล่ารายละเอียดของเหตุการณ์ในความฝัน เพื่อให้ผู้อ่านหนังสือธรรมะเข้าใจสถานการณ์ดังกล่าว

3) ยักษ์

ยักษ์ หมายถึง สิ่งที่มีรูปลักษณะขนาดใหญ่ ลักษณะฟันมีเขี้ยว มีพลังมากกว่ามนุษย์ และมีอำนาจทำร้ายมนุษย์

หลวงปู่มั่นได้กล่าวถึงยักษ์ที่ทำร้ายท่านไว้ว่า

“...ทันใดนั้นเองปรากฏว่ายักษ์ได้หวดตะบองอันใหญ่นั้นลงยังร่างของท่านอย่างน่าใจหายใจคว่ำ ท่านรู้สึกประจวบว่าตัวของตนจมลงดินลงไปลึกประมาณ 10 วา แต่ทันใดนั้นก็ปรากฏว่าตัวของท่านลอยขึ้นเหนือแผ่นดินอีก ขณะที่มืออาการเช่นนั้นท่านหาได้สัมผัสไม่ กำหนดเป็นอนุโลมิกญาณอยู่ตลอดไป จิตยังแน่วแน่จดจ่ออยู่ ณ ที่เดียวซึ่งขณะนั้นเป็นการพิจารณาจุดสุดยอดของญาณท่านว่า เป็นสิ่งที่อัศจรรย์อย่างยิ่ง...

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของยักษ์ทำอันตรายพระอาจารย์มั่น แต่หลวงพระอาจารย์มั่นปฏิบัติธรรมระดับอนุโลมิกญาณ จึงไม่เป็นอันตราย เป็นที่น่าสังเกตว่าการใช้วลี “เป็นสิ่ง

ที่อัศจรรย์อย่างยิ่ง” เพื่อขยายความญาณดังกล่าว ทำให้ผู้รับสารเกิดเลื่อมใสศรัทธาญาณดังกล่าวได้อย่างทางหนึ่ง

4) อสุรกาย

อสุรกาย หมายถึง สิ่งที่มีรูปลักษณะขนาดใหญ่ มีพลังมากกว่ามนุษย์ และมีอำนาจทำร้ายมนุษย์ ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงอสุรกายที่ทำร้ายท่านไว้ว่า

“...ขณะกำลังแบกกลดเดินขึ้นเขาพลางกำหนดจิตภาวนาอยู่นั้นพระอาจารย์มั่นรู้สึกตัวท่านเองถูกระแทกด้วยมวน้ำขนาดมหึมาน้ำนั้นเย็นเฉียบจับหัวใจ ร่างของท่านลอยคว้างถูกอสุรกายจับโยน พอได้สติก็พบว่าร่างของท่านถูกระแสน้ำป่าพัดขึ้นไปติดอยู่บนหน้าผาสูง จีวรเปียกชุ่มโชกไปหมด แต่เป็นที่น่าอัศจรรย์ว่าร่างของท่านไม่ได้รับอันตรายเลยแม้แต่น้อย...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของยักษ์ทำอันตรายพระอาจารย์มั่น มีการให้รายละเอียดที่น่าอัศจรรย์ มีคำกริยาลอย จับ โยน ประโยคกรรมวาจกถูกที่เน้นย้ำว่าหลวงปู่มั่นถูกระทำ เป็นที่สังเกตว่าการใช้ประโยค “เป็นที่น่าอัศจรรย์ว่าร่างของท่านไม่ได้รับอันตรายเลยแม้แต่น้อย” รวมความอสุรกายทำร้ายพระอาจารย์มั่นถึงขั้นเสียชีวิตได้ แต่พระอาจารย์มั่นไม่ได้รับอันตรายนั้นความหมายว่า การสื่อสารที่มีเจตนาสร้างความพิเศษให้พระอาจารย์มั่นมีบุญญาบารมีที่สั่งสมมาในภพชาติก่อน และปฏิบัติธรรมในภพชาตินี้ พระอาจารย์มั่นจึงปลอดภัย

5) พญานาค

พญานาค หมายถึง งูใหญ่มีหงอนอาศัยอยู่ในแหล่งตามธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ หนอง และมีความเกี่ยวข้องกับการบันดาลให้ฝนตก หรือเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงพญานาคไว้ว่า

“...เมื่อฝนตกกรำมาหลายเวลา ยังไม่มีทางว่าจะผ่อนคลายลงนั้น ท่านก็ได้รำพึงและพูดเปรยๆ ออกว่า พญานาคเอ๋ย พวกเธอจะเล่นน้ำกันไปถึงไหน จนน้ำนองไปหมดแล้วพระก็ลำบากชาวบ้านก็ลำบาก หยุดเล่นกันเสียทีเถิด ฝนก็เริ่มหยุดเป็นปรกติ น้ำก็เริ่มลดลง ชาวบ้านก็มาถวยาอาหารตามปรกติ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของพญานาคที่มีความเชื่อทำให้เกิดฝนตกและในบริบทมีฝนมาก จึงทำให้พระสงฆ์ และชาวบ้านเดือดร้อน เมื่อพระอาจารย์มั่นกล่าวดังข้อความ

ข้างต้นก็ทำให้ฝนหยุดตก เป็นที่น่าสังเกตว่าการสร้างความพิเศษให้พระอาจารย์มั่นสื่อสารกับพญานาคได้ จนกระทั่งฝนหยุดตก ชาวบ้านถวายอาหารให้พระสงฆ์เป็นปกติ

6) ผี

ผี หมายถึง วิญญาณประเภทหนึ่งที่ไม่มีรูปลักษณะที่แน่นอน มีพลังมากกว่ามนุษย์ และมีอำนาจทำร้ายมนุษย์ ดังนี้

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงผีกองกอยไว้ว่า

“...เรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อท่านเข้าไปจุดธูปในดงพญาเย็น ซึ่งสมัยนั้นขึ้นชื่อในเรื่องอันตรายจากสัตว์ป่า ไช้ป่าและผีป่าเป็นอันมาก ในบริเวณไม่ไกลจากสถานีจันทัก พวกชาวบ้านเชื่อว่าผีกองกอยมาคอยดูตืดคนที่ค้างในป่า ผีนี้ไม่เคยมีใครเห็นตัว ได้ยินแต่เสียงที่มันร้อง กองกอย กองกอย ในเวลากลางคืน...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของผีกองกอยที่คนส่วนใหญ่เชื่อว่าอยู่ในดงพญาเย็น แต่เมื่อพระอาจารย์ฝั้นพิสูจน์แล้วก็พบว่า เป็นนกชนิดหนึ่ง กล่าวได้ว่าคำสอนมีเจตนาสร้างคุณสมบัติด้านผู้มีปัญหาให้พระอาจารย์ฝั้น เพื่อให้ผู้รับสารเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในชีวิตประวัติของพระอาจารย์ฝั้น

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงวิญญาณไว้ว่า

“...อากัปกิริยาท่าทางก็เหมือนพระองค์นั้นทุกอย่างสำเนียงเสียงพูดก็ดี อากัปกิริยาท่าทางก็ดี ของผู้หญิงจะมาดัดแปลงให้เหมือนกับสำเนียงเสียงและอากัปกิริยาผู้ชาย นั้นไม่อาจทำได้ง่ายนัก จึงทำให้ผู้ที่ได้พบเห็นเป็นเรื่องอัศจรรย์...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของวิญญาณของผู้ชายเข้าไปในร่างของผู้หญิง ซึ่งคำสอนมีน้ำเสียงที่ให้ข้อมูลท่าทางดังกล่าวไม่ได้ทำง่ายคนส่วนใหญ่จึงเชื่อว่าวิญญาณผู้ชาย เข้าในร่างผู้หญิงเกิดขึ้นจริง

7) นางไม้

นางไม้ หมายถึง ชุดความคิด ความเชื่อของวิญญาณเพศหญิงที่ประจำอยู่ในป่า สามารถให้คุณและให้โทษมนุษย์ได้ ดังนี้

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องนางไม้ไว้ว่า

“...ในสมัยนั้นชาวบ้านชอบถากถางป่าเป็นนิตย เพื่อตัดไม้มาใช้สอย แต่บริเวณที่หลวงพ่อกำลังพักอาศัยอยู่นี้ไม่ถูกตัดทำลายไป เหตุก็เพราะชาวบ้านเชื่อว่ามีผีนางไม้สิง

สถิตอยู่ จึงไม่กล้าเข้าไปบุกรุกถากถางเกรงจะเกิดอันตรายขึ้นจากสิ่งที่ไม่เห็น ดงป่า
พงจึงมีป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ไม่ถูกรุกดงเช่นป่าใกล้เคียง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของความเชื่อนางไม้จึงทำให้ชาวบ้านไม่ตัด
ต้นไม้บริเวณดงป่าพง ซึ่งทำให้เกิดผลดี คือ ดงป่าพงอุดมสมบูรณ์ และดงป่าพงเป็นที่ตั้งของวัดหนอง
ป่าพง ที่พระอาจารย์ชาจำพรรษา

8) เจ้าพ่อ-เจ้าแม่

เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ หมายถึง ชุดความคิด ความเชื่อของวิญญาณเพศชาย เพศหญิงที่อยู่ใน
ในมิติที่ไม่ใช่โลกมนุษย์ โดยมีที่อยู่ สถิตอยู่ในศาลที่มนุษย์ประดิษฐ์สร้างให้ ดังนี้

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงความเชื่อเจ้าพ่อหนองหญ้าไซไว้ว่า

“...ครั้งที่หลวงปู่ฝั้นมาจำพรรษาที่วัดป่าภูธรพิทักษ์ (วัดป่าธาตุนาเวง) แต่เดิมที่
นั้นแทบจะเรียกได้ว่าเป็นป่ารก จนมีข่าวลือกันว่า “เจ้าพ่อหนองหญ้าไซ” เป็นผู้ศักดิ์
दानุภาพในการบันดาลชะตาชีวิตชาวบ้านให้มีอันเป็นไปต่างๆ นานา ครั้งหนึ่งเกิดใช้
มาลาเรียระบาดไปทั่วหมู่บ้าน ชาวบ้านก็เชื่อกันว่าเป็นอำนาจแห่งเจ้าพ่อหนองหญ้าไซที่
บันดาลให้เกิดโรคระบาด...”

(หลวงปู่ฝั้น อจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของเจ้าพ่อหนองหญ้าไซที่ชาวบ้านเชื่อว่ามี
ฤทธิ์อำนาจ ทำให้เกิดโรคไข้มาเรีย แต่เมื่อพระอาจารย์ฝั้นนำชาวบ้านทำความสะอาดหมู่บ้านและ
บริเวณที่ตั้งของศาลเจ้าพ่อหนองหญ้าไซ โรคมมาลาเรียก็ไม่เกิดขึ้น

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงความเชื่อเจ้าแม่นางอ้วไว้ว่า

“...ขอให้เจ้าแม่นางอ้ว บันดาลให้ค้าขายดีๆ ร่ำรวย อยู่เย็นเป็นสุข” หลวงปู่ฝั้น
เฝ้ามอง ชายผู้นั้นอยู่แล้ว อดนึกขำไม่ได้ จึงออกเสียงแทนเจ้าแม่นางอ้ว ไปว่า ‘เออ!เอา
ซี’ ทำเอาชายผู้นั้นสะดุ้งตกอกตกใจ แล้วรีบแจวเรือหนีไปอย่างลนลาน...”

(หลวงปู่ฝั้น อจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของความเชื่อเจ้าแม่นางอ้วดล
บันดาลคุณภาพชีวิตสูงให้เกิดขึ้นได้ แต่เมื่อพระอาจารย์ฝั้นได้ยื่นคำอธิษฐานดังกล่าว จึงตอบรับ และ
ทำให้ชายผู้นั้นตกใจ

9) ดวงชะตา

ดวงชะตา หมายถึง สิ่งเหนือธรรมชาติที่กำหนดให้สิ่งต่างๆ เป็นไปในวิถีทางที่มนุษย์ควบคุมไม่ได้ โดยผลลัพธ์ที่เกิดจากการกำหนดอาจจะเป็นผลลัพธ์ที่เป็นไปในทางบวก หรือทางลบ ดังนี้

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงดวงชะตาไว้ว่า

“...การบริจาคตานให้เป็นเป็นมหากุศลเพราะกุศลอันหาหาได้ยาก ชะตาของเมืองไทยมีเราเป็นผู้นำ ดวงชะตานี้มันมีอยู่ 3 จุด

จุดที่ 1 ชะตาของประเทศไทย

จุดที่ 2 ชะตาของหลวงตาบัว คือต้องตาย แต่กลับไม่ตาย หมอโรงพยาบาลมาเอกขเรย์ที่วัดป่าบ้านตาดว่า เป็นโรคมะเร็งลำไส้ขั้นสุดท้าย เพื่อความแน่ใจจึงไปตรวจจึงไปตรวจที่โรงพยาบาลศรีนครินทร์ ขอนแก่น ทางโรงพยาบาลศรีนครินทร์ก็ยืนยันเช่นเดียวกัน หลังจากนั้นได้เดินทางไปตรวจที่โรงพยาบาลศิริราช กรุงเทพฯ คณะหมอก็ยืนยันเช่นเดียวกันว่า อีกไม่นานจะต้องตายให้เตรียมตัวไว้ อย่างช้าต้องตายก่อนเข้าพรรษาปี 2541

จุดที่ 3 ชะตาของลูกศิษย์ทั้งหลายที่จะร่วมกันทำประโยชน์ใหญ่ให้แก่ชาติและพระศาสนา...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของดวงชะตาที่สัมพันธ์กับพระอาจารย์มหาบัวและชาวไทย เป็นที่น่าสังเกตว่าดวงชะตาของพระอาจารย์มหาบัว จุดที่ 2 นั้นไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริง กล่าวคือ พระอาจารย์มหาบัวมีชีวิตจนกระทั่งโครงการผ้าป่าช่วยชาติสำเร็จ แม้ว่าดวงชะตาไม่แม่นยำดังกล่าวลดทอนอำนาจศักดิ์สิทธิ์ แต่ในทางตรงกันข้ามช่วยทำให้พระอาจารย์มหาบัวมีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในมิติฝันดวงชะตาได้สำเร็จ

6.2.3 การลดทอนและการสร้างความเป็นอื่นด้านความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่มนุษย์

การลดทอนและการสร้างความเป็นอื่นด้านความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่มนุษย์ หมายถึง ชุดความคิดที่ไม่ให้คุณค่า ไม่ให้ความหมายมนุษย์ว่าไม่มีพลังเหนือธรรมชาติ ไม่มีคุณค่าแก่การบูชาคารวะ และการกราบไหว้ ซึ่งหนังสือหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติจำนวน 14 มีการลดทอนและการสร้างความเป็นอื่นด้านความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่มนุษย์ 5 ประเภท ได้แก่ 1. พระภูมิเจ้าที่ การทรงเจ้าเข้าผี เจ้าพ่อ หนังสือลงคาถา ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) ฝี

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงการนับถือฝีเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องไว้ว่า

“...ที่บ้านห้วยทรายนี้ ท่านได้แก้ความเห็นผิดของชาวบ้าน เกี่ยวกับเรื่องการนับถือฝีสาง ให้หันมานับถือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพราะพระรัตนตรัย 3 ประการนี้ เป็นที่พึ่งปลอดภัย พึ่งได้อย่างแท้จริง ได้สอนชาวบ้าน ให้ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ เสียใหม่ ทั้งได้ฝึกอบรมในเรื่องของการเจริญกัมมัฏฐานด้วย ตลอดเวลาที่พักอยู่ที่นี้ 10 เดือน ก็ปรากฏว่าได้รับผลน่าพึงพอใจ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มั่นชี้ให้เห็นความเชื่อเรื่องฝีสางว่าไม่ควรนับถือ และสอนให้คนในชุมชนนับถือพุทธศาสนา โดยยึดมั่นพระรัตนตรัยอันประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และสอนให้คนในชุมชนปฏิบัติกรรมฐาน ในระยะเวลา 10 เดือนดังกล่าว ชาวบ้านก็ไม่นับถือฝี เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนา ปฏิบัติธรรมตามแนวพุทธศาสนา ซึ่งชี้ให้เห็นว่าฝีมีความเป็นอื่นและพุทธศาสนาเป็นแนวทาง แบบแผนที่พึงปฏิบัติ

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงพฤติกรรมของฝีไว้ว่า

“...เมื่อโยมได้ฟังธรรมของพระอาจารย์ฝั้นแสดงจบลงแล้ว ทำให้พวกเขาเกิดเพิ่มกำลังใจในความเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง พวกเขากำหนดจดจำแล้วตั้งใจระลึกรู้สึกท้องบริกรรมพร้าภาวนาตลอดเวลาไม่ได้ขาด ก็ปรากฏว่าพวกภูตผีที่ก่อความเบียดเบียน ไม่กล้าเข้ามาใกล้กรายทำอันตรายแก่พวกชาวบ้านที่เข้าวัดปฏิบัติภาวนานั้นเลย จนพวกนั้นออกปากถามฝีขณะที่เข้าสิง ‘ทำไมท่านเจ้าตาไม่ไปเข้าสิงคนที่อยู่ทางโน้นบ้าง’ ฝีเจ้าตาในร่างของคนตอบว่า ‘เข้าไปใกล้เขาไม่ได้ ข้าไม่กล้าไป ข้าจะกล้าไปได้อย่างไร เพราะในบ้านของพวกเขาเหล่านั้น เห็นมีแต่พระนั่งแถวเต็มไปหมด’...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงความเป็นอื่นของฝีในด้านที่หวั่นเกรงพระสงฆ์ โดยฝีไม่เข้าไปในพื้นที่ที่มีพระสงฆ์ และคนในชุมชนยึดมั่นพุทธศาสนามีคำบริกรรมภาวนากำกับ ยึดเหนี่ยวจิตใจ และเป็นที่น่าสังเกตท่านใช้ชีวิตอย่างอิงบทสนทนาระหว่างมนุษย์กับฝี ซึ่งน่าจะเป็นวิธีการเพิ่มน้ำหนักความน่าเชื่อว่าพระสงฆ์มีความสามารถติดต่อสื่อสารกับฝีได้ แต่ฝีก็มีสถานะด้อยกว่าความเป็นพระสงฆ์ และเน้นย้ำความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนเริ่มต้นประโยคที่เน้นประโยชน์ของการฟังธรรม

พระอาจารย์ฟั่นกล่าวถึงผีไว้ว่า

“...พวกเราไม่ได้นับถือผี พวกเราไม่เคยเช่นสรวงซুবเลี้ยงผี พวกเราเคารพนับถือ
ไหว้กราบบูชาแต่พระเท่านั้น เราฟังพระ ไม่ได้ฟังผี ผีไม่มีอยู่ในบ้านเรือนของพวกเรา
เราฟังอะไรผี ผีเราฟังอะไรไม่ได้สักอย่าง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ฟั่นกล่าวถึงคนในชุมชน โดยใช้คำว่าพวกเราว่าไม่ได้
มีผีเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ แต่คนในชุมชนนับถือพุทธศาสนา โดยพฤติกรรมที่คนในชุมชน
แสดงออก คือ การกราบ การไหว้พระสงฆ์ และเน้นน้ำหนักความเป็นอื่นให้แก่ผีว่าคนชุมชนไม่ได้
ฟังผี ไม่ได้อยู่ในชุมชน

พระอาจารย์ฟั่นกล่าวถึงที่มาของผีไว้ว่า

“...ภายในป่าริมห้วยเสนงนั้น มีเรือนร้างๆ มีต้นมะม่วงใหญ่สองโอบสามโอบตั้ง
ตระหง่าน ในบริเวณนี้เป็นที่มีตำนานที่ชาวบ้านไม่ค่อยกล้าเข้าไปใกล้ เพราะว่ามีศพคน
ตายโหงด้วยการถูกษำทำให้ชาวบ้านกลัว สาเหตุที่มีการฆ่ากันเป็นลูกโซ่นั้น เพราะว่ามี
นายทหาร 2 นาย เกิดรักผู้หญิงคนเดียวกัน แล้วก็มีการดักยิงกันตาย ในขณะที่ฆ่ากัน
ตายนั้น มีชาวบ้านคนหนึ่งเดินผ่านเข้ามาเห็น เขาจึงฆ่าชาวบ้านนั้นเพื่อเป็นการฆ่าปิด
ปาก บริเวณริมห้วยเสนงนี้จึงมีตำนานที่ชาวบ้านเกรงกลัว...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ฟั่นกล่าวถึงการตายของทหารและคนในชุมชนห้วย
เสนงจังหวัดสุรินทร์ ซึ่งพื้นที่ป่าห้วยเสนงเป็นพื้นที่ที่พระอาจารย์ฟั่นปฏิบัติธรรมแต่คนในชุมชน
หวาดกลัวพื้นที่นี้เพราะผี ซึ่งมีความเป็นอื่นไม่ใช่มนุษย์ และเกรงภัยอันตรายอันเกิดจากผี เป็นที่น่า
สังเกตว่าเรื่องเล่าของผู้ตายหรือผีมีพลังของเรื่องเล่าที่กำกับความกลัวของมนุษย์และสร้างความเป็น
อื่นของผีว่าเป็นสิ่งที่น่าหวาดกลัว

พระอาจารย์ฟั่นกล่าวถึงผีไว้ว่า

“...ผีมันช่วยอะไรเราไม่ได้หรอก ผีไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษม มีแต่จะทำให้พลาดกลัวมาก
ขึ้น หันมาพึ่งพระรัตนตรัยอันได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ปลอดภัยกว่า
เพราะเป็นที่พึ่งแล้วทำให้เราเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ เป็นที่พึ่งแล้วช่วยให้เราพ้น
ทุกข์ได้...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวិศิษฐ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงความเป็นอื่นของผีว่าไม่สามารถเป็นที่พึ่งให้กับมนุษย์ และกล่าวถึงพระรัตนตรัยในลักษณะคู่ขนานเปรียบเทียบกับผีว่า พระรัตนตรัยตามแนวทางพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งของมนุษย์ ช่วยให้มนุษย์มีศักยภาพและพึ่งพาตนเองได้

พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงผีไว้ว่า

“...นั่งฟังได้สั๊กพัก ก็มีเสียงเหมือนคนเดินเดินเข้ามาข้างๆ เสียงเดินนั้นดังมาก เหมือนผู้เดินนั้นรูปร่างใหญ่โต เสียงนั้นดังเข้ามาใกล้ๆ กลดหลวงพ้อแล้วก็อ้อมไปทางกลดขอขาวแก้ว ได้ยินเสียงอีกอึกๆ บริเวณกลดขอขาวแก้ว สั๊กพักเสียงเดินนั้นก็กลับมาอีก ตรงรี้มายังกลดหลวงพ้อทันที...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงลักษณะกายภาพของผี เสียง ซึ่งมีลักษณะเป็นอื่นแตกต่างจากมนุษย์ ซึ่งบริเวณที่เจอผีนั้นเป็นป่าช้าที่พระอาจารย์เทศก์ พระอาจารย์แก้วปฏิบัติกรรมฐาน ทั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่าความเป็นอื่นของผีเป็นสิ่งที่พระกรรมฐาน พระป่าต้องเผชิญฝึกฝนตนเพื่อบรรลุนิพพาน

พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงผีเอาไว้ว่า

“...คืนนั้นเราได้ทดสอบหาข้อเท็จจริงหลายอย่าง เบื้องต้นมันเป็นตัวคล้ายๆตัวอะไรใหญ่โตดำทมิฬเข้ามานั่งทับอกเราแล้วหายใจไม่ออก พยายามจนกว่าจะรู้สึกหายใจได้แทบใจขาดทีเดียว...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงการสืบสวนหาข้อเท็จจริงผีอำ โดยมีการอธิบายลักษณะกายภาพของผี และความรู้สึกของพระอาจารย์เทศก์ ที่ถูกผีกระทำ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าผีมีความเป็นอื่น ซึ่งเป็นอันตรายกับมนุษย์ และอาจจะทำให้มนุษย์เสียชีวิตได้

พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงผีไว้ว่า

“...สมัยก่อนผู้คนเชื่อถือภูตผีปีศาจกันมาก แม้จะเชื่อว่าเป็นชาวพุทธอยู่ก็ตาม ดังนั้นในปี พ.ศ.2472 ทางราชการบ้านเมืองจึงออกประกาศไม่ให้ประชาชนนับถือภูตผีปีศาจ แล้วพากันปฏิญาณตนนับถือพระรัตนตรัย...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงหน่วยงานราชการตระหนักถึงภัยของผี ซึ่งผีเป็นอุปสรรคในการพัฒนาชุมชน โดยทางราชการร่วมมือกับคณะสงฆ์ เพื่อขจัดความเชื่อเรื่องผี

ของคนในชุมชน และเริ่มปลูกฝังพุทธศาสนาให้คนในชุมชน ทั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่าผีมีความเป็นคนที่ทั้งในระดับชุมชน ระดับหน่วยงาน และต้องแก้ไขกำจัดผีให้หมดสิ้นไปจากชุมชน

2) พระภูมิเจ้าที่

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงพระภูมิไว้ว่า

“...คนที่เป็นศาสนิกชนต้องกล่าวว่า ‘ข้าพเจ้าถึงซึ่งพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง’ แต่เขาโดนจึงไปถือเอาพระภูมิ ซึ่งมันหาตัวจริงมิได้เป็นที่พึ่ง เมื่อขั้นต้นทำไม่ได้แล้วต่อไปจะทำอะไรให้ยิ่งใหญ่ขึ้นไปกว่านั้นเพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องถือเอาพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งอาศัยทางฝ่ายพระสงฆ์นั่นถือว่าเป็นผู้มีความเชื่อมั่นใจในพระพุทธองค์อย่างแน่นแฟ้นแล้ว จึงได้ยอมเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างออกจากความเป็นฆราวาสมาทรงไว้ซึ่งผ้ากาสาวพัตร์ จึงต้องไม่เป็นผู้ทรยศต่อองค์พระบรมศาสดา...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงไม่ควรให้พระภูมิเป็นที่พึ่งของมนุษย์ เพราะพุทธศาสนิกชนมีพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระสงฆ์ควรเป็นต้นแบบของการนับถือพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ซึ่งชี้ให้เห็นพระภูมิมีความเป็นอื่น เพราะไม่ใช่การนับถือพุทธศาสนาที่ถูกต้อง

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงเจ้าที่ไว้ว่า

“...ท่านสอนให้ศิษย์ฆราวาสเลิกนับถือในสิ่งผิดๆ เรื่องเจ้าที่เจ้าทาง เข้าทรง การนับถือเลื่อมใสในสิ่งเหล่านี้ เป็นความเสียหาย มันผิดคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นความมกมาย ผู้เป็นพุทธบริษัทไม่ควรนับถือสิ่งเหล่านี้...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงเจ้าที่มีความเป็นอื่น ไม่สอดคล้องตามแนวทางพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่ผิดจากพระพุทธเจ้าสั่งสอน และเน้นย้ำว่าความเชื่อเรื่องเจ้าที่นั้นทำให้เกิดความเสียหายต่อพระพุทธศาสนา

3) การทรงเจ้าเข้าผี

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงการทรงเจ้าเข้าผี ความเชื่อเรื่องเจ้าที่ การดูดวง ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามไว้ว่า

“...ท่านสอนให้เขาเลิกละการทรงเจ้าเข้าผี ตลอดถึงการเช่นบวงสรวง สักการะพระภูมิเจ้าที่ หักไม้ ดูหมอ ถือฤกษ์ถือยาม เป็นความเห็นผิด ไม่ถูกต้องตามธรรมทางพระพุทธศาสนาให้นำมาซึ่งทุกข์โทษ ไม่เกิดประโยชน์แก่ผู้กระทำ ญาติโยมโดยส่วนมากที่ได้ฟังเทศน์อบรมธรรมที่พระอาจารย์ได้พร่ำสอนแล้วก็พากันเลิกละจากทางผิด ตั้งจิต

ระลึกรู้สึกน้อมไหว้กราบ เคารพนับถือแต่ในคุณพระรัตนตรัย เอามาเป็นที่พึ่งของตนทุกๆ คน ตั้งแต่นั้นมาตลอดกระทั่งจนทุกวันนี้...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงการทรงเจ้าเข้าผี ความเชื่อเรื่องเจ้าที่ การดูดวง ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามมีความเป็นอื่น โดยเป็นสาเหตุทำให้คนในชุมชนเกิดความทุกข์ ไม่มีประโยชน์ และความเชื่อดังกล่าวไม่ใช่แนวปฏิบัติของพุทธศาสนา ทั้งนี้ เมื่อคนในชุมชนเข้าใจความเป็นอื่นดังกล่าวก็ยึดพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ปฏิบัติธรรมตามครรลองพุทธศาสนา

4. เจ้าพ่อ

พระอาจารย์มนักกล่าวถึงเจ้าพ่อไว้ว่า

“...หลวงปู่จึงหยิบยกปัญหาการขุดลอกหนองหญ้าไซ ขึ้นมาปรารภอีกทุกคนก็บอกว่าไม่กล้ากลัวเจ้าพ่อหักคอเอา แต่หากท่านไปนั่งเป็นประธานดูพวกตนขุดจึงจะยอมทำ หลวงปู่ก็ตอบสนอง การขุดลอกหนองหญ้าไซ จึงได้เริ่มขึ้นในโอกาสต่อมา หลวงปู่ฝั้น อาจาโร สงเคราะห์ให้คนเลิกนับถือผี หันมานับถือพระรัตนตรัย อย่างจริงจัง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงการขุดลอกหนองหญ้าไซที่ต้องรื้อถอนศาลเจ้าพ่อหนองไซ แต่คนในชุมชนเกรงกลัวเจ้าพ่อ ซึ่งพระอาจารย์ฝั้นชี้ให้เห็นความเป็นอื่นทางอ้อม ด้วยวิธีการมีส่วนร่วมรื้อถอนศาลเจ้าพ่อหนองไซ โดยวิธีการดังกล่าวทำให้คนในชุมชนยอมรับพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งทางจิตใจทดแทนความเชื่อเจ้าพ่อหนองไซ

5. หนังสือน้ำที่ลงคาถา

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงความเชื่อคาถาไว้ว่า

“...เขาเอาหนังสือมาให้ลงคาถาให้ หนึ่งหน้าผากเสือ นี้น้ำก็ต้องฆ่าเสือมันถึงเอา หนึ่งหน้าผากเสือมาได้ก็ดีกว่าเราได้ของดีแล้ว เอามาให้หลวงพ่อลงคาถาให้ อาตมาก็ว่าจะลงคาถาไปทำไม เสือกไปฆ่ามาแล้วนี่ หนึ่งมันจะดีอะไร ไปฆ่าตัวมันเอาหนึ่งมันมาลงคาถาถือกันไปอย่างนี้ ที่จริงแล้วที่มันคืออยู่ ก็คือ อย่าไปฆ่าเสือมัน อันนี้ไปฆ่าเขาถือกันว่าดี และยังจะเอาหนึ่งมาลงคาถาอีก จะทำอะไรกันต่อไปอีก เป็นอย่างนี้มันถือผิดกันหมด...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงความเป็นอื่นของการลงคาถาในหนังสือว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีความหมาย โดยการฆ่าเชื้อเป็นการพรากชีวิตสัตว์ และการฆ่าสัตว์ก็เป็นการกระทำผิดศีล และเน้นย้ำความเป็นอื่นของการฆ่าที่ทำให้สัตว์ต้องตาย ทั้งนี้ การลงคาถาลงในสัตว์ที่ตายจึงไม่มีคุณค่า และไม่มีประโยชน์

6.2.4 การใช้วัตถุศักดิ์สิทธิ์ คาถา และศาสนสถานเพื่อเพิ่มความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา

การใช้วัตถุศักดิ์สิทธิ์ คาถา และศาสนสถานเพื่อเพิ่มความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา หมายถึง

1) พระเครื่องและอัฐิธาตุ

พระเครื่องและอัฐิธาตุ หมายถึง ชุดความคิดวัตถุที่เป็นสื่อแทนองค์พระรัตนตรัย และการปฏิบัติธรรมที่ผู้บรรลุนิพพาน โดยเสียชีวิตลงแล้วกระดูกจะกลายเป็นพระธาตุ ดังนี้

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงพระเครื่องหรือเหรียญไว้ว่า

“...ด้วยหลวงปู่ฝั้น อาจาโร เป็นพระที่มากด้วยเมตตา ท่านจึงมักเกรงใจคน และถือความกตัญญู กตเวทิตะเป็นเรื่องสำคัญมาก เมื่อมีศรัทธาญาติโยมหันมาพึ่งท่านมากขึ้น โดยยึดถือท่านเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร สำหรับบุญคนที่ยังพึ่งตนเองไม่ได้ ก็ถือวัตถุมงคลเป็นที่พึ่งทางใจ หลวงปู่ฝั้นท่านก็เมตตาแจกเหรียญของท่านให้...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระเครื่องหรือเหรียญของพระอาจารย์ฝั้น พุทธศาสนิกชนเคารพนับถือ เป็นเรื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ โดยท่านมีกุศโลบายให้ธรรมะพร้อมกับพระเครื่องแทนสิ่งความหมายให้พุทธศาสนิกชนน้อมนำคำสอนของท่านนำไปปฏิบัติธรรม

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงพระเครื่องหรือเหรียญไว้ว่า

“...ถ้าเหรียญหมดไม่พอกับจำนวนคน และท่านมีรูป ท่านก็แจกรูป บางทีเหรียญก็หมด รูปก็หมด ท่านก็แจกไม้จิ้มฟัน ซึ่งต่อมาได้กลายเป็น “ไม้หม้อ” เพราะมีคนเอาไปใช้รักษาโรคได้หลายอย่าง รวมความว่าอะไรๆ ที่ผ่านมือท่านอาจารย์และท่านได้เสกให้ก็กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจขึ้นมา...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พุทธศาสนิกชนนิยมเหรียญของพระอาจารย์ฝั้นมาก แต่พลังศรัทธาของอุบาสก อุบาสิกาที่มีต่อท่าน สิ่งอื่นที่ผ่านมือท่านล้วนแต่กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นั้นแสดงให้เห็นว่าพุทธศาสนิกชนมีทัศนคติต่อพระอาจารย์ฝั้นว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงความเชื่ออันเป็นพระธาตุไว้ว่า
 “...พอท่านได้ ‘เป็นมหา’ ก็กลับเข้าป่าทันที ท่านเป็นธรรมนะ ตอนนี้ท่านเสียแล้ว
 ท่านองค์นี้ ออกปฏิบัติคราวนี้ เอาจนกระทั่งอัฐิกลายเป็นพระธาตุ ท่านจริงจังมาก...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญท่านมหาที่พระอาจารย์มหาบัวเคารพนับ
 ถู โดยเมื่อท่านมหาฆราวาสเข้าพระกรรมก็กลายเป็นพระธาตุ นั่นหมายความว่า ท่านมหาบรรลุนิพพาน
 เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนทำให้ผู้อ่านรับรู้พระอาจารย์มหาบัวมีความเชื่ออันเป็นพระธาตุ โดย
 เน้นย้ำถึงการปฏิบัติของท่านมหาว่า “ท่านจริงจังมาก”

2) คาถาอาคม

คาถาอาคม หมายถึง ถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์ที่บันดาลให้เป็นไปตามที่ผู้กล่าวถ้อยคำ
 พรารถนา โดยส่วนใหญ่คาถาใช้กับเหตุการณ์ที่ไม่ปกติ เช่น คาถาชูเสือ คาถาคลดวงง่าย รวมทั้งการ
 กระทำที่ทำให้การสิ่งพิเศษหรือวิเศษ เพื่อแก้ไขสถานการณ์ที่ไม่ปกติให้ดีขึ้นได้ มี 6 ประเภท ได้แก่
 คาถาป้องกันผี คาถาป้องกันเสือ คาถาคลดวงบุตร คาถาป้องกันดวง คาถาขอฝน คาถาเสกไม้หอม
 ดังนี้

2.1) คาถาป้องกันผี

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงคาถาป้องกันผีไว้ว่า

“...ตามปกติแล้ว ทุกวันก่อนจำวัด หลวงพ่อจะต้องสวดมนต์ ท่องเวทมนต์คาถา
 กันภูตผีปีศาจเสมอ ซึ่งเป็นความเชื่อของคนชนบททั่วไป ในเรื่องของผีสงฆ์ที่พิสูจน์ไม่ได้
 แต่วันนี้หลวงพ่อก็คงนึกอะไรก็ไม่ทราบได้ เกิดเชื่อมั่นในความบริสุทธิ์แห่งตน จึงไม่ได้
 ท่องคาถาอะไร ทำสมาธิเสร็จก็พักผ่อนไปเลย...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของคาถาป้องกันผีที่พระอาจารย์ชาท่อง
 เป็นประจำ แต่วันหนึ่งพระอาจารย์ชาไม่ได้ท่องคาถาดังกล่าว ก็ไม่มีผีมาทำอะไร ดังนั้น กล่าวได้ว่าคำ
 สอนชี้ให้เห็นว่าการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา ผีก็ไม่ทำอันตราย

2.2) คาถาป้องกันเสือ

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงคาถาชูเสือไว้ว่า

“...อย่างหลวงปู่ตื้อ ดังที่ผู้เฒ่าเล่าให้ฟัง คือคาถาของผู้เฒ่าเป็นคาถาที่ทำให้เสือใจ
 อ่อน กลัว ใจไม่มีกำลังจะสู้ คาถามันครอบเอา อำนาจของคาถาครอบเอาไว้เสือใจอ่อน

ลงไปเลย ทำอะไรไม่ได้ ท่านมีคาถาชูเสือ เป็นครูเสือก็ได้ ชูเสือก็ได้ หากครูแบบหนึ่งเป็นครูแบบพระ ไม่ได้ชี้เสือ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของคาถาป้องกันเสือที่พระอาจารย์มหาบัวใช้ ซึ่งเป็นคาถาเก่าแก่ และใช้ได้ผลดี อาจกล่าวได้ว่าคำสอนมีเจตนาสื่อสารว่าคาถานี้ป้องกันอันตรายได้จริง และเป็นการชื่นชมพระอาจารย์มหาบัวทางอ้อมว่ามีการสืบทอดคาถามาจากผู้หลักผู้ใหญ่และนำมาใช้ประโยชน์ได้

2.3) คาถาคลอดบุตร

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงคาถาคลอดบุตรไว้ว่า

“...ท่านจึงหยิบเอากระดาษของบุหรีมาเขียนคาถาคลอดบุตร ตามที่ท่านได้นิมนิตเมื่อคืนว่า “โสตถิ คัมภัสสะ” ท่านเขียนเสร็จแล้ว เออวางให้ลูกสาวยายคนนั้นท่อง หญิงสองคนแม่ลูกก็กราบลากลับบ้าน...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของคาถาคลอดบุตรที่พระอาจารย์ฝั้นช่วยเหลือหญิงตั้งครรภ์คนหนึ่ง ซึ่งอาจตีความได้ว่าความเจริญทางการแพทย์ในยุคก่อนไม่ดีเท่าที่ควร พระสงฆ์ในชุมชนทำหน้าที่แพทย์ผู้ดูแลจิตใจและร่างกายของผู้ป่วย

2.4) คาถาป้องกันด้วง

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงคาถาป้องกันด้วงไว้ว่า

“...ท่านเมตตาสงเคราะห์ช่วยเหลือเขา โดยการทำน้ำมนต์ให้ พร้อมหยิบไม้สีฟันของท่านให้ไปด้วย 4 – 5 พร้อมทั้งกำชับให้เขาตั้งใจภาวนาพร้อมทั้งกล่าว “พุทโธ” ให้ดีแล้วให้เอาไม้สีฟันไปเหน็บที่มุมสวนทั้ง 4 มุม กับให้เอาน้ำมนต์ไปพรมรอบ ๆ สวนด้วย...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของคาถาป้องกันด้วงที่พระอาจารย์ฝั้นช่วยเหลือชาวบ้าน โดยใช้มนต์ ไม้สีฟัน เป็นองค์ประกอบ จากนั้นนำไปปักมุมสวนทั้ง 4 ด้าน พร้อมทั้งพรมน้ำมนต์ อาจกล่าวได้ว่าคำสอนชี้ให้เห็นความสามารถพิเศษของพระอาจารย์ฝั้นที่ช่วยเหลือชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม

2.5) คาถาขอฝน

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงคาถาขอฝนไว้ว่า

“...พระอาจารย์ฝั้นให้ศิษย์เอาเสื่อไปปูที่กลางแดดบนลานวัด แล้วท่านกับพระภิกษุ 2 รูป สามเณรอีก 2 รูป ก็ลงไปนั่งสวดคาถาท่ามกลางแสงแดดจ้า (คาถาที่สวดนั้นพระอาจารย์ฝั้น เป็นผู้จดลงในสมุดปกแข็งสีน้ำเงินมีความยาวประมาณ 3 หน้ากระดาษ) นั่งสวดไปได้ประมาณครึ่งชั่วโมง ก็เกิดมหัทศจรรยขึ้น ท้องฟ้าที่กำลังมีแดดจ้าพลันมีเสียง ฟ้าคำราม แล้วบังเกิดก้อนเมฆกับมีฝนตกลงมาอย่างหนัก พระอาจารย์ฝั้นจึงให้พระเณรที่ร่วมสวด หลบฝนไปก่อน ส่วนตัวท่านเองยังคงนั่งอยู่ที่เดิมอีกนานจึงได้ลุกขึ้น...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของคาถาขอฝนที่พระอาจารย์ฝั้นช่วยเหลือชาวบ้านสวดคาถาขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนให้รายละเอียดข้อมูลคาถาในวงเล็บ เพื่อสร้างน้ำหนักความน่าเชื่อถือว่าคาถานี้อยู่จริง โดยใช้วัฒนธรรมลายลักษณ์ช่วยยืนยันข้อเท็จจริง

2.6) คาถาเสกไม้หอม

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงคาถาเสกไม้หอมไว้ว่า

“...ถ้าเหรียญหมดไม่พอกับจำนวนคน และท่านมีรูป ท่านก็แจกรูป บางทีเหรียญก็หมด รูปก็หมด ท่านก็แจกไม้จิ้มฟัน ซึ่งต่อมาได้กลายเป็น “ไม้หอม” เพราะมีคนเอาไปใช้รักษาโรคได้หลายอย่าง รวมความว่าอะไรๆ ที่ผ่านมือท่านอาจารย์และท่านได้เสกให้ ก็กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจขึ้นมา...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของไม้หอมที่พระอาจารย์ฝั้นช่วยเหลือชาวบ้านในการรักษาโรค ซึ่งอาจตีความได้ว่าความเจริญทางการแพทย์ในยุคก่อนไม่ดีเท่าที่ควร พระสงฆ์ในชุมชนทำหน้าที่แพทย์ผู้ดูแลจิตใจและร่างกายของผู้ป่วย

3) เจดีย์

เจดีย์ที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน จำนวน 14 เล่ม ที่สะท้อนอุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์มีดังนี้

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงเจดีย์พระธาตุพนมไว้ว่า

“...เห็นพระธาตุพนมองค์พระเจดีย์รกรุงรังมาก ทำให้ท่านอาจารย์มั่น ทนนิ่งดูตายมิได้ สิ่งอันเป็นที่สักการบูชาควรจะประดิษฐานอยู่อย่างน่าเลื่อมใสท่านจึงได้ชักชวนญาติโยม ชาวนาแฉวนั้น ซึ่งมีอยู่ไม่กี่คน ให้มาช่วยกันทำความสะอาดพระธาตุ

พนม ช่วยกันตากกางหญ้าที่รกรงองค์พระเจดีย์ใช้เวลาทำอยู่ 3 เดือนกว่า จึงค่อยยัง
ชู้ขึ้น...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น เจดีย์เป็นศาสนสถานที่พุทธศาสนิกชนให้ความเคารพ แต่ภาพ
เจดีย์ร้างนั้นทำให้พระอาจารย์มั่นต้องดำเนินการให้สะอาดเคารพ ซึ่งคนในชุมชนให้ความร่วมมือเป็น
อย่างดีทำให้เจดีย์พระธาตุพนมกลับมางดงามอีกครั้ง กล่าวได้ว่านัยยะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แฝงด้วย
ความหมายสะอาด เรียบร้อย งดงาม น่าเลื่อมใสศรัทธา

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงเจดีย์พิพิธภณท์ไว้ว่า

“...บาตรเหล็กใบจริงของ ‘หลวงปู่ฝั้น อาจาโร’ ซึ่งแสดงอยู่ในเจดีย์พิพิธภณท์
พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร มีขนาดที่ใหญ่ยิ่งกว่าบาตรพระทุกๆ ไปที่พบเห็นกันในปัจจุบัน
ถือเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนถึงบาตรของพระอริยสงฆ์...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นทำให้เห็นการเพิ่มคุณค่าทางอรรถประโยชน์ เดิมเจดีย์เป็นพื้นที่
ศักดิ์สิทธิ์ เมื่อนำมาประยุกต์ใช้กับพิพิธภณท์ทำให้เป็นสถานที่ด้านแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติของพระ
อาจารย์ฝั้น อาจาโรที่มีสิ่งต่างที่เกี่ยวข้องกับท่านจัดแสดงในพิพิธภณท์ เช่น บาตร หนังสือ กลด เป็นต้น

พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงเจดีย์ ณ วัดถ้ำขามไว้ว่า

“...นายประสาธ ตงศิริ ลูกศิษย์และกรรมการดำเนินการจัดสร้างเทศก์เจดีย์ที่วัด
ถ้ำขาม จ.สกลนครเปิดเผยว่า เมื่อเวลา 14.00 น. ได้รับแจ้งจากทางสำนักพระราชวังว่า
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานโลงทองที่บ (โลงบรรจุศพพระผู้ใหญ่ ชั้น
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ) ซึ่งโลงชนิดนี้ได้เคยพระราชทานแก่พระอาจารย์
ฝั้น อาจาโร และพระอาจารย์ชา มาแล้วโดยโลงทองจะมาพร้อมกับเจ้าหน้าที่กองการ
ราชพิธี ในวันที่ 19 ธันวาคม...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นทำให้เห็นวัตถุประสงค์ของการสร้างเจดีย์ของพระอาจารย์เทศก์
เพื่อใช้เก็บอัฐิธาตุ ซึ่งคงความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยแฝงนัยยะว่าอัฐิธาตุของพระอาจารย์เทศก์
ก็เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่าการดำเนินการดังกล่าวเป็นการร่วมมือทำงานระหว่าง
ภาครัฐและคณะกรรมการวัดถ้ำขาม

จากที่กล่าวมาข้างต้น อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์ประกอบด้วย 4 ลักษณะ ได้แก่ การ
ใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่นิพพาน การใช้เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ส่งเสริมภาพลักษณ์ความเป็น

พระสงฆ์ในอุทมคติ การลดทอนและการสร้างความเป็นอื่นด้านความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่มนุษย์ การใช้วัตถุศักดิ์สิทธิ์ คาถา และศาสนสถานเพื่อเพิ่มความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา ในลำดับต่อไปผู้วิจัยจะนำเสนออุทมการณ์ชาตินิยม

6.3 อุทมการณ์ท้องถิ่นนิยม

ท้องถิ่นนิยม หมายถึง พื้นที่ที่มนุษย์มีความผูกพันเชื่อมโยงกับธรรมชาติ ความผูกพันกับชุมชนที่มีวัฒนธรรม ค่านิยม ประเพณีที่จะเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงรากที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ โดยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ผืนดิน สิ่งแวดล้อม (รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2558)

อุทมการณ์ท้องถิ่นนิยม หมายถึง ชุดความคิดในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานที่ให้คุณค่า ชื่นชมท้องถิ่นในด้านต่างๆ เช่น ภาษาถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่น อีสานสภาพแวดล้อมธรรมชาติ ชีวิตความเป็นอยู่ โดยมี 3 ลักษณะ ได้แก่ การสอดแทรกชีวิตความเป็นอยู่สภาพแวดล้อม และชาติพันธุ์ในหนังสือธรรมะ การสอดแทรกวัฒนธรรมพุทธศาสนาอีสานในคำสอน การใช้ภาษาถิ่นอีสานในการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

6.3.1 การสอดแทรกชีวิตความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม และชาติพันธุ์ในหนังสือธรรมะ

การสอดแทรกสภาพแวดล้อม ชีวิตความเป็นอยู่และชาติพันธุ์ในหนังสือธรรมะ หมายถึง หนังสือที่มีเนื้อหาแสดงถึงชีวประวัติ การปฏิบัติธรรม และหลักธรรมคำสอนของพระสงฆ์ชาวอีสานซึ่งประกอบด้วย 3 ลักษณะ ได้แก่ การสอดแทรกสภาพแวดล้อม การสอดแทรกชีวิตความเป็นอยู่ การสอดแทรกกลุ่มชาติพันธุ์ มีรายละเอียดดังนี้

1) การสอดแทรกสภาพแวดล้อม

การสอดแทรกสภาพแวดล้อม หมายถึง การให้ข้อมูลท้องถิ่นในลักษณะกายภาพ และน้ำเสียงความรู้สึกที่มีต่อทัศนียภาพท้องถิ่น ดังนี้

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงทัศนียภาพท้องถิ่นไว้ว่า

“...ภูเขาที่สูงตระหง่านเรียงรายกันเป็นเทือกเขายาวเหยียดจากเชียงใหม่ถึงเชียงรายติดต่อเข้าไปจนถึงเขตพม่าหาที่ไปด้วยต้นไม้ชานาพรรณ มองดูเขียวชอุ่มเหมือนช่างภาพมากระเบียบสีเมื่ออยู่บนภูเขาภูนี้ เมฆสีขาวเหมือนปุยฝ้าย ยังถูกลมพัดผ่านไปต่ำกว่าสถานที่อยู่เสียอีก ต้นสนที่พวกเราใช้เอามาทำฟืนจุดไฟแทนขี้ได้ มีมากขึ้นเต็มลูกภูเขา พวกเขานี้ ลิง ค่างมีมาก...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของภูมิทัศน์ภูเขาพรมแดนระหว่างเชียงใหม่ เชียงราย และประเทศพม่า โดยมีการกล่าวถึงสัตว์ ได้แก่ ชะนี ลิง ค่าง เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์ มั่นให้ข้อมูลภาพภูเขาและสัตว์อย่างอุดมสมบูรณ์ ซึ่งในบริบทนี้เป็นสถานที่ที่ถูกต้องของพระอาจารย์มั่น

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงภูมิทัศน์ท้องถิ่นไว้ว่า

“...ถ้าขาม เป็นถ้ำที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ตั้งอยู่ในภูเขา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของ เทือกเขาภูพานท่ามกลางป่ารกชัฏปกคลุมด้วยต้นไม้ใหญ่ ปัจจุบันขึ้นกับหมู่ 4 บ้านคำข่า ตำบลไร่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร บริเวณปากถ้ำมีต้นมะขามใหญ่เกิดขึ้น จึง เป็นที่มาของชื่อถ้ำ อีกทั้งทั่วบริเวณถ้ำขามจะมีลิงป่าอาศัยอยู่มากเช่นกัน เพราะ ธรรมชาติผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์ ในอดีตการเดินทางขึ้นสู่ถ้ำขามเต็มไปด้วยความ ยากลำบาก ทั้งระยะทางไกล ทุรกันดารมาก และทั้งต้องเสี่ยง ภัยอันตราย เพราะเป็นป่า เขาสูงและมีสัตว์ป่า สัตว์ร้ายมากมาย ทั้งเคยเป็นที่อยู่อาศัยของเสือ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากข้างต้นกล่าวถึงถ้ำขาม จังหวัดสกลนคร ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ภูเขา บ้านคำข่า ตำบลไร่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ซึ่งอธิบายภูมิถ้ำขาม กล่าวคือ มีต้นมะขามบริเวณปาก ถ้ำ อีกทั้งป่านี้มีลิง เสือจำนวนมาก โดยป่าไม่มีความหนาแน่น อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งพักพิงและเป็น อาหารของสัตว์น้อยใหญ่

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงทัศนียภาพท้องถิ่นไว้ว่า

“...พ.ศ.2477 ท่านอาจารย์มั่นได้จำพรรษาที่ปางเมียง แม่ปิ้ง อำเภอพัว สำหรับที่อำเภอพัวนี้ ท่านอาจารย์มั่นชนแล้วว่า เป็นที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียรทาง ใจ เป็นสถานที่แปลกประหลาดอยู่ เพราะมีภูเขาเรียงรายอยู่ทั่วไป ที่แปลกคือ ภูเขา วงล้อมเป็นเหมือนกำแพงเมือง มองดูแต่ไกลสูงตระหง่านตั้งอยู่เป็นระยะๆ แลตอน ใดที่เขาไม่จรดถึงกันก็ปรากฏเป็นช่องเขาขาดดูประดุจหนึ่งประตูของกำแพงเมือง บริเวณเหล่านี้เราจะเลือกเอาเป็นสถานที่สำหรับทำความเพียรได้สบายมาก เพราะ บริเวณนี้แควงด้วยขุนเขาและป่าละเมาะโปร่งสบาย พุงนาก็มีเป็นแห่งๆ สลับกับลำธาร ห้วยระแหงซึ่งมีอยู่โดยทั่วไป พร้อมกันนี้หมู่บ้านที่ตั้งเรียงรายอยู่กันเป็นหย่อมๆ มาก บ้างน้อยบ้างพอได้อาศัยเป็นโคจรคามบิณฑบาตตามสมควร...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของภูมิทัศน์อำเภอพัว จังหวัดเชียงใหม่ มีภูเขาน้อยใหญ่เรียงรายสลับกัน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้นานาชาติ อีกทั้งมีการ

ประกอบอาชีพเกษตรกรรมของคนในชุมชน และมีแหล่งนำลำธารที่ช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ โดยอาจกล่าวได้ว่ามนุษย์และธรรมชาติอิงอาศัย พึ่งพากันในมิติกับสัมพันธ์มนุษย์กับธรรมชาติ จากธรรมชาติดังกล่าวก็มีบ้านเรือนของคนในชุมชนพอสมควร ทำให้พระสงฆ์บิณฑบาตตามกิจของสงฆ์ได้

พระอาจารย์พินได้กล่าวถึงภูมิทัศน์ท้องถิ่นไว้ว่า

“...ในปี พ.ศ. 2477 พอออกพรรษาหลวงปู่ฝั้น อาจาโร พาพระเถรออกธุดงค์ดงพญาเย็น หรือเดิมมีชื่อว่า ‘ดงพญาไฟ’ ดงพญาเย็นนี้เป็นผืนป่าดงใหญ่ที่มีอาณาบริเวณกว้างใหญ่ไพศาล และมีความอุดมสมบูรณ์มาก บรรยากาศโดยทั่วไปเป็นธรรมชาติของป่าเขาไพรพนาอันแสนวิเวกเงียบสงัด มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นปกคลุมหนาแน่นทึบไปหมด สัตว์ป่า สัตว์ร้าย เช่น ช้าง เสือ หมู กู กวาง ฯลฯ ชุกชุมมาก และเต็มไปด้วยพืชของใช้ป่ามาลาเรีย ทั้งมีผีป่า ผีกองกอย เป็นสถานที่น่าหวาดหวั่นสะพรึงกลัวมากสำหรับคนทั่วไปที่ชั่ววู้อ่อน แต่เป็นที่นิยมของพระธุดงค์กรรมฐานที่ยอมสละตายเพื่อมุ่งแสวงหาโมกขธรรม ท่านชอบเที่ยวธุดงค์มาฝึกฝนอบรมทรมาณจิตใจที่นี้กันมาก...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากข้างต้นกล่าวถึงดงพญาเย็น หรือดงพญาไฟ ซึ่งเป็นชื่อเดิม ตั้งอยู่ในเขตจังหวัดนครราชสีมา โดยผืนป่านี้มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และมีสัตว์ป่านานาชนิดอาศัยอยู่ในป่าแห่งนี้ ดังนั้น ลักษณะผืนป่าอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวจึงทำให้พระกรรมฐานมาปฏิบัติธุดงค์เพื่อฝึกตน บำเพ็ญเพียรและเข้าสู่นิพพาน

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงภูมิทัศน์ท้องถิ่นไว้ว่า

“...บ้านหนองผือนี้เอานามของหนองน้ำแห่งหนึ่งซึ่งมีต้นผือหรือต้นปรีอเป็นต้นไม้สำหรับทอเสื่อ เหมือนกับชาวจันทบุรีทอเสื่อกั้นเอง บ้านหนองผือนี้อยู่ในแอ่งของภูเขา มีภูเขาล้อมรอบอยู่ทุกด้าน ในขณะที่เราเดินทางเข้ามาและยืนอยู่บนภูเขาแล้วแลลงมาดูบ้านหนองผือ จะเห็นเป็นแอ่งคล้ายก้นกะทะก่อนเข้าถึงหมู่บ้าน ก็จะพบลำธารน้ำเล็กๆ ไหลผ่านไม้ขาดสายอยู่แห่งหนึ่งเสียก่อน และข้างลำธารมีหินก้อนใหญ่บ้างเล็กบ้าง เรียงรายกันอยู่เข้าไปถึงกลางลำธาร เป็นหินมีหลังนั่งพักสบาย...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญการให้ข้อมูลภูมินามของหมู่บ้านใกล้เคียงวัดที่พระอาจารย์มั่นจำพรรษา กล่าวได้ว่าเป็นหมู่บ้านที่ร่มรื่น มีบรรยากาศที่เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรม ซึ่งท่านบรรยายภาพฉากและบรรยากาศของความสงบ

พระอาจารย์พันได้กล่าวถึงภูมิทัศน์ท้องถิ่นไว้ว่า

“...ในครั้งแรกท่านได้พาพระเถรมาพักปักกลดภาวนาอยู่ในป่าไม้กระเบา อยู่ริมห้วยเสนง อันเป็นพื้นที่ราบลุ่ม สวย สถานที่แห่งนี้ร่มรื่นเงียบสงบ เหมาะแก่การบำเพ็ญภาวนาเป็นอย่างยิ่ง มีลมพัดผ่านสะดวก พื้นดินไม่อัปชื้นมากนัก แดดส่องได้ถึง แม้จะมีต้นกระเบาขึ้นมากมาย ต้นกระเบาเป็นไม้ป่าที่มีผลกินได้ ผลของมันมีลักษณะคล้ายๆ กระท้อนนำตาลผิวสีนเมื่อสุกแล้วจะออกลักษณะสีดำคล้ำๆ เนื้อภายในกินได้ เป็นแป้งสีเหลืองๆ พวกลิงป่าชอบกินผลกระเบามาก อีกประการหนึ่งริมห้วยเสนงตั้งอยู่ไม่ไกลจากวัดบูรพารามมากนัก ราว 2 กิโลเมตรในการไปกราบเยี่ยมและขอคำแนะนำ ด้านธรรมปฏิบัติกับหลวงปู่ดูลย์สะดวกที่จะเดินทางไป – กลับ ในช่วงกลางวัน แล้วกลับมาบำเพ็ญภาวนาในช่วงกลางคืน ในช่วงกลางวัน...”

(หลวงปู่พัน อจาโร, 2562)

จากข้างต้นกล่าวถึงห้วยเสนง จังหวัดสุรินทร์มีลักษณะเด่นคือต้นกระเบา ซึ่งมีผลสีน้ำตาล โดยความอุดมสมบูรณ์ของพรรณไม้นี้ทำให้ลิงป่าอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก เพราะผลกระเบาเป็นอาหารของลิงป่า อีกทั้งประเด็นระยะทางที่ไม่ไกลวัดบูรพารามมากนัก ช่วยให้พระอาจารย์พันมาปฏิบัติธรรมกรรมฐานที่ป่าห้วยเสนงในช่วงเวลากลางวัน ส่วนช่วงเวลากลางคืนท่านก็จำไว้ที่วัดบูรพาราม

พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงภูมิทัศน์ท้องถิ่นไว้ว่า

“...ทราบว่าคุณครูเสาร์ได้เที่ยวไปฝั่งโขงปากโนน พักอยู่ถ้ำสัมปถ้อย เมื่อไปถึงปรากฏว่าท่านไม่อยู่เสียแล้ว จึงตามไปที่ถ้ำเสือถ้ำนี้อยู่ไกลมาก ต้องใช้เวลาในการเดินทางนานกว่าจะถึงที่เรียกว่าถ้ำเสือเพราะเคยมีแม่เสือมาออกลูกทางใต้ถ้ำเป็นถ้ำยาวลึกทะลุไปอีกปากหนึ่ง ชาวบ้านบอกว่าต้องจุดได้ถึง 5 เล่ม จึงเดินทะลุออกปากโนนได้...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากข้างต้นกล่าวถึงภูมินามถ้ำเสือ ซึ่งเป็นการตั้งชื่อถ้ำตามที่มา กล่าวคือ มีแม่เสือมาคลอเคลียที่ถ้ำนี้ โดยถ้ำนี้ลึกมาต้องจุดได้นำแสงสว่างเพื่อเดินทางในถ้ำ ต้องใช้ได้ถึง 5 เล่ม จากลักษณะของถ้ำเสื่อดังกล่าวทำให้ผู้รับสารทราบว่าคุณครูธรรมฐานมาปฏิบัติในถ้ำที่มีความวิเวก เงียบสงบห่างไกลผู้คน เพื่อบรรลุนิพพาน

พระอาจารย์พันได้กล่าวถึงภูมิทัศน์ท้องถิ่นไว้ว่า

“...วันแรกที่ขึ้นภูวาว คณะของหลวงปู่ได้ไปพักที่หินก้อนน้ำอ้อยที่เรียกว่า ก้อนน้ำอ้อย หรือหินก้อนน้ำอ้อย เพราะเป็นหินก้อนใหญ่ รูปร่างคล้ายงบน้ำอ้อย (น้ำอ้อยที่

ทำเป็นแผ่นกลม) ตั้งอยู่บนหินใหญ่อีกก้อนหนึ่ง ใต้หินก้อนน้ำอ้อยเป็นที่หลบแดดหลบฝนได้เป็นอย่างดี เพราะด้านใต้ของก้อนหินยื่นเป็นเพิงออกมาโดยรอบคล้ายๆ ถ้า... ”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากข้างต้นกล่าวถึง ภูวัญ จังหวัดนครพนม ซึ่งเป็นการอธิบายภูมินาม กล่าวคือ การตั้งชื่อหินก้อนน้ำอ้อย เป็นวิธีการตั้งชื่อตามลักษณะกายภาพของก้อนหินที่มีลักษณะคล้ายงบน้ำอ้อย และด้วยลักษณะกายภาพเช่นนี้ทำให้อ่อนหินนี้เป็นที่พักในการปฏิบัติธรรมกรรมฐานของพระอาจารย์ฝั้น

พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงทัศนียภาพท้องถิ่นไว้ว่า

“...ตามระยะทางสองข้างริมแม่น้ำโขง เราชมวิถรรรมชาติอากาศเยือกเย็นทำให้ใจเราวิเวกวังเวงมีความสุขมาก ประกอบกับคนโดยสายน้อย เขาพากันนอนหลับหมด ยังคงเหลือแต่กับตันกับลูกเรือไม่กี่คน ภาพทิวทัศน์อันปราศจากหมู่บ้านมีแต่ป่าดงพงไพร และชะงอกหินที่ยื่นออกมาคลุมแม่น้ำ ทั้งบางที่มีสัตว์ เช่น ลิง ค่าง กระโดดโลดโผน ไล่เข้าหยอกกันสนุกตามประสาสัตว์ พอเรือเข้าไปใกล้ต่างก็จับกลุ่มชุมนุมกัน มองดูพวกเรา ภาพอันนั้นทุกวันนี้เราเข้าใจว่าจะหาดูได้ยาก เรานุสรณ์ถึงภาพวันนั้นแล้วทุกวันนี้ก็ยังวิเวกใจอยู่เลย...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญภูมิทัศน์ต้นไม้มิริมแม่น้ำโขงที่เป็นเส้นทางไปเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว มีบรรยากาศสงบ มีเหล่าสัตว์หลากหลายสายพันธุ์ เช่น ลิง ค่าง เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์เทศก์ ให้ข้อมูลภาพภูเขาและสัตว์อย่างอุดมสมบูรณ์ ซึ่งในบริบทนี้เป็นสถานที่รู้จักของพระอาจารย์เทศก์

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงป่าและสภาพอากาศไว้ว่า

“...พระอาจารย์ชา ท่านได้รอนแรมตามป่าตามเขาไปเรื่อยๆ ตลอดช่วงหน้าแล้งที่มีแต่แดดแผดเผา ร้อนแรงในกลางวัน และความสงบเงียบไร้ลมฝน ในเวลากลางคืน ท่านหาได้มีความย่อท้อเกรงกลัวต่อสัตว์ป่าหรืออันตรายใดๆ แม้เวลากลางคืน ท่านหาได้มีความย่อท้อเกรงกลัวต่อสัตว์ป่าหรืออันตรายใดๆ ไม่ แม้หลายครั้งที่เพื่อนร่วมชุดงัดเกิดความท้อใจและขอแยกทางกลับ ท่านก็หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ด้วยปฏิบัติอันแรงกล้า ท่านจึงตั้งต้นไปในทุกที่ เพื่อบำเพ็ญเพียรภาวนาให้ยิ่งขึ้นไป แม้ว่าจะถูกเปลวแดดแผดเผา แม้จะถูกความเงิบเหงารบกวน ท่านก็มีได้ท้อใจแต่ประการใด...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงความยากลำบากในการปฏิบัติธรรมฐาน เช่น สภาพอากาศ โดยในเวลากลางวันร้อนจัด เวลากลางคืนสัตว์น้อยใหญ่ออกหากินคามวิถีทางธรรมชาติ แต่พระอาจารย์ชาก็ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคสภาพอากาศ และที่ตั้งของป่า ท่านมีจิตมุ่งมั่นต่อการปฏิบัติเป็นอย่างดี

พระอาจารย์ฟั่นได้กล่าวถึงภูมิทัศน์ท้องถิ่นไว้ว่า

“...หลวงปู่ได้ออกมาจากมุ้งกลดมองดูไปตามทิศทางของเสียงที่ปรากฏบนต้นตะเคียนปรากฏเห็นบ้าง 3 ตัวใหญ่เท่าแมงตัวใหญ่ๆ ของเรานี้แหละ บินมาจับเถาว์วัลย์ที่มันต้นตะเคียนใหญ่แล้วช่วยกันเขย่าเถาว์วัลย์กระทบกับต้นตะเคียน ทำให้เกิดเสียงดังกรียวกราว สะเก็ดต้นตะเคียนร่วงหล่นลงมาในยามดึกสงัดเช่นนั้น ชวนให้นึกว่าเป็นเสียงผีมันออกมาเขย่าต้นไม้ให้น่ากลัว...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากข้างต้นกล่าวถึงบางขนาดใหญ่ที่อาศัยในป่าที่บิมีต้นตะเคียนเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าหากพิจารณาไม่ถ่องแท้ คนส่วนใหญ่อ่านเข้าใจผิดว่าบางเป็นผี แต่พระอาจารย์ฟั่นใช้สติปัญญาพิจารณาอย่างรอบด้านก็พบว่าไม่ใช่ผี แต่เป็นเพียงสัตว์ชนิดหนึ่งเท่านั้น

พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงภูเขาและอากาศไว้ว่า

“...อาจารย์เทศก์พักอยู่วัดเจติยหลวง 2-3 คีน ก็ออกเดินทางตามหาอาจารย์มั่น เมื่อเชื่อว่าท่านคงไปประเทศพม่า จึงติดตามไปยังประเทศพม่าขึ้นไปถึงผาฮังฮัง (รังรุ้ง) ดิตเขตเมืองปั่นแม่น้ำสาละวิน แต่ก็ไม่ปรากฏวิเววของท่านเลย พักอยู่กับชาวเขาเผ่าปะหล่อง 2 คีน จึงเดินทางกลับ เพราะที่นั่นหนาวมาก หนาวอะไรถึงขนาดเดือนมีนา - เมษายน แท้ๆ นอนกองไฟตลอดกลางวัน กลางคืนหากเป็นฤดูหนาวหรือปีที่หนาวจัดแล้วจะขนาดไหนกัน...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์เทศก์ ติดตามพระอาจารย์มั่นจนถึงบริเวณชายแดนพม่า และประเทศพม่า บริเวณผาฮังฮัง ณ ที่แห่งนี้ท่านพบชาวเขาเผ่าปะหล่อง พื้นที่ภูเขาสูงอากาศย่อมหนาวเย็น แม้กระทั่งเดือนมีนาคม เมษายน ตอนกลางคืนก็ต้องนอนก่อกองไฟ

พระอาจารย์ชากล่าวถึงภูมิทัศน์ไว้ว่า

“...สถานที่พักวัดถ้ำหินแตกนี้ สงบร่มรื่นมาก บริเวณรอบๆเป็นลานหินแตก มีแอ่งน้ำซึ่งปลาอยู่ชุกชุมทางด้านเหนือ ส่วนทางด้านตะวันออกของแอ่งน้ำ เป็นชั้นหินสูงชันมานิดๆ เวล่าน้ำล้นแอ่งน้ำก็จะไหลลาดลงไปตามที่ลาดลงไปเรื่อยๆจนถึงเบื้อง

ล่าง พวกปลาตุ๊กที่ชอบว่ายทวนน้ำ ก็พยายามตะเกียกตะกายขึ้นมาตามน้ำเพื่อจะเข้าไปอยู่อาศัยในแอ่งน้ำ บางตัวก็สามารถข้ามคันหินไปแอ่งน้ำได้ บางตัวก็ข้ามไม่ได้ จึงต้องนอนอยู่บนคันหินนั้น...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงวัดถ้ำหินแตก ซึ่งมีภูมิทัศน์ร่มรื่น โดยมรแอ่งน้ำเป็นที่อยู่อาศัยของป่า ทั้งนี้ความร่มรื่นดังกล่าวทำให้พระอาจารย์ชาบ่าเพ็ญเพียรจิต ปฏิบัติธรรมกรรมฐาน เพื่อบรรลุนิพพานได้เป็นผลดี

2) การสอดแทรกชีวิตความเป็นอยู่

การสอดแทรกชีวิตความเป็นอยู่ หมายถึง การดำรงชีวิตของชาวอีสานที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน ซึ่งประกอบด้วย 2 ลักษณะ ดังนี้ ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน และชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ ดังนี้

2.1) ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...การทำนาดีมาก เหลืออยู่เหลือกินมีแม่น้ำอยู่สายหนึ่งเป็นที่อาศัยทำมาหากินของชาวบ้านหนองผือนี้ คือแม่น้ำอูนมีต้นไม้ไผ่ติดต่อไปตามลำคลอง การสร้างที่อยู่อาศัยของชาวบ้านเป็นแบบโบราณธรรมดา มุงหญ้า คนรวยก็มุงกระดาน อาหารหลักคือการรับประทานข้าวเหนียวล่วน ชาวบ้านเป็นคนภูไท มีหมู่บ้านประมาณ 75 หลังคาเรือน อาชีพมีการทำไร่กันเป็นพื้น โดยเฉพาะไร่ฝ้าย พริก ยาสูบ ฝ้ายนำเอามาปั่นเองทองเอง เป็นเสื้อผ้าจนเหลือใช้ อาหารก็เป็นอาหารธรรมดา ไม่ต้องพึ่งพาที่อื่น มีการเป็นอยู่ด้วยความสงบ สถานที่เป็นดงทึบจึงเกิดมีไข้มาลาเรียชุกชุม ปีหนึ่งๆ ทำให้คนตายเพราะมาลาเรียไม่น้อย...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นพระอาจารย์มั่นกล่าวถึงชาวอีสานส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ส่วนอาชีพเสริม คือ การทำไร่ฝ้าย การทำไร่พริก การทำไร่ยาสูบ ซึ่งหมู่บ้านหนองผือมีแม่น้ำอูนไหลผ่าน ชุมชนหนองผือเป็นชุมชนเล็ก มี 75 ครอบครัวยุควิถีชีวิตของชาวหนองผือกินข้าวเหนียวเป็นหลัก ทั้งนี้บ้านเรือนส่วนใหญ่สร้างแบบง่ายๆ แต่แบ่งฐานะของแต่ละครอบครัวได้เป็นอย่างดี เช่น บ้านคนมีฐานะ หลังคาบ้านมุงกระดาน บ้านคนจน หลังคาบ้านมุงหญ้า อีกทั้งให้ข้อมูลสภาพพื้นที่หมู่บ้านเป็นป่าดงทึบทำให้คนในชุมชนเป็นไข้มาลาเรีย

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...สาเหตุที่อพยพออกจากบ้านม่วงไขก็เพราะเห็นว่า สถานที่ใหม่อุดมสมบูรณ์กว่า เหมาะแก่การทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย และเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับการเลี้ยงไหม เพราะเป็นพื้นที่ซึ่งมีลำห้วยขนานอยู่ถึงสองด้าน ด้านหนึ่ง คือ ลำห้วยอุย อยู่ทางทิศใต้ ส่วนอีกด้านหนึ่ง ลำห้วยปลา อยู่ทางทิศเหนือ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นพระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงบ้านม่วงไขว่าต้องอพยพออกเพราะสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งไม่เอื้ออำนวย เช่น ขาดแหล่งน้ำ พื้นดินไม่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งหมู่บ้านใหม่มีแหล่งน้ำทั้ง 2 ทิศที่ตั้ง ลำน้ำอุย ตั้งอยู่ทิศใต้ ลำน้ำห้วยปลา ตั้งอยู่ทิศเหนือ ทั้งนี้แหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์นั้นทำให้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้เป็นอย่างดี

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...เดินต่อไป ในที่สุดก็เดินจรดงค์ถึงลำเชียงดาว ปีนี้เป็นปี พ.ศ.2473 ในขณะนั้นถ้าเชียงดาวยังไม่มี การปรุงแต่งอะไรเลย ชาวบ้านแถวๆนั้นก็ไม่มี จะมีก็เฉพาะพวกเจ้าน้ำมันยาง เอาน้ำมันที่ทำซีได้ ก็เพียงไม่กี่ครอบครัว นับเป็นสถานที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญสมณธรรมเป็นอย่างดี...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นพระอาจารย์มั่นกล่าวถึงคนในชุมชนเชียงดาว พ.ศ.2473มีอาชีพทำน้ำมันยาง น้ำมันจากซีได้ ซึ่งท่านแสดงความคิดเห็นว่าหมู่บ้านเล็กเหมาะสำหรับพระสงฆ์ปฏิบัติธรรมกรรมฐาน

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...ในวันหนึ่งขณะที่พระอาจารย์ฝั้น ท่านได้แนะนำสั่งสอนให้ญาติโยมมีความขยันหมั่นเพียรในการทำมาหากิน ท่านได้แนะนำให้ปลูกกล้วย ปลูกอ้อยให้มากขึ้น จะได้มีอยู่มีกินไม่อดอยากยากแค้น โยมคนหนึ่งได้ค้านขึ้นว่า ‘หมู่บ้านแถบนี้พื้นที่ไม่อุดมสมบูรณ์ ปลูกอะไรก็ไม่ขึ้น เสียแรงเปล่าๆ ต่อให้เทวดาหน้าไหนมาปลูกก็ไม่ได้ผล’ พระอาจารย์ฝั้นท่านจึงได้ถามว่า ‘ได้ลองปลูกดูแล้วหรือยัง’ โยมผู้นั้นตอบว่า ‘ยัง’ ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นพระอาจารย์ฝั้นให้คำแนะนำคนในชุมชนประกอบอาชีพเสริม เช่น ปลูกอ้อย ปลูกกล้วย แม้ว่าจะมีชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยกับพระอาจารย์ฝั้น แต่พระอาจารย์ฝั้นก็ให้กำลังใจโดยการลงมือกระทำ

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...การทำนาปีปกติถ้าฟ้าฝนดี มักจะไปเสร็จเอาเดือนสิงหาคม หรือต่อเดือนกันยายน เมื่อเสร็จจากการปักดำแล้วต่างก็พากันหาเสปียงกรังไว้ เมื่อยามเก็บเกี่ยวอีก นอกจากนี้ก็เตรียมเครื่องมือไว้จับปลาในหน้าแล้งต่อไป พอพระออกพรรษา ก็เริ่มเก็บเกี่ยวข้าวนา บางทีก่อนเก็บเกี่ยวข้าวนาต้องไปเก็บเกี่ยวข้าวไร่ไว้ก่อนด้วยในขณะเดียวกันนี้ยังมีการเก็บพืชผลของไร่เป็นต้นว่า พริกฝ้ายและถั่วอีกด้วยสมัย...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญอาชีพทำนา โดยกล่าวถึงเดือนสิงหาเป็นเดือนเดือนสิ้น สุกการทำนา อีกทั้งกล่าวถึงอาชีพเสริม คือ การจับปลา เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์เทศก์มีการใช้คำบอกเวลา คือ ออกพรรษา ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงพระพุทธศาสนาในท้องถิ่นกับวิถีการประกอบอาชีพของคนไทยในชนบท

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...อีกหมู่บ้านหนึ่งที่อยู่ใกล้ๆ ถ้าเปิด พอถึงฤดูแล้งกับ ชาวบ้านไม่ทำมาหากินอะไรเลย ฝ้ายแต่จะซูดหาอ้อยมากิน แต่ละวันได้แค่ตัวสองตัว หรือบางวันไม่ได้เลย ความเป็นอยู่ก็ยิ่งอดอยากแร้นแค้นกว่าเดิม ท่านได้ใช้โอกาสเวลาชาวบ้านมาฟังธรรมเทศน์อบรมว่าเป็นการขยัน ในทางที่ผิด ปรากฏจากประโยชน์ทั้งส่วนตัวและส่วนรวม การออกเที่ยวซูดอ้อยมาหากิน ได้ไม่คุ้มค่ากับเวลาและแรงงานที่เสียไป ควรเอาเวลาที่ว่างจากการทำนาพากันมาซูดดินทำไร่ทำสวนจะดีกว่า ชาวบ้านต่างก็เชื่อที่ท่านแนะนำและได้พากันทำตาม จนบังเกิดผลดีขึ้นมาโดยลำดับ บางคนถึงไปพูดกับท่านว่า ถ้าทำอย่างที่ท่านแนะนำตั้งแต่ต้น ป่านนี้คงตั้งหลักฐานกันได้หมดแล้ว...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงทัศนคติของฝั้นที่มีต่อคนในชุมชนว่าเลี้ยงชีพตามสภาพแวดล้อมจะเอื้ออำนวย เช่น หาอ้อยเป็นอาหาร แต่ไม่มีการประกอบอาชีพเสริม พระอาจารย์ฝั้นจึงแนะนำให้ชาวบ้านทำสวน ทำไร่ เช่น ปลูกกล้วย ปลูกอ้อย ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบการยังชีพแบบใหม่กับการประกอบอาชีพเสริมนั้นพบว่าอาชีพเสริมสร้างรายได้ให้ครอบครัว จนกระทั่งคนในชุมชนมีฐานะดีขึ้น

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...เราได้นอนคิดหวนลำดับถึงกิจการงานอาชีพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เหล่านั้นว่า เริ่มต้นระหว่างเดือนมีนา-เมษา จะต้องถางป่าทำไร่แห้งแล้วจุดไฟเผาขูด รากไม้หัวต่อทำรั้วกัน ฝนตกลงมา จะต้องนำพืชพันธุ์ต่างๆ ไปปลูกตามต้องการ...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงปฏิทินการเกษตรของคนในชุมชนอีสานว่า ช่วงเดือน มีนาคมถึงเมษายนเริ่มจัดการป่าแห้งรกร้าง จัดการผืนดินแห้ง เตรียมดินให้พร้อมสำหรับการ เพาะปลูก

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...สังคมชนบท ไม่ว่าจะภาคใด ล้วนเหมือนกัน ทั้งนั้น มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย วิถีชีวิตไม่สับสน และผู้คนมีอัธยาศัยดีต่อกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่เพื่อนบ้าน มีความเป็นอยู่อย่างมั่งคั่งน้อย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ใครมีก็แบ่งปัน ใครขัดสนก็ได้รับการช่วยเหลือ สังคมชาวนาชาวไร่คือสังคมที่สะท้อนภาพรวมของสังคมไทยในอดีตได้ดี ที่สุด แม้ปัจจุบันนี้หลายอย่างเปลี่ยนแปลงไปมาก แต่สำหรับสังคมชนบท หรือสังคม ชาวนาชาวไร่แล้ว ยังคงความเป็นไทยไว้ได้มาก แม้ว่าจะมีบางแห่งจะถูกครอบงำด้วย ระบบทุนนิยมไปมาแล้วก็ตาม...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงคนในชุมชนอีสานเป็นสังคมเกษตรกรรม ผู้คนช่วยเหลือเอื้อ อารต่อกัน ผู้คนเป็นมิตร ความเป็นอยู่เรียบง่ายสอดคล้องกับสภาพสังคมเกษตรกรรม

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...โดยมากแม่บ้านจะต้องเตรียมเสปียงไว้ให้เพียงพอ เป็นต้นว่า ข้าวสาร พริก เกลือ ปลา ร้า ยาเส้น เมื่อลงมือทำมาแล้วจะไม่ต้องเป็นห่วงในเรื่องการแสวงหา เสปียง...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงบทบาทของผู้หญิงในครอบครัวอีสานว่าต้องจัดเตรียมอาหาร เครื่องประกอบอาหารให้ครบถ้วน เช่น ข้าวสาร พริก เกลือ ปลา ร้า ยาเส้น

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...ครอบครัวของชาเป็นครอบครัวใหญ่ ตามธรรมดาแล้วคนชนบทอีสาน มักจะ อยู่รวมกันเป็นวงศ์าคณาญาติ อยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ ถึงลูกหลานจะแต่งงาน

แล้ว ก็จะไม่ไหนไกล จะปลุกบ้านเรือนอยู่ใกล้ๆ กัน แม้คนจะมาก แต่เรื่องปัญหา
วุ่นวายต่างๆ นั้น ก็ไม่ค่อยมีสักเท่าไร เพราะพี่น้องมีความเคารพนับถือกันอย่างแท้จริง
ครอบครัวจึงอยู่อย่างมีความสุขในระดับหนึ่ง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงครอบครัวของชาวอีสานที่อยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่
สมาชิกในครอบครัวมีความเคารพต่อกัน การตั้งบ้านเรือนก็อยู่ไม่ห่างไกลกันมาก ซึ่งเมื่อมีปัญหา
ครอบครัวญาติพี่น้องก็จะช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...ในขณะที่เดียวกันนี้ยังมีการเก็บพืชผลของไร่เป็นต้นว่า พริกฝ้ายและถั่วอีกด้วย
สมัยเมื่อข้าวนายังคืออยู่ การเก็บเกี่ยวมักจะไปเสร็จเอาโนน-สิ้นเดือนมกราคมโนนแล้ว
ขนขึ้นยุ้งตอนต้นเดือนกุมภาพันธ์ ในขณะที่เก็บเกี่ยวอยู่นี้ตอนกลางคืนจะต้องจักตอก
สำหรับผูกฟ่อนข้าวไว้อีกด้วย...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงปฏิทินการเกษตรของคนในชุมชนอีสานว่าหากต้องทำงาน
เกษตรกรรมปลูกพืชผัก เช่น พริก ฝ้าย ตลอดจนทำสิ่งอื่นๆ เช่น จักตอก เพื่อใช้ผูกต้นข้าว

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...วันหนึ่ง ได้เกิดฝนตกหนัก พายุฝนกระหน่ำติดต่อกันหลายวัน ตกหนักไม่
ยอหดหยุด จึงเกิดน้ำท่วมมาก น้ำท่วมไปท่วมบ้าน เนื่องจากพื้นที่วัดเป็นที่ดอน น้ำไม่
ท่วม จึงสบายหน่อยที่ไม่ต้องเดือดร้อน เดินลุยน้ำแต่ชาวบ้าน ชาวบ้านนั้นเดือดร้อนมาก
เพราะวัวควายไม่มีหญ้าจะกิน ถูกน้ำท่วม ยังไม่รู้ว่าจะแห้งเมื่อไร พวกวัวควายจึงมุดรั้ว
รอดรั้ว เข้ามากินหญ้าในวัด เพื่อประทังชีวิตไปก่อน...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสังคมเกษตรกรรม คนในชุมชนและวัดมีความเป็นมิตร
ช่วยเหลือกัน โดยชาวบ้านเดือนร้อน ประสบภัยน้ำท่วม วัดก็ได้ช่วยเหลือให้วัวควายมากินหญ้าในวัด

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...การตม่น้ำอ้อย ตอนบ่ายของทุกวันจะต้องเข้าสวนอ้อยตัดให้พอแก่การที่จะ
ตม่นในวันรุ่งขึ้น เมื่อตัดแล้วก็ต้องแบกขน ผู้มีเกวียนก็ใช้เกวียนเป็นพาหนะขนมาไว้ใน
โรงตม่นอ้อย ตม่นเข้ามิดต้องออกไปที่บ่ออ้อยจนกว่าจะแล้วเสร็จก็สายครันทีเดียว ถ้าคนไม่

พอ สายมากก็ต้องแบ่งกันมาทำอาหารไว้คอยทำเสร็จจากหีบอ้อยแล้วก็รวมกัน
รับประทานอาหารแล้วต่างก็แยกกันไปทำงานตามหน้าที่ของตน คงยังเหลือแต่คนเฝ้า
หม้อน้ำอ้อยเท่านั้น บางเจ้ามีอ้อยมากกว่าจะเสร็จก็โน่นเดือนมีนาคมโน่นจึงจะ
เสร็จ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงอาชีพการแปรรูปอ้อย เช่น การต้มน้ำอ้อย โดยมีการ
ดำเนินงานเป็นลำดับขั้นตอน เช่น การตัดอ้อย การหีบอ้อย ทั้งนี้มีการให้รายละเอียดการขนส่งอ้อย
การเดินทาง โดยใช้เกวียน และใช้ระยะเวลาในการแปรรูปอ้อยที่สิ้นสุดเดือนมีนาคม

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงคำขวัญประจำจังหวัดอุดรธานีไว้ว่า

“...ภาคอีสานมีพระที่มีชื่อเสียงด้านการปฏิบัติธรรมมากกว่าภาคอื่น และมี
จำนวนมิใช่น้อยด้วย นับเป็นบุญกุศลของชาวพุทธที่ได้มีสรวงอันเกษม “น้ำตกจากสัน
ภูพาน อุทยานแห่งธรรมะ อารยธรรมห้าพันปี ธาณีผ้าหมี่ขิด แดนเนรมิตหนองปลาไหล
เลิศลักษณ์กล้วยไม้ อุดรซัวร์ไฉน”นี้เป็นคำขวัญของจังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนึ่งแห่ง
ภาคอีสาน จังหวัดนี้แหละได้ให้กำเนิดพระผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบองค์สำคัญ คือ อาจารย์
เทศก์...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญคำขวัญประจำจังหวัดอุดรธานี และใน
ตอนท้ายกล่าวยกย่องพระอาจารย์เทศก์ โดยสัมพันธ์กับท้องถิ่นอุดรธานี และเป็นที่น่าสังเกตว่าเป็น
วิธีการสื่อสารความเป็นท้องถิ่นและตัวบุคคลเข้าด้วยกัน

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนชาวเขาไว้ว่า

“...เจ้า (ท่าน) มาอยู่ด้วยดีมาก ข้าวไร่อุดมได้มากเหลือเกิน บางคนจนได้ขาย วัว
ควาย (เขาเลี้ยงไว้ไม่ได้ใช้งาน) ที่ไม่เคยได้ขายก็ได้ขาย (ปกติเขาเลี้ยงหมูขายเป็น
รายได้ประจำครอบครัว) พริกแห้งเป็นรายได้ประเภทหนึ่ง นอกนี้แล้วไม่มีรายได้อะไรเลย
เงินทองเราก็เก็บไว้ได้เหลือใช้ ตูเจ้ามาสอนไม่ให้เราเล่นไฟ-ถั่ว-เบี้ย เราก็ไม่เล่น เมื่อก่อนมี
พวกกะเหรี่ยง (ชาวเมือง) เขามาหลอกให้เราเล่นบัดนี้เราฟังคำตู่เจ้าสอน เราไม่เล่นแล้ว...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้นชาวเขากล่าวถึงพระอาจารย์เทสก์ ว่าเป็นผู้นำความอุดมสมบูรณ์ ทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล การเพาะปลูกเกษตรกรรมได้ผลดี ส่วนผู้ประกอบอาชีพปศุสัตว์ก็ขายวัวควายได้ ทำไร่นาได้ผลดี เช่น ไร่พริก ทั้งนี้ ชาวเขาชื่นชมพระอาจารย์เทสก์ สอนชาวเขาให้เลิกเล่นการพนัน

พระอาจารย์เทสก์กล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...ในชนบทถิ่นทุรกันดาร การทำมาหากินฝืดเคือง ความเจริญรุ่งเรืองในทางธรรมไม่มีใครปรากฏ โจรผู้ร้ายขโมยสักเล็กสักน้อย มักมีชุกชุม – วัวควายที่ผูกไว้ในคอก อาจถูกปล้น ไก่ในเล้าอาจถูกลัก ข้าวในนา พืชในไร่อาจถูกขโมยไป...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงภาพรวมของสังคมชนบทยุคหนึ่งว่าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล การเกษตรไม่ได้ผลดี คนในชุมชนไม่ยึดมั่นในศาสนา เศรษฐกิจไม่ดี และเกิดการลักขโมยทรัพย์สินสิ่งของของคนในชุมชน เช่น วัว ควาย ไก่

พระอาจารย์เทสก์กล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานไว้ว่า

“...ช่วงเข้าพรรษา โรคฝีดาษระบาดหนัก ชาวบ้านล้มตายกันไปหลายคน ที่เหลืออยู่ก็หลบหนีเข้าไปอยู่ในป่า พระสงฆ์องค์เณรก็อยู่ไม่ได้เหมือนกัน ในอำเภอบึงกาฬ อำนาจเจริญ ไม่ปรากฏว่าเคยมีโรคนี้ พอมีใครเป็นเข้าเพียงไม่กี่คน ก็กลัวคนอื่นจะรู้ จึงปล่อยให้โรคมันลุกลามไปมากแล้วจนรู้กันทั่ว เมื่อใครป่วยเป็นฝีดาษ ก็จะถูกเอาไปอยู่ในป่าญาติๆจะปลูกกระท่อบให้อยู่คนเดียว พอถึงเวลารับประทาน ก็จะส่งข้าวปลาอาหารไปให้...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสถานการณ์โรคระบาดฝีดาษ มีคนในชุมชนเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านบางส่วนก็หนีเข้าไปอยู่ในป่า โดยการแยกผู้ป่วยให้ห่างไกลผู้อื่น และมีการส่งเสบียงอาหารให้ผู้ป่วยโรคฝีดาษในป่า

2.2) ชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ไว้ว่า

“...พรรษานี้จำพรรษาอยู่บนภูเขา อากาศชุ่มชื้น ฝนตกมากหนาวจัด พวกชาวบ้านได้หาฟืนมาไว้สำหรับให้ท่านก่อไฟผิง ยกเป็นกุฏิมุงด้วยใบตองทำรั้วด้วยไม้รวกยาวๆ พอเป็นที่ป้องกันสัตว์ร้ายต่างๆตามธรรมเนียมของพวกชาวเขา แม้ท่านจะบอกว่ารั้วไม่ต้องทำก็ได้ แต่เขาก็ไม่ยอม ได้ช่วยกันทำถวายเป็นทาน และจะมีคนมาคอย

ดูแลก่อนไฟรับใช้ท่านต่างๆ ท่านบอกว่าไม่ต้องมาดอก เขาก็ไม่ฟัง มาคอยดูแลช่วยอยู่นั่นเอง...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงการจำพรรษาของพระอาจารย์มั่นบนภูเขา ทางภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งฤดูฝนมีสภาพอากาศชื้นมาก คนในชุมชนก็ได้ดูแลความเป็นอยู่ของพระสงฆ์โดยหาฟืนมาไว้ให้พระสงฆ์ได้ผิงไฟ

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ไว้ว่า

“...เรื่องอาหารการกิน เขามีกบหรือเขียดตัวเดียวอย่างนี้ เขาก็แบ่งใส่บาตรได้ 4 บาตร 4 องค์ก็มี ในคราวที่อดอยาก มะเขือลูกเดียวอย่างนี้ เขาจะผ่าใส่บาตรได้ 4 องค์ ทั้งนี้เนื่องจากทางอีสานนั้นกันดารน้ำ โดยเฉพาะหน้าแล้งบางแห่งต้องได้กินน้ำในสระ พร้อมทั้งไปตักเอาไกลด้วยเป็น 2-3 กิโลเมตรก็มี เพราะชุดบ่อไม่มีน้ำ ถึงจะมีบางแห่งน้ำก็เต็ม กินไม่ได้ และสิ่งที่ตามมาด้วยก็คือ ความอดอยากเรื่องอาหารการกิน อาศัยแก่นไม้ รากไม้ ไปไม้มาต้มฉัน นานๆจะมีน้ำอ้อยก้อนที่หนึ่ง ก้อนเดียวแบ่งกันฉัน 3-4 องค์ก็ยังไม่พอ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงอาหารเพื่อยังชีพของพระสงฆ์ที่คนในชุมชนทำบุญกับพระสงฆ์สะท้อนให้เห็นความเป็นอยู่แร้นแค้น แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้เห็นความมุ่งมั่นในการปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ แม้มีชีวิตความเป็นอยู่ไม่สุขสบายนัก

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ไว้ว่า

“...เชียงใหม่อากาศดี ยิ่งได้อยู่ตามป่าตามเขายังได้รับความสงบ ท่านจึงเที่ยวแสวงหาสถานที่อันนำมาซึ่งความสงบตลอดเวลาขณะเดียวกันก็ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย เชียงใหม่นี้เป็นป่าดงกว้างขวางภูเขามากมาย สิ่งสารสัตว์เป็นต้นว่า เสือ ช้าง งู ก็มากหากแต่สัตว์เหล่านั้นไม่เคยทำอันตรายแห่งพระภิกษุสามเณรที่สัญจรไปมาเลย...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงการจำพรรษาของพระอาจารย์มั่นที่จังหวัดเชียงใหม่ มีสภาพอากาศดี ซึ่งป่าในจังหวัดเชียงใหม่มีความเหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรมกรรมฐาน แม้ว่าจะมีสัตว์หลากหลายประเภทแต่สัตว์ก็ไม่ได้ทำอันตรายพระสงฆ์ที่ธุดงค์ในป่าใหญ่

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ไว้ว่า

“...อากาศหนาวจริงๆ เวลาออกวิเวกเพราะไม่นำผ้าห่มติดไปด้วย ใช้แค่จีวรกับผ้าสังฆาฏิพับครึ่งแล้วห่มพอกันหนาวได้บ้าง แต่ถ้าคืนไหนหนาวมากจริงๆ คิณนั้นนอนไม่ได้เลย ต้องลุกขึ้นนั่งสมาธิภาวนาสู้เอาตามหน้าตามตา แขน ขารวมถึงริมฝีปาก เหล่านี้แตกหมด ตกกระหมด...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสภาพอากาศหนาวเย็นแต่พระอาจารย์มหาบัวก็มีเครื่องนุ่งห่มตามที่พระวินัยกำหนดให้มี และสะท้อนให้เห็นภาพชีวิตของพระสงฆ์ที่มุ่งมั่นปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุนิพพาน

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ไว้ว่า

“...การอาบน้ำต้องรีบอาบตอนกลางวันหลังปิดกวาดไปไม้แล้ว อาบในคลองบ้างตามซอกหินซอกผาบ้าง หรือในห้วยในคลองที่ไหนพออาบได้ก็อาบ ถ้ากะเวลาก็ประมาณบ่าย 3 โมง เพราะอาบค้ำน้ำไม่ได้ อากาศหนาวมากจริงๆ น้ำก็เย็นมาก ทั้งๆ ที่ตอนนั้นยังหนุ่มน้อยอยู่แต่มันก็ยังหนาวถึงขนาดนั้น...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสภาพอากาศหนาวเย็นแต่พระอาจารย์มหาบัวก็ปรับตัวให้เข้ากับอากาศ คือ รีบสร้งน้ำในช่วงเวลาบ่าย เพื่อป้องกันความหนาวเย็นในช่วงเวลาค่ำคืน

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ไว้ว่า

“...สำหรับเรื่องกุฎิที่พักนั้น ท่านให้ชาวบ้านทำเพียงวันเดียวก็เสร็จแล้ว พอใช้หลบแดดหลบฝน ป้องกันชื้นหรือร้อนหนาวได้ก็เพียงพอแล้ว ลักษณะก็ทำเหมือนปะรำ โดยเอาใบไม้มาวางทำเป็นร้าน เอาใบไม้วางข้างบน แล้วเอากลดแขวนข้างล่าง ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงที่พักอาศัยของพระสงฆ์ที่มันไม่คงแข็งแรงเท่าที่ควร แต่ก็มีได้เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติของพระอาจารย์มหาบัว

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ไว้ว่า

“...บางทีเสื่อมวกัดควายอยู่ข้างๆ มุ้งก็มี เสียงควายร้องเอ๊กอ้ากๆ เราก็กึ่งผางออกไปจากมุ้ง ดูว่ามันมาทำอะไรกันอยู่ เสียงเรดงลั่นขึ้น มันก็เลยเงียบไป ลำน้าอู่น

ทางที่จะต่อเข้าไปหนองผือเป็นดง ฟังเสียงควายร้องข้างๆ ริมลำน้ำอูน เสือกอยู่ทางนี้
ควายก็หากินอยู่ทางนี้ บ้านเขาอยู่ทางนั้น แล้วเราอยู่ฝั่งนี้ คือมันกั๊กกันใกล้บ้าน...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงปากกว้างใหญ่มีสัตว์ร้ายหลากหลายชนิด ซึ่งความเงียบ
สงัดของป่าทำให้ได้ยินเสียงสัตว์ร้ายคร่ำครวญกัน แต่เสียงดังกล่าวก็ไม่ได้ทำให้พระอาจารย์มหาบัวครัน
คร้ามหวาดกลัว ทั้งนี้ ท่านก็มุ่งมั่นปฏิบัติธรรมต่อไป

3) กลุ่มชาติพันธุ์

กลุ่มชาติพันธุ์ หมายถึง ชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในประเทศไทย พรหมแดนประเทศ
ไทย โดยกลุ่มชนดังกล่าวมีเชื้อชาติ วิถีชีวิต ภาษา ที่แตกต่างจากคนไทย ดังนี้

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ว่า

“...เขาเรียกผู้คนในแถบนี้ว่า “ลาวโซ่ง” “โซ่-ซ่า” และลาวภูไท และทุกๆ คน
ชาวเขาเหล่านี้เลื่อมใสพระพุทธศาสนาทั้งหมดทั้งนั้น มีการทำบุญตักบาตรสร้างวัดวา
อารามเช่นเดียวกับคนไทยทุกๆ ไป...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์โซ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ
ประเทศไทยว่านับถือพุทธศาสนา และได้ทำบุญตักบาตรในยามเช้าทุกวัน

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ว่า

“...เมื่อจอมพลผินพุดจบแล้ว มีพระสงฆ์ชาวจังหวัดพระตะบองก็เคยมาอยู่
เมืองไทยและพู ภาษาไทยได้ ลูกขึ้นขออนุญาตพระมหาเถระแล้วพุดขึ้นว่า “ที่อาตม
ภาพพร้อมด้วยคณะพระภิกษุสามเณร ได้นำเครื่องสักการะมาทำความเคารพการวะ
ฯพณฯ ท่านนี้ ก็ได้พากันทำตามธรรมเนียมที่เคยทำมาทุกครั้งที่ได้เจ้านายขุนนางผู้ใหญ่
ฝรั่งเศสมา พระเถระผู้ใหญ่ในถิ่นนั้นต้องพาพระภิกษุ สามเณรนำเครื่องสักการะเณรไป
แสดงทำความเคารพการวะฝรั่งผู้เป็นเจ้าขุนมูลนายที่มาในถิ่นนั้น พระสงฆ์ที่นี้ได้ปฏิบัติ
อย่างนี้มาเป็นเวลานานแล้ว จึงเป็นธรรมเนียมสืบต่อกันมาจนกระทั่งถึงบัดนี้” ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นพระอาจารย์มั่นกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ประเทศกัมพูชา ซึ่ง นายทหารไทยจอมพลผินได้นิมนต์พระอาจารย์มั่นไปเผยแผ่พุทธศาสนาที่ประเทศกัมพูชา สะท้อนให้เห็นว่าชาวกัมพูชานับถือพุทธศาสนาเป็นเวลานานนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ว่า

“...ณ ตามฝั่งแม่น้ำโขงนั้นก็ยังมีหมู่บ้านเป็นหย่อมๆหลายก๊กเช่น ญไทไทยดำ ลาว โข่ง ท่านเล่าว่า ญไทมีศรัทธาดีกว่ทุกก๊ก แต่ญไทนี้การภาวาจิตใจอ่อนรวมง่าย รักษา ไม่ใคร่เป็น ส่วนลาวโขงนั้นไม่ใคร่เอาไหนเลย แต่ทุกๆ ก๊ก ก็ทำบุญนับถือพุทธทั้งนั้น...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นพระอาจารย์มั่นเปรียบเทียบการนับถือพุทธศาสนาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ญไท กลุ่มชาติพันธุ์โข่งไทยดำ และกลุ่มชาติพันธุ์โข่ง

พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ว่า

“...อาจารย์เทศก์ได้เดินทางขึ้นไปทางบ้านบุพญา ถิ่นชาวเขาเผ่ามูเซอร์ เมื่อเรา ไปถึงเขาพากันใจดีจัดเสนาสนะให้เราอยู่อย่างพร้อมใจกัน โอโฮ เบื้องต้น เราผิตหวังไป ถนัดทีเดียว เรานึกว่าพูดไม่รู้ภาษากันคงไม่มีใครมายุ่งเกี่ยว ที่ไหนได้ขึ้นไปครั้งแรกพัก บ้านร้างเขาไม่เคยเห็นพระชุดงค์ ทั้งเด็กเล็กหนุ่มแก่พากันมายืนมองดูเรา จากไกลจน ไกล เข้าชิดขนาดจะเหยียบเท้าเราเลย ถึงไปกุมมา จากเที่ยงถึงราวบ่ายสี่โมงเย็นจากยืน ลงนั่ง จากนั่งลงนอน...”

(พระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของมูเซอร์ที่ไม่เคยเห็นพระสงฆ์ โดยพระอาจารย์เทศก์ เป็นพระสงฆ์ที่ไปเผยแผ่พุทธศาสนาให้ชาวมูเซอร์ เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนนี้อธิบาย รายละเอียดชาวมูเซอร์ไม่เคยเห็นพระชุดงค์ ระยะเวลาที่ชาวมูเซอร์มาดูพระอาจารย์เทศก์ ตั้งแต่ 12.00 -16.00 น. รายละเอียดดังกล่าวทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างพระชุดงค์และชาวมูเซอร์

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ว่า

“... ‘ท่านอาจารย์เอาหรือนี่ มีธูระอะไรครับ ถึงได้มาดึกๆ ตื่นๆ อย่างนี้’
‘ผมบอกวินัยท่านผิตไปข้อหนึ่ง’ พระอาจารย์ชากกัมพูชาตอบ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระสงฆ์ชาวแกมพูชาที่ศึกษาพระวินัยอย่างแตกฉาน ซึ่งท่านได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ศึกษาพระวินัยกับพระอาจารย์ชาวมอญเรื่องที่ไม่ถูกต้อง ท่านก็รีบบอกพระอาจารย์ชา

พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงชาวมอญไว้ว่า

“...ในพรรษาที่เราได้อบรมประชาชนให้เกิดศรัทธาปสาทะ เข้ามารักษาศีล อุโบสถมากเป็นประวัติศาสตร์ บางบ้านปิดประตูบ้านแล้วพากันมานอนรักษาศีล อุโบสถที่วัดหมดครอบครัวเลยก็มี” อาจารย์เทศก์กล่าวท่านได้สอนให้คนมอญเลิกนับถือผี ให้หันมานับถือพระรัตนตรัยแทน ซึ่งได้ผลมีใช้น้อย

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญการเผยแผ่พุทธศาสนาของพระอาจารย์เทศก์ให้ชาวมอญ โดยคำสอนนี้กล่าวถึงศีลอุโบสถที่ชาวมอญให้ความสำคัญมาก อีกทั้งกล่าวถึงการสอนให้ชาวมอญเลิกนับถือผีและนับถือพุทธศาสนา

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ว่า

“... ประมาณ พ.ศ.2510 พระอาจารย์สุเมโธ ได้มีโอกาสพบกับลูกศิษย์ของพระอาจารย์ชา สุภทโท เป็นพระไทยพูดภาษาอังกฤษได้ ท่านได้แนะนำ และพาพระอาจารย์สุเมโธไปพบพระอาจารย์ชา พระอาจารย์ชา สุภทโทได้เมตตารับพระอาจารย์สุเมโธไว้เป็นศิษย์ ซึ่งเป็นศิษย์รูปแรกที่เป็นชาวต่างประเทศ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงชาวตะวันตกที่มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา และพระอาจารย์ชาทำให้วัดหนองป่าพงมีพระสงฆ์ชาวตะวันตก ซึ่งในลำดับต่อมาก็ขยายเป็นวัดป่านานาชาติ

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ว่า

“...ท่านพระอาจารย์ปัญญา (ปีเตอร์มอร์แกน) เป็นพระชาวต่างชาติองค์แรกที่มาขอศึกษาอยู่ด้วยท่านปัญญานี้สุขุมมาก ท่านมาอยู่กับเราตั้งแต่ปี 2506 ท่านมาขออยู่กับเราถึง 5 วัน หนะนั้นหนะ ไม่ใช่เล่น ๆ นะ มาขอ ที่แรกก็ทางฝ่ายปฏิบัติของเราไม่เคยมีพระกรรมฐานฝรั่ง เราก็กังไม่ยอมรับไว้ก่อนประการหนึ่งก็ยังไม่ทราบนิสัยใจคอของฝรั่งนี้เป็นยังไง เพราะเขาไม่เคยศาสนาพุทธ เราเราจึงยังไม่รับ แล้วมาขออีก เราก็กังไม่ให้ถึงครั้งที่ 3 ที่ 4 มาขอ เราก็กังไม่ให้...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงชาวตะวันตกที่มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา และพระอาจารย์มหาบัวทำให้วัดป่าบ้านตาดมีพระสงฆ์ชาวตะวันตกศึกษารรณะ และปฏิบัติตามแนวปฏิบัติของพระสายปฏิบัติอีสาน

พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ว่า

“...ความเป็นอยู่ ไม่มีหลักแหล่ง ตัดไม้เล็กๆ สักแต่ว่าเป็นเสาปักแล้วเอากิ่ง ไม้ไปไม้อะไรปกคลุมพอนอนบังน้ำฝนน้ำค้างเล็กๆ น้อยๆ บางทีก็นอนตามถ้ำเพิงหินหรือใต้ต้นไม้โคนต้นไม้ สักแต่พอบังๆ ฝ้านุงห่มไม่มี...อยู่ที่ไหนถ้าอาหารอุดมสมบูรณ์ ก็อยู่ได้นาน อาหารหมดก็อพยพกันไปอยู่ที่อื่น เขาจึงเรียกชื่อว่า ผีตองเหลืองคือพอไปไม้เครื่องมุงเหยวแห้งเหลืองก็หนีไป...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญวิถีชีวิตชาวตองเหลือง ในที่นี่ใช้คำว่า ผีตองเหลือง โดยกล่าวว่าไม่มีที่อยู่แน่นอน ถ้าอาหารหมดก็อพยพย้ายที่อยู่ ไม่มีเสื้อผ้า เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์เทศก์ ให้ข้อมูลในลักษณะภาพกว้างที่ทำให้ผู้รับสารเข้าใจลักษณะพื้นฐานของชาวตองเหลืองพระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ว่า

“...เมื่อกลางปีระหว่างวันที่ 7-22 มิถุนายน พ.ศ.2517 องค์หลวงตาได้รับนิมนต์ไปอธิบายธรรมและตอบปัญหาธรรมให้แก่พุทธศาสนิกชนชาวอังกฤษ ที่ธัมมปทีปวิหาร ณ แอชมพัสเตด ลอนดอน ประเทศอังกฤษ โดยมีพระภิกษุปัญญาวิฑโฒ (Peter John Morgan) เป็นผู้ทำหน้าที่เชื่อมสัมพันธ์ไมตรีระหว่างพุทธศาสนิกชนชาวอังกฤษกับชาวไทย ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์มหาบัวเผยแผ่พุทธศาสนาในประเทศอังกฤษ โดยมีพระสงฆ์ชาวอังกฤษเป็นผู้เชื่อมต่อความรู้ การปฏิบัติธรรมตามแนวพระปาครมฐานอีสาน

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ว่า

“... การออกไปเผยแผ่พุทธธรรมในตะวันตกครั้งนี้ นอกจากประเทศอังกฤษแล้ว หลวงพ่อยังได้เดินทางไปประเทศฝรั่งเศส ในระหว่างวันที่ 30 พฤษภาคม ถึงวันที่ 4 มิถุนายน 2520 อีกด้วย เพื่อออกเผยแผ่ธรรมแก่ชาวปารีส ซึ่งในการไปฝรั่งเศส หลวงพ่อได้มีโอกาสไปเทศน์แสดงธรรมแก่ชาวลาว เขมร มอญ อพยพที่นั่นด้วย ได้เกิดความสังเวช ในความเป็นคนพลัดถิ่น พลัดจากบ้านเกิดเมืองนอน มีแต่ความเศร้าโศกเสียใจ น้ำตานองหน้า หากความสบายใจไม่ได้...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์ชาเผยแพร่พุทธศาสนาในต่างประเทศ ซึ่งมีกลุ่มคนเชื้อสายต่างๆ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น ชาวลาว ชาวเขมร ชาวมอญ ซึ่งพระอาจารย์ชาก็ให้ธรรมะข้อคิดต่อผู้ที่อยู่ห่างไกลบ้านเกิดเมืองนอน

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ว่า

“...เราก็จะตายปี 2540 ที่จะช่วยโลกแหละ มันจะตายจะไม่ชนพรรษา ก็เดชะดวงชะตาของบ้านเมืองเรานั้นเกี่ยวโยงก็เลยพุงกันอยู่ได้ เลยได้ยาหอมตั้งมาฉัน ขอ निมนต์หลวงพ่อดีฉันเถอะจะหายอย่างเดียวกัน หมอตั้งคนจีน เป็นชาวจีน แกกำหนดให้เอง...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงหมอตั้ง ชาวจีนที่ช่วยรักษาพระอาจารย์มหาบัว ซึ่งสะท้อนให้เห็นความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ และเชื้อชาติของผู้คนที่อยู่อาศัยในประเทศไทย

6.3.2 การสอดแทรกวัฒนธรรมพุทธศาสนาอีสานในคำสอน

การสอดแทรกวัฒนธรรมอีสานในคำสอน หมายถึง วัฒนธรรมอีสานที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน ดังนี้

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงการสอดแทรกวัฒนธรรมอีสานในคำสอนไว้ว่า

“...เด็กหนุ่มอายุ 15 ปี เกิดความเลื่อมใสในพระศาสนาถึงกับออกบวชเป็นสามเณร ต้องไปอดข้าวเย็นอยู่ในวัด อดอนุกสนานอย่างที่เด็กวัยนี้จะพึงได้รับ สมัยนี้ยากนักจักหาได้ แต่สมัยก่อนนั้นมีอยู่ทั่วไป เพราะใครๆก็นิยมบวชเรียนกัน และบวชกันคนละหลายๆ พรรษาซะด้วย...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์มั่นที่มีแนวปฏิบัติวัฒนธรรมพุทธศาสนาในสังคมอีสาน คือ การบวชเรียน โดยพระอาจารย์มั่นบวชเณร และบวชพระตามลำดับ

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงการสอดแทรกวัฒนธรรมอีสานในคำสอนไว้ว่า

“...เมื่อศรัทธาแรงกล้ามากขึ้น ทำให้นายมันต้องขออนุญาตบิดามารดาบวชอีกครั้ง ในครั้งนี้บิดามารดาคงไม่ว่าอะไร เพราะได้ช่วยสร้างหลักปักฐานไว้ให้มันคงพอสมควรแล้ว แต่พ่อแม่ซึ่งตั้งใจไว้จะให้บวชอยู่แล้ว เพราะชายไทยอายุ 20 ปีขึ้นไปจะต้องบวชเรียน เพื่อจะได้เรียนรู้ความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง จึงได้อนุญาตตามปรารถนา...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์มั่นที่มีแนวปฏิบัติวัจนธรรมพุทธานุสสาในสังคม
อีสาน คือ การบวชเมื่ออายุครบ 20 ปี ซึ่งการบวชดังกล่าวครอบครัวของพระอาจารย์มั่นสนับสนุนให้บวช
พระอาจารย์ชากกล่าวถึงการสอดแทรกวัจนธรรมอีสานในคำสอนไว้ว่า

“...พ่อมากับแม่พิมพ์ได้พาซาไปฝากฝังไว้กับท่านอาจารย์ลีที่วัดก่อนนอก เพื่อให้
เป็นศิษย์รับใช้ดูแลท่าน ฝึกตนให้ชินกับการอยู่วัดก่อน ซึ่งอาจารย์ลีก็ยินดีรับไว้อย่าง
เต็มใจ เพราะเห็นหน่วยก้านของเด็กชายซาแล้ว ก็คิดว่าคงจะไปได้ดี...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงครอบครัวของพระอาจารย์ชาที่สนับสนุนให้พระอาจารย์ชา
บวช ซึ่งมีการปฏิบัติตามธรรมเนียมของวัดในภาคอีสาน กล่าวคือ ให้พระอาจารย์ชาเป็นศิษย์วัด
เพื่อให้ปรับตัวในการอยู่วัด ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของผู้ที่จะบวช

พระอาจารย์พันกล่าวถึงการสอดแทรกวัจนธรรมอีสานในคำสอนไว้ว่า

“...พ่อแม่ต่างมีความพอใจและดีใจมาก ที่ลูกมาขออนุญาตลาไปบวชในพระบวร
พุทธศาสนา คราวนี้แท้จริงเราพ่อแม่ทั้งสองได้ปรึกษากันไว้แล้วว่า จะไปรับเจ้า
เอามาบวช แต่ยังมีทันได้ ไปรับ ลูกก็ได้กลับมาบ้านเสียก่อน แล้วก็มาราบขออนุญาต
ลาบวชด้วย ความคิดของพ่อแม่ลูก มันช่างตรงกันอะไอย่างนี้ น่าแปลกจริงหนอ
ชะรอยบุพเพสันนิวาสชาติปางก่อน พวกเราสามคน เคยปลุกศรัทธาสามีคำดีทำความดี
ร่วมกันมาแล้วเป็นแน่...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงครอบครัวของพระอาจารย์ฝั้นอยากให้ท่านบวช เมื่ออายุครบ
บวช ซึ่งเป็นเวลาเดียวกันกับที่ท่านเดินทางกลับบ้านเพื่อขออนุญาตพ่อแม่ลาบวช ความสอดคล้องของ
ความคิดดังกล่าว ครอบครัวของพระอาจารย์ฝั้นถือว่าพ่อแม่ลูกได้ทำบุญร่วมชาติในชาติที่แล้ว

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงการสอดแทรกวัจนธรรมอีสานในคำสอนไว้ว่า

“...พ่อมาและแม่พิมพ์ เมื่อรู้ว่าลูกอยากบวช ก็ดีใจตามประสาคนเป็นพ่อ คน
เป็นแม่ เมื่อเห็นลูกจะทำในสิ่งที่ดีงาม ก็ยอมปลาลปล้มเป็นธรรมดา อีกทั้งในการบวชนี้
ยังเป็นผลบุญกุศลแต่พ่อแม่อีก จึงยินดีเป็นอย่างยิ่ง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงการสอดแทรกวัจนธรรมอีสานในคำสอนไว้ว่า

“...ที่วัดบ้านนาสีดา ก็มีพระอยู่ แต่ท่านไม่ไปพัก กลับมุ่งตรงมายังหมู่บ้านและ
ขอพักที่บ้านหนุ่มเทศก์เหมือนกับว่าจะมาโปรดหนุ่มเทศก์และบิดาโดยตรงบ้านหลังนี้

ใจบุญเป็นพิเศษอยู่แล้ว พระธุดงค์มาโปรดอย่างนี้นับเป็นกุศลทุกคนได้ปฏิบัติพระด้วยความเคารพเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่งเมื่อพระมาบ้าน ชาวพุทธที่ดีควรต้อนรับด้วยความเคารพ ควรสนทนากับท่านด้วยเรื่องของธรรมะ ไม่ควรขอหวย หรือเครื่องรางของขลังอะไรจากท่าน จึงนับว่าเป็นชาวพุทธที่ดี...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงครอบครัวของพระอาจารย์เทสก์ เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี แสดงความเคารพต่อพระธุดงค์ ตามครรลองปฏิบัติวัฒนธรรมพุทธศาสนาในสังคมอีสาน

พระอาจารย์ผั้นกล่าวถึงการสอดแทรกวัฒนธรรมอีสานในคำสอนไว้ว่า

“...ฝ่ายญาติโยมชาวบ้านม่วงไข่ เมื่อทราบข่าวว่ามีพระธุดงค์มาพักปักกลดในป่าช้าข้างนอก หมู่บ้านของตน พากันดีใจเป็นอย่างมาก เพราะทุกคนก็อยากเห็นพระธุดงค์ จึงได้กระจายข่าวบอก ให้รู้ทั่วถึงกันอย่างรวดเร็ว คณะหญิงชายทั้งเด็กและผู้ใหญ่พากันออกไปต้อนรับ ได้ช่วยปักกวาดจัดทำที่พักปักกลดและทางเดินจงกรม ตลอดถึงจัดหาน้ำดื่ม น้ำใช้ถวาย คนผู้เฒ่าผู้แก่เอาน้ำร้อน น้ำอุ่น หมากพลู บุหรี่ไปถวายตามธรรมเนียมของคนสมัยนั้น เสร็จแล้วโยมที่เป็นหัวหน้า ผู้เป็นนักปราชญ์ อาจารย์ พากันนั่งคุกเข่ากราบพระ 3 คน แล้วนั่งสงบเรียบร้อย คอยฟังธรรมคำอบรมจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตมหาเถรต่อไป สำหรับพระภิกษุที่ไปร่วมฟังด้วยในคราวนั้น มีพระอาญาครูดี พระภิกษุผั้น อาจาโร พระภิกษุกุ ธรรมทินโน ได้มีใจเลื่อมใสศรัทธา ออกไปฟังพระธรรมเทศนาอบรมธรรมปฏิบัติด้วย...”

(หลวงปู่ผั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงคนในชุมชนที่นับถือพุทธศาสนา ซึ่งมีแนวปฏิบัติวัฒนธรรมพุทธศาสนาในสังคมอีสาน คือ การอุปัฏฐากพระสงฆ์ ทั้งในด้านการทำความสะอาดที่พัก การทำทางเดินจงกรม การถวายน้ำดื่ม การถวายหมากพลู บุหรี่ และการแสดงความเคารพต่อพระสงฆ์

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงการสอดแทรกวัฒนธรรมอีสานในคำสอนไว้ว่า

“...หลังจากที่เดินทางออกจากวัดหนองป่าไซ้แล้ว หลวงพ่อได้เดินทางและหยุดพักที่บ้านป่าตาง อ.เลิงนกทา จ.ยโสธร อยู่ระยะหนึ่งชาวบ้านแถบนั้น พ่อได้ข่าวว่ามีพระธุดงค์มาพักใกล้ๆหมู่บ้าน ก็ดีใจ เพราะชาวบ้านมีความเชื่ออย่างหนึ่งว่า พระที่เดินธุดงค์นี้จะต้องเป็นพระที่มีความเก่งกล้าสามารถพอตัวทีเดียว ไหนจะรอนแรมข้ามน้ำข้ามเขา ผ่าอันตรายต่างๆได้ จึงพากันนมัสการ ขอให้หลวงพ่อกุศลแสดงธรรมให้ฟัง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงวัฒนธรรมพุทธศาสนาของชาวอีสานที่มีชุดความคิด ความเชื่อต่อพระพุทธรูปว่ามีความสามารถปฏิบัติธรรม รุดงค์ข้ามป่า ข้ามภูเขา ทำให้ชาวอีสานศรัทธาต่อพระพุทธรูปเป็นอย่างยิ่ง

พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงการสอดแทรกวัฒนธรรมอีสานในคำสอนไว้ว่า

“...จะต้องจากบ้านไปไกลอีกแล้ว หนุมเทศก์จึงขออนุญาตท่านไปกราบลาบิดามารดาและญาติผู้ใหญ่แห่งบ้านนาสีดาเสียก่อน บิดามารดาเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ดีใจมากที่ลูกชายฝึกฝนในทางศาสนาอย่างจริงจังเตรียมดอกไม้ธูปเทียนมาให้สำหรับพิธีขอขมา...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวិชาญ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงครอบครัวของพระอาจารย์เทศก์ สนับสนุนให้พระอาจารย์เทศก์ บวช โดยมีการประกอบพิธีกรรมขอขมาก่อนลาบวช ซึ่งเป็นการสะท้อนภาพสังคมพุทธศาสนาในภาคอีสาน

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงการสอดแทรกวัฒนธรรมอีสานในคำสอนไว้ว่า

“...พ่อมากับแม่พิมพ์นั้น เป็นคนที่ชอบเข้าวัดเข้าวา เพราะวัดเป็นที่พึ่งของจิตใจ ได้มีโอกาสทำบุญฟังพระเทศน์เป็นประจำ แม้จะมีงานหนักทางบ้านอย่างไรก็ต้องสละเวลามาวัดเสมอ จิตใจของคนชนบทเป็นเช่นนี้...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงครอบครัวของพระอาจารย์ชากที่ปฏิบัติธรรมตามแนวพุทธศาสนิกชนที่ดี โดยการเข้าวัด ปฏิบัติธรรม และสะท้อนสังคมชนบทอีสานว่ามีพุทธศาสนาเป็นชนแบบแผนในการดำเนินชีวิต

พระอาจารย์ตามหาบัวกล่าวถึงการสอดแทรกวัฒนธรรมอีสานในคำสอนไว้ว่า

“...เมื่อท่านตัดสินใจเป็นที่ลงใจแล้วท่านจึงกลับมาหาแม่และบอกแม่ว่าเรื่องการบวชจะบวชให้แต่ว่าใครจะมาบังคับไม่ให้สักไม่ได้นะบวชแล้วจะสักเมื่อไหร่ก็สักใครจะมาบังคับว่าต้องเท่านี้ปีเท่านี้เดือนไม่ได้นะไม่ แม่ตอบทันทีว่า ‘เอ้อ สาธุ ถ้าเจ้าจะบวชให้แม่ก็สาธุ โถ แม่ไม่ว่าอะไรเลยเรื่องสักขอแต่ว่าได้บวชก็พอแล้ว’...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงวัฒนธรรมพุทธศาสนาของชาวอีสานที่ว่าผู้บวชจะต้องได้รับการอนุญาตจากครอบครัวก่อนบวช ซึ่งพระอาจารย์มหาบัวมีความพิเศษในประเด็นไม่ระบุเวลาสัก ซึ่งสะท้อนให้เห็นความศรัทธาพุทธศาสนาของพระอาจารย์มหาบัว

6.3.3 การใช้ภาษาถิ่นอีสานในการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอน

การใช้ภาษาถิ่นอีสานในการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอน ซึ่งประกอบด้วย 2 ลักษณะ ได้แก่ คำศัพท์ภาษาถิ่นอีสาน ประโยคภาษาถิ่นอีสาน

1) คำศัพท์ภาษาถิ่นอีสาน

คำศัพท์ภาษาถิ่นอีสาน หมายถึง คำศัพท์ที่ใช้ในท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน จำนวน 14 เล่ม มีดังนี้

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงคำศัพท์ภาษาถิ่นอีสานไว้ว่า

“...เมื่อ 26 ปี มาแล้ว ได้พบกับพระอาจารย์ชาที่วัดป่า วัดหนองป่าพง คนไทยทุกคนก็ถามเวลามีโอกาสจะสนทนาธรรม เกือบทุกคนก็สงสัยในเรื่องความสามารถของพระอาจารย์ชา ที่จะสอนชาวต่างประเทศท่านพูดภาษาอังกฤษไม่เป็น และเรามาครั้งแรก อาตมาก็พูดภาษาไทยไม่ได้ และหลงพ่อท่านก็พูดภาษาสำเนียงอีสานด้วย ก็ต้องเรียน 2 ภาษา (ไทย-อีสาน)...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้น มีการใช้คำศัพท์ไทย-อีสานไว้ในวงเล็บเพื่อขยายความคำว่า ในบริบทนี้กล่าวถึงวิธีการสอนธรรมะของพระอาจารย์ชาที่ใช้ภาษาไทยมาตรฐานและภาษาถิ่นอีสาน

พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงคำศัพท์ภาษาถิ่นอีสานไว้ว่า

“...ชาวแฉ่งด้วยว่า เมื่อ 2 สัปดาห์ที่ผ่านมา พระอาจารย์เทศก์ ยังพูดเป็นนัยให้บรรดาลูกศิษย์ใกล้ชิดฟังว่า อีกไม่นานเมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ หลวงปู่ก็จะนอนตลอดไป อย่างไรก็ตาม ไม่มีศิษย์คนใดนึกเฉลียวใจ ในที่สุดพระอาจารย์เทศก์ ก็ได้มรณะภาพไปจริง ๆ ซึ่งตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 1 (เดือนอ้ายของชาวอีสาน) ซึ่งใกล้เคียงกับพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร ที่ละสังขาร เมื่อวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 2)”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น มีการใช้คำศัพท์เดือนอ้าย ซึ่งเป็นคำศัพท์ภาษาถิ่นอีสานมีความหมายว่าเดือน 1 เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนมีการใช้คำภาษาถิ่นอีสานไว้ในวงเล็บ ซึ่งน่าจะเป็นการให้สื่อนเฉพาะถิ่นความเป็นอีสานอธิบายไว้ในวงเล็บ

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงคำศัพท์ภาษาถิ่นอีสานไว้ว่า

“...ถ้าเรา เห็นอย่างนี้แล้วก็ยิ่งวาง ยิ่งละ ละอุปาทานการยึดทั้งหลายทั้งหมดวางสิ่งนี้เป็นของเรา รวมเข้าแล้วตัวของเราก็ไม่เป็นตัวของเราแล้วมี แต่บ่อนเจ็บ มีแต่

เสียถ้าหากว่าแต่ก่อนเราเคยกัดมันก็ให้มันกัดเราเสียแต่มัน ก็ไม่กัดจับผิดจับถูกอย่างนี้
แหละเราหัดตัวเรานั้นเอง...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้น มีการใช้คำศัพท์แม่ออก ซึ่งเป็นคำศัพท์ภาษาถิ่นอีสานมีความหมายว่าอุบาสิกา แต่ไม่มีการแปลเป็นภาษาไทยมาตรฐาน ในบริบทนี้กล่าวถึงการบิณฑบาตของพระอาจารย์ชาที่เกือบโดนสุนัขกัด และกล่าวถึงอุบาสิกาว่าไม่ช่วยไล่สุนัขที่กำลังจะกัดพระสงฆ์ในขณะบิณฑบาต

พระอาจารย์เทศก์ คำว่าครูบาไว้ว่า

“...พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงภิกษุ พุดคำแทนชื่อบางทีก็ยังไม่ทันถูก ตามภาษาบ้านเมืองแถวนี้เขานิยมเรียกว่า ‘ครูบา’ คำว่า ‘ครูบา’ นี้เป็นคำแทนชื่อ เป็นคำแสดงความเคารพ ชาวบ้านชาวเมือง เขาเรียกพระว่า ‘ครูบา’ สำหรับพระเจ้าพระสงฆ์เรียกกันใช้เรียกผู้มีอายุพรรษากว่าจึงเรียก ‘ครูบา’...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีรปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรสสี), 2539)

จากตัวอย่างข้างต้น มีการใช้คำศัพท์ครูบาและมีการแปลเป็นภาษาไทยมาตรฐานเป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนนี้มีวิธีการอธิบายคำศัพท์แบบให้ความรู้เรื่องภาษา

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงคำศัพท์ภาษาถิ่นอีสานไว้ว่า

“...มีพระเถระองค์หนึ่งท่านบวชมหาณิกายว่ามันไม่เคร่งก็เปลี่ยนมาเป็นธรรมยุต ครั้นบวชธรรมยุตแล้วมาปฏิบัติปฏิบัติไปบางทีก็ไม่ยอมกินข้าวตั้ง 15 วันนะ ครั้น กินก็กินเฉพาะผักเฉพาะหญ้ากินสัตว์นะมันบาปกินผักกินหญ้าดีกว่ากินผักลิ้นฟ้าหมดทีละ 4-5 ผักนะกินอย่างนั้นมันก็ได้แค่นั้น...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้น มีการใช้คำศัพท์ลิ้นฟ้าซึ่งเป็นคำศัพท์ภาษาถิ่นอีสานมีความหมายว่าเพกา ซึ่งเป็นพืชพื้นบ้านอีสาน ในบริบทนี้กล่าวถึงความสามารถของพระที่มีความรู้เรื่องพืชผักพื้นบ้าน

2) ผญาอีสาน

พระอาจารย์เทศก์ ได้เล่าถึงเหตุการณ์ตอนที่ท่านและคณะถูกพระพื้นที่ภาคใต้ไม่พอใจและต่อต้านว่า

“...แม้ที่พังงาก็มีบางคนส่งข่าวมาบอกเราว่า เขาไม่พากันรังเกียจคณะของเราดอก เขาเกลียดเฉพาะพระมหาปิ่นองค์เดียวเท่านั้น เห็นจะเป็นเพราะพระมหาปิ่นเธอ

พูดโหกฮากโปงปางโพงผางลิ่มตัว เมื่อมีคนยอเข้าก็ได้ใจ คนแบบนั้นถือไม่ได้ดอก
เข้าตำราภาษาอีสานว่า ใครถือคนชนิดนั้นจะไม่มีซ้อซนน้ำแกง...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น กล่าวถึงสมัยที่พระอาจารย์เทศก์ และคณะได้เดินทางไปเผยแผ่
พระพุทธศาสนาและปกครองที่ภาคใต้และส่วนหนึ่งถูกต่อต้านจากพระท้องถิ่น ซึ่งพระอาจารย์เทศก์
ปรารภว่าท่านได้ฟังมาว่าความจริงแล้วคนที่ต่อต้านนั้นไม่ชอบพระอาจารย์มหาปิ่น เพราะท่านเป็นคน
พูดไม่เพราะ ซึ่งคนลักษณะท่านนี้พระอาจารย์เทศก์ กล่าวว่าไม่ควรถือคำพูด เพราะอาจทำให้
บาดหมาง ทะเลาะกันได้ คนทั้งหลายไม่ชอบคนที่พูดไม่เพราะ แต่คนประเภทนี้มักไม่ค่อยคิดร้ายกับ
คนอื่น พูดแล้วก็ป็นอันจบแค่นั้น คนที่เข้าใจคนประเภทนี้มักจะไม่ถือคำพูด ถือที่ความจริงใจมากกว่า
พระอาจารย์เทศก์ ได้เล่าถึงคำสอนผญาไว้ดังนี้

“... คุณพ่อมีคำสอนอยู่ข้อหนึ่ง ซึ่งอาจารย์จดจำไว้ ไม่ลืมเลือนก็คือคำสอนที่ว่า
เกิดเป็นลูกคนชายอย่าได้ตายร่วมเร็ว...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฐ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น พ่อของพระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงผญาว่าเกิดเป็นบุตรชายใน
สังคมอีสานให้ไปทำงานตั้งรกรากในที่อื่น เพราะอยู่ในบ้านเกิดเมืองนอนของตนจะขาดวิริยะ
อุตสาหะทำให้ประสบความสำเร็จด้านหน้าการงานยาก

3) ประโยคภาษาถิ่นอีสาน

ประโยคภาษาถิ่นอีสาน หมายถึง ประโยคที่ใช้ในท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังนี้
พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงประโยคภาษาถิ่นอีสานไว้ว่า

“...เราว่า ‘อยากตายดี อยากตายอย่ามายุ่งเด้อวะ อย่ามาล้อเด้อวะ’

‘ช่วย! เจ้าเทศน์ดีอีหลีตัว’(ก็เทศน์ดีจริง ๆ นะนี่)

‘ช่วย! อยากตายอีหลีเด้อวันนี้’ (อยากตายจริง ๆ หรือนี้)

เรามันโมโหนะ เหงื่อยังแตกอยู่บ่เขา (เหงื่อไหลไม่หยุด) เข้าใจไหมละภาคอีสาน
ทางนี้เขาเรียก ‘ข้าวโป่ง’ ฉันทเพลข้าวโป่งแผ่นเดียวก็ฉันทไม่หมดมันลิตาย มันแค่น (จุกใน
อกกินไม่ลง) โนนนะ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้น มีการใช้ประโยคภาษาถิ่นอีสานในบทสนทนา และใช้วงเล็บ
อธิบายภาษาถิ่นอีสาน ในบริบทนี้กล่าวถึงพระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงความรู้สึกของตนในการเทศน์
ครั้งแรกกับเพื่อน

6.4 อุดมการณ์เชิงนิเวศน์

แนวคิดนิเวศสำนึก คือ สิ่งมีชีวิตทั้งหมดบนโลกล้วนอยู่ในระบบห่วงโซ่อาหาร ทุกสิ่งมีบทบาทในตัวเอง และมีการพึ่งพาอาศัยกัน (ศุภิสรา เทียนสว่างชัย, 2560)

อุดมการณ์เชิงนิเวศน์ หมายถึง ชุดความคิดที่ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติ สรรพสัตว์ที่อยู่อาศัยในป่า โดยมนุษย์ สัตว์ ธรรมชาติ ล้วนถ้อยทีถ้อยอาศัย ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน ซึ่งหนังสือธรรมะพระสาयปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม มีอุดมการณ์เชิงนิเวศน์ 2 ลักษณะ ได้แก่ การใช้พื้นที่สีเขียวเป็นสถานที่สัปปายะปฏิบัติธรรม การพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะ และมีรายละเอียดดังนี้

6.4.1 การใช้พื้นที่สีเขียวเป็นสถานที่สัปปายะปฏิบัติธรรม

การใช้พื้นที่สีเขียวเป็นสถานที่สัปปายะปฏิบัติธรรม หมายถึง พระสงฆ์ใช้พื้นที่ป่าธรรมชาติทั้งบริเวณใกล้เคียงบริเวณป่า พื้นที่ป่าลึก พื้นที่ป่ากว้างใหญ่ฝึกฝนธรรมะตามแนวทางพุทธศาสนา ซึ่งหนังสือธรรมะพระสาयปฏิบัติอีสานจำนวน 14 เล่ม มีการใช้พื้นที่สีเขียวเป็นสถานที่สัปปายะปฏิบัติธรรม 2 ลักษณะ ได้แก่ การปฏิบัติธรรมในป่า การปฏิบัติเดินทางธุดงค์ และมีรายละเอียดดังนี้

6.4.1.1 การปฏิบัติธรรมในป่า

การปฏิบัติธรรมในป่า หมายถึง พระสงฆ์สาयปฏิบัติอีสานฝึกฝน บำเพ็ญเพียรธรรมะอย่างเคร่งครัด ซึ่งแตกต่างจากภาคปริยัติหรือภาคทฤษฎี มีดังนี้

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...จะเรียกว่าพระโคราชเราจะผิดไปไหน อยู่โคราชเวลาหยุดเรียน หนังสือก็เข้าป่าเข้าไปหลายแห่ง แต่ก่อนกลางดงไม่มีบ้านมีเรือนอะไรละ มีแต่พวกกอไผ่ เขาพริกเราไปเที่ยวทางนั้น ไม่มีบ้านมีเรือนแต่ก่อน มีเท่านั้นแหละ พอว่างๆ ก็ไปเที่ยวกรรมฐาน ขอบกรรมฐานอยู่นะ เรียน หนังสืออยู่กรรมฐานไม่เคยปล่อยวางนะ ไปอยู่ที่ไหนก็เหมือนกัน พอว่าง ออกแล้ว พอว่างปิดโรงเรียนบับนี่ออกเลยไปเที่ยวกรรมฐาน... เข้าป่า เข้าเขาไปเรื่อยๆ... เราเรียนหนังสืออยู่ที่นี้ก็เรียน ออกปฏิบัติกรรมฐานไป ทางเขาใหญ่ ป่าเขาทาง อำเภอปักธงชัย ที่ไหนไปทั้งนั้น ไปเที่ยวภาวนา เวลาว่าง คือเวลาหยุดโรงเรียน...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนเน้นการปฏิบัติธรรมกรรมฐาน โดยการเรียนรู้ปริยัติเป็นสิ่งที่ท่านเรียนควบคู่กันไปกับกรรมฐาน เป็นที่น่าสังเกตว่าท่านกล่าวถึงพื้นที่ป่า ในอำเภอปรางค์ชัย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ไม่มีบ้านเรือนของผู้คน และเป็นป่าที่ขนาดใหญ่

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พ.ศ.2477 ท่านอาจารย์มั่นได้จำพรรษาที่ปางเมียง แม่ปิ้ง อำเภอพร้าว สำหรับที่อำเภอพร้าวนี้ ท่านอาจารย์มั่นชนแล้วว่าเป็นที่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรทางใจ เป็นสถานที่แปลกประหลาดอยู่ เพราะมีภูเขาเรียงรายอยู่ทั่วไป ที่แปลกคือ ภูเขา วงล้อมเป็นเหมือนกำแพงเมือง มองดูแต่ไกลสูงตระหง่านง้ำตั้งอยู่เป็นระยะๆ แลตอนใดที่เขาไม่จรดถึงกันก็ปรากฏเป็นช่องเขาขาดดูประดุจหนึ่งประตูของกำแพงเมือง บริเวณเหล่านี้เราจะเลือกเอาเป็นสถานที่สำหรับทำความเพียรได้สบายมาก เพราะบริเวณนี้แควงด้วยขุนเขาและป่าละเมาะโปร่งสบาย พุงนาก็เป็นแห่งๆ สลับกับลำธาร ห้วยระแหงซึ่งมีอยู่โดยทั่วไป พร้อมกันนี้หมู่บ้านก็ตั้งเรียงรายอยู่กันเป็นหย่อมๆ มากบ้างน้อยบ้างพอได้อาศัยเป็นโคจรคามบิณฑบาตตามสมควร...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงให้เห็นพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ ในอำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม มีภูเขาน้อยใหญ่สลับซับซ้อน มีชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างพอได้บิณฑบาตเลี้ยงชีพ

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พอวันไหนว่างจากเรียนหนังสือ เป็นวันหยุดวันพระวันอะไรอย่างนี้ เราจะไปฟังเทศน์ท่านอาจารย์สิงห์ที่วัดป่าศาลวัน ที่วัดป่าศาลวันจะมี ประชุม 2 วันครึ่งหนึ่ง ประชุมตอนบ่ายโมง เราได้ฟังเทศน์ท่าน ท่านจึง พบเราบ่อย ไปตามประสาของเราที่มั่นชอบภวานา...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนโน), 2557)

จากข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติธรรมควบคู่ไปกับการเรียนรู้ปริยัติ และเป็นที่น่าสังเกตว่ามีการให้ข้อมูลชื่อวัดป่าที่ท่านปฏิบัติธรรมอีกด้วย

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พ.ศ.2487 ท่านอาจารย์มั่น ได้ไปจำพรรษาที่เสนาสนะป่าบ้านโคก อันเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของท่านอีกครั้งหนึ่ง ตามความปรารถนาของท่านอาจารย์กงมา จิรปุญโญ

หมู่บ้านนี้เป็นเหมือนบ้านป่า การคมนาคมยังไม่ดี ที่ว่างเปล่า ซึ่งไม่มีผู้ใดจับจอง จึงมีมาก มีป่าไผ่มาก ส่วนใหญ่เป็นพวก ไผ่เต็ง ไผ่รัง ไผ่ประดู่ ไผ่แดง ไผ่ยาง ไผ่ตะบาก มีร่มเงาเหมาะแก่การสร้างวัดปฏิบัติกัมมัฏฐาน...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงให้เห็นป่ากว้างที่มีพืชพรรณไม้ต่างๆ เช่น ไผ่เต็ง ไผ่รัง ไผ่ประดู่ ไผ่แดง ไผ่ยาง ไผ่ตะบาก ซึ่งต้นไม้ใหญ่ดังกล่าวให้ร่มเงาเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...หือ ไปภาวนาอยู่ในป่า เราก็บอกตรงๆ อยู่ที่นี่นะ พอไปเห็นสาวสวยๆ สวยในหัวใจมันเองนะ เขาจะสวยไม่สวยก็ตาม มันหาว่าสวย สาวคนนี้ สวยวะ แต่มันสำคัญที่เรปฏิบัติอยู่แล้วนะ มันขยับมานั้น ตีกันพัวเลยเชียว...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติธรรมในป่าที่ท่านเพียรพยายามละกิเลส และท่านให้รณละเอียดว่าจิตใจของท่านต้องต่อสู้กับกิเลสเป็นอย่างยิ่ง

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พ.ศ. 2560 อาจารย์มั่นได้จำพรรษาที่ป่าแห่งหนึ่ง ที่บ้านดงปอ ตำบลห้วยหลวง อำเภอเพ็ง ในปีนี้ท่านได้อบรมพระภิกษุสามเณร ในการปฏิบัติธรรมมากขึ้น

ท่านแนะนำให้ลูกศิษย์ของท่านอยู่วิเวก ไม่ให้อยู่เป็นหมู่คณะเพราะจะหาความสงบมิได้ ให้อยู่แห่งละองค์สององค์ใครสงสัยในการปฏิบัติท่านจะคอยแก้ไขให้...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติธรรมในป่าอำเภอเพ็ง โดยท่านสอนเรื่องการปฏิบัติธรรมในป่าให้แก่ลูกศิษย์ว่าไม่ควรปฏิบัติธรรมเป็นหมู่คณะ แต่ควรปฏิบัติธรรมเพียงลำพังเพื่อให้จิตมีความสงบเข้าถึงธรรมได้เร็วพระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ภูพานนี้เที่ยวแหลกหมด ภูพานระหว่างสกลนครไปถึงกาฬสินธุ์ ภูเขาภูพานนี้เราเที่ยวมากที่สุด เพราะพ่อแม่ครูจารย์อยู่ทางพรรณนา เราเที่ยวแถวนั้น อยู่สกลนคร บ้านโคกนามน เราก็ก็นั่งแถวนั้น แล้วท่านมาอยู่ทางพรรณนาก็เที่ยว เที่ยวตลอดไปหมดเลยเที่ยวป่าเที่ยวเขา เรียกว่า ภูเขาภูพานนี้ไปทั้งนั้นละเรา

อากาศหนาวจริงๆ เวลาออกวิเวกเพราะไม่นำผ้าห่มติดไปด้วย ใช้แค่จีวรกับผ้าสังฆาฏิพับครึ่งแล้วห่มพอกันหนาวได้บ้าง แต่ถ้าคืนไหนหนาวมากจริงๆ คืนนั้นนอนไม่ได้เลย ต้องลุกขึ้นนั่งสมาธิภาวนาสู้อาตามหน้าตามตา แขน ขารวมถึงริมฝีปาก เหล่านี้แตกหมด ตกกระหมด...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติธรรมพื้นที่ป่าภูพาน จังหวัดสกลนครกาฬสินธุ์ ซึ่งความกว้างใหญ่ของพื้นที่ป่าดังกล่าว ทำให้ผู้รับสารเห็นความมุ่งมั่นของการปฏิบัติธรรมของท่าน อีกทั้งการให้รายละเอียดสภาพอากาศยังให้เห็นอุปสรรคความมุ่งมั่นในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การเดินทางเข้าป่าหาที่วิเวก ออกจากวัดเจติยหลวงครั้งนั้น ถนนรถยนต์ไม่มีเป็นป่าดงที่มีดงครึมโดยความประสงค์เราต้องการที่จะไปให้ไกลที่สุด จึงได้มุ่งตรงไปทางอำเภอพริบว เราก็ก็นั่งไปค้ำแรมไปตามทาง เมื่อเห็นว่าเป็นที่สงบสัจดีก็อยู่พักนานเพื่อปรารภความเพียร เมื่อเห็นว่าจะเป็นการคุ้นเคยกับญาติโยมมากเข้าก็ออกไปเดินทางต่อไป...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทฺโธ, 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงให้เห็นการเดินทางผ่านป่า ในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นป่าหนาที่บ ไม่มีรถยนต์สัญจร และเป็นที่น่าสังเกตปัจจัยของการปฏิบัติธรรมประการหนึ่งว่า หากคุ้นเคยกับคนในชุมชนท่านจะเปลี่ยนสถานที่ปฏิบัติธรรม

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...สำหรับเรื่องกุฎที่พักรู้ ท่านให้ชาวบ้านทำเพียงวันเดียวก็เสร็จแล้ว พอใช้หลบแดดหลบฝน ป้องกันชื้นหรือร้อนหนาวได้ก็เพียงพอแล้ว ลักษณะก็ทำเหมือนปะรำ โดยเอาใบไม้มาวางทำเป็นร้าน เอาใบไม้วางข้างบน แล้วเอากลดแขวนข้างล่าง ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงให้เห็นกุฎิหรือที่พักของพระสงฆ์ในป่า ซึ่งสร้างขึ้นอย่างเรียบง่าย ไม่เน้นสิ่งอำนวยความสะดวก แต่ที่พักเป็นเพียงสถานที่พักพิงเพื่อให้ดำรงชีวิตปฏิบัติในป่าได้เท่านั้น

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระอาจารย์ชา ท่านได้รอนแรมตามป่าตามเขาไปเรื่อยๆ ตลอดช่วงหน้าแล้ง ที่มีแต่แดดแผดเผา ร้อนแรงในกลางวัน และความสงบเงียบไร้ลมฝน ในเวลากลางคืน ท่านหาได้มีความย่อท้อเกรงกลัวต่อสัตว์ป่าหรืออันตรายใดๆ แม้เวลากลางคืน ท่านหาได้มีความย่อท้อเกรงกลัวต่อสัตว์ป่าหรืออันตรายใดๆ ไม่ แม้หลายครั้งที่เพื่อนร่วมจุดงค์เกิดความท้อใจและขอแยกทางกลับ ท่านก็หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ด้วยปฏิบัติทานอันแรงกล้า ท่านจึงตั้งมั่นไปในทุกที่ เพื่อบำเพ็ญเพียรภาวนาให้ยิ่งๆขึ้นไป แม้ว่าจะถูกเปลวแดดแผดเผา แม้จะถูกความเงียบเหงารบกวน ท่านก็มีแต่ท้อใจแต่ประการใด...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงให้เห็นสภาพป่าที่มีสัตว์ร้าย แต่ท่านก็ได้หวาดหวั่นอันตรายดังกล่าว โดยท่านมีปฏิปทามุ่งมั่นปฏิบัติธรรมในป่าตามคำสอนของพระพุทธองค์

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...สถานที่อยู่ในครั้งพุทธกาลที่เป็นตัวอย่างมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้คือที่เช่นไร คือ รุกขมูล ตามร่มไม้ชายเขา ตามถ้ำ เจ็อมผา ตามป่าอันรกชัฏ อันเป็นสถานที่สงัดปราศจากความพลุกพล่านวุ่นวายต่างๆ เพื่อบำเพ็ญสมณธรรมอันเป็นงานรื้อถอนกิเลสออกจากใจด้วยความสะดวกคล่องตัวในการบำเพ็ญ แต่ละองค์ท่านตั้งใจประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุเพื่อธรรมล้วนๆ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงให้เห็นคุณประโยชน์ของป่าที่ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมเข้าถึงธรรมะ โดยมีความเงียบสงบเป็นปัจจัยทำให้จิต สมาธิรวมเป็นหนึ่งเดียว เพื่อจิตอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ความรุนแรงในการต่อสู้กับกิเลสสามารถในครั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าพอๆ กับเมื่อครั้งที่ออกนั่งภาวนาในป่าช้าทีเดียว อาจจะแตกต่างกันก็ตรงที่ว่า ความรู้สึกตรง นั้นมันเป็นความกลัว กลัวมากจนอยากหนีไปให้สุดโลก แต่ความรู้สึกในครั้งนี้นั้นไม่ใช่ความกลัว มันเป็นความอยาก อยากในกาม ความรู้สึกนี้คอยกระตุ้น จุดให้หลุดไปในบ่วงของ

มันตลอดเวลา หลวงพ่อจึงต้องใช้ความเพียรอย่างหนัก เพื่อที่จะดึงจิตของตนให้สูงขึ้น
ไม่ให้ลงไปตกในบ่วงมาร ที่มายั่วยวน หลอกหลอนอยู่ตลอดเวลา...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากข้างต้น พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติธรรมในป่าใหญ่ ซึ่งจิตใจต้อง
ต่อสู้ ต้องกำจัดกิเลส เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการให้รายละเอียดความรู้สึกของท่านในขณะที่ปฏิบัติธรรม
เพื่อมุ่งเน้นให้ผู้รับสารเห็นความยากลำบากของการปฏิบัติธรรมในป่า

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...การทำสมาธิได้ผลขึ้นตามปกติไม่ต้องใช้ความพยายามจนเกินควร จึงหวล
คิดถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า อรณฺเญ รกฺขมุเล วา สุญฺญาคาเร จ ภิกฺขโว ในป่าได้
โคนไม้เรือนว่าง เป็นที่สมควรแก่การบำเพ็ญสมณธรรมเป็นอย่างยิ่ง ระยะเวลา
พลบค่ำจำพวกจ๊กจั่นเรไรมีมากเป็นพิเศษ มันพร้อมใจกันจริงๆ สัตว์จำพวกนี้ ช่วยกัน
ร้องออกเป็นเสียงเดียวกัน ดังกังวานเป็นช่วงๆ แหลมคมเสียงนี้ พวกเราจะหาเสียงอะไร
เหมือนกันมันนั้นอยากเหลือเกิน แม้พวกมันจะพูดกันไม่รู้เรื่องเหมือนมนุษย์ แต่มันก็มีพลัง
แห่งการสามัคคีรวมกันเป็นหมูนับด้วยร้อยด้วยพัน เสียงของมันไม่ตะกั้นออกเสียงเดียว
น่าสรรเสริญเสียงนี้ยิ่งกว่าสัตว์อื่น ยิ่งความวังเวงให้เกิดขึ้นยิ่งกว่าเสียงใด...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทฺโต, 2540)

จากข้างต้น พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติธรรมในป่าลึก โคนอ้างถึงคำ
สอนของพระพุทธเจ้า และในบริบทนี้มีการให้รายละเอียดป่าในเวลาค่ำที่มีเสียงสัตว์ต่างๆ เช่น จ๊กจั่น
ตลอดจนให้แง่คิดเรื่องความสามัคคีของสัตว์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการปฏิบัติธรรมในป่าเป็นสิ่งที่เอื้อ
ประโยชน์ให้ผู้ปฏิบัติธรรมเข้าถึงธรรมะได้มีประสิทธิภาพ

6.4.1.2 การปฏิบัติเดินทางธุดงค์

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านอาจารย์และหมู่คณะ ได้มาจำพรรษาที่บ้านสามผง อีทรศรีสงคราม
จังหวัดนครพนมใน พ.ศ. 2519

ออกพรรษาแล้ว ท่านอาจารย์มั่น และอาจารย์เสาร์ ได้เรียกประชุมศิษย์ทุก
องค์ที่บ้านโนนแดง เพื่อวางระเบียบปฏิบัติเกี่ยวกับการอยู่ป่าการตั้งสำนักปฏิบัติและ
การแนะนำทางปฏิบัติ

เมื่อเสร็จจากการประชุมในครั้งนี ทุกองค์ต่างก็แยกย้ายกันออกไปธุดงค์หาวิเวก
ตามสถานที่จังหวัดต่าง ๆ โดยมีได้มีการนัดแนะว่าจะไปพบกัน ณ สถานที่ใด แต่ด้วย
เหตุอะไรไม่ทราบทุก ๆ องค์ก็เผลอไปพบกันเข้าอีก ที่จังหวัดสกลนครในขณะนั้นนาง

นุ่น ชูวานนท์ ผู้ที่เคยมีความเลื่อมใสในท่านอาจารย์ทั้งสอง (พระอาจารย์มั่นและพระอาจารย์เสาร์) มานานแล้ว และมารดาของนางนุ่น ได้ถึงแก่อนิจกรรมลง กำลังจะจัดการฌาปนกิจก็พอดีได้ทราบข่าวท่านอาจารย์ทั้งสองพร้อมด้วยสาธุศิษย์เป็นอันมาก กำลังร่วมกันเดินทางมุ่งหน้าเข้าเขตสกลนคร จึงได้เดินทางไปขอนิมนต์ให้มาพักอยู่ที่เสนาสนะป่า (ซึ่งปัจจุบันนี้ได้กลายเป็นวัดป่าสุทธาวาสแล้ว) ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติเดินทางธุดงค์ ในจังหวัดนครพนม และเป็นที่น่าสังเกตว่ามีการให้รายละเอียดความบังเอิญพบเจอกัน หรือเป็นการใช้มุขลบทว่า พระอาจารย์มั่นและพระอาจารย์เสาร์พบกันโดยมิได้นัดหมาย แม้ว่าการเดินทางในสมัยก่อนยากลำบากเพียงใดแต่หากมีบุญสัมพันธ์ความเป็นครู และความเป็นศิษย์ก็เกื้อหนุนให้ขณะปฏิบัติเดินทางธุดงค์ก็มาพบกันได้

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...คณะธุดงค์ 12 รูป นำโดยท่านอาจารย์สิงห์ ได้แกลเดินทางจากวัดสุทัศนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ผ่านมาโดยลำดับ แล้วมาพักอยู่ที่บ้านหัวตะพาน และบัวห้วง เตรียมเครื่องบริวารพร้อมแล้ว จึงออกเดินทางต่อไป

ท่านอาจารย์พาพวกเราบุกป่าฝ่าดงมาทางร้อยเอ็ด กาลสินธุ์ผ่านลงมาออกอำเภอสหัสขันธ์ เข้าเขตกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี แต่ไม่ได้เข้าไปในเมือง เว้นไปพักอยู่บ้านเชียง핀ตะวันตกของอุดร เพื่อรอการมาจากกรุงเทพฯ ของเจ้าคณะมณฑล การที่ท่านให้พวกเรามาอยู่ที่อุดรครั้งนี้ ท่านมีจุดประสงค์อยากให้พระวงหาปิ่นมาประจำอยู่ที่อุดร เพราะที่อุดรยังไม่มีคณะธรรมยุต แต่ที่ไหนได้เมื่อเจ้าคณะมณฑลมาจากกรุงเทพฯ ครั้งนี้พระยาราชนกุล (ทีหลังเป็นพระยามุขมนตรี ได้นิมนต์พระมหาจุม พันธุโล (ภายหลังเป็นพระธรรมเจดีย์มาพร้อม เพื่อจะให้มาอยู่ที่วัดโพธิสมภรณ์ที่อุดร) ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรสฺสี), 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติเดินทางธุดงค์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดอุดรธานี ซึ่งการเดินทางดังกล่าวก็ผ่านเขตพื้นที่ที่ไม่มีคณะสงฆ์ธรรมยุต โดยเป็นการใช้มุขลบทว่าธรรมยุตเริ่มขยายตามการเผยแผ่ธรรมของยุคของพระอาจารย์เทศก์อีกหนึ่ง

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านอาจารย์กงมา จิรปุญโญ ได้ติดตามพระอาจารย์มั่น ไปที่จังหวัดอุบลฯ ด้วย ดังนี้ท่านกล่าวว่า ‘เมื่อเราได้อยู่ศึกษาธรรมะปฏิบัติกับท่านได้รับผลเป็นที่พอใจ

และก็ได้ออกไปบำเพ็ญสมณธรรมโดยตนเองในสถานที่ต่าง ๆ ทราบข่าวว่าท่าน อาจารย์มั่นกำลังเดินทาง ไปจังหวัดอุบลราชธานีเราจึงได้พยายามรุดงค์ติดตามท่านไป ในระหว่างทางเราได้พบพระลี (อาจารย์ลี ธรรมโร) ณ ที่บ้านหนองสองห้อง อำเภอ ม่วงสามสิบ ท่านก็เป็นพระมหานิกายเหมือนกัน เราได้อธิบายธรรมปฏิบัติที่ได้ศึกษามา จากท่านอาจารย์มั่น แล้วก็พาปฏิบัติจนเกิดความอัศจรรย์ ในการปฏิบัตินั้นแล้วพระลีมีความสนใจเป็นอย่างยิ่ง จึงได้รุดงค์รวมกันกับเรา เพื่อจะได้พบท่านอาจารย์มั่น’...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติเดินทางรุดงค์ ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จังหวัดอุบลราชธานี โดยให้รายละเอียดชื่ออำเภอ เช่น อำเภอม่วงสามสิบ และกล่าวถึงพระอาจารย์ลีที่มีศรัทธาต่อพระอาจารย์มั่น จึงร่วมรุดงค์กับพระอาจารย์มั่น

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เหนื่อยเพลียหนัก ๆ เข้าอาจารย์เทศก์จึงชวนอาจารย์อ่อนสี่เดินกลับทางเก่า แต่เพื่อนไม่ยอม อาจารย์เทศก์คิดว่า ยอดห้วยมันต้องมาจากน้ำไหลจากโคนมารวมกัน เหมือนห้วยทางภาคอีสาน แต่พอเดินถึงยอด กลับเป็นหน้าผาหมดทางเดินต่อไป

‘พอย้อนหลังกลับเท่านั้นแหละ เจ้ากรรมเราเหยียบก้อนหินพลาดหกล้มหินบาดเท้าแผลลึกพอตีจวนจะมีตอยู่แล้ว หยิบเอาผ้าอังสะมาพันแผล’

แล้วตัดสินใจป็นขั้นตลิ่งชัน ๆ ซึ่งมีแต่เห็นลูกวังเต็มไปหมดเหยียบลงตรงไหน ก็คอยแต่จะกลิ้งล้มตะพืด กว่าจะขึ้นถึงยอดเขาได้ ก็ตกราว 1 ทุ่มแล้วมองเห็นคนเดินไปมาราวๆ บนยอดเขา ก็ดีใจว่าอยู่ใกล้หมู่บ้าน คงจะบิณฑบาตมีอาหารพอประทังชีวิตได้...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศรสี), 2539)

จากข้างต้น พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติเดินทางรุดงค์ ซึ่งกล่าวถึง รายละเอียดอุบัติเหตุในการรุดงค์ และท่านก็ต้องปฐมพยาบาลดูแลตนเอง อีกทั้งพื้นที่ที่รุดงค์มีความยากลำบากเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งรายละเอียดดังกล่าวทำให้เห็นอุปสรรคความมุ่งมั่นปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้นของพระอาจารย์เทศก์

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ออกจากบ้านห้วยทรายแล้ว ท่านอาจารย์มั่นได้ไปนมัสการท่านอาจารย์ เสาร์ที่ถ้ำภูผากูด แล้วได้ร่วมเดินรุดงค์ด้วยกันไปหลายแห่ง

ระหว่างทาง ได้สั่งสอนประชาชนให้รู้จักนับถือพระรัตนตรัยเพราะผู้คนส่วนใหญ่
นับถือผีกันเป็นพื้น ในปีนั้น ท่านอาจารย์มั่นได้มอบศิษย์ทั้งหมดให้อยู่ในความปกครอง
ของพระอาจารย์สิงห์ ชันตยาโคโม...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติเดินทางสู่ธรรม ซึ่งระหว่าง
จุดศรัทธาท่านเผยแผ่พุทธศาสนา ทำให้ผู้คนที่นับถือผีเปลี่ยนมายึดถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง และเป็นที่น่า
สังเกตว่าการจุดศรัทธาดังกล่าวมีการเผยแผ่พุทธศาสนาไปด้วย

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เดือนพฤศจิกายนปีนั้น ท่านกราบลาหลวงปู่มั่นออกจากวัดป่าบ้านนามนไป
เที่ยวกรรมฐาน มีอยู่คราวหนึ่งที่ท่านพร้อมหมู่คณะกำลังเที่ยววิเวกหาสถานที่ภาวนา
ในป่าในภูอยู่นั้น เมื่อยังเดินทางไปเรื่อยก็ยิ่งพลัดหลงทางไปเรื่อย เข้าไปในหุบเขาเล็กๆ
ยิ่งเข้าป่าลึกขึ้นๆ จนไม่พบบ้านผู้คนเลย...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติเดินทางสู่ธรรม ซึ่งท่าน
จุดศรัทธาในป่าใหญ่ ป่าลึกที่ห่างไกลจากชุมชนและบ้านเรือนผู้คน

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...เมื่อเสร็จงานฉาปนกิจทั้งสองศพนั้นแล้ว พระอาจารย์ทั้งสองและ
สานุศิษย์ต่างก็แยกย้ายกันจุดศรัทธาไปคนละทิศละทางอัยาศัย ส่วนท่านอาจารย์มั่นจุดศรัทธา
ไปทางบ้านเหล่าโพนค้อ ได้แวะเยี่ยมอุปชฌาย์พิมพ์ซึ่งท่านองค์นี้เป็นนักปฏิบัติมา
เก่าแก่ แต่การปฏิบัติของท่านยังไม่ถูกทางจริงของท่านอาจารย์มั่น ได้แนะนำโดยให้
เจริญวิปัสสนา จนได้รับผลเป็นที่น่าพอใจและอุปชฌาย์พิมพ์ก็ได้ยกย่องท่านอาจารย์
มั่นว่า ‘เป็นผู้มีความชำนาญในการปฏิบัติอย่างยิ่ง’ ...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตโต, 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติเดินทางสู่ธรรม โดยท่านจุดศรัทธา
ผ่านวัดพระอาจารย์พิมพ์ ซึ่งเป็นพระอุปชฌาย์ของพระอาจารย์มั่น และท่านได้สอนการปฏิบัติธรรม
ให้พระอาจารย์พิมพ์อีกด้วย

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านอาจารย์มั่นเดินธุดงค์วนเวียนอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่มานาน 12 ปี โดยเฉพาะใน
อำเภอพร้าว ลูกศิษย์ลูกหาของท่านจึงพากันหลั่งไหลไปหาท่านที่นั่น อันเป็นความต้องการของ

ศิษย์และอาจารย์ ศิษย์ต้องการศึกษาธรรมให้สูงขึ้น อาจารย์ก็ต้องการปรับปรุงคำสั่งสอนให้ได้ผลดียิ่งขึ้นอยู่แล้วด้วย...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติเดินทางจุดดั่งคี่ในจังหวัด เชียงใหม่ โดยมีพุทธศาสนิกชนเลื่อมใสศรัทธาพระอาจารย์มั่นเป็นอย่างยิ่ง

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสั่งสอนดังนี้

“...เมื่อคณะศิษย์ทั้งหลายไปพบอาจารย์มั่น ท่านได้พาเที่ยวจุดดั่งคี่ไปตามป่าเขาถ้ำ ตามที่เห็นสมควรแล้ว ท่านก็แนะนำปฏิบัติต่าง ๆ จนเป็นผลในทางจิตมาก ขึ้นได้รับประโยชน์อย่างที่เป็นปีกแผ่นยิ่งขึ้น เนื่องจากการกระทำที่ท่านทำให้เป็น ตัวอย่างนั้นหนึ่ง และการแนะนำไปตามความเป็นจริงเกิดขึ้นนั้นหนึ่ง ซึ่งการณเช่นนี้้น้อย นึกที่ผู้เป็นอาจารย์จะหาโอกาสช่วยศิษย์ให้ได้ถึงขนาดนี้ เป็นหลักการที่ไม่ใคร่จะปรากฏ ในที่ต่างๆ เพราะเหตุว่าการกระทำเช่นนี้ต้องมีความหนักแน่นหวังเพื่อประโยชน์แก่ พระพุทธศาสนาและแก่มนุษยชาติอย่างแท้จริงจึงจะทำได้ เพราะจะต้องเห็นดเห็น้อย ลำบากและทุรกันดารตลอดถึงการเอาจิตใจพัวพันโอบอ้อมระวางเพื่อให้ผู้ดำเนินได้เดินไป ในทางที่ถูกตลอดเวลา...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติเดินทางจุดดั่งคี่ โดยมีลูกศิษย์ จุดดั่งคี่มาพบท่านเพื่อขอคำแนะนำการปฏิบัติธรรม และเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พุทธศาสนาใน ลำดับต่อไป

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสั่งสอนดังนี้

“...การออกเดินรุกขมูลครั้งนี้ ถึงแม้จะไม่ได้วิเวกเท่าที่ควร เพราะเดินด้วยกันเป็น คณะใหญ่ แต่ได้รับรสชาติของการออกเที่ยวรุกขมูลพอน่าดูเหมือนกัน กล่าวคือ คีนวัน หนึ่ง พอจัดที่พักแขวนกลดกางกลดตมุ้งให้ไว้พระสวตมนต์เรียบร้อยแล้ว ฝนตกตกลงมา พร้อมกับลมพายอย่างแรงนอนไม่ได้ นั่งอยู่น้ำยังท่วมกันเลย พวกกันหอบเครื่องบริขารหนี เข้าไปขออาศัยวัดบ้านเขา แถมยังหลงทางเข้าบ้านไม่ถูกเดินวกไปเวียนมาใกล้ๆ ริมบ้าน นั้นจึงหลายชั่วโมงพอดีถึงวัด...”

(พระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวិศิษฏ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากข้างต้น พระอาจารย์เทศน์ใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติเดินทางจุดดั่ง โดยมีคณะจุดดั่ง แต่ไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร เพราะไม่ได้รับความสงบมาก เป็นที่น่าสังเกตว่ามีกรให้รายละเอียดอุปสรรคของการปฏิบัติเดินทางจุดดั่ง กล่าวคือ ปัญหาฝนตกหนัก มีพายุ ซึ่งพระจุดดั่งก็ร่วมกันแก้ปัญหาเพื่อให้การปฏิบัติธรรมสำเร็จลุล่วง

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดั่งนี้

“...ครั้นออกพรรษาแล้ว ท่านอาจารย์มั่น ก็ได้เดินจุดดั่งไปถึงตัวจังหวัดอุบลฯ เรากับพระอาจารย์ลีก็ได้ติดตามไปพบอาจารย์มั่น ที่วัดบูรพา พอถึงขณะนั้น ท่านเจ้าคุณปัญญาพิศาลเถร (หนู) ขึ้นมาจากกรุงเทพฯ ได้พักอยู่ที่วัดบูรพาพร้อมกับท่านอาจารย์มั่น และท่านอาจารย์มั่น ท่านก็พิจารณาเห็นว่า เรากับพระสีกจะจะได้บวชเสียใหม่ เมื่อตกลงกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ท่านเจ้าคุณปัญญาพิศาลเถรก็ได้เป็นอุปัชฌาย์ บวชให้เรา กับพระสีกเป็นพระธรรมยุต...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทโต, 2538)

จากข้างต้น พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงให้เห็นการปฏิบัติเดินทางจุดดั่ง ซึ่งมีการกล่าวอ้างถึงรายนามพระผู้ใหญ่ทั้งหลาย ซึ่งรายละเอียดดั่งกล่าวจัดเป็นมูลบทที่ทำให้เห็นภาพรวมของคณะสงฆ์ธรรมยุตในขณะจุดดั่ง

6.4.2 การพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะ

การพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะ หมายถึง พระสายปฏิบัติอีสานมีแนวคิดการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับผืนป่ากว้างใหญ่ และสรรพชาติในพื้นที่ธรรมชาติ มีดั่งนี้

พระอาจารย์ฝั้นใช้ภาษาแสดงคำสอนดั่งนี้

“...หลังจากนั้นพระอาจารย์ฝั้นก็ได้พาลูกศิษย์ของท่าน ออกเดินจุดดั่งต่อไปมุ่งต่อลำเนาไพร ไปทางบ้านหนองสูง อำเภอดงคำชะอี จังหวัดนครพนม ท่านได้พาลูกศิษย์ของท่านไปพักทำความเพียรภาวนาอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ชื่อว่าถ้ำจำปา แต่การเดินทางไปถ้ำจำปานั้นลำบากมาก ทางแคบรก เดินหลงทางวกไปเวียนมา ขึ้นๆ ลงๆ ดงก็หนา ป่าก็ทึบ ทั้งมีสัตว์ร้ายนานาชนิดไปจนถึงหนองน้ำใหญ่ก็พากันพักเหนื่อยสักครู่ แล้วก็ออกเดินทางต่อไป...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงการเดินทางของพระอาจารย์ฝั้นไปถ้ำจำปาว่ามีความยากลำบาก สะท้อนให้เห็นว่าการพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะจะเข้าถึงต้องใช้ความ

มุ่งมั่น วิริยะอุตสาหะ ปฏิบัติธรรมด้วยความมุ่งมั่น ไม่หวาดหวั่นต่ออุปสรรค เพื่อให้เดินทางถึงถ้า
จำปาอันเป็นจุดหมายปลายทาง

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ดงป่าพง ตอนที่หลวงพ่อกาเียนครั้งแรกนั้น มีสภาพไม่ผิดจากป่าทั่วไป คือรก
ไปด้วยป่าทึบ เป็นที่อยู่ของสัตว์ป่าอันตรายทั้งหลาย และยังเป็นแหล่งชุกชุมใช้ป่าต่างๆ
อีกด้วย...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงวัดหนองป่าพงที่พระอาจารย์ชาเริ่มต้นสร้าง มีสภาพเป็นป่า
รก สะท้อนให้เห็นว่าการพึ่งพาธรรมชาติในการแสวงหาธรรมะ

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ไว้ว่า

“...พรรษานี้จำพรรษาอยู่บนภูเขา อากาศชุ่มชื้น ฝนตกมากหนาวจัด พวก
ชาวบ้านได้หาฟืนมาไว้สำหรับให้ท่านก่อไฟผิง ยกเป็นกฎมุงด้วยใบตองทำรั้วด้วยไม้รวก
ยาวๆ พอเป็นที่ป้องกันสัตว์ร้ายต่างๆตามธรรมเนียมของพวกชาวเขา แม้ท่านจะบอกว่า
รั้วไม่ต้องทำก็ได้ แต่เขาก็ไม่ยอม ได้ช่วยกันทำถวายเป็นทาน และจะมีคนมาคอยดูแลก่อไฟ
รับใช้ท่านต่างๆ ท่านบอกว่าไม่ต้องมาดอก เขาก็ไม่ฟัง มาคอยดูแลช่วยอยู่นั่นเอง...”

(หลวงปู่มั่น ฐิริทัตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงการจำพรรษาของพระอาจารย์มั่นบนภูเขา ทางภาคเหนือ
ของประเทศไทย ซึ่งฤดูฝนมีสภาพอากาศชื้นมาก คนในชุมชนก็ได้ดูแลความเป็นอยู่ของพระสงฆ์โดย
หาฟืนมาไว้ให้พระสงฆ์ได้ผิงไฟ อีกทั้งสะท้อนให้เห็นการพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหา
ธรรมะ

พระอาจารย์ชากล่าวถึงป่าและสภาพอากาศไว้ว่า

“...พระอาจารย์ชา ท่านได้รอนแรมตามป่าตามเขาไปเรื่อยๆ ตลอดช่วงหน้าแล้งที่
มีแต่แดดแผดเผา ร้อนแรงในกลางวัน และความสงบเงียบไร้ลมฝน ในเวลากลางคืน ท่านหาได้มี
ความย่อท้อเกรงกลัวต่อสัตว์ป่าหรืออันตรายใดๆ แม้เวลากลางคืน ท่านหาได้มี
ความย่อท้อเกรงกลัวต่อสัตว์ป่าหรืออันตรายใดๆ ไม่ แม้หลายครั้งที่เพื่อนร่วมธุดงค์เกิด
ความท้อใจและขอแยกทางกลับ ท่านก็หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ด้วยปฏิบัติทานอันแรงกล้า ท่าน
จึงตั้งมั่นไปในทุกที เพื่อบำเพ็ญเพียรภาวนาให้ยิ่งๆขึ้นไป แม้ว่าจะถูกเปลวแดดแผดเผา
แม้จะถูกความเงียบเหงารบกวน ท่านก็มีได้ท้อใจแต่ประการใด...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงความยากลำบากในการปฏิบัติธรรมฐาน เช่น สภาพอากาศ โดยในเวลากลางวันร้อนจัด เวลากลางคืนสัตว์น้อยใหญ่ออกหากินคามวิถีทางธรรมชาติ แต่พระอาจารย์ชาก็ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคสภาพอากาศ และที่ตั้งของป่า ท่านมีจิตมุ่งมั่นต่อการปฏิบัติเป็นอย่างดี หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าสะท้อนให้เห็นการพึงพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะ

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงป่าไว้ว่า

“...เมื่อผิดหวังจากฝั่งลาว จึงย้อนมาที่เมืองท่าแขก ซึ่งอยู่ฝั่งซ้ายของเกาะอินโดจีน ที่ตรงนี้เป็นป่าอยู่ แม้จะมีสิ่งสาราสัตว์ชุกชุม แต่เสน่ห์ของความสงบทำให้น่าพอใจ คงจะช่วยให้ได้พบความสงบใจสงบกิเลสได้บ้างจึงจำพรรษาอยู่ที่นั่น ทั้ง 3 รูป รวม 3 พรรษา...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น แสดงให้เห็นป่าว่ามีภัยอันตรายจากสัตว์ป่านานาชนิด อันเป็นการสะท้อนว่าป่าเป็นพื้นที่ที่มีอันตราย และพระอุคค์เดินทางผ่านป่านี้ อุคค์ในป่านี้ทำให้การบำเพ็ญเพียรธรรมบรรลุเป้าหมายหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าสะท้อนให้เห็นการพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะ

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...พระอาจารย์ชา ท่านได้รอนแรมตามป่าตามเขาไปเรื่อยๆ ตลอดช่วงหน้าแล้ง ที่มีแต่แดดแผดเผา ร้อนแรงในกลางวัน และความสงบเงียบไร้ลมฝน ในเวลากลางคืน ท่านหาได้มีความย่อท้อเกรงกลัวต่อสัตว์ป่าหรืออันตรายใดๆ แม้เวลากลางคืน ท่านหาได้มีความย่อท้อเกรงกลัวต่อสัตว์ป่าหรืออันตรายใดๆ ไม่ แม้หลายครั้งที่เพื่อนร่วมอุคค์เกิดความท้อใจและขอแยกทางกลับ ท่านก็หาได้เป็นเช่นนั้นไม่ ด้วยปฏิบัติอันแรงกล้า ท่านจึงตัดสินใจไปในทุกที่ เพื่อบำเพ็ญเพียรภาวนาให้ยิ่งๆ ขึ้นไป แม้ว่าจะถูกเปลวแดดแผดเผา แม้จะถูกความเงียบเหงารบกวน ท่านก็มีได้ตั้งใจแต่ประการใด...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้น แสดงให้เห็นป่าว่ามีภัยอันตรายจากสัตว์ป่านานาชนิด ซึ่งสะท้อนให้เห็นการพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะ อีกทั้งการให้รายละเอียดของสภาพอากาศร้อนยังเป็นมูลบทที่ทำให้ผู้รับสารเข้าใจความมุ่งมั่นปฏิบัติธรรมของพระอาจารย์ชา

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงสถานที่วิเวกว่าเป็นปัจจัยแห่งการทำความเพียร ดังนี้

“...การอยู่ในที่เปลี่ยวๆ และสงบเช่นนั้น จะพึงระครองความเพียรง่ายและดีกว่าที่ทั้งหลาย ซึ่งตรงกันข้ามกับที่เช่นนั้น เพราะการอยู่ในป่าซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ร้าย

ทุกประเภท ย่อมเป็นเหตุให้ตื่นตัวอยู่เสมอ จะประมาทนอนใจในข้อวัตรซึ่งเป็นกิจประจำวันไม่ได้ จะปรากฏความแปลกหูแปลกตาขึ้นในเวลาใดก็ได้ แล้วแต่กรณีที่ทำให้เกิด...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงป่าอันเป็นสถานที่ที่วิเวกคือมีความเงียบสงัดว่าเป็นปัจจัยหรือมีความเหมาะสมในการทำความเพียร เพราะป่าเป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลายรวมทั้งสัตว์ดุร้าย เช่น เสือ เป็นต้น ปัจจัยที่มีความอันตรายต่อชีวิตแฝงอยู่นี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความไม่ประมาท เพราะกลัวชีวิตเป็นอันตรายหากไม่มีกรรมฐานคุ้มครอง ดังนั้นเพื่อให้ตนมีคุณสมบัติดังกล่าวนี้จึงต้องรีบทำความเพียร ส่วนผู้ที่ได้รับความสงบทางจิตแล้วท่านจะไม่มี ความกลัวหรือวิตกกังวลใดๆ เพราะชีวิตมีภูมิคุ้มกันกิเลสแล้ว

พระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงจิตใจเมตตาของท่านต่อผู้อื่นสัตว์อื่น ดังนี้

“...นับแต่ผมบวชมา ไม่เคยคิดให้สัตว์ได้รับความลำบากเดือดร้อน โดยไม่ต้องพูดถึงการฆ่าเขาเลย มีแต่ความเมตตาสงสารเป็นพื้นฐานของใจตลอดมาทุกเวลา ได้แผ่เมตตาจิตอุทิศส่วนกุศลแก่สัตว์ไม่เลือกหน้า โดยไม่มีประมาณตลอดมาเวลาตายแล้วจะกลายเป็นศัตรูคู่แ้วแก่สัตว์ ให้เขาล้มตายลงจากชีวิตที่แสนรักของแต่ละตัว เพราะผมเป็นตัวแทนเพียงคนเดียวที่นั่นผมทำไม่ได้ อยากรักขอให้หน้าผมออกไปตายที่สกนคร...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

คำสอนข้างต้นนี้กล่าวถึงพระอาจารย์มั่นได้เจริญเมตตาแก่ผู้อื่นและสัตว์อื่นตลอดเวลาที่ท่านบวชในพระพุทธศาสนา คือปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายมีความสุข ไม่เบียดเบียนกัน และไม่ถูกเบียดเบียนให้ได้รับทุกข์ โดยท่านตั้งใจไม่ทำเวรโดยทำลายชีวิตอันเป็นที่รักยิ่งของสัตว์อื่น สัตว์อื่นก็รักชีวิตเหมือนกับที่เรารักชีวิตตน ดังนั้นใครๆ จึงไม่ควรทำลายชีวิตผู้อื่น และขณะที่ท่านป่วยนั้นท่านต้องการให้นำท่านกลับไปดับสังขารที่สกนครบ้านเกิดของท่านเอง

พระอาจารย์มั่น ได้กล่าวถึงศีลธรรมที่ได้จากการฟังเสียงจักจั่นในป่าว่า

“...การทำสมาธิได้ผลขึ้นตามปกติไม่ต้องใช้ความพยายามจนเกินควร ระยะเวลาพลบค่ำจำพวกจักจั่นเรไรมีมากเป็นพิเศษ มันพร้อมใจกันจริงๆ สัตว์จำพวกนี้ช่วยกันร้องออกเป็นเสียงเดียวกัน ดังกังวานเป็นช่วงๆ แหลมคมเสียงนี้ พวกเราจะหาเสียงอะไรเหมือนกันมันนั้นยากเหลือเกิน แม้พวกมันจะพูดกันไม่รู้เรื่องเหมือนมนุษย์ แต่มันก็มีพลังแห่งการสามัคคีรวมกันเป็นหมูนับด้วยร้อยด้วยพัน เสียงของมันไม่ตะกั้น

ออกเสียงเดียวน่าสรรเสริญเสียงนี้ยิ่งกว่าสัตว์อื่น ยังความวังเวงให้เกิดขึ้นยิ่งกว่าเสียงใด...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระกรรมฐานท่านจะแสวงหาที่สงบจากสิ่งรบกวน เช่น ป่า ภูเขา ถ้ำ เป็นต้น การอยู่ในที่สงบจะทำให้จิตเกิดสมาธิได้เร็ว เพราะไม่มีสิ่งรบกวนให้เกิดความรำคาญหรือทำให้จิตฟุ้งซ่าน การอยู่ในป่ามีข้อดีหลายอย่าง เช่น ได้คติชีวิตหรืออุบายกรรมฐานจากสิ่งแวดล้อมในป่านั้น กรณีนี้พระอาจารย์มั่นได้ฟังเสียงจักจั่น ท่านไม่ได้ยินดีในความไพเราะ แต่ได้คติจากการประสานเสียงที่มีความพร้อมเพียงสามัคคีกันอย่างน่าทึ่ง การปฏิบัติก็เหมือนกันควรได้รับความพร้อมเพียงแห่งองค์ธรรม การปฏิบัติจึงจะเห็นผลและมีความก้าวหน้าโดยลำดับ

พระอาจารย์เทศก์ได้กล่าวถึงเส้นทางสายภูเขาไว้ว่า

“...มองเห็นคนเดินไปมาราวๆ บนยอดเขา ก็ดีใจว่าอยู่ใกล้หมู่บ้าน คงจะบิณฑบาตมีอาหารพอประทังชีวิตได้

ทันใดนั้นกวางมันเห็นแสงไฟเทียนโคมผ้าพวกเรา มันตื่นตกใจร้องป๊อป๊อปพร้อมทั้งกระพือเท้าเราก็ตกใจแทบหัวใจหยุดเต้น พอตั้งสติได้ เอ๊ะนี่เสียงกวางแน่แล้วมองไปที่เสียงเห็นหน้าอกมันขาวๆ จึงเชื่อแน่ชัดลงไปอีกว่ากวาง ที่หลังมันร้องป๊อปอีกแล้วมันก็กระโดดลงเขาหายไป...”

(พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์เทศก์ได้เดินธุดงค์ปฏิบัติกรรมฐานในป่ากว้างใหญ่ มีสัตว์นานาชนิด เช่น กวาง ซึ่งท่านกล่าวว่ากวางก็ตกใจที่เห็นท่าน นั่นก็ว่าได้พื้นที่ภูเขามีสัตว์อันตายไว้ทดสอบความกล้าหาญทางจิตใจ และจิตแน่วแน่อยู่กับการปฏิบัติธรรม

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงภูมิทัศน์ท้องถิ่นไว้ว่า

“...หลวงปู่ได้ออกมาจากมุ้งกลดมองดูไปตามทิศทางของเสียงที่ปรากฏบนต้นตะเคียนปรากฏเห็น บ้าง 3 ตัวใหญ่เท่าแมวตัวใหญ่ๆ ของเรานี้แหละ บินมาจับเถาว์วัลย์ที่มันต้นตะเคียนใหญ่แล้วช่วยกันเขย่าเถาว์วัลย์กระทบกับต้นตะเคียน ทำให้เกิดเสียงดังเกรียวกราว สะเก็ดต้นตะเคียนร่วงหล่นลงมาในยามดึกสงัดเช่นนั้น ชวนให้นึกว่าเป็นเสียงผีมันออกมาเขย่าต้นไม้ให้น่ากลัว...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากข้างต้นกล่าวถึงบางขนาดใหญ่ที่อาศัยในป่าที่มีต้นตะเคียนเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าหากพิจารณาไม่ถ่องแท้ คนส่วนใหญ่อ่านเข้าใจผิดว่าบางเป็นผี แต่พระอาจารย์ฝั้นใช้สติปัญญาพิจารณาอย่างรอบด้านก็พบว่าไม่ใช่ผี แต่เป็นเพียงสัตว์ชนิดหนึ่งเท่านั้น

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ไว้ว่า

“...บางที่เสื่อมากัดควายอยู่ข้างๆ มุ้งก็มี เสียงควายร้องเอ๊กอ๊ากๆ เราก็เฝงผาง ออกไปจากมุ้ง ดูว่ามันมาทำอะไรกันอยู่ เสียงเรดั่งลั่นขึ้น มันก็เลยเจียบไป ลำน้ำอุ่น ทางที่จะต่อเข้าไปหนองผือเป็นดง ฟังเสียงควายร้องข้างๆริมลำน้ำอุ่น เสื่อก็อยู่ทางนี้ ควายก็หากินอยู่ทางนี้ บ้านเขาอยู่ทางนั้น แล้วเราอยู่ฝั่งนี้ คือมันกัดกันใกล้บ้าน...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงป่ากว้างใหญ่มีสัตว์ร้ายหลากหลายชนิด ซึ่งความเจียบสงัดของป่าทำให้ได้ยินเสียงสัตว์ร้ายคร่าชีวิตกัน แต่เสียงดังกล่าวก็ไม่ได้ทำให้พระอาจารย์มหาบัวครันคร้ามหวาดกลัว ทั้งนี้ ท่านก็มุ่งมั่นปฏิบัติธรรมต่อไป

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ไว้ว่า

“...เชียงใหม่อากาศดี ยิงได้อยู่ตามป่าตามเขา ยิ่งได้รับความสงบ ท่านจึงเที่ยวแสวงหาสถานที่อันนำมาซึ่งความสงบตลอดเวลาขณะเดียวกันก็ได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วย เชียงใหม่นี้เป็นป่าดงกว้างขวางภูเขามากมาย สิ่งสารสัตว์เป็นต้นว่า เสือ ช้าง งู ก็มากหากแต่สัตว์เหล่านั้นไม่เคยทำอันตรายแห่งพระภิกษุสามเณร ที่สัญจรไปมาเลย...”

(หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงการจำพรรษาของพระอาจารย์มั่นที่จังหวัดเชียงใหม่ มีสภาพอากาศดี ซึ่งป่าในจังหวัดเชียงใหม่มีความเหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรมกรรมฐาน แม้ว่าจะมีสัตว์หลากหลายประเภทแต่สัตว์ก็ไม่ได้ทำอันตรายพระสงฆ์ที่ธุดงค์ในป่าใหญ่

“...อยู่ในป่าในเขามันตื่นเต้น แต่ก่อนเป็นป่าพวกสัตว์พวกเสือเนื้อร้ายเต็มไปหมดจริงๆ ก้าวเข้าทางนี้ปั๊บเป็นป่าแล้ว มีสัตว์แล้ว พวกสัตว์พวกเนื้อพวกอีแก๊งพวกหมู พอลึกเข้าไปก็พวกกวาง พวกช้าง พวกเสือ เสือมีอยู่ทั่วไป สัตว์มีอยู่ที่ไหน เสือมีอยู่ที่นั่น มีอยู่ทั่วไป เราไปอยู่ในที่ตัดสันดานจริงๆนะ ไม่ใช่ธรรมดานะ มีแต่ที่ตัดสันดานทั้งนั้นแหละ ปากี่ป่าเสือ กลางคืนเวลาเราเดินจงกรม มันไม่ใช่ธรรมดานะ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงการจุดธูปว่า

“...ในปี พ.ศ. 2477 พ้อออกพรรษาหลวงปู่ฝั้น อาจาโร พาพระเถรออกจุดธูป
ดงพญาเย็น หรือเดิมมีชื่อว่า “ดงพญาไฟ” ดงพญาเย็นนี้เป็นผืนป่าดงใหญ่ที่มีอาณา
บริเวณกว้างใหญ่ไพศาล และมีความอุดมสมบูรณ์มาก บรรยากาศโดยทั่วไปเป็น
ธรรมชาติของป่าเขาไพรพนาอันแสนวิเวกเงียบสงบ มีต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้นปกคลุม
หนาแน่นทึบไปหมด สัตว์ป่า สัตว์ร้าย เช่น ช้าง เสือ หมี กู ก้าง กวาง ฯลฯ ชุกชุมมาก
และเต็มไปด้วยพิษของไข้ป่ามาลาเรีย ทั้งมีผีป่า ผีกองกอย เป็นสถานที่น่าหวาดหวั่น
สะพรึงกลัวมากสำหรับคนทั่วไปที่ขวัญอ่อน แต่เป็นที่นิยมของพระจุดธูปกรรมฐานที่
ยอมสละตายเพื่อมุ่งแสวงหาโมกขธรรม ท่านชอบเที่ยวจุดธูปมาฝึกฝนอบรมทรมาณ
จิตใจที่นี้กันมาก...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากข้างต้นกล่าวถึงดงพญาเย็น หรือดงพญาไฟ ซึ่งเป็นชื่อเดิม ตั้งอยู่ในเขตจังหวัด
นครราชสีมา โดยผืนป่านี้มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และมีสัตว์ป่านานาชนิดอาศัยอยู่ในป่าแน่นทึบ
นี้ ดังนั้น ลักษณะผืนป่าอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวจึงทำให้พระกรรมฐานมาปฏิบัติจุดธูปเพื่อฝึกตน บำเพ็ญ
เพียรและเข้าสู่นิพพาน

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงพื้นที่ถ้ำว่า

“...ต่อเมื่อเดินมาถึงถ้ำไฟขวาง ข้างน้ำตกสาลิกา จังหวัดนครนายก ซึ่งเป็น
ป่าทึบมาก เต็มไปด้วยสิ่งสารพัด มีทั้งเสือ ช้าง กูเห่า กูจงอาง แต่ดูแล้วเป็นที่
ประหลาดสำหรับพระจุดธูป...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มั่นปฏิบัติจุดธูปในถ้ำที่มีสัตว์ร้ายหลายชนิด ซึ่งการให้
ข้อมูลถ้ำนี้สะท้อนให้เห็นการพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะแต่พระอริยสงฆ์ผู้ปฏิบัติ
ปฏิบัติชอบพื้นที่อันตรายก็กลายเป็นพื้นที่แห่งการพึ่งพาอาศัยกัน

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ด้วยเหตุนี้ท่านจึงนิยมใช้อุบายฝึกจิตด้วยการเข้าป่าเข้าเขาหรือฝังคนตายบ้าง
ในถ้ำเงือกผาป่าดง ที่เป็นที่อยู่ของช้างหนิเสือหรือสัตว์ร้ายต่างๆบ้างอาศัยสัตว์เหล่านั้น
เป็นครูท่าน บางสถานที่เป็นที่ที่เสือมักชอบผ่านมาหรือเป็นที่อาศัยของมันในบริเวณ
ใกล้ๆ กันนั้นแม้ว่าจะเดินหรือนั่งตรงไหนอย่างไรก็คิดกลัวอยู่ตลอดว่ามันคงจะอยู่...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวแสดงให้เห็นการพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะ โดยสัตว์เป็นกุศโลบายสอนธรรมะ และทำให้ท่านปฏิบัติธรรมอย่างเข้าถึงแก่นพุทธศาสนา

พระอาจารย์ฟั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ระหว่างที่คณะของหลวงปู่ฟั่น ไปพักวิเวกที่ถ้ำเขาตะกูครึ่ง ปรากฏว่า มีเสือมาเดินเลียบๆ เคียงๆ ราวกับจะเข้ามาทำอันตราย พระเณรที่ปักกลดบำเพ็ญภาวนา อยู่บริเวณนั้น เสือตัวนั้นออกมาเดินวนเวียนรบกวนพระเณรแทบตลอดคืนหลวงปู่ฟั่น คงนี้รำคาญขึ้นมา จึงหยิบก้อนหินขนาดเหมาะสมมือขึ้นมาก้อนหนึ่ง แล้วโยนไปใกล้ๆ กับที่เสือมันอยู่ เเท่นั้นเองเสือได้กระโจนหนีไปอย่างรวดเร็ว แล้วไม่ปรากฏมาให้พระเณรเห็นอีกเลย...”

(หลวงปู่ฟั่น อจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวแสดงเสืออยู่ใกล้บริเวณที่ท่านปักกลด แต่ท่านก็มีได้ทำอันตรายเสือ เพียงแค่กระตุ้นให้เสือหนีไปให้ไกลลดท่าน และเสือก็มีได้ทำอันตราย ซึ่งสะท้อนให้เห็นนัยยะของการพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะ

พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงทัศนียภาพท้องถื่นไว้ว่า

“...ตามระยะทางสองข้างริมแม่น้ำโขง เราชมวิเวกธรรมชาติอากาศเยือกเย็นทำให้ใจเราวิเวกวิงเวงมีความสุขมาก ประกอบกับคนโดยสารถน้อย เขาพากันนอนหลับหมด ยังคงเหลือแต่กัปตันกับลูกเรือไม่กี่คน ภาพทิวทัศน์อันปราศจากหมู่บ้านมีแต่ป่าดงพงไพร และชะงอกหินที่ยื่นออกมาคลุมแม่น้ำ ทั้งบางที่มีสัตว์ เช่น ลิง ค่าง กระโดดโลดโผนไล่เข้าหยอกกันสนุกตามประสาสัตว์ พอเรือเข้าไปใกล้ต่างก็จับกลุ่มชุมนุมกันมองดูพวกเรา ภาพอันนั้นทุกวันนี้เราเข้าใจว่าจะหาดูได้ยาก เรานุสรณ์ถึงภาพวันนั้นแล้วทุกวันนี้ก็ยังวิเวกใจอยู่เลย...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญภูมิทัศน์ต้นไม้ริมแม่น้ำโขงที่เป็นเส้นทางไปเมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว มีบรรยากาศสงบ มีเหล่าสัตว์หลากหลายสายพันธุ์ เช่น ลิง ค่าง เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์เทศก์ ให้ข้อมูลภาพภูเขาและสัตว์อย่างอุดมสมบูรณ์ ซึ่งในบริบทนี้เป็นสถานที่จุดประสงค์ของพระอาจารย์เทศก์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าเป็นการพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะ

จากข้างต้นอุดมการณ์เชิงนิเวศน์ มี 2 ลักษณะ ได้แก่ การใช้พื้นที่สีเขียวเป็นสถานที่สลับ
 ปายะปฏิบัติธรรม การพึ่งพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะ และในลำดับต่อไปผู้วิจัยจะ
 นำเสนออุดมการณ์เพศสถานะ

6.5 อุดมการณ์เพศสถานะ

เพศสถานะ (gender) หมายถึง คุณสมบัติที่ผันแปรไปตามบริบททางวัฒนธรรมและเงื่อนไข
 ทางประวัติศาสตร์ (สุชาติ ทวีสิทธิ์, 2547)

อุดมการณ์เพศสถานะ หมายถึง ชุดความคิดทางบทบาทของผู้หญิง ผู้ชายในสังคมไทย โดย
 ในที่นี้เน้นบริบทสังคมพุทธศาสนาในสังคมไทยอีสาน ซึ่งมี 6 ประเภท ได้แก่ ผู้ชายกับการบวชและ
 เผยแผ่ศาสนา ผู้ชายกับการเป็นผู้นำในพิธีกรรมทางศาสนา ผู้ชายกับการคิดแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์
 ผู้ชายกับการยกย่องเพศหญิง-เห็นคุณค่าของเพศหญิง ผู้หญิงกับการทำนุบำรุงศาสนา และผู้หญิงกับ
 การใฝ่รู้ธรรม

จากการศึกษาข้อมูลเพศสถานะ อุดมการณ์เพศสถานะในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติ
 อีสานพบว่ามีลักษณะดังนี้

6.5.1 ผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา

ผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา หมายถึง ชายไทยที่นับถือพุทธศาสนามีโอกาส
 บรรพชา บวชเรียน บวชเพื่อศึกษาพุทธศาสนา และบวชเพื่อเผยแผ่ศาสนา ดังนี้

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงปริยัติหรือการศึกษาพุทธศาสนาไว้ดังนี้

“...ผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนคัมภีร์วินัยมาก มีอุบายมาก เป็นปริยาก็กว้างขวาง ครั้น
 มาปฏิบัติทางจิต จิตไม่ค่อยจะรวมง่าย ฉะนั้นต้องให้เข้าใจว่าความรู้ที่ได้ศึกษามาแล้ว
 ต้องเก็บใส่ตู้ใส่หีบเสียก่อน ต้องมาหัดผู้รู้คือจิตนี้ หัดสติให้เป็นมหาสติ หัดปัญญาให้
 เป็นมหาปัญญา กำหนดรู้เท่ามหาสมมติ มหานิยม อันเอาออกไปตั้งไว้ว่า อันนั้นเป็นอัน
 นั้น เป็นวันคืนเดือนปี เป็นดินฟ้าอากาศ กลางหาว ดาวนักษัตรฤกษ์ สารพัดสิ่งทั้งปวง
 อันเจ้าสังขารคืออาการ จิตหากออกไปตั้งไว้บัญญัติไว้ว่า เขาเป็นนั่นเป็นนี่ จนรู้เท่าแล้ว
 เรียกว่ากำหนดรู้ทุกซ์ สมุทัย...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา โดยการศึกษาพุทธ
 ศาสนาในทางปริยัติหรือภาคทฤษฎีเป็นพื้นฐานที่ผู้บวชควรมีความรู้ แต่ภาคปฏิบัติธรรมควรให้
 นำหนักความสำคัญกับการปฏิบัติกรรมฐานมากกว่า ข้อเสียของการติดปริยัติเวลาปฏิบัติคือวิตก วิจารณ์
 มาก จิตไม่สงบง่าย เพราะมัวครุ่นคิดข้ออรรถ ข้อธรรมที่ตนได้ศึกษามานั้นเทียบเคียงกับการปฏิบัติที่

เป็นเรื่องใหม่สำหรับตน ดังนั้นเวลาปฏิบัติจริงควรได้ปล่อยวางทฤษฎี ไม่ควรยึดมั่นจนเกินไป เพราะจะทำให้จิตลึงเลงสงสัย สงบยาก

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านที่ภาคใต้ไว้ดังนี้

“...ท่านอาจารย์เทศก์ได้พูดถึงช่วงเวลาที่อยู่ภูเก็ตว่า ด้านญาติโยม พวกเรา อุตส่าห์พยายามอบรมสั่งสอนให้รู้จักขนบธรรมเนียมในทางพุทธศาสนา แล้วก็ทำเป็นตัวอย่างให้ดู ตลอดถึงสอนให้รักษาอุโบสถ ไม่ใช่แต่ในพรรษานอกพรรษาก็ให้รักษาด้วย...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศรสี), 2538)

จากคำสอนข้างต้น กล่าวถึงผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา โดยพุทธศาสนิกชนชาวไทยมีความเชื่อว่าลูกผู้ชายเกิดมาครั้งหนึ่งในชีวิตควรได้บวชทดแทนคุณพ่อแม่ที่ได้เลี้ยงดูตนมาจนเติบโตใหญ่ และการบวชมีข้อดีหลายอย่างคือ ได้ศึกษาจริยธรรมการครองเรือน ได้รับการฝึกฝนอบรมตนให้มีความอดทน สุขุม เยือกเย็น แม้หากสึกออกมาเป็นฆราวาสก็เหมาะสมที่จะครองเรือน ปัจจุบันค่านิยมเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้ผ่านการบวชนี้ได้เปลี่ยนจากอดีตพอสมควร แต่หากเทียบกับคนทั่วไปแล้วคนที่ผ่านการบวชมาก่อนไม่นิยมความรุนแรง ค่อนข้างเป็นคนมีความประนีประนอม เพราะได้รับการกล่อมเกลามาทางศาสนานั่นเอง แม้ผู้ที่บวชไม่สึกก็ได้เป็นกำลังเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มีความเจริญมั่นคงสืบต่อไปในอนาคต

พระอาจารย์ชากกล่าวถึงปริยัติ ปฏิบัติในพุทธศาสนาไว้ดังนี้

“...ที่นี้ปริยัติและปฏิบัติมันเป็นคู่กันโดยตรง คือว่าปริยัติกับปฏิบัตินี้เป็นของคู่กันมา ยังพุทธศาสนาให้เจริญถาวรรุ่งเรืองตลอดถึงบัดนี้ ก็เพราะการศึกษา แล้วก็รู้ รู้ แล้วก็ปฏิบัติตามความรู้ของเรา นั้นเรียกว่าการประพฤติปฏิบัติ ถ้าหากว่าเราเรียนปริยัติ อาศัยความประมาท เท่าที่ผมเคยสังเกตมาแล้ว คือ สมัยหนึ่งผมอยู่ที่นี้ พระอยู่จำพรรษาประมาณ 7 องค์ เป็นปีแรก ผมก็เลยมาคิดว่าเรื่องการเรียนปริยัติกับปฏิบัตินี้ ถ้าตั้งปริยัติขึ้นเมื่อไหร่ เสื่อมโดยมาก...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้น กล่าวถึงผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา โดยพระอาจารย์ชาให้ความสำคัญกับการปฏิบัติมากกว่าปริยัติ ทั้งนี้ท่านกล่าวแสดงทัศนะจากประสบการณ์ที่ได้เห็นพระสงฆ์ปฏิบัติธรรมและศึกษาพระธรรม

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงการบวชเพื่อศึกษาพุทธศาสนาของท่านไว้ดังนี้

“...ฟังคำสอนของท่านอาจารย์มั่นแล้ว ชาบซึ่งยิ่งนัก อาจารย์เทศก์จึงตั้งจิตอธิษฐานว่า ‘เอาละคราวนี้เราจะเรียนกัมมัฏฐานใหม่ ผิดถูกเราจะทำตามท่านสอนขอท่านเป็นผู้ดูแลและชี้ขาดแต่ผู้เดียว’...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น กล่าวถึงผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา โดยพระอาจารย์เทศก์มีความมุ่งมั่นปฏิบัติกรรมฐาน อันเป็นแนวทางปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์และสืบทอดพระพุทธศาสนา ก่อนการได้พบพระอาจารย์มั่นและได้ขอคำแนะนำเรื่องการปฏิบัติกรรมฐานจากท่าน พระอาจารย์เทศก์ได้ปฏิบัติตามคำแนะนำของพระอาจารย์สิงห์มาก่อน บางเรื่องท่านก็เห็นค้ำกับพระอาจารย์สิงห์ เมื่อได้พบกับพระอาจารย์มั่นที่มีประสบการณ์ทางการปฏิบัติมากและเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางท่านจึงได้ตั้งปณิธานที่จะศึกษาจากพระอาจารย์มั่นอย่างจริงจัง

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวการบวชสืบทอดพุทธศาสนาไว้ดังนี้

“...ครั้นเวลาก้าวเข้าไปสู่วัดแล้ว ก็ปฏิบัติตัวอย่างนั้นจริงๆ ไม่เคยเถลไถลออกนอกวัดไปเที่ยวเตร็ดเตร่ร่อนยังสถานที่ต่าง ๆ ดังเพื่อนฝูงที่มาฝึกหัดนาคเพื่อจะบวชเป็นกันแม่ในการเรียนทางปริยัติธรรม ก็ตั้งใจศึกษาจริง ๆ อยู่นานหนังสือจนดึกดื่นเที่ยงคืน ตีสองบ้างตีสามบ้างเป็นประจำ ตีห้าบ้างเป็นบางครั้ง แต่ก็สามารถตื่นทำวัตรเช้าและออกบิณฑบาตได้ทันทุกครั้งไป ไม่เคยขาดแม้แต่ครั้งเดียว...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา โดยพระอาจารย์มหาบัวเป็นคนขยัน มีความมุ่งมั่นตั้งใจจริง เมื่อตั้งเป้าหมายชีวิตไว้เรียบร้อยแล้วจะลงมือทำจนกว่าจะสำเร็จ ไม่ทอดทิ้งธุระกลางคัน เพราะนั่นเป็นการแสดงถึงความเป็นคนเลาะแหละ ดังนั้นเมื่อบวชแล้วท่านจึงตั้งใจเรียนนันทกรรมและบาลีจนสามารถสอบเลื่อนขั้นได้และมีความก้าวหน้าโดยลำดับ ท่านไม่เพียงตั้งใจเรียนหนังสือเท่านั้นแม้กิจวัตรก็ทำควบคู่กันอย่างขยันขันแข็ง โดยท่านได้ทำวัตรเช้า บิณฑบาตอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง จนเป็นที่ยกย่องและยอมรับจากอาจารย์และเพื่อนสหธรรมิก

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงพระอาจารย์สิงห์ไว้ว่า

“... ท่านสอนเราในข้อวัตรต่างๆ เช่น สอนให้รู้จักของที่ควรประเคนและไม่ควรประเคน ท่านสอนภาวนา บริกรรมพุทโธ เป็นอารมณ์จิตรวมได้เป็นสมาธิ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น กล่าวถึงผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา โดยพระอาจารย์สิงห์สอนพระอาจารย์เทศก์เกี่ยวกับการปฏิบัติตนตามพระวินัยและการเจริญจิตภาวนา การปฏิบัติตามพระวินัย เช่น สิ่งของที่ควรประเคน สิ่งของที่ไม่ควรประเคน การปฏิบัติธรรมเบื้องต้น เช่น การนั่งสมาธิ การบริกรรม “พุทโธ” ซึ่งทั้งสองอย่างนี้มีความสำคัญและเกี่ยวเนื่องกัน คือการปฏิบัติตามพระวินัยทำให้เกิดความเรียบร้อยดีงามแห่งความประพฤติและการอยู่ร่วมกันแห่งสงฆ์ ส่วนภาวนาเป็นการได้ฝึกจิตตนให้สะอาดหมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตนั้น

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงการเผยแผ่ศาสนาไว้ดังนี้

“...เมื่อเจ้าคณะมณฑลมาถึงแล้ว พวกเราจึงเข้าไปกราบนมัสการท่าน ท่านจึงได้เปลี่ยนโปรแกรมใหม่ จะเอาพระมหาปิ่นไปไว้สกลนคร แล้วจะให้เราอยู่ด้วยพระมหาจุมเพราะทางนี้ไม่มีใครและเธอก็คนทางเดียวกัน อนึ่งเธอก็ได้เรียนมาบ้างแล้ว จงอยู่บริหารหมู่คนช่วยดูแลกิจการคณะสงฆ์ด้วยกัน...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา โดยพระอาจารย์เทศก์มีความรู้ทางอ้อมด้านการบริหารกิจการคณะสงฆ์ โดยมีการดำเนินงานบริหารบุคคล และเจ้าคณะมณฑลเป็นผู้กำหนดนโยบายและแนวทางปฏิบัติ คือให้พระมหาปิ่นจำพรรษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่จังหวัดสกลนคร ส่วนพระอาจารย์เทศก์ให้จำพรรษากับพระมหาจุม เจ้าคณะมณฑลอุดรธานีรูปใหม่ เพราะเจ้าคณะมณฑลเล็งเห็นว่าพระอาจารย์เทศก์มีพื้นฐานปริยัติ สามารถที่จะบริหารกิจการคณะสงฆ์ช่วยพระมหาจุมได้

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงการเผยแผ่ศาสนาไว้ดังนี้

“...เราคนหนึ่งก็นำพระศาสนามาได้โดยลำดับ ไม่เสียทีที่เกิดเป็นคน แล้วยังบวชในพระพุทธศาสนา ยังได้ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์เมื่อเขาทำอัญชลีกรรมกราบไหว้ แท้จริงอย่างน้อยเขาก็เห็นแก่ผ้ากาสาพัตรอันเป็นเครื่องหมายของพระอรหันต์แล้วจึงกราบไหว้...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา โดยพระอาจารย์เทศก์มีน้ำเสียงภาคภูมิใจในการบวชและได้ศึกษาพระพุทธศาสนา ปฏิบัติหน้าที่ที่พระสงฆ์ให้ครบถ้วนบริบูรณ์ทั้งด้านปฏิบัติและการปกครองคณะสงฆ์ ควรค่าแก่การกราบไหว้ของพุทธศาสนิกชน และตระหนักถึงสัญลักษณ์ของเครื่องแต่งกายพระสงฆ์ที่สื่อความหมายถึงธงชัยของพระอรหันต์ ดังนั้นจึงไม่เสียทีที่เกิด

มาเป็นมนุษย์ ได้บวชและศึกษาคำสอนพระพุทธศาสนา ได้ทำหน้าที่ส่วนตัวและส่วนรวมในเพศภิกษุอย่างบริบูรณ์

จากคำสอนข้างต้น กล่าวถึงผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา โดยพระอาจารย์ชาให้ ความสำคัญกับการบวชและศึกษาพุทธศาสนา ปรีชาปฏิบัติเป็นของคู่กัน เกื้อกูลกัน เพราะปรีชา ทำให้เข้าใจหลักปฏิบัติได้ถูกต้อง ไม่เสี่ยงต่อการปฏิบัติแบบผิดๆ ตามความเข้าใจตนหรือตามที่สืบทอดกันมาแบบผิดๆ จากอาจารย์ที่ไม่เข้าใจและไม่ยอมรับปรีชา ที่ว่าไม่ควรทิ้งปรีชาเพราะปรีชาถูกถ่ายทอดมาจากประสบการณ์ปฏิบัติเช่นกัน ไม่ใช่การคิดค้นขึ้นเอง อย่างไรก็ตามควรให้ความสำคัญต่อปฏิบัติมากกว่าปรีชา เพราะปฏิบัติเท่านั้นที่ทำให้พ้นจากทุกข์ได้

6.5.2 ผู้ชายกับการเป็นผู้นำในพิธีกรรมทางศาสนา

ผู้ชายกับการเป็นผู้นำในพิธีกรรมทางศาสนา หมายถึง ไวยาวัจกรทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างพระสงฆ์ และฆราวาสในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนา และประกอบกิจกรรมอื่นๆ ในวัดที่พระสงฆ์เป็นผู้มอบหมาย รวมทั้งทำหน้าที่ดำเนินเรื่องเงินหรือดำเนินแทนพระสงฆ์ที่กระทำมิได้ตามพระวินัยกำหนด ดังนี้

พระอาจารย์ฟั่นกล่าวถึงไวยาวัจกรไว้ดังนี้

“...การก่อสร้างหลายอย่าง หลวงปู่จัดทำโดยอาศัยปัจจัยที่มีผู้ถวาย และท่านให้ไวยาวัจกรรวบรวมไว้ เงินที่ท่านใช้ในเรื่องเหล่านี้เป็นเงินที่ผู้ถวายเจาะจงถวายแก่ท่านส่วนมาก เวลาที่ท่านจะสร้างอะไรอย่างนั้นอย่างนี้ก็ให้ผู้ถวายเงินช่วย แม้แต่ท่านจะบอกว่าเงินมีอยู่ มักจะขอสมทบร่วมทุนด้วย เพื่อทำบุญกับท่าน ดังนี้เงินจึงมีเหลืออยู่เสมอ นานๆ เข้าก็มีเป็นก้อนใหญ่ ท่านก็ใช้จ่ายไปในการสงเคราะห์สัตว์ธรรมิกบ้าง ช่วยงานของวัดอื่นๆ บ้าง ใช้สร้างหนทาง หรือทำสาธารณประโยชน์อื่นๆ บ้าง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น ไวยาวัจกรทำหน้าที่ดูแลเรื่องเงินของวัด ซึ่งในการก่อสร้างแต่ละครั้ง พระอาจารย์ฟั่นใช้จ่ายอย่างประหยัดและคุ้มค่า การจัดสรรเงินแต่ละด้านมีความเป็นระบบและระเบียบเรียบร้อย ทำให้พระอาจารย์ฟั่นมีเงินช่วยเหลือวัดอื่น และสร้างสาธารณูปโภคอันเป็นประโยชน์ต่อประชาชนและสังคมไทย ผู้มีจิตศรัทธามีความประสงค์ทำบุญกับพระอาจารย์ฟั่นเพราะท่านเป็นผู้ปฏิบัติดีและเงินที่ชาวบ้านถวายท่านถูกใช้ให้เกิดประโยชน์จริง การได้ทำบุญกับพระอริยสงฆ์จึงมีอานิสงส์มาก

พระอาจารย์เทศก์กล่าวถึงไวยาวัจกรไว้ดังนี้

“...เราเองต้องเป็นสื่อกลางระหว่างพระกับชาวบ้านรับใช้เป็นประจำ เข้าไป ประเคนสำหรับ เย็นตักน้ำกรองน้ำ เก็บดอกไม้ถวายท่านบูชาพระ พระมาฆาภิกษุ

อาหารไม่พอเราต้องวิ่งบอกชาวบ้าน ทำหน้าที่เป็นไวยาวัจกร คอยดูแลช่วยเหลือรับใช้พระ โดยไม่ต้องมีใครมาแต่งตั้ง เพราะทำด้วยความเต็มใจและอย่างมีความสุข จนเป็นที่ยกย่องของชาวบ้านว่าเป็นผู้เสียสละ...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์เทศก์เมื่อสมัยเป็นฆราวาสทำหน้าที่ไวยาวัจกรของวัด เป็นผู้ทำหน้าที่เชื่อมระหว่างวัดกับคนในชุมชน ดูแลรับ น้ำดื่มสำหรับพระสงฆ์ จัดดอกไม้ถวายพระ การทำหน้าที่ดังกล่าวไม่มีการแต่งตั้งแต่อย่างใด แต่เกิดจากใจที่เลื่อมใสศรัทธา ต้องการทำความดีกับพระเถระ ดังนั้นท่านจึงตั้งใจทำอย่างเต็มที่และมีความสุขใจที่ได้ทำเช่นนั้น ประสบการณ์การเป็นเด็กวัดหรือไวยาวัจกรของวัดนี้ทำให้ท่านมีความผูกพันกับพระศาสนาและได้บวชในพระพุทธศาสนา เป็นพระสาวกหรือทายาทพระพุทธศาสนาที่สำคัญรูปหนึ่งของคณะสงฆ์ไทย

พระอาจารย์ฝันกล่าวถึงไวยาวัจกรไว้ดังนี้

“...แรงงานอาสาสมัคร ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายไปส่วนหนึ่งแล้ว ท่านยังวางแผน ดำเนินงานและแบ่งงานตามแบบและวิธีการของท่าน ซึ่งยิ่งทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายลงเป็นอันมาก โรงพยาบาลอำเภอพรรณานิคม จึงสร้างด้วยเงินน้อยกว่าที่ทางราชการคำนวณไว้หลายแสนบาท ในระหว่างก่อสร้างท่านให้ความสนใจใต้อ่างและปรึกษาหารือกับนายช่างและข้าราชการที่เกี่ยวข้องอยู่ตลอดเวลา ท่านเร่งรัดจะให้การก่อสร้างสำเร็จลงในวันครบรอบวันเกิด 78 ปีของท่าน ประหนึ่งว่าท่านไม่แน่ใจว่าจะได้อยู่เห็นโรงพยาบาลนั้นหรือไม่ และก่อนท่านจะมรณภาพไม่ถึง 3 วัน แม้ขณะที่ท่านอาพาธหนัก ยังเรียกไวยาวัจกรผู้ที่ได้รับมอบหมายงานเรื่องโรงพยาบาลไปหารือ และได้กำชับว่าให้ใช้ปัจจัยในบัญชีที่เป็นชื่อของท่านก่อน หหมดแล้วจึงใช้เงินจากส่วนอื่นๆ...”

(หลวงปู่ฝัน อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นพระอาจารย์ฝันเป็นผู้มีความรู้เรื่องการก่อสร้างเป็นอย่างดี มีหลักการบริหารงานและแนวทางการปฏิบัติที่ดี ทำให้ท่านสามารถนำพาก่อสร้างโรงพยาบาลอำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนครด้วยงบประมาณการก่อสร้างที่ทางราชการคำนวณและประมาณการให้ ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งของการใช้งบประมาณให้เกิดประโยชน์และประหยัดได้มากคือการทำงานแบบตรงไปตรงมา ไม่มีการทุจริตคอร์ปชั่นนั่นเอง และการให้ใช้เงินจากบัญชีของท่านเป็นค่าใช้จ่ายเป็นความเสียสละประโยชน์ตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของท่านอย่างแท้จริง

6.5.3 ผู้ชายกับการคิดแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์

ผู้ชายกับการคิดแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ หมายถึง พระสงฆ์มีส่วนร่วมในปัญหาต่างๆ ของวัด คนในชุมชน ซึ่งมีความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย แก้ไขปัญหาร่วมกัน เพื่อธำรงให้สังฆมณฑล และสังคมชุมชนดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุข มีดังนี้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ที่เชียงใหม่สู้ที่อีสานไม่ได้ เพราะคนทางเหนือไม่ได้สนใจในพุทธศาสนา อย่างลึกซึ้ง และก็มีจำนวนไม่มากนัก สู้ทางอีสานไม่ได้ มีการสนใจพุทธศาสนา กันทั่วไป และเมื่อสนใจแล้วถึงกับออกบวชก็มีจำนวนไม่น้อยเพราะฉะนั้นท่านอาจารย์ เทสก์ เทสรังสี ซึ่งอยู่ปฏิบัติกับท่านอาจารย์มั่นด้วย จึงได้แนะนำให้อาจารย์มั่นกลับ ภาคอีสานดีกว่า...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นถึงผู้ชายกับการคิดแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ โดยพระ อาจารย์เทสก์ได้เคยไปจำพรรษาเผยแผ่ธรรมที่ภาคเหนือเหมือนกับพระอาจารย์มั่น ส่วนหนึ่ง ภาคเหนือนี้เป็นชาวเขาที่ไม่รู้จักพระพุทธศาสนา พวกเขาเริ่มรู้จักพระพุทธศาสนาจากการเผยแผ่ ศาสนาของคณะพระรุดงค์สายพระอาจารย์มั่น ส่วนหนึ่งโดยเฉพาะคนเมืองนับถือพระพุทธศาสนาอยู่ แล้ว แต่เมื่อเปรียบเทียบกับคนอีสานแล้วพระอาจารย์เทสก์มองว่ายังไม่มีความลึกซึ้งเหมือนคนภาค อีสาน ดังนั้นท่านจึงได้แนะนำพระอาจารย์มั่นให้กลับไปเผยแผ่ที่ภาคอีสานดังเดิม เพื่อเป็นการได้อยู่ ในสถานที่อันเป็นสัปปายะหรือมีความเหมาะสมในการปฏิบัติและเผยแผ่ธรรมนั่นเอง

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...‘อะไรวะ! พระหวงน้ำ แคน้ำในบ่อยังหวงชาวบ้านไม่ให้ตัก แต่ที่ข้าวเขาละ ก็ มาขอบิณฑบาตทุกวันเขี้ยว น่าเกลียดจริง อย่างนี้มันต้องเจอกันหน่อย ถ้าจริงละก็ จะได้จัดการนิมนต์ให้ไปอยู่ที่อื่นเสีย’ ว่าแล้วนายหนูก็มุ่งสู่วัดทันที พอมาถึงวัดถามไถ่ ถึงหลวงพ่อก็ ครั้นพบหลวงพ่อก็ ต่อว่าเป็นการใหญ่ หลวงพ่อก็อธิบายตามความ จริงให้ทราบ “โยม! ที่เอาตมาไม่ให้ตักน้ำในบ่อ ก็เพราะว่าชาวบ้านนี้แหละ ชอบเอา ถังน้ำที่ขังปลามาตัก ทำให้น้ำสกปรก ถ้าใช้ถึงสะอาดๆมา เอาตมาจะไปว่าอะไร เมื่อ ห้ามกันแล้วไม่เชื่อฟัง จึงต้องเขียนป้ายติดว่า บ่อน้ำนี้สำหรับพระ ห้ามโยมใช้ แต่ก็ มิใช่เอาตมาจะไม่ให้ใช้เลย ก็ได้ตักน้ำใส่โอ่งไว้ให้ตักดื่มได้ใช้แยกไว้ต่างหากแล้ว...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นถึงผู้ชายกับการคิดแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ โดยสมัยที่น้ำเป็นของหายาก ต้องตักจากบ่อมาใช้ ไม่มีระบบน้ำประปาเหมือนปัจจุบัน บ่อน้ำหรือสระน้ำสาธารณะหลายแห่งอยู่ในวัด ทำให้ชาวบ้านต้องมาใช้น้ำร่วมกับพระสงฆ์ด้วย ข้อความข้างต้นนี้กล่าวถึงชาวบ้านมาใช้น้ำร่วมกับพระสงฆ์แต่ไม่ได้คำนึงถึงความสะอาดเลยทำให้น้ำสกปรก ดังนั้นพระสงฆ์จึงกันบ่อน้ำไว้ใช้เองและตักน้ำใส่โอ่งไว้ให้ชาวบ้านใช้ต่างหากเมื่อแก้ไขปัญหาการใช้น้ำและทำให้น้ำสกปรกของชาวบ้าน ชาวบ้านคนหนึ่งที่เขาใจปัญหาจึงได้มาต่อว่าพระด้วยความโกรธ ซึ่งพระสงฆ์ก็ได้ชี้แจงให้เข้าใจสาเหตุที่ทำอย่างนั้น

พระอาจารย์มหาบัวใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ท่านพ่อลีละท่านก็สั่งท่านอาจารย์เจี๊ยะนี่ละไปหาเราว่า บอกให้มหาบัวไประงับเหตุในครัวเตี้ยวันนี้ คนอื่นไปแทนไม่ได้โดยเด็ดขาด ห้ามไม่ให้ใครแทนเป็นอันขาด ให้มหาบัวเท่านั้นไป เวลานี้พวกเราทั้งหลายมากันในนามลูกศิษย์ของท่านพ่อนะ เราไม่ได้มาในนามอาจารย์ของท่านพ่อ เมื่อต่างคนต่างไม่ได้มาในนามของอาจารย์ท่านพ่อ เป็นลูกศิษย์ของท่านพ่อด้วยกันทั้งสองฝ่าย การมาทะเลาะเบาะแว้งอย่างนี้มันเป็นการเสริมเกียรติท่านพ่อ หรือเป็นการเหยียบท่านพ่อลง เอ้าตอบ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นแสดงให้เห็นถึงผู้ชายกับการคิดแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ โดยสมัยหนึ่งที่คณะพระธุดงค์ได้ไปนมัสการท่านพ่อลีแห่งวัดโศการาม จังหวัดสมุทรปราการ แต่มีเหตุการณ์ที่พระสงฆ์ไม่เข้าใจและทะเลาะกัน ท่านพ่อลีจึงสั่งพระอาจารย์เจี๊ยะให้ไปบอกพระอาจารย์มหาบัวให้ไประงับเหตุที่เกิดขึ้นนั้น เพราะเล็งเห็นว่าเป็นผู้สามารถระงับเรื่องได้ พระอาจารย์มหาบัวจึงได้ไปตามคำสั่งของท่านและอธิบายให้เข้าใจว่าเมื่อพวกตนมาหาท่านในนามลูกศิษย์ ดังนั้นจึงไม่ควรทำให้ท่านไม่สบายใจ ต้องเชื่อฟังท่าน เพราะพวกเรามาในนามลูกศิษย์ของท่าน

6.5.4 ผู้ชายกับการยกย่องเพศหญิง-เห็นคุณค่าของเพศหญิง

ผู้ชายกับการยกย่องเพศหญิง-เห็นคุณค่าของเพศหญิง หมายถึง พระสงฆ์แสดงทัศนะเห็นคุณประโยชน์ของผู้หญิง โดยมีคุณค่าทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่พุทธศาสนา มีดังนี้

พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงอุบาสิกาในวิชาว่า

“...เราละเอียดใจมาก ไม่อยากจะพูดเลยว่ามาตุคามเป็นภัยอันตรายแก่พรหมจรรย์ เพราะมารดาของเราก็เป็นผู้หญิง และพุทธศาสนาที่เราชูหัวฟังก้อมเราอยู่ในขณะนี้โดยมากก็อาศัยผู้หญิงค้ำจุนไว้แท้ๆ ถึงสมัยพุทธกาลนางวิสาขาที่มีนามกระเดื่องเลื่องลือว่าเป็นมหาอุบาสิกาในพระพุทธศาสนาคนหนึ่ง...”

(พระราชันโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงผู้ชายกับการยกย่องเพศหญิง-เห็นคุณค่าของเพศหญิง โดยมีสาระสำคัญอุบาสิกา แม้ว่าต้นประโยคจะกล่าวถึงผู้หญิงในฐานะเป็นโทษของภิกษุ เช่น ห้ามอยู่ลำพังสองต่อสอง เป็นต้น เพราะอาจทำให้จิตกำหนัดและเสี่ยงต่อการทำผิดอาบัติซึ่งเป็นโทษของการประพฤติพรหมจรรย์ แต่รายละเอียดที่ให้ความสำคัญคือพระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์จากอุบาสิกาโดยมาก แม้อุบาสิกาในสมัยพุทธกาล เช่น นางวิสาขา ก็เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาให้มีความเจริญรุ่งเรือง

“...คนแต่ก่อนถือเงินเป็นสำคัญมากประหยัดมาก ไม่ใช่เป็นนักจ่ายนะ ไม่ได้สุรุษสุร่ายอย่างทุกวันนี้ แม่นี่เป็นนักประหยัดยกให้เลย คุณตามอบเงินให้แม่หมด เพราะมีลูกสาวคนเดียว ส่วนคุณยายตายตั้งแต่แม่ยังเป็นเด็กอยู่ นี่ละ มรดกจึงมาตกทางนี้มาก แม่จึงได้มีฐานะมาตั้งแต่นั้น แต่ไม่มีใครทราบง่าย ๆ นะ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงผู้ชายกับการยกย่องเพศหญิง-เห็นคุณค่าของเพศหญิง โดยพระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวยกย่องโยมแม่ของท่านว่ามีคุณสมบัติในการใช้จ่ายเงินและเก็บหอมรอมริบ คุณตาของท่านได้มอบสมบัติให้ทั้งหมดเพราะเป็นลูกสาวคนเดียว ดังนั้นจึงทำให้ตระกูลของท่านมีฐานะดี จัดว่าเป็นตระกูลคหบดี ปัจจัยสำคัญที่ทำให้โยมแม่ของท่านมีคุณสมบัติเช่นนั้นคงเป็นเพราะโยมแม่เกิดในตระกูลคหบดี ได้รับการอบรมมาดีเรื่องการสร้างฐานะทางสังคม และคุณตาคุณยายได้ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในการครองเรือนโดยเฉพาะการใช้จ่ายใช้สอยและมีธรรมาภิบาลเพราะเป็นเรื่องมีความสำคัญมากสำหรับการสร้างฐานะให้มั่นคง

พระอาจารย์ชาใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...โยมพิมพ์มารดาของหลวงพ่อนั้น ตลอดระยะเวลาตั้งแต่หลวงพ่อก้าวได้เดือนกว่า ท่านได้เป็นตัวตั้งตัวตือปฏิญาณช่วยเหลืองานมาตลอด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล็กเรื่องใหญ่ หากทำให้แล้ว จะเป็นผู้ลงมือเองทุกครั้งไป พวกญาติโยมได้ช่วยกันปลูกกระท่อมให้บรรดาแม่ชี โดยโยมแม่พิมพ์นั้นเป็นชีคนแรกของวัดหนองป่าพง นับได้ว่าเป็นผู้บุกเบิกทำให้ที่วัดหนองป่าพงมีชี บำเพ็ญปฏิบัติธรรมอยู่มากมายในปัจจุบันนี้...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงผู้ชายกับการยกย่องเพศหญิง-เห็นคุณค่าของเพศหญิง โดยพระอาจารย์ชาเกิดในตระกูลผู้นับถือพระพุทธศาสนาและได้รับการปลูกฝังเรื่องพระพุทธศาสนามาตั้งแต่วัยเยาว์ เมื่อบวกับความเป็นผู้มีวาสนาทางธรรมติดตัวมาแต่เกิดท่านจึงมีความสนใจพระพุทธศาสนาและได้บวชในพระพุทธศาสนา โยมแม่ของท่านเป็นผู้มีศรัทธามั่นคงต่อ

พระพุทธศาสนา ได้หมั่นสร้างบุญกุศลด้วยการอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุ สามเณรให้ได้รับความสะดวกสบาย และท่านได้บวชเป็นชีรูปแรกของวัดหนองป่าพง ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าท่านเป็นผู้บุกเบิกให้วัดหนองป่าพงมีชีปฏิบัติจำนวนมากดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

“...แม่ชีแก้วที่อยู่บ้านห้วยทรายนี้ เป็นลูกศิษย์ดั้งเดิมของท่านอาจารย์มั่นมาตั้งแต่เป็นสาวโน่นนะ แก่ภาวนาเป็นตั้งแต่เป็นสาวโน่น พอไปอยู่กับเรา ไปหาเราก็ภาวนาพูดตั้งแต่เรื่องความรู้ความเห็นไปโปรดโปรดผีโปรดอะไรต่ออะไร นรกสวรรค์แกไปได้หมด รู้หมดแก่รู้ ที่นี้เสลาภาวนามันก็เพลินแต่ขมสิ่งเหล่านี้ ครั้นไปหาเรานานเข้าๆ เราก็ค่อยห้ามเข้าหักเข้ามาเป็นลำดับลำดับนี้แหละ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงผู้ชายกับการยกย่องเพศหญิง-เห็นคุณค่าของเพศหญิง โดยแม่ชีแก้วที่พระอาจารย์มั่นพูดถึงมีความสนใจการปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยเป็นสาวแล้ว เธอได้หมั่นมาเรียนถามเรื่องการปฏิบัติกรรมฐานมิได้ขาด เมื่อทราบแนวทางแล้วก็ลงมือปฏิบัติตามนั้น เธอมีประสบการณ์ทางการปฏิบัติในระดับหนึ่ง แต่ไม่ใช่แนวทางที่ถูกต้อง คือไม่ใช่สมาธิปฏิบัติ เพราะปฏิบัติแล้วรู้เรื่องนรก สวรรค์ และดูเธอสนใจเรื่องนี้ ติดในเรื่องนี้ ซึ่งจะทำให้การปฏิบัติไม่มีความเจริญก้าวหน้าเพราะไม่ใช่ทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ดังนั้นพระอาจารย์มั่นจึงได้เตือนสติเธอให้เข้าใจเรื่องนี้เพื่อแก้ไขปัญหาการปฏิบัติให้มีความก้าวหน้า

6.5.5 ผู้หญิงกับการทำนุบำรุงศาสนา

ผู้หญิงกับการทำนุบำรุงศาสนา หมายถึง การสื่อสารความคิดทางบทบาทของผู้หญิงในประกอบคุณประโยชน์ให้พุทธศาสนาในประเทศไทย ดังนี้

พระอาจารย์มั่นกล่าวถึงอุบาสิกาณูมไว้ว่า

“...ชาวสกลนครมีนางนุมนเป็นต้นได้จัดการนำรถมา เพื่อจะนำท่านไปยังวัดสุทธาวาส จอดรถคอยตั้งแต่เช้าตรู่ของวันแรม 5 ค่ำนั้นแล้ว แต่ด้วยเหตุที่นายอ่อนนางสัมผัสท่านอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้การเดินทางต้องล่าช้า เพราะว่าคณาจารย์ที่เป็นศิษย์ของท่านต่างรู้แล้วว่า ท่านจะสิ้นใจไปเสียวันนี้เป็นแน่ จึงได้เตรียมการกันเสียเอิกเกริกเพื่อให้พอเพียงต่อความสะดวกต่างๆ...”

(หลวงปู่มั่น ฐิริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญบทบาทของอุบาสิกาณูมที่ช่วยเหลือการเดินทางของพระอาจารย์มั่นครั้งสุดท้าย แต่มีความขัดแย้งเรื่องการเดินทางกับนายอ่อนนางสัมผัส ซึ่งความขัดแย้งดังกล่าวเป็นการแสดงความปรารถนาดีช่วยเหลือการเดินทางของพระอาจารย์มั่น

พระอาจารย์ชากล่าวถึงการจัดการของแม่ชีไว้ว่า

“...สังคัมแม่ชีที่ป่าพงถูกแยกออกเป็นคนละส่วนกับพระ มีเขตแดนล้อมรั้วเป็นสัดส่วน มีเสนาสนะ กุฏิและธรรมศาลาสำหรับรวมปฏิบัติธรรมเช่นเดียวกับสำนักของภิกษุ มีการปกครองกันเองโดยหัวหน้าและแม่ชีอาวุโส แต่อยู่ในความควบคุมดูแลของประธานสงฆ์ด้วย ซึ่งบางโอกาสครูอาจารย์จะเข้าไปอบรมธรรมแก่แม่ชีที่สำนักในวันโกน...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากตัวอย่างข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญแม่ชีวัดหนองป่าพงที่มีพื้นที่เฉพาะเป็นสัดส่วนแยกออกจากพื้นที่ของพระสงฆ์ โดยให้รายละเอียดการปกครองสังคัมแม่ชีตามอาวุโส อีกทั้งแสดงให้เห็นบทบาทของเพศชายที่ทำหน้าที่เป็นผู้สอนธรรมะ และในที่นี้คือพระสงฆ์

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงอุบาสิกานุ่มไว้ว่า

“...บริษัทโยมนุ่มมาขอ เพราะวัดนี้เป็นวัดบริษัทโยมนุ่มสร้างขึ้นมา มีหลวงปู่มั่น หลวงปู่เสาร์ เป็นประธานการสร้างวัดสุทธาวาสนี่นะ เขาก็เลยถือเป็นวัดของเขาไปเลย ที่นี้พระไม่มีเขาก็ไปติดต่อบ้านนามน...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของอุบาสิกานุ่มที่อุปัชฌ์วัดสุทธาวาส โดยท่านกล่าวด้วยน้ำเสียงชื่นชมอุบาสิกานุ่มว่าเป็นผู้อุปถัมภ์การสร้างวัดป่าสุทธาวาส เมื่อสิ้นพระอาจารย์มั่นแล้วพระเถรลดลงโดยลำดับจนถึงขาดพระเถร ด้วยความเป็นห่วงพระศาสนาและต้องการเห็นวัดที่เธอได้มีบทบาทสำคัญในการสร้างขึ้นมากลับมีความเจริญรุ่งเรืองดังเดิมและเธอก็จะได้ประสพบุญมากด้วย ดังนั้นเธอจึงเดินทางมานิมนต์พระเถรที่วัดบ้านนามนให้ไปอยู่จำพรรษาที่วัดป่าสุทธาวาส

พระอาจารย์ชากล่าวถึงแม่ชีไว้ว่า

“...ในการแจกอาหาร พวกแม่ชีก็จะพิจารณาดูก่อนว่า อาหารนั้นควรแก่พระหรือเปล่า หากสิ่งไหนไม่ควรก็จะไม่นำไปถวาย หากสิ่งไหนเห็นว่าเหมาะสมดี จึงจะนำกลับไปถวายคืน การแจกอาหารก็เริ่มจากพระเถรลงไปตามลำดับจนกระทั่งถึงสามเณร และพวกปะขาว นอกนั้นก็จะเป็นของแม่ชี เหตุนี้บางครั้งอาหารบางอย่างจึงแบ่งไปได้ไม่ทั่วถึง การฉันจึงเป็นไปอย่างเรียบง่าย มีกัณฉันไม่มีกัณฉัน...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของแม่ชีด้านการแจกอาหารในวัดหนองป่าพง โดยหนังสือธรรมะนี้ชี้ให้เห็นความสำคัญของลำดับการแจกอาหาร และให้ส่วนขยายว่าวิธีการดังกล่าว

อาหารอาจไม่ทั่วถึง แต่ทำให้ผู้รับสารเข้าใจสังคมลำดับชั้นระหว่างเพศหญิงและเพศชายในบริบทพุทธศาสนาสังคมอีสาน

6.5.6 ผู้หญิงกับการใฝ่รู้ธรรม

ผู้หญิงกับการใฝ่รู้ธรรม หมายถึง การสื่อสารความคิดทางบทบาทของผู้หญิงในการศึกษาธรรมะ ปฏิบัติธรรมโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้เผยแผ่พุทธศาสนา มีดังนี้

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงอุบาสิกาที่ขอปฏิบัติธรรมกับท่านไว้ว่า

“...ในปี พ.ศ. 2518 ซึ่งเป็นศิษย์องค์หลวงตาท่านหนึ่งชื่อคุณเพาพะงา วรธนะกุล ได้ป่วยไข้ไม่สบายจึงไม่คิดทำงานทางโลกอีกต่อไป คุณเพาพะงาได้เขียนจดหมายขอมาปฏิบัติจิตตภาวนาเตรียมรับกับมรณภัยที่วัดป่าบ้านตาด ซึ่งท่านก็ได้ให้ความอนุเคราะห์ตามที่ขอและตั้งใจไปแสดงธรรมเป็นกรณีพิเศษ...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญอุบาสิกาธรรมคุณเพาพะงา วรธนะกุล ซึ่งป่วยมาขอปฏิบัติธรรมกับพระอาจารย์มหาบัว เป็นที่น่าสังเกตว่าหนังสือธรรมะใช้คำศัพท์เฉพาะด้านการปฏิบัติธรรม คือ จิตตภาวนา ซึ่งเป็นการปฏิบัติธรรมระดับสูง เป็นการสร้างคุณค่าให้กับอุบาสิกาที่มีศรัทธาต่อพุทธศาสนาในวาระสุดท้ายของชีวิต

พระอาจารย์ชากล่าวถึงอุบาสิกาพิมพ์ไว้ว่า

“...นอกจากช่วยเหลืออุปัฏฐากวัดแล้ว โยมพิมพ์ยังฝึกบำเพ็ญภาวนาตามแนวทางที่หลวงพ่อบอกแนะอีก ด้วยศรัทธาและเลื่อมใสพระลูกชายโยมพิมพ์จึงตัดสินใจบวชเป็นชี เพื่อศึกษาปฏิบัติธรรมอยู่ที่หนองป่าพงนี้ด้วย โดยชวนญาติมิตรอีก 3 คนมาบวชเป็นชีอยู่หนองป่าพงด้วยกัน...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญอุบาสิกาพิมพ์ ซึ่งเป็นโยมมารดาของพระอาจารย์ชาที่ปฏิบัติธรรมจนเกิดแรงศรัทธาบวชเป็นแม่ชี และชักชวนญาติมาบวชด้วย กล่าวได้ว่าหนังสือธรรมะนี้ให้คุณค่ากับผู้หญิงในบริบทพุทธศาสนาสังคมอีสาน

พระอาจารย์มหาบัวกล่าวถึงแม่ชีแก้วไว้ว่า

“...ก่อนจะไปท่านสั่งว่า ‘แต่อย่าภาวนานะ’ นี่สำคัญ ท่านสั่งไว้จุดนี้แหละ คือนิสัยแค้นแค้นมาก เรื่องภวานานี้เสียแค้นมากจริงๆ เหาะเหินเดินป่าดำดินบนในหัวใจมันออกรู้ออกเห็นหมด เทวบุตรเทวดาอินทร์พรหมเปรตผีนั้นมันไปรู้ไปหมด นั่นชิตินี้เวลาไม่มีครูมีอาจารย์คอยแนะนำคอยบอก กลัวมันจะเสีย...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญการภาวนาของแม่ซีที่มีความสามารถในการปฏิบัติธรรมสูง แต่พระอาจารย์มหาบัวเป็นผู้สอนและให้คำแนะนำว่าหากไม่มีผู้สอนควบคุมการปฏิบัติธรรมของแม่ซีแก้อาจจะเป็นอันตรายได้ เป็นที่น่าสังเกตว่าคำสอนนี้ให้คุณค่าผู้ชายในที่นี้คือพระสงฆ์มีความสามารถเป็นผู้ดูแล ผู้แนะนำการปฏิบัติธรรมที่ถูกต้องแก่ผู้หญิง ซึ่งในที่นี้คือแม่ซี

“...พระอาจารย์ท่านมีความเมตตา ได้มาอยู่สั่งสอนอนุเคราะห์เรา ท่านสอนชวนให้ไหว้พระแล้ว นั่งภาวนาทุกวันๆ เป็นอะไรก็ให้มันรู้ไป คินนี้แหละ เราต้องนั่งภาวนาให้ได้ คำคินนั้น เธอเข้าห้องสวดมนต์ไหว้พระ สวดมนต์แผ่เมตตาตน เมตตาสัตว์ แล้วเริ่มอธิษฐานจิต คิดบริกรรมทำภาวนา ระลึกพุทโธ อัมโม สังโฆ, พุทโธ อัมโม สังโฆ, พุทโธ อัมโม สังโฆ 3 จบ แล้วให้ระลึกถึงพุทโธๆๆ คำเดียว เธอมีความเพียรอดทนนั่งได้นานพอสมควร เวลาออกจาก สมาธิแล้ว เธอรู้สึกมีความสุข เบากายเบาใจ ตั้งแต่วันนั้นมา เธอก็นั่งภาวนาต่อๆ มาทุกวัน...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์มั่นได้กล่าวถึงอาจารย์ของท่านที่ได้มีเมตตาตามมาอยู่สั่งสอนท่านและชักชวนให้ไหว้พระสวดมนต์ ภาวนาทุกคืนสมัยที่ท่านเริ่มปฏิบัติกรรมฐานใหม่ๆ ซึ่งท่านได้ทำตามคำแนะนำและชักชวนนั้นโดยการสวดมนต์ แผ่เมตตา และเจริญจิตภาวนาทุกคืน ผลของการปฏิบัติทำให้ท่านมีจิตใจที่เบิกบาน แจ่มใส ซึ่งอาการของจิตที่ได้ธรรมะฟอกกิเลสนี้จะมีความสุขสบาย ใจที่มีศรัทธาและเกิดปีติจะมีความมุ่งมั่นในอันที่จะปฏิบัติให้มีความสุขก้าวหน้ายิ่งขึ้น

“...เรื่องจิตใจ แม่เจตพิงดำเนินไปตามความมีวิจารณ์ สิ่งใดปรากฏขึ้นเฉพาะหน้า พึงกำหนดให้รู้เหตุผล อย่าด่วนถือเอา จะเป็นดี-ชั่ว เศร้าหมอง ผ่องใสใดๆ พึงกำหนดให้รู้แจ้งเพื่อปล่อยวางเสียสิ้น ไม่ใช่เป็นของควรถือเอา ข้อควรระวังคือสุขกับผ่องใส เป็นสิ่งจะควรติดโดยแท้ ในขณะที่เดียวกันสองสิ่งนี้ ถ้าเราติดจะเป็นมารแก่เราเช่นเดียวกับสิ่งอื่นๆ ฉะนั้นเพื่อความรอบคอบด้วยปัญญา จงพิจารณาให้เห็นว่าสิ่งที่ปรากฏกับจิตทั้งหมด จงเห็นว่าตกอยู่ในไตรลักษณ์สิ้น...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงพระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวสอนโยมอุบาสิกาเจตที่มีความสนใจและตั้งใจปฏิบัติจนได้ประสบการณ์ทางสมาธิคือใจมีความผ่องใสและเป็นสุข อาการเช่นนี้ถือว่าได้รับผลแห่งการปฏิบัติสมาธิ อย่างไรก็ตามสมาธิจะได้เฉพาะกิเลสระดับกลางเท่านั้น หรือกิเลสที่หัวใจให้กำเริบ ไม่อาจละกิเลสที่ละเอียดในระดับอวิชชาได้ ดังนั้นพระอาจารย์มหาบัวจึงได้แนะนำเธอ

ไม่ให้ติดในความสุขที่เกิดจากสมาธินั้น ต้องละแม้ความสุขจิตจึงจะได้รับการยกระดับให้สูงขึ้น ซึ่งประสบการณ์เช่นนี้ท่านเคยประสบมาแล้วและได้รับการแนะนำจากพระอาจารย์มั่นจึงสามารถก้าวข้ามได้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...โยมมารดาถือศีล 8 ตลอดชีวิต จนกระทั่งแตกดับสังขารไปข้อสำคัญโยมมารดาของท่านรู้วันตายของตัวเองด้วย เมื่อท่านายชะตาชีวิตตนเองไว้ว่าจะตายเมื่อไร ถึงวันนั้นก็ถึงแก่ความตายจริงๆ และท่านอาจารย์มั่นได้จัดการทำฌาปนกิจศพมารดาด้วยตัวท่านเอง...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงโยมมารดาของพระอาจารย์มั่นใฝ่รู้ธรรม โดยการถือศีล 8 และมีความสามารถล่วงรู้วันเสียชีวิตของตนอีกด้วย ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าการใฝ่รู้ธรรมดังกล่าวเป็นวิธีการสร้างความพิเศษให้แก่โยมมารดาของพระอาจารย์มั่น

พระอาจารย์เทศก์ใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ในคืนนั้น หมอผีหญิงได้ทดลองนั่งปฏิบัติธรรม จนเกิดผลเป็นที่น่าพอใจ

‘คืนก่อนนอนไหว้พระสวดมนต์แล้วนั่งกัมมัฏฐาน ปรากฏว่าแก็เห็นเด็กสองคน ผู้หญิงคนหนึ่งผู้ชายคนหนึ่ง มาโหนชิงข้าวอยู่ที่ราวมือจับกระเบื้องตำข้าวที่ตนบันไดบ้าน แก็นั้นเอง ไม่พูดไม่ทำอะไรทั้งนั้น การเห็นครั้งนี้คล้ายกับว่าเห็นด้วยตาเปล่า แต่ขณะนั้นแก็ยังหลับตาอยู่ แก็เลยมั่นใจว่า เออนี่ผีมันเข้ามาหาเราไม่ได้แล้วนี่ คุณพระรัตนตรัยนี้จริง’ ...”

(พระราชนิโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทศร์สี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึง หมอผีหญิงที่เลื่อมใส ศรัทธาพระอาจารย์เทศก์ โดยใฝ่รู้ปฏิบัติธรรม ปฏิบัติกรรมฐานตามแนวทางของพระอาจารย์เทศก์ และเมื่อหมอผีหญิงเห็นผี ผีก็ไม่สามารถทำอันตรายหมอผีหญิงได้

พระอาจารย์มั่นใช้ภาษาแสดงคำสอนดังนี้

“...ต่อมาในปีนั้นเอง ท่านอาจารย์มั่นได้เดินทางไปสอนโยมมารดาของท่านเมื่อโยมได้ปฏิบัติตามคำแนะนำ ก็คิดความเย็นอกเย็นใจขึ้น จึงลาลูกหลานออก บวชชียอมมารดา มีความเพียรแรงกล้า นอนตะแคงขวาตลอดชีวิต รับประทานอาหารมื้อเดียว ออกเดินธุดงค์เช่นเดียวกับพระสงฆ์...”

(หลวงปู่มั่น ฐริทตฺโต, 2538)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงโยมมารดาของพระอาจารย์มั่น ใฝ่รู้ธรรม โดยการปฏิบัติตั้งคักินอาหารมื้อเดียวซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าการใฝ่รู้ธรรมดังกล่าวเป็นวิธีการสร้างความพิเศษให้แก่โยมมารดาของพระอาจารย์มั่น

จากข้างต้นอุดมการณ์เทศมี 6 ประเภท ได้แก่ ผู้ชายกับการบวชและเผยแผ่ศาสนา ผู้ชายกับการเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรมทางศาสนา ผู้ชายกับการคิดแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ ผู้ชายกับการยกย่องเทศหญิง-เห็นคุณค่าของเทศหญิง ผู้หญิงกับการทำนุบำรุงศาสนา และผู้หญิงกับการใฝ่รู้ธรรม ซึ่งในลำดับต่อไปผู้วิจัยจะนำเสนออุดมการณ์ชาตินิยม

6.6 อุดมการณ์ชาตินิยม

อุดมการณ์ชาตินิยม หมายถึง ชุดความคิดที่สื่อความหมายถึงความภาคภูมิใจที่ได้เป็นส่วนหนึ่งของการดำรงรักษาความเป็นชาติไทย ซึ่งหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานมีอุดมการณ์ชาตินิยม 2 ลักษณะ ได้แก่ พุทธศาสนากับการสร้างสำนึกรักชาติ พุทธศาสนามีส่วนร่วมแก้ปัญหาชาติ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

6.6.1 พุทธศาสนากับการสร้างสำนึกรักชาติ

พุทธศาสนากับการสร้างสำนึกรักชาติ หมายถึงชุดความคิดที่สร้างพื้นฐานจิตใจให้ยึดเหนี่ยวเคารพความเป็นชาติที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน ซึ่งประกอบด้วย 3 ลักษณะ ดังนี้ พระสงฆ์มีส่วนร่วมพัฒนาสาธารณูปโภค พระสงฆ์มีส่วนร่วมสร้างจิตสำนึกรักชาติและสนับสนุนสถาบันการศึกษาพระสงฆ์มีส่วนร่วมสร้างจิตสำนึกทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) พระสงฆ์มีส่วนร่วมพัฒนาสาธารณูปโภค

พระสงฆ์มีส่วนร่วมพัฒนาสาธารณูปโภค หมายถึง การสื่อสารความคิดรักชาติด้วยการสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ถนน โรงพยาบาล ตลอดจนตระหนักถึงการศึกษอันเป็นพื้นฐานของการสร้างชาติไทย ดังนี้

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงตึกสงฆ์อาพาธไว้ว่า

“...ทางการสามารถเปิดตึกได้ภายในกำหนด 12 เดือน การก่อสร้างเสร็จสิ้นลงด้วยเงินจำนวน 1,300,000 บาท ซึ่งได้มาจากหลวงปู่และผู้ร่วมทำบุญกับท่านทั้งสิ้น ตึกนี้ได้เปิดใช้งานเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม 2519 ตรงกับวันเกิดปีที่ 37 ของท่าน...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญพระอาจารย์ฝั้นสร้างตึกสงฆ์อาพาธ โดยให้รายละเอียดระยะเวลาการก่อสร้างตึก งบประมาณสร้างตึก วันเปิดตึกใช้งานอย่างเป็นทางการ และวันดังกล่าวครบรอบวันคล้ายวันเกิดท่าน ซึ่งอาจตีความได้ว่ามีเจตนาให้เห็นความรักชาติของหลวงปู่ฝั้นว่ากระทำสิ่งที่มีมูลค่าสูงและมีคุณประโยชน์ต่อชาติไทย

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงโรงพยาบาลพระอาจารย์ฝั้น ไว้ว่า

“...โรงพยาบาลพระอาจารย์ฝั้น อจาโร เปิดอย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ. 2521 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ ได้เสด็จมาทรงเปิด นับเป็นเกียรติอันสูงสุด...”

(หลวงปู่ฝั้น อจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญการเปิดโรงพยาบาลพระอาจารย์ฝั้น โดยมีตัวแทนสถาบันพระมหากษัตริย์มาทำพิธีเปิด และข้อความดังกล่าวอาจสะท้อนให้เห็นความเป็นปีกแผ่นของพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ไทย

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงการสร้างถนนไว้ว่า

“...ทางสายบ้านคำข่า – บ้านหนองไผ่ เมื่อปี พ.ศ. 2498 ท่านพระอาจารย์ฝั้น ได้พาญาติโยมชาวบ้านคำข่า และบ้านหนองไผ่ พร้อมด้วยชาวบ้านใกล้เคียง ช่วยกันพัฒนาทางจากบ้านคำข่าถึงบ้านหนองไผ่ (อำเภอพรรณานิคม) คิดเป็นระยะทางประมาณ 4 กม.เศษ พร้อมทั้งเสียสละจตุปัจจัยส่วนตัวของท่าน ห่ออาหารเลี้ยงชาวบ้านที่มาช่วยงานและตั้งองค์กฐินไปทอดที่วัดหนองไผ่ด้วย...”

(หลวงปู่ฝั้น อจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญการสร้างถนนบ้านคำข่า – บ้านหนองไผ่ โดยถนนสายนี้ให้ข้อมูลด้านงบประมาณจาก พระอาจารย์ฝั้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าท่านสร้างสาธารณประโยชน์เพื่อส่วนร่วม โดยใช้ประเพณีการทอดกฐินเป็นสิ่งเชื่อมโยง

2) พระสงฆ์มีส่วนร่วมสร้างจิตสำนึกรักชาติและสนับสนุนสถาบันการศึกษา

พระสงฆ์มีส่วนร่วมสร้างจิตสำนึกรักชาติและสนับสนุนสถาบันการศึกษา หมายถึง การสื่อสารความคิดรักชาติด้วยการคำที่มีความหมายเชิงบวก โดยมีน้ำเสียงแสดงความภาคภูมิใจที่เป็นส่วนหนึ่งของชาติไทย และเกื้อหนุนร่วมสร้างสถาบันการศึกษาให้กับชาติไทย

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงประเทศชาติไว้ว่า

“...ถ้าต่างคนต่างสงบประเทศชาติก็สงบ นั่นแหละให้พากันรู้ไว้ ต่างคนต่างสงบเรียบร้อยดีแล้วชาวบ้านร้านตลาดประเทศชาติมันก็สงบเรียบร้อยดีนะ พากัน

จึงรู้ฟังเข้าใจ พวกเรานะถ้าเราตีเรียบร้อย พวกอื่นหรือประเทศอื่นจะมาทำลาย ธรณี
 สุขเอา ให้รู้ไว้ซี เราต้องมีศีลมีธรรมศีลก็คือความปกติกายปกติใจ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 237)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของพลเมืองเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญ
 ของชาติไทย เมื่อพลเมืองไทยมีคุณภาพ ประเทศชาติย่อมสงบสุข เป็นที่น่าสังเกตว่าหนังสือธรรมะนี้
 ใช้คำแสดงคุณสมบัติของพลเมืองไทย เช่น เรียบร้อย อีกทั้งใช้คำที่แสดงผลลัพธ์หากมีสิ่งที่ไม่ดีเกิดขึ้น
 คือ ธรณีสุข

พระอาจารย์ชาได้กล่าวถึงนายกรัฐมนตรีที่สนับสนุนการมีบุตรเพื่อสร้างชาติไว้ว่า

“...สมัยก่อนชาวบ้านแต่งงานแล้วลูกก็เกิด เอ้า ให้มันเกิดเต็มทีมันเลยไม่ต้อง
 กลัวมัน จะเกิดมาถึงยี่สิบก็เอาเถอะเอาหมด เตี้ยนี่เขาไม่เอาแล้วรู้ตัวว่าไปไม่ไหวแล้ว
 อย่างมากก็สามคนผู้ชายสองคนผู้หญิงคนหนึ่งพอแล้วอูดเลยปิดเลย ผมว่าไม่เห็นมัน
 เกิดประโยชน์อะไรมากมายมันแย่งกันแล้วสมัยก่อนนี้คราวหลวงพิบูลสงครามให้รางวัล
 คนลูกมาก ๆ ผมก็อยากให้สักเหมือนกันแหละประชาชนมันน้อยเตี้ยวันนี้ประชาชนเขา
 มันพอกันแล้วจะสึกออกไปทำไมอีกล่ะ...”

(พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท), 2558)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญครอบครัวของคนไทยในยุคหนึ่งมีบุตรมากเพราะ
 นโยบายการสร้างชาติ สร้างพลเมืองไทยของจอมพลป.พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น
 แต่ในบริบทนี้พระอาจารย์ชากล่าวว่าพลเมืองไทยมีมาก จึงไม่มีความจำเป็นต้องสึกเป็นฆราวาส

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงประเทศชาติไว้ว่า

“...ตามปกติท่านพระอาจารย์รับใช้บ้านเมืองอยู่เป็นประจำ ด้วยการอบรมสั่ง
 สอนชาวบ้านให้ ประพฤติตนเป็นคนดี มีประโยชน์แก่สังคม “ถ้าใจเราดีแล้ว พ่อแม่พี่
 น้องเราก็ตี ชาวบ้าน ร้านตลาด ประเทศชาติบ้านเมืองก็ดี” นี่เป็นคำที่ท่านเทศน์อยู่
 เสมอ เหมือนกับต้องการจะเน้น ให้แต่ละคนรู้สึกตัวเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ของ
 ประเทศชาติ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญพลเมืองเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่สำคัญของ
 ชาติไทย เมื่อพลเมืองไทยมีคุณภาพ ประเทศชาติย่อมสงบสุข เป็นที่น่าสังเกตว่าหนังสือธรรมะนี้ใช้คำ
 แสดงคุณสมบัติของพลเมืองไทย เช่น ดี เพื่อระบุคุณลักษณะสำคัญของพลเมืองไทยที่มีคุณภาพ

พระอาจารย์เทศก์ ได้กล่าวถึงการศึกษาค้นคว้าอันเป็นองค์ประกอบของความเป็นชาติไทยไว้ว่า
 “...ตั้งใจบวชจริง ๆ อย่างโบราณท่านว่า ‘บวชเรียนเขียนอ่าน’ แต่ก่อนมันไม่มีโรงเรียน ครั้นบวชมาก็มาศึกษาเล่าเรียนจนอ่านออกเขียนได้ ฝึกใช้การไต่ถามไต่ถามนั้นแหละ ‘บวชเรียนเขียนอ่าน’ โบราณท่านว่าไว้เดี๋ยวนี้เราเรียนมาแล้วแต่ยังไม่เข้าใจในธรรมวินัยให้ตั้งใจเรียนธรรมวินัยอีกละเลยมานานธรรมวินัยไม่ค่อยเอาใจใส่จึงพากันเลอะเทอะหมด มาเดี๋ยวนี้รัฐบาลท่านจึงค่อยเข้มแข็งขึ้น ให้ศึกษาเล่าเรียนในธรรมวินัยให้ยิ่ง ๆ ขึ้น จึงค่อยลืมหูลืมตาขึ้นมาหน่อย เรามาบวชเราก็กตั้งใจเรียนในเวลาที่มาบวชอยู่นี้...”

(พระราชนิเวศธรรมจริยาจารย์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญการศึกษาปริยัติของพระสงฆ์ ซึ่งพระอาจารย์เทศก์ มีน้ำเสียงชื่นชมรัฐบาลที่สนับสนุนการศึกษาของพระสงฆ์อันเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีส่วนช่วยสร้างชาติไทย และกล่าวได้ว่าเป็นการแสดงออกที่สื่อความหมายรักชาติ

3) พระสงฆ์มีส่วนร่วมสร้างจิตสำนึกทางเศรษฐกิจ

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงสมบัติของชาติไว้ว่า

“...สมบัติหรือวัตถุต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในบ้านในเมืองเราก็เป็นราวสมบัติกันlungของบ้านเมืองเรา จึงควรช่วยกันส่งเสริม เบื้องต้นก็เพื่อเป็นกำลังใจแก่ผู้ผลิตผู้ทำจะได้มีกำลังใจทำมากขึ้นด้วยความวิริยะอุตสาหะ แม้คุณภาพจะยังไม่ดีพอในขั้นเริ่มแรกก็ควรอุดหนุนด้วยความเห็นใจที่อยู่ด้วยกัน ต่อไปก็จะค่อยดีขึ้นไปเองเมื่อมีกำลังใจ เพราะได้รับการอุดหนุนจากเพื่อน ๆ ที่มีเมตตาใจอารี นานไปคุณภาพก็ดีและดีเช่นเดียวกับของคนอื่น ๆ ที่เขาชำนาญงานชำนาญหาเงินกับคนไทยเรา...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญการอุดหนุนสินค้าของคนไทย ซึ่งเป็นวิธีการกระตุ้นให้เศรษฐกิจของประเทศไทย เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์มหาบัวใช้คำแสดงคุณสมบัติ เช่น ความอุตสาหวิริยะ เมตตาใจอารี ซึ่งเป็นคำที่สื่อความหมายชื่นชมผู้ที่อุดหนุนสินค้าของคนไทย และกล่าวได้ว่าเป็นวิธีการสื่อสารโน้มน้าวใจให้รักชาติไทยด้วยการอุดหนุนสินค้าของคนไทย

6.6.2 พุทธศาสนามีส่วนร่วมแก้ปัญหาชาติ

พุทธศาสนามีส่วนร่วมแก้ปัญหาชาติ ประกอบด้วย 3 ลักษณะ ได้แก่ การช่วยแก้ปัญหา ด้านเศรษฐกิจ การช่วยแก้ปัญหาด้านการเมือง การช่วยแก้ไขปัญหาด้านศาสนา

1) โครงการผ้าป่าช่วยชาติ

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงโครงการทองช่วยชาติไว้ว่า

“...วันนี้เป็นวันมหามงคลของพี่น้องชาวไทยทั้งประเทศ โดยมีสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ได้เสด็จมาเป็นประธานในงานนี้จึงรู้สึกว่าเป็นมงคลอันสูงสุดในวันนี้เป็นวันที่ได้มอบทองคำและดอลลาร์ที่พี่น้องทั้งหลายทั้งประเทศได้อุตส่าห์พยายามขวนขวายหามาด้วยความรักชาติความเสียสละด้วยความพร้อมเพรียงกันเป็นต้นมา...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญวันเปิดโครงการทองช่วยชาติ โดยมีตัวแทนจากสถาบันพระมหากษัตริย์มาร่วมเป็นประธานเปิดงาน เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์มหาบัวใช้คำแสดงคุณสมบัติ เช่นความรักชาติ ความเสียสละ อุตส่าห์พยายามขวนขวาย ซึ่งเป็นคำที่สื่อความหมายชื่นชมคนไทยที่เข้าร่วมโครงการทองช่วยชาติ

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงโครงการผ้าป่าช่วยชาติไว้ว่า

“...สมเด็จพระเทพพระรัตนราชสุตา คลังหลวงของเราบกพร่องมามากนะเราเป็นผู้ไปดูเองทางหลวงทองคำนี้ไม่มีใครดูเรียกว่าห้ามกันเด็ดขาดได้ทอดพระเนตรเฉพาะสมเด็จพระเทพรัตนราชสุตาเท่านั้นแล้วก็หลวงตาเป็นองค์ที่ 2 ตอนที่เราไปมอบทองคำเจ้าหน้าที่รับผิดชอบมานิมนต์เราเข้าโดยเฉพาะเลยเจ้าหน้าที่เขาบอกว่านี้คือทรงทอดพระเนตรเฉพาะสมเด็จพระเทพเท่านั้นแล้วกับหลวงตาเป็นองค์ที่ 2...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้น เน้นความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพุทธศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งทำงานร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของชาติไทย เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์มหาบัวชี้ให้เห็นความสัมพันธ์เป็นพิเศษระหว่างพระอาจารย์มหาบัวและสมเด็จพระเทพพระรัตนราชสุตา ทั้งนี้ เรื่องการเงินการคลังของประเทศเป็นปัญหาใหญ่ที่สองสถาบันตระหนักและร่วมมือแก้ไขปัญหา

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงโครงการผ้าป่าช่วยชาติไว้ว่า

“...แหละที่เราเห็นทองคำเข้ามาสู่คลังหลวงของเราไหลเข้ามา เรื่อย ๆ ขึ้นจากความรักชาติของเราความรักชาติและความสามัคคีฟังเสียงหัวหน้าหัวหน้าคิดเป็นธรรมพาก้าวเดินอย่างไรให้เดินตามนั้นเราเป็นลูกชาวพุทธหัวหน้าของเราคือพระพุทธเจ้า พระสงฆ์สาวกน้าธรรมที่ประกาศธรรมอนโลกอย่างถูกต้องแม่นยำสั่งสอนพวกเรา...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวให้น้ำหนักกับการที่พระสงฆ์ทำหน้าที่ผู้นำแก้ไข ปัญหาเศรษฐกิจของชาติ โดยมีสถาบันพุทธศาสนาเป็นแกนหลักที่ช่วยจรรโลงความรักชาติ ความสามัคคีของคนในชาติให้ช่วยสละทองคำเพื่อกอบกู้วิกฤตการณ์ทางการเงินของประเทศไทย

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงโครงการทองช่วยชาติไว้ว่า

“...ประกาศให้บรรดาพี่น้องทั้งหลายทราบว่าทองคำเราในคลังหลวงเรานี้ น้อยมากให้พากันพิจารณาว่าทองคำที่เราทุกคนในประเทศไทยนี้ หัวใจเราอยู่ที่ข้างหลวงทุกคนทุกคนให้พยายามมาหาทองคำให้ได้ สืบทอดลมหายใจต่างคนต่างพยายามคนละเล็กคนละน้อยเพิ่มลมหายใจในข้างหลวงของเรามากขึ้นๆ เราจะได้อบอุ่นแน่นอนหนาแน่นคง...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวกล่าวโน้มน้าวใจให้ชาวไทยตระหนักถึงสภาวะทางการเงินของชาติไทย เพื่อระดมทุนทรัพย์จากชาวไทยมาจัดทำผ้าป่าช่วยชาติ ซึ่งกล่าวได้ว่าสถาบันพุทธศาสนามีส่วนร่วมแก้ปัญหาชาติ

พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงโครงการทองช่วยชาติไว้ว่า

“...โครงการช่วยชาติจึงเป็นประวัติศาสตร์แห่งความภาคภูมิใจของพี่น้องชาวไทยที่ได้ร่วมกันจารึกไว้ว่าเมื่อยามบ้านเมืองเข้าสู่ภาวะคับขันชาวไทยทุกคนทั่วทุกมุมโลกต่างแสดงความรักชาติด้วยความเสียสละพร้อมเพียงสามัคคีจนกระทั่งเมืองไทยสามารถกอบกู้ศักดิ์ศรีความตงามกลับฟื้นขึ้นมาอย่างสง่างามในเวทีโลก...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนฺโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์มหาบัวกล่าวอ้างถึงประวัติศาสตร์เพื่อโน้มน้าวใจให้ชาวไทยเสียสละทองคำ ทรัพย์สิน โดยพระอาจารย์มหาบัวเป็นผู้นำผ้าป่าช่วยชาติ เป็นที่น่าสังเกตว่ามีการใช้เหตุผลศักดิ์ศรีมาเป็นองค์ประกอบในการโน้มน้าวใจ

2) การช่วยแก้ปัญหาด้านการเมือง

การช่วยแก้ปัญหาด้านการเมือง ซึ่งประกอบด้วย 2 ลักษณะ ได้แก่ ปัญหาคอมมิวนิสต์ ปัญหากลุ่มกษัตริย์นิคม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1) ปัญหาคอมมิวนิสต์

ปัญหาคอมมิวนิสต์ มีดังนี้

พระอาจารย์เทศก์ กล่าวถึงคอมมิวนิสต์ไว้ว่า

“...คนในโลกอันนี้มันมีร้อยแปดพันประการดูแลแต่คอมมิวนิสต์กับรัฐบาล ก็เคยฆ่าฟันกันตาย ฆ่าพระเจ้าพระสงฆ์ ถึงขนาดนั้นเขาก็ยังหันหน้าเข้าหากันได้ สิ่งใดที่ควรจะปรึกษาหารือกันก็ทำ มันเป็นประโยชน์คอมมิวนิสต์ก็เหมือนกันนั่นแหละ สิ่งที่ดีเป็นคุณเป็นประโยชน์ คอมมิวนิสต์เขาก็เห็นดีด้วย เขาก็ยังอ่อนน้อมยอมเข้าเป็นพลเมืองดี อันนี้เราเป็นพระเป็นสงฆ์แท้ ๆ ก็ควรจะปรึกษาหารือกัน หวังดีด้วยเจตนาอันดี...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญคอมมิวนิสต์ที่เป็นปัญหาของประเทศไทย ต่อมานโยบายปรองดองให้อภัยคอมมิวนิสต์จึงทำให้สถานการณ์ทางการเมืองของประเทศไทยกลับเข้าสู่ปกติ ซึ่งในบริบทนี้พระอาจารย์เทศก์ มีน้ำเสียงเห็นด้วยกับการปรองดองเพื่อให้ประเทศไทยมีสันติสุข

2.2) ปัญหากลุ่มกันยายนทมิฬ

ปัญหากลุ่มกันยายนทมิฬ มีดังนี้

พระอาจารย์ฝั้นได้กล่าวถึงการเตรียมพร้อมในวิกฤติการณ์ไว้ว่า

“...ฉันแล้วให้รีบเข้าที่ ตั้งใจภาวนาให้เต็มที่ วันนี้ทางกรุงเทพฯ มีเหตุการณ์ด้วย หลวงปู่เองก็เข้าที่ท่าสมาธิภาวนาทราบกันที่หลังว่า ท่านแม่เมตตาส่งเข้าไปทาง กรุงเทพฯ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญเหตุการณ์ชาวอาหรับ กลุ่มกันยายนทมิฬ ก่อความไม่สงบในประเทศไทย โดยพระอาจารย์ฝั้นแสดงความรักชาติด้วยวิธีการแผ่เมตตา เป็นที่น่าสังเกตว่าหนังสือธรรมะนี้ให้ความสำคัญกับวิกฤติการณ์ระดับชาติและให้ท่านมีบทบาทในการช่วยเหลือชาติไทย

2.3) ปัญหาสงครามโลกครั้งที่ 2

ปัญหาสงครามโลกครั้งที่ 2 มีดังนี้

พระอาจารย์ฝั้นกล่าวถึงการหยั่งรู้เหตุการณ์ในอนาคตไว้ว่า

“...ปกติเครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรจะมาทิ้งระเบิดในราวอาทิตย์ละ 2 หรือ 3 ครั้ง เครื่องบินจะล่องลำเข้ามาทิ้งระเบิด พระอาจารย์ฝั้นจะบอกล่วงหน้าให้บรรดาศิษย์ทั้งหลายรู้ อย่างน้อย 2 ชั่วโมง...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้นกล่าวถึงสาระสำคัญของพระอาจารย์ฝั้นยังรู้เหตุการณ์ในอนาคต คือเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 เครื่องบินฝ่ายสัมพันธมิตรมาทิ้งระเบิดอาทิตย์ละ 2 หรือ 3 ครั้ง โดยท่านบอกพระในวัดลวงหน้า 2 ชั่วโมง ทำให้พระสงฆ์ สามเณรในวัดและชาวบ้านพื้นที่ใกล้เคียงวัดปลอดภัย กล่าวได้ว่าท่านชี้ให้เห็นความสามารถยังรู้เหตุการณ์ในอนาคตว่าเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและสังคม

3) การช่วยแก้ไขปัญหาด้านศาสนา

การช่วยแก้ไขปัญหาด้านศาสนา มีดังนี้

“...สมัยก่อนผู้คนเชื่อถือภูตผีปีศาจกันมาก แม้จะเชื่อว่าเป็นชาวพุทธอยู่ก็ตาม ดังนั้นในปี พ.ศ.2472 ทางราชการบ้านเมืองจึงออกประกาศไม่ให้ประชาชนนับถือภูตผีปีศาจ แล้วพากันปฏิญาณตนนับถือพระรัตนตรัยอาจารย์เทศก์ได้ยื่นข่าวดำเนินการเดินทางของท่านอาจารย์สิงห์และคณะที่ได้รับนิมนต์จากทางราชการให้ไปช่วยปราบผี จึงได้ลาอาจารย์เสาร์ออกติดตามบ้างได้ร่วมขบวนปราบผีนี้ด้วย...”

(พระราชนิเวศรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทศก์ เทสรังสี), 2539)

จากคำสอนข้างต้น แสดงให้เห็นว่าพระอาจารย์เทศก์ มีช่วยร่วมสร้างศรัทธาแก่นับถือพุทธศาสนา โดยเป็นการทำงานร่วมกันภาครัฐ และเป็นที่น่าสังเกตว่าปัญหาการนับถือผีเป็นปัญหาใหญ่ที่รัฐให้ความสำคัญพิจารณาแก้ไขปัญหา โดยให้สถาบันพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักของประเทศไทย

“...พอเจ้าคณะแขวงพุดจบ สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ก็ขึ้นเสียงดังออกมาทันทีว่า ‘ข้า! ลูกศิษย์พระเดช พระคุณที่ไหน ข้าไม่รู้ไม่ชี้ ไป ! ไหลมันให้ออกไป ไปบอกพวกโยมอย่าเอาใส่บาตรให้กิน’ แล้วสมเด็จพระมหาวิรวงศ์ก็สั่งเจ้าคณะแขวงอำเภอม่วงสามสิบและอำเภอนานาจเจริญ พร้อมด้วยนายอำเภอดังกล่าวทั้งสองอำเภอก็ไปขับไล่พระกรรมฐานคณะนี้ให้ออกไปจากเขตนี้ให้หมด แล้วกำชับให้บอกพวกญาติโยม ‘อย่าเอาข้าวใส่บาตรให้พระกรรมฐานกิน ถ้าใครฝ่าฝืนยังเอาข้าวใส่บาตรให้พระคณะนี้กินแล้วจะจับเอาไปเข้าคุกให้หมด’ ...”

(หลวงปู่ฝั้น อาจาโร, 2562)

จากคำสอนข้างต้น พระอาจารย์ฝั้นสะท้อนให้เห็นปัญหาของพระสังฆาธิการหรือพระฝ่ายปกครองที่ไม่เห็นด้วย ไม่สนับสนุนพระธุดงค์ โดยนโยบายของสถาบันพุทธศาสนาในช่วงเวลาดังกล่าวคือ สนับสนุนให้พระสงฆ์ศึกษาปริยัติ และให้พระสงฆ์จำพรรษา ณ วัดใดวัดหนึ่ง แต่ไม่สนับสนุนให้ปฏิบัติธรรมหรือเผยแผ่ศาสนาในรูปแบบธุดงค์

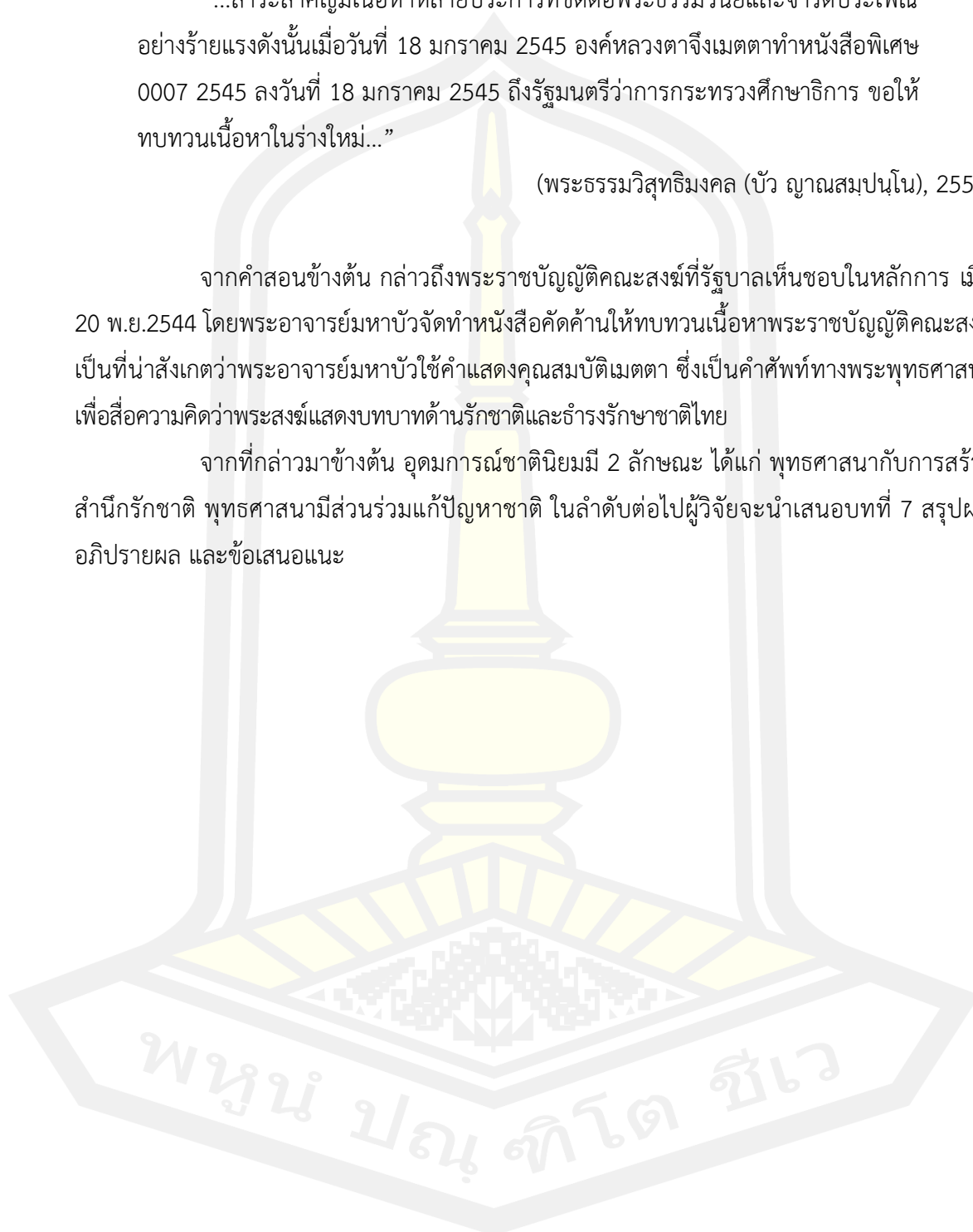
พระอาจารย์มหาบัวได้กล่าวถึงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ไว้ว่า

“...สาระสำคัญมีเนื้อหาหลายประการที่ขัดต่อพระธรรมวินัยและจารีตประเพณี
อย่างร้ายแรงตั้งแต่วันที่ 18 มกราคม 2545 องค์หลวงตาจึงเมตตาทำหนังสือพิเศษ
0007 2545 ลงวันที่ 18 มกราคม 2545 ถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ขอให้
ทบทวนเนื้อหาในร่างใหม่...”

(พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปนโน), 2557)

จากคำสอนข้างต้น กล่าวถึงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ที่รัฐบาลเห็นชอบในหลักการ เมื่อ
20 พ.ย.2544 โดยพระอาจารย์มหาบัวจัดทำหนังสือคัดค้านให้ทบทวนเนื้อหาพระราชบัญญัติคณะสงฆ์
เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอาจารย์มหาบัวใช้คำแสดงคุณสมบัติเมตตา ซึ่งเป็นคำศัพท์ทางพระพุทธศาสนา
เพื่อสื่อความคิดว่าพระสงฆ์แสดงบทบาทด้านรักชาติและธำรงรักษาชาติไทย

จากที่กล่าวมาข้างต้น อุดมการณ์ชาตินิยมมี 2 ลักษณะ ได้แก่ พุทธศาสนากับการสร้าง
สำนึกรักชาติ พุทธศาสนามีส่วนร่วมแก้ปัญหาชาติ ในลำดับต่อไปผู้วิจัยจะนำเสนอบทที่ 7 สรุปผล
อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

บทที่ 7

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์เรื่องหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน : การสื่อสารสารัตถธรรมและการสร้างอุดมการณ์นี้ผู้วิจัยได้ศึกษาสารัตถธรรมซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของกาญจนา ต้นโพธิ์ (2556) การศึกษากลวิธีทางภาษาซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของพิสิทธิ์ กอบบุญ (2542) การศึกษาอุดมการณ์ซึ่งประยุกต์ใช้แนวคิดของรัชดา ลาภใหญ่ (2557)) ซึ่งแนวคิดทั้งสามแนวคิดประยุกต์ใช้ในการศึกษาหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน 5 รูป ได้แก่ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร พระอาจารย์เทศก์ เทศรังสี พระอาจารย์ชา สุภทฺโท และพระอาจารย์มหาบัว ญาณสมปนฺโน โดยมีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 3 ข้อ คือ 1. เพื่อวิเคราะห์สารัตถธรรมที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน 2. เพื่อวิเคราะห์กลวิธีทางภาษาในการสื่อสารสารัตถธรรมหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน และ 3. เพื่อวิเคราะห์อุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานโดยเก็บข้อมูลจากหนังสือธรรมะ ของพระสงฆ์ 5 รูป ดังกล่าว จำนวน 14 เล่ม 858 เรื่อง

7.1 สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยสรุปโดยเรียงลำดับตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นดังนี้

7.1.1 สารัตถธรรมในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

ผลการวิจัยในเรื่องนี้พบว่าสารัตถธรรมที่ปรากฏในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานมี 3 ประเภท โดยพบมากที่สุด คือ สารัตถธรรมเรื่องกุศลกรรม รองลงมาคือสารัตถธรรมเรื่องสภาวะธรรม และพบน้อยที่สุดคือสารัตถธรรมเรื่องกรรมฐาน

สารัตถธรรมเรื่องกุศลกรรม มี 2 ลักษณะ ได้แก่ คำสอนเรื่องกุศลกรรม และคำสอนเรื่องอกุศลกรรม ซึ่งคำสอนเรื่องกุศลกรรมประกอบด้วย 10 คำสอน ได้แก่ คำสอนเรื่องบุญ คำสอนเรื่องศีล คำสอนเรื่องศรัทธา คำสอนเรื่องความเคารพ คำสอนเรื่องความเพียร คำสอนเรื่องพรหมวิหาร คำสอนเรื่องสติ คำสอนเรื่องสมาธิ คำสอนเรื่องความกตัญญู คำสอนเรื่องหิริโอตตปปะ ส่วนคำสอนเรื่องอกุศลกรรม มี 3 คำสอน ได้แก่ คำสอนเรื่องกิเลส คำสอนเรื่องตัณหา คำสอนเรื่องกรรม

สารัตถธรรมเรื่องสภาวะธรรมประกอบด้วย 5 คำสอน ได้แก่ คำสอนเรื่องไตรลักษณ์ คำสอนเรื่องธาตุ คำสอนเรื่องอริยสัจ 4 คำสอนเรื่องขั้น 5 คำสอนเรื่องอายตนะ

สารัตถธรรมเรื่องกรรมฐานประกอบด้วย 8 คำสอน ได้แก่ คำสอนเรื่องจุดตั้ง คำสอนเรื่องจิต คำสอนเรื่องสัพบายะ คำสอนเรื่องจริต คำสอนเรื่องการเดินจงกรม คำสอนเรื่องนิมิต คำสอนเรื่องญาณ คำสอนเรื่องความปล่อยวาง

7.1.2 กลวิธีทางภาษาในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

ผลการวิจัยในเรื่องนี้พบว่ากลวิธีทางภาษาในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน มี 4 กลวิธี โดยพบมากที่สุด คือ กลวิธีการใช้คำ รองลงมาคือการใช้ประโยค รองลงมาคือกลวิธี การเรียบเรียงข้อความ และน้อยที่สุดคือ กลวิธีการเล่าเรื่อง

การสื่อสารสารัตถธรรมโดยกลวิธีการใช้คำ ประกอบด้วย 5 กลวิธี ได้แก่ การใช้คำ แสดงเจตนาสอน การใช้คำแสดงกิจวัตรของพระสงฆ์และคำบอกคุณสมบัติของพระสงฆ์ และการใช้คำ แสดงการปฏิบัติธรรมและความคิดเห็นทางพุทธศาสนา การใช้คำแสดงความรู้สึก การใช้คำอุปมาอุปไมย

การสื่อสารสารัตถธรรมโดยกลวิธีที่ใช้ประโยค ประกอบด้วย 2 กลวิธี ได้แก่ การใช้ประโยคแสดงเหตุผล และ การใช้ประโยคบอกเล่าสื่อเจตนาโน้มน้าวใจ

การสื่อสารสารัตถธรรมโดยกลวิธีเรียบเรียงข้อความ ประกอบด้วย 3 กลวิธี ได้แก่ การเรียบเรียงข้อความด้านการขยายความโดยให้รายละเอียด การเรียบเรียงข้อความด้านการ ยกตัวอย่าง การเรียบเรียงข้อความด้านขยายความด้วยการอ้างถึง

การสื่อสารสารัตถธรรมโดยการเล่าเรื่อง ประกอบด้วย 4 กลวิธี ได้แก่ การเล่าเรื่อง โดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 3 การเล่าเรื่องโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 การเล่าเรื่องโดยใช้บทสนทนา และการเล่าเรื่องสื่อความหมายการเปลี่ยนแปลงทำให้พุทธบริษัท 4ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

7.1.3 อุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

ผลการวิจัยในเรื่องนี้พบว่าอุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน พบว่ามีอุดมการณ์สำคัญ 6 อุดมการณ์ ประกอบด้วย อุดมการณ์พุทธศาสนาของพระสายปฏิบัติ อีสาน อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์ อุดมการณ์ท้องถิ่นนิยม อุดมการณ์เชิงนิเวศน์ อุดมการณ์เพศ สถานะ อุดมการณ์ชาตินิยม

อุดมการณ์พุทธศาสนาของพระสายปฏิบัติอีสานประกอบด้วยนิพพานเป็นปฏิบัติ สูงสุด การสร้างต้นแบบและสืบสานพุทธโธเป็นแนวปฏิบัติ การยึดขนบครองสิบสี่เป็นแบบแผนครอง ตน การลงมือปฏิบัติธรรมและมีบทบาทครูที่เน้นสอนการปฏิบัติธรรม การใช้ความคิดเรื่องบาปบุญ เป็นแนวสอนการปฏิบัติธรรม การเคารพนบนอบครูอาจารย์ และการสร้างเครือข่ายทางธรรมของ พระป่า-วัดป่า อุดมการณ์ความศักดิ์สิทธิ์ประกอบด้วยการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าสู่ นิพพาน การใช้เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ส่งเสริมภาพลักษณ์ความเป็นพระสงฆ์ในอุดมคติ การลดทอนและ การสร้างความเป็นอื่นด้านความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่มนุษย์ การใช้วัตถุศักดิ์สิทธิ์ และศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ เพื่อเพิ่มความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา อุดมการณ์ท้องถิ่นนิยมประกอบด้วยการสอดแทรกชีวิต ความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม และชาติพันธุ์ในหนังสือธรรมะ การสอดแทรกวัฒนธรรมพุทธศาสนา อีสานในหนังสือธรรมะ การใช้ภาษาถิ่นอีสานในการถ่ายทอดหลักธรรมคำสอน และพุทธศาสนากับ การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อุดมการณ์เชิงนิเวศน์ประกอบด้วยการใช้พื้นที่สีเขียวเป็นสถานที่สัปป

ปายะปฏิบัติธรรม การพึงพาธรรมชาติ และสัตว์ในการแสวงหาธรรมะ อุดมการณ์พิเศษสถานะ ประกอบด้วยผู้ชายกับการบวชและเผยแพร่ศาสนาผู้ชายกับการเป็นผู้นำในพิธีกรรมทางศาสนา ผู้ชายกับการคิดแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ ผู้หญิงกับการทำนุบำรุงพุทธศาสนา และผู้หญิงกับการใฝ่รู้ ธรรม อุดมการณ์ชาตินิยมประกอบด้วยพระสายปฏิบัติอีสานมีความตระหนักจรโลงชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ชาติ ศาสน์ กษัตริย์เพื่อภูมิคุ้มกันทางสังคม และพระสายปฏิบัติอีสานมีส่วนร่วมและแก้ปัญหา ชาติ

7.2 อภิปรายผล

7.2.1 ลักษณะเฉพาะของหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสาน

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสานมีลักษณะร่วม คือ ผู้เรียบเรียง โครงสร้างเนื้อหา และที่มาของเนื้อหา โดยผู้เรียบเรียงมี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มสำนักพิมพ์ และกลุ่มลูกศิษย์ของพระสายปฏิบัติทั้ง 5 รูป โดยมีจุดมุ่งหมายในการเรียบเรียงคือ การสร้างสรรค์วรรณกรรมเชิดชูพระอริยสงฆ์หรือวรรณกรรมยกย่องสรรเสริญพระสายปฏิบัติอีสาน ส่วนโครงสร้างเนื้อหาเป็นวิธีการให้ข้อมูล รายละเอียดของพระสงฆ์จากแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคลสามัญชนจนกระทั่งถึงบุคคลสำคัญทางศาสนา กล่าวคือ พระสายปฏิบัติอีสานปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด เผยแพร่ศาสนา มีคุณูปการทางศาสนา คุณูปการทางโลก และชื่อเสียงคุณงามความดีของท่านดำรงอยู่ ตลอดจนมีการผลิตซ้ำหนังสือธรรมะประเภทประวัติ และหนังสือธรรมะประเภทคำสอนเพื่อให้พุทธศาสนิกชน เลื่อมใสศรัทธา ที่มาของเนื้อหาหนังสือธรรมะ 14 เล่ม ผู้เรียบเรียงหนังสือธรรมะมีวิธีการรวบรวมจากการสัมภาษณ์ การถอดเทปบันทึกเสียงทั้งจากพระลูกศิษย์ ลูกศิษย์ฆราวาสของพระสายปฏิบัติอีสาน ซึ่งสำนักพิมพ์เป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียง และอาจกล่าวได้ว่าสำนักพิมพ์มีจุดมุ่งหมายให้หนังสือธรรมะเป็นผลงานของพระสายปฏิบัติอีสาน อีกทั้งปัจจัยการรวบรวมข้อมูลในยุคอดีตไม่มีสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ไม่มีการบันทึกหลักฐานชีวประวัติ หลักธรรมคำสอนด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ จึงทำให้ที่มาของข้อมูลส่วนใหญ่เป็นข้อมูลมุขปาฐะ ซึ่งสำนักพิมพ์มีการเรียบเรียงและจัดพิมพ์ให้เป็นข้อมูลลายลักษณ์

7.2.2 สาระตถธรรมที่ปรากฏในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสาน

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าขอบเขตของหลักธรรมสำคัญที่พระสายปฏิบัติอีสานมีจุดมุ่งเน้นถ่ายทอดให้กับพระภิกษุและพุทธศาสนิกชน โดยปรากฏ 3 เรื่องสำคัญ ได้แก่ สาระตถธรรมเรื่อง กุศลกรรม สาระตถธรรมเรื่องสภาวะธรรม และสาระตถธรรมเรื่องกรรมฐาน ทั้งนี้ การเผยแพร่คำสอนของพระสายปฏิบัติอีสานมีผู้รับสาร 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มพระสงฆ์ และกลุ่มฆราวาส ซึ่งหลักธรรมเรื่อง กระทำความดีหรือสาระตถธรรมเรื่องกุศลกรรมเป็นสิ่งพื้นฐานที่พระสงฆ์ และฆราวาสล้วนได้รับการ

ปลูกฝังเป็นเบื้องต้น โดยน้อมนำจิตใจให้ศรัทธาในพระรัตนตรัย เพื่อการประกอบสิ่งกุศลไม่เบียดเบียนผู้อื่น ศรัทธาเป็นดังประตูเปิดสู่พระพุทธศาสนา ด้วยความสำคัญของเรื่องกุศลกรรมนี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติมีความเลื่อมใสคำสอนพระพุทธศาสนา จึงได้ลงมือปฏิบัติตาม ผู้ปฏิบัติต้องรักษาศีลให้บริสุทธิ์ ศีลที่บริสุทธิ์นั้นจึงจะคุ้มครองตนให้พ้นภัยและมีความเจริญในพระพุทธศาสนา ดังนั้นธรรมะในเรื่องนี้จึงปรากฏมากที่สุดในหนังสือประเภทการสอนธรรมะ ทั้ง 9 เล่มที่นำมาศึกษา

7.2.3 กลวิธีทางภาษาที่ปรากฏในหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสาน

ผลการวิจัยพบว่าหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานมีกลวิธีทางภาษาที่มีการนำมาใช้มากที่สุดหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน ประกอบด้วย กลวิธีการใช้คำ ทั้งนี้เพราะหน่วยคำเป็นโครงสร้างไวยากรณ์ทางภาษาระดับพื้นฐานที่ผู้ส่งสารสร้างสรรค์วิธีการทางภาษาได้อย่างหลากหลาย เช่น การประสมคำ การซ้อนคำ การใช้คำอุปลักษณ์ ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือแม้ว่าพระสายปฏิบัติในงานวิจัยนี้เป็นชาวอีสานแต่การใช้ภาษาถิ่นปรากฏค่อนข้างน้อย ซึ่งอาจเป็นเพราะหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานมีวัตถุประสงค์ให้พุทธศาสนิกชนชาวไทยทั่วประเทศเป็นผู้รับสาร จึงต้องใช้ภาษาไทยมาตรฐานหรือภาษาไทยเพื่อความชัดเจนในการสื่อสาร แต่ถ้าใช้ภาษาถิ่น คนส่วนใหญ่อาจจะไม่เข้าใจหนังสือธรรมะประเภทชีวประวัติและหนังสือธรรมะประเภทคำสอน ส่วนกลวิธีการใช้ประโยคและการสื่อสารสารัตถธรรมโดยกลวิธีการเรียบเรียงข้อความมีวัตถุประสงค์ร่วมกันคือ การโน้มน้าวใจ และการให้รายละเอียดเพิ่มเติมข้อมูลข้างต้น ซึ่งการสอนธรรมะเป็นเรื่องเฉพาะทาง หรือองค์ความรู้เฉพาะด้าน ดังนั้น การโน้มน้าวใจให้ผู้รับสารเลื่อมใสศรัทธาผู้ส่งสาร และเนื้อหาคำสอนเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อให้การสื่อสารนั้นสัมฤทธิ์ผล เป็นที่น่าสังเกตว่ารายละเอียดเพิ่มเติมมีกลวิธีการอ้างถึงเป็นส่วนใหญ่ เช่น พระพุทธเจ้า พระอาจารย์มั่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นศาสนบุคคลที่มีความสำคัญของประวัติพุทธศาสนาสายธรรมยุตของประเทศไทย

7.2.4 ลักษณะอุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของพระสายปฏิบัติอีสาน

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่าหนังสือธรรมะพระสายปฏิบัติอีสานมีลักษณะการนำเสนออุดมการณ์สำคัญ 6 อุดมการณ์ ซึ่งอุดมการณ์ที่โดดเด่นที่สุดคือ อุดมการณ์พุทธศาสนา ด้วยพระสงฆ์อีสานซึ่งประกอบด้วยพระอาจารย์มั่น พระอาจารย์ฝั้น พระอาจารย์เทศก์ พระอาจารย์ชาและพระอาจารย์มหาบัวมีอุดมการณ์ปฏิบัติธรรมตามหลักพระวินัยเพื่อปฏิบัติภาวนาเป็นหลัก ส่วนการเผยแผ่ธรรมะให้แก่พระสงฆ์หรือการสร้างพระสงฆ์สืบทอดพุทธศาสนามีพระอาจารย์มั่นแสดงบทบาทด้านนี้เด่นชัดที่สุด ข้อสังเกตประการหนึ่งคือพระอาจารย์ทั้ง 5 รูปอยู่ในสังคมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งท่านก็ได้ดำรงตน ปฏิบัติตนตามคองสิบสี่ของพระสงฆ์ โดยปรากฏหลักฐานทั้งในหนังสือประเภทธรรมะบรรยายหรือหนังสือคำสอน และหนังสือประเภทชีวประวัติ การปฏิบัติตามคองสิบสี่เป็นการได้รักษาพระวินัย เพราะคองสิบสี่เป็นการบูรณาการขนบของชาวอีสานกับพระวินัย ดังนั้นคองสิบสี่สำหรับพระสงฆ์จึงเป็นพระพุทธศาสนาในรูปแบบท้องถิ่นโดยแท้ โดยคองสิบสี่ของพระสงฆ์อีสานนั้น มี 3 ประเภท

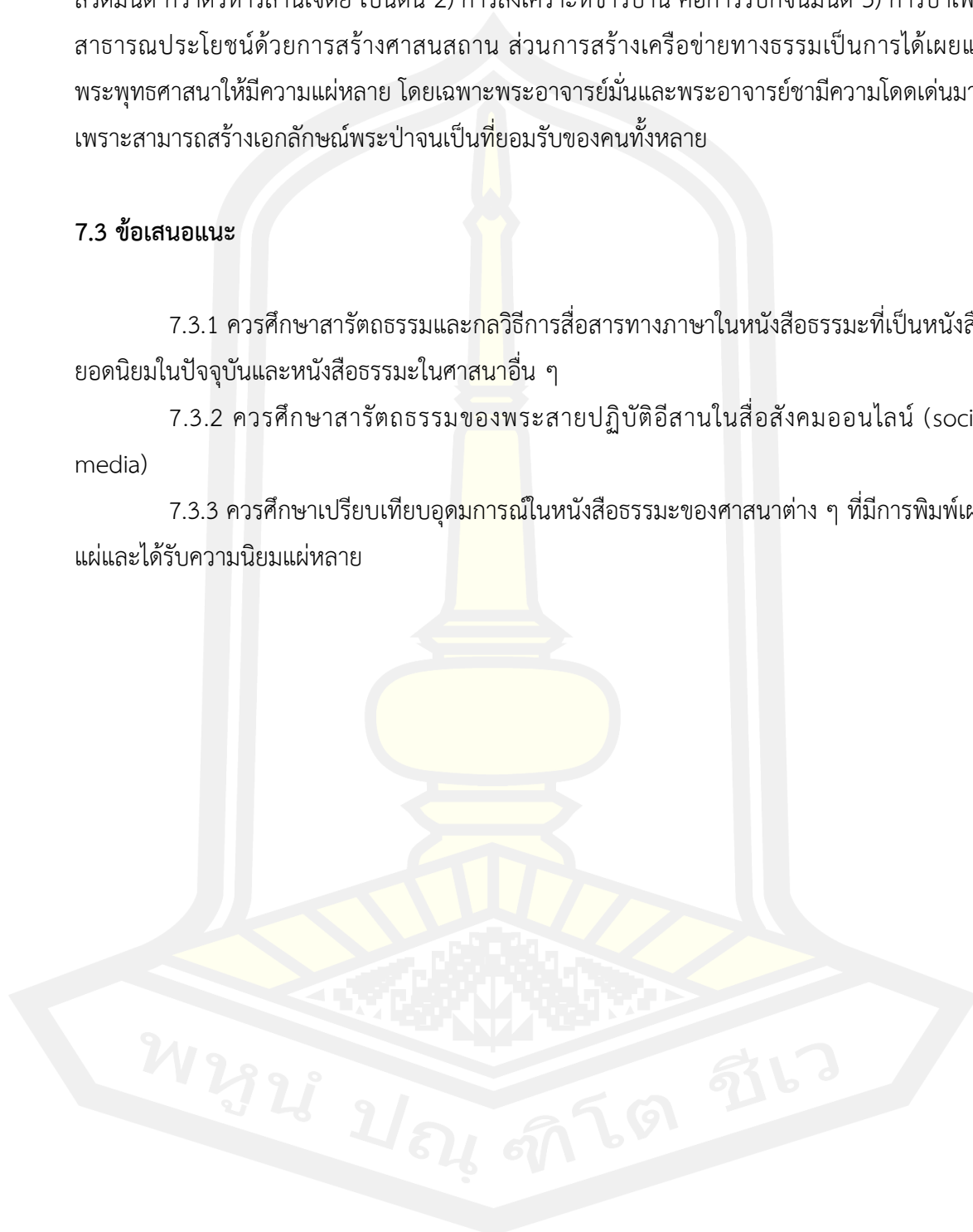
ใหญ่ๆ คือ 1) การขัดเกลาพฤติกรรมตนเองและสร้างความศรัทธาเชื่อมโยงกับชาวบ้าน เช่น การทำวัตร สวดมนต์ กวาดวิหารลานเจดีย์ เป็นต้น 2) การสงเคราะห์ชาวบ้าน คือการรับกิจนิมนต์ 3) การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ด้วยการสร้างศาสนสถาน ส่วนการสร้างเครือข่ายทางธรรมเป็นการได้เผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มีความแผ่หลาย โดยเฉพาะพระอาจารย์มั่นและพระอาจารย์ชา มีความโดดเด่นมาก เพราะสามารถสร้างเอกลักษณ์พระป่าจนเป็นที่ยอมรับของคนทั้งหลาย

7.3 ข้อเสนอแนะ

7.3.1 ควรศึกษาสารัตถธรรมและกลวิธีการสื่อสารทางภาษาในหนังสือธรรมะที่เป็นหนังสือยอดนิยมในปัจจุบันและหนังสือธรรมะในศาสนาอื่น ๆ

7.3.2 ควรศึกษาสารัตถธรรมของพระสายปฏิบัติอีสานในสื่อสังคมออนไลน์ (social media)

7.3.3 ควรศึกษาเปรียบเทียบอุดมการณ์ในหนังสือธรรมะของศาสนาต่าง ๆ ที่มีการพิมพ์เผยแผ่และได้รับความนิยมแผ่หลาย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กนกเนตร จันทะนิตย์. (2560). *สารัตถะและกลวิธีนำเสนอในวรรณกรรมคำสอนสำนวนพระอริยานีวัตร เขมจารี*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- กนกวรรณ คงชนุณหพร. (2554). *แนวคิดพุทธศาสนาในนวนิยายของแก้วแก้ว*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- กฤษดาวรรณ หงส์ดารมภ์ และจันทิมา เอี่ยมานนท์. (2549). *บทบรรณาธิการ. ใน มองสังคมผ่านวาทกรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กัลยา กุลสุวรรณ. (2553). *วาทกรรมคำสอนของพุทธทาสภิกขุ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2554a). *เส้นทางการศึกษาคำสอนพุทธศาสนาในสังคมไทย. ใน การสื่อสารศาสนา กีฬา*. กรุงเทพฯ: โครงการเมธีวิจัยอาวุโส คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2554b). *เส้นทางการศึกษาคำสอนพุทธศาสนาในสังคมไทย. ใน การสื่อสารศาสนา กีฬา*. กรุงเทพฯ: โครงการเมธีวิจัยอาวุโส คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา เจริญเกียรติบวร. (2543). *ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับมุมมองในข่าววัดพระธรรมกายที่เสนอในหนังสือพิมพ์ไทย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา ตันโพธิ์. (2556). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์กลวิธีการใช้ภาษาและแนวคิดในงานประพันธ์ของพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตโต)*. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กาญจนา ตันโพธิ์. (2563). *พระบรมราโชวาทในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ : ความสัมพันธ์ด้านสารัตถะคำสอนกับหลักพุทธจริยธรรม. วารสารวรรณวิทัศน์, 20(1), 226-268.*
- กาญจนา ปราบปัญญา. (2553). *การศึกษาลีลาการใช้ภาษาและกลวิธีการเขียนของ ว.วชิรเมธี*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- เกลียวพร พุทธิภิญโญ. (2551). *การเผยแผ่ธรรมะในสังคมไทยร่วมสมัย : ศึกษาเปรียบเทียบ วรรณกรรมของว.วชิระเมธีและดั่งตฤณ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2560). *ธัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค 1*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- จิราพร เนติธาดา. (2542). *วิธีการถ่ายทอดธรรมะของหลวงพ่อบุชา สุภทัต*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ศาสตรมหาบัณฑิต สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เจริญ ช่างคิด. (2557). *การศึกษาสมาธิในพระพุทธศาสนาเถรวาท*. สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตร ดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย.
- ชนกพร พัวพัฒนกุล. (2556). *ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในวาทกรรมพยากรณ์ดวง ชะตา : การวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชลธิชา บรรหาร. (2556). *การสื่อสารทางจริยธรรมในวรรณกรรมคำสอนของว.วชิระเมธี (พระมหาวุฒิชัย วชิระเมธี)*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ข้อฟ้า เกตุเรืองโรจน์. (2553). *กระบวนการและกลวิธีการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดพุทธธรรมในหนังสือ ธรรมะของว.วชิระเมธี*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา วิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ณัฐพร สิงห์คำ. (2555). *กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่นานาชาติของวัดป่า นานาชาติ จังหวัดอุบลราชธานี*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.
- ณัฐพร พานโพธิ์ทอง. (2556). *วาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ตามแนวภาษาศาสตร์ : แนวคิดและ การนำมา ศึกษาวาทกรรมในภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่งานวิชาการ คณะ อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทองคำ มากมี. (2542). *คำสอนและวิธีสอนของพระโพธิญาณเถระ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ทัศนีย์ เจนวนิสิขุ. (2554). *การสื่อสารเชิงพุทธกับการเปลี่ยนแปลงสังคม*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธ ศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- ทิวาทิพย์ เทียมชัยภูมิ. (2545). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมอิงพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีเรื่องลิลาวดี*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เทวีญานต์ มุ่งปิ่นกลาง. (2545). *กามนิต : กลวิธีการนำเสนอกับแนวคิดทางพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- ปนิดา ทองบุญชม. (2561). *หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในนวนิยายเหนือธรรมชาติของชลนิล*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ปราณี กุลละวณิชย์ และคณะ. (2544). *ภาษาทัศนาว*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปวรรัตน์ แดงไฟ. (2559). *หลักธรรมและกลวิธีการใช้ภาษาในโคลัมน์จุดไฟใจคนของหลวงพ่่าน้ำฝน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ. (2548). *วิมุตติมรรค*. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.9 ราชบัณฑิต). (2551). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2548). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ศัพท์วิเคราะห์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2545). *คำวัด 3*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.
- พระครูสุตจินดาภรณ์ (ยงยุทธ ญาณสมปโนน). (2560). *การศึกษาแนวทางการประยุกต์ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อบรรเทาทุกข์ของคนในสังคมปัจจุบัน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (โชดก ญาณสิทธิ). (2536). *มงคล ๓๘*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 34. กรุงเทพฯ: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต).
- พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมปโนน). (2538). *ธรรมคู่แข่งขัน ธรรมสามัคคี*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.

- พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน). (2552). *เข้าสู่แดนอวกาศของจิตของธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: พรีมาพับลิชชิ่ง จำกัด.
- พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน). (2557). *ประวัติหลวงพ่อชา*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลป์สยามบรรณภัณฑ์และการพิมพ์.
- พระราชปริยัติโมลี (อุปสมโณ) และคณะ แปล. (2535). *ธาตุวัตถ์สังคหปาฐานิสสยะ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระนพวรรณ ตู่ทอง. (2550). *การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการสอน และวิธีการเผยแผ่ธรรมะของ พระป่า : ศึกษากรณีผู้ได้รับการถ่ายทอดธรรมะจากหลวงพ่ocha สุภatto และหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระพยุง เมธาวิ. (2560). *การประยุกต์ใช้วิปัสสนากรรมฐานของวัดราษฎร์บำรุงหนองสี ตำบล โททะเล อำเภอกำแพงแสน จังหวัดลพบุรี*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรชาติ พุทฺธสโร. (2561). *การศึกษาหลักสัปปายะที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรมในเขตจังหวัดสุรินทร์*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2550). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เพิ่มทรัพย์การพิมพ์.
- พระโพธิญาณเถร (ชา สุภatto). (2538). *ชีวิต การงาน หลักธรรม หลวงพ่ocha สุภatto*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- พระโพธิญาณเถร (ชา สุภatto). (2558). *48 พระธรรมเทศนา พระโพธิญาณเถร*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- พระไพฑูริย์ เมธิโก. (2554). *การประยุกต์พระมหาวีร 4 เพื่อการปฏิบัติงานของบุคลากรเทศบาล ตำบลอ้อมใหญ่ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระโมคคัลลานเถระ แต่ง, พระมหาสมปอง มุฑิตโต แปล. (2550). *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พระมนตรี รอดแก้ว. (2554). *บทบาทของคณะสงฆ์ธรรมยุติกต่อการส่งเสริมอุตสาหกรรมทางการเมือง*. การศึกษาค้นคว้าอิสระปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระมหาจักรกฤษ อาทิโจใจ (เทียมทะนงค์). (2548). *ศึกษาวิเคราะห์วิธีการสอนพุทธบริษัทของพระ*

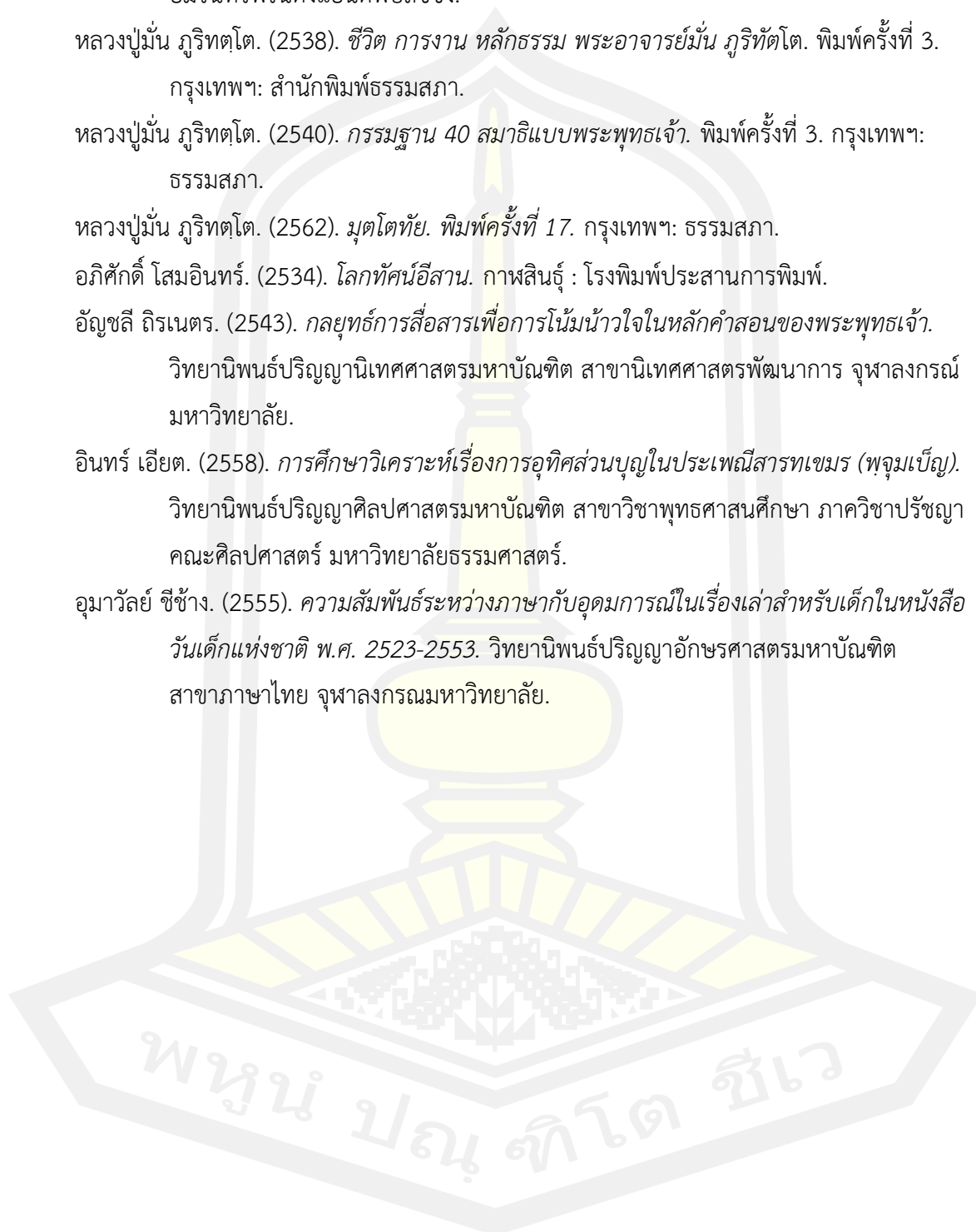
- ราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี). วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระมหาธีรวัฒน์ สกกธมโม (อาจภักดี). (2561). *ศึกษาการเจริญสติเจตสิกในนามรูปปริจเฉทญาณ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- พระมหาสมปอง มุทีโต. (2542). *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*. อุดรธานี: ศูนย์วิจัยปัสสนากรรมฐานนวิหารธรรมอ.น้ำโสม จ.อุดรธานี.
- พระมหาโยธิน โยธโก. (2561). *การจัดการชั้น 5 เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนามนุษย์ในพระพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาอภิวัฒน์ ธมฺมโชโต (รักษาเคน). (2558). *ศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติกัมมัฏฐานของหลวงปู่มั่น สุริยโต ตามแนวพุทธศาสนา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี). (2538). *ชีวิต การงาน หลักธรรม พระอาจารย์เทสก์*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี). (2539). *รวมโอวาทหลังปาฏิโมกข์*. กรุงเทพฯ: บุญศิริการพิมพ์.
- พระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี). (2548). *พระธรรมเทศนาของพระราชินีโรธรังสีคัมภีร์ปัญญาวิศิษฎ์ (เทสก์ เทสรังสี)*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองการพิมพ์.
- พระวงศ์แก้ว วราโภ (เกษร). (2555). *ศึกษาเปรียบเทียบการปฏิบัติกรรมฐานของพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) กับ พระธรรมวิสุทธิมงคล (บัว ญาณสมฺปนฺโน)*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสรพงษ์ ปญญาโร. (2561). *ศึกษาบุคลิกภาพตามแนวจริต 6 ของนิสิตคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดไชยชุมพลชนะสงคราม จังหวัดกาญจนบุรี*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสัทธัมมโชติกะ. (2553). *ปรมัตถโชติกะปริจเฉทที่ 1-2-6*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์กรุงเทพเวชสาร.
- พระสหาติ อธิปณโณ (กำขามา). (2561). *ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏในมานสูตร*. สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปัสสนาภาวนา มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

- พระสุชาติ ปภัสโร (สุวรรณดี). (2561). *การเจริญวิปัสสนาภาวนาในอัมฤตติกายตนสูตร*.
 วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอธิการสมนึก นรินโท. (2560). *ศึกษาแนวทางการปฏิบัติกรรมฐานของพระราชินีโรธังสี (หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี) วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอริยคุณาธาร (เส็ง ปุสโส). (2562). *มุตโตทัย*. กรุงเทพฯ: มปป.
- พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). (2538). *พจนานุกรมบาลี-ไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: บริษัทประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด.
- พัชรพร สาลี. (2560). *กลวิธีสื่อคุณธรรมและจริยธรรมในนวนิยายเยาวชนที่ได้รับรางวัลยอดเยี่ยม (พ.ศ.2556-2557)*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- พัชรีย์ จำปา. (2539). *วิจัยลีลาในวรรณกรรมสำหรับเด็ก*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- พิมพ์พร สุนทรวิริยกุล. (2551). *กระบวนการประกอบสร้างอุดมการณ์ในละครโทรทัศน์ไทยในช่วงภาวะวิกฤตทางการเมือง*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- พิสิษฐ์ บุญไชย และทรงคุณ จันทจร. (2540). *ศาสนาพุทธ: สถานภาพ บทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมอีสาน*. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน.
- พิสิทธิ์ กอบบุญ. (2542). *ลีลาและวรรณศิลป์ในพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2533). *ปณิธานของพุทธทาสภิกขุ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. (2539). *ทาน คีล ภาวนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ. (พุทธทาสภิกขุ, 2539 : 135).
- พุทธทาสภิกขุ. (2536). *กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. (2554). *แก่นพุทธศาสน์*. กรุงเทพฯ : สถาบันสันติธรรม.
- เพ็ญนภา คล้ายสิงโต. (2553). *อุดมการณ์ทางเพศสภาพในพาดหัวข่าวอาชญากรรมในหนังสือพิมพ์ไทยการวิเคราะห์วาทกรรมเชิงวิพากษ์*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาศาสตร์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.
- ภักขวิชร์ สุขเสน และคณะ. (2563). *คำสอนและแนวการปฏิบัติกรรมฐานของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต*. *วรมฎองแหกรพุทธศาสตรปริทัศน์*, 7(2), 53-52.

- แม่ชีอาจรรย์ สหเลิศศิลป์. (2561). *ศึกษาอภิปรัชญาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แม่ชีสุนันทา เรียงแหลม. (2556). *อุบายวิธีบรรเทาอกุศลมูล*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ยูคิโอ ฮายาชิ. (2554). *พุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของคนไทยอีสาน : ศาสนาในความเป็นภูมิภาค*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รัชดา ลาภใหญ่. (2557). *วาทกรรมคำสอนในปาฐกถาธรรมของพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต)*. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2553a). *พจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ (ภาษาศาสตร์ประยุกต์) ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2553b). *พจนานุกรมศัพท์ภาษาศาสตร์ (ภาษาศาสตร์ประยุกต์) ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ราชบัณฑิตยสถาน.
- เรืองเดช เขจรศาสตร์. (2549). *วิถีพุทธธรรมตามแนววัดป่าอีสานกับการพัฒนาศักยภาพมนุษย์*. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาไทยศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- วสพร บุญสุข และคณะ. (2563). ความรับผิดชอบและความเคารพนับถือ : คุณลักษณะที่จำเป็นสำหรับนักเรียนอาชีวศึกษาทวิภาคี. SOUTHEAST BANGKOK JOURNAL, 6(2), 154.
- วริยา ชินวรรณโณและคณะ. (2537). *รายงานการวิจัยวิวัฒนาการการตีความคำสอนเรื่องสมาธิในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัชระ งามจิตรเจริญ. (2556). *พุทธศาสนาเถรวาท*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิสันต์ สุขวิสิทธิ์. (2554). *ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503-2544 : การศึกษาตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิสันต์ สุขวิสิทธิ์. (2554). *ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในหนังสือเรียนรายวิชาภาษาไทยตามหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ.2503-2544 : การศึกษาตามแนววาทกรรมวิเคราะห์เชิงวิพากษ์*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วุฒินันท์ แก้วจันทร์เกตุ. (2555). ผู้ชายสมบูรณ์แบบ: ความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์ความเป็นชายกับกลวิธีทางภาษาในวาทกรรมโฆษณาในนิตยสารผู้ชาย. *วารสารวรรณวิทัศน์*, 12, 25.

- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2561). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*.
กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.
- สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล. (2546). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. พิมพ์ครั้งที่ 6.
กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2529). *สารานุกรมพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
- สายป่าน ปุริวรรณชนะ. (2555). *อิทธิปาฏิหาริย์กับการสร้างเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์: ขนบนิยมและพลวัตใน
ประวัติพระเกจิอาจารย์ในสังคมไทยภาคกลาง*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎี
บัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สีม รัตน์. (2556). *สังฆานุกรมพระพุทธศาสนา*. พิมพ์: พุทธศาสนบัณฑิตย.
- สุจินต์ บริหารวนเขตต์. (2560). *ปรมาตถธรรมสังเขป*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่
พระพุทธศาสนา.
- สุชาติ ทองมาลัย และคณะ. (2561). วิเคราะห์ความสัมพันธ์ของการปฏิบัติสมถภาวนาและวิปัสสนา
ภาวนาต่อการบรรลุดุธรรม. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 25(2), 385.
- สุชาติ พิบูลย์วงศ์ศักดิ์. (2547). *องค์ประกอบกับกลวิธีการโน้มน้าวใจในปริเฉทการเขียนของพระ
พะยอม กัลยาโณ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. (2541). *อริยสัจคืออะไร*. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาราชวิทยาลัย.
- สุเชาว์ พลอยชุม. (2549). *รายงานการวิจัยสำนักวิปัสสนาสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัต*. กรุงเทพฯ:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุเทพ สุนทรภัสส์. (2548). *ชาติพันธุ์สัมพันธ์ : แนวคิดพื้นฐานทางมานุษยวิทยาในการศึกษา
อัตลักษณ์กลุ่มชาติพันธุ์ประชาชาติ และการจัดการองค์การความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์*.
กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- สุนทร โขติติติก. (2560). *บุญ : ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในวาทกรรมที่ผลิตโดยวัด
พระธรรมกาย*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- เสาวภาคย์ เออร์วิน. (2560). *การศึกษาการอธิบายธรรมโอสถของพระพุทธเจ้า*. วิทยานิพนธ์ปริญญา
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- หลวงปู่ฝั้น อาจาโร. (2537). *อจาโรวาท*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.
- หลวงปู่ฝั้น อาจาโร. (2540). *วิปัสสนา สมาธิภาวนารักษาใจ*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

- หลวงปู่ฝั้น อาจาโร. (2562). *ประวัติท่านพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต. (2538). *ชีวิต การงาน หลักธรรม พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต. (2540). *กรรมฐาน 40 สมาธิแบบพระพุทธเจ้า*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- หลวงปู่มั่น ภูริทัตโต. (2562). *มุตโตทัย*. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2534). *โลกทัศน์อีสาน*. กาศสินธุ์ : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์.
- อัญชลี ธีรเนตร. (2543). *กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศาสตรพัฒนการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อินทร์ เอียด. (2558). *การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการอุทิศส่วนบุญในประเพณีสารทเขมร (พุมเบ็ญ)*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา ภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อุมาวัลย์ ชีช้าง. (2555). *ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับอุดมการณ์ในเรื่องเล่าสำหรับเด็กในหนังสือวันเด็กแห่งชาติ พ.ศ. 2523-2553*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวกุสุมา สุ่มมาตร
วันเกิด	วันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2525
สถานที่เกิด	อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	เลขที่ 25/28 ถนนมิโชคชัย ตำบลในเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด รหัสไปรษณีย์ 45000
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2548 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย (ศศ.บ.) มหาวิทยาลัยบูรพา พ.ศ. 2552 ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต (อ.ม.) มหาวิทยาลัยศิลปากร พ.ศ. 2565 ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ผลงานวิจัย	“A Study Metaphors about Dhutanga in Books and Online Media” Proceedings The International Conference on Culture, Art, Language, and Literature in the Mekong Basin (I-CALL, 2016) ; 162-176

พูน ปณ ทิโต ชีเว